

**יסודות עבריים וארמיים בערבית הדבורה בפי הנוצרים בא"י
ובערבית הכתובה בקהילות הנוצריות בא"י סוריה והלבנון**

אברהם בסל

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה למדעי הרוח

החוג ללשון עברית

אוקטובר 2004

OCR: אוניברסיטת חיפה - תווך

000021 679476

ארגז: 264

יסודות עבריים וארמיים בערבית הדבורה בפי הנוצרים בא"י ובערבית
הכתובה בקהילות הנוצריות בא"י סוריה והלבנון

מאת : אברהמים בסל

בהדרכת פרופ' יצחק אבישור

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

אוניברסיטת חיפה

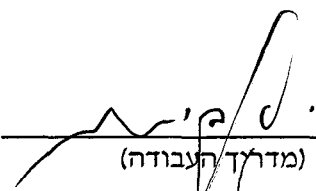
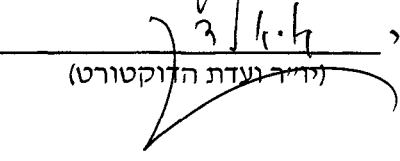
הפקולטה למדעי הרוח

החוג ללשון עברית

אוקטובר 2004

אוניברסיטת
עבודת הדוקטור
תאריך: 10/11/05
דיקן ללימודים מתקדם

סג' שרע

10.1.06	תאריך		מומלץ לשיפוט על-ידי
		(מדרך העבודה)	
25.1.06	תאריך		מאושר לשיפוט על-ידי
		(מדרך נעדת הדוקטורט)	

הכרת תודה

תודה חמה מעמקא דלֵבָא למורי, פרופ' יצחק אבישור, אשר
הדריכני והנחני ברוחב לב בכל שלבי העבודה. הרבה מלמדנותו
ומרעיונותיו משוקעים בעבודה זו. הוא לא חסך ממני את כְּזִי
המחקר ואת עצתו הנבונה – כל הברכות נתונות לו.

אף אני מודה באהבה לרעייתי נסרה, בתי רגיד ובני אמגיד אשר חוו
איתי את טורח הכנת חיבור זה.

תוכן העניינים

XXIV-I		תקציר
--------	--	-------

חלק א - מבוא

1	1. הנושא ודרך מחקרו	
2	2. מטרת המחקר ושאלות המחקר	
2	2.1 מטרת המחקר	
5	2.2 שאלות המחקר	
6	3. הערבים הנוצרים בישראל	
7	4. הערבית המדוברת בתחומה של א"י	
10	5. תיאור המחקר ושיטתו	
10	5.1 קורפוס המחקר	
11	5.1.2 קורפוס המדוברת	
14	5.1.3 האינפורמנטים	
17	5.2 קורפוס הכתובה	
17	5.2.1 תרגומי תנ"ך	
17	5.2.2 תרגום התורה	
17	5.2.3 כתב-יד סיני 2	
19	5.2.4 כתב-יד סיני 3	
21	5.2.5 כתב-יד סיני 10	
23	5.3 כתבי יד ערביים נוצריים של נביאים ראשונים	
23	5.3.1 כתב-יד בודיליאנה 493	
24	5.3.2 כתב-יד וטיקן 449	
25	5.3.3 כתב-יד פריס 23	
26	5.3.4 כתב-יד בודיליאנה 270	
26	5.4 הפוליגלוטה	
26	5.4.1 הפוליגלוטה של פריס (1645)	
27	5.4.2 פוליגלוטת לונדון	
27	5.5 מהדורת רומא 1671	
28	5.6 כתבי-יד שההדיר ג'וזף רודה	
28	5.7 תרגומים ומהדורות חדשות שפורסמו במזרח	
28	5.7.1 מהדורת סמית-ואן-דייק 1865	
29	5.7.2 מהדורת הישועים 1876	
30	5.7.3 מהדורת אלמוצל של הדומיניקאנים 1875	
30	5.8 ספרות עממית	
30	5.8.1 הפתגם	
31	5.8.2 שירה עממית	
31	5.8.3 ספורים	
32	6. לשונות במגע	
33	6.1 מקורות השאילה	
33	6.1.1 שאילה מן הדיבור	
34	6.1.2 שאילה מן הספרות הכתובה	
36	6.1.3 תופעות בתחום המורפו-פונימי	
38	6.1.4 תמורות בתחום התחביר	
39	7. מפגש הלשונות- עברית ארמית וערבית	
40	7.1 עברית	
42	7.2 ארמית	
42	7.2.1 ארמית קדומה	
42	7.2.2 ארמית רשמית	
43	7.2.3 ארמית בינונית (200 לפה"ס- 200 לסה"נ)	
43	7.2.4 ארמית מאוחרת	
43	7.2.4.1 הארמית הגלילית	

43	7.2.4.2. הסורית הארץ-ישראלית- (במינוח הישן ארמית נוצרית)
44	7.2.4.3. הארמית השומרונית
44	7.2.4.4. הסורית
45	7.2.4.5. ארמית בבליית
45	7.2.4.6. מנדאית
46	7.2.5. ארמית חדשה
46	7.3. ערבית
48	8. המרכיב הזר בערבית
53	8.1. יחס הפילולוגים הערביים למלים הזרות
55	8.1.1. אלחיליל אבן אחמד אלפראהידי (מת 790)
56	8.1.2. סיבוייה (מת 792)
57	8.1.3. אבן ג'ני (מת 1002)
57	8.1.4. אלגיואליקי (מת 1145)
58	8.1.5. אלבשבישי (מת 1417 באלכסנדריה)
58	8.1.6. אבן סולימאן אבן כמאל באשא (1533)
58	8.1.7. שהאב אדין אלחיפאגי (מת 1658)
59	9. מדדים לזיהוי המלים הזרות על-פי המדקדקים הערביים
59	9.1. מדד פונולוגי
61	9.2. מדד מורפולוגי
62	9.3. מדד מורפו-סינטכטי
62	10. הערבית הנוצרית
62	10.1. הגדרת המונח
63	10.2. המקורות שמהם נשאלו מלים בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה
63	10.2.1. מן המדוברת
64	10.2.2. מן הספרות
64	11. המרכיב העברי-ארמי בערבית היהודית
69	12. סקירת המחקר על היסודות הזרים בערבית בתקופה החדשה
70	12.1. לנדברג 1920-1942
70	12.2. פרנקל 1886
71	12.3. חביקה 1902-1904 (=1939)
73	12.4. גראף 1905
73	12.5. פג'אלי 1918
74	12.6. חתי 1922
74	12.7. שיכו כרך I, 1919; כרך II, 1923 (= שיכו 1989)
74	12.8. אגינאטיוס אפראם הראשון 1948-1951
74	12.9. אליסועי 1959
75	12.10. בלאו 1966-67
75	12.11. אגינאטיוס יעקוב השלישי 1969
75	12.12. פריחה 1973
76	12.13. קנוטסון 1974
76	12.14. ארנולד ובהנשטדט 1993
76	12.15. מבארכה 1999
76	12.16. עבד-אלרחים 2003
79	13. המרכיב העברי והארמי בערבית הנוצרית דרכי זיהויו והיקפו
82	14. מדדים לזיהוי יסודות עבריים וארמיים בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה
82	14.1. מדד לקסיקאלי סמנטי
82	14.2. מדד לשוני
82	14.2.1. מדד מורפולוגי
83	14.2.2. מדד פונולוגי
83	14.2.3. מדד התחביר
83	14.3. מדד אורתוגראפי

83	14.4. תודעת הדובר
85	15. חלוקת היסודות
85	15.1. יסודות קיימים בערבית הנוצרית הדבורה
85	15.2. יסודות קיימים בערבית הנוצרית הכתובה
85	15.3. יסודות קיימים בערבית הנוצרית הכתובה והדבורה
85	15.4. יסודות משותפים לערבית-נוצרית כתובה ולערבית-היהודית הכתובה
86	16. תחומי השימוש של היסודות השאולים
88	16.1. שמות סוגי אדמה, עונות חקלאיות וצורות זריעה
88	16.2. מזג האוויר ופגעים
88	16.3. חודשי השנה
88	16.4. כלים חקלאיים וכלי עבודה
89	16.5. צמחייה
89	16.6. כלים למשק הבית
89	16.7. יבול ופרות
89	16.8. מזון ולבוש
90	16.9. בעלי חיים ומקומות לינתם
90	16.10. מעונות ובנייה
90	16.11. אברי גוף ומחלות
90	17. מלים ומונחים בזיקה למקרא ולתרגומים הארמיים
91	18. מלים שנוכרו בברית החדשה ובספרות ערבית נוצרית ליטורגית
91	19. הייחודיות של אוצר המלים של הערבית הנוצרית
91	20. מלים עבריות וארמיות שלא נזכרו במילונים הערביים הקלאסיים ואף לא במילונים המאוחרים
92	21. מלים עבריות וארמיות קיימות בערבית נוצרית דבורה ולא נכללו במילון של אלברג'וטי על הלהג הערבי הפלסטיני
92	22. סיכום

חלק ב - לשון

96	1. השפעות דקדוקיות
96	1.1. התנועות
98	2. דיפתונגים
98	2.1. תופעת המונופתונגזציה $\bar{o} < aw$
98	2.1.1. הדיפתונג $\bar{e} < ay$
99	3. ענייני כתיב
99	3.1. שמות המסתיימים ב- \bar{a}
100	4. העיצורים
100	4.1. השתקפות ההגאים במלים השאולות מן העברית ומן הארמית
100	4.1.1. המעתק של הפונמה $/q/$ (סותם ענבלי אטום), ל- $[j']$ (סותם סדקי אטום)
101	4.1.2. מלים ארמיות שיש בהן $\check{s} / s < \check{s}$ (ש < ש / ש)
101	4.1.3. מלים עבריות וארמיות שיש בהן $\check{s} - \check{z}$
101	4.1.4. העיצורים הגרוניים: א-ה-ח-ע
102	4.1.5. בגדכפ"ת רפות ודגושות
102	4.1.6. בי"ת רפה מבוצעת בשני אופנים: ב / פ - b / f
102	4.1.7. הגימ"ל מבוצעת בשני אופנים: ביצוע קשה וביצוע רפה
102	א) מעתק $\check{g} < g$ (ג < ג)
102	ב) מעתק של $\check{g} < g$ ג < ג
101	4.1.8. דל"ת מבוצעת בשני אופנים
102	א) מעתק ה- $[d] < \underline{d}$

103 (ב) ביצוע חוכך בין-שני אטום $d - \dot{z}$
103 4.1.9 כ"ף רפה מבוצעת בשני אופנים: $h / k - \dot{x} / \dot{k}$
104 4.1.10 המעתק של $b / f < p$
104 4.1.11 ההגה \underline{t} מבוצע בערבית נוצרית כתובה בשני אופנים
105 (א) מעתק ה- $\underline{t} < [t]$ (ת < ט)
105 (ב) ביצוע חוכך בינשני $/t/$
106 (ג) דוגמאות של תי"ו רפה עקב תיקון יתר
106 4.1.12 מעתק של $g < \dot{g}$ (ע < ג)
107 4.1.13 המעתק של $h < \dot{h}$ (ח < ח')
107 4.1.14 המעתק של $s < \dot{s}$ (ש < ש')
107 4.1.15 המעתק של $g < \dot{g}$ (ג < ג')
107 5. עניני תצורה
107 5.1 השם
108 5.1.1 $fā'ūl$
108 5.1.2 $fā'alūt$
109 5.1.3 $fū'ūl$
110 5.1.4 $fā'īl < fī'īl$
110 5.1.5 $fay'ūl$ فَيُول
110 5.1.6 שאילת תצורות חדשות במערכת השם
111 5.1.7 שמות עבריים וארמיים חדשים שסוגלו לפי הדגם הערבי
112 5.2 צורן הרבים -aiyā
112 5.3 צורן הרבים העברי לשמות זכריים -ים
112 5.4 מעתק $kon < kum$
113 5.5 "נסבה" צורת -āni
113 5.6 ורן ההקטנה בסורית: $ūs/ōs /ōn/ūn/$
114 5.7 יצירת צורות על דרך ההלחם או ההרכב
115 5.8 אל"ף פרוסטיטית (תחילית)
115 6. הפועל
116 6.1 צורות בבניין "פֻעַל"
116 6.2 בניין $fau'ala$
117 6.3 בניין $šaf'ala$
117 6.4 צורת $fā'alūn$
118 6.5 פועלי ע"ו נוטים לפי פועלי ע"י
118 6.6 תחילית ית"ן מבוטאת בתנועת $[i]$
119 7. תחביר
119 7.1 "la" ציין של מושא (object marker)
120 7.2 צורת מקור מוחלט עם פועל אחריו (מושא פנימי)
121 7.3 כינוי הרמז מאובן
122 7.4 צורות בתוספת ה"א המגמה
122 7.5 צורת היידוע הסורית a- מועתקת כחלק מן המילה
122 7.6 שני נושאים לנשוא אחד: (לוג'ה אכלוני אלבראג'ית')

124	8. סמנטיקה
124	8.1. שאילה לקסיקאלית
125	8.2. שאילה סמנטית
126	8.3. הרחבה סמנטית
127	8.4. צורות פועליות חדשות, גזירה דינומנטיבית של פעלים
131	9. אוצר מלים

חלק ג - הגלוסר

132	I. מלים עבריות וארמיות בערבית המדוברת בפי הנוצרים בישראל
259	II. מלים עבריות וארמיות בערבית נוצרית כתובה
347	III. מלים עבריות וארמיות בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה
387	ביבליוגרפיה
406	מפתחות
XXI-I	תקציר באנגלית

יסודות עבריים וארמיים בערבית הדבורה בפי הנוצרים בא"י והכתובה בקהילות הנוצריות בא"י סוריה ולבנון

אברהם בסל

תקציר

1. בחיבור זה בחנתי את המשקעים העבריים והארמיים, שנשתקעו בערבית הדבורה בפי הנוצרים בא"י, ובערבית הכתובה ע"י הקהילות הנוצריות בא"י, סוריה והלבנון. הקורפוס של הערבית הנוצרית הדבורה (להלן ענ"ד) התבסס על הקלטות של זקנים וזקנות, הגרים בכפרים הנוצריים בצפון ישראל: פסוטה, מעיליא, תרשיחא, פקיעין, ג'יש, כפר-יאסיף, אקרת, ברעם, אעבלין, שפרעם. קורפוס הערבית הנוצרית הכתובה (להלן ענ"כ) התבסס על סיפורים עממיים, שירים, משלים, מילונים, תרגומי תנ"ך, ספרי פרשנות וספרות ליטורגית.

טבעי הוא שמשקעים מן הלשונות שהיו דבורות במזרח ישתמרו בערבית, לאחר שהערבית דחקה את אותן לשונות והפכה ללשון הדומיננטית. זה אמור לגבי הלשון הארמית, ששימשה לשון הדיבור ברוב ארצות המזרח, ונדחקה החל מראשית הכיבוש הערבי בראשית המאה ה-7 עד המאה ה-10 ע"י הערבית בצורה הדרגתית (בנדויד 1967, I, 153-165; קמברדג' 1987, I, עמ' 115-129). עם זאת, נותרו בערבית משקעים ארמיים באזורי א"י סוריה והלבנון, המעידים על ה"דיגלוסיה" של התושבים באזורים אלו עד לשליטה המוחלטת של הערבית. יחזקאל קוטשר, כתב בערך "ארמית" באנציקלופדיה העברית (עמ' 959-969), שיסודות ארמיים נשתיירו בלהגים הערביים במקומות שבהם שלטה הארמית. אף אבישור במאמרו "יסודות ארמיים קדומים בערבית היהודית של עיראק" (אבישור 1977, עמ' 277-294 (=אבישור 2001, עמ' 235-287). רמז, שהמחקרים שנעשו בנושא זה חלקיים ויש להוסיף

עליהם ולעדכנם. ואכן הספרות העוסקת בנושא זה מתייחדת לרשימות מלים, שנעשו במרביתן ע"י אנשי כמורה נוצריים, ויש מקום לבחון אותן בכלים מדעיים. מעט נכתב על ההשפעה העברית והארמית בערבית בתחום ההגה, הצורות והתחביר, למעט, מה שכתב הכומר הלבנוני, מיכאל פג'אלי, בשני ספריו שבהם התייחס להשפעת הארמית על הערבית המדוברת בלבנון על התחביר, על ההגה, על הצורות בנוסף לאוצר המלים.

2. למעשה, אין מחקר יסודי ומקיף שעסק בנושא באופן שיטתי, כולל וממצה, המשלב את היסודות העבריים והארמיים הקיימים בערבית הספרותית ובערבית הדבורה גם יחד. לכן בחיבור זה בחנתי והשלמתי את הנושא בצורה מקיפה ומעמיקה בתחום ההגה, הצורות, התחביר ואוצר המלים, תוך השוואה עם ההשפעה של הארמית על הערבית היהודית בהסתמך על המחקרים שנעשו בתחום זה.

במחקר זה כינסתי וריכזתי את היסודות העבריים והארמיים, שחדרו לערבית הדבורה בפי הנוצרים בא"י והכתובה ע"י הקהילות הנוצריות בא"י סוריה והלבנון. ישנה חשיבות רבה באיסוף חומר זה ובשימור מסורת זאת, שהולכת ונעלמת. התמורות המהירות בחברה מביאות לשינויים מרחיקי-לכת באורח החיים, ומלים שהיו בשימוש היומי נעלמו או נשתנו בסחף הקדמה. אותן מלים שחדלות משימוש משתכחות ונוטות להיעלם, במיוחד, בקרב הדור הצעיר. יתירה מזו, מרבית האינפורמנטים הגיעו לש"בה ושומה עלינו להקליט ולשמר מסורת לשונית זו בטרם יהיה מאוחר. כמו כן, בחנתי את דרך התכתם של יסודות אלה והצבעתי על השינויים שחלו בהם. הצלבתי בין היסודות העבריים והארמיים הקיימים במדוברת לבין היסודות הקיימים בכתובה. לדעתי, הצלבה זו עשויה להראות את תפוצת היסודות העבריים והארמיים ואת התכתם בתוך הענ"ד, או הענ"כ, ואף בשתי המסירות יחד. היא גם מצביעה על הייחודיות של הרובד הערבי המדובר בא"י (הלחג הפלסטיני) בהשוואה ללהגים ערביים אחרים, ומבהירה את הזיקה בין רובד זה לבין הלשונות שהיו דבורות בא"י כמו העברית והארמית. חקירתם של יסודות אלו מבחינה לשונית, תורמת לקביעת מקומה של הערבית הדבורה בפי הנוצרים בתוך מפת הדיאלקטולוגיה הערבית המדוברת בישראל.

לא זו אף זו, חקירת המרכיב העברי והארמי ברבדים אלו תורם לתיאור האטלס הלשוני הערבי בכלל ולתיאור האטלס הלשוני הייחודי של הלהג המדובר בפי הנוצרים. כמו כן, תורמת להשלמת המילון הערבי הפלסטיני המדובר. ומזווית השוואתית, מחקר זה עשוי לתרום לבירור סתומות מן המקרא. בלאו העיר לחשיבות חקר הלהג הערבי המדובר בתחומה של א"י, אשר, לטענתו, משמר יסודות ומלים העשויות להאיר ולתרום להסברת מלים וצורות מוקשות של אוצר המלים המקראי, שכל הנראה נשתקעו בפי התושבים הערבים בא"י (בלאו 1955 = בלאו 1986).

3. הערבים הנוצרים שבישראל הם חלק מן הקהילות הנוצריות הערביות, הקיימות במזרח התיכון. הם חיים בסביבה ערבית מוסלמית, במצריים, בעיראק, בסוריה, בלבנון, בישראל ובמצריים. אך יחד עם זאת, הם משמרים את זהותם הדתית נוצרית, בחלק מן האזורים כמו בלבנון, בסוריה, בעיראק ובמצריים מקיימים את תפילותיהם ואת טקסי הדת שלהם בלשון המקור, בארמית-סורית בעיראק, בסוריה ובלבנון, ובקופטית במצריים. הערבים הנוצרים החיים בישראל מונים כיום 113700 נפש לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (שנתון סטטיסטי לישראל 2003, מס 54). הם מתרכזים בעיקר בצפון הארץ. הם מתייחדים מיתר האוכלוסייה המוסלמית בדת, בטקסים שלהם, כמו כן באוצר מלים בעל ייחודיות, כמו מלים ייחודיות לתחום הכנסייה וסביבתה, שמות פרטיים אופייניים לנוצרים שהם, בעיקר, שמות של קדושים נוצריים או שמות המצביעים על אוריינטציה מערבית.

4. הערבית המדוברת בקרב ערביי א"י מגוונת היא בלהגיה. ניתן להבחין בין אזורים, בין עדות, בין עירוניים וכפריים. בדרום הארץ משמש הלהג של הבדווים. במרכז, אזור המשולש, ישנו להג ערביי המשולש בעל מאפיינים משלו. ובצפון, קיים הלהג הגלילי או להגי הגליל. על להגי הערבית הא"י נכתבו מספר מחקרים. קריסטי 1901, לוהר 1905, ספרם של ספור וחדד באנגלית 1909, שהוא מעין מדריך ללמידת הערבית, באן 1909, ברגשטרסר 1915, בלנק 1953, פלווה 1965, פיאמנטה 1959 פרקים בלהג הערבי של הגליל המרכזי. על להג העיר סכנין רוזנהויז 1969, ועל הלהגים הבדווים בצפון ישראל רוזנהויז 1984, על הערבית של

ירושלים פיאמנטה 1964 ולוין 1995, על הערבית של העיר חיפה כתב גבע-קלינברג 2004 דיסרטציה על הלהג הערבי של תושבי חיפה, במחצית הראשונה של המאה ה-20, המדובר בפי המוסלמים, הנוצרים והיהודים. תוך התייחסות ללהג הערבי יהודי בצפון הארץ במחצית הראשונה של המאה ה-20 (בחיפה, בצפת ובטבריה). לאחרונה, הוציא לאור ח'ריוש 2004, ספר על תיאור הדיאלקטים הפלסטיניים מבחינה פונולוגית, תוך סקירת המחקרים שעסקו בלהג הפלסטיני, חלוקתו וזיקתו ללהגים הערביים הקדומים.

5. מחקר זה, כאמור, מתבסס על חקר המרכיב העברי והארמי, בענ"ד בצפון א"י ובענ"כ, בקרב הקהילות הנוצריות בא"י סוריה והלבנון. החיבור מסתעף לבחינת שני קורפוסים: האחד, קורפוס הענ"מ בפי הנוצרים בא"י. כדי להעמיד קורפוס הדבורה, ערכתי ראיונות ושיחות עם אינפורמנטים, והקלטתי 20 אינפורמנטים זקנים וזקנות נוצריים מכפרי צפון ישראל. זקנים אלו אין להם ידיעה בעברית בת-ימינו ואף השכלתם הכללית מועטה ביותר. והשני, הקורפוס הכתוב, כולל טקסטים נוצריים: תרגומי תנ"ך, ברית-חדשה, ספרות ליטורגית דתית נוצרית וספרות עממית בערבית נוצרית. לדעתי, בחינת שני הקורפוסים מאפשרת תיאור תמונה כללית ושלמה של היסודות הלשוניים העבריים והארמיים. ואף מאפשרת בדיקת חדירתם והתכתם של יסודות אלו בתוך הערבית הנוצרית הן הכתובה והן הדבורה. גם מאפשרת סיווג היסודות שחדרו רק למדוברת או אך ורק לטקסטים כתובים. יסודות שקיימים רק במדוברת ומשמשים אך ורק בדיבור שבעל-פה מצביעים שהשאיילה היא בלשון הדיבור ולא עברה ללשון הספרותית. יסודות הקיימים במדוברת ובכתובה עשויים להראות שהשאיילה היא מן המדוברת ועברה אף לכתובה. זה מצביע על עומק החדירה וההתכה של היסוד בתוך הלשון הקולטת. מלים הקיימות רק בענ"כ מצביעות שהשאיילה היא רק בלשון הכתובה.

דומה אני, שהעמדת שני הקורפוסים והצלבת הקטגוריות הלשוניות שבהם עשויה לתת תמונה שלמה של היקף היסודות העבריים והארמיים שבהם, ואף להצביע על תחומי השימוש שלהם בערבית הנוצרית הן הדבורה והן הכתובה.

6. הערבית הנוצרית היא ערבית דבורה בפי נוצרים ונכתבת ע"י נוצרים לקהל יעד נוצרי. לעובדה זו חשיבות בתיאור אופיו של לשון זו. הקהילה הנוצרית במזרח כתבה ספרות ערבית ענפה הן באותיות ערביות והן באותיות סוריות (כתב גרשוני). בתקופה הקלאסית ידועים המשוררים הערביים נוצריים, אשר חיברו שירים בערבית קלאסית. בשירים אלו נמצא מספר רב של מלים מתחום הדת הקשורות ביהדות ובנצרות. כמו כן, נמצא בספרות הדתית ליטורגית, הקשורה בכנסייה ובתחומים הקרובים לה, מלים ארמיות, עבריות ואחרות.

7. כידוע, הפילולוגים הערביים קבעו מתודה לזיהוי המרכיב הזר בערבית. הם זיהו את המלים הזרות באמצעות קריטריונים פונולוגיים, מורפולוגיים וסמנטיים. בדרך-כלל, הקדימו לפני המלים הזרות ביטויים וצירופים המצביעים על זרותן או על החשד שהן שאולות, כגון: لا أحسبه عربيا (=איני משייכו לערבית), معرب mu'arrab (=משוערב), daxīl دخيل (=שאול), مؤلف muwallad (=מחודש).

כמו כן, נמצא במילון "לסאן אלערב" מספר קטן של מלים עבריות או נטען שהן עבריות, למשל: إيل (אלוהים), شبور (שופר), موسى (משה). אלגיואליקי בחיבורו על המלים המשוערבות הביא מספר מלים עבריות שמרביתן שמות פרטיים, ואף בתקופה החדשה אליסועי כתב חיבור כללי על המלים הזרות בערבית ובו פרק המונה כ-40 מלים עבריות, שמרביתן שמות פרטיים והיתר מלים מן התחום הדתי. בתקופה החדשה נכתבו חיבורים ליסוד הארמי המושאל בערבית פרנקל 1886 (=1962), , חביקה 1902-1904 (=1939), פגיאלי 1919, אגינאטיוס 1969.

8. הערבית היהודית זכתה למחקרים בנושא היסודות הארמיים והמרכיב העברי. כמו, גויטיין 1931, אחריו לסלאו 1945, בר-אשר 1978 (=1999), אשר התווה בסיס ודרך לחקר המרכיב העברי בערבית היהודית. אף שורצוולד 1984, התייחסה למדדים להיתוכן של המלים העבריות והארמיות בספרדית-היהודית. גם ממן 1989 כתב מאמר על זיהוי המרכיב העברי בערבית היהודית המוגרבת. בהט 1990 (=2002), על המרכיב העברי בערבית הכתובה של יהודי מרוקו. הנשקה 2001, על המרכיב העברי בלשון הערבית המדוברת של יהודי

תוניסיה. אבישור 2001, הציג מתודה חדשה לחקר המרכיב העברי-ארמי בערבית היהודית במזרח ע"י בחינת היסודות העבריים והארמיים במסירה שבעל-פה ובמסירה שבכתב.

9. במסגרת חיבור זה, בחנתי את היסודות העבריים והארמיים (מלים וצורנים) וקבעתי אמות מידה וקריטריונים לשוניים מוצקים, מן הכתיב וההגה, מן התצורה ומן התחביר, לזיהוי יסודות אלה.

10. היסודות השאולים, שנבחנו בחיבור זה בענ"ד ובענ"כ, הם בעיקר מן הארמית, מן הסורית ומלהגיהן ואף מן העברית. כידוע, התפשטה הערבית במזרח במאה ה-7 באזורים העירוניים והפכה ללשון דומיננטית כבר במאה ה-9-10. בתקופה זו הארמית המאוחרת עדיין הייתה לשון חייה ומדוברת, וטבעי הוא שהמגע הישיר יהיה עם הרובד הזה, ואף ההשפעה תהיה שלו. אמנם, קיימת השפעה של הארמית על הערבית הקלאסית, כפי שציין קוטשר בערך "ארמית" באנציקלופדיה העברית (עמ' 967).

בא"י, סוריה והלבנון הלשונויות שאמורות להשפיע על הלהגים הערביים הם להגי הארמית המאוחרת: במערב, בתחומה של א"י: הארמית הגלילית, הסורית הארץ-ישראלית (=ארמית נוצרית), והארמית השומרונית, בנוסף לסורית שהייתה דבורה בסוריה ובעיראק. אך דומני, שיהיה קשה לבודד את היסודות ולחלקם לרובדי הארמית וללהגיה. משום שקיימת קירבה וזיקה הדדית בין להגי הארמית, ומפני שהארמית שלטה זמן ארוך במרחב הסורי א"י והותירה משקעים בלהגים הערביים המדוברים במרחב זה, ומרחב זה נתפס בעבר כיחידה שלטונית ותרבותית אחת, וכך אנו מוצאים חלק גדול מן המלים הארמיות המשמשות בערבית המדוברת בעיראק, בסוריה ובלבנון, שפורסמו בספרים וברשימות מלים (אלמוצלי 1935, אלבכרי 1972, חביקה 1939, אגינאטיוס 1969, מבארכה 1999, עבד-אלרחים 2003), נמצא אותן גם בלהג הערבי המדובר בתחומה של א"י. על-כן יש להתייחס להשפעה של הארמית והסורית כהדבק אחד.

כמו כן, ישנם¹ מלים מלשונויות אחרות, כמו העברית, האכדית והיוונית, שעברו לערבית הכתובה והדבורה דרך הארמית. למשל: *هَيْكَل* (היכל), *زَنْبِيل* (סל), *أَيْلُول* (אלול), *أَب* (אב).

شكارة / škara (חלקת אדמה קטנה לעיבוד חקלאי), أسكولين (תלמידים) مطران (ארכיבישוף), صباؤوت (צבאות).

11. חלוקת היסודות העבריים והארמיים

היסודות העבריים והארמיים שחדרו לענ"ד ולענ"כ מרביתם שמות עצם, שמות תואר ואף פעלים. יסודות אלו מתחלקים למספר קטגוריות: (1) ישנם יסודות עבריים וארמיים שחדרו לערבית הספרותית ונמצא אותם בחלק מן הלהגים; (2) ישנם יסודות שחדרו לערבית המדוברת ונמצא אותם במספר להגים בערבית הדבורה בפי מוסלמים, נוצרים ויהודים; (3) ישנם יסודות מיוחדים ללהג מסוים, ונמצא אותם בפי הקהילות השונות הדוברות את אותו להג כמו הנוצרים בא"י, בסוריה, ובלבנון; (4) ישנם יסודות עבריים וארמיים מיוחדים לערבית הנוצרית המדוברת והכתובה; (5) ישנם יסודות עבריים וארמיים מיוחדים לערבית הנוצרית הכתובה בלבד.

בהקשר של הערבית הנוצרית, שנחקרה במסגרת חיבור זה ניתן לחלק את היסודות לפי החלוקה הבאה:

א) יסודות עבריים וארמיים קיימים בערבית הנוצרית המדוברת בפי הנוצרים בא"י

יש להעיר שיסודות אלו נמצא אותם גם בפי אוכלוסיות ערביות אחרות ובלהגים נוספים באזורים אחרים, כמו בסוריה והלבנון, למשל:

أفورا (סל), أشيشة (אשישה), زلعة (כד), حالول (כברה), طبلية (שרפרף), سريدة (סרידה), بيور (מסמר מעץ או ממתכת), تبغر (ליקט), جرجير (גרגר), جفت (גפת), دليل (דליל), دفورة (דופרה), طربون (ענף טרי), لبوت (מסמר מעץ), لقشي (לקיש), مساس (מלמד), نصبة (נטיעה), معناية (מענית), مسوة (מסו), نبلة (נובלת), عبي (עבה), فرط (פרט), شورة (שורה), صرار (צר, חצץ), شلفة (מוט), شلف (הוציא, עקר), شلوط (חרד), شبيط (שביט), شلغ (הוציא בחוזקה), علت (עלש), ساعور / صاعور (זכר עזים).

ב) יסודות קיימים בערבית הנוצרית הכתובה בלבד

יסודות אלו מיוחדים לספרות הערבית הנוצרית ולא נמצא אותם בערבית הספרותית בכלל, למשל:

أفود (אפוד), ארון (ארון), באת (בת), חומר (חומר), חשמל (חשמל), חרם (השמיד), תעלה (תעולל),
 صفرية (שעיר), فارش / بارش (מלמד), شيفور (שופר), تخلتًا (תכלת).

ג) יסודות אופייניים לערבית הנוצרית הכתובה והדבורה

ישנם יסודות עבריים וארמיים שחדרו הן לערבית הנוצרית הדבורה והן לערבית הנוצרית
 הכתובה, למשל:

زِيَّاح (הקפה), إكليل (טקס כלולות), برشان (לחם מקודש), إشبين (שושבין), نياحة (מספד),
 زكرانية (אזכרה), عنصرة (חג השבועות), دنح (חג הטבילה), شعانين (חג הלולבים), عُماد
 (טבילה), أقنوم (ישות), كرازة (הטפה) هيكل (החלק הפנימי בכנסייה), أنطش (בית הכומר), خوري
 (דרגה בכמורה), شماس (שותף הכומר בתפילה).

ד) ישנם יסודות עבריים וארמיים שחדרו לערבית הספרותית ואף לערבית הנוצרית

למשל: قلنسوة (כיסוי לראש), تشرين (תשרי), آذار (אדר), أيار (אייר), أيلول (אלול), أجار (גג),
 أنون (כבשן), أجانة (קלרית), أسكفة (מפתן), سكة (יתד), قرطلة (סל), كانون (שם חודש, כיריים),
 قنديل (מנורה), سفت (קופסה), كوز (גביע, צנצנת).

ה) יסודות משותפים לערבית נוצרית כתובה ולערבית היהודית

למשל: لوييس לאויין, אורים ותומים الأوريم والتوميم, מזמור מזמור, יובל יוביל, כרובים کروימ,
 אהיה אשר אהיה أهيا أشر أهيا.

12. תפוצת היסודות

היסודות העבריים והארמיים השאולים בערבית הדבורה בפי הנוצרים בא"י והכתובה
 בקהילות הנוצריות בסוריה א"י ולבנון שייכים לתחומי חיים שונים: חקלאות, מועדי השנה,
 משק הבית, עבודה ומלאכה, צמחייה, יבול ופרות, מזון ולבוש ועוד, למשל:
 שמות סוגי אדמה, עונות חקלאיות וצורות זריעה: معناية *me' nayi* (מענית), شكارا *škara*
 (חלקת אדמה קטנה לעיבוד חקלאי), حاكورة *hākūra* (חלקת אדמה ליד הבית), دليل *dallil*

(דליל, בלתי מעובה) *ēbe* (עֵבָה), *šurah* (שורה), *šqīf* (סלע, צוק), *nīr* (נִיר)

(במשמעות חרישה), *šarār* (סָרָר), (אבני חצץ, אבנים קטנות), *lašy* (מלקוש).

מזג האוויר ופגעים: *šōb* (חום לוהט), *karūzy* (קורי), *abūra* (עננה) (עננה חולפת, ובהשאלה דבר חולף, בר-חלוף).

חודשי השנה: *āb* (אב), *āzar* (אדר), *āylul* (אלול), *āyār* (אייר), *nīsan* (ניסן) (ניסן), *šbāt* (שבט, פברואר) *hazīran* (יוני), *ššayrīn* / *ššayrīn* (אוקטובר, נובמבר), *kānūn* / *kānūn* (דצמבר / ינואר).

כלים חקלאיים וכלי עבודה: *bayyūr* (מסמר מעץ המשמש במחרשה), *bork* (פֶּרֶךְ המחרשה), *zaqūt / zaūt* (דרבן, מסמר בראש המלמד), *yašūl* (יצול), *libūt* (מלמד הפקר), *qatrīb* (קטרב), *massās* (מלמד הבקר), *šalaf* (שֶׁלֶף, הוציא, חטף), *šelfe – šelf* (מוט, מקל), *šabbūt* (מקל, שבט).

צמחייה: *zanzaraxt / zanzalaxt* (אזדרכת), *āfūq* (מין צמח פרוזיטי), *elt* (עולש), *akkūb* (עכוב), *qulqās [aul-ās]* (סוג צמח), *našbe* (נטיעה, כינוי לעץ שנוטעים), *ṭarbūn* (החלק הרך והטרי של ענף העץ), *qormīyye* (בול עץ, גזע עץ), *brqūq* (שזיף), *zūfā* (אזוב, זאטוטה לבנה).

כלים למשק הבית: *affūra* (סל או תרמיל קטן), *āššašīyye* (אשישה), *kd* (לנוזלים עשוי זכוכית), *zal'a / zalū'a* (כד או בקבוק), *hālūl* (כברה שפתחי הרשת שלה רחבים), *ṭabliyye* (מעין שולחן קצר רגליים), *ṭarbeza* (שולחן), *tawwāye* (מִטְגָּן, מִחְבֵּת), *sarīde* (סל מקש), *noxl/moxl* (מט ברזל), *mišṭāḥ* (משטח), *hubbāl* (אֶד/קִיטור), *korkiyye* (כלי לנוזלים), *šarrāfeh* (ארגז מעץ), *izmil* (אזמל), *būṭa* (כלי לנוזלים), *znīl* (סל).

יבול ופרות: *garḡīr* جرجير (גרגר), *ḡift* جفت (גפת, פסולת זיתים לאחר שנסחט מהם השמן), *dafūra* دفورة (בכורת תאנים, פרי שמקדים בבשלותו), *fārūḥ* فاروح (מוץ דקיק שעף עם הרוח), *naleh* نيلة (נובלת- פרי תאנים שנבל ונשר), *šabšūl* شبشول (חוטים של תירס), *kō še* كوشة (ערימה).

מזון ולבוש: *maswe* مسوة (מסו), *zūm* 'זום' (מרק), *ṭalmūse* ظلموسة (ככר לחם), *beršan* برشان, *boršan/beršan* (הלחם המקודש), *farfūtah* فرفوتة (פת, חלקיק קטן), *bostār* بُسْطَار (נעל לעבודה), *sāko* ساكو (מקטרן, בגד עליון), *kamar* كَمَر (חגורה סביב למותניים) *šartūḥa* (נעל עתיקה ובלויה), *zūtar* زُتَار (חגורה מסביב למותניים).

בעלי חיים ומקומות לינתם: *ṭabsōn* طبسون (שפן סלע), *sā'ūr* ساعور/صاعور (שעיר/גדי), *qredes* قريديس (מין דג) *šarnaqa* شرنقة (גולם), *šunnār* سُتَار (עוף החוגלה), *zaḡlōl* زغلول (גוזל), *isṭabil* إسطبل (אורווה).

מעונות ובנייה: *burṭaš* برطاش (מפתן הדלת), *bet-may* بيت مي (בית-מים, בית הכבוד), *kallīn* كلين (אבן קשה), *sfārāt* سفارات (קורות עץ בולטות מן התקרה), *boxš* بُخْش (חור, נקב) *ḡamalōn/ḡamlōn* جملون (מסגרת עץ משולשת המשמשת שלד לגג משופע), *sukkarah* سكرة (מנעול הדלת), *āzaqa* عزة (אום, בורג), *fākūra* فاكورة (רתוק לחלון), *qeyāsāt* قياسات (קורות עץ), *ša riyye* شعيرة (שער), *asṭāḡe* أسطغة (מפתן הדלת, סף הדלת), *ātōn* أتون (אתון, כבשן האש), *diyūs* ديبوس (סיכה).

אברי גוף ומחלות: *bez* بز (פד/פד), *ṭīz* طيز (עכוז), *kar ūne* كرعوني (כרע), *fasfūse* فسفوسة (מין פריחה אדומה בגוף).

13. מלים ומונחים בזיקה למקרא ולתרגומים הארמיים

בבחינת התרגומים הערביים למקרא נמצא שפע של מלים עבריות וארמיות ומונחים מתורת כוהנים, משקלות, מידות, מטבעות, בעלי-חיים, צמחייה ואחרים המשמשים בתרגומים אלו,

ככל הנראה המתרגמים התקשו בתרגומם. אף נמצא מלים סוריות מתוך זיקה לתרגום הפשיטתא ולספרות ליטורגית נוצרית:

أذوناي (אדוני), صباؤوت (צבאות), إل شداي (אל שדי), أهيا أشر أهيا (אהיה אשר אהיה), إلهيم (אלוהים). מלים אלה חלקן מתורת כוהנים והן אופייניות לתרגומי המקרא בערבית: يوبيل (יובל), كروبيم (כרובים), سروفيم; شاربوم (שרפים), لاويين (לויים), عنصرة (עצרת), فور (פור), ترافيم (תרפים), ألغوميم (אלמוגים), باموت (במות), بيم (בימה), أورييم والتوميم (אורים ותומים), أراييل (הראל), أفود (אפוד), حج الله (חג האלוהים), جهنم (גיהנום), جوج وماجوج (גוג ומגוג), هوشعنا (הושיעה נא), حرم (השמיד), حشمل (חשמל), حامطا/خامطا (חומט), لاويثان (לויתן), سكينه (שכינה), شفة (שפה), تعلله (תעולל), شيفور / سافور (שופר). إيفة (איפה), باث (בת), حومر (חומר), لك (לתך), لج (לג), قب (קב), إستار (שקל).

אבנים יקרות (אבני המילואים) תורגמו בכ"י סיני 2 בזיקה לפשיטתא: برق (פטדה), بولا (שהם), يسب (ישפה), نعتا (יהלום), سومقا (אדם), سفيلا (ספיר), صديدا (נפך), قنكون (לשם), قرقندا (שבו), عين عجل (אחלמה), تارسيس (תרשיש), ككشوتا (חולד), صفرية (צפיר עזים), نون (דג), شفنين (בר-יונים), شمشار (תאשור), دار صيني (קינמון), إشكرا (שטים), عوربيم (עורבים), تتين (תנין), يبروح / يبروحا (דודאים), بهموت (בהמות), كوتين (כתונת), مصنفة (מצנפת), أندر (גורן), فارش / بارش (מלמד), برنشاء (בנאדם), برشعنا (בן-השעה), جالوت (גלות), جربي (צפון), سفسل (ספסל), سف (ספל), فندقانية (זונה), جاو (מנזר), درش (דרש), طران (צור), سف (ספל), فصَح (פסח), كرح (גומחת הנזיר), كرز (הטיף), كاروزة (הטפה), مسطار (כינוי ליון), مدراش (בית-מדרש), قصم (בעלת אוב), قينمون (קינמון), راب (רב), ربييتا (אם הבית), ترمال / ترمל (תרמיל), قلة (סל), قمين (תנור).

להלן חלק מן המלים הארמיות שזכרו בנוסח הערבי של הברית החדשה ובספרות ערבית נוצרית ליטורגית: أقنوم (ישות), سلاق (חג העלייה השמימה), دنح (חג הטבילה), طليثا (צבייה), طبيثا (נערה), سليح (שליח), فاثور (שולחן), فطركة (פטריארכיות), قوسال (בגד הכומר), رازين

(הסעודה האחרונה), قنوين (מנזר), إفتا (פתח), بيعة (כנסייה), نافور / أنافور (הקדמה לתפילה),
مرتمريم (מרת מרים), ملفان (מורה), مرعيث (מרעית), رقا (קל דעת), شبقنتي (עזבתני).

14. השתקפות הסובסטרט העברי ארמי בכתוב ובהגה, בתצורה, בתחביר ובאוצר המלים

עניני כתיב

מלים ארמיות-סוריות המסתיימות בתנועה ארוכה ā/tā- מבוצעות בערבית עם ת"א
מרבוטה, אל"ף ממדודה או אל"ף מקצורה: --ē/-/-ī. למשל: طبيثا/طبيثة (נערה), صفريّة/
صفري (צפיר), صديدا (נופך), تخلثا (תכלת).

בכתבי-יד ערביים נוצריים ואף במקורות נוספים נמצא מלים סוריות המועתקות לערבית
בתבנית זו המסתיימת ב-a. למשל, إشكرا (שטים), تخلثا (תכלת), نعتا (יהלום), دنحا (חג
הטבילה), يبروحا (דודאים), سفيلا (ספיר), صديدا (נופך), طليثا (נערה), طبيثا (צבייה). תבנית זו
אופיינית לשמות שבסורית והיא עשויה להיות סימן, העשוי לתרום בזיהוי צורת השם
כסורי.

העיצורים הגרוניים: א-ה-ח-ע:

הביצוע שלהם בתוך המלים השאולות דומה לביצוע הרגיל שלהם במלים הערביות. דהיינו
לפי הביצוע הפונמאטי הלהגי הרגיונאלי בלהג עצמו.

בגדכפ"ת רפות ודגושות

בי"ת רפה מבוצעת בשני אופנים: ב / פ b/f

למשל: אבישור אבישור (רומא 1671, דב"א ב 16), אבישי أبيشي (כ"י פריס 23, שמ"א כו 6)
אביגיל أبيغاييل (רומא 1671, דה"א ב 17), רחביה رحبيا (רומא, דה"א כג 17). לבן لابان (רומא,
בראשית מו 25).

המעטק של (בי"ת רפה) $f < \underline{b}$: רבקה = رقا, רבשקה הסופר = رفشقا الكاتب (מהדורת רומא

ב-מלכים ב יח 17), أفيشور (כ"י פריס, דה"א ב 28; 29).

הגימ"ל מבוצעת בשני אופנים ג / ġ / ħ ביצוע קשה וביצוע רפה

(א) ביצוע קשה: ג < ג

למשל: גדעון جـدون (כ"י פריס 23, שופטים ח 30), גרשון جرشون (רומא, דה"א כג 7).

(ב) ביצוע רפה- מעתק של ג < ג' (ġ)

למשל: פתגמא = فتغامت או במלים עבריות שהגימ"ל מבוצעת בביצוע רפה: עגלון

عغلون (כ"י פריס 23, שופטים ג 12), غوليات (ספרים חיצוניים, דנלוב 1901, עמ' 45),

אביגיל أبيغاييل (רומא 1671, שמ"א כה 3).

דל"ת מבוצעת בשני אופנים

(א) בביצוע חוכך ז: ايلشدي يبركك (בראשית כח 3, כ"י סיני 2); يهوذا (כ"י סיני 3, בראשית

לה 23), أذري (כ"י סיני 3, דברים ג 1) "وسكن العيس جبل ساعير والعيس هو اذوم" (כ"י סיני 3,

בראשית לו 8) וכן ביתר המקומות.

(ב) ביצוע סותם: الدي, المديح, أنا يلشدي (בראשית יז 1, כתב-יד סיני 2), جـدون.

כ"ף רפה מבוצעת בשני אופנים: כ / k / ħ

זכריה زكريا (רומא 1671), زكريا (מהדורת הפרוטסטנטים), אלימלך اليملك (כ"י פריס 23,

רות א 2), أحيملك (רומא 1671), מלאכי ملاخي, אכיש أخيش (כ"י פריס 23), ברוך باروخ

(רומא 1671).

המעתק של $b/f < p$

למשל, ערפה عرفا (רומא 1671, רות א 4), פרץ فارص (רומא 1671, בראשית מו 12)

במהדורת רומא, ב-אסתר ט 24: "והפל פור" = "أوقع فور", וב-אסתר ט 26: "על כן קראו

לימים האלה פורים על-שם הפור" = "ولذلك سموا هذين اليومين يومي فوريم من أجل أن فور اي

القرعة", פאקורה=פכורא. פוטיפר פופיפר (רומא 1671, בראשית 20), פעור=פאגור (כ"י סיני
3, דברים ג 29). והשני b דוגמת פורשנא=ברשן, בייור=פייורא.

ההגה 1 מבוצע בערבית נוצרית כתובה בשני אופנים

(א) ביצוע חוכך. להלן דוגמאות המשקפות את ההשפעה הסורית:

"في طريق عربا في ايلث" (כ"י סיני 3, דברים ב 8), من كنارث (רומא 1671, דברים ג 17) لثامر
كنثه (כ"י סיני 3, בראשית לח 11), "ويسمى بنت اسماعيل" (כ"י סיני 3, בראשית לו 2), "فحلوا
في عربات مواب" (כ"י סיני 3, במדבר כב 1) "فطلع موسى من عربوث مواب" (כ"י סיני 3,
דברים לד 1), "عوج ملك مثنين" (כ"י סיני 3, דברים ג 1; 3), بواعيت/ بواعيث (בן-סולימאן
1899, למי 112), يقال لها طبيئا / طبيئة (מעשה השליחים ט 36; 40), طليئا (מרכוס ה 41), رب
الصابوث (אגרת יעקב, למי 50), دوثن (כ"י סיני 2, בראשית לז 17), "ودفنت في طريق افراثا التي
هي بيت لحم" (כ"י סיני 3, בראשית לה 19), "ما خلا مدينة غزة وازدود وجاث" (כ"י סיני 3,
יהושע יא 23).

דוגמאות של תי"ו רפה עקב תיקון יתר

למשל: خيمته במקום خيمته (כ"י פריס 23, יהושע י 8); صنعتم במקום صنعتم (כ"י פריס 23,
שופטים ב 2); ماتت במקום ماتت (שם כ 7); سمعت במקום سمعت (כ"י פריס 23, שמואל א
טו 20); فطابت במקום فطابت (שם כה, 36).

(ב) ביצוע סותם: "في طريق عربا من ايلث" (רומא 1671, דברים ב 8), "وباسمات ابنة اسمعيل"
(רומא 1671, בראשית לו 2), "فطلع موسى من عربات مواب" (רומא 1671, דברים לד 1),
"ما خلا غزة وازدود وجاث" (כ"י פריס 23, יהושע יא 23).

מעטק של <g

מגדל עדר قصر غادر (כ"י סיני 3, בראשית לה 21), רעואל رغوיל (כ"י סיני 2, בראשית לו 10), עלי غالي, יזרעאל يزرغيل, עי غاي (כ"י פריס 23, יהושע ח 1), עמורה غمورة, פערור فاغور (כ"י סיני 3, דברים ג 29), תולע בן פואה تولاغ بن فواد (כ"י פריס 23, שופטים י 1), עמרי غمري (כ"י פריס 23, מל"א טז 6). אולי שמות אלה משמרים את מסורת ההגייה הקדומה כפי שהיא משתקפת בתרגום השבעים.

עקב תיקון יתר במלים שבערבית יש בהן עי"ן. למשל, בכ"י פריס 23: غدسا במקום عدس (שמואל ב כג 11); دغا במקום دعا (מלכים א ב 1) مغول במקום معول.

המעטק של <h

חוכך לועי נעתק להגה חוכך וילוני. זה בולט בשמות, למשל: אחימלך اخيملك (כ"י סיני 23, שמ"א כא 2), אחיטוב أخطوب (כ"י סיני 23, שמ"א כב 9), חמט خامطا (רומא 1671, ויקרא יא 29-30), הר חרס ارض خراس (כ"י פריס 23, שופטים א 35), נחש ناخاس (כ"י פריס 23, שמ"א יא 1).

המעטק של <s

למשל: שמגר בן-ענת سمجر بن عنات (כ"י פריס, שופטים ג 31), כושן כوسان (כ"י פריס 23, שופטים ג 12), כמוש کاموس (כ"י פריס 23, שופטים יא 24), אכיש اخيس (כ"י פריס 23, שמ"א כא 11), שמעון سمعون (כ"י פריס 23, יהושע יט 1), מנשה منسا (כ"י פריס 23, יהושע יז 2).

עניני תצורה

הפועל

צורות במשקל "פֻעַל" על דרך הארמית: سماع (שמע), قشاع (ראה).

חילוף בין גזרת ע"ו ל ע"י

פועלי ע"ו ניטים לפי פועלי ע"י: anayyim (אשכיב), a'ayyim (אקים).

הבניין *fō'al /fau'ala* (מונופתונוגזיה): *bōrad* (התקרר), *nōzal* (מצונן), *fōfaš* (נחלש).

צורת *fa'alūn* (צורת רבים נסתרים): בערבית נורמטיבית הצורה היא *فعلوا* למשל:

صلّون عليه (התפללו למענו) ו*دعون لبلاد كسروان* (ודרשו למען חבל ארץ כסרואן), ו*أعطون* (ונתנו), ו*ملكون* (ושלטו).

בניין *šaf'ala*: דוגמאות מן הערבית המדוברת *شلهب* (האדים), *شقلب* (התהפך), *ششقل* (שקל).

תחילית ית"ן מבוטאת בתנועת [i]

בערבית הנורמטיבית התנועה היא *yiktib a*, (=יכתב) *yisma'* (=ישמע).

צורות פועליות חדשות, חלק מהן גזירה דינומנטיבית: *تَيَّح* (נפטר), *زَيَّح* (הקיף), *شَشَّين* (שימש שושבין), *شَعْن* (חגג את חג הלולבים), *شَبَقْتِي* (עזבתני), *شَمَسَ* (סייע לכומר בתפילה), *عَصِر* (חגג את חג העצרת), *تَشَّرَن* (הגיע זמן הסתיו), *قَصِم* (השתמש במעשה כישוף), *كَلَّل* (חיתן), *حَرَم* (השמיד).

השם

המשקל *fa'alūt*: שמות אלה המסתיימים בסופית *-ūt*, שהוא צורן המציין שמות

מופשטים: *ناسوت* (אנוש), *ملكوت* (מלכות), *بهموت* (בהמות), *كهنوت* (כהונה).

המשקל *fā'ul*: *قاتول* (רוצח) *سافور / صافور* (שופר), *قاصوم* (ידעוני), *شاقول* (משקלת), *شاعوب* (קלשון), *جاروشة* (מגרסה), *حالول* (מכבר).

המשקל *fū'ūl*: משקל זה לא נזכר מבין הבניינים שהביא סיבויה. משקל זה קיים בארמית ובסורית כמו צורת "כותינא", ואינו קיים בערבית. הוא נמצא בתרגומי תנ"ך בערבית נוצרית, למשל: *كوتين* (כתונת).

החילוף בין משקל *fa 'il < fi 'il* : דוגמה של שמות עצם : يَطِيخ (אבטיח), تَتَيْن (תנין). שמות

תואר : قَدَّيس (קדוש), صَدِّيق (צדיק). בערבית המדוברת אומרים *fa 'l battih* משקל זה

קיים בארמית ובסורית.

המשקל *فَعُول fay 'ul* : אמנם המשקל הזה קיים בערבית, אך הוא נדיר. הצורה شَيْفُور

(שופר) שאולה מן הסורית, سَيُور (שעיר).

סיגול לפי המשקל הערבי : המילה אֶפֶד מבוצעת בערבית בצורת : *fa 'ul/fu 'ul* - أفود/أفود

(אפוד).

צורן הרבים *-aiyā* : وملكوا كل مارونيا / وكتبوا القرايا (=ושלטו המארונים, וכתבו לכפרים)

צורן הרבים העברי -ים : שמות עבריים משמשים עם צורן זה : بعليم (בעלים), عوربيم,

(עורבים), الموجيم (אלמוגים).

המעטק *kon < kum* : أخوكن (אחיכם), أضربهن (אכה אותם).

"נסבה" צורת *-āni* : למשל, براني (חיצוני), جواني (פנימי), "طريق الباب الفوقاني" (דניאל ט

2, כ"י סיני 3).

צורן ההקטנה בסורית : *ūs/ōs /ōn/ūn/* :

ūs/ōs /ōn/ūn/ להבעת הקטנה. למשל : טלמוסא ظلموسة (ככר לחם), جملون (גמלון) מושב

עשוי מעץ בצורת דבשת גמל מניחים עליו קרשים ומזרנים לישיבה), كرعونة (כרע קטן).

יצירת צורות כהלחם או כהרכב : تويدانيات שהיא מן הביטויים הכנסיתיים. היא חוזרת

בצורה אנאפורית בראשי התפילה "תוב דין". ديلاتي "די לך" (=קח מה ששייך לך, ותן לי מה

ששייך לי). הצורה برشعنا היא מילה סורית מורכבת מן המלים 'בר' ו 'שעתא'. המילה برنساء

היא מילה סורית מורכבת מן המלים 'בר' ו 'נשא' : برنساء, بيعة בית ועדא.

הוספת אל"ף פרוסטיטית (תחילית) כדי למנוע התחלת מילה בצרור עיצורים

למשל: إثنين (שושבינא), إصباح (צחחא), إكليل (כלילא), إرميل (אזמל). תופעה זו אף קיימת בעברית במלים כמו *stadium* (אצטדיון).

תחביר

המלית *la* כציין מושא ישיר (*nota accusitiva*)

למשל: واخذ ابيمالخ لسارة امرأة ابراهيم, "ולמא طرد ابراهيم لهاجر ولابنها" (כ"י סיני 3, עמ' 7), "ولما استحلف ابراهيم لعبده", (סיני 3, עמ' 8), "ملتقا العيس ليعقوب اخوه" (סיני 3, עמ' 10), "ولما قتل موسى للمصري ودفنه في الرمل" (סיני 3, עמ' 12), "وامر الله لبني اسرائيل" (סיני 3, עמ' 13), "ومسح الله لهالرون اخيه" (סיני 3, עמ' 14).

ההתאמה במין ובמספר בין נושא לנשוא:

למשל: "قالوا الروم للامبراطور / هذا هو الملك المنصور", "بكوا النصارى على الاخوة / وقالوا يا حيف بلاد له نخوة. פעלים אלו בערבית נורמטיבית אמורים להיות ביחיד.

המושא הפנימי קודם לפועל: מותא ימות.

התאבנות כינוי הזיקה

למשל: "يدحرجون تلك الحجر", "فراين تلك التابوت", "من اجل تلك العيب التي فيه", "فأما عظام يوسف الذي (!) أصعدها بنو يوسف" (יהושע כד 29), "والارض الذي (!) في جليل فلسطين (יהושע יג 2), "الأعمال الذي (!) عهدت لابراهيم (יהושע א 2).

15. אוצר מלים וסמנטיקה

חלק גדול מן היסודות השאולים הם שמות עצם. כמו כן, נמצא שאילה של שמות תואר ושל פעלים, אך בנטייה של הערבית. חלוקה דקדוקית זו באחוזים מראה שאחוז השמות מבין הערכים שדנתי בהם הוא 82.7%, שמות תואר 2.1%, פעלים 14%, תואר- פועל 1.3%.

ישנם קווים ברורים המצביעים על קליטתן של מלים אלו בתוך הערבית: (1) סימן היידוע הערבי: כלומר הוספת תווית היידוע הערבי למילה (אל) דרך משל: الفصح (פסח), العنصرة (עצרת), اليوبيل (היובל), الجري (גרביא), الأرايل (האראל), الساروفيم (השרפים), الدنح (דנחא); (2) אימוץ דרך הרבים הערבית: (הריבוי הערבי השבור) محازير (מחזורים), مداريش (בתי-מדרש), تشارين (חודשי תשרי), حواكير (חלקות אדמה), أجاجين (אגגיות), سوافير (שופרים) شعانين (חג הלולבים), ألأجاجير (הגגות); (3) שימור צורת הריבוי הערבי: בערבית נוצרית כתובה נמצא ששמות מסוימים ממשיכים לקיים את צורת הריבוי העברי: الموجيم (אלמוגים), عوريم (עורבים), باموت (במות), الأثيقيم (אתיקים), كرويم (כרובים), اوريم والتوميم (אורים ותומים); (4) שאילת מלים זרות הבסיס בנוסף לצורן: ظلموسة (ככר לחם), عمروس (טלה קטן), جملون (תבנית משופעת); (5) שאילת מלים ארמיות בצורתן המיוחדת או המאובנת: إشكرعا (אשכרעא), يبروحا (יברוחא), سفلا (ספילא), صديدا (צדידא), طليثا (טליתא), طبيثا (טביתא), سومقا (סומקא), تخلثا (תכלתא); (6) צירופים שנוצרו על דרך ההלחם וההרכב: برنساء / برنشاء (ברנשא), توبدانيات (תוב דין), ديلائي / ديلايك (שלי, שלך) بيعة (בית-ועדא), بيد (בית אדרא); (7) שמות תואר: قرداحي qerdāhī (נפח), حزيطة hazīṭa (מספנה, אביונה, עלובה), زعطوط za'atut (קטן, זאטוט, זעטוט); (8) פעלים על דרך הערבית: شمس (השתתף בתפילה), زيح (הקיף בכנסייה), تشرن (החל תשרי).

16. סמנטיקה

שאילה לקסיקאלית

בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה נמצא מלים שאולות שאילה ישירה לקסיקאלית, תוך שינויים פונמאטיים ותצורתיים לרוח הערבית ואף לפעמים הצורה נשאר כהווייתה בלשון המשאילה. למשל: إشكرعا (שטים), تخلثا (תכלת), يبروحا (דודאים), حشمل (חשמל), طليثا (נערה), طبيثا (צבייה), الوهيم (אלוהים), اوريم والتوميم (אורים ותומים), ترافيم (תרפים), أثيقيم

(אתיקים), דנחא (חג הטבילה), أفود (אפוד), شَبَقْتِي (עזבתני), صديدا (נופך), باث (בת), باموت (במות), ككشوثا (חולד), كوتين (כתונת).

שיטה אחרת של העתקה סמנטית היא סיגול פונולוגי ומורפולוגי חלקי או מלא של המילה הנשאלת ללשון השואלת, ושימוש בסימן היידוע ובנטייה הדקדוקית של הלשון השואלת, למשל בערבית הנוצרית הכתובה: الأندر (הגורן), أسكولين (תלמידים), بيعة (כנסייה), جالوت (גלות), جري (צפון), هوشعنا (חג הלולבים), دنح (חג הטבילה), الخامطا (חומט), يوبيل (יובל), لئك (לתך), لج (לוג), أفصح (פסח), صفريّة (צפיר), مدراش (בית-מדרש), قَصَمَ (עשה מעשה כישוף), قَصَمَ (בעלת אוב), قاصوم (ידעוני).

שאלה סמנטית (תרגום בבואה – calque)

בערבית נוצרית מדוברת: bēt-may (שירותים), fini (ביכולתי), Isān ʾittōr (לשון השור),

Isān ʾil ʾasfūr (לשון הצפור), klīl ʾijjabal (כליל החורש) ʾasā ʾirrā y (אבוב רועה).

דוגמאות מן הערבית הנוצרית הכתובה: עולה- صعيدة, אהל מועד- قبة الزمان / خبا الزمان, מנחת הערב- قربان المسا / العشي, ארון האלהים- تابوت الرب, ארון הברית- صندوق عهد الله, שלמים- سلام / كاملة, שפה- شفة, אילת השחר- أيلة الصبح, עין עגלא (אחלמה)- عين عجل, חג האלוהים- حج الله.

הרחבה סמנטית

במלים מספר נמצא הרחבה סמנטית של ההוראה בלשון השואלת. למשל, בערבית הנוצרית הדבורה המילה 'التوراة' ʾittoray (התורה) משמשת בהוראה של התנ"ך. כאן המשמעות התרחבה על-ידי מעתק מיטונימי (החלק הביע את הוראת השלם).

המילה إكليل 'כליל' הוראתה היסודית היא 'כתר'. בערבית הנוצרית חלה הרחבה סמנטית של המילה והיא משמשת בהוראה נוספת של טקס הנישואין 'إكليل'. המילה 'שטן' בהוראה של 'ילד שובב זריז וממולח' משמשת בערבית הנוצרית המדוברת. יש להעיר שבלשון חז"ל היא קיימת בהוראה זו 'בכור שטן' (יבמות ג א). אף גוזרים מן השם הזה פועל בהוראה של עשה

פעלולים ומעשים זריזים. تَشِيطن. عَمَاد (טקס הטבילה). حَرَم (השמיד, הרג); تَعْلَل (תעולל)
 (=ליקט את העוללות, אסף את הענבים האחרונים שנשארו אחרי הבציר); عَمَّص ammas
 (סגר את עינו מחמת מחלה); شَفَة (לשון-language). דוגמה של צמצום סמנטי: המילה
 إصْحاح היא מן הסורית 'צחחא' שהוראתה 'ספר' או 'פרק בתוך ספר'. בענייך ובנייך משמשת
 בהוראה מיוחדת של 'פרק מן התנ"ך או מן הברית החדשה'.

17. אוצר המלים הערבי המדובר בפי הנוצרים והכתוב על-ידיהם הוא בעל ייחודיות.
 הייחודיות שבאוצר מלים זה נובעת מן הזיקה הדתית חברתית של הנוצרים לספרי הקודש
 ולמקורות הארמיים-סוריים וגם לעברית ולארמית היהודית. כמו כן, התושבים הנוצרים
 חלק גדול מהם דברו בעבר את הארמית-סורית ולכן טבעי הוא שיהיו משקעים מן הלשונות
 שהיו דבורות בפייהם ואף המשיכו לשמור על זיקה למקורות הארמיים, העבריים והסוריים.
 אמנם בבחינת אוצר מלים זה מתגלה שהוא בעל ייחודיות, המשתקפת בביטויים
 ובצירופים המיוחדים לקהילות הנוצריות. אך למרות זאת, נמצא בערבית המדוברת בהרבה
 מקרים מלים משותפות לעדות אחרות. וגם נמצא מלים ייחודיות בערבית הנוצרית הכתובה.
 הייחודיות בולטת שבעתיים במלים ובמונחים, ולא נמצא מקביל לביטויים אלו בערבית
 הכללית שבפי המוסלמים.

איתרתי עשרות מלים עבריות וארמיות-סוריות, המשמשות בערבית הנוצרית הכתובה
 ואשר לא נזכרו במילונים הערביים הקלאסיים ואף לא במילונים המאוחרים. בחיבור זה
 השתדלתי, ככל שנתן, להשלים את אוצר המלים הזה ולהראות את הייחודיות שברובד לשון
 זו.

18. להלן רשימה של יותר מ-50 מלים עבריות וארמיות **שלא** נזכרו במילונים הערביים
 הקלאסיים ואף לא במילונים המאוחרים, ומשמשות בענייך:

بَاث (בת), بَامُوت (במות), حُومَر (חומר), حَشْمَل (חשמל), حَرَم (השמיד), طَرَان / طُورَان (צור),
 كَكْشُوتَا (חולד), كُروِيْم (כרובים), لَتَاك (לתך), لَج (לוג), تَعْلَل (תעולל), فَصَح (פֶסַח), صَفْرِيَة (צפיר),

כותין (כתונת), אָפּוד (אפוד), אַרונ (ארון), אָדונאי (אלוהים), מַסְנֶפֶה (מצנפת), פּאַרש / פּאַרש
 (מלמד), פּור (פור), קַמִּין (תנור), תַּחְלָא (תכלת), תַּרְפִּים (תרפים), סוּמָא (אודם), יֶרְקָא (פטדה), סַדִּידָא
 (נופך), סַפִּילָא (ספיר), נַעְעָא (יהלום), קַנְתָּוֹן (לשם), קַרְקְדָנָא (שבו), סַפְסַל (ספסל), אָוִרִים וְאִתּוּמִים
 (אורים ותומים), אִתְּיָקִים (אתיקים), הִיִּין (הין), שִׁיפּוֹר (שופר), קַסֶּם (עסק במעשה כישוף), קַסֶּם
 (בעלת אוב), קַסּוּם (ידעוני), סַזְר / סַזְרָא (סדר), אַפְתָּא (פתח), לַוִּיתָן / לוֹיִתָּן (לויתן), חֵרִיבִי (צפון),
 בַּעֲלִים (בעלים), דֶּרֶשׁ (דרש), זֶרְגָא (פטדה), חַמְטָא / חַמְטָא (חומט), לֶג (לוג), מֶדְרַשׁ (מדרש),
 פִּנְדָּקָאנִיָּה (זונה), תְּרַמָּל / תְּרַמֶּל (תרמיל), אֵל שְׁדַּי (אל שדי), בַּטְרָה (צור, סלע), אִסְכּוּלִיִּין
 (תלמידים), מַרְעִיִּת (קהילה, מרעית), אִשְׁכְּרָעָא (שטים).

19. מלים עבריות וארמיות שלא נכללו במילונו של אלברג'ות'י על הלהג הערבי הפלסטיני
 בערבית הנוצרית המדוברת נמצא מלים רבות שלא הובאו במילונו של אלברג'ות'י על הלהג
 הערבי הפלסטיני. חסר זה הצבעתי עליו בפרק המבוא. מלים אלו קיימות ושכיחות בפי
 הערבים הנוצרים בצפון הארץ. להלן יותר מ-50 מלים שלא הובאו ע"י אלברג'ות'י וקיימות
 בענ"ד בצפון ישראל:

אָפּוּרָא (סל או תרמיל קטן), אֲלִיסְטָא (כראוי, כפי שצריך), בֶּרְשָׁן (לחם הקודש), בֵּית-מִי (שירותים),
 בִּיּוֹר (מסמר מעץ המשמש במחרשה), דִּלִּיל (דליל, בלתי מעובה), דַּפּוּרָה (דופרה), דַּעַר (דחף), דַּעַר
 (סגר), הַדְּס (הרהר), זֶלַע (בלע ללא לעיסה), זֶלּוּעָה (כד או בקבוק), זַעְטוּט (קטן), זוּם (מרק),
 חַלּוּל (כברה), חַלּוּל (סדקים באדמה), טוּאִיָּה (מחבת), טַבְסוֹן (שפן סלע), טַרְבוֹן (החלק הטרי
 של הענף), יַאֲסוּל (יצול), לִבּוֹת (מסמר במחרשה), קַלִּין (אבן קשה), קוּשָׁה (ערימה), לַחֶשׁ (לחש),
 לַחֶשִׁי (מלקוש), לַחֶשׁ (לש), מְרָאדוֹן (מומחה), נַבְלָה (נובלת), נִיר (חרישה), סַפְרָאִת (קורות עץ),
 סַאקוֹ (מקטורן), סַרִּידָה (סל), סַטְר (סטר), עַבּוּרָה (בר-חלוף), עַפּוּק (מין צמח), עַבִּיט (כסיל),
 פַּאקוּרָה (רתוק), פַּארוּח (מוץ), פַּגֶּם (פגם), סַרְאָה (ארגז), קַטְרִיב (קטרב), קַרְדַּחִי (נפח), קִיאָסָאִת
 (קורות), שְׁבִרְחִי (דיבר בחופשיות ובפרוטרוט), שוּרָה (שורה), שַׁלְפוֹן (נלר), שַׁלְף (שלה, הוציא,

חטף), שִׁמְטָ (עקר, גנב), שְׁעִירָה (שער), שְׁרִיחַ (חי חיי עוני), שְׁרִנְקָה (גולם), שְׁלוּט (חרד), שִׁישׁוּל (חוטאים של תירס).

מלים שנזכרו בברית החדשה ובספרות ערבית נוצרית ליטורגית

למשל: شَبَقْتَنِي (עזבתני), طَلِيثَا (נערה), طَبِيثَا (צבייה), أَفْثَا (פתח), سَارُوفِيم (שרפים), رَقَا (קל דעת), أَسْكُولِيْن (תלמידים), مَرْعِيْث (קהילה), بَثُول (בתולה), سِيَامِيْذ (שימת-יד, ובהשאלה מינוי).

20. כאמור, הייחודיות הדתית-חברתית של הערבים הנוצרים וזיקתם לשורשיהם הארמיים בחלקם הגדול, משתקפת, בין היתר, אף בתחום הלשון שלהם, הן הדבורה והן הכתובה. אוצר המלים של הקהילה הערבית נוצרית בישראל בכללותו הוא אותו אוצר מלים של הערבים המוסלמים. אך בתוך הדיבור של הערבים הנוצרים יש ייחודיות המשתקפת מן הייחודיות הדתית, מן הזיקה הגיאוגרפית לאזור סוריה והלבנון בעבר הלא רחוק ומן האוריינטציה למערב. זה מתבטא בשמות הפרטיים האופייניים לנוצרים: بطرس, חנא, جريس, ميخائيل, صموئيل, جورج, تشارلز, أنطون, شربل, بربارة. שמות אלו שכיחים בקרב הקהילה הנוצרית ומשקפים שיוך לקהילה הזאת. גם בשמות מוסדות החינוך והתרבות אנו רואים שימוש בשמות ייחודיים לקהילה הנוצרית: ترسانطة, مار-يوسف, مار-الياس, مريم بواردي, مار-جريس, إكليريكية. כמו כן, נמצא מלים וביטויים הקשורים בכנסייה ובסביבתה ובטקסים הדתיים: هيكل (החלק המקודש בכנסייה), دير (מנזר), أنطش (בית הכומר), خوري (דרגה בכמורה), شماس (עוזר לכומר בתפילה), أسقف (בישוף), مطران (ארכיבישוף), بطرك (פטריארך). מלים הקשורות בחגים ובאורח החיים הדתי: إكليل (במשמעות טקס הנישואין), إشبين (שושבין), زِيَّاح (הקפה), نياحة (הלוויה), زكرانيّة (אזכרה), غنصرة (עצרת), دنح (חג הטבילה), شعانين (חג הלולבים), غُمَاد (טבילה), أفتوم (ישות), كرازة (הטפה), الليم (הבימה), بيعة (כנסייה), هوشعنا (הצל אותנו), كرز (הטיף), ملفان (מורה), سفسل (ספסל), سلاق (חג הטבילה), سليح (שליח), قلاية (בית הנזיר), قنوبين (מנזר), رازين (הסעודה האחרונה), ربيبيّا (אם הבית), رقا (קל דעת), شَبَقْتَنِي (עזבתני), مشفلة (סל), ترمال (תרמיל).

21. לסיכום, ניתן לומר שהערבית הנוצרית הן הדבורה והן הכתובה היא משלב לשוני בתוך הערבית הכללית. ביסודה היא אותה ערבית, אך יחד עם זאת, יש לה ייחודיות המבדילה אותה מן הערבית הכללית. הדבר נעוץ במשתנים דתיים-אתניים, תרבותיים חברתיים וגיאוגרפיים. זיקת הנוצרים לספרות נוצרית שמקורה בסורית וביוונית, ואשר שופעת בהשפעה של לשונות אלו. קרבתם הגיאוגרפית של הערבים הנוצרים בצפון ישראל לסוריה ולבנון, אשר ההשפעה הארמית-סורית בולטת בערבית המדוברת בהן, וזיקתם ההיסטורית והתרבותית להן, בולט באורח החיים, במנהגים ואף בלשון הדבורה והכתובה שלהם.

1. הנושא ודרך מחקרו

חיבור זה בוחן את המשקעים העבריים והארמיים, שנשתקעו בערבית הדבורה בפי הנוצרים בא"י, ובערבית הנוצרית הכתובה ע"י הקהילות הנוצריות בא"י, סוריה והלבנון. הקורפוס של הערבית הנוצרית הדבורה (להלן ענ"ד) מתבסס על הקלטות של זקנים וזקנות, הגרים בכפרים הנוצריים בצפון ישראל. קורפוס הערבית הנוצרית הכתובה (להלן ענ"כ) מתבסס על סיפורים עממיים, שירים, פתגמים, מילונים, תרגומי תנ"ך, ספרי פרשנות וספרות ליטורגית.

טבעי הוא שמשקעים מן הלשונות שהיו דבורות במזרח ישתמרו בערבית, לאחר שהערבית דחקה את אותן לשונות והפכה ללשון הדומיננטית. זה אמור לגבי הלשון הארמית, אשר שימשה לשון הדיבור ברוב ארצות המזרח, ונדחקה החל מראשית הכיבוש הערבי בראשית המאה ה-7 עד המאה ה-10 ע"י הערבית בצורה הדרגתית.¹ עם זאת, נותרו בערבית משקעים ארמיים באזורי א"י סוריה והלבנון, המעידים על ה"דגלוסיה" של התושבים באזורים אלו עד לשליטה המוחלטת של הערבית.

יחזקאל קוטשר, כתב בערך "ארמית" באנציקלופדיה העברית (עמ' 959-969): "בסוריה, בא"י ובעיראק של היום מצאו הכובשים הערביים תושבים דוברי ארמית; אלה המשיכו לדבר בלשונם עוד כמה מאות שנים, אך לסוף גברה השפעתה של הערבית באופן שהארמית נעלמה כמעט כליל. אולם יסודות ארמיים נשתיירו בכל המקומות הללו בניבים הערביים המדוברים של התושבים. עדיין לא נחקרו ניבים אלה חקירה מקיפה מבחינה זו, אך ברור הדבר שהמשקע הארמי ניכר בהם הן בהגה והן בצורות וכפי שיש להניח אף בתחום התחביר אך בולט הוא ביותר באוצר המלים".

אבישור במאמרו "יסודות ארמיים בערבית היהודית של עיראק" (אבישור 1997) (=אבישור 2001, עמ' 235-287) בהביאו ציטטה זו רמז, שהמחקרים שנעשו בנושא זה חלקיים ויש להוסיף עליהם ולעדכןם. ואכן הספרות העוסקת בנושא זה מתייחדת לרשימות מלים, שנעשו במרביתן ע"י אנשי כמורה נוצריים, ויש מקום לבחון אותן בכלים

¹ על דחיית רגלה של הארמית במרחב הסורי-א"י ראה בנדויד 1967, I, עמ' 153-165; קמברדג' 1999, I, עמ' 115-129.

מדעיים. מעט נכתב על ההשפעה העברית והארמית על הערבית בתחום ההגה, הצורות, התחביר ואוצר המלים. כאן ראויים לציון מחקריו של הכומר הלבנוני, מיכאל פיג'אלי, "משקעים סוריים בערבית המדוברת של לבנון-1919" והערבית של כפר עובידא-1928", שבהם התייחס להשפעת הארמית על הערבית המדוברת בלבנון על התחביר, על ההגה, על הצורות בנוסף לאוצר המלים.

למעשה, אין מחקר יסודי ומקיף שעסק בנושא היסודות העבריים והארמיים בערבית באופן שיטתי, כולל וממצה. ועל-כן כוונת חיבור זה היא לבחון את הנושא בצורה מקיפה ומעמיקה בתחום ההגה, הצורות, התחביר ואוצר המלים, וגם השוואת יסודות אלה עם היסודות העבריים והארמיים בערבית היהודית בהסתמך על המחקרים שנעשו בתחום זה.

2. מטרת המחקר ושאלות המחקר

2.1. מטרת המחקר

מטרת מחקר זה היא לכנס ולרכז את היסודות העבריים והארמיים, שחדרו לערבית הנוצרית הדבורה בא"י והכתובה ע"י הקהילות הנוצריות בא"י סוריה והלבנון. ישנה חשיבות רבה באיסוף חומר זה ובשימור מסורת זאת, שהולכת ונעלמת. התמורות המהירות בחברה מביאות לשינויים דרסטיים באורח החיים, ומלים שהיו בשימוש היומי נעלמו או נשתנו בסחף הקדמה. אותן מלים שחדלות משימוש משתכחות ונוטות להיעלם במיוחד בקרב הדור הצעיר. יתירה מזו מרבית האינפורמנטים הגיעו לשיבה ושומה עלינו להקליט ולשמר מסורת לשונית זו בטרם יהיה מאוחר.

כמו כן, לבחון את התכתם של היסודות העבריים והארמיים בערבית ולהצביע על השינויים שחלו ביסודות אלו בענ"ד ובענ"כ. הצלבת יסודות אלה בין הקיים בענ"ד לבין הקיים בענ"כ, לדעתי, עשוי לשקף בצורה מהימנה את תפוצת היסודות העבריים והארמיים ומראה את עומק התכתם בתוך הערבית הדבורה, או הערבית הכתובה, ואף בשתי המסירות יחד. היא גם תאפשר לעמוד על הייחודיות של הרובד הערבי המדובר בא"י בהשוואה ללהגים ערביים אחרים, ומבהירה את הזיקה בין רובד זה לבין הלשונות שהיו דבורות בא"י כמו העברית והארמית.

לא זו אף זו, חקירת המרכיב העברי והארמי ברבדים אלו תורם לתיאור האטלס הלשוני הערבי בכלל ולתיאור האטלס הלשוני הייחודי של הלהג המדובר בפי הערבים הנוצרים בא"י ותאפשר קביעת מקומו במפת הדיאלקטולוגיה הערבית. כמו כן, תתרום להשלמת המילון הערבי הפלסטיני המדובר. כידוע, זכה הלהג הערבי הפלסטיני למספר מילונים דו לשוניים וחד לשוניים. ברתלמי (1935-55) הוציא מילון ערבי-צרפתי חשוב על הערבית במרחב הסורי פלסטיני, באויר (1910) הוציא מילון גרמני-ערבי, דינזו (1960) הוציא מילון כהשלמה למילון ברתלמי על הערבית של סוריה, לבנון וא"י, הכומר יוחנן אליחי (1973) הוציא מילון על הערבית הפלסטינית, ומילון עברי ערבי (1968; 1977; 1978). אלברגיות הוציא מילון ללהג הערבי הפלסטיני, תחילה בשלושה כרכים (כרך ראשון 1987; כרך שני 1993; כרך שלישי 1998) ואחר כך יצא בכרך אחד (2001), אשר כינה אותו "אלקאמוס אלשעבי אלפלסטיני" (=המילון העממי הפלסטיני), מילון זה על אף חשיבותו לוקה בחסר. שחאדה כתב בקורת על המילון הזה.² הוא תיאר אותו והעיר על החסרונות שבו. כמו, למשל, שהמחבר לא השתמש בסימני תעתיק, המשקפים את המימוש הפונטי המדובר. כפי שמשתקף, הביא אלברגיות את המימוש הפונטי של כפרו "כפר-עין" אזור רמאללה, ואין לראות בהגייה זו אופיינית לכלל הלהגים המשמשים בתחומה של א"י. שחאדה שואל מה לגבי המלים העבריות, שחדרו לערבית המדוברת בישראל? וגם מה בקשר לדיבור הערבי שבפי היהודים מלפני 48? האם קיים דיאלקט אחד או ניתן לדבר על מספר דיאלקטים? ידוע, שהלהגים הערביים בישראל מתחלקים ללהג עירוני, ללהג כפרי, וללהג בדווי.³ כאן ראוי להעיר ולהוסיף, שאף הלהגים הכפריים מגוונים הם, וקיימים הבדלים ביניהם ואף בין האוכלוסיות האתניות כמו הדרוזים, המשמרים הגייה ייחודית. חשוב להוסיף, שמתוך הבדיקה שלי מצאתי, הרבה ערכים מילוניים, המשמשים בערבית המדוברת בצפון הארץ, אשר נפקד מקומם במילונו של אלברגיות. הוא לא הבחין בייחודיות הסמנטית, הפונולוגית והמורפולוגית בין אזור לאזור. כמו, למשל, אזור המשולש, הצפון והלהג הבדווי בדרום. לאור כל זה אין לראות במילונו של אלברגיות מילון מקיף לכל הלהג

² שחאדה 2001, עמ' 135-174.

³ על מיון הדיאלקטים הערביים ראה בלנק 1964, עמ' 12-16, הוא הציע שיטת מיון לפי קריטריון גיאוגרפי, קריטריון חברתי וקריטריון עדתי. סקירה כללית על הלהגים הערביים המודרניים ראה לוי 1995, עמ' 246-261; על הלהג הערבי שבתחומה של סוריה וא"י ראה מדרק 2001, עמ' 167-195 והביבליוגרפיה המובאת שם.

הפלסטיני, אלא יש מקום להשלימו ולהעמיקו. בחיבור זה ניתן להשלים ערכים חסרים מתוך מילון אלברגיותי, ובמיוחד אותן מלים עבריות וארמיות, שדנתי בהן ומשמשות בצפון ישראל.

יתרה מזו, בחינת טקסטים כתובים במיוחד תרגומי התנ"ך, הברית החדשה וספרות ליטורגית, אשר להם מעמד מיוחד בחייו היומיומיים של הנוצרי, משלימה את תיאור היסודות העבריים והארמיים בתוך הערבית הנוצרית בהשוואה לערבית היהודית ולערבית הספרותית בכלל.

בנוסף לזה, מזווית השוואתית עם הערבית ניתן למצוא בחומר מדובר זה אמצעי עזר לחקר סתומות מן המקרא. בלאו ייחד מחקרים לתרומת הערבית הקלאסית והבתר קלאסית לאטימולוגיה המקראית.⁴ אף הוא ייחד מאמר לחשיבות חקר הלהג הערבי המדובר בתחומה של א"י לגזרון מלים מקראיות על סמך הלהג הערבי של ארץ-ישראל.⁵ בו הוא העיר שמפרשי המקרא של ימי הביניים החלו פותרים כתובים מוקשים בעזרת אוצר המלים העשיר של הערבית הקלאסית. הוא אף ציין, שלפעמים חוקרים הפריזו בהסתמכם על הערבית. ברם את אוצר המלים של הלהגים הערביים החדשים נוצל במידה מועטה. המחקר המודרני לא ניצל בצורה ממצה את אוצר המלים של הלהגים, אלא במידה קטנה ולא נעשתה עבודה שיטתית. במאמר הנ"ל בלאו הסתמך על טקסטים שהוציאו לאור קאהלה ושמידט והדגים צורות פועליות הקיימות בלהג הערבי המדובר בתחומה של א"י. חלק מפעלים אלו שהביא בלאו תיעדתי אותם מפי האנפורמאנטים שהקלטתי. כאן הביא דוגמה שלא הביא אותה בלאו ואשר מצביעה על תרומת הלהג הערבי המדובר בא"י לבירור סתומה מספר ישעיהו יז 6; כד 13: "נִקֵּץ זִית". צירוף זה הוראתו 'כריתה' או 'חביטה'. רש"י פירש: 'קוצץ זיתים', מצודת ציון: 'כריתה', מצודת דוד: 'כורת זיתים'. בתרגום נביאים אחרונים שההדיר אבישור תורגם "כרט אלזיתון". אף יונה אבן ג'נאח ודוד בן אברהם אלפאסי הביאו משמעות של 'כריתה'.⁶ לעומת זה, רד"ק פרש "נקיפה". בתרגומים ערביים נוצריים תרגמו בהוראה של 'חביטה או הנעה': هزئة (מהדורת רומא),

⁴ בלאו 1996, עמ' 182-204, (=בלאו 1987).

⁵ שם, עמ' 228-234, (=בלאו 1955).

⁶ אבן-ג'נאח, מילון, עמ' 453; אלפאסי, מילון, II, עמ' 290.

نفض (מהדורת הפרוטסטנטים). הפלאחים הערבים בא"י אומרים בעונת מסיק הזיתים על פעולת החביטה של הזיתים *حَبَطَ* (חביטה), *فَرَطَ* (פרט), *نَقَفَ* (הכאה). המילה *نَقَف* היא מקבילה בהוראתה למילה העברית שנזכרה בישעיהו וצוינה לעיל. כאן מצלצלים באוזני דבריה של אימי: *un 'uf habtēn 'izzatūn 'arrās* (أنقف حبتين الزيتون على الراس) (=חבוט את הזיתים שבראש האמיר). יש לציין, שבערבית המדוברת ההוראה של 'נקף' היא חביטה קלה או הכאה קלה. בערבית הספרותית ההוראה היא 'כריתה בחרב'.

דוגמה נוספת המבהירה את תרומת הערבית הספרותית להבהרת מילה מקראית. הפועל 'תעולל' שבכתוב: "כי כרמך לא תעולל אחרוך לגר ליתם ולא למנה" (דברים כד 22). תורגם בתרגום הארמי 'תעליל' ובפשיטתא 'תבער'. בערבית הספרותית קיים השורש 'עלל' בהוראת 'איסוף חוזר של הפרי'. במילון לסאן אלערב צוין: "التعليل: جني الثمرة مرة بعد مرة" (=איסוף הפרי פעם אחר פעם).⁷ הוראה זו זהה להוראה של הכתוב במקרא. בנוסח מהדורת הפרוטסטנטים תורגם הכתוב: "إذا قطفك كرمك فلا تُعَلِّله" (דברים כד 22, ויקרא יט 10). וכך אף ב-ירמיהו ו 9. באומגרטרנר השווה את השורש 'עלל' לערבית *alla* בהוראה של 'חזרה על הפעולה'.⁸

2.2. שאלות המחקר

א) מהן המלים והצורות הלשוניות השאולות בזיקה למקורן העברי או הארמי? מהי מידת השתקפותן בהקשר הלשוני: בהגה, בצורות, בתחביר ובסמנטיקה? באיזה אופן נשתיירו, ואילו שינויים חלו בהן? באיזו צורה הותכו והתאזרחו בתוך הערבית הנוצרית הדבורה והכתובה?

בענ"ד קיימות מלים וצורות לשוניות המצביעות על הסבסטראט הארמי שבה. משקע זה בולט במרחב הסורי-פלסטיני (א"י), מקום שלארמית היתה השפעה על דוברי הערבית. כך, למשל, נמצא שקיעים ארמיים בערבית המדוברת: למשל, המילה הארמית 'לקישא' בערבית מדוברת *laqšy/lašy* لقشي, ובערבית ספרותית لقيس; המילה 'מסאסא' בערבית

⁷ לסאן אלערב, ערך 'עלל'; אלבוטאני, מילון, עמ' 637.

⁸ קוהלר-באומגרטרנר, III, עמ' 789.

מדוברת *مسّاس* ובערבית ספרותית *منسأة*, המילה 'שרגל' בערבית מדוברת *شرجل* (מעד), 'פכורא' *فاكورة* (רתוק לחלון), 'אשכרא' *شكارة* (חלקת אדמה), 'שלהב' *شلهب*, 'תשרין', 'תשרין', 'אדר' *آذار*, 'אייר' *أيار*, 'אלול' *أيلول*.

ב) מהי מידת תפוצתם של יסודות אלו בחיי היומיום והתרבות בתחומי השימוש השונים, למשל: בריאליה, בחקלאות, בפאונה ובפלורה, במחזור השנה ובטקסים הדתיים.

3. הערבים הנוצרים בישראל

הערבים הנוצרים שב ישראל הם חלק מן הקהילות הערביות-נוצריות, הקיימות במזרח התיכון. הם חיים בסביבה ערבית מוסלמית, בעיראק, בסוריה, בלבנון, בישראל ובמצרים. אך יחד עם זאת, הם משמרים את זהותם הדתית נוצרית, ובחלק מן האזורים כמו בלבנון, בסוריה, בעיראק ובמצרים מקיימים את תפילותיהם ואת טקסי הדת שלהם בלשון המקור; בארמית-סורית בעיראק, בסוריה ובלבנון; ובקופטית במצרים.

שינוי חשוב במעמדם של הנוצרים החל במאה ה-16 עם החדירה המערבית לאמפריה העותמאנית וקבלת זכויות יתר *capitulations* בסיוע לחץ מדינות המערב על הסולטאן העותמאני.⁹ התערבות מערבית זו הביאה לשיפור מעמדם הכלכלי, החברתי והתרבותי של הנוצרים במזרח, יחסית לאוכלוסיה המוסלמית. מוסדות חינוך נפתחו במרבית ריכוזי הקהילות הנוצריות, בסיוע המסיון האירופי ואחר כך בסיוע המסיון האמריקאני. הערבים הנוצרים שימשו בסוף המאה ה-18 ותחילת המאה ה-19 סוכני השני והקדמה במזרח הערבי. זה ניכר בסוריה ובלבנון, אשר בלטו הוגי דעות וסופרים כמו בוטרוס אלבוסתאני, אשר הקים מוסדות חינוך ואף חיבר מילון והתחיל בחיבור אנציקלופדיה רחבה. אף היום הערבים הנוצרים מובילים בתחום העיתונות, בבתי ההוצאה לאור, ובמדיה האלקטרונית.¹⁰

הערבים הנוצרים החיים בישראל מונים כיום 113700 נפש לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.¹¹ הם מורכבים ממספר כתות, שהגדולה שבהן היא כת היוונים אורתודוקסים. מוצאם של חלק מנוצרים אלו הוא צאצא של אותה אוכלוסייה שישבה

⁹ מאילה 1998, עמ' 34.

¹⁰ חשימה 1998, עמ' 157-160.

¹¹ שנתון סטטיסטי לישראל 2003, מס' 54.

בארץ ערב הכיבוש הערבי ושהיה מורכב יהודים שהתנצרו, שומרונים, בני שרידי העמים השונים וגם שבטים ערביים נוצריים שהתיישבו בארץ מתקופה קדומה.¹² האוכלוסייה הנוצרית בארץ מרביתה אוכלוסייה עירונית 70%, החיה בערים חיפה, נצרת, עכו, יפו וירושלים ובכפרים בצפון הארץ ואף בגדה המערבית. לשון האם של אוכלוסייה זו היא הערבית. הנוצרים שבארץ מתחלקים לעדות ולכתות שונות, הנבדלות זו מזו ביסודות דתיים ובזיקתן למרכזי השלטון הכנסייתי השונים. הם מתייחדים מיתר האוכלוסייה המוסלמית בדת, בטקסים שלהם, כמו כן נמצא שמות פרטיים אופייניים לנוצרים שהם, בעיקר, שמות דתיים או שמות של קדושים. גדול אחוז העוסקים במסחר, במלאכה ובתעשייה. רב מאד אחוז הפקידים ובעלי המקצועות החופשיים. כידוע, אחוז הנוצרים הולך ופוחת בדרך כלל. מספר כפרים שהנוצרים היו בהם רוב הפכו למיעוט, הדבר קשור בריבוי הטבעי הנמוך, ובהגירה. ההשכלה והלימוד נפוצים בקרב הנוצרים בעיר ובכפר, יותר מאשר בקרב המוסלמים. והוא אחד ההבדלים הבולטים ביותר בין שתי האוכלוסיות.¹³ הנוצרים הם מיעוט בתוך האוכלוסייה הערבית בכלל ומהווים כ- 11% מן האוכלוסייה הערבית בישראל.

4. הערבית המדוברת בתחומה של א"י

חקר הערבית המדוברת זכה להתעוררות בתקופה האחרונה, חרף הקולות הערביים המתנגדים או הנרתעים לחקר סוגיה זו ודיון בה. ככל הנראה, מתוך מניעים אידיאולוגיים או חרדה לאחדות הערבית. חוקרים מן המערב החלו בחקר הלהגים הערביים המודרניים ואף נתפרסמו מחקרים בנושא.¹⁴

הערבית המדוברת בקרב ערביי א"י מגוונת היא בלהגים. ניתן להבחין בין אזורים, בין עדות, בין עירוניים ובין כפריים. בדרום הארץ הלהג הוא של הבדווים. במרכז, אזור המשולש ישנו להג ערביי המשולש בעל מאפיינים משלו. ובצפון קיים הלהג הגלילי או להגי

¹² שמעוני 1989, עמ' 110.

¹³ שם, עמ' 129.

¹⁴ דים 1982, כתב מאמר על חשיבות חקר הלהגים ובו הוא דוחה את הגישה ההססנית, המתנגדת לחקר הלהגים בקרב החוקרים הערביים. הוא הצביע על חשיבות חקר הלהגים ותרומתם להבנת התרבות הערבית. ביבליוגרפיה נוספת על הלהגים הערביים ראה: מדריך 2001.

הגליל. לגבי להגי הגליל נכתבו מחקרים. פיאמנטה,¹⁵ שחקר את שימושי הזמנים, האספקטים והדרכים בלהג הערבי הירושלמי, נתן סקירה כללית של החיבורים, שעסקו בלהגיה של הערבית הא"י. הוא סקר את החיבורים הללו מספרו של קריסטי 1901, על הגליל המרכזי, אשר בו הוא צירף טקסטים והערות דקדוקיות- פונולוגיות ומורפולוגיות על להגי הגליל ודרום לבנון.

כידוע, הלהגים הדבורים בשטחה של א"י שייכים לקבוצת הלהגים הסוריים-פלסטיניים (=סוריים א"י) או מה שמכנים להגי ערביי אש"א (סוריה רבתי). להגים אלו השייכים לקבוצת הלהגים הסוריים-פלסטיניים כוללים את האזורים שבין הים התיכון המזרחי והמדבר הסורי. הערבית הסורית-פלסטינית (א"י) היא אחת מקבוצות הלהגים אשר נחקרה. בשנים 1905-1909 יצאו שלושה מחקרים על הערבית הא"י. (1) ספרו של לוהר 1905; (2) ספרם של ספור וחדד באנגלית 1909, שהוא מעין מדריך ללמידת הערבית; (3) באר 1909, חיבר ספר על הערבית הא"י בו התייחס ללהג העירוני וללהגי הפלאחים. כמו כן, יצא אטלס לשוני של ברגשטרסר 1915, בו סקירה פונולוגית ומורפולוגית של להגי סוריה וא"י. בשנת 1953 כתב בלנק חיבור על הערבית הפלסטינית הגלילית המדוברת בפי הדרוזים, בו התמקד במיוחד בלהג הדרוזי בגליל המערבי. בספר זה הוא עסק בפונולוגיה ובמורפולוגיה. פלווה 1965 חקר את להג הגליל התחתון. במבוא הוא נתן סקירה על חקר הערבית הפלסטינית. הלהג של העיר סכנין בגליל המרכזי, חקרה רוזנהויז 1969. היא כתבה עבודת מוסמך ועסקה בפונולוגיה ובמורפולוגיה. כמו כן, היא חקרה את להגי הבדווים בצפון א"י, רוזנהויז 1984. על הערבית של ירושלים כעיר בעלת מעמד מיוחד כתב פיאמנטה 1964, על שימוש הזמנים, האספקטים והדרכים בלהג הערבי של ירושלים, ואף לוין 1995, הוציא ספר בשם "דקדוק הלהג הערבי של ירושלים". בשנת 1980 הוציאו פישר ויסטרו מדריך לחקר הלהגים הערביים (=מדריך 2001), תורגם לעברית על-ידי רפי טלמון. במדריך זה פרק על הערבית של סוריה וארץ ישראל. חיבור זה נותן תמונה כללית ומתודית על להגי הניאו-ערבית. הוא כולל טקסטים ודיון לשוני של כל להג ולהג. בספר תיאור פונולוגי ומורפולוגי של הניאו-ערבית ואסופת טקסטים מייצגים ללהגי חצי אי ערב, ללהגי

¹⁵ פיאמנטה 1964, עמ' א-ד. במבוא של הדיסרטציה הביא סקירה על החיבורים הדקדוקיים של הערבית הא"י.

עיראק, ללהגי סוריה וא"י, וללהגי מצרים ושל הערבית המוגרבית בצפון אפריקה. ברם, בחיבור זה אין התייחסות ספציפית ליסודות עבריים וארמיים בתוך הלהגים הללו. העיסוק שבו הוא דסקרפטיבי בעיקרו, מבלי לעמוד על היסודות הזרים בתוך הלהגים.

כאן ראוייה לציון עבודת הדוקטור של גבע-קלינברגר 2004, על הלהג הערבי של תושבי חיפה במחצית הראשונה של המאה ה-20, המוסלמים, הנוצרים והיהודים. אשר יצאה לאור בגרמנית. הוא הקליט אינפורמנטים נוצרים, מוסלמים ויהודים דוברי ערבית, אשר נולדו בחיפה או בישובים בגליל כדוגמת שפרעם ופקיעין. הוא סקר את מצאי הפונמות המשמשות בפי תושבי חיפה המוסלמים, הנוצרים והיהודים דוברי הערבית. ייחודו של הלהג הערבי של יהודי חיפה עודד את גבע-קלינברגר להקליט אינפורמנטים יהודים דוברי ערבית בטבריה ובצפת. הוא ציין שעד שנות השלושים של המאה ה-20 שימשה הערבית כשפת-אם של רוב בני קהילת חיפה הספרדים ואף רבים מבין היהודים האשכנזים שלטו היטב בערבית. גבע-קלינברגר מבחין בין הלהג העירוני של חיפה וטבריה, אשר דובריו היו עולים מצפון אפריקה ובמרוצת הזמן הדוברים חיקו את הלהג של הרוב הערבי המוסלמי, לבין הלהג של צפת. בצפת לא כך המצב. הלהג הערבי של יהודי צפת התאפיין באוצר מלים ייחודי המאפיין את יהדות צפון אפריקה בנוסף להשפעה חזקה יותר של הלהגים הסוריים.¹⁶ גם הבחין באוצר מלים מיוחד של יהודי צפת שהוא עשיר במלים מהווי החיים היהודי, לעומת הלהג של חיפה, המושפע ממגוון של מלים זרות, בשל היות חיפה עיר נמל בינלאומי. הלהג של יהודי טבריה אוצר בו מספר רב של מלים עבריות, הקשורות למונחי-דיג. הוא הוסיף שבשלושת הלהגים הללו נמצאה השפעה נכרת של היידיש בדיבור שלהם. אמנם המחבר הקליט והעמיד טקסטים בערבית מפי התושבים המוסלמים, הנוצרים והיהודים של חיפה, והעיר לגבי המלים העבריות בפי התושבים, במיוחד היהודים, אך אין התייחסות למרכיב או ליסוד העברי והארמי במסגרת המחקר שלו.

לאחרונה, הוציא לאור ח'ריוש 2004, ספר "اللهجات الفلسطينية- دراسة صوتية" (=הלהגים הפלסטיניים-בחינה פונולוגית). בספר זה יש דיון בתופעות פונולוגיות, המאפיינות את הלהגים הערביים הפלסטיניים בא"י. הוא עסק במצאי הפונמות בערבית הפלסטינית

בהבדלים בין להג עירוני לבין להג כפרי או בדווי. כמו כן, השווה לתופעות להגיות ידועות בערבית הקדומה.

דרך אגב, חיבורים דקדוקיים אלו התייחסו למעטקי הגאים. כמו, למשל, ב/ת/ד החוככים הופכים לסותמים בחלק מן האזורים. ה-ק < ³ לסותם סדקי בחלק מן הלהגים. ראוי לציין, שבחיבורים הללו אין התייחסות ממצה לצד הסמנטי לקסיקאלי. עיקר עיסוקם של חיבורים אלו הוא תיאורי, ומתמקד בצד הפונולוגי והמורפולוגי, ואף התחביר. היסוד הסמנטי לקסיקאלי נפקד מקומו, ואין התייחסות מספקת למרכיב הזר, לרבות המרכיב העברי והארמי.

כפי שמשקף מסקירת הספרות המחקרית, אין מחקר שעסק בערבית המדוברת בפי הנוצרים, או בייחודיות של הדיבור הערבי בפי הנוצרים בתוך הלהג הערבי המדובר בא"י.

5. תיאור המחקר ושיטתו

מחקר זה מסתעף לשני חלקים: קורפוס הלשון הדבורה, וקורפוס הלשון הכתובה. לדעתי, העמדת שני הקורפוסים והצלבת הקטיגוריות הלשוניות שבהם עשויה לתת תמונה מהימנה של היקף היסודות העבריים והארמיים שבהם, ואף של תחומי השימוש שלהם בערבית הנוצרית הן הדבורה והן הכתובה.

5.1. קורפוס המחקר

המחקר מתבסס על חקר המרכיב העברי והארמי בענ"ד בצפון א"י ועל חקר המרכיב העברי והארמי בענ"כ על-ידי הקהילות הנוצריות בא"י סוריה והלבנון. כאמור, חיבור זה מסתעף לבחינת שני קורפוסים: האחד קורפוס הענ"מ בפי הנוצרים בא"י. והשני הקורפוס הכתוב, הכולל טקסטים נוצריים: תרגומי תנ"ך, ברית-חדשה וספרות ליטורגית דתית נוצרית. בחינת שני הקורפוסים, לדעתי, מאפשרת תיאור תמונה כללית ושלמה של היסודות הלשוניים העבריים והארמיים. ואף מאפשרת בדיקת חדירתם והתכתם של יסודות אלו בתוך הערבית הנוצרית הן הכתובה והן המדוברת. כמו כן, מאפשרת סיווג היסודות שחדרו רק למדוברת או אך ורק לטקסטים כתובים. יסודות שקיימים רק במדוברת ומשמשים אך ורק בדיבור שבעל-פה מצביעים שהשאיילה היא בלשון הדיבור ולא עברה ללשון הספרותית. יסודות הקיימים במדוברת ובכתובה עשויים להראות שהשאיילה

היא מן המדוברת ועברה אף לכתובה. דבר המצביע על עומק החדירה וההתכה של היסוד בתוך הלשון הקולטת. מלים הקיימות רק בענ"כ מצביעות שהשאיפה היא רק בכתובה. אף בתוך הערבית הכתובה ניתן לסווג את המקורות שמהם נשאלו יסודות אלו. ישנם מקורות מתורגמים כמו, למשל, תרגומי התנ"ך, שתורגמו מלשון אחת לאחרת. או מתוך מקורות שחוברו במקור בערבית.

מחקר קורפוס של לשון כתובה, שהוא קיים וממשי, שונה ממחקר לשון מדוברת חסרת טקסטים כתובים וערוכים. ולכן, כאשר חוקרים קורפוס מדובר יש להמציא אותו על-ידי תיעוד הלהג המתואר. הקורפוס המדובר שונה מן הקורפוס הכתוב. הרי טבעה של לשון דבורה דינמיות ושינויים. כמו כן, קיימים מימושים שונים בהגייה של הלשון המדוברת ואף הבדלים ריגונאליים, עדתיים וגם חברתיים בין קבוצות של החברה נשים, גברים משכילים והדיוטות. למשל, בערבית המדוברת בא"י הלהג העירוני ובסביבתו קיים המעטק של ק < ², ת' < ת, ד' < ד, צ' < ז. כמו כן, בולט המבטא המיוחד של ה-ק הנחצית ענבלית בקרב תושבי מעיליא (כפר נוצרי). או ההגייה המיוחדת של התושבים הדרוזים בכפר ירכא (כפר דרוזי) של הסותם הסדקי המלועלע.

5.1.2. קורפוס המדוברת

עבודת השדה מושתתת כולה על ראיונות ושיחות שערכתי בעל-פה עם אינפורמנטים, כדי להעמיד קורפוס של הלשון הענ"מ. לשם מטרה זו הקלטתי אינפורמנטים. ההקלטה נערכה בבתייהם של המרואיינים. חלק מהם גילה רתיעה להקלטה וביקש לשתף פעולה, אך מבלי להיקלט במכשיר. ואנכי כיבדתי את רצונם, ורשמתי בפתקים את המשפטים שיש, לכאורה, בהם מלים החשודות בעיניי כארמיות.

העקרונות שהנחו אותי בבחירת המידענים הם גילם והשכלתם. הדור המבוגר משמר באוצר המלים שלו יסודות עבריים וארמיים, שהיו שכיחים ושימישים בדיבורו בדורות עברו. המשתנה השני הוא ההשכלה- רמת השכלתם היא כמעט אפסית. משתנים אלו עשויים להראות, שהיסודות מקורם מן המדוברת ללא השפעת הספרותית, וללא השפעת העברית בת-ימינו. זה תורם לאיתור היסוד הקיים בענ"מ. כמו כן, דאגתי להקליט

אנפורמאנטים מנותקים מן ההשפעה של העברית הישראלית בת-זמננו, שהרי ההשפעה של העברית בימינו ניכרת בדיבור הערבי בארץ.

העיקרון שהנחה אותי בעריכת הראיון הוא שיחה ערבה וחופשית על אורח החיים בשנים עברו, שהולך ונעלם. השיחה שטפה למגוון של נושאים בלא הגבלה. תוך שטף הדיבור שאלתי שאלות והערתי הערות, ועל-ידי-כך עוררתי את הזיכרון של המרואייין והבאתי אותו להפליג בתיאור. הנושאים שנסב סביבם הראיון היו עבודת האדמה, הצמחייה, המרעה, מועדי-השנה, החגים, משק הבית, כלים וטקסים דתיים. הראיון ארך בין שעתיים לשלוש שעות, תוך אתנחתות. החומר המוקלט כלל כ-20 זקנים וזקנות נוצריים, הגרים בכפרים בצפון הארץ. מתוך החומר המוקלט הזה עולה, שאינפורמנטים אלו משמרים בדיבורם על הווי החיים היומיומי משקעים עבריים וארמיים, ובמיוחד מה שקשור לעבודת האדמה, לצמחיה, למחזור השנה, כלי הבית, הביגוד, טקסים דתיים ותחומים אחרים.

לאחר שהשתכנעתי שהחומר המוקלט עשוי להוות קורפוס, התחלתי להעמיד תעתיק פונטי לערכים של הענ"מ. האזנתי לקלטות פעמים מספר, ורשמתי את המשפטים שהשתבצו בהם מלים ארמיות. את המילה שיבצתי במשפט חי מפי האינפורמנטים שנרשם בהקלטה. ליד המשפט המתועק העמדתי תרגום עברי למשפט. לאחר מכן, ריכזתי את המלים לפי תחומים וסידרתי אותן לפי סדר אלפביתי. דנתי בכל מילה בנפרד כערך מילוני, תוך השוואה לצורת המילה בעברית במקרה והיא מן העברית, ולארמית, במקרה והיא מן הארמית או הסורית. אף עמדתי על השינויים והמעתיקים שחלו במלים. כמו כן, השוויתי עם המילונים הערביים להגיים שיצאו לאור בסוריה והלבנון, וגם השוויתי עם מילוני של אלברג'ותי על הלהג הערבי הפלסטיני. במקרה והמילה אינה קיימת במילונים הלהגיים ציינתי זאת. ובמידה והיא אינה נזכרת אך ורק במילוני של אלברג'ותי גם ציינתי זאת. יש חשיבות לעניין ציון קיום המילה וחוסר קיומה, שהרי מטרת החיבור היא, בין היתר, להשלים את החסר בתוך המילון הערבי הפלסטיני המדובר. מלים שבחנתי אותן תעתיקתי בתעתוק פונמטי, המשקף את ההגייה הדיאלקטית. גם השוויתי עם להגים נוספים בסוריה, בלבנון ובעיראק. השוואה סינופטית זו מאפשרת להראות תמונה כללית של

תפוצת היסוד או המילה בתוך הערבית המדוברת ואף לבחון את עומק ההתכה. כמו כן, היא מראה אם המילה מיוחדת לאזורים מסוימים או ללהג מסוים.

ראוי לציין, שחלק מן המלים, שעסקתי בהן, נזכר בספרים וברשימות מלים שיצאו לאור בעיראק, בסוריה ובלבנון. אך עיסוק בלשני מפורט של כל מילה והתחקות אחר מקורות המילה במופיעה במקורות לא נעשה. כמו כן, הסתמכתי על ספרות מחקרית ומילונים. במסגרת בדיקה זו נעשה ניסיון להשלים את המילונים הקיימים, שהחסירו ערכים. וגם להציג הצגה פרטנית של כל ערך והשוואתו ללשון המקור ארמית או עברית. כאשר התחוויר שהמילה היא מן הארמית או הסורית בחנתי אותה בגלוסרים הסוריים העתיקים של בר-עלי, מן המאה התשיעית, כרך ראשון שההדיר הופמן 1874, כולל ערכים א-מ. וכרך שני, ההדיר גותהיל 1908, כולל הערכים נ-ת. והגלוסר של בר-בהלול מן המאה העשירית, שההדיר דובל 1886. כמו כן, בדקתי בתזאורוס הלטיני של פיין-סמית' 1879-1898, ובלקסיקון הסורי-לטיני של ברוקלמן 1966. אף לא פסחתי על המילונים החדשים של מרגליות פיין-סמית' 1998, ושל כוסטאז 1986. את המלים הסוריות כתבתי באותיות עבריות מסבות טכניות. גם השוויתי ללשון חז"ל ונסתייעתי במילוניו של לוי על ספרות התלמודים והמדרשים ובמילוניו של יסטרוב 1950. להשוואה לארמית יהודית-א"י ולארמית בבליית נסתייעתי במילונים של סוקולוף 1990, לארמית הא"י ולארמית הבבליית, 2002.

האינפורמנטים הם מן הכפרים: פסוטה- כפר בצפון הארץ גובל ללבנון. מונה 2800 תושבים נוצריים מלכתיים-קתוליים, חורפיש- כפר מעורב נוצרים ודרוזיים, מונה 4700 תושבים, גיש- כפר מעורב עם רוב נוצרי, בו כת מארונית, מספר תושביו 2500. פקיעין- כפר מעורב מספר תושביו 4500, כסרא-סמיע- כפר מעורב נוצרים ודרוזים 5700, מעיליא- כפר שכל תושביו נוצרים מונה 2500 תושבים, אקרת (עקורי אקרת)- כפר שנעקרו תושביו ונהרס בשנות החמשים, כל תושביו נוצרים. הם מפוזרים כיום בערים בכפרים ובפזורה. ברעם (עקורי ברעם)- כפר שנהרס בשנות החמישים לאחר שתושביו הנוצריים נעקרו. הם מפוזרים בערים, בכפרים ובפזורה. אעבלין- כפר מעורב בין מוסלמים ונוצרים מספר תושביו 9500. כפר-יאסיף- כפר מעורב נוצרים, מוסלמים ודרוזים, מספר תושביו 7500.

ראמה- כפר מעורב בין נוצרים דרוזים ומוסלמים. מספר תושביו 7200. מעלות-תרשיחא 19600, בכפרים אלו חיים קהילות נוצריות מאות שנים.¹⁷

5.1.3. האינפורמנטים

(1) נציים עזיז חיוּרי (אבו עזיז- בן שמונים, פסוטה) עסק בגידול עזים ובעבודה חקלאית. הקלטתי אותו בתאריך 19/8/2000, תיאר בפני את מלאכת המרעה ואת שמות העזים לפי צבע וגיל; (2) אום עזיז חיוּרי: אשתו עקרת בית תיארה בפני את העבודה במשק הבית ואף במשק החקלאי; (3) צ'דיקה עראף (אום אליאס, מעיליא), הקלטתי אותה ב- 16/3/99 זקנה בת למעלה מתשעים. כושרה בדיבור טוב ויפה. תיארה בפני את אורח החיים בתקופה העותמאנית; (4) אליאס עראף הקלטתי אותו בתאריך 16/3/99, חקלאי ומגדל עזים. תיאר בפני את מחזור השנה בעבודה החקלאית; (5) עאיד ג'רוזי (אבו ריאד) יליד 1933 (תרשיחא) בנו של המוכתאר לשעבר, איש ערב שיחה. תיאר בפני צורות בנייה וכלים שהשתמשו בהם; (6) אלמאזה ג'רוזי, אשתו, תיארה את ההכנות לפני החתונה; (7) רג'א האשול (מכפר ג'יש) בן תשעים. הקלטתי אותו כשהיה מרותק למיטה. תיאר בפני את אורח החיים בתקופה העותמאנית בכפר שלו ואת מלאכת הכנת הגבינה; (8) כרמה האשול (בת 82) מכפר ג'יש הקלטתי אותה ב- 23/3/99. תיארה את משק הבית; (9) אום ג'ריס אשקר, הקלטתי אותה ב- 11/9/98 מעקורי אקרת תיארה את הווי החיים הכפרי, פירות הקיץ, הכנת האוכל ואפיית הלחם; (10) מרתה טועמה (ילידת 1930) מעקורי אקרת. תיארה בפני את החתונה ואת השירים שנאמרים בה; (11) ג'ריס טועמה (אבו ריאד, בן שבעים), מעקורי אקרת, תיאר בפני את העבודה בגורן; (12) ברבארה חריז (ילידת 1918) מכפר יאסיף הקלטתי אותה ב- 30/8/98 תיארה בפני את כלי החרס שהשתמשו בהם; (13) נאיפה זהראן (ילידת 1924, אעבלין) תיארה את העבודה החקלאית; (14) אניס זהראן (אעבלין) תיאר החריש והזריעה; (15) עפיף נאסר (כפר סמיע) שירים עממיים; (16) אליאס חנא (כפר-יאסיף) תיאר משחקי נעורים; (17) סמירה חיוּרי (פסוטה) תיארה בפני את שמות הצמחים; (18) בשארה חריז (יליד 1910, כפר-יאסיף) גידול דבורים; (19) רשיד חיוּרי (פסוטה) עבודת הנגרות, והחריש; (20) מישיל תומא (כפר-יאסיף, סנדלר).

¹⁷ ראה שנתון סטטיסטי לישראל 2003, 54; ביטס 1975, עמ' 65-75.

אזור האינפורמנטים הוא הגליל, צפון הארץ, בו מרוכזים כפרים ערביים עם אוכלוסייה נוצרית, מוסלמית ודרוזית. שני כפרים תושביהם על טוהרת הנוצרים: מעיליא ופסוטה, וכפרים אלה בעלי מאפיינים להגיים מיוחדים. יתר הכפרים מעורבים בין נוצרים, מוסלמים ודרוזים. נשאלת השאלה האם ניתן להצביע על הבדלים בהגייה בין אוכלוסייה ערבית נוצרית לבין אוכלוסייה ערבית מוסלמית?

כידוע, קיים הבדל להגי בין תושבי כפרים אלו ואף בתוך הכפרים עצמם. המוביליות שחלה לאחר 1948, ומעבר התושבים לגור בכפרים אחרים ובאזורים אחרים, הביאה לבלייל להגי. שכן נמצא הבדלים דיאלקטולוגיים בתוך הכפר האחד. כמו כן, ניתן למצוא מגוון עדות בתוך הכפרים ותושבים בדוויים, אשר להם להג מיוחד. ההבחנה הלהגית בין העדות בתוך הכפרים נהפכה למלאכה לא קלה. בעבר, ככל הנראה, היו הבדלים אך הבדלים אלו נטשטשו במידה והיו קיימים משום שהתושבים דרו מאות שנים באותו יישוב, וטבעי שההגייה שלהם תהיה כמעט מונוטונית. הלהג המדובר על-ידי התושבים המקוריים בתוך הכפרים הוא כמעט אחיד, על-כן לא ניתן להבחין בהבדלים מיוחדים בין הדוברים המוסלמים והנוצרים. כאן ראוי לציין, שבכפר מעיליא שבגליל, כפר על טהרת הנוצרים יש ייחוד לגבי ביצוע הפונמה /q/ סותם ענבלי אטום נחצי, ובכפר פסוטה שאף הוא על טהרת הנוצרים הוגים ض < ظ. לא כן, לגבי הדרוזים שיש להם מאפיינים להגיים, המייחדים אותם מיתר התושבים.¹⁸ כידוע, מרבית האוכלוסייה הדרוזית גרה בכפרים נדחים, זה תרם לשמירה על הייחודיות שלהם ועל אורח חיים של חברה סגורה. כמו כן, ראוי לשים לב, שבתוך הכפרים מרוכזים אוכלוסיות ממספר כפרים שהיו ביניהם הבדלים בהגייה, שכן נמצא שבתוך הכפר האחד ביצועים שונים של אותה פונמה. לדוגמה: סוגיית החוככים הבין-שניים: נמצא בתוך אותו כפר ביצוע חוכך וביצוע קשה. המעתק משקף שני ביצועים: אחד [k] סותם בתר-חכי או וילוני אטום; והשני סותם סדקי אטום [ʔ], ההגה ظ < ʔ ויש שהוא מתקיים בתוך אותו כפר. זה נוצר עקב המוביליות הרבה בין התושבים לאחר שנת 1948. תושבים רבים עברו מכפר לכפר שכן ונשתכנו בו, וכך נוצר בליל להגי בתוך אותו כפר.

¹⁸ בלנק 1953, עמ' 53-1.

דבר משותף לאינפורמנטים שהקלטתי הוא העניין העדתי והגיאוגרפי, שהם כולם נוצרים ויש להם זיקה הן במישרין והן בעקיפין ללהג המדובר בסוריה והלבנון. בחינת הלשון המדוברת של קהילה זו, לדעתנו, באה להאיר על אוצר המלים המדובר שלה, ובמה הוא מתייחד ונבדל מקהילות אחרות? באיזו מידה בולט ייחוד זה ובאלו תחומי חיים? כמו כן, האם השייך העדתי משתקף כאבן בוחן באוצר המלים של הערבים הנוצרים?

היסודות שבפי מידענים אלו הם יסודות עבריים וארמיים בעל-פה. מלים ארמיות ועבריות משמשות מבלי לדעת שהן עבריות או ארמיות, וזה מעיד על השתרשותן בלשון הקולטת. יש לציין, שחילופי עיצורים ושינויים פונו-מורפולוגיים מקהים את ההבחנה בזרות המילה. כאן המקום להעיר, שבבחינת היסודות העבריים והארמיים יש לשים לב ולא לערבב יסודות עבריים חדשים מן העברית בת-זמננו, שהרי השפעת העברית החדשה על הערבית הדבורה ניכרת בדיבורם של הערבים בישראל, במיוחד, בקרב הדור החדש. חלק מן החוקרים הצביע על השפעת העברית בת-זמננו על הדיבור הערבי, ואפילו על הכתיבה.¹⁹ אביא כאן שלוש דוגמות מן הערבית הכתובה: המילה 'בגרות', בהקשר של בחינות הבגרות, חדרה לערבית המדוברת ולערבית הכתובה והיא נכתבת: *بجروت* אך היא מבוטאת *bagrūt* (עם סותם וילוני קולי); המילה 'הסתדרות' *هستدروت* חדרה למדוברת ולכתובה; המילה 'ארנונה' *أرنونا* חדרה למדוברת ולכתובה. היא מילה יוונית במקורה *ερανος* או מלטינית *annona*²⁰ חדרה ללשון חז"ל,²¹ במשמעות 'מס בכסף או ביבולי'. בעברית החדשה היא משמשת במשמעות 'מס שהממשלה והרשויות המקומיות מטילות על מקרקעין, מגרשים ובתים'. הוראה זו משמשת אף בפי הערבים בישראל. היא גם חדרה לערבית הכתובה בהתכתבות של פקידי המועצות המוניציפליות לגביית מס הארנונה. לדעתי, ניתן לדבר על דיאלקט חדש שהולך ונוצר בקרב הערבים בישראל, שנבדל מן הלהג הערבי הפלסטיני שמלפני 1948, ואשר בולטת בו השפעת העברית בת-זמננו.

¹⁹ על העברית הדבורה בפי הערבים בישראל החלו להופיע ניצנים של מחקרים הן על הכתובה והן על הדבורה. אך מחקרים אלו חלקיים וראשוניים. לאחרונה מרעי 2003, כתב מאמר בערבית על השפעת העברית על הערבית הדבורה בישראל, ליתר הרחבה ראה הביבליוגרפיה המובאת שם.

²⁰ מילון אבן-שושן, ערך ארנונה.

²¹ לוי, I, עמ' 170-171; סוקולוף 1990, עמ' 76.

מטעם זה בררתי לעצמי קבוצת אינפורמנטים, שחלקם הלך לעולמו בזמן האחרון. מידענים אלו השכלתם פחות מבינונית. חשיפתם לעברית שולית ביותר, ואף ידיעתם בערבית הספרותית היא כמעט אפסית. עיקר עיסוקם היה בעבודת האדמה ובמשק הבית. איתור מלים ארמיות בפייהם של מידענים אלו מצביע על חדירת המילה לענ"מ ואף על התאזרחותה בפייהם.

מתוך ההקלטה מתברר שהמלים העבריות והארמיות השאולות הן שמות ופעלים, מתחומים שונים: מן הריאליה, מתחומי עבודת משק הבית: כלי בית, חפצים המשמשים את האדם בחייו היום-יומיים. כלים וחפצים שנוקק להם האדם בעשייתו היומית בתוך הבית ומחוצה לו.

5.2. קורפוס הכתובה

קורפוס הכתובה מתבסס על כתב-יד ודפוסים של תרגומי תנ"ך, תרגומי הברית החדשה, וספרות ליטורגית המשמשת את הנוצרים בכנסייה. בנוסף לסיפורים, שירים, משלים וקטעים מודפסים בערבית מדוברת מערים וכפרים נוצריים בסוריה והלבנון, שיצאו לאור בשנים האחרונות. כידוע, הערבית הכתובה ע"י ערבים נוצרים היא ערבית נורמטיבית, אך יש לה מאפיינים הקשורים בייחודיות הדתית של הערבים הנוצרים. הדבר משתקף בתרגומי התנ"ך, בספרות הליטורגית ואף בספרות העממית הנכתבת ע"י נוצרים. להלן תיאור קורפוס הענ"כ שנבחר במסגרת חיבור זו, שלדעתי עשוי לשקף את הערבית הנוצרית הכתובה בכללותה, שכן קורפוס זה כולל מגוון ז'אנרים של כתיבה במרבית תחומי החיים.

5.2.1 תרגומי תנ"ך

5.2.2 תרגום התורה

5.2.3 כתב-יד סיני 2

כתב יד זה כולל התורה בנוסף לספר דניאל. נמצא בספריית הקונגרס ומספרו הקטלוגי שם *ms. ar. sinai 2*, הוא כולל 266 עמודים. תיאר אותו עטייה בצורה כללית מבחינת גודלו, זמנו ומקומו, אך לא התייחס לנוסח שלו. הוא הביא את הפתיחים שבראשי הספרים. וכמו כן, את ציון זמן כתיבתו. בסוף ספר דברים בעמ' 246 יש קולופון, ובו צוין זמן תרגום הספר:

”קמל הספר החמש מן התורה בעון אלל וקוֹתוֹ, וקִטְב סנֶה תמֵן ועשרין ותלתמֵיה, רחמ אלל מן קִטְב וקִרֵי [...]”

בתרגום עברי: תם הספר החמישי מן התורה בעזרת השם ובכוחו, והוא נכתב בשנת שלוש מאות עשרים ושמונה, רחמי אלוהים על הכותב ועל הקורא [...].
לדעת עטייה, תאריך זה הוא הגירי. על כן, הוא ייחס אותו לשנת 930 לספירה. ראוי לציין שבדף הראשון של כתב היד יש תוספת כתובה בכתב שונה מיתר הכתיב של כתב היד. ובה צוין שכתב-יד זה נרכש מדמשק והוענק למנזר סנטה כתרונה, ואלה הדברים:

”בסמ אלב ואלבן ואלרוח הקדס אליה (!) ואחד יקול האטי שלמון המסמא אסقف
גבל אלל המקדס טור סינא המערוף באלטורי המקדס אני אשטרות (!) זה המסחפ
מן דמשק מן רגל המושע ובדראמה וחבסתה על טור סינא חרסה אלל ועלי אנה
יכון פי [...] אן יקרא פיה כל מן ארד הקראה מן אלבא הקדיסין שלאוֹתֵהם (!) מענא אמין.
ואנא אסל (!) כל מן יקרא פיה מנבל חב הסיד המסיח אן ידעו לי אנא המסקין במגפֶה
אלחאיה ואקול אן כל מן באע זה המסחפ וענ על אחראגה מן טור סינא מן
אסقف או קסיס או שמאס או ראחב או אלמאני פיקון מחרום בקלמה אלל מפרוז מן
אלב ומן אלבן ומן נעמה רוח הקדס ותכון חיותה מע יוטי (!) אסקריוט (יהוזה
אלסחריוטי) או מע הדין קאלוא דמה עלינא ועלי אוֹלדנא ויחל אלל לה מא חל בדאֵתן
ואבירמ ואהל קורח ויחל אלל לה מא חל בסדום ועמרא וקִטְב האטי שלמון בִּחְטֵה יום
אלחמיס לתלתין (!) בקין מן שֶהר המחרם סנה אֵתֵין וסבעין ותלתמֵיה”.

ובתרגום עברי:

בשם האב, הבן ורוח הקודש, האל האחד, אומר החוטא צלמון, בישוף הר
האלוהים הקדוש, הר סיני, הידוע ב”אלטורי אלמקדסי” רכשתי את הספר
הזה מדמשק מאיש המקום, ותרמתי אותו להר סיני ישמרהו האל. ואם
יהיה [...] מי שיחשוק בקריאה מן האבות הקדושים תפילותיהם לנו אמן!
אני דורש מכל מי שיקרא בו מתוך אהבת האדון המשיח, שיתפלל לאלהים,
אני העני ימחול לי את החטאים, ואומר: כל מי שימכור את הספר הזה

ויעזור בהוצאתו מהר סיני אם הוא בישוף, כומר, שמש, נזיר או אדם חילוני יהיה מוחרם בדבר אלוהים מורחק ע"י האב, הבן ומחסד רוח הקודש. וחיינו יהיו עם יהודה איש קריות או עם אלה שאמרו: דמו עלינו ועל בנינו (הכוונה ליהודים) וייעשה לו אלוהים מה שעשה לדתן ולאבירם, ולאנשי קורח ויקרה לו מה שקרה לסדום ולעמורה. כתב החוטא המסכן צלמון בכתב ידו יום חמישי שלושה נותרים לחודש מוחרם שנת שלוש מאות שבעים ושנים להגירה).²²

5.2.4. כתב-יד סיני 3

כתב-יד זה כולל את ספרי התורה ואת ספר יהושע. נמצא בספריית הקונגרס ומספרו הקטלוגי שם *ms. ar. sinai 3* כולל 373 עמודים. זמנו 1358 לספירה. המעתיק הוא יוסף בן סבאט אלאמדי אלסריאני. בכתב-יד זה יש הקדמה המונה כ-20 עמודים, כתובה בערבית ספרותית יפה. בה תמצית לספרי התורה והפרשיות. מקור כתב-היד מדמשק. בדף 2א כתוב בצורה אנכית: "صار من عوادي الزمان في نوبة العبد الفقير إلى الله تعالى عيسى بن سعيد الطبيب بمدينة الشام نفعه الله" (=היה למקור בתקופת העבד העני לאלוהים, שמו יתעלה, עיסא אבן סעיד הרופא בעיר דמשק אלהים יסייע לו).

בדף הראשון יש קולופון קצר, על העתקת ספרי התורה:

"بسم الله الرحمن الرحيم نبتي بعون الله تعالى بكتب كتاب التوراة الخمسة اسفار الذي انزلها الله على موسى النبي ابن عمران باللسان السرياني الترجوم ونقلها السبعين شيخ من السرياني للعبراني" (=בשם האל הרחמן הרחום, נחל בעזרת האל יתעלה בכתובת ספר התורה, חמשת הספרים, אשר מסר אלוהים למשה הנביא בן עמרן בלשון הסורי (הארמי) התרגום, והעתיקו אותו שבעים הזקנים מן הסורית אל העברית).²³ ובסוף ספר דברים בעמ' 330 קיים קולופון עם ציון זמן כתב היד:

²² עטיה 1970, עמ' 23 לא הביא את כל הנוסח המלא הזה. הוא הביא את החלק הקריא והברור. כאן אני התמודדתי עם כתב רשלני ופענחתי את המלים הבלתי בהירות. עטיה ייחס את כתב היד לשנת 982-983 לספירה.

²³ במסורת הערבית אסלאמית מציינים שהלשון הארמית היא לשונם של אדם, נוח ואברהם. ואף ספר הקודש הועבר להם בלשון זו. כך למשל: כותב אלגיהסיארי, בספרו "כתאב אלזראא ואלכתאב, עמ' 1: "روي عن كعب الأخبار أنه قال: أول من وضع الكتاب السرياني وسائر الكتب آدم عليه السلام" (=סופר על-פי קעב אלאחבאר, אמר: הראשון שחיבר ספר בסורית וספרים אחרים הוא אדם עליו השלום). גם בפיהרסת

”וكان الفراغ من كتابة هذا الكتاب المعظم الخمسة اسفار التوراة الذي انزلها الله على موسى بن عمران باللسان السرياني الترجوم, ونقلها الى لسان العبراني, وذلك في يوم الاربعاء تاسع شهر كانون الثاني سنة الف وستماية وسبعين لاسكندر اليوناني الموافق لسني آدم سنة ستة الف وثمان مائة وثمانية وستين الموافق لسنة الف وتلثماية وثمانية وخمسين للمسيح وكتبها احقر مخلوقات الله الفقير الى رحمة ربه من لا يستحق يسما انسان لا سيما باسم شماس يوسف ابن سباط الامدى السرياني, ونقلت هذه النسخة السعيدة من السرياني والعبراني الى لسان العربي باجتهاد عظيم وتحرير شافى من غير خلاف في النقل وشهد الله العظيم ما نالني من التعب على تحرير صحة كلام هذه التوراة. وكتبت هذه التوراة في مدينة الماغوصة²⁴ المحروسة في ايام الملك البار المؤمن الربوك خلد الله ملكه, واجرى بالنصر والسعد فلكه, وامر بانشاء هذه النسخة السعيدة مما انعم الله عليه بما له لنفسه وهو المولى الأجل والكهف الأضل أوجد الفضلاء قدوة العلماء للشيخ ابي الفضائل شرف الدولة عيسى ابن سعيد المتطبيب يوميذ بجزيرة قبرص²⁵ المحروسة وللصالاة منسوبة من اهل بغداد. نفعه الله فيها وعانه بحفظ ما يتليها, والناسخ المسكين يسأل من كل واقف عليها ونسخها او قري فيها ان يدعي له بكل الخير والمغفرة, وكذلك للمهتم فيها, وكل من وجد فيها شي من الغلط يسامح الناسخ الحقيير ويصلحه كما يليق بالصحيح حسب قول بعضهم فان وجدت عيبا فسُد الخلالا. جل وعز من لا عيب فيه وعلا. والسيح لله دايم ابدًا”.

ובתרגום עברי :

של אבן אלנדיס, בעמ' 22, נכתב שם: "זכר תיאודורס המפרש כי תפסיריה ללספר האול מן התורה, אן אלה תבארק ותעאלı חאטב אדם באללסאן הנבטי וهو أفصح اللسان السرياني. وبه كان يتكلم أهل بابل". (=ציין תיאודורוס המפרש בפירושו לספר בראשית, שאלוהים יתברך ויתעלה דיבר עם אדם בלשון הנבטי (הארמי), שהוא הלהג הצח ביותר מבין להגי הארמית/סורית). בקולופון יש שיבוש לגבי העתקות התנ"ך באלכסנדריה על ידי שבעים הזקנים. על תרגום השבעים ראה: תרגומי המקרא, ערך רבין, עמ' 49-51, תרגום השבעים הוא תרגום יווני אשר נעשה באלכסנדריה. השם נובע מן המסורת ששבעים זקנים תרגמו את התורה ליוונית.

²⁴ אֶלְמַגּוּסָה הוא השם הערבי של עיר הנמל פמגוסטה בצפון מזרח קפריסין. ההיסטורוגרפים התורכים כינו אותה 'מגושה' *mağusa*. ביוונית קראו לה אמוכוסטוס (*ammochoostos*) (=השקועה בחול), בתורכית קראו לה גִזִימַעִיוִסָה (*gazimağusa*) או מגוֹשָה, ליתר הרחבה ראה אמייתי 1999, עמ' 202-204.

²⁵ על הגירת ערבים נוצרים לקפריסין בתקופה העבאסית ראה חתי 1958, II, עמ' 170 ; 269.

תמה מלאכת כתיבת הספר המהולל הזה, חמשת ספרי התורה, אשר מסר אלוהים למשה בן עמרן בלשון הסורי, לשון התרגום והעתיקו ללשון העברית, וזה ביום רביעי בחודש התשיעי, חודש אוקטובר, שנת אלף שש מאות ושבעים לאלכסנדר היווני, שהיא שנת ששת אלפים שמונה מאות ששים ושמונה, שהוא אלף שלוש מאות חמישים ושמונה לנצרות. וכותבָה שפל יצורי אלוהים, הזקוק לרחמי אלוהיו, אשר אינו ראוי להתכנות כאדם ואשר שמו שְׁמֵשׁ יוסף בן סבאט אלאמדי אלסריאני. הועתק ספר זה מן הסורית ומן העברית אל לשון ערב במאמץ עילאי ובעריכה נכונה ושלמה ללא שינוי בהעתקה, ואלהים האדיר עַד למה שחווייתי מן הטורח למען עריכה תקינה של דברי התורה. והיא נכתבה בעיר אלמאג'וצה (פמגוסטה), אלוהים ישמרנה, בימי המלך הצדיק המאמין 'אלראבוק', אלוהים ינציח את מלכותו, ויזמן לו נצחון וששון, הוא אשר ציווה לתרגם עותק זה, אשר הרעיף עליו אלוהים נועם ועושר. והוא הנשגב המכובד והתומך ואשר הורה ל'שיך אבי אלפצ'איל שרף אדולה עיסא בן סעיד', העוסק ברפואה בזמנו באי קפרסין, ומקור עותק זה מבגדאד. היטיב לו וסייע בידו בשימורה, וגם המעתיק המסכן מתחנן אל כל מי שיעסוק בספר או יעתקנו או יקרא בו, שידרוש בטובתו ובמחילתו, וכל מי שימצא טעות יסלח למעתיק השפל ויתקן את הטעות, כפי שאמרו: מצאת פגם תקנו, ואין אדם ללא טעות, והשבח לאל לנצח!

5.2.5. כתב-יד סיני 10

כתב-יד זה הוא מאוסף מנזר סנטה כתרניה, נמצא בספריית הקונגרס ומספרו הקטלוגי שם ms. sinai 10 כולל את ספרי התורה. הוא מכיל 205 עמודים. התאריך הנקוב בו הוא 1234 לספירה. המעתיק אנונימי. אך המתרגם הוא אלחארת' אבן סנאן.²⁶ בסופי הספרים

²⁶ אלחארת' אבן סנאן סופר נוצרי מן העיר חראן (חרן המקראית), בן התרבות הסורית (ארמית-סורית) היה פעיל וכתב בסוף המאה התשיעית ותחילת המאה העשירית. מיחסים אליו תרגום ערבי לתורה המושתת על הסירו-הכסאפלה מן המאה ה-10. ראה תרגומי המקרא, שכתב בלאו, עמ' 16, בעריכת רבין 1984. סדן 1994, עמ' 195, ציטט מקורות שהזכירו אותו והעיר על המקורות שיחסו בטעות את אלחארת' למאה ה-15, לעומת גראף אשר ייחס אותו למאה ה-9; גראף 1944, I, עמ' 87, 107-108, 129-130; פג'אלי 2003, עמ' 435.

הועמד קולופון. בעמ' 56 יש קולופון לספר בראשית המייחס את כתב היד לאלחארת' אבן סנאן, בו נכתב:

”كامل السفر الأول من كتاب التوراة الشريف على ما نقله السبعون شيخا وترجمه الى اللغة العربية الحراث ابن سنان رحمه الله بعد ان قوبل وصحح على عدة نسخ والله الشكر دائما وعلينا رحمته آمين”.

ובתרגום עברי:

תם הספר הראשון מספרי התורה הנשגב על-פי מה שתרגמו שבעים הזקנים, ותרגם אותו אלחארת' אבן סנאן ז"ל, לאחר שהשווה ותוקן על-פי מספר כתבי יד, ותודה לאל לתמיד רחמיו עלינו, אמן!

בקולופון שבסוף ספר ויקרא הניסוח שונה: מניין הזקנים שבעים ושניים. המקום הוא טבריה והמתרגם אלחארת' אבן סנאן. ואלה הדברים:

”ثم (!) وكمل كتاب الاويين (!) الاحبار وهو السفر الثالث من كتاب التوراة مما نقله من العبراني الاثنان وسبعون الشيوخ بطبرية (!)²⁷ وترجمه الحراث ابن سنان بتفضل الله ومنته الذي علينا رحمته آمين”

ובתרגום עברי:

תם ונשלם ספר ויקרא והוא הספר השלישי מספרי התורה, אשר תרגמו מן העברית שבעים ושניים הזקנים בטבריה, ותרגם אותו לערבית אלחארת' אבן סנאן בחסד אלוהים ובעזרתו אשר רחמיו עלינו אמן!

בקולופון שבסוף ספר דברים צוין מקום ההעתקה של כתב-היד במנזר אנבא בולא על חוף ים סוף במצרים. וכך נכתב:

”كامل وثم (!) كتاب الاستثنا الذي هو السفر الخامس من كتاب التوراة الشريف, وكمل بكماله الخمسة اسفار المقدسة مما صحح على عدة نسخ كما ذكر ناقله, ونقل هذا الكتاب المقدس بدير انبا بولا²⁸ أول السواح قبالة البحر الاحمر بحر القلزم في سنة تسع مائة وخمسون للشهدا الاطهار”.

²⁷ לא ברור מדוע מייחסים את התרגום לטבריה. הרי מקובל במחקר שתרגום השבעים נעשה באלכסנדריה במצרים, ראה תרגומי המקרא, עמ' 49.

ובתרגום עברי:

תם ונשלם ספר דברים, והוא הספר החמישי בין ספרי התורה הנשגבת, ובתומו נחתמה התורה המקודשת שהותקנה על-פי מספר נוסחים כפי שהזכיר מעתיקה. כתב-יד זה הועתק במנזר 'אנבא בולא' ראשון המתנזרים מול ים סוף בשנת תשע מאות וחמישים לקדושים הטהורים. עטיה²⁹ ייחס את זמן העתקת כתב היד לשנת 1233-1234.

5.3 כתבי יד ערביים נוצריים של נביאים ראשונים

קיימים מספר רב של כתבי יד ערביים נוצריים לנביאים ראשונים, שתורגמו ממקורות שונים כמו הסורית, היוונית, הלטינית ואף מן העברית. ויש אשר נמצא השפעות הדדיות בין כתבי-היד.³⁰ בחיבור זה עסקתי, בין היתר, בארבעה כתבי-יד של נביאים ראשונים הכתובים בערבית נוצרית בינונית מן המאה הארבע עשרה ולהלן תיאורם:

5.3.1 כתב-יד בודיליאנה 493

נמצא בספריית הבודיליאנה ומספרו הקטלוגי שם *ms. arab. bod. 493*, כולל נביאים ראשונים ודברי הימים א-ב. מכיל 240 דפים כתוב בכתב "נסכי" של מעתיק בלתי מיומן. אין הקפדה על סימון תנועות. בקולופון שבסוף ספר שופטים מצוינים שנת ההעתקה והחודש גם על פי לוח השנה הקופטי. לכאורה מקור התרגום במצרים, אך הדבר מסופק לפי שכתבי-יד רבים עברו בקרב הנזירים ממקום למקום. הקולופון כתוב בכתיבה רשלנית ומשובשת, ובו מצוין זמן סיום העתקת הספר לפי המניין הקופטי וההג'רי. וזה נוסח הקולופון:

”كامل بعون الله وحسن تدبيره سفر القضاة وكان الفراغ منه يوم الاثنين رابع جمعة من الصوم المقدس وهو العشرين من شهر برمهاة سنة الف وسبع وتلثين للشهداء الأبرار الموافق السادس عشر من صفر سنة احدى وعشرين وسبع مائة للهجرة والحمد لله دائماً ابداً”

ובתרגום עברי:

²⁸ מנזר "אנבא בולא" הוא מנזר פאולוס הקדוש *st. paul* "דיר אנבא בולוס" 14 ק"מ מדרום למנזר אנטוניוס הקדוש בחוף הים האדום. נבנה לזכר הנזיר הראשון אנטוניוס. על-פי האגדה הביאו העורבים את מזונו של פאולוס בן תבאי, כאשר הסתתר במדבר ושני אריות גוננו עליו מפני שליחי הקיסר הביזנטי. ראה אלמקריזי 1970, III, עמ' 553; יערי 1982, עמ' 261-262.

²⁹ עטיה 1970, עמ' 37.

³⁰ קנוטסון 1974, עמ' 34.

נשלם בעזרת השם ורצונו הטוב ספר שופטים ביום השני בשבוע הרביעי לצום המקודש, בעשרים לחודש אפריל שנת אלף שלושים ושבע לקדושים הטהורים שהוא ששה עשר לחודש צפר, שנת שבע מאות עשרים ואחת להגירה, ולנצח תמיד, תודה לאל.

ניקול ציין את המניין של הקולופון 1321 לספירה ו 721 להגירה.³¹

האם כתב-יד זה הוא האוטוגרף? מתוך צילום כתב-היד בולטת כריכת הספר המשמשת כתוכן עניינים לכתב-היד, מה שמעלה את הסברה שזהו כתב-היד המקורי. יתירה מזו, לא נראו תיקונים ושינויים העשויים להצביע על שינויים של מעתיק או הערות כפי שנתקלתי בכתב-יד פריס 23. לכן סביר להניח שלפנינו כתב-היד המקורי. בנוסף לזה, בפתח לספר שמואל א' כתוב: "بسم الله الرحمن الرحيم نبتدي بعون الله وحسن توفيقه بترجمة كتاب صموال وهو الجزء الاول من اسفار الملوك". ובתרגום עברי: בשם האל הרחמן והרחום: נתחיל בעזרת אלהים בתרגום ספר שמואל א' שהוא החלק הראשון מספרי המלכים.

5.3.2. כתב-יד ווטיקן 449

כתב-יד זה נמצא בספריית הוטיקן ומספרו הקטלוגי שם *ms. vat. ar. 449* מכיל נביאים ראשונים, דברי הימים א-ב. גראף ייחס כתב-יד זה לתרגום השבעים,³² ואת מגילת רות מן העברית. בסוף מגילת רות יש קולופון כתוב בכתב רשלני מאד שקשה לפענחו, ויש תאריך כתוב באותיות קופטיות עתיקות. כתב-יד זה ייחס אותו Mai לשנת 1335.³³ אולם בפתח למגילת רות צוין, שספר זה תורגם מן העברית לערבית: "بسم الاب والابن والروح القدس اله واحد. ابتدي بعون الله وتأييده وعصمته بنسخ سفر رעות المايبه مما نقل من اللغة العبرانية الى اللغة العربية".

ובתרגום עברי: (=בשם האב, הבן ורוח הקודש, אתחיל בעזרת השם ותמיכתו וכוחו בהעתקת ספר רות המואביה, אשר הועתק מן העברית אל הערבית). לכתב-יד זה קיימת זיקה לתרגום השבעים, למעט, מגילת רות. בכתב-היד קיימים שמות יווניים, ואף מילים יווניות. כך, למשל, שם המקום "עיר התמרים" שב-שופטים ג 13:

³¹ ניקול 1835, עמ' 12.

³² גראף I, 1944, עמ' 96.

³³ קנוטסון 1974, עמ' 18 ציטט את מאי.

תרגם במילה *فينكس* שמשמעותה ביוונית (תומר). המילה 'שקלים' שב-שופטים ח 3 : תרגם במילה *إستار*. חסרים בכתב-יד זה מספר דפים, וחלק מהדפים פגום מהרטיבות. הכתב הוא נסכי כתוב ע"י מעתיק מהיר, אין בו הקפדה בציון תנועות, למעט "תנוין" ו "שדה" בנוסף לסימנים דְּקוֹרְטִיבִּים מעל לאותיות. לשון הכתב ערבית בינונית נוטה לקלאסיות. קיים ציון של הזוגי וכינויי הזיקה. אולם נמצא בו מאפיינים רבים המייצגים את הערבית הבינונית כמו למשל, צורת *بني* במקום *بنو* או היעלמות הסותם הסדקי בסוף המילה, או המעתיק של *ث* כיסוד להגי או שימוש *الذي* במקום *التي* או *الذي* במקום *الذين*.³⁴

5.3.3. כתב-יד פריס 23

כתב-יד זה נמצא בבית הספרים הלאומי בפריס ומספרו הקטלוגי שם *ms. bibl. nat. ar.* 23 כולל נביאים ראשונים, רות, יודית, אסתר, דברי הימים א-ב. תיאר אותו די-סליין וייחסו למאה הי"ד.³⁵ יש בו קולופון החוזר בסופי ספרי יהושע, שמואל א-ב ומלכים א-ב. הקולופונים כתובים ברישול וקשה לפענחם. התאריך צוין באותיות קופטיות עתיקות. להלן נוסח הקולופון: *"طالع في هذا الكتاب المبارك العبد المسكين الدليل بخطاياہ واتامہ بانوب وهوب وهو يسال ويتضرع والسبح لله دائما, تاريخ شهر برمہات [...] 36 للشهدا الاطهار"*.

ובתרגום עברי: עסק בספר המבורך הזה העבד המסכן השפל בחטאיו ועוונותיו 'באנוב והוב',³⁷ והוא קורא ומתפלל לאלהים והשבח לאל לנצח ולתמיד. חודש *ברמہת* הקופטי מקביל לאפריל.³⁸ כתב היד הוא העתקה משובשת, בייחוד, בשמות. יש בו הערות שוליים, כנראה, של המעתיק וכן כמה פסוקים שנמצאו בקופטית כתוספת לספר יהושע. לשון התרגום ערבית בינונית נוטה לקלאסית. התרגום נעשה מן הסורית והדבר בולט בשמות, ובאוצר המלים, כמו כן יש בו מספר רב של תיקוני יתר. הכתיבה 'נסכי' לעתים נרשמו תנועות מעל לאותיות.³⁹

³⁴ על כינוי הזיקה המאובן בכתב-יד נוצריים ראה: בסל 1997, עמ' 62 סעיף 104.

³⁵ קנוטסון 1974, עמ' 17 ציטט את די-סליין.

³⁶ בין הסוגריים נרשמו אותיות קופטיות המצינוות את תאריך כתב-היד.

³⁷ שם המעתיק.

³⁸ על חודשי השנה הקופטיים ראה אלבירוני 1923, עמ' 49.

³⁹ ליתר הרחבה על לשון כתב-היד ראה בסל 1997, פרק הדקדוק.

5.3.4. כתב-יד בודיליאנה 270

כתב-יד זה נמצא בספריית הבודיליאנה ומספרו הקטלוגי שם *ms. bodl. ar. 270* הוא מכיל נביאים ראשונים. כתוב בכתב נסכי ע"י קליגרף אומן. בסוף ספר יהושע יש קולופון קצר, שבו צוין שהספר תורגם מן העברית, אך ללא ציון שנה ותאריך. להלן נוסח הקולופון: "כִּמְלֵ כְּתָב יוֹשֻעַ בֶּן נוֹן הַמִּנְקוֹל מִן הָעִבְרָאִי אֶלֶי הָעֲרִבִי וְלֹאֵה הַחֲמִד וְהַקְדֵרָה וְהַמְּגִיד אֶלֶי אֲבֵי הָאֲבֵדִין אָמֵן". (=נשלם ספר יהושע בן נון המועתק מן העברית אל הערבית והתודה והעוז לאל לעולמים אמן). אך אין להקיש לגבי יתר הספרים שתורגמו מן העברית. כדי לבסס את הטענה שבקולופון ערכתי בדיקה וממנה עולה, שאכן ספר יהושע תורגם מן העברית. (א) בקולופון נאמר מפורשות שספר זה תורגם מן העברית, אך אין לבסס את הטענה רק על הערה זו; (ב) סיבה נוספת מבוססת יותר היא: המילים החסרות או השונות של הפשיטתא מן המקור העברי לא נמצא אותן בספר יהושע של כ"י זה. עניין זה מחזק את הטענה, שהספר לא תורגם מן הפשיטתא. דרך משל, הצירוף "ארץ הגשן" *ارض الجوسن*, שב-יהושע יא 16, בכ"י פריס לא נמצא, מאחר והמתרגם הלך בעקבות הפשיטתא, שבה אף חסר צירוף זה. לעומת זה, בכ"י בודיליאנה 270 הצירוף קיים, משום שהוא הלך בעקבות הנוסח העברי; (ג) השימוש בשמות: המתרגם או המעתיק בד"כ העתיק את השמות העבריים ואילו בכתב-יד פריס שנשען על נוסח הפשיטתא העתיק את השמות לפי הסורית, לדוגמה: עוג מלך הבשן ב-יהושע ט 10 בכ"י בודיליאנה 270 *عوج ملك باشان*. לעומתו בכ"י פריס 23 תרגמו *عوج ملك متن*. שם המקומות עזקה ומקדה ב-יהושע י 10, בכ"י בודיליאנה 270: *عزيقا ومقيدا* ובכ"י פריס 23: *عاقار وماقار*.⁴⁰

5.4. הפוליגלוטה

5.4.1. הפוליגלוטה של פריס (1645)

הפוליגלוטה של פריס הכילה נוסח ערבי של התנ"ך.⁴¹ השגריר הצרפתי בתורכיה, פרנסיס דה סבארי דה ברביס, השיג כתב-יד ממצרים, אשר שימש כאב טיפוס לנוסח. בעיבוד הטקסט עסקו שני כמרים מארונים, גבריאל אלצהיוני, ויוחנן אלחסראני. תרומתם

⁴⁰ ליתר הרחבה על מקור כתב-יד זה ראה בסל 1997, עמ' 16-19; על לשונו ראה שם בפרקי הלשון.

⁴¹ תומסון 1955, עמ' 4.

הייתה רבה וזה מתוך ידיעתם את הלטינית בנוסף לערבית. שניהם למדו במכללה המארונית ברומא, ומאוחר יותר הצטרף להם מארוני נוסף הוא אברהם אלחקלאני.⁴² הנוסח הערבי של התורה בפוליגלוטת פריס הוא העתק של כתב-יד שהועתק במצרים בשנת 1584, והוא העתק של תרגום רס"ג. ספר יהושע תורגם מן העברית ויתר הספרים מן המקור הסורי, הפשיטתא, במאות השלוש-עשרה והארבע-עשרה.⁴³

5.4.2. פוליגלוטת לונדון

מאוחר יותר מתפרסמת הפוליגלוטה של לונדון (1657), שבה נכלל נוסח ערבי של התנ"ך. עסקו בהוצאתו הבישוף בריאן וואלטון ואדוארד פוקוק. ספרי התורה שפורסמו הם של רס"ג, יתר הספרים מכתב-יד אחרים.⁴⁴

הנוסח של פוליגלוטת לונדון זיהה בהרבה לנוסח של פוליגלוטת פריס, עם שינויים קלים בספרי הנביאים. ספרי הנביאים מיוחסים למתרגם "פאתיון אבן איוב" שחי במאה התשיעית בבגדאד, כפי שנוזכר בקולופון של כתב-היד. שמו של מתרגם זה נזכר ב"פיהרסת" של אבן אלנדים ומכנה אותו "בחיר המתרגמים והמפרשים".⁴⁵

5.5. מהדורת רומא 1671

מהדורה זו ידועה בשם "הפרופגאנדה" כוללת את התנ"ך ואת הברית החדשה. המניע להוצאת נוסח ערבי לתנ"ך היה האיחוד בין הכנסייה המארונית לבין הכנסייה ברומא במאה השש-עשרה. עקב איחוד זה הייתה נטייה לתרגום ערבי של הוולגטה. האפיפיור גריגוריוס השמיני תרם לפרויקט זה ומימן אותו. אולם התכנית לא צלחה להוציא נוסח זיהה לוולגטה. בסוף הסתפקו בנוסח ערבי מכתב-יד קיים שמספרו בספריית הוותיקן 468, אשר הועתק בסוריה במאה האחת-עשרה.⁴⁶ בהוצאת נוסח זה עסקו אנשי כמורה מארוניים, כמו סרקיס אבן מוסא אלרוזי, הארכיבישוף של דמשק, אשר למד ברומא. נסראללה שלק אלעקורי, אשר לימד ערבית וסורית ברומא. בנוסף לאברהם אלחקלאני, ויוחנא נימרוני אלחצרוני. מהדורה זו אינה עשויה עור אחד. חלק התורה מבוסס על כתב-יד וטיקן 468, שמוצאו מדמשק מן המאה השלוש-עשרה, ואשר הועתק

⁴² אנציקלופדיה קאתולית, כרך 6, עמ' 331.

⁴³ תומסון 1955, עמ' 6.

⁴⁴ שם, עמ' 11.

⁴⁵ פיהרסת, עמ' 38.

⁴⁶ תומסון 1955, עמ' 51.

מכתב-יד שמקורו באנטיוכיה מן המאה האחת-עשרה. גראף העיר שהספרים ההיסטוריים תורגמו מן הפשיטתא, ספר טוביה מן הוולגטה ספר יהודית מן השבעים, ספרי אסתר ואיוב מן הפשיטתא.⁴⁷ ספר תהילים מן הסורית והוא הנוסח הידוע של עבד-אללה בן אלפצ'ל בן עבדאללה אלאנטאקי, מלומד נוצרי שחי במאה האחת-עשרה. ספר דניאל והמכבים הועתקו מן היוונית. ספרי הברית החדשה התבססו על כתב-יד מקפריסין מן המאה הארבע-עשרה.⁴⁸

5.6. כתבי-יד שההדיר ג'וזף רודה

ג'וזף רודה ההדיר חלקים מ-18 טקסטים ערביים נוצריים וקופטיים נוצריים ממצריים מן המאה ה-8 וה-9. *"The Arabic Versions of the Pentateuch in the Church of Egypt, Washington 1921"*. כתבי יד אלו שמורים בספריית הוויטקן, בבודיליאנה ובספריית המוזיאון הבריטי. חשוב לציין, שרודה לא עסק בצד הלשוני של טקסטים אלו. עיקר עיסוקו היה במלאכת התרגום ובההדרת הטקסט.

5.7. תרגומים ומהדורות חדשות שפורסמו במזרח

המאה התשע עשרה היא תקופה עשירה בתרגום כתבי הקודש לערבית. עניין זה ניתן להסבירו ממספר מניעים: (א) תרומת המיסיון האמריקאני וסיוע כמרים מערביים, הבקיאיים בעברית וביוונית; (ב) הלשון של כתבי-היד, שהיו בשימוש הכנסייתי, אינה גבוהה ואינה ספרותית, לכן היה צורך בהוצאת תרגום, המקפיד על צחות הערבית מתוך יוקרה לכתבי הקודש; (ג) הצורך בהוצאת תרגום הזהה לנוסח המקור העברי; (ד) כתבי-היד היו שופעים במילים ארמיות ופרסיות, בשמות עבריים ובביטויים עממיים; (ה) סטיות דקדוקיות בולטות.

בסוף המאה התשע עשרה יצאו לאור שלוש מהדורות, שתיים בלבנון ואחת בעיראק:

5.7.1. מהדורת סמית-ואן-דייק 1865

”الكتاب المقدس اي كتب العهد القديم والعهد الجديد”, قد ترجم من اللغة العبرية واللغة اليونانية, في المطبعة الامريكية 1865.

⁴⁷ שם, עמ' 53.

⁴⁸ שם, עמ' 54.

מהדורה זו יצאה לאור במימון המיסיון האמריקאני.⁴⁹ שני אנשים השקיעו עמל רב בהוצאת מהדורה זו, אלי סמית וקורנילוס ואן-דייק. הם נעזרו במספר מלומדים ערבים נוצרים ידועים, כמו המארוני בוטרוס אלבוסתאני, אשר ידע ערבית ספרותית, לטינית, איטלקית וסורית. ונאסיף אליאזגי, אשר סייע בניסוח הסגנון הערבי, ויוסף אלאסיר, מוסלמי שלמד באוניברסיטת אלאזהר בקהיר ולימד במכללה המארונית בביירות. וואן-דייק ביקש את עזרתו כדי לשמור על סגנון קלאסי. תרגום התנ"ך התבסס על הנוסח העברי ועל הנוסח הסורי. נוסח הברית החדשה התבסס על היוונית.

מהדורה זו הייתה נפוצה בקרב הכנסייה הפרוטסטנטית. היא לא כללה את "האפוקריפה" (טוביה, יהודית, מקבים א-ב, אבן סירא וספר ברוך). מאחר והכנסייה הפרוטסטנטית אינה מקבלת את הספרים הללו בקאנון שלה, לכן ספרים אלה לא נכללו במהדורת סמית-ואן-דייק. אלפי עותקים הופצו במזרח ועדיין מתפרסמים מטעם הכנסייה הפרוטסטנטית. אולם מהדורה זו נתקלה בהתנגדות חזקה, ונמתחה עליה ביקורת חריפה מאנשי הכמורה הקתולית המלכתיים במזרח, וקראו להחרימה.⁵⁰

5.7.2. מהדורת הישועים 1876

אחד המניעים אשר זירז הוצאת מהדורה זו היה תפוצת מהדורת הפרוטסטנטים של סמית-ואן-דייק, אותה מהדורה שהכנסייה הקתולית מתחה עליה ביקורת. תחרות זו בין פרוטסטנטים וקתולים גרמה להוצאתה לאור, בנוסף לרצונם של הישועים להוציא מהדורה נאמנה לנוסח, בלשון ספרותית ומכילה את כל ספרי הקודש (תנ"ך וברית חדשה). האב אוגוסטין רודה עסק בהוצאתה בסיוע אברהם אליאזגי בנו של נאסיף אליאזגי שהשתתף בהוצאת המהדורה הפרוטסטנטית. הנוסח של מהדורת הישועים הסתמך על המקור העברי והסורי לתנ"ך ועל היוונית לספרים החיצוניים והברית החדשה. לדעתו של גמיל חנא תראנגאן,⁵¹ הלשון של מהדורת הישועים ספרותית וגבוהה יותר מזו של הפרוטסטנטים. מהדורה זו התפרסמה בקרב הכנסיות הקתוליות במזרח, והם מוסיפים

⁴⁹ יפה 2000, עמ' 57-69, סקר את מפעל תרגום מהדורה זו בידי המיסיון האמריקאני בהסתמכו על מקורות ארכיוניים של המיסיון האמריקאני במזרח.

⁵⁰ בסל 1997, עמ' 9.

⁵¹ תראנגאן 1952, עמ' 44-47.

להוציאה לאור עם שינויים קלים. להבדיל ממהדורת הפרוטסטנטים, מהדורה זו כללה את ספרי המקבים א-ב, ספר יהודית, ספר טוביה, ספר ברוך ובן-סירא.

5.7.3. מהדורת אלמוצל של הדומיניקאנים 1875

מהדורה זו הוציאה לאור בעיראק הכומר יוסף דאוד זבוני. היא כוללת תנ"ך וברית חדשה. היא נחשבת למהדורה טובה בהשוואה ליתר המהדורות, כפי שהעיר נעום סרכיס במאמר הבקורת שלו על המהדורות הערביות לתנ"ך.⁵² המהדיר הקפיד לשמור על כללי הערבית הספרותית והסגנון הקלאסי. באותו מאמר הכותב מתח ביקורת כלפי מהדורת סמית-ואן-דייק ואף נגד מהדורת הישועים, והצביע על מספר סוגיות הקשורות בנוסח הערבי מבחינת הלשון ומבחינת מלאכת התרגום.⁵³

5.8. ספרות עממית

פרסומים מן הספרות העממית שימשו מקור לאיתור יסודות ומלים עבריות וארמיות. שהרי הרבה מן היסודות עוברים בהתחלה דרך הלשון הדבורה ותופסים אחיזה בתוך הלשון ועם הזמן מתאזרחים וחודרים אף ללשון הכתובה. בספרות העממית נמצא הרבה יסודות ארמיים שנשתקעו בדיבור, ואשר עברו מן הלשון המדוברת ללשון הכתובה, להלן המקורות:

5.8.1. הפתגם

א) كتاب الطرفة الباهجة في الأمثال والحكم العربية الدارجة, جمعه ووقف على طبعه القس سعيد عبود أشقر, القدس 1933.

ב) יצחק בנימן יהודה, משלי ערב – אסופת מבחר משלי בני קדם אשר אגר מספרים ומפיות העם ותרגם ובאר, א-ג, ירושלים תש"ן.⁵⁴

ג) إسماعيل اليوسف, الجامع في الأمثال العامية الفلسطينية ويليها الكنايات العامية- مشروحة ومرتبطة على حروف المعجم, عمان 2002.

⁵² סרכיס 1930, עמ' 668.

⁵³ בסל 1997, עמ' 10-11.

⁵⁴ ביקורת על מהדורה זו ראה: אבישור 1993א, עמ' 143-148.

ד) שלים عرفات المبيض, الجغرافيا الفلكلورية للأمثال الشعبية الفلسطينية,

الهيئة المصرية العامة للكتاب, القاهرة 1986.

ה) إميل بديع يعقوب, موسوعة الأمثال اللبنانية (3 أجزاء), جروس برس, بيروت 1989.

ו) شکري عراف, المثل الشعبي بين المتحفية والاستمرارية, معليا 1996.

ז) أنيس فريجة, معجم الأمثال اللبنانية الحديثة, بيروت 1974.

ח) الأب يوسف قوشاقي, الأمثال الشعبية الحلبية وأمثال ماردين, حلب

1978.

5.8.2. שירה עממית

א) موسى علوش, الأغاني الشعبية الفلسطينية, بير-زيت, رام-الله 2001.

ב) جريس نعيم خوري, الأغنية الشعبية الفلسطينية (=השיר העממי הפלסטיני), עבודת גמר,

אוניברסיטת חיפה 1999.

ג) بطرس الجميل, زجليات ابن القلاعي - دراسة وتحقيق, بيروت 1982.

5.8.3. ספורים

א) رسائل شموני⁵⁵ - رسائل أخلاقية أدبية "بلغه عامية" نشرتها تباعا جريدة الدبور وعנית

بطبعها, حنا الخوري الفغالي, بيروت 1928.

ב) ألحفة العامية في قصة فنيانوس, تأليف الكاتب البارع شکري الخوري (مدير جريدة ابي الهول

في سان باولو - البرازيل), بيروت 1929.

⁵⁵ השם "שמוני מקביא" ידוע בסורית, פייין-סמית, II, עמ' 4213 הביא את השם כ'סימונה המקבית'. בערבית נכתב השם בצורות "שמוני", "שמוני", "שמוני". היא דמות עממית שזכרת בספורים בלבנון ואף בספרות עממית נוצרית. במסורת הנוצרית מזכירים דמות הקדושה "שמוני". אלביירוני 1923, עמ' 300 בפרק על חגי הנוצרים הזכיר את יום הזכרון לקדושה "שמוני" שנערך באחד לחודש אב: "في اليوم الاول ايضا ذكران شموني مقبايا وقد قتل المجوس سبعة اولاد وقلوهم بالمقالى" (=ביום הראשון זכרון "שמוני המקבית" אשר הרגו הפרסים את שבעת בניה ושרפו אותם). כניסיות ומנזרים נקראים על שמה. יאקות, II, עמ' 566, הביא "دير أشموني"- وأشموني امرأة بُني الدير على إسمها ودفنت فيه... وكان من أجل متنزهاً بغداد... وعيد أشموني ببغداد معروف, وهو اليوم الثالث من تشرين الأول" (= "מנזר אשמוני" על שמה נבנה המנזר ונקברה בו... היה אחד הגנים היפים בבגדאד... וחג אשמוני ידוע בבגדאד, והוא ביום השלישי לחודש אוקטובר); ראה זיאת 1938, עמ' 391-416. במסורת הנוצרית מיחסים דמות זו כאמם של בני המכבים המעונים. כך, למשל, אפרים הקדוש חיבר שירים אחד מהם יוחס לבני "שמוני"- האחים המכבים, ראה אבונא 1996, עמ' 79; במאה ה-16 צליבא אבן אלקס דאוד כתב תיאור על הגבורה של האחים המכבים ואמם הגבורה "שמוני", אבונא 1996, עמ' 466.

M. Feghali & J. Feghali, *Contes Légendes et Coutumes Populaires du* (ג)

Liban, Louvain 1978.

6. לשונות במגע

קיבוץ בני אדם באים במגע תרבותי בצורות שונות. הלשון מהווה האמצעי הבסיסי להתקשרות זו בין העמים ובין היחידים ואף משמשת כלי להעברת מושאים תרבותיים. בעיקרון, צורות המגע שונות ומגוונות אך האמצעי, קרי הלשון, היא המתווך בין התרבויות. במצב שבו שני עמים נפגשים כתוצאה של שכינות או כתוצאה של מסחר או של כיבוש נוצרת סיטואציה של השפעות לשוניות. במקרה שלנו עברית, ארמית וערבית הן לשונות שנוצרה מציאות שלפיה נפגשו זו בזו במרוצת ההיסטוריה. בסיטואציה כזו שתי מערכות לשוניות נפגשות ומתערבבות בחלקן זו בזו. זה מביא להשפעת קטגוריות לשוניות מלשון אחת ללשון אחרת.

וינרייך חיבר מחקר מיוחד על לשונות במגע (*languages in contact*) בו תיאר את המיזוג שחל בין הלשונות כתוצאה של השימוש בשתי לשונות ע"י דובר אחד כדו-לשוניות (דיגלוסיה). הוא ציין: "*The Practice of Alternately Using Two Languages Will Be Called Bilingualism*". ההרגל של שימוש לסירוגין בשתי לשונות נקרא דו-לשוניות. והאדם המדבר והמשתמש בשתי לשונות הוא *bilingual*. לטענתו, קיים מיזוג בין הלשוניות בתחום אוצר המלים, הפונטיקה, והתחביר.⁵⁶ המיזוג קורה בד"כ כאשר דו-לשוני משתמש במלים מן הלשון המשאילה בתוך הלשון הקולטת, או מזהה פונמה של המערכת השנייה (*secondary system*) המשאילה עם פונמה אחת מן המערכת הראשונית (*primary system*), שהיא לשון האם. וביצירת הפונמה מסגל את הפונמה לחוקים הפונטיים של לשון האם.⁵⁷

דוברי הערבית משמשים דוגמה קלאסית לדו-לשוניות *diglossia*. פרגסון הבחין בתוך הערבית בין לשון גבוהה *high* שהיא הקלאסית לבין הלשון הדבורה שהיא *low*,

⁵⁶ וינרייך 1953, עמ' 7.

⁵⁷ שם, עמ' 14.

שמשמשים בה בחיי היום-יום ואשר היא משוחררת מן הכללים הנורמטיביים של הלשון הקלאסית.⁵⁸ שכן אנו מוצאים בערבית המדוברת כמות גדולה יחסית של יסודות זרים בהשוואה לערבית הספרותית, המנסה לשמור על נורמטיביות.

ראוי לציין, שבמפגש בין התרבויות בצורותיו השונות, הלשון היא אמצעי למפגש זה, אך יחס הכוחות בד"כ מבטא עליונות לשונית, הקשורה ככל הנראה בעליונות התרבותית של תרבות מסוימת על תרבות אחרת.⁵⁹ לדעת היגה, שאילת מלים היא תופעה סוציולינגוויסטית והיא פן של התנהגות תרבותית. התהליך של שאילת מלים והתוצאות שלו משקפים את האספקטים העיקריים והמאפיינים של התרבויות הן הקולטות והן המשאילות.

היגה העלתה מספר שאלות הנוגעות לשאילה בין לשונות. שאלות אלו עשויות להוות בסיס מתודי לחקר הנושא. היא שאלה באילו תנאים מלים נשאלות משפה לשפה? מי הם השואלים את המלים? מדוע מלים זרות נשאלות? כיצד הן נשאלות? כיצד מתבצעת מלאכת השאילה? מהן המלים הנשאלות? לאיזה טווח משומשות בתוך השפה השואלת?⁶⁰ ברי לכל, שהמלים נשאלות כדי למלא חסר לקסיקאלי שקיים בתוך השפה, או מתוך מניעים חברתיים, שהאדם מושפע מן השפה המשאילה והוא מתחיל להשתמש במלים של השפה הדומיננטית. או כתוצאה ממגע תרבותי או מיחסי מסחר או כיבוש. האגנטים של השאילה יכולים להיות כל נציגי החברה תלוי בסיטואציה. מלות תרבות יעברו דרך הספרות. מלות מחיי היום יום יעברו מן המדוברת.

6.1. מקורות השאילה

השאילה בין הלשונות עשויה להיות מן המסירה שבעל-פה ומן המסירה שבכתב.

6.1.1. שאילה מן הדיבור

שאילה מן הדיבור היא אופיינית בכל מגע בין-לשוני והרקע שלה הוא סוציולינגוויסטי מובהק.⁶¹ החברה כולה שותפה במעשה השאילה אף שתחילתו של תהליך השאילה הוא

⁵⁸ פרגסון 1959, עמ' 336.

⁵⁹ שם, עמ' 280.

⁶⁰ היגה 1979, עמ' 278.

⁶¹ גלוסקא 1999, עמ' 110.

בפעילות הפרט, כפי שאומר דה-סוסיר.⁶² בסופו של דבר החברה היא שתקבע מה יישאל ומה לא יישאל. יספרסן טוען ששאלה מן הדיבור היא בד"כ מלים טכניות השייכות לתחום מיוחד של דעת ותעשייה. לעומתו, גלוסקא אינו מסכים עם קביעתו של יספרסן מן הסיבה שצורכי כלל הדוברים אינם מצטמצמים בתחום הטכני, אלא גם בתחום התרבות, הספרות והאומנות.⁶³ כשבדקים את אוצר המלים השאלות בלשונות שונות, מוצאים סוגים נוספים. קאופמן שחקר את השפעת האכדית על הארמית מצא גם קבוצות מלים מתחומי הדת והתרבות הכללית. גם לפי בלומפילד מתברר שיש מלים מתחומי הדת, המוסר, הצייד והספורט.⁶⁴ ובכן, ככל הנראה, אין הגבלה בסוג המילה הנשאלת, הואיל וצורכי חברת הדוברים הם בדרך כלל קנה המידה הקובע מה יישאל. לכן, קבוצות המלים השאלות בכל לשון הן מגוונות. צורה השאלה מן הדיבור עוברת הישר אל לשון הדיבור בלשון השואלת, מתקבעת בה ומשמשת גם בלשון הכתובה לצורכי תקשורת שבכתב.

6.1.2. שאלה מן הספרות הכתובה

הספרות כחלק מן התרבות האנושית היא אמצעי חשוב להעברת מושגים ומונחים בין אם קיים מגע פיזי ובין לאו עם אותה תרבות. והיא ערוץ חשוב להשפעה בין לשונות, ובמיוחד, דרך תרגומי יצירות מלשון אחת לאחרת ודרך מפגש תרבותי בין עמים ויחידים.⁶⁵ השאלה מן הספרות, בדרך כלל, כשהיא נקלטת מעשירה את המילון של הלשון השואלת. הערבית במגע עם הספרות היוונית והספרות הארמית היה, בין היתר, דרך מקורות מתורגמים. בשאלה מן הספרות היוונית והארמית, ניתן להצביע על חלקם של המתרגמים הסוריים, אשר ידעו ערבית בנוסף ללשון התרבות יוונית ולשון אמם סורית. הם העתיקו ספרי מדע ופילוסופיה מן היוונית ומן הסורית או מן היוונית בתיווכה של הסורית, ובזה הם השתמשו במספר רב יחסית של מושגים ומלים מן הלשון המקורית. אף בספרות המדעית הערבית של ימי הביניים נמצא שפע רב של שאלות בתחומי המדע של אותה תקופה.

⁶² דה-סוסיר 1964, עמ' 168.

⁶³ יספרסן 1967, עמ' 30; גלוסקא 1999, עמ' 111.

⁶⁴ קאופמן 1974, עמ' 166; בלומפילד 1976, עמ' 465.

⁶⁵ ליתר הרחבה ראה: בלומפילד 1976, עמ' 444; השווה בנדויד, א', עמ' 92-94.

טול לדוגמה ספרו של אלח'וארזמי⁶⁶ "מפאתיח אלעלום" (=מבואות למדע), שיש בו שפע של מלים יווניות, פרסיות וסוריות, לדוגמה: أجانة (עמ' 143) (=קערה), بوظقة (עמ' 146) (=כור ליציקת מתכות), إصطرلاب (עמ' 134) (אסטרולב, מכשיר למדידת זווית יחסית בין גרמי השמים), أصدرونوميا (עמ' 122) (=אסטרונומיה), تریاق (עמ' 103) (=סם מרפא), ریطوریقی (עמ' 85) (=ריטוריקה). או מונחים המשמשים ברפואה של אבן אלביטאר,⁶⁷ לדוגמה: كركند (עמ' 428) (=שבו, אבן יקרה), شغنین (עמ' 385) (=בר-יונים), الأبریسם (עמ' 375) (=משי), شیطباط (עמ' 205) (=אבוב רועה).

גם תרגומי התנ"ך בערבית הנוצרית הם דוגמה לשאילה מן הספרות. ניתן למצוא בהם מספר לא קטן של מלים וצורות לשוניות המדגימות סוג זה של שאילה. יש לציין, שהבלשנים חלוקים בעניין קשיחות המערכת הלשונית להשפעות של לשונות זרות. חלק מן החוקרים מתייחס להשפעה של הלשון בכל תחומיה: בדקדוק ובמילון. וחלק אחר מבלט פחות את ההשפעה בתחום הדקדוק ורואה בתחום זה כבלתי חדיר להשפעות זרות. וינרייך⁶⁸ הביא שתי גישות מנוגדות, הממחישות את המחלוקת בין הבלשנים, למשל, אומר *meillet*: "the grammatical systems of two languages are impenetrable to each other". המערכות הדקדוקיות של שתי לשונות הן חסינות מהשפעה של לשון אחרת. כלומר, עצמאיות ואינן חדירות זו לזו. לעומתו, טען אחרת *Schuchardt*: "even closely knit structures, like inflectional endings, are not secure against invasion by foreign material". שהמרקם הלשוני, אפילו סיומות של נטייה אינן חסינות מפני חדירה זרה. ולכן ניתן למצוא השפעות, בין היתר, גם לשוניות. וינרייך מצדד בגישה השנייה. הוא ציין שמורפמות ויחסים דקדוקיים השייכים לשפה אחת עשויים להתרחש בדיבור של שפה שנייה כיסודות מושאלים.⁶⁹

⁶⁶ אלח'וארזמי 1923, אלח'וארזמי מח'וראסאן (מת 997), הוא איש מדע שעסק באלגברה. ספרו "מפאתיח אלעלום" נחשב לאנציקלופדיה כללית למדע. הוא חילק אותו לשערים, שעסקו בהגות ובמדע.

⁶⁷ אלח'טאבי 1990.

⁶⁸ וינרייך 1953, עמ' 29.

⁶⁹ שם, עמ' 30.

אכן, המחקרים בתחום מלמדים שההשפעה על המילון היא הגדולה מן הצד הכמותי במגע בין לשוני, ולכן היא המאפיינת לשונות במצבי מגע, בהשוואה להשפעה בתחום המורפו-פונמי. לגבי נושא ההשפעה אין תמימות דעים ואין אחידות שהרי יש הבדלים בין לשון ללשון, אלא גם בין משפחות לשון, הנובעים מן המבנה של הלשון. בן חיים ציין את קביעות המערכת החיצונית (=המורפו-פונמית). גלוסקא ציין שבמגע בין העברית לארמית ההשפעה של הדקדוק של לשון בעלת יוקרה במצבי מגע היא סבירה ואפשרית. תחום הפונולוגיה הוא אחד התחומים הקשיחים ביותר בכל לשון.⁷⁰

6.1.3. תופעות בתחום המורפופונמי

מערכת זו היא קשוחה וכל שינוי שחל בה נשקף מאד. היגה חקרה את נושא השאילות במגע בין האנגלית והיפאנית ומצאה שפעלים שאולים מאנגלית ביפאנית מהווים בסך הכל כ-2% בהשוואה ל-91% שמות עצם שאולים.⁷¹ אך במצב של לשונות מאותה משפחה יש להניח שהמצב יהא שונה במידה מסוימת. הנחת היסוד שציין אותה גלוסקא בדיון זה היא שכל תמורה בלשון (*langue*) מתחילה בדיבור (*parole*) של היחיד והופכת בתהליך איטי לנחלת הלשון.⁷²

עד שנות השבעים דחו רוב החוקרים אפשרות של שינוי במערכת המורפו-פונמית בהשפעת מגע בין לשוני. אולם המערכת המורפו-פונמית היא המבנה של הלשון, ולכן לא ייתכן שלא תושפע במצבי מגע עם לשונות זרות. לאחרונה, החלו חוקרים לציין במחקריהם על ההשפעה הזאת, למשל, קרטון דירג את ענפי הלשון הפגיעים יותר עקב המגע עם לשון אחרת:⁷³

In general, in language contact situation, it appears to be true that vocabulary replacement is persuasive and immediate. Phonology, the most obvious area of systematic linguistic change, seems to be affected next, and syntax remains most resistant to change.

⁷⁰ בלומפילד 1976, עמ' 454; וינרייך 1953, עמ' 31; בן-חיים 1992, עמ' 41; גלוסקא 1999, עמ' 169.

⁷¹ היגה 1979, עמ' 289, טבלה מס' 4.

⁷² גלוסקא 1999, עמ' 224.

⁷³ קרטון 1977, עמ' 183.

וינרייך ציין, שטבעי הדבר, שההבדלים בין הלשונות מצד טיב הפונמות ומספרן, ללא הבדל במשפחות לשון, מביאים לכך שמלים שאולות עוברות תהליכי הסגלה (אדפטציה) מסוגים שונים למערכת של הלשון השואלת, ואלה מקשים על זיהוין של צורות שאולות.⁷⁴ בלאו⁷⁵ במאמרו על היסודות העבריים בערבית היהודית כתב: "בשדה המורפולוגיה עשויות מלים שאולות מן העברית, בגלל הדמיון הרב בין העברית לערבית בקטגוריות דקדוקיות, להופיע בקטגוריה הדקדוקית הערבית המקבילה לזו שבערבית". עניין זה יקשה על זיהוי היסוד המושאל.

אולם, בדרך כלל, קיימים יחסים קבועים בין פונמות בלשונות מאותה משפחת-לשון, מה שמאפשר זיהוי כמעט בטוח. המדקדקים הערביים התייחסו מקדמת דנה לסוגיה זו והצביעו בחיבוריהם על יחסים פונמאטיים בין הפנמות, שעל-פיהם ניתן לזהות את המילה כזרה. במצב של דיגלוסיה השפעת הפונימקה של לשון אחת על זולתה היא תופעה מובנת וטבעית. השינויים הראשוניים הם אלה הפונטיים, שבמידה מסוימת מביאים אף לידי שינויים מורפולוגיים. וינרייך הזכיר תחום זה כראשון: *"The term interference implies the rearrangement of patterns that result from the introduction of foreign elements into the more highly structured domains of language, such as the bulk of the phonemic system, a large part of morphology and syntax"*.⁷⁶

גלוסקא הביא דוגמות של שינוי זה במגע בין לשון התנאים והארמית. למשל: המעתק של /e/ < /i/ אֶם < אָם, אָשָׁה < אֶשָׁה, המעתק של -in < -im בסופית הרבוי.⁷⁷

בערבית המדוברת בצפון ישראל קיים מעתק זה של -in < -im. מכאן אנו למדים שבמקרה הזה הלשון המדוברת השתמשה בצורנים מושאלים, ואילו בספרותית, שהיא יותר שמרנית ואף כפופה לחוקים נורמטיביים, לא קלטה את הצורן הזה, ולכן זה משתמר, אך ורק בדיבור של אותם אזורים שהמצב הדיגלוסי היה קיים בהם והזיקה

⁷⁴ וינרייך 1953, עמ' 26.

⁷⁵ בלאו 1958, עמ' 186.

⁷⁶ וינרייך 1953, עמ' 1.

⁷⁷ גלוסקא 1999, עמ' 193.

הסוציולוגיוויסטית להשפעת הארמית חזקה, כלומר הכוח החברתי תרם וסייע לעניין. כך גם נמצא מלים המתחילות בצרור עיצורים, בנח, כמו: סמאע (=שמע), קשאע (=ראה).

6.1.4. תמורות בתחום התחביר

לאחרונה, חלק מן החוקרים מסכימים שההשפעה הדקדוקית קיימת. אבל מערכת הדקדוק כוללת תחומים רבים, ויש מחלוקת על רמת הקשיחות בכל תחום. יש הסוברים, כי התחביר הוא החסום ביותר להשפעת לשון זרה.⁷⁸ ויש הסוברים, כי המערכת המורפולוגית היא האחרונה לחדירת השפעה מלשון זרה. כתוצאה מן המגע הבין-לשוני, ניתן להצביע על התרחבות המערכת המילונית של הלשון הן הספרותית והן המדוברת, ועל שינויים סינטגמטיים בלשון; שינויים במערכת המורפו-פונמית ואף תמורות בתחום התחביר.

דוגמאות מתחום התחביר מן הקורפוס שבדקתי:

המלית *la* כציון יחס המושא: המלית *la* כציון יחס המושא היא מלית שכיחה בארמית לציון יחס המושא *nota accusitiva*. נמצא אותה בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה: בענ"מ: ضربتوا لخيرك (=הכיתי את אחיך), ובענ"כ: واخذ ابيمالخ لسارة امرأة ابراهيم", "ولما طرد ابراهيم لهاجر ولابنها" (כ"י סיני 3, עמ' 7), "ولما استخلف ابراهيم لعهده", (סיני 3, עמ' 8).

המושא הפנימי: "فقال منوح لامراته موتا نموت", "وقول لهم سمع تسمع", "قالوا لها ما لك فزعة فزعت", "رجما يرحم". ההתאמה במין ובמספר בין נושא לנשוא: "قالوا الروم للامبراطور / هذا هو الملك المنصور", "بكوا النصارى على الاخوة / وقالوا يا حيف بلاد له نخوة.

התאבנות כינוי הזיקה: "يدحرجون تلك الحجر", "فراين تلك التابوت", "من اجل تلك العيب التي فيه", "فأما عظام يوسف الذي (!) أصعدها بنو يوسف" (יהושע כד 29), "والارض الذي (!) في جليل فلسطين (יהושע יג 2), "الاعمال الذي (!) عهدت لابراهيم (יהושע א 2).

לסיכום, הצורות השאולות במגעים בין-לשוניים עוברות בדרך-כלל שינויים מסוימים, להתאימן ולסגלן למבנה הלשון השואלת. כדבריו של בלומפילד, השינוי עשוי להיות פונטי,

⁷⁸ קרטון 1977, עמ' 183.

מורפולוגי, סמנטי וטיבו תלוי ברצף ההגאים של התיבה השאולה, ובמידת שליטתם של דוברי הלשון השואלת בלשון המשאילה.⁷⁹ שינויים אלה עשויים להיות אף בתחום האורתוגראפי. כפי שהביא גלוסקא חילופי א/ה בין ארמית לעברית- איסקופה/ איסקופא.⁸⁰

אדגים כאן מתחום ההגה והצורות. מעתקי הגאים: פסח-פסח, רבקה- רפقا, פתגמא- فتغامات, המילה הסורית 'גרביא' במשמעות 'צפון' או 'רוח צפונית' נעתקה לערבית جرياء במשקל فعلياء; המילה הסורית 'צפירא' הועתקה לערבית בצורת صفرية במשקל فعلياة. אדגים גם מן התורכית והפרסית, שאף להן השפעה ניכרת לא רק על אוצר המלים אלא גם בצורות. כידוע, שמות תורכיים נדבק אליהם הצורן جي' בסוף המילה המציין שייכות ומקצוע. בערבית המדוברת שכיח צורן זה שיסודו מן התורכית ומצטרף לבסיס ערבי, והוא מציין בעלי מקצוע, לדוגמה معرجي (בנאי) حلونجي (מוכר ממתקים), مسخرجي (מקלס ולועג לאחרים), مخزنجي (מחסנאי), مكتبي (בעל חנות ספרים). במלים אלו הבסיס ערבי והצורן הסופי جي' הוא תורכי. כמו כן, הצורן باش' כתחילית במשמעות 'ראש' - باشكاتب (יו"ר פקידים), باشمهندس (יו"ר מהנדסים). אף מן הפרסית ניתן להדגים צורנים כתחיליות וכמוספיות, שחדרו לערבית: دار במשמעות 'עלי- חכמдар (=יו"ר השופטים), دفتردار (=אחראי על האוצר), خانه במשמעות 'בית- كتيخانه (=בית הספרים). הסופית دان מן הפרסית לציון מקום. לדוגמה: شمعدان (=כנר, פמוט). התחילית سر במשמעות 'ראש' - سردار (=ראש הבית), سرعسكر (=ראש הצבא). הצורן ستان' כמוספית המציינת מקום. بيمارستان (=בית-חולים).⁸¹

7. מפגש הלשונות- עברית ארמית וערבית

כידוע, שלוש הלשונות שייכות למשפחת הלשונות השמיות. תולדות המגע ביניהן קדום. יש בהן קווים משותפים מתוך קרבה גנטית. אך יחד עם זאת, קיים הבדל ביניהן בכל

⁷⁹ בלומפילד 1976, עמ' 449.

⁸⁰ גלוסקא 1999, עמ' 346.

⁸¹ לדוגמאות נוספות ראה: אליסועי 1959, עמ' 214.

הקטיגוריות הלשוניות: במספר ההגאים ובמימוש שלהם, במבנה המשפט, בתצורה ובאוצר המלים. להלן תיאור כללי ללשונות אלה. תיאור זה נותן רקע למאפיינים העיקריים של כל אחת מבין שלוש הלשונות, ומאפשר הבחנה במרכיבים של כל אחת מהן.

7.1. עברית

העברית היא אחת מן הלשונות השמיות בענף הצפון-מערבי. היא לשון רובו של המקרא, ומכונה בכינויים נוספים "יהודית" כפי שזכר ב-נחמיה יג 24; "שפת כנען" ב-ישעיהו יט 18. בתקופת חז"ל קראו לה "לשון מקרא" ו"לשון הקודש" להבדיל מלשון חכמים. השם עברית מופיע לראשונה כשם לשון בספרות חז"ל. בתיאור תולדות הלשון העברית, נבדלת בבירור לשון המקרא מלשונות התקופה שבאו אחריה: לשון חז"ל, לשון ימי-הביניים והעברית החדשה. האותיות של האלפבית העברי מייצגות 22 עיצורים, שהתפתחו, כנראה, מ-29 עיצורים פרוטו-שמיים: ז עברית משקפת: z ו-δ; ח h ו-h; צ -q ו-d; ע -g ו-g; ש -š ו-t. לאותיות בגדכפ"ת מבטא כפול: אחרי תנועה הן חוככות ובראש המילה או אחרי שווא נח, הן פוצצות ומסומנות בדגש קשיין. העתקת וי"ו תחילית ליו"ד; אובדן כושר ההכפלה של הגרוניות והנעתן, לעתים קרובות, בחטפים. מעתק a < i בהברה סגורה מוטעמת לא סופית (חוק פיליפי). ה"א המגמה (בלתי מוטעמת).

עד אימתי שימשה העברית לשון דיבור?

במבוא למילונו כתב אליעזר בן-יהודה פרק שכותרתו עד אימתי דיברו עברית? בתקופת בית שני נתפשט והלך היקף שימושן של היוונית ושל הארמית, ובאותם ימים דרה העברית בכפיפה אחת אתן.⁸² עד המאה השנייה לאחר הספירה דוברה העברית בארץ ישראל, ליד הארמית. נראה שהעברית נתקיימה בחוגים ובמקומות, שחדירתה של הארמית אליהם הייתה מועטה, אולי לפי ההשערה שהביע אותה ילון- בעיקר בכפרים.⁸³ בנדויד הצביע על שלושה שלבים בתהליך ירידת הדיבור העברי בארץ. (1) בימי רבי מאיר מספר היהודים בארץ ישראל המדברים לשון הקודש מתמעט; (2) בימי רבי, הסורסית חודרת לבית

82 בן-יהודה 1919, פרק זה יצא כקונטרס תחת הכותרת "עד אימתי דיברו עברית".

מורג 2004. עמ' 3.

המקדש; (3) בימים ההם כבר יש בנים שאינם יודעים לדבר בלשון הקודש וצריך ללמדם. ההתבוללות הארמית השלימה את תהליכה אף בשכבות ההמונים.⁸⁴

האם העברית הייתה לשון מתה?

כאלף וחמש מאות שנה דיברו עברית בא"י. מתקופת יהושע בן-נון עד למרד בר-כובא, סוף המאה השנייה לספירה. אליעזר ליפשיץ טוען שהעברית לא הייתה לשון מתה מעולם. אמנם הדיבור בה נתמעט, אך היא המשיכה להיות לשון יצירה. העברית לא הייתה אפוא לשון מתה. אומנם שימושה כלשון תקשורת יום-יומית הצטמצם, ברם היא הוסיפה להתרחב בתחום אוצר המלים ולהשתנות בתחום התחביר, בעיקר כלשון כתיבה של יצירות שירה ופרוזה.⁸⁵

יש לציין, שמיעוט השימוש בלשון העברית כלשון דיבור יחידה, ואחר כך כלשון דיבור בכלל בחיי היום-יום בסוף המאה השנייה, התרחש בהדרגה. עוד בדורו של רבי יהודה הנשיא, אנו מוצאים הדים למאבקה של העברית על חייה. הדים אלו הם מאמרי חז"ל בשבח הלשון העברית ולימודה. סיפורים אלו מציגים בפנינו מצב מעניין מבחינה לשונית חברתית. בעוד שחוג החכמים בזמנו של רבי יהודה הנשיא לא ידע פירושן של מלים עבריות מסוימות, האישה הפשוטה המשמשת בביתו של רבי כשפחה, ידעה את פירושן. ייתכן שאותה שפחה באה מאחד הכפרים, שם עדיין דיברו עברית, בניגוד לערים הגדולות, מקום מושבם של החכמים, שבהן הדיבור כבר היה נדיר.

בימי בית שני קיימת דיגלוסייה של הארמית והעברית. היהודים שלטו בדיבור בשתי לשונות. והדוברים יכלו לעבור בנקל מלשון ללשון. אחר כך מעמדה של הארמית עולה בשל השימוש בה לצרכים ממלכתיים, דיפלומטיים ומסחריים, והיא זוכה למעמד של לשון "יוקרה" ופושטת גם בדיבור ההמונים בארץ.

גלוסקא ציין שמעמדה של הארמית עלה ביהודה עקב הגורמים האלה: השימוש הבינלאומי בה לצורכי מסחר, ובעיקר לצרכים ממלכתיים ודיפלומטיים; שימוש זה הוסיף לה תפקיד גם כלשון נושאת ומעבירה תרבות; קבוצת הדוברים הזרים בה הייתה גדולה מכל קבוצה אתנית אחרת בארץ בכלל וביהודה בפרט. עוד יש לזכור, כי היהודים ששבו

⁸⁴ בנדויד 1967, I, עמ' 163-164.

⁸⁵ ליפשיץ 1990, עמ' 25.

מבבל היו דוברי ארמית בבליית. כל אלה העלו אותה למעמד של "לשון יוקרה". כיוון שהפכה ל"לשון יוקרה" הייתה ללשון שלטת, דבר המשתקף בספרות האפיגרפית, ובספרות הכתובה. זה גרם לכך שהארמית פשטה גם בדיבור של ההמונים בארץ, ושימשה כלשון שנייה והעם הפך להיות דו-לשוני.⁸⁶

7.2. ארמית

הלשון הארמית היא אחד משני הענפים המרכזיים של השמית הצפון מערבית. תחילה היא הייתה לשון הדיבור של שבטים ארמיים בלבד. אך יותר מאוחר היא הפכה להיות לשון בינלאומית, בעיקר, לאחר אימוצה ע"י הממלכה הפרסית אשר קבעה את הלשון הארמית כלשון הרשמית של הממלכה, וכך הארמית התפשטה ועלה קרנה והפכה ללשון בינלאומית *lingua franca* וללשון המסחר והתרבות עד מחצית המאה השביעית, אז דחקה הערבית את רגלה של הארמית בהדרגה, והחלה לתפוס את מקומה במרבית אזורי המזרח.⁸⁷

במחקר מחלקים את הארמית לפי חלוקה שהוצעה ע"י פיצמאייר בשנת 1966:

(א) ארמית קדומה 700-925 לפנה"ס; (ב) ארמית רשמית 200-700 לפנה"ס; (ג) ארמית בינונית 200 לפנה"ס – 200 לסה"נ בקירוב; (ד) ארמית מאוחרת 200-700 לסה"נ בקירוב; (ה) ארמית חדשה. חוקרי הארמית מבחינים בסממנים לשוניים בין התקופות השונות.

7.2.1. ארמית קדומה

הארמית הקדומה ידועה מכתובות שנתגלו במקומות שונים במזרח. בשלב הקדום של הארמית עולה מן הכתיב שההגאים הפרוטו-שמיים *t, d, t, d* עדיין נשתמרו. סדר המלים במשפט הוא: פועל- נושא- מושא. הימצאותן של מלים אכדיות שאולות.

7.2.2. ארמית רשמית

מכונה ארמית ממלכתית, מתועדת בכתובות על אבן, עור, פפירוס חרס או עץ. במרחב גיאוגרפי עצום ממצרים בדרום ועד פרס בצפון. בשלב הזה הארמית הפכה ללשון בינלאומית של כל המזרח הקדום כתוצאה משימושה הרב בממלכות אשור ובבל, ומאימוצה כלשון המנהל ע"י האמפריה הפרסית. אף בתקופה זו החוקרים הצביעו על

⁸⁶ גלוסקא 1999, עמ' 16-18.

⁸⁷ רבין 1991, עמ' 78-104.

קווים לשוניים, המייחדים אותה מן התקופה שקדמה לה במספר מאפיינים: בתחום ההגה, המעתיקים הפונטיים של: ת' < ד', ט' < ט', צ' < ע', צ' < ק. ריפוי אותיות בגדכפ"ת ככל הנראה החל בתקופה זו.⁸⁸ מאפיין נוסף שהביא אותו רבין בספרו הכללי על השפות השמיות הוא אנפוף המחליף הכפלה, זוהי דיסמלציה. למשל: 'מנדע' במקום 'מדע', 'גנברא' במקום 'גברא'. בתחביר, השימוש במלים 'זי', 'די' לציון סמיכות. סדר המלים במשפט חופשי. בתחום אוצר המלים ריבוי המלים האכדיות והפרסיות.

7.2.3. ארמית בינונית (200 לפה"ס - 200 לסה"נ)

מחולקת לשני ענפים עקריים: ארמית מזרחית וארמית מערבית. בשלב הזה ניתן להבחין בלהגים ובהתחלה של פילוג בין להגים מזרחיים לבין להגים מערביים. על התקופה הזאת נמנית הארמית הארץ-ישראלית. גם המלים הארמיות שבברית החדשה נמנות על תקופה זו. תרגום אונקלוס ותרגום יונתן.⁸⁹

7.2.4. ארמית מאוחרת

על לשון זו נמנים שלושה להגים במזרח ושלושה להגים במערב.

להגי המערב הם:

7.2.4.1. הארמית הגלילית

ארמית זו משתקפת בתלמוד הירושלמי, במדרשי האגדה, בגניזה הקהירית, בכתובות מבית-כנסת ובקמיעות. הדקדוק של הלהג הזה נכתב ע"י לויס, גם קוטשר עסק בארמית הגלילית, והמילון המעודכן נערך בידי סוקולוף.⁹⁰ גלוסקא העיר שהיום לאחר עשורי שנים של מחקר, אין ספק שלהג זה שימש גם בדיבור. ללהג זה ייחוד מורפו-פונטי. כמו למשל, התערערות הגרוניות, המעתק המורפופונטי של $-m < -n$, שהתרחש בצורות ריבוי שמניות ובשמות פרטיים.⁹¹

7.2.4.2. הסורית הארץ-ישראלית- (במינות הישן ארמית נוצרית)

הסורית הא"י היא אחד משלושת להגי הארמית הבינונית. להגם של יהודים שהתנצרו באזור יהודה. ידוע מקטעי המקרא, מן הספרים החיצוניים, מן הברית החדשה, מחיבורים

⁸⁸ שם, עמ' 81.

⁸⁹ שם, עמ' 82.

⁹⁰ לויאס 1986; קוטשר 1977; סוקולוף 1990.

⁹¹ גלוסקא 1999, עמ' 48. הוא הסתמך על קוטשר שהביא: מירום < מירון.

של אבות הכנסייה ומספרי תפילה. בר-אשר חקר את הסורית הארץ ישראלית. הוא ציין שמראשית המאה ה-11 לספה"נ חדלה הסורית הא"י לשמש לשון דיבור בין כת המלכיתים בא"י ואת מקומה תפשה הערבית. זה משתקף במלים הערביות המתחילות להופיע בכתבי היד ואף בטקסטים הכתובים באותיות סוריות, אך בדיבור ערבי.⁹² בתקופה המאוחרת, המאה ה-10 עד המאה ה-13 הסורית הא"י אינה עוד לשון חיה והיא משמשת רק כלשון פולחן בכנסיות ובמנזרים. את מקומה כלשון דיבור תפסה הערבית. הדבר ניכר יפה בחיבורי הכת. בר-אשר ציין ששיא ההשפעה הערבית היא במאה ה-11. בתקופה זו הערבית נכנסת לפולחן המלכיתי ומשמשת בו ליד הסורית הארץ ישראלית. זה משתקף מקטעי האוונגליון.⁹³

7.2.4.3. הארמית השומרנית

להגם של היהודים השומרונים, הידוע מן התרגום השומרני לחומש, מן המליץ (מילון עברי-ארמי-ערבי), מחיבור תיבת מרקה ומפיוטים. טל ההדיר מילון של הארמית השומרנית.⁹⁴

להגי המזרח הם :

7.2.4.4. הסורית

להג ארמי מזרחי שימש בדיבור במאות הראשונות לספירה בעיר אורחא או אודסה, בדרום תורכיה של היום, ונעשה במאה השנייה לספירה בקירוב ללהג מדובר בפי הנוצרים. לשון זו הפכה לשפת הכנסייה הסורית, וספרות דתית וליטורגית נוצרית ענפה חוברת בה. הסורית מתפלגת לסורית מזרחית ולסורית מערבית. היא מתיחדת מן הארמית בכתב שלה, שאף הוא אינו אחיד. מבחינים בשני סוגי כתב אורתוגראפי של הסורית, הקדום ניסטוריאני *Nestorian*, והשני אסטרנגלו *Estrangelo* מה שמכונה *Sertō*.⁹⁵

לסורית ספרי דקדוק ומילונים קלאסיים וחדשים. המילונים הקלאסיים הידועים הם הגלוסר של בר-עלי סורי-ערבי מן המאה ה-9 שחלק ראשון הוהדר ע"י הופמן 1874,

⁹² בר-אשר 1977, עמ' 157.

⁹³ שם, עמ' 164.

⁹⁴ טל 2000.

⁹⁵ נילדקה, 1970, עמ' 1.

וחלק שני הוהדר ע"י גותהיל 1908. והגלוסר של בר-בהלול מן המאה ה-10, שההודר ע"י דובל 1886. חשיבותם של שני גלוסרים אלו לא רק לתיעוד הסורית אלא גם לתיעוד המלים היווניות שחדרו לסורית וממנה לערבית, וגם שופכים אור על המעבר של התושבים מדיבור הסורית לדיבור הערבית. הדבר בולט בגלוסר של בר-עלי, כאשר כותב לפעמים הוא משרבב מלים סוריות במשפט הערבי, למשל: "يَتَمَّ سَدْرًا دُتَا بِعَوْنِ اللَّهِ وَتَأْيِيدِهِ وَيَا اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ".⁹⁶

בתקופה החדשה יצאו לאור התיזאורוס של פיין-סמית' סורי לטיני 1879-1901. בו ציטוטים בערבית השופכים אור רב על ההשפעה של הסורית על הערבית. גם המהדורה האנגלית המקוצרת של פיין-סמית', הלכסיקון הסורי-לטיני של ברוקלמאן 1928 (=1966), בנוסף למילון התלת לשוני של כוסטאז שיצא לאור בלבנון 1986. ספרי הדקדוק החשובים ללשון זו הם של דובל ושל נילדקה.

7.2.4.5. ארמית בבלי

להג מזרחי המקובל במחקר כלהג יהודי, ששימש בדיבור בפי היהודים שבתחום צפון סוריה ועיראק. הארמית הבבלית המתועדת בתלמוד הבבלי, בספרות הגאונים ובהשבעות הכתובות על קערות.

7.2.4.6. מנדאית

המנדאית היא להג מזרחי שהיה מדובר בפי המנדאים, כת גנוסטית בדרום עיראק וחיוזיסטאן שבפרס.⁹⁷ ספרות עשירה נכתבה בלהג זה, וחלקה הגדול נכתב לפני הכיבוש הערבי. במיוחד ספרות ליטורגית דתית.

לסיכום, התכונות המשותפות לכל להגי הארמית המאוחרת נמנו ע"י קוטשר, ואלו הן: (1) דנא (זה) הוחלף על ידי צורות אחרות של הכינוי הרומז; (2) התחילית 'א' באה במקום 'ה' בבניינים הנגזרים; (3) היווצרותו של בניין חדש במערכת הפועל: אֶתְפַּעֵל; (4) 'ד' באה

⁹⁶ בר-עלי, I, עמ' 166.

⁹⁷ על הסורית: דקדוק סורי, נילדקה 1970; מילון פיין-סמית'. על ארמית בבליית ראה: לואיס 1986, ארמית בבליית; ולאחרונה מילון של סוקולוף 2002. על המנדאית ראה מצוך, הדקדוק והמילון. ליתר הרחבה ראה את הביבליוגרפיה המובאת אצל רבין 1991, עמ' 101-104; על הארמית ולהגיה ראה בייר 1986.

במקום כינוי הזיקה 'די'; (5) הסביל הפנימי בפועל נעלם; (6) לבינוני הסביל הפנימי פֻעֵל מתפתחת משמעות פעילה במלים מסוימות כגון 'טעין'; (7) ריבוי מלים שאולות מיוונית. הלהגים המזרחיים נבדלים מן הלהגים המערביים: (1) תחילית הנסתר בעתיד היא נו"ן או למ"ד לעומת התחילית יו"ד במערב; (2) במזרח משמש צורן הרבים ē לעומת ayyā (מיודע) ו- (נסמך) שבמערב; (3) צורן היידוע אינו מיידע במזרח ואבד את ערכו, כנגד שמירת ערכו המיידע במערב; (4) במזרח: פעיל+ל+ כינוי מביע את העבר, בנוסף על פֻעֵל; (5) סדר המלים חופשי יותר במזרח מאשר במערב; (6) במערב יש תחילית מיי"ס בצורת המקור בכל הבניינים; (7) במזרח מצויות מלים רבות השאולות מאכדית.

7.2.5. ארמית חדשה

מכונה ארמית מערבית חדשה הוא הלהג המדובר בכפר הנוצרי בחלקו מעלולא ובכפרים המוסלמים הסמוכים גבעדין ובח'עה. מן הארמית המזרחית שרדו נציגים רבים הללו מדוברים ע"י נוצרים בצפון פרס והן על-ידי יהודים כגון הלהג של זאכו. בארמית זו בולטת השפעת הערבית.⁹⁸

7.3. ערבית

לשון שמית דרום-מערבית, המדוברת, בעיקר, בצפון אפריקה סודאן, חצי אי ערב והסהר הפורה. מעט מאד ידוע על הערבית הקדומה. מצויות כתובות רבות מלפני המאה ה-5. חז"ל מזכירים כמה שמות עצם ומוסיפים ש"בערביא קורין" אותם כך וכך. ערבית קלאסית קדומה עד ראשית האסלאם. המקורות לחקר הערבית הקלאסית הם השירה הטרומ-אסלאמית; פתגמים וסיפורים תיאורי קרבות בין השבטים. הלשון הערבית מופיעה בשתי רמות התפתחות נבדלות: הערבית הקדומה והניאו-ערבית. הערבית הקדומה, בעלת טיפוס הלשון הארכאי ביותר כדוגמת האכדית. מתגלה לנו בדמות מה שנהוג לקרוא הערבית הקלאסית. זוהי לשון מתוקננת שהעדויות המוקדמות על אודותיה הן מן התקופה הטרומ-אסלאמית. השירה הערבית הקדומה שחוברה בלשון הקלאסית נרשמה אמנם בידי הפילולוגים הערבים רק למן המאה השמינית, אך שורשיה במסורת מוסרים מאז המחצית הראשונה של המאה השישית. הקוראן מציג צורת לשון שווה בקירוב. בהשראת לשון השירה הקדומה והקוראן יצרו הפילולוגים הערבים של המאות

⁹⁸ רבין 1991, עמ' 86-87; ליתר הרחבה ראה בייר 1986.

השמינית והתשיעית מערכת לימוד של הערבית הקלאסית שהפכה אותה ללשון המסגרת של תרבות האיסלאם בימי הביניים.

הניאו-ערבית, שטיפוס הלשון שלה קרוב ללשונות השמיות הצעירות, ובראש כולן הארמית, מתגלה לנו מעל לכול בלשון הלהגים הערביים של ימינו. טיפוס לשון זה קיים היה גם בזמנים קדומים. עדויות ודאיות על אודותיו קיימות כבר למן המאה התשיעית.

מתי צמחה הניאו-ערבית ומתי חדלה בעקבות זאת הערבית הקדומה לשמש לשון דיבור והפכה ללשון התרבות של השירה, המדע ואף האדמיניסטרציה? קיימות שתי תיאוריות עיקריות המנסות לענות על שאלה זו:⁹⁹ טענה אחת המוצגת ע"י א' פישר, ק' פולרס א' שפיטלר וה' ווהר, גורסת שבתקופה מלפני האסלאם התקיים טיפוס הלשון הניאו-ערבית בערים כמו מכה וכן בקרב שבטי הערבים. טיפוס זה התאפיין בהעדר תנועות סיומות הנטייה. לשון השירה, המייצגת את טיפוס הערבית הקדומה, הייתה כבר באותם ימים לשון תרבות שהשימוש בה הוא פרי מסורת ומוגבל לשירה. היא נקנתה בדרך של לימוד ונבדלה מלשון היומיום במידה רבה או מעטה. תזה זו נתמכת בראש ובראשונה בעדות הכתיב הערבי. כידוע, נכתבים בו רק העיצורים. התיאוריה השנייה, קובעת את צמיחת הניאו-ערבית לאחר התפשטות האסלאם והיווצרות הח'ליפות, הוצעה ע"י ת' נילדקה, י' פיק, וי' בלאו. לגביהם בהשפעת המסתערים ומגע דוברי הערבית עם אוכלוסיית אותם אזורים דוברת הארמית, היוונית, הקופטית והברברית איבד טיפוס הלשון של הערבית הקדומה את מעמדו כלשון מדוברת וצמח טיפוס לשון חדש של הניאו-ערבית. לגבי הפילולוגים הערבים טיפוס זה הוא השחתה של הערבית וזה נבע כאשר עברה הערבית לשימושם של לא ערבים מחוץ לחצי אי ערב. טיפוס לשון זה בו התנועות הקצרות נשלו בסופי מלים. התפשטותם של הערבים ברחבי המזרח התיכון גררה ללא ספק השפעות עמוקות על הערבית. בתחום ההגה התלכדות העיצורים ظ و ح ששני ההגאים התלכדו כבר בערבית הקדומה. תנועות סופיות קצרות נעלמו. בתחום המורפו-סינטקטי התרחקה הערבית הבינונית מהמבנה הסינטקטי והתקרבה לאנליטי, הנוטה לציין מושג אחד במילה אחת. היעלמות היחסות ודרכי הפועל. המושא הישיר מציינים לעתים ב-למ"ד, לכאורה בהשפעת הארמית. פירוק הסמיכות במילות יחס או במליות מיוחדות. מבנה הסמיכות

⁹⁹ מדריך 2001, עמ' 11.

השתנה: שני נסמכים עשויים לקדום לסומך אחד; הנסמך בזוגי ובריבוי שלם זכר שומר על ה-נו"ן הסופית ועל כן מזדהה עם הנפרד. הריבוי דחה את הזוגי במידה רבה. כינוי הזיקה התאבן ועשוי לבוא אף אחרי שם זוקק בלתי מיוחד. בתחום שם המספר חלו שינויים מרחיקי לכת. הפילולוגים הערבים התייחסו לתופעה בשם "לחן אלעואס" (=דיבור ההמונים).¹⁰⁰

8. המרכיב הזר בערבית

המילון הערבי כלל בתוכו יסודות מושאלים מלשונות שונות. הפילולוגים הערבים חילקו יסודות זרים אלו לשני חלקים: האחד מכונה *معرب* (=משוערב), מלים זרות שחדרו לערבית בתקופה קדומה וכינו אותה "*عصر الاحتجاج*" "*period of reference*"¹⁰¹ (=תקופת הערבית הצִּהָה "אלפציחה") - תקופה זו קדמה לאיסלאם והיא מלפני המאה ה-8.¹⁰² מלים אלו, סוגלו ושוערבו ואף הפכו להיות מלים ערביות לכל דבר. והשני, *مولد* (=מחודש), כינוי למלים שחודשו בערבית לאחר התפשטות הערבים במזרח והמפגש הישיר עם האוכלוסיות של עמי המזרח, דוברות הארמית באזור סוריה וחלק של עיראק, וקופטית במצרים. וזה מבחינת הזמן לאחר הכיבושים וההתפשטות של הערבים.¹⁰³ כך, למשל, כותב אלבשבישי:¹⁰⁴

"بعد ظهور الإسلام ظلت اللغة العربية تحت تأثير اللغة الفارسية فيما يتعلق بالنواحي الإدارية, وتحت تأثير اليونانية والسريانية من الناحية العلمية والفلسفية. وما قام به المترجمون في عصر المأمون على وجه الخصوص عن السريانية والفارسية والهندية قد أثرى اللغة العربية من ناحية الألفاظ والمفاهيم ومن الممكن أن نرى بأختصار, ولكن في شكل مجمل في كتاب "مفاتيح العلوم" للخوارزمي".

¹⁰⁰ שם, עמ' 12.

¹⁰¹ זוהי תקופה שהלשון שלה נחשבה ללשון מופת ומקור לחיקוי והיא שמשה מעין לשון נורמטיבית בעקבותיה קבעו מה תקני ומה לא. תקופה זו נמשכה עד המאה ה-8, ראה: יעקוב 1987, עמ' 271.

¹⁰² זוהי תקופה שבה הערבית נחשבת ללשון טהורה "פציחה" ומדת ההשפעה הזרה מעטה יחסית בהשוואה לתקופה שבאה בעקבות הכיבושים האסלאמיים למזרח.

¹⁰³ אלסיוטי, I, עמ' 268; אבו מג'לי 1998, עמ' 15-18.

¹⁰⁴ אלבשבישי 1995, עמ' 41.

ובתרגום עברי:

לאחר הופעת האסלאם נותרה הלשון הערבית תחת השפעת הלשון הפרסית בכל מה שקשור לענייני מנהל ותחת ההשפעה היוונית והסורית בכל הקשור בענייני מדע ופילוסופיה. ומה שתרגמו המוֹתַרגִּמִּים בתקופתו של אלמאמון (מת 833), במיוחד, מן הסורית, היוונית, הפרסית וההודית העשיר את אוצר המלים הערבי, וזה ניתן לראות בצורה כללית בספרו של אלח'וארזמי (מת 977) 'מפאיתח אלע'לוס' (=מבואות למדע).

אלפאראבי, פילוסוף ומדקדק (המאה ה-10) התייחס לעניין המפגש בין הערבים לעמים השכנים להם. הוא מנה שבטים שניתן לסמוך על טהרת הערבית שבפיהם, ושבטים שלא נהגו לסמוך על צחות דיבורם, ואלה היו בפרפרייה ובאו במגע רציף עם עמים זרים, ולשונם מושפעת מלשונות זרות. כך הוא כותב בספרו "אלאלפאט' ואלח'רוף":¹⁰⁵

"والذين عنهم نقلت اللغة العربيّة وبهم إقتدى، وعنهم أخذ اللسان العربي من بين قبائل العرب هم: قيس، تميم، أسد... ولم يؤخذ عن غيرهم من سائر قبائلهم... وبالجملة فإنه لم يؤخذ عن حضري قط، ولا عن سكان البراري ممن كان يسكن أطراف بلادهم المجاورة لسائر الأمم الذين حولهم، فإنه لم يؤخذ لا من لخم، ولا من جذام لمجاورتهم أهل مصر والقيبط. ولا قضاة، وغسان، وإياد لمجاورتهم أهل الشام وأكثرهم نصارى يقرأون بالعبرانية. ولا من تغلب واليمن، فأنهم كانوا بالجزيرة مجاورين لليونان. ولا من بكر لمجاورتهم للنبط والفرس، ولا من عبد القيس وأزد وعمان؛ لأنهم كانوا بالبحرين مخالطين للهند والفرس. ولا من أهل اليمن لمخالطتهم للهند والحبشة، ولا من بني حنيفة وسكان اليمامة، ولا من تقيف وأهل الطائف، لمخالطتهم تجار اليمن المقيمين عندهم، ولا من حاضرة الحجاز".

ובתרגום עברי:

ואלה השבטים אשר מהם עברה הערבית ועל דיבורם סמכו, ומהם נלמדה הלשון הערבית: קיס, תמים, אסד... ולא סמכו על זולתם מן השבטים... ובין היתר לא

נלקח מעירוני כלל, ולא מתושבי המדבריות, אשר גרו קרוב לעמים שכנים, שכן לא הסתמכו על הדיבור של שבט לחים, ולא על גדיאם לקרבתם לתושבי מצרים והקופטים. ולא משבט קציאעה ולא מגיסאן לקרבתם לתושבי סוריה ומרביתם נוצרים קוראים בעברית, ולא משבט תג'לב ולא מתימן, כי היו קרובים ליוונים ואף לא משבט בקר לקרבתם לנבטים ולפרסים. ולא משבט עבד-קיס ואזד ועומאן מאחר והם היו באזור בחריין שכנים להודים ולפרסים. גם לא נשענו על דיבור תושבי תימן למגעם עם ההודים והחבשים. ואף לא משבט בני חניפה ותושבי ימאמה ולא משבט ת'קיף ותושבי טאיף למגעם עם סוחרי תימן. ואף לא מהתושבים העירוניים של חג'אז.

אם כן, היסודות הלשוניים הזרים שחדרו לערבית הקלאסית, ובכללם יסודות עבריים וארמיים, מתחלקים לשתי קטיגוריות: האחת, מלים שחדרו לערבית הקלאסית, לפני האסלאם, בתקופת האסלאם ובשנים הראשונות שלו. בתקופה זו ניתן למצוא מלים עבריות בבתי שירה ערביים שנכתבו ע"י משוררים נוצריים, בסיפורים על הנביאים שנזכרו בקוראן ובפרגמנטים ערביים המתייחסים לפסוקים מן המקרא.¹⁰⁶ והשנייה היא הבתר-קלאסית, שבה אף חדרו מלים עבריות וארמיות לערבית. כאן ניתן למצוא מלים עבריות וארמיות בתוך כרוניכות ערביות ובתוך תרגומי תנ"ך בערבית נוצרית. לצרוס-יפה הצביעה על הכרת ההיסטוריוגרפים המוסלמים את היהדות והיהודים. והיא אף התייחסה לשימוש במלים עבריות בכתיבתם.¹⁰⁷ כאן ראוי לציון, הספר ההיסטוריוגרפי של אלביירוני "אלאת'אר אלבאקיה ען אלקרון אלח'אליה" (=המשקעים ששרדו מן העבר), המביא מלים עבריות וארמיות, הקשורות בלוח השנה, בחישוב הימים והמועדים ובתולדות העמים. בספר זה הוא ייחד חלקים ליהודים ולנוצרים. והביא מלים ומונחים עבריים וארמיים. בו הוא הצביע על האינפורמאנט היהודי אשר התייעץ עמו ומסר לו ידיעות על היהודים,

¹⁰⁶ ראה שיכו 1989, העיר שהערבים הכירו את כתבי הקודש, את סיפורי המקרא ואת ספרות החוכמה היהודית. הוא הצביע על מלים ומושגים יהודיים ונוצריים, שהיו שכיחים בקרב הערבים הנוצרים בתקופה שקדמה לאסלאם; הורוביץ 1925, כתב מאמר רחב היקף על השמות הפרטיים ומקורן בקוראן נוסף על מלים נוספות שמקורן מן העברית. ברינר 1995, כתב מאמר על בעיות בהעתקתם של שמות פרטיים מקראיים לערבית; גיפרי 1938 כתב חיבור על מלים זרות בקוראן בו הוא ציין, בין היתר, מלים ארמיות ועבריות.

¹⁰⁷ להרחבה ראה: לצרוס-יפה 1998; אדנג 1996; רצהבי 1985.

מועדיהם וחגיהם- יעקב בן משה אלנקרסי אליהודי בעיר ג'ורג'יאן.¹⁰⁸ אלביירוני מתאר את לוח השנה העברי ואת מחזור השנה ומשתמש במונחים עבריים בתחומים אלו. להלן רשימה של מלים עבריות שנזכרו בספרו של אלביירוני בתארו את חודשי השנה העבריים וקביעת מועדים: העבור: "سموا السنة الكبيسة عبورا إشتقاقا من معيارث وهو المرأة الحبلی بالعبرانية, لأنهم شبهوا دخول الشهر الزائد في السنة بحمل المرأة" (=העיבור: כינו את השנה המעוברת 'עיבור' אשר נגזר מן המילה 'מעוברת', שהיא בעברית האישה ההרה, מאחר והם דימו את כניסת החודש הנוסף לשנה להריון האשה). المحזור: המילה מחזור כתב אותה אלביירוני בצורת יחיד וגם בצורת רבים לפי הערבית محازير. אף בזוגי "ولو كان اجتماعا رأسي محזורين".¹⁰⁹

التقوفة נכתבה ביחיד וגם ברבים التقوفات. "ولهم سوى ما ذكرنا أدوار يسمونها التقوفات والتقوفة عندهم أول كل ربع من ارباع السنة". دحيا / دحية (דחיה). "تشري له رأس واحد ولا يكون أوله كما قدمنا يوم أحد ولا اربعاء ولا جمعة وإذا وقع الحساب في أحدها أهمل... وهذا من فعلهم يسمى الدحْي، وأول يوم منه عيد رأس السنة ينفخ فيه بالبوق والسوافر. (עמ' 275); (ובעמ' 283) "وأما العنانية فانها تاخذ أوائل الشهر من رؤية الهلال بالعيان ويستخرجون العبور بما ذكرناه من تقدمة المعرفة... ويسمون هذا التأخير دحيا". عربا / عرفا (ערבה). (ובעמ' 277) "وأخر يوم من عيد المظال وهو اليوم السابع منه والحادي والعشرون من الشهر يسمى عرفا وفيه وقف الغمام على رؤوس بني اسرائيل". (ובעמ' 284) "... اجتهدوا في الحساب على ان لا يتفق يوما فراغ متواليين ولكيلا يكون يوم عربا يوم السبت... ובתרגום עברי:

ולהם (ליהודים) בנוסף למה שהזכרנו, מחזורים שמכנים 'תקופות', ו 'התקופה' אצלם היא הרבע הראשון של השנה. לחודש תשרי ראש חודש קבוע, לא יחול ביום ראשון, ולא ביום רביעי ולא ביום ששי, ואם חל באחד מהם הוזנח... ולעניין הזה קוראים 'דחיה', ובאחד לחודש תשרי חל ראש השנה שבו תוקעים בשופר. ואילו אנשי ענן מחשבים תחילת החודש מזמן ראיית הלבנה ומסדירים

¹⁰⁸ אלביירוני 1923, עמ' 276.

¹⁰⁹ שם, 52-59; עמ' 160.

את העיבור על-פי המסורת... ומכנים איחור זה 'דחיה'. והיום האחרון של חג סוכות, שהוא היום השביעי, והעשרים ואחד לחודש נקרא 'ערבה', אשר בו עמדו העננים מעל ראשי בני ישראל. ושקדו בחישוב כדי שלא יבואו שני ימים פנויים רצופים, וכדי שלא יהיה יום 'הערבה' בשבת...

הוא אף הזכיר שמות חגים נוספים והביא תרגום עוקב בערבית אחריהם: كِبور (כפור), قَيْنُوث (קינוות) معناه النياح, عيد الحنكه (חנוכה) ومعناه التنظيف, صوم البوري (צום פורים) ومعناه المساهمة, عيد المجلة (חג המגלה), عيد العنصرة (שבועות).

לשאלת אפשרות השפעת העברית על הערבית הספרותית, ככל הנראה, הדבר נעוץ בקשרים המסחריים שהיו בין היהודים לשבטים הערביים בימים הקדומים, אף יהודים גרו בחצי אי ערב, וזה הביא לחשיפת הערבים למסורת היהודית ולספרי הקודש היהודיים, וזה איפשר חדירת יסודות עבריים לערבית הספרותית. יתר על זה, עליית קרנה של הערבית במזרח במאות ה-7 וה-8 באה בתקופה שהעברית לא שימשה לשון דיבור, אלא לשון פולחן והלשון הארמית היוותה לשון התרבות *lingua franca*, שכן ההשפעה במקרה הזה הייתה בולטת של הארמית הן על העברית והן על הערבית. בזה אנו מוצאים כמות גדולה יחסית של מלים ארמיות בעברית ובערבית.¹¹⁰ זה מסביר את דלות כמות היסודות העבריים בתוך הערבית בהשוואה לשפות אחרות כמו ארמית ופרסית, אשר כמות המלים השאולות מהן בערבית רבות מאד.

כידוע, הארמית שלטה במזרח כלשון דיבור וכך היא תפסה את מקומה של העברית. בזמן עליית קרנה של הערבית שימשה העברית לשון פולחן דתי, והארמית היא אשר היוותה לשון הדבור. לכן, ההשפעה האפשרית היא של הארמית, במיוחד, בריאליה הן על הערבית המדוברת והן על הערבית הכתובה. אך יחד עם זאת, אין לשלול השפעה עקיפה של העברית על הערבית הספרותית ובמיוחד בתחום המינוח הדתי, ובמקרים מעטים במלים ששרדו כמשקע בלהג הערבי המדובר בא"י, כמו: شعيرة (=שער), صرار (=צור), نير (ניר, חרישה), معنای (=מענית), نبلة (=נובלת).

¹¹⁰ בנדויד 1967, I, עמ' 153 – 165; קמברדג' 1999, I, עמ' 115 – 129.

סבסטיאן ברוק התייחס לתפקיד הלשון הסורית כלשון מתווכת *mediary* בין היוונית לבין הערבית. הוא העיר שבמאה התשיעית הערבית לא היה לה נסיון ומסורת עשירה בטכניקות התרגום, לעומת הסורית שקדמה לה בטכניקה זו. הוא הזכיר את חונין אבן אסחק כאחד המתרגמים החשובים בתקופה העבאסית, אשר תרגם ספרות יוונית לערבית.¹¹¹

עם הכיבושים הערביים לאזור הסהר הפורה (המאה ה-7) נכבשו סוריה, עיראק, א"י ומצריים. התושבים הילידים באזורים אלו דיברו בלשונות מקומיות: במצריים דיברו קופטית, בא"י וסוריה דיברו ארמית ובפרס דיברו פרסית. כחלוף כמה עשרות שנים תפסה הערבית את מקומן של הלשונות המקומיות, תחילה כלשון הממסד והשלטון, ולאחר מכן כלשון הדיבור. תושבים מקומיים התחילו להשתמש בערבית כלשון הממסד בנוסף ללשון האם שלהם, שהיו מדברים בה בבית ובקהילה, הם הפכו להיות דיגלוסיים. הערבית דחקה את רגלה של הארמית במאה ה-10 והיא נותרה כלשון הכנסייה. אך באזורים כפריים מרוחקים הארמית המשיכה לשמש. בסוריה עד ימינו מדברים ארמית בכפרים מעלולא, גבעדין וגבעה שבסביבת דמשק. בצפון עיראק בטור עבדין ובהרי כורדסתאן. ובלבנון מספר ההיסטוריון אלסמעאני, כאשר חזר מרומא ב-1868 אל כפרו 'חצרון' הוא דיבר עם אמו בסורית.¹¹²

8.1. יחס הפילולוגים הערביים למלים הזרות

הספרות הערבית שעסקה בנושא המלים המושאלות בתוך הערבית מצביעה על שתי גישות כלליות שהתייחסו לעניין קיומן של מלים זרות בערבית: האחת היא גישת הפילולוגים אשר דגלו בקיום יסודות זרים מושאלים בתוך הערבית. והשנייה, דוחה את קיומם של יסודות זרים בערבית. גישה קנאית זו מצדדת בטהרת הקוראן ממלים זרות. לותר קופף הביא התייחסות הפילולוגים הערביים למלים הזרות בימי הביניים, שבתוך הערבית מלפני האיסלאם.¹¹³ כך, למשל, אלגיאחט' ציין שבפי תושבי מדינה קיימות מלים פרסיות. אלטרמאח הזכיר שהוא למד מספר מלים נבטיות מתושבי כופה הארמיים. לראשונה, אנו מוצאים בתוך הערבית אצל אלח'ליל אבן אחמד אלפראהידי, הלקסיקוגרף

¹¹¹ ברוק 1977, עמ' 420-421.

¹¹² אלסאמראי 1985, עמ' 8-9.

¹¹³ קופף 1976, עמ' 247.

הראשון, התייחסות שהמילה זרה. לדעת קופף, הפילולוגים הערביים לא הבחינו הבחנה דקה בין מלים זרות למלים שאולות. הם השתמשו במונחים *mu'arrab* ו *daxīl* (משוערב, זור) לשתי הקטיגוריות של מלים זרות ומלים שאולות. לאמיתו של דבר, הפילולוגים הערביים השתמשו במונח נוסף לציון המילה כשאולה והוא *muwallad* (=מחודש).

קופף כתב על הקריטריונים של הפילולוגים הערביים בעניין זרות המילה. הוא העיר שבהרבה מקרים בלט חוסר ידיעה מספיקה בלשונות זרות.¹¹⁴ כאן ניתן להדגים את חוסר הידיעה ואף את הייחוס המוטעה של הפילולוגים הערביים לגבי מספר לא קטן של מלים. טול דוגמה את המלים: "אֵבִיל" אלג'ואליקי שייך אותה לפרסית, אולם המילה היא ארמית.¹¹⁵ או, למשל, המילה *عمرس*: *وعرب الشام يسمون الحمل عمروسا*. *قال: أحسبه روميا (=ערביי סוריה מכנים את הטלה "עמרוס": אמר: לדעתי מן היוונית), ייחס אותה ליוונית כנראה בגלל הסיומת *us*, השגורה ביוונית, ומבלי לשים לב לשינויים הפונולוגיים שחלו במילה, ומחוסר ידיעת משמעות הצורן הסופי של המילה. והרי המילה היא ארמית בתוספת צורן ההקטנה *-us*. בסורית המילה 'אמרוסא' משמעה (=טלה קטן), (המעטק של המזה לעיין ידוע בערבית).¹¹⁶ חודשי השנה חלק מהם ייחסו אותו לרומית: *آذار اسم شهر من شهور الروم, أيلول شهر من شهور الروم*. כמו כן, ייחסו מלים ללשונות בצורה מוטעית דוגמת המילה: באלאם אשר ייחסו אותה לעברית. במילון "לסאן אלערב"¹¹⁷ בערך באלאם צוטט אבן כת'יר, בספרו "אלנהאיה פי ג'ריב אלחדית", בהתייחסו למזון אנשי גן עדן: *في ذكر آدم أهل الجنة قال: إدامهم بالام والنون, قالوا: وما هذا؟ قال: ثور ونون, قال ابن الاثير: هكذا جاء في الحديث مفسرا, اما النون فهو الحوت وبه سمي يونس, على نبينا محمد وعليه الصلاة والسلام, ذا النون, واما بالام فقد تمحلوا لها شرحا غير مرضي, ولعل اللفظة عبرانية, قال: وقال الخطابي لعل اليهودي أراد التعمية فقطع الهجاء وقدم أحد الحرفين على الآخر, وهي لام ألف وياء, ويريد لأي بوزن لغا, وهو الثور**

¹¹⁴ שם, עמ' 253.

¹¹⁵ פרנקל 1886, עמ' 270.

¹¹⁶ שם, עמ' 108.

¹¹⁷ לסאן אלערב, כרך I, עמ' 300, טור II, שורה 26, ערך באלאם.

الوحشي, فصحف الراوي الياء بالياء, وقال: هذا أقرب ما يقع لي فيه. ובתרגום עברי: (=בתיאור מזון אנשי גן-עדן, אמר: מזונם 'באלאמן ונון', אמרו: ומה זה? אמר אבן אלתאיר: כך צוין בחדית' והוסבר, הנון הוא הדג, וכך כונה יונה, עליו השלום ועל נביאנו התפילה והשלום, בעל הנון. ואילו 'באלאס' התאמצו בהסבר המילה בצורה שאינה משביעה רצון, ואולי המילה היא עברית, אמר: וציין אלח'טאבי ואולי היהודי רצה להטעות על-ידי שינוי בהגייה והקדים אות במקום אות והיא למ"ד אל"ף ויו"ד, לאי במשקל 'לעא', במשמעות 'שור הבר', והמסרן העתיק את היו"ד בבי"ת, וציין זה ההסבר הסביר ביותר). ובערך בול¹¹⁸ צוין: البال: سمكة غليظة تُدعى جمل البحر, وفي التهذيب: سمكة عظيمة في البحر, قال: ليست بعربية. الجوهري: البال الحوت العظيم من حيتان البحر, وليس بعربي. (= 'אלבאל' דג גדול מכונה גמל הים, ובספר "אלתהדיב" דג גדול, אמר אינה ערבית). אנסתאס מארי אלפרמלי הסביר אותה כמילה שאולה מן הלטינית: *baleana*. המילה קיימת ביוונית *φάλαενα*. ובלטינית במשמעות *a whale* וככל הנראה חל מעתק של הנו"ן למי"ם. הוא סיכם את הדיון במילה באומרו שהיא הופיעה במספר צורות בערבית, אך הפילולוגים הביאו אותה תחת הערך בול¹¹⁹. אלכרמלי הוסיף שיש מזרחנים שייחסו את המילה ליוונית, אך לא הפנה למקור מסוים.¹¹⁹

8.1.1. אלח'ליל אבן אחמד אלפראהידי (מת 790)

פילולוג ערבי נחשב מראשוני אנשי הלשון, יליד בצרה, תרם תרומה בסיסית לדקדוק הערבי. ספרו המפורסם ידוע בשם "אלעין". בחיבור זה הוא קבע מדד פונולוגי לבחינת מלים שאולות בערבית.¹²⁰ הוא ציין שמילה אשר כוללת ארבעה או חמשה עיצורים ואין בה מעיצורי השטף: ר, ל, נ, ועיצורי השפתיים: פ, ב, מ נחשבת למילה זרה. הוא כתב:¹²¹ "أصوات الذلاقة تتكون من ستة أصوات هي: الراء, اللام, النون, الفاء, الباء, الميم, فإن وردت كلمة رباعية أو خماسية معرّاة من حروف الذلق, فاعلم أن تلك الكلمة محدثة مبتدعة ليست من كلام العرب" (=עיצורי

¹¹⁸ שם, כרך I, עמ' 542, עמודה I, שורה 22.

¹¹⁹ אלכרמלי 1933, עמ' 270-274.

¹²⁰ אלעין, עמ' 57-62.

¹²¹ שם, עמ' 58.

השטף כוללים ששה עיצורים והם: ר, ל, נ, פ, ב, מ- כאשר מזדמנת מילה בערבית בעלת ארבעה או חמישה עיצורים והיא גרודה מעיצורי השטף, דע שהיא שאולה ואינה מדיבור הערבים). דברים אלו מצביעים על המדד הפונולוגי שהתחשב בו אלח'ליל.

8.1.2. סיבויה (מת 792)

תלמידו של אלח'ליל אחד המדקדקים של אסכולת בצרה ידוע בספרו "אלכתאב", שבו ביסס את התחביר והדקדוק הערבי. הוא התייחס למלים השאולות על-ידי בחינה פונולוגית ובחינה מורפולוגית. סיבויה¹²² כתב פרק מיוחד על שערוב מלים בערבית ובו הוא התייחס למדד זה. "هذا باب ما اعرب من الاعجمية: اعلم انهم مما يغيرون من الحروف الاعجمية ما ليس من حروفهم البتة, فربما الحقوه ببناء كلامهم, وربما لم يلحقوه. فاما ما الحقوه ببناء كلامهم – درهم الحقوه ببناء هجرع, دينار الحقوه بديماس, اسحاق الحقوه باعصار, يعقوب الحقوه بربوع, جوب الحقوه بفوعل. (= זה פרק ממה ששוערב מלשון זרה: דע שהערבים מחליפים עיצורים של הלשון הזרה מה שאין מבין העיצורים שלהם. והם סיגלו אותם לפי מבנה דיבורם. ויש שלא החליפו. אבל מה שהחליפו סיגלו על דרך ההיקש לפי המשקל הערבי, למשל: درهم על-פי צורת הجرע, دينار על-פי דימאס, اسحاق על-פי اعصار, يعقوب על-פי ربوع, جوب על-פי فوعل).

סיבויה הצביע על שינוי בעיצורים, בתנועות ובמיקום של האות הנוספת בתוך המילה. למשל: آجر, ابريسم, اسماعيل, سراويل, فيروز. שינוי האות שאינה קיימת בין העיצורים שלהם, למשל: فُرند, بقم, جريز. הוא ציטט את אלח'ליל אבן אחמד אלפראהידי במילונו "אלעין",¹²³ אשר קבע שלא יתכן שמילה בערבית מורכבת מארבע או מחמש אותיות ולא תכלול אחת מאותיות למני"ר, ובמקרה ולא כללה אחת מהן סימן שהיא שאולה. "كل كلمة رباعية او خماسية خالية من حرف او اثنين او اكثر من الحروف الذلقية او الشفوية ليست في نظر الخليل من كلام العرب, بل هي محدثة مبتدعة... لانك لست واجدا من يسمع في كلام العرب كلمة واحدة رباعية او خماسية الا وفيها من حروف الذلق او الشفوية واحد او اثنان او اكثر (= כל מילה רבעית או

¹²² סיבויה 1966, כרך 4, עמ' 303–304.

¹²³ אלעין, עמ' 57–62.

חמישית אינה כוללת עיצור אחד או שניים מעיצורי השטף או השפתיים, אינה, לדעתו של אלח'ליל, מן הערבית אלא היא מהודשת...כי לא תמצא מי שישמע בדיבור הערבים מילה אחת רבעית או חמישית, ללא אחת לפחות מאותיות השטף או השפתיים).

8.1.3. אבן ג'ני (מת 1002)

פילולוג ערבי, בספרו "אלח'צאיץ" התייחס למלים שאולות בערבית. הוא התמקד בשתי תופעות האחת מורפוסניטכטית, כלומר מה שמקבל תווית הידוע הערבי או יחסות הערבית נחשב לדיבור ערבי, לדוגמה: الديباج, الفرقند. מלים אלו מקבלות צורן הידוע הערבי. והשנייה מורפולוגית, בזה שהערבים גזרו צורות חדשות ממלים שאולות לפי הדקדוק הערבי. הוא הדגים במספר מלים, לדוגמה: ذَرَهْمَت (התעשרת) פועל זה גזור מן השם حَرَمٌ (שם מטבע).

8.1.4. אלג'ואליקי (מת 1145)

פילולוג ערבי ממוצא פרסי. ספרו הידוע הוא "אלמע'רב". הוא הפילולוג הראשון, אשר חיבר חיבור שלם וסיסטמי לפי סדר אלפביתי למלים שאולות בערבית. ואף ניסה להצביע על המילה ועל צורתה בלשון המקור. דרך משל, הוא הביא את המילה تَوْتُ (=תות) וציין שמקורה تَوْتُ.¹²⁴ הוא קבע מדדים מורפו-פונטיים שלפיהם ניתן לציין אם המילה היא שאולה או לא. אף ציין שבערבית לא תבואנה אותיות מסוימות בצרף בתוך המילה. אלג'ואליקי העיר שקביעת מילה מסוימת כשאולה לא תתקבל, אלא בראיות ברורות מן השורש (הגזרון), או מתולדות המילה. הוא ציין בעקבות אלח'ליל אבן אחמד אלפראהדי שלא יבואו [ق] ו- [ج] בצרף طعت. וגם מילה רבעית או חמשית, החסרה אחת מאותיות השטף (מרבנפל) נחשבת לזרה.

לאחר קביעת המדד המורפו-פונטי, התייחס אלג'ואליקי לשינויים שחלו במילה המשווערבת: "فيبدلون الحروف التي ليست من حروفهم الى اقربها مخرجا" (=מחליפים את העיצורים שאינם מבין העיצורים שבערבית לעיצורים קרובים להם במקום החיתוך וקיימים בערבית- $b/f < v$).

¹²⁴ אלג'ואליקי, עמ' 138.

גם בתקופה העותומאנית נעשו חיבורים שעסקו בסוגיית המלים השאולות בערבית:

8.1.5. אלבשבישי (מת 1417 באלכסנדריה)

חיבור נוסף שנחשב כהשלמה לספרו של אלגיואליקי, הוא ספרו של אלבשבישי *جامع التعريب بالطريق القريب – تلخيص التذييل والتكميل لما يستعمل في التلطف الدخيل*, חיבור זה רחב היקף הוא מכיל 1732 ערכים, בנוי לפי סדר אלפביתי. כוונת המחבר הייתה להשלים את חיבורו של אלגיואליקי. יש לציין, שהחיבור סובל מאותן חסרונות, שנמנו לעיל לגבי מחקרו של אלגיואליקי.¹²⁵

8.1.6. אבן סולימאן אבן כמאל באשא (1533)

פילולוג ממוצא תורכי עסק בהשוואה בין הלשונות: ערבית, תורכית, פרסית וכורדית. חיבורו הידוע הוא "رسالة في التعريب والتعجيم" (=חיבור בשערוב ובמלים השאולות). בחיבור זה הסתמך על קודמיו מן הפילולוגים. הוא התייחס למדדים פונולוגיים ומורפולוגיים, אך הוסיף מדד נוסף שלא הבליטו אותו קודמיו והוא המדד הסמנטי. אבן סולימאן התייחס לשינוי הסמנטי במילה המשוערבת בהשוואה להוראה של המילה בלשון המקור, והדגים את המילה *خُرَّم* בלשון הפרסית במשמעות 'חיי אושר', ואילו הוא ציין שבערבית היא משמשת במשמעות 'שם של צמח'.¹²⁶

8.1.7. שהאב אדין אלח'פאגי (מת 1658)

פילולוג מצרי הרבה לנדוד בארצות. חיבר חיבור ידוע בשם "شفاء الغليل فيما في كلام العرب من الدخيل" (=רווית הנפש/תשובה מספקת לשאול בפי הערבים). בחיבור זה הוא הלך בעקבות קודמיו והסתמך על קריטריונים פונולוגיים, מורפולוגיים, סינטכטיים ואף סמנטיים. כמו כן, הוא התייחס למלים עממיות שחדרו לערבית המדוברת ולמשלבים של עובדי השוק ובעלי מלאכה.¹²⁷

לותר קופף במחקרו על המלונאות הערבית ציין את הקריטריונים שלפיהם קבעו הפילולוגים הערביים את זרות המילה. (1) המבנה המורפולוגי: לאחר שסיבוי, המדקדק החשוב, תיעד את משקליה של הערבית התאפשר לזהות משקלים זרים שחדרו לערבית;

¹²⁵ ליתר הרחבה ראה: חיבורו של אלבשבישי 1995.

¹²⁶ בן-מוראד 1985, I, עמ' 37-40.

¹²⁷ אלח'פאגי, עמ' 125.

(2) מלים נדירות או שורשים נדירים, שככל הנראה לא היו שגורים בדיבור ולא נגזרו מהן צורות חדשות; (3) תכונות פונטיות: אלח'ליל כפילולוג הראשון, אשר הבחין בקריטריון זה, והגיע למסקנה שמילה ערבית מורכבת מארבעה או מחמשה עיצורים ואין בה מאותיות השטף (ל,מ, נ, ר, פ, ב) היא מילה זרה. כמו כן, צוין בקטע ששורבב לתוך ההקדמה של אלח'ליל ומיוחס לפילולוג אבו חמזה, אשר ציין שאין מילה ערבית המתחילה בִּצְרָף (נ.ר). צְרָפִים נוספים שימשו כאמצעי לזיהוי המילה כזרה, למשל: הצרור-ك-ج-ق-ج, ط-ص-ج-ذ. בנוסף לשיקולים חוץ לשוניים שהם המסורת, כלומר עדות הפילולוג שהמילה היא זרה.

9. מדדים לזיהוי המלים הזרות על-פי המדקדקים הערביים

כאמור לעיל, המדקדקים הערביים אמצו קריטריונים לשוניים וחץ לשוניים לזיהוי המילה כזרה. כמו, למשל, הסתמכות על תודעת הדובר וידעתו את המילה. וקריטריונים פונטיים ומורפולוגיים נוספים שבאמצעותם ניתן לזהות את זרות המילה ואת דרך שערובה. ניתן לחלק את הקריטריונים הלשוניים לשלושה: (1) מדד פונולוגי; (2) מדד מורפולוגי; (3) מדד מורפו-סינטכטי.

9.1. מדד פונולוגי

הפילולוגים הצביעו על הסגול הפונטי שחל במילה מבחינת מעתקי ההגאים והשינויים הפונולוגיים שחלים בה. סיבוייה¹²⁸ (המאה ה-8) כתב פרק מיוחד בעניין שערוב מלים בערבית ובו הוא התייחס למדד זה; שינוי בעיצורים ובתנועותיו במיקום של האות הנוספת בתוך המילה, למשל: آجر (לבנה), ابريسم (משי), إسماعيل (ישמעאל), سراويل (מכנסיים רחבים), فيروز (פנינים). שינוי האות שאינה קיימת בין העיצורים שלהם. הוא ציטט את אלח'ליל אבן אחמד אלפראהידי במילון "אלעין"¹²⁹, אשר קבע שלא יתכן שמילה בערבית מורכבת מארבע או מחמש אותיות ולא תכלול אחת מאותיות למנ"ר, ואם היא לא כללה סימן שהיא שאולה.

אלג'ואליקי נתן את המדדים שעלפיהם המדקדקים הערבים קבעו את המילה כשאולה:

¹²⁸ סיבוייה 1966, כרך 4, עמ' 303 – 304.

¹²⁹ 'אלעין' נחשב למילון הערבי הראשון, אשר חיבר אותו אלח'ליל אבן אחמד אלפראהידי. העיקרון שהנחה אותו בעריכתו הוא מקום החיתוך, ולפי זה הוא סידר את ערכי המילון, שכן התחיל באות עי"ן ומכאן השם.

(1) חילוף אותיות

הוא ציין שהיו מחליפים את האותיות שאין בין עיצוריהם בעיצורים קרובים מבחינת מקום החיתוך, למשל: 'يفيدلون الحروف التي ليست من حروفهم الى اقربها مخرجا', למשל: /v/ < [b] [f], [g] < [g]; [q]; [k]; /s/ < š כד שפונמות שאינן קיימות בערבית יועתקו לפונמות קרובות להן, ויש שהם השאירו את המילה בעינה. להלן דוגמאות הממחישות מדד זה, למשל: پزند < فرند (חרב), بگم < بقم (סוג של עץ), گریز < گریز (חכם וערמומי).

(2) התאמה פונולוגית בין העיצורים:

עיצורים שלא יבואו בתוך המילה, ולא יבואו בחפיפה אחת בתוך המילה הערבית הספרותית, וכשהם מזדמנים סימן שהמילה אינה ערבית, והיא שאולה:

(א) ج – ص שני עיצורים אלו אינם באים כצמד בתוך מילה בערבית, וכשהם מזדמנים סימן שהמילה שאולה, למשל: جص (גבס), صنج (מצלתיים), صولجان (שרביט).

(ב) ج – ق: جوق (קהל), جندق (שם פרטי, שם משורר), منجنيق (בליסטר, מרגמה).

(ג) س – ذ: اسيد (שם עיר), ساذج (נאיבי), أستاذ (מורה).

(ד) ج – ك: كجز (מעד), كج (גבס), كمج (ירד), كلج (החזק בגברים).

(ה) ج – ت: لا יבואו ביחד, ללא אחד מעיצורי השטף, אשר נהגים בצד הלשון:

جبت

(ו) لا יבואו ב-م אך ורק במעט מאד של מלים.

(ז) ط-ج: طاجن (מחבת), طيجن (מחבת), طيج (הכאה על גוף נבוב), طنجة (שם עיר).

(ח) ت-ط: طست (קערה).

(ט) ر-ل: רק במלים: ورل (מין לטאה), أرل (שם הר), غرل (עורלה).

(3) סדר העיצורים בתוך המילה:

(א) لا יבוא עיצור ש לפני ל בערבית.

(ב) /ن/ נחה אחרי /ر/ לא תבוא – زئر (מילא), كئر (בגד מכיתן).

(ג) /ذ/ אחרי /ز/ לא יבוא: هنداز (מדידה).

ד) לא יבואו שני עיצורים דומים בראש מילה: שש, ככ, דדן.

ה) /ס/ לא תבוא לפני /ט/ : إسطرلاب (אסטרולב, מכשיר למדידת זווית יחסית בין גרמי השמים).

ו) אין בערבית מילה שפה"פ שלה /נ/ ואחריה /ר/ : نرجس (נרקיס).

ז) אין בדיבור הערבי מילה המורכבת משלוש אותיות ועה"פ שלה /י/ ולה"פ /ו/.

ח) לא קיים בדיבור הערבי מילה שעה"פ שלה /ל/ ואחריה /ר/.

9.2. מדד מורפולוגי

מדד זה עוסק בתבנית המילה ובמשקלה. המדקדקים הצביעו על יצירת המילה לפי משקל ערבי קיים. סיבוייה הצביע על עניין סיגול מלים שאולות לפי התבנית הערבית דרך ההיקש قياس (אנאלוגיה) למילה קיימת בערבית, ועל-ידי זה היא נקלטת בתבנית הדקדוקית הערבית. כך, למשל: درهم לפי هجرع, دينار לפי ديمااس. إسحاق לפי إعصار, يعقوب לפי يربوع, جوب לפי فوعل. ויש שהם השאירו את המילה בעינה ללא שינוי.

להלן דוגמאות הממחישות את הקריטריון המורפולוגי:

צורות ומשקלים שאינם קיימים בלשון הערבית וכשהם מזדמנים סימן שהמילה שאולה:

1. אין בערבית משקל فعول- أجور.

2. אין משקל فعل- بقم

3. אין משקל فاعل- هاون, كابل

4. אין משקל فعיל- ضهيد, عثيد

5. אין משקל فعل- לרבות حنر

6. فعل

7. قئعل : סיבוייה העיר שמשקל זה אינו קיים בערבית.

קריטריון נוסף שהלכו לפיו המדקדקים הערביים הוא המסורת, קרי, הסתמכות על דעת התושבים דוברי השפה הזרה.

9.3. מדד מורפו-סינטכטי

אף קריטריון מורפו-סינטכטי היווה מדד לבחינת זרות המילה. הם ציינו שמילה הנוטה לפי הנטייה הערבית ומקבלת תווית היידוע נחשבת לערבית.¹³⁰

ברי לכל, שהערבית עשירה במשקליה יכלה לסגל את הצורות השאולות למשקליה, דבר שמקשה על זיהוי המילה הזרה בחלק מן המקרים.

לסיכום, מחברי המילונים הערביים התייחסו ליסוד המושאל במספר ביטויים: מערב (=משוערב), دخيل (שאול) مولد (=מחודש), من كلام العامة (=מדיבור ההמונים), من كلام اهل السواد¹³¹ (=מדיבור תושבי בצרה וכופה, הנבטים), ليس بعربي صحيح (אינו ערבי תקין). ויש שהם ציינו במפורש את הלשון שממנה נשאלה המילה, ויש שלא צוין. עד המאה ה-12 לא אוגדו היסודות המושאלים בחיבור אחד בצורה סיסטמית. אלגיואליקי (מת 1145) הוא הראשון מבין הערבים שמצביעים עליו כמי שערך חיבור למלים המושאלות בערבית.¹³²

לפניו המלים היו פזורות בחיבורים שונים. לחלק מן המלים הוא ציין את הלשון שממנה נשאלה המילה, בחלק לא ציין ובחלק טעה בייחוס המילה ללשון מסוימת. בתוך חיבורו הוא הביא מלים פרסיות, ארמיות, יווניות ואף עבריות. כמות המלים העבריות בחיבורו מועטה בהשוואה למלים משפות אחרות. מרבית המלים העבריות שהביא אותן אלגיואליקי הן שמות פרטיים. בעקבותיו חוברו מספר חיבורים כמו אלח'פאגי ואלבשבישי.

10. הערבית הנוצרית

10.1. הגדרת המונח

ערבית נוצרית היא ערבית מדוברת בפי ערבים נוצרים ונכתבת ע"י ערבים נוצרים לקהל יעד נוצרי. עובדה זו היא בעלת השפעה על אופיה של לשון זו. הקהילה הנוצרית במזרח

¹³⁰ אבן-ג'נ, אלח'צאץ, I, עמ' 357 – 369.

¹³¹ הכוונה היא לתושבים הארמים שהיו שוכנים באזור הזה. בפיהרסת, עמ' 24, צוין: "وأما السريانية فكان يتكلم بها أهل السواد" (=הסורית דיברו אותה תושבי אלסואד); יאקות, III, עמ' 309-310, "الكلدان كانوا يسكنون سواد العراق. السواد ما حوالى الكوفة من القرى والرساتيق... " قال ابو معشر: إن الكلدانيين هم الذين كانوا ينزلون بابل في الزمن الاول" (=הארמים היו שוכנים באזור סואד אלעראק. ואלסואד היא כופה וכפרה... אמר אבו מעשר: הארמים הם אשר שכנו בבבל מקדמת דנה).

¹³² ראה תיאור וביקורת על חיבורו של אלגיואליקי, אלשדיר 1999.

כתבה ספרות ערבית ענפה הן באותיות ערביות והן באותיות סוריות (כתב גרשוני).¹³³ בתקופה הקלאסית ידועים משוררים אשר חיברו שירים בערבית קלאסית. בשירים אלו אף נמצא מספר רב של מלים מתחום הדת והפולחן הדתי, הקשורות ביהדות ובנצרות. כמו כן, הספרות הערבית-נוצרית ליטורגית, הקשורה בכנסייה ובתחומים הקרובים לה היא בעלת מאפיינים ייחודיים. הליטורגיה הערבית מרביתה תרגומים מן היוונית ומן הסורית. הרבה מן המלים והמונחים היווניים הועתקו לערבית או תורגמו ומשמשים ברובד הערבי-נוצרי הכתוב. אף ספרות דתית תורגמה מן הסורית או נתחברה בהשפעת הסורית. גם כאן ההשפעה בולטת הן באוצר המלים והן במבנה הדקדוקי של כתיבה זו. ראוי לציין, שמשלב כתוב זה שונה מן הערבית הכתובה ע"י הערבים המוסלמים לא רק בהקשר התוכני והדתי, אלא בהקשר של המלים ומטבעות הלשון, המשמשים בכתיבה זו, דבר המשקף את הייחודיות הבולטת של הערבית הנוצרית בכתיבה הפולחנית והליטורגית. אדגים את דבריי במספר מלים מספר תפילה הנוצרי האורתודוכסי שזיקתו ליוונית: قُنداق (=תפילת שבת), أورولوجيون (=ספר תפילה מחולק לשעות), طروبارية (=פיוט), خوروس (=מקהלה בכנסייה), مطران (=ארכבישוף), أَسْقَف (בישוף). מן הסורית: إصْحاح (=פרק בתנ"ך או בברית החדשה), باعوث (תפילה ליום השני לחג הפסחא), بُرْشان (לחם הקודש), زِيَّاح (הקפה בכנסייה), تَشْمِشْت (=ספר תפילה).

10.2. המקורות שמהם נשאלו מלים בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה

10.2.1. מן המדוברת

הלשון המדוברת קולטת מלים ממקורות שונים מדוברים ואף כתובים המשפיעים עליה או הממלאים חלל ריק למסומנים, שהאדם זקוק להם בחייו היומיים. שאילה מן הדיבור היא אופיינית בכל מגע בין-לשוני והרקע שלה הוא סוציולינגוויסטי מובהק.¹³⁴ החברה כולה שותפה במעשה השאילה אף שתחילתו של תהליך השאילה הוא בפעילות הפרט. מלים

¹³³ כתב 'גרשוני' או 'קרשוני' הוא כתב של טקסטים ערביים באותיות סוריות. כתב זה אופייני לנוצרים הסורים והמארונים, אשר כתבו תרגומי תנ"ך ויצירות נוספות בכתב זה. על הביטוי גרשוני ראה: דריאן 1904, עמ' 790-785; אלדומניכי 1929, עמ' 183-186, על כתבי יד גרשוניים ראה: אספלאג 1963, המביא רשימה של כתבי יד כתובים בסורית, בגרשונית, בארמית נוצרית ובמנדעית.

¹³⁴ גלוסקא 1999, עמ' 110.

נשאלו בענ"מ מן הארמית עקב המפגש והמגע עם תושבי המקום או מלים נשתיירו בפייהם של התושבים המקומיים, דוברי הארמית לאחר מעבר הדיבור מן הארמית אל הערבית.

10.2.2. הספרות

גם הספרות כחלק מן התרבות האנושית היא גם אמצעי חשוב להעברת מושגים ומונחים בין אם קיים מגע פיזי ובין לאו עם אותה תרבות. והיא ערוץ חשוב להשפעה בין לשונות, ובמיוחד, דרך תרגומי יצירות מלשון אחת לאחרת ודרך מפגש תרבותי בין עמים ויחידים.¹³⁵ המקורות שמהם נשאלו מלים בענ"כ הוא תרגומי תנ"ך, טקסטים ערביים של הברית החדשה וספרות ליטורגית בערבית נוצרית, בנוסף לספרות עממית כתובה בערבית נוצרית. קורפוס זה, בעיקרון, המקור לשאלות המלים. התרגום הסורי, הפשיטתא, מהווה מקור עיקרי שממנו נשאלו מלים. שהרי ידוע, כי הרבה מן התרגומים הערביים של המקרא נעשו מן הפשיטתא, ועל כן מלים רבות הקיימות בפשיטתא יועתקו לערבית, לדוגמה, המלים: شوب (שרב), صفري (צפיר), مصنفة (=מצנפת), صديدا (=נפך), تخلتا (תכלת). כמו כן, מלים ארמיות שנשתיירו בתוך טקסט הברית החדשה יועתקו לערבית בצורתן הארמית: شبقتي (=עזבתני), أفنا (=פתח), طليتا/طليتا (=נערה), طبيتا/طبيتا (=צביה), رقا (=קל דעת).

11. המרכיב העברי-ארמי בערבית היהודית

בלשון הגלויות היהודיות נמצא מלים עבריות וארמיות, ויסודות עבריים-ארמיים. מה שמכונה במחקר המרכיב העברי או העברי-ארמי.

טבעי הוא שבלשון הגלויות היהודיות נמצא מלים עבריות ויסודות עבריים. מה שמכונה במחקר המרכיב העברי. הזיקה הנמשכת של היהודי לספרי הקודש, והקריאה המתמשכת בהם ובספרי התפילה שמרה על הרצף עם העברית ואף עם הארמית. היות היהודי דיגלוסי, דובר לשון הארץ שחי בה ויודע או דובר העברית כלשון אם או כלשון בעלת מעמד וזיקה רגשית בקרבו, מאפשר חדירתן של מלים עבריות בדיבור ובכתיבתו.

חוקרים אחדים נרתמו לסוגייה זו והופיעו מחקרים בנושא המרכיב העברי בלשונות היהודים.¹³⁶

¹³⁵ ליתר הרחבה ראה: בלומפילד 1976, עמ' 444; השווה בנדויד 1967, א', עמ' 92-94.

¹³⁶ ביבליוגרפיה מפורטת על המרכיב העברי בערבית היהודית הבינונית ובערבית היהודית החדשה במזרח ובמערב ראה אצל אבישור 2001, עמ' 9 הערה 2.

המרכיב העברי בלשונות היהודים נושא שזכה למחקרים. כמתואר במחקר חקר היסודות העבריים והארמיים בערבית היהודית התחיל במאמרו של גויטיין (1931), כאשר כתב על "היסודות העבריים בשפת הדיבור של יהודי תימן".¹³⁷ אחריו פרסם לסלאו מאמרו על "היסודות העבריים בלהג הערבי-יהודי-של פס" שבמרוקו.¹³⁸

וינרייך (1958), ציין שבלשונות היהודים קיימת הבחנה בין יסוד עברי ממש לבין יסוד עברי מותך או משוקע.¹³⁹ הוא ציין שקיים קושי בלשון הכתובה בקביעת הרכיב כעברי או לאו, שכן רוב המלים נכתבו בכתב מסורתי, ועל סמך הכתיב אי אפשר לשער כיצד הגו את המלים הללו.

בלאו (1958), העיר שיש להתייחס ליסודות אלה כהדבק אחד ואין הצדקה להפרידם, מאחר והעברית והארמית התמזגו יחד בלשון חכמים. הוא כתב: "העברית בצורתה בתקופת ימי הביניים, שהיא לשון חכמים, כוללת בתוכה יסודות ארמיים. הוא רואה ביסודות העבריים-ארמיים יחידה אחת ממוזגת, כפי שהתמזגו בספרות התלמודית, ומורגשים כלשון המייצגת את היהדות. ואת התרבות היהודית, אין כל הצדקה להפרידם זה מזה. כשנדבר אפוא על יסוד עברי, נתכוון גם ליסוד ארמי, כפי שנתמזגו בלשון התלמוד והמדרשים".¹⁴⁰

בלאו כתב על היסוד העברי בטקסטים ערביים-יהודיים מימי הביניים. הוא העיר שקיים קושי בהבחנת יסודות פונטיים עבריים, מאחר וידיעותנו על הלהגים מצומצמות והן מתבססות על סטיות שבכתיב השמרני.¹⁴¹ באופן כללי המלים העבריות הותאמו למערכת הפונטית הערבית. הוא הדגים את הפונמה /g/ שאינה קיימת בערבית בפועל 'תגייר', לדעתו זהו פועל שאול מן העברית. מדד נוסף שהתייחס אליו בלאו הוא התחביר והתצורה. בקטיגוריות דקדוקיות אלו העיר בלאו שהמלים העבריות הלכו לפי התחביר הערבי. אף בתצורה, הצורות שימשו בקטיגוריות דומות ומקבילות בין העברית והערבית. בצורות השמניות הצורות השאולות בד"כ נוהגות לפי ריבוי שבור, כלומר כצורת היחיד, להבדיל מריבוי שלם: מחאזיר, מזאמיר, פראריש, סדאדיר. בתחום אוצר המלים ישנן מלים

¹³⁷ גויטיין 1931, עמ' 380-356 (=גויטיין 1983, עמ' 269-287).

¹³⁸ לסלאו 1945, עמ' 78-61.

¹³⁹ המונחים על פי וינרייך 1958, עמ' 66-54.

¹⁴⁰ בלאו 1958, עמ' 184.

¹⁴¹ בלאו 1958, עמ' 186-187.

שאולות שהן מציינות עניינים יהודיים מתחום ההלכה והלימוד.¹⁴² מאמרים אלו היו ראשוניים ולא כללו את מגוון תחומי הלשון.

עיסוק מעמיק יותר החל לאחר פרסום מאמרו של בר-אשר (1978), על "היסודות העבריים בערבית המדוברת של יהודי מרוקו".¹⁴³ בשנים האחרונות נתפרסמו מחקרים ומאמרים ואף יצאו ספרים העוסקים במרכיב העברי בלשונות היהודים. בר-אשר פרסם ספר "מחקרים במסורות ולשונות יהודי צפון אפריקה". בו על היסוד העברי בערבית המדוברת במרוקו וגם בערבית הכתובה, כולל לשון "השרח" המערבי למקרא.¹⁴⁴ הוא בחן יסודות מתחום הדקדוק וחלוקתם הדקדוקית של יסודות אלה, תחומי השימוש של היסודות השאולים, לשונות המוצא, שינויים וחידושים מילוניים וסימנטיים. בר-אשר התייחס לשינויים הפונטיים שחלו במלים בעיצורים ובתנועות, ולענייני תצורה. הוא ציין כמה סימנים בתצורה המלמדים על התאזרחותם של שמות העצם העבריים בערבית המדוברת: כמו סימן היידוע הערבי (ال), דרך ההקטנה, וענייני תחביר.¹⁴⁵ כמו כן, חקר את היסודות העבריים בערבית המדוברת של יהודי מרוקו ובמסורת הכתובה. בחיבור זה התייחס בר-אשר לתחומי השימוש של היסודות העבריים והעיר שהתחום העיקרי של היסודות הוא בית-הכנסת ובית המדרש, לוח השנה היהודי, ענייני הלכה ומנהג, עולם הלימוד, כינויי הקב"ה, ברכות ואיחולים בנוסף למלים כלליות. בתחומים אלו קיימות מלים עבריות. כמו, למשל: קרבן פסח, מן, שופר, משכן, אורים ותומים, משיח, שעטנז, דרום. הוא העיר ששמות אלה נשארו כהוויתן.¹⁴⁶ לאחר שסקר את לשון ה "שרח" הגיע למסקנה, שמספר הביטויים העבריים שנשתקעו בו מועט הוא. ספק אם ניתן לדבר על יותר מ-150 ערכים בשרח כולו. למעשה, בר-אשר היתווה בסיס ודרך לחקר המרכיב העברי בערבית היהודית, ואף מתודה לחקר היסוד הזר בלשון.

אף שורצוולד (1984), התייחסה למדדים להיתוכן של המלים העבריות והארמיות בספרדית-היהודית.¹⁴⁷ במאמר זה היא חילקה את המדדים לשני חלקים: מדד לינגוויסטי,

¹⁴² שם, עמ' 191-193.

¹⁴³ בר-אשר 1978, עמ' 163-189 (=בר-אשר 1999, עמ' 147-172).

¹⁴⁴ שם, 1999, עמ' 3-144.

¹⁴⁵ שם, עמ' 157.

¹⁴⁶ שם, עמ' 176.

¹⁴⁷ שורצוולד 1984, עמ' 357-367.

המספק סיווג מודרג על-פי שיקולים מורפולוגיים, פונולוגיים וסמאנטיים. והמדד שהוא סוציולינגוויסטי, קשור בתחושתם של הדוברים מצד אחד, ומצד שני בהתייחסותם אל המילה, הן אלה המעידות על מידת ההיתוך.

ממן (1989), כתב מאמר על זיהוי המרכיב העברי בערבית היהודית המוגרבית.¹⁴⁸ הוא העיר שאם המרכיב הזר בלשון השואלת שאול מלשון שאין לה קירבה גנטית אליה, הוא עשוי להיות בולט בזרותו ובדרך כלל לא יהיה כל קושי לאתרו. אולם אם שתי הלשונות קרובות קרבה גנטית, עשויים להתגלות קשיים בזיהוי המרכיב השאול. אך גם במקרה של שאילה משפה אחות המרכיב השאול של הלשון עשוי לגלות זרות מסוימת למבנה הכללי של הלשון הקולטת, זרות העשויה לבוא לידי ביטוי בדקדוק (בתחום ההגה או התצורה), בגיזרון, בפראזיולוגיה ובתחומים האחרים. הוא העלה שאלות ובעיות לגבי הבחנים לקביעת המרכיב כעברי. ממן השתמש בבוחן פונולוגי; לקסיקאלי; פראזיולוגיה; בוחן סמנטי ובתודעת הדובר.

חוקרים נוספים הלכו בעקבותיו של בר-אשר וחקרו את היסודות העבריים של יהדות מרוקו נזכיר כאן את בהט (1990) (=בהט 2002), אשר חקר את המרכיב העברי בערבית הכתובה של יהודי מרוקו, תיאר את המקורות שעליהם ביסס את מחקרו על המרכיב העברי שבמקורות אלו, וערך גלוסר של המלים העבריות בערבית הכתובה.¹⁴⁹ במחקר זה התייחס לזיהוי המרכיב העברי בלשונות היהודים. הוא ציין שמרכיב זה שונה בהיקפו מלשון יהודית אחת לשנייה. כמו כן נבדל בתוך אותה לשון ברבדים חברתיים ובמשלבים, כמו לשון נשים ולשון גברים. בלשון כתובה לעומת לשון דבורה. בעיה נוספת שהצביע עליה בהט היא: הקרבה בין הערבית המקומית לבין העברית. הזהות בין הערבית המקומית במשמעות ובהגייה מקשה על קביעת מקור המילה. לשם פתרון קשיים אלו הוא קבע "בררת מחדל" והיא שהמילה היא ערבית ברוב המלים הזהות, אלא אם כן אפשר להוכיח בדרכים אחרות את מקורה העברי.¹⁵⁰ בהט השתמש במספר בחנים לקביעת המילה כעברית. (א) בוחן סמנטי: משמעות המילה מותנית במשמע שבהקשר; (ב) בוחן מורפולוגי: הבחנה בצורנים עבריים מוחלטים, כמו למשל צורך ריבוי עברי; (ג) בוחן תחבירי: מילים

¹⁴⁸ ממן 1989, עמ' 171-201.

¹⁴⁹ בהט 2002 (=1990).

¹⁵⁰ שם, עמ' 15.

שנמצאות בצירוף עברי; (ד) בוחן הכתיב וההגייה; (ה) תודעת הציבור: מלים בסיסיות הקיימות בתודעת הציבור, כמו: תלמיד, חכם, נפטר, צדיק.¹⁵¹

הנשקה (2001), חיברה דיסרטציה על המרכיב העברי בלשון הערבית המדוברת של יהודי תוניסיה. החיבור כלל פרקי לשון וגלוסר של המלים העבריות המשמשות בלהג הערבי המדובר בפי היהודים בתוניסיה.

אבישור (2001), דן בעניין מה נחשב ליסוד שאול במסירה שבעל-פה ובמסירה שבכתב.¹⁵² להבדיל מיתר המחקרים, התייחס אבישור לחקר המרכיב העברי בערבית היהודית מן המסירה שבעל-פה ומן המסירה שבכתב. הוא אף בחן את הזיקה בין שני התחומים. והעלה שאלה מתודולוגית חשובה והיא: מהי זיקתם של היסודות העבריים והארמיים שמוצאם ממסירה בעל-פה אל היסודות העבריים והארמיים המצויים בערבית-יהודית כתובה מן העת החדשה? אבישור חולק על אלה שלא העדיפו את המסירה שבכתב. מתוך טענות שהוא דוחה אותן. לדעתו, טענות אלה אינן מבוססות ואינן עולות מבדיקה שיטתית שהוא ערך על היסודות העבריים והארמיים שבטקסטים הכתובים. קיימים כתבי יד בערבית-יהודית ואין הבדלים בינם ובין הערבית המדוברת.¹⁵³ אבישור גורס שיש להשתמש במקורות שבכתב לאיתור היסודות העבריים והארמיים ולראותם כחלק בלתי נפרד מלשון הדיבור. הוא ציין חמש מגבלות, שלטעמו, על החוקרים להקפיד בקביעתם שיסוד זה ארמי או עברי: (א) שכיחות היסוד העברי-ארמי במקורות ספרותיים מגוונים. שכיחות וגיוון מראים את עומק ההיתוך ועומק השימוש; (ב) יסוד הקיים בלשון הדיבור של אותה קהילה ובלשון הכתובה יש לראות בו יסוד עברי-ארמי. זיהויים של יסודות עבריים וארמיים בשני דרכי המסירה, במקורות שבכתב ובמסורת שבעל-פה, מקנה חשיבות יתרה להוכחה לקיומו של המרכיב בלשון הדיבור; (ג) תפוצת היסוד בקהילות יהודיות נוספות הדוברות ערבית יהודית יאושש ויחזק את הנחת קיומם בלשון הדיבור; (ד) משנה עדיפות ייחס ליסודות עבריים וארמיים שכתובים וצורתם אינם הכתיב והצורה הרגילים שבעברית. צורות מן הסוג הזה מראות שהן משולבות ומותכות עמוק בערבית המדוברת והכתובה והדובר אינו מודע שהן עבריות או ארמיות; (ה) עדיפות תינתן ליסודות עבריים וארמיים

¹⁵¹ שם, עמ' 17.

¹⁵² אבישור 2001, עמ' 39-61.

¹⁵³ שם, עמ' 42.

שאפילו הכותב אינו יודע שמדובר במרכיב עברי או ארמי. אליבא דאבישור, חשיבותם של היסודות העבריים והארמיים שבמקורות בכתב ובמסורות שבעל-פה היא שווה והם משלימים אלה את אלה.¹⁵⁴

על המרכיב העברי בערבית היהודית במזרח פרסם אבישור מאמרים וספרים. הוא עסק במרכיב העברי ארמי בערבית היהודית בעיראק, בסוריה, בא"י ובמצרים. שיטתו של אבישור נבדלת מקודמיו בזה שהוא התייחס ליסודות העבריים מן המסורות שבעל-פה ומן המקורות שבכתב כשתי מסירות המשלימות זו את זו.¹⁵⁵ מתודה זו לא הובלטה קודם לכן. במחקריו מבליט אבישור את המרכיב העברי ארמי כמאפיין לערבית היהודית של יהדות המזרח. הוא התייחס ליסודות ארמיים השכיחים במקורות הספרותיים הערביים. ישנם יסודות רגיונאליים, ויסודות משותפים ללהגי הערבית היהודית. הוא התייחס הן ליסוד העברי במסורת שבכתב והן למסירה שבעל-פה. הוא תיאר את אופייה של לשון התרגום בערבית היהודית החדשה.¹⁵⁶ בתרגומי מקרא במזרח העיר אבישור שמספר המלים העבריות מועט יחסית. המלים העבריות באות רק במקומות שלא מצאו להן המתרגמים מלים שוות ערך בערבית, ובמיוחד אמור הדבר במושגים יהודיים שככל הנראה קשה היה לתרגמם. כמו, שופר, אורים ותומים, חול, שער לעזאזל, תקיעה, תרומה.

12. סקירת המחקר על היסודות הזרים בערבית בתקופה החדשה

בתקופה החדשה נכתבו חיבורים כלליים ליסוד המושאל בכלל בערבית וליסודות של לשון אחת בפרט. כך, למשל, אליסועי כתב ספר כללי על המלים הזרות בערבית מן הלשונות: ארמית, עברית, פרסית, יוונית, תורכית, לטינית, איטלקית, צרפתית ואחרות. בספר זה הוא הביא פרק המונה כ-40 מלים עבריות מרביתן שמות. חלק ממלים אלו נזכר בתוך המילונים הקלאסיים או בתוך ספרות ערבית קדומה. בחלק מן המקרים צוין

¹⁵⁴ שם, עמ' 57.

¹⁵⁵ אבישור 2001, עמ' 39-61.

¹⁵⁶ אבישור 2002, עמ' 113.

שמלים אלו הן עבריות. למשל, המילון "לסאן אלערב" הביא מספר שמות פרטיים שהם עבריים ואף מספר מועט של מלים שהן עבריות או נטען שהן עבריות.¹⁵⁷

בהשוואה ליסודות המושאלים בתוך הערבית, היסודות העבריים מעטים מאוד בהיקפם בתוך המילון הערבי. שכן, הארמית והפרסית, דרך אגב, זכו לחיבורים שלמים. ספרים חוברו וכללו בתוכם מלים פרסיות ומלים ארמיות. הדבר משקף את כמות המלים שחדרו לערבית, לעומת מספר המלים הדל של העברית ואשר חדר לערבית.¹⁵⁸ אך יחד עם זאת, חיבורים אלו קדומים יחסית, לא כללו את כל היסודות ויש מקום לחדשם ולעדכןם.

נשאלת השאלה מהו טיב דלות כמות היסודות העבריים בתוך הערבית בהשוואה לכמות יסודות משפות אחרות, כמו ארמית או פרסית?

כידוע, הארמית שלטה במזרח כלשון דיבור וכך תפסה את מקומה של העברית. בזמן עליית קרנה של הערבית שימשה העברית לשון פולחן דתי והארמית היא אשר הייתה לשון הדבור והלשון החייה, והמגע היה עם הארמית. לכן, ההשפעה תהיה של הארמית. מצד שני, השפעת העברית הייתה יותר בתחום הספרותי, בספרי הקודש במינוח הדתי או במלים מתחום התרבות.

12.1. לנדברג 1920-1942

ישנם חיבורים שהזכירו את ההשפעה הארמית או העברית-ארמית. למשל, לנדברג בחיבורו על אוצר המלים של *daṭīna*, כך ראשון 1920; כך שני 1923; כך שלישי 1942. בחיבור זה התייחס לנדברג למלים הארמיות בלהג של דת'ינה, והשווה לדיאלקטים ערביים נוספים שיש בהם השפעה ארמית.¹⁵⁹

12.2. פרנקל 1886

בתקופה החדשה התייחסו לתופעה של מלים שאולות בערבית מספר מלומדים שהבולט ביניהם פרנקל. בחיבורו על המלים הארמיות בערבית הספרותית. *Die Aramäischen*

¹⁵⁷ ראה אבו מג'לי 1998, עמ' 36 מביא 8 מלים שנזכרו במילון "לסאן אלערב" כמלים עבריות: اورياء (שם פרטי), اورشليم (ירושלים), ايل (אלוהים), بالام (גמל הים), برخ (ברד), شبور (שופר), موسى (מושה), هيت (בוא הנה); בן-מוראד 1987, עמ' 194, הביא שתי מלים שהן עבריות: بالام (גמל ים), بعير (בהמה). ואני אתרתי את המלים הבאות שנטען שהן מן העברית במילון 'לסאן אלערב': حير (איש דת יהודי), فهر (בית-כנסת), ربانيون (רבנים), هيول (אור השמש), زمانة (גלימה מצמר).

¹⁵⁸ על המלים הזרות בערבית ראה אלג'ואליקי 1966; אלבשבישי 1995; אלחיפאג'י 2003; גפרי 1938 מלים זרות בקוראן; אליסועי 1959; על המלים הארמיות בערבית הספרותית ראה פרנקל 1886 (=1962), אגינאטיוס 1969, על המלים הפרסיות ראה שיר 1990.

¹⁵⁹ לנדברג 1920-1942.

Fremdwörter Im Arabischen, שיצא לאור בשנת 1886. הוא הציג מדדים לשוניים לקביעת היות המילה ארמית. כדי לקבוע שהמילה שאולה, הוא הסתמך על מדדים פונולוגיים, מורפולוגיים ועל עמדת הפילולוגים הערביים, אשר ציינו שאין למילה מקור בערבית. פרנקל העיר שהפילולוגים הערביים לא עסקו בצורה מעמיקה בשפות השמיות, אך נמצא רמיזות והשוואות לשפות שמיות קרובות. כך, למשל, הוא ציטט את אלאצמע, אשר השווה בין הערבית לבין הנבטית כשאמר ط בנבטית מקביל לה בערבית ظ .¹⁶⁰ משקל רב ייחס לעמדת הפילולוגים, אשר ציינו: ليس له اصل في العربية (=השורש אינו קיים בערבית). הוא אף הסתמך על ההשוואה הפונולוגית ועל הצטרפות הפונמות בערבית. והתחשב במסורת לגבי עמדת הפילולוגים בקביעת מילה מסוימת כשאולה. בנוסף למבנה התצורתי של המילה, האם המבנה תואם את המשקלים הערביים או זר להם? פרנקל הסתמך על ספרות ארמית וסורית בהשוואתו את המילה לארמית. הוא ציין מספר רב של מלים ארמיות שאולות בתוך הערבית והראה את המקור הארמי לפי המדדים שזכרו לעיל. הוא חילק את המלים השאולות לפי תחומי החיים השונים: תחום הבית והחצר, המזון, לבוש וחפצי קישוט, בעלי-חיים, חקלאות וצמחים, מינרלים, שמות היין וכלי הקיבול, מסחר והובלה, ספנות והובלה ימית, מלחמה, כלי כתיבה, מלאכה ואומנות, פולחן נוצרי ומנהל. כאן המקום להעיר, שחיבורו של פרנקל לא הביא את המלים שבכתבי-היד הנוצריים ובמיוחד בתרגומי התנ"ך. הוא הביא מה שנרשם בלקסיקוגרפיה הערבית. **מלים רבות מתוך תרגומי התנ"ך מקומן נפקד בלקסיקוגרפיה הערבית וגם בחיבורו של פרנקל.** על אף חשיבות חיבורו של פרנקל הוא חסר מן הבחינה הזאת, שהוא הביא רק את היסודות שחדרו לערבית הספרותית. אך מן הספרות הערבית הנוצרית הכתובה הוא החסיר ולא כלל את כל המלים. בחיבור זה אשלים את התמונה ואביא את המלים שחדרו לערבית הנוצרית הכתובה ואשר לא הובאו על-ידי פרנקל.

12.3. חביקה 1902-1904 (=1939)

בלבנון פרסם הכומר יוסף חביקה שני קונטרסים 1904-1902 الدوائر السريانية في لبنان وسوريا (=המשקעים הארמיים בלהגי לבנון וסוריה) פורסם פעם נוספת בכתב-העת

¹⁶⁰ פרנקל 1886, עמ' x.

'אלמשרק' בשנת 1939. בהקדמה לרשימת המלים הביא חביקה דוגמות אחדות של יסודות ארמיים בערבית בהגה, בצורה, בתחביר בנוסף למילון שמהווה חלק הארי. חיבור זה מתייחס למלים שחדרו הן לספרותית והן למדוברת. לדוגמה, מתחום הצורה: أرزון=ארז+ון (צורן הקטנה)=עץ הארז הקטן, جملون (מתקן עשוי עץ משופע).

בחיבור זה אין התייחסות לשינויים הפונו-מורפולוגיים שחלו במלים שנשאלו, ואין התייחסות למעצקים סמנטיים. חביקה לא הסתמך על מילונים מדעיים. הוא לא שם לב ליסודות משותפים בין הערבית ובין הסורית. חלק מן התיבות הוא שייך אותן לסורית, אך מבדיקה שערכתי הן קיימות בערבית הספרותית ואין וודאות שהן שאולות. לדוגמה: הפועל حرق¹⁶¹ מקביל לו בעברית 'חזק', ובארמית ובסורית 'חזק'. הוא קיים בערבית הספרותית והמדוברת, ואין תימה איפוא שיהיה משותף ללשונות אלו.¹⁶² הפועל سطم/سدم¹⁶³ קיים בערבית ובעברית 'סתם' ואין וודאות שהוא שאול. הפועל سطح¹⁶⁴ הביא אותו גם בערך شطح, הערך הראשון הוא המקבילה האטימולוגית לפי מעתקי ההגאים בלשונות השמיות, והשני הוא השאול. عرم מביאו חביקה¹⁶⁵ כפועל סורי שאול בערבית. אך לאמיתו של דבר הפועל קיים בערבית הן כפועל והן כצורה שמנית عرمة 'ערימה', והפועל عرم בהוראה של 'אסף'.¹⁶⁶

כאן ניתן להדגים דוגמה נוספת שהביא אותה אלמוצלי ברשימתו על המלים הארמיות בערבית המדוברת של אלמוצל בעיראק, אף הוא ייחס כתובות לארמית למרות שאין להן קיום בארמית והן ערביות. למשל, הפועל قشع / qaša^c (=ראה), הוא ייחס אותו לארמית בצורת 'גשק'.¹⁶⁷ בדקתי במילונים הארמיים הקלאסיים והחדשים ולא מצאתי תיעוד לצורה זו. הצורה קיימת בערבית וההוראה שלה כפי שנזכרה במילון "לסאן אלערב"

161 חביקה 1939, עמ' 308.

162 בד"ב, עמ' 304.

163 חביקה 1939, עמ' 325.

164 שם.

165 שם, עמ' 350.

166 בד"ב, עמ' 790.

167 אלמוצלי 1935, עמ' 71 אלמוצלי הביא את הצורה בסורית 'גשק' והעיר שהיא מילה (סואדיה=עממית)

כעידותו של אלמוצלי הוראתה 'התגלה', 'נחשף' הוראה זו קרובה מאוד להוראה הקיימת בערבית המדוברת במשמעות 'ראה', ולכן אין כל הצדקה לראות בפועל זה שאול מן הארמית, כשאין לו קיום שם ויש לו יסוד בערבית.

12.4. גראף 1905

בעקבותיו של פרנקל פרסם גראף 1905, *Der Sprachgebrauch der Ältesten*, *Christlich-Arabischen Literatur*,¹⁶⁸ בספר זה הוא הסתמך על תיאור הלשון של טקסטים נוצריים מתוך כתבי יד של תרגום הברית החדשה ושל מעשי השליחים. בו התייחס למעתקי הגאים, לתחביר ואף לסמנטיקה. חיבור זה אינו מקיף את כל הסוגיות הלשוניות המשתקפות מן הספרות הערבית הנוצרית. העיסוק שלו מצומצם לז'אנר מסוים, שהוא חלק מתוך הספרות הרחבה של הערבית הנוצרית. ואף פרסם גראף 1954 רשימת מלים ומונחים נוצריים השכיחים בכתבים הנוצריים, אך פרסומים אלה הם חלקיים ואין בהם דיון ממצה. נוסף על זה, חיבר גראף חיבור אנציקלופדי על הספרות הערבית הנוצרית בחמשה כרכים: *G. Graf, Geschichte der Christlichen Arabischen Literatur, Vol. I-V, Vatican 1944-55*, בו נתן סקירה ותיאור כללי לכתבי-יד, לפרסומים הן מבחינה היסטורית והן מבחינת הכתות הדתיות, לז'אנרים וגם למחברים. באזור הסהר הפורה נתפרסמו מספר חיבורים, המתייחסים לתופעת המלים המושאלות ובצורה חלקית ליסודות המושאלים.

בעיראק העיר אבישור¹⁶⁹ שהחוקר העיראקי יוסף ג'נימה פרסם סדרת מאמרים בכתב-העת "לוגית אלערב", בנושא המלים הארמיות בלשון הערבית העיראקית. ובשנת 1935 פרסם דאוד אלגילבי אלמוצלי קונטרס על "אלאת'אר אלארמיה פי לוגית אלמוצל אלעאמיה" (=עקבות הארמית בלשון העממית של מוצל).

12.5. פג'אלי 1918

בשנת 1918 פרסם הכומר והבלשן הלבנוני, מיכאל פג'אלי, חיבור בצרפתית על המשקעים הארמיים בערבית המדוברת בלבנון בו התייחס לבחינות הפונולוגיות,

¹⁶⁸ גראף 1905.

¹⁶⁹ אבישור 1993, עמ' 7.

המורפולוגיות, התחביר בנוסף לבחינה הלקסיקאלית. הוא הביא מלים מן הריאליה, מן החקלאות ממחזור השנה ומן התחום הדתי.

12.6. חתי 1922

חיבור נוסף שנתפרסם בלבנון 1922 ע"י החוקר פיליפ חתי בשם: اللغات المحكية في سوريا ولبنان (=הלשונות הדבורות בסוריה והלבנון), שיש בו סקירה על הלשונות שהיו מדוברות בסוריה והלבנון, והתייחסות למשקעים הארמיים בערבית המדוברת שם.

12.7. שיכו כרך I, 1919; כרך II, 1923 (= שיכו 1989)

לויס שיכו בחיבורו "אלנוצראניה ואדאבהא בין ערב אלג'אהליה" (=הנצרות וספרותה בקרב הערבים בתקופה הג'אהלית), הביא מלים עבריות וארמיות שחדרו לערבית הקלאסית. בו סקר את התפרסות הנצרות בחצי אי ערב, בעיראק, ובסוריה בקרב השבטים הערביים. בספר הוא התייחס למלים ולביטויים שהשתמשו בהם המשוררים בשיריהם. כמו, למשל, שמות השמיים, המנזרים, כינויי אנשי הכמורה, שמות מקומות התפילה, הביגוד ומנהגים. שיכו ייחד פרק מיוחד לביטויים הקשורים בנצרות, למשל: جبرائيل (גבריאל), ميكايل (מיכאל), جهنم (גיהנום), زيور (מזמור) (מזמור), أيل (נזיר), مطران (ארכבישוף), أسقف (בישוף), شمس (שותף הכומר בתפילה), الحازي (מנבא העתיד), البيعة (כנסייה), هيك (החלק הקדוש בכנסייה), القلاية (גומחת הנזיר), الكرح (בית הנזיר), السلاق (ascension-עליית ישוע לשמים). הוא העיר שמלים אלו מקורן מן הסורית.

12.8. אג'נאטיוס אפראם הראשון 1948-1951

בסוריה נתפרסמו מספר חיבורים: אג'נאטיוס אפראם אלאול הפטריארך של אנטיוכיה, פרסם בכתב העת של האקדמיה ללשון הערבית בדמשק, סדרת מאמרים שנושאים: "الألفاظ السريانية في المعاجم العربية" (=המלים הארמיות במילונים הערביים, 1948-1951).

12.9. אליסועי 1959

רפאל נח'לה אליסועי פרסם את הספר غرائب اللهجة اللبنانية السورية (=זריוות הדיאלקט הלבנוני-סורי), שבו רשם את המלים הארמיות בערבית המדוברת של סוריה והלבנון, ואף בחלק מן המקרים הוא הביא הסבר לשוני.

12.10. בלאו 1966-67

יהושע בלאו חיבר ספר דקדוק מונומנטלי בשלושה כרכים, שהתבסס על טקסטים ערביים נוצריים מדרום א"י: *A Grammar of Christian Arabic-Based Mainly on South-Palestinian Texts From The First Millennium, Louvain 1966-1967*. בחיבור זה הסתמך בלאו על טקסטים מדרום א"י הן ככתבי יד והן כדפוסים. בו תיאר בלאו בצורה סיסטמטית את הדקדוק של טקסטים אלו מבחינת כתיב והגה, תצורה והתחביר. במבוא לספר ציין שהערבית הנוצרית היא ערבית שנכתבה ע"י נוצרים לקהל נוצרים. מרבית הטקסטים תורגמו מן היוונית ומן הסורית. בספרו הוא הדגים מיצירות מקוריות בערבית ומיצירות מתורגמות. והתייחס לקורפוס תרגומי התנ"ך בערבית נוצרית, וכינה אותם תרגומים מילוליים, הוא כתב: *"Biblical Translation mostly atomistic, therefore less suitable for the study of Middle Arabic"*.¹⁷⁰ מתוך זה אנו למדים שז'אנר זה לא זכה לעיסוק מיוחד. בחיבור זה התייחס בלאו להשפעות ארמיות על הערבית. באינדקס של הספר הביא בלאו את הסעיפים, שלדעתו בהם ניכרת השפעה ארמית.¹⁷¹

12.11. אג'נאטיוס יעקוב השלישי 1969

הפטריארך של אנטיוכיה אג'נאטיוס יעקב השלישי פרסם חיבור (1969) בשם "البراهين الحسية على تقارض السريانية والعربية" (=ראיות מוחשיות על ההשאלות ההדדיות בין הסורית (ארמית) לבין הערבית), הוא הקדים לספר והראה את השאלות ההדדיות בין שתי הלשונות, בנוסף לקרבה ביניהן כשתי לשונות השייכות למשפחה אחת, והעיר על המלים הארמיות שחדרו לערבית. בחלק מן המקרים הוא מלווה את המילה בהסבר לשוני.

12.12. פריחה 1973

אניס פריחה פרסם מילון לערבית המדוברת בלבנון (1973), בו הוא התייחס בין היתר למלים השאלות בערבית מן הארמית. ואף הקדים הקדמה עם הערות לשוניות אחדות על ענייני הגה, צורה ותחביר.

¹⁷⁰ בלאו 1966, עמ' 29, סעיף 1.4.3; עמ' 20, הערה 4.

¹⁷¹ שם, III, עמ' 628.

12.13. קנוטסון 1974

כתב מחקר שהתבסס על מספר כתבי יד של נביאים ראשונים ובו הוא התמקד בעניין הדקדוק והסטיות מן הערבית הנורמטיבית. *B. Knutsson, Studies in the Text and language of Three Syriac-Arabic Versions of the Book of Judicum with Special Reference to the Middle Arabic Elements, Leiden 1974.*

בנוסף לזה, חיבורו של קנוטסון חשוב ומעמיק אך ההיקף שלו מצומצם לארבעה פרקים מספר שופטים: פרק א, ו, יא, כא תוך השוואה למספר כתבי-יד. בספר זה הוא עסק בפונולוגיה, במורפולוגיה, בתחביר ואף באוצר המלים.

12.14. ארנולד ובהנשטדט 1993

בשנת 1993 פרסמו וירנר ארנולד ופיטר בהנשטדט את הספר:

Arabisch-Aramäische Sprachbeziehungen im Qalamūn (Syrien), על "הזיקה הלשונית בין הארמית והערבית בקלמון (אזור בסוריה)". בספר זה הם הראו את ההשפעות ההדדיות בין שתי הלשונות- ערבית וארמית, כמו השפעת הסובסטרט הארמי על הערבית באזורים נוצריים ואחרים של קלמון בסוריה, בתחומי ההגה, הצורות ואוצר המלים.

12.15. מבארכה 1999

בשנת 1999 פרסם פאדל מטאניוס מבארכה את הספר: *بقايا الآرامية في لغة أهل صدد المحكية (=שרידי הארמית בלשון המדוברת של תושבי צדד)*. זהו ספר רחב היקף ועשיר במלים הארמיות ובפריזיאלוגיה, שלדעת המחבר הן שאולות מן הארמית. הספר עשיר במניין הערכים, אך קיימת בו הפרזה מסוימת לגבי מספר ניכר של מלים, המשייך אותן המחבר לארמית, בנוסף לטענתו לגבי פסוקי שירה ערביים שהם מועתקים מן הסורית. כמו כן, ניכר שהמחבר אינו בלשן והדבר בולט בצורת תיאורו ואף בקביעותיו לגבי מלים ודרך ההסבר שלהן. אך, יחד עם זאת, הספר מאגד בתוכו מספר לא קטן של ערכים השייכים למשקע הארמי בסוריה.

12.16. יאסין עבד-אלרחים 2003

הוציא לאור חיבור בארבעה כרכים תחת הכותרת "موسوعة العامية السورية – دراسة لغوية نقدية في التصحيح والتأصيل والمولد والدخيل", 2003 (=מילון כולל למדוברת של סוריה-מחקר

לשוני בקורתי בצחות הלשון, באטימולוגיה, במחודש ובשאלו). בחיבור רחב זה הוא הביא מלים קיימות בערבית המדוברת בסוריה, ואף העיר לגבי מקורן. במבוא ציין שבסוריה קיימים משקעים ארמיים-סוריים רבים בנוסף למלים מלשונות אחרות. הוא מתח ביקורת על מנהגם של הפילולוגים הערביים הקדמונים בייחוס תיבות זרות למשקלים ערביים חרף אזכורם שהמילה זרה. ועל דלות ידיעתם בלשונות השכנות ובדקדוק המשווה, ושיטתם שכל תיבה שהותכה במשקל ערבי נחשבת לערבית.¹⁷²

עבד-אלרחים מביא השוואות ללשונות אחרות, כאשר המילה שאולה כמו היוונית, הסורית ואף העברית. הוא התייחס להשפעת הארמית/סורית על הערבית בסוריה בתחומי החיים השונים: במונחי המלאכה והתעשייה, במונחי הרפואה ובמינוח החקלאי. ואף ציין שהסורית שימשה לשון תיווך בין היוונית לערבית, בזה אנו מוצאים שאותן מלים שקיימות בסורית נמצא אותן בערבית בצורה דומה להגיה הסורית או לשינויים המורפו-פונולוגיים שחלו בסורית.¹⁷³

בורג 2003 כתב מאמר על המשקע הארמי בערבית המזרחית תוך הדגש על הערבית של הקהילה הנוצרית-מארונית בקפרסין.¹⁷⁴ במאמר זה הוא סקר מחקרים שעסקו בסובסטרט הארמי בערבית. והביא דוגמאות מן ההגה, התצורה, התחביר ואוצר המלים. הוא הביא דוגמה של תרגום בבואה *calque* מן הארמית הגלילית ואשר משמשת בערבית. בבואה זו אף קיימת בערבית הנוצרית הלבנונית וגם בערבית הנוצרית הדבורה בא"י. הצורה *b- iθ (there is in, to be able)*. בערבית הלבנונית רגילים לומר: *fini, fik*¹⁷⁵ אף בערבית דבורה בא"י, במיוחד, בצפון שימוש זה קיים. לדעת בורג, שימוש זה של *fi+personal pronoun* הוא בבואה של הארמית הגלילית מאחר ושימוש כזה אינו קיים בסורית.

לאחרונה, פרסמתי מאמר בספר היובל לאבישור 2004, בכותרת "מלים עבריות וארמיות בתרגומי התנ"ך בערבית הנוצרית". מספר המלים שהובאו במאמר 24, הן מלים

¹⁷² עבד-אלרחים 2003, I, עמ' 24

¹⁷³ שם, עמ' 36.

¹⁷⁴ בורג 2003.

¹⁷⁵ פג'אלי 1928, עמ' 112.

עבריות וארמיות האופייניות לז'אנר תרגומי המקרא. כאן בחיבור זה הבאתי את המלים הללו כדי לשמור על שלימות הגלוסר.¹⁷⁶

ראוי לציין, המאפיין לחיבורים אלו הוא עצם היות מרביתם רשימות מלים, שהרי דרכה של לשון היא לקלוט מלים. מה שמלמד, בעיקרון, שהיסוד הסמנטי הוא הבולט בהשאלה ובהשפעתו מיתר תחומי השפה. בחלק מהם ישנן הערות לשוניות, אך חלקיות וחלק מן המלים המובאות כשאלות קיים ספק לגבי היותן מושאלות, ואף הן עשויות להיות משותפות ללשונות השמיות.¹⁷⁷ למרות זאת, ישנם יסודות לשוניים, שניתן לזהותם בצורה מוחלטת כמושאלים. למשל: تقوّلات (=תקופות), מילה זו הושאלה מן העברית ושוערבה לפי כללי הריבוי הערבי, או המילה محזור (=מחזור) المحזור וברבים נאמר محازיר.¹⁷⁸ זה מקביל בחלקו לערבית היהודית כפי שציין בר-אשר.¹⁷⁹

בסוריה והלבנון נעשו מחקרים ונתחברו חיבורים בנושא המלים השאלות מן הארמית בלהגים המדוברים, כפי שהזכרתי לעיל, אך בתחומה של א"י, בלהג הערבי הפלסטיני (הלהג המדובר בא"י), לא ידוע לי על קיום מחקר כזה, או אפילו רשימת מלים. ברי לכל, שקיימת זיקה בין הקהילות באזור א"י, סוריה והלבנון מתוך סיבות היסטוריות גיאופוליטיות ואחרות, אך מן הראוי לבחון את הקורפוס של הערבית המדוברת בתחומה של א"י בתוך המכלול הרחב של המרחב הסורי-פלסטיני (א"י).

גם על היסודות הארמיים בתרגומי התנ"ך בערבית נוצרית אין מחקר מיוחד ועצמאי ככל שידיעותי מגיעות. אף המרכיב העברי בלשון התרגומים בערבית נוצרית לא זכה לאף חיבור, להבדיל מן הערבית היהודית שיצאו לאור מספר מחקרים על המרכיב העברי שבה.¹⁸⁰ לא זו ואף זו, הערבית בכללותה לא זכתה לחיבור העוסק במלים העבריות.¹⁸¹ לשון הספרות הערבית הנוצרית דתית ליטורגית לא נחקרה. ובמיוחד, המרכיב העברי או הארמי בתוך ז'אנר זה. מרגרט דנלוב פרסמה וההדירה מספר כתבי יד מאוסף מנזר

¹⁷⁶ בסל 2004, עמ' 137-156.

¹⁷⁷ אלסאמראי 1981, עמ' 159.

¹⁷⁸ אלבירוני 1923, עמ' 55.

¹⁷⁹ בר-אשר 1999, הפרק על המרכיב העברי, עמ' 147-317.

¹⁸⁰ על המרכיב העברי בלשונות היהודים ראה: בר-אשר 1999; אבישור 2001 והיביליוגרפיה המופיעה שם; בהט 2002.

¹⁸¹ על מלים שאלות בערבית בכלל נכתבו חיבורים קלאסיים, כמו חיבורו של אלגיואליקי 1966, אלבשבישי 1995, פרנקל 1886 על המלים הארמיות בערבית הספרותית, אליסועי 1959 על מלים זרות בערבית, גיפרי 1938 על מלים זרות בקוראן.

סנטה כתרניה. פרסומים אלו התמקדו בתיאור כתב-היד ובהערות כלליות מאד בנוסף לתרגום לאנגלית. אין עיסוק ממוקד בנושא היסוד העברי והארמי. רודה 1921 כתב מחקר שהתבסס על כתבי יד ממצריים, אף בו אין עיסוק בנושא זה.

לאור זה, בחנתי את היסודות העבריים והארמיים בתוך קורפוס של הקלטות מפי אינפורמנטים נוצריים מוקלטים מכפרים ערביים בצפון הארץ, אשר זיקתם חזקה מאד מבחינה היסטורית עם הקהילות בסוריה והלבנון. הצלבתי את היסודות עם הערבית הנוצרית הכתובה.

טבעי הוא שבהם נמצא משקעים ארמיים בולטים בקרב האוכלוסייה שלהם. יסודות אלו משקפים את השפעתו של הסובסטרט הארמי על הערבית הדבורה בפיחם, לאחר שהערבית הפכה ללשון הדומיננטית, ומתוך זה ניתן להבחין ביסודות ארמיים בתוך הערבית המדוברת והכתובה.

13. המרכיב העברי והארמי בערבית הנוצרית דרכי זיהויו והיקפו

מרכיב עברי או מרכיב ארמי הוא יסוד לקסיקאלי סמנטי או לשוני: כתיב והגה, תצורה ותחביר מן הארמית-סורית או מן העברית, ואשר נקלט ומשמש בתוך הערבית הנוצרית הדבורה או הכתובה ואף בשתייהן יחד.

נשאלת השאלה האם נכון להתייחס ליסודות השאולים מן העברית ומן הארמית בענ"ד ובענ"כ ואף בערבית בכלל כיסודות עבריים-ארמיים, כהדבק אחד? או יש לבדד את היסודות ולהתייחס אליהם כיסודות נפרדים- יסודות עבריים לחוד ויסודות ארמיים לחוד? והאם ניתן לבדד את היסודות הארמיים לארמית מזרחית ולארמית מערבית? שהרי הארמית עצמה אינה רקמה אחת והיא מורכבת מרבדים ומלהגים.

אם נבחן את תולדות המגע בין הערבית לבין העברית אנו למדים, שבזמן התפשטות הערבית במזרח במאה ה-7 הערבית לא שימשה לשון דיבור. היא היתה לשון כתובה ומשמשת יותר בהקשרים הדתיים. לעומתה, הארמית, ובמיוחד, המאוחרת היא אשר שימשה כלשון התקשורת בא"י ובסוריה ואף במקומות אחרים.¹⁸² לכן, אין להתייחס ליסודות העבריים והארמיים כהדבק אחד בתוך הערבית המדוברת, אלא יש לבדד אותם, משום שאין עדות למגע ישיר ולהשפעה של העברית על הערבית בתקופת חז"ל. ואם היתה

¹⁸² בנדויד 1967, I, עמ' 163-164; קמברדג' 1999, I, עמ' 115-129; ליפשיץ 1990, עמ' 25.

השפעה היא עקיפה. אמנם קיימת השפעה של העברית על הערבית, בעיקר, בתחום המונחים הדתיים, שהרי יהודים חיו בחצי אי-ערב ערב הופעת האסלאם, והכרוניקות הערביות מזכירות את היהודים ואת דתם. אבל זוהי השפעה תרבותית שעברה בעיקרון דרך הספרות הדתית.

לעומת זה, בערבית היהודית בימי-הביניים, היסודות הם הדבק אחד, כפי שהעיר בלאו¹⁸³ ושיש להתייחס ליסודות העבריים-ארמיים כהדבק אחד וכיחידה ממוזגת, משום שהם התמזגו כבר בספרות התלמודית, ומורגשים כלשון המייצגת את היהדות, ואת התרבות היהודית, ואין כל הצדקה להפרידם.

כאמור לעיל, מגע הערבית היה עם הארמית הבינונית, ובמיוחד, עם הארמית המאוחרת. כאשר התפשטה הערבית בעיראק, בסוריה ובא"י, הארמית היתה עדיין לשון מרבית התושבים המקומיים. לכן המגע הישיר היה עם ארמית זו.

יחזקאל קוטשר התייחס לעניין השפעת הארמית האמצעית על הערבית. הוא כתב בערך 'ארמית' באנציקלופדיה העברית (עמ' 967):

"הערבית הקלאסית. גם הערבית הספרותית קלטה יסודות ארמיים, אך כנראה, בתחומי של אוצר המלים. מלות אלו מצויות גם בשירה הערבית הקדומה וגם בקוראן, וכן בכתביהם של סופרים מאוחרים יותר. לפי ההנחה המקובלת כיום בארמית מספר ניכר של מונחים דתיים שבקוראן, כגון מילת إسلام (אסלאם), رب (רב), سجد (סגד), صديق (צדיק), عيد (עיד-חג), مسيح (משיח), نبوة (נבואה), صلى (התפלל- צלותא), ועוד. אף כאן עדיין לא נתברר הדבר באיזו מידה תרמה כאן את חלקה הארמית המזרחית, ובאיזו מידה הארמית המערבית. יש שהארמית העבירה לערבית מלים, שהיא עצמה קלטה מלשונות אחרות, כגון مسكين (מסכן), שמוצאה מן האכדית, زوج (זוג) שמוצאה מן היוונית".

¹⁸³ בלאו 1958, עמ' 184.

לאור האמור לעיל, יש לבדוד את היסודות לעבריים לחוד ולארמיים לחוד. הרי המגע הישיר של הערבית היה עם הארמית המאוחרת, ואין כל הצדקה להתייחס אליהם כהדבק בהקשר של הערבית הן הספרותית והן המדוברת.

אף יש לתת את הדעת לעניין היסודות מן הארמית. שהרי הארמית גופה אינה רקמה אחת. קיימים רבדים קדומים ומאוחרים, וישנם להגים מזרחיים ומערביים. גם בעניין הזה צריך לקבוע האם ניתן לבדוד את היסודות לקדומים ולמאוחרים? והאם ניתן לשייך את היסודות הארמיים ללהגים?

כידוע, הלהגים הארמיים המערביים שימשו ומשמשים בסביבת דמשק מה שמכונה הלהג של מעלולא. להגי הארמית המזרחית משמשים יותר באזור מפגש הגבולות בין סוריה, עיראק ותורכיה.¹⁸⁴ סביר להניח, שבא"י, סוריה והלבנון הלשוניות שאמורות להשפיע על הלהגים הערביים הם להגי הארמית המאוחרת: במערב, בתחומה של א"י: הארמית הגלילית, הסורית הארץ-ישראלית (=ארמית נוצרית), והארמית השומרונית, בנוסף לסורית שהייתה דבורה בסוריה ובעיראק. אך דומני, שיהיה קשה לבדוד את היסודות ולחלקם לרובדי הארמית וללהגיה, ולהצביע על השפעה בלעדית של להג מסוים. משום שקיימת קירבה וזיקה הדדית בין להגי הארמית, והרבה צורות ומלים משותפות ללהגים אלו, ומפני שהארמית גופה שלטה זמן ארוך במרחב הסורי א"י והותירה משקעים בלהגים הערביים המדוברים במרחב זה. גם מרחב זה נתפס בעבר כיחידה שלטונית ותרבותית אחת, וסביר שיהיו בו השפעות הדדיות בין אזורים אלו, הדבר מתחוויר בכך שאנו מוצאים חלק גדול מן המלים הארמיות, המשמשות בערבית המדוברת בעיראק, בסוריה ובלבנון, שפורסמו בספרים וברשימות מלים (אלמוצלי 1935, אלבכרי 1972, חביקה 1939, אג'נאטיוס 1969, מבארכה 1999, עבד-אלרחים 2003), נמצאות גם בלהג הערבי המדובר בתחומה של א"י. על-כן, יש להתייחס להשפעה של הארמית והסורית כהדבק אחד בערבית המדוברת.

אף יש לציין, שקיימות מלים עבריות, אכדיות ויווניות, אשר עברו לערבית הכתובה והדבורה דרך הארמית-סורית. במקרה זה הארמית-סורית שימשה לשון תיווך. במקרים כאלה ציינתי בערך המילה את מקורה העברי, האכדי או היווני. אדגים את דבריי במספר

¹⁸⁴ ביור 1986, עמ' 55.

דוגמאות: מלים מן האכדית שחדרו לארמית-סורית ודרך לערבית: אב (אב), אֵילול (אלול), הֵיכַל (היכל), אִשְׂבִּין (שושבין), זִנְבִּיל (סל), אִשְׂכָּרָה/ שְׂכָרָה (יחידת קרקע לעיבוד חקלאי). מילה עברית: صباؤوت (צבאות). מן היוונית: أسكولين (תלמידים), دفورة (דופרה), أسقف (בישוף), مطران (ארכבישוף), زوم (מרק).

14. מדדים לזיהוי יסודות עבריים וארמיים בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה

כשעוסקים בקיום יסודות עבריים וארמיים בענ"מ ובענ"כ ראוי לנהוג במשנה זהירות, מאחר והלשונות הללו הן קרובות מוצא, וטבעי הוא שימצאו בהן יסודות משותפים. מן הטעם הזה יש לקבוע אמות מידה מוצקות, שיצביעו על היסוד המושאל. כידוע, הפילולוגים הערבים קבעו מתודה לזיהוי המרכיב הזר בערבית. אם נאמץ לעצמנו את הקריטריונים של הפילולוגים הערביים ניתן לקבוע אמות מידה לזיהוי המרכיב העברי והארמי בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה:

14.1. מדד לקסיקאלי סמנטי

המילה אינה קיימת במילונים הערביים הספרותיים, והיא קיימת בעברית, בארמית או בסורית, והמשמעות שלה תואמת את המשמעות של המילה באחת מלשונות אלה. חוסר קיום המילה במילונאות הערבית, והוראתה התואמת את ההוראה המשמשת בעברית, בארמית או בסורית מראים שהיא מאחת מהן. כמו כן, המילה מציינת תחום חיים מסוים אופייני למסורת ולתרבות העברית, הארמית-סורית, למשל שמות החודשים ומונחים דתיים: تشرين, آذار, أيلول, غصرة, يوبيل.

14.2. מדד לשוני

14.2.1. מדד מורפולוגי

מדד זה מתייחס למלים החורגות ממשקלי השמות הערביים, למשל: أيريسم (משי) *ifa' il* משקל זה נפקד בין המשקלים הערביים. كوتين (כתונת) במשקל *fū' il*, אף משקל זה נפקד מן הדיבור הערבי. شلهب (האדים) במשקל *Saf'ala*. צורנים אופייניים לארמית, כמו צורן ההקטנה *ūs*- عمروس (טלה קטן), بابوس (ילד קטן), ظلموسة (ככר לחם). צורן השייכות

(נסבה) āni ברַאנִי, جواني, צורות המסתיימות ב-ā הן אופייניות לארמית, למשל: בירוּחַ (דודאים), اِشْكُرْ عا (שטים).

14.2.2. מדד פונולוגי

מדד זה מתייחס למלים שחל בהן שינוי פונולוגי וסוגלו לערבית: פורשנא – برشان (לחם הקודש), המעתק של הפ-ב, פורים – بوريم/فور. פיורא – بيور (מסמר מעץ), جربي (צפון).

14.2.3. מדד התחביר

מדד זה מתייחס למבנים תחביריים זרים לערבית וקיימים בעברית ובארמית. למשל: צורת המקור לפני פועל. موتًا تموت (=מות תמות); המלית la כציין יחס המושא: נמצא אותה בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה: במענ"מ: ضربتوا لَخِيك (=הכיתי את אחיך), ובענ"כ: واخذ ابيمالخ لِسَارَةَ امراة ابراهيم, "ولما طرد ابراهيم لَهَاجِرَ وَلَابْنَهَا" (כ"י סיני 3, עמ' 7), "ولما استحلّف ابراهيم لَعْبْدَهُ", (סיני 3, עמ' 8).

14.3. מדד אורתוגראפי: זהו מדד הכתיב. מלים שהכתיבה שלהן שונה מן הצורה הערבית והיא משקפת את ההגיה של הסורית. למשל: طليثًا (נערה) (הביצוע החוכך של הת"ו), طبيثًا (צבייה), بيت لحم (בית-לחם), بثوليتي (בתלותי), بيروحا (דודאים), اِشْكُرْ عا (שטים).

14.4. תודעת הדובר: שהדובר יודע שהיא מילה ארמית.

קליטתן של מלים ארמיות בתוך הערבית והפיכתן לחלק מן הלקסמות של הלשון הקולטת משתקפת בהסתגלותן לדרכי התצורה של הלשון הערבית. ישנם קווים ברורים המצביעים על קליטתן של מלים אלו בתוך הערבית: (א) סיגול היידוע הערבי: כלומר הוספת תווית היידוע הערבי למילה (א). דרך משל, الفصح (פסח), العنصرة (עצרת), الساروفيم (השרפים), اليوبيل (היובל), الدنح (דנחא), الجربي (גרביא), الأراييل (אראל). על קריטריון זה עמדו הפילולוגים הערביים, שלטעמם הוספת תווית יידוע למילה הופכת אותה למשוערבת.¹⁸⁵ אך יחד עם זאת, לדעתי, אין להתייחס לעניין הזה כיסוד בלעדי, אלא יש לבדוק את המילה

¹⁸⁵ אבן-גנץ, אלח'צאץ, I, עמ' 357.

מבחינת תפוצתה והיקריותה. כך שקיימות מלים עבריות בספרו של אלביירוני¹⁸⁶ ואשר הוסיף להן את תווית היידוע, אך התפוצה שלהן מעטה ביותר דבר המעיד שהתאזרחותן וקליטתן מוגבלת ביותר, והוא מקרה פרטי של הספר שלו, למשל: *تقوة* (תקופה) *التقوفات* (תקופות), *محزور* (מחזור) *المحازير*, *العبور* (עבור), *الدحي* / *دحيا* (דחיה); (ב) *كو* נוסף הוא יצירת צורת רבים על דרך הערבית. הן *בריבוי שבור* והן *בריבוי שלם*: הריבוי הערבי *השבור محازير* (מחזורים), *مداريس* (מדרשים), *تشارين* (תשרי), *حواكير* (חלקות אדמה), *أجاجين* (אגניות), *سوافير* (שופרים), *شعائين* (חג הלולבים), *الأجاجير* (התקריות), *أجاجين* (אגניות), *ריבוי ערבי שלם*: *السرافون* (שרפים). כאשר המילה נכתבת ברבוי ערבי סימן שהיא מתחילה להיקלט במערכת הדקדוקית הערבית וחלים עליה החוקים הדקדוקיים של הערבית; (ג) גזירת פעלים משמות (דנומינציה): במספר לא קטן של פעלים אנו עדים לגזירתם ממילים שאולות. גזירה כזו, שהיא על דרך המשקלים הערביים, מעידה על קליטתם של פעלים אלו בתוך הערבית.¹⁸⁷ למשל: *عَصْرَت* (חגגו שבועות), *تَشْرَنْت* (החלה עונת הסתיו), *شَمَس* (השתתף בתפילה עם הכומר), *تَيَّح* (מת), *فَصَح* (פֶּסַח), *قَصَم* (עסק בכשפים), *حَرَم* (השמיד), *عَل* (עולל, חזר ואסף את הפרי), *شَبَقْتِي* (שבקתני), *كَل* (חיתן), *شَعْن* (חגג את חג הלולבים); (ד) בערבית נוצרית כתובה נמצא ששמות מסוימים ממשיכים לקיים את צורת הריבוי העברי: *الموجيم* (אלמוגים), *عوربim* (עורבים), *باموت* (במות), *أثَقِيم* (אתיקים), *كروبيم* (כרובים), *اوريم* ו*ألتوميم* (אורים ותומים). צורן הריבוי העברי, שהוא צורן נטייה מאפשר לזהות שהמילה היא עברית; (ה) שאילת מלים זרות הבסיס בנוסף לצורן: *ظلموسة* (ככר לחם קטן), *عروس* (טלה קטן), *جملون* (גמלון); (ו) שאילת מלים ארמיות בצורתן המיוחדת או המאובנת: *إشكرعا* (אשכרעא), *بيروحا* (יברוחא), *سفيلا* (ספילא), *صديدا* (צדידא), *طليتا* (טליתא), *طبيتا* (טביתא), *سومقا* (סומקא), *تخلتا* (תכלתא); (ז) צירופים שנוצרו על דרך

¹⁸⁶ אלביירוני 1923, עמ' 144-184; 275-285.

¹⁸⁷ אף בערבית היהודית הדבר הזה קיים. בר-אשר 1999, במחקרו על המרכיב העברי בערבית היהודית הצביע על קווים מקבילים קיימים בערבית היהודית של יהודי צפון אפריקה.

ההלחם וההרכב: برنساء / برنشاء (ברנשא), توبدانيات (תוב דין) (=עוד ועוד), ديلائي / ديلائي
(דילי / דילך) (=שלי/שלך), بيعة (בית-ועדא, כנסייה).

15. חלוקת היסודות

לאור הממצאים שחקרתי, ניתן לסווג את היסודות העבריים והארמיים למספר קטגוריות:

15.1. יסודות קיימים בערבית הנוצרית הדבורה

הלשון הדבורה משמרת בתוכה מלים ומטבעות לשון שלא נמצא אותם במילונים או בערבית הספרותית. חלק לא קטן של מלים אלו מוצאן מן הארמית/ סורית או מן העברית. הדבר אמור לגבי מלים ומונחים מתחום החקלאות- כלים חקלאיים, עונות השנה, מעונות וצורות בנייה, צמחייה, יבול ופרות, מזון ולבוש, כלים למשק הבית. מלים אלו נמצא אותן גם בערבית בפי המוסלמים. שהרי המציאות של חיי נוצרים ומוסלמים באותו מקום בשכנות מאפשר מונוטוניות של הלהג.

15.2. יסודות קיימים בערבית הנוצרית הכתובה

יסודות הקיימים בערבית הספרותית ובערבית הנוצרית הכתובה מראים על עומק התכתם בתוך הערבית. כאן נמצא מלים מתחומי חיים שונים, אשר חדרו אל הערבית ואף הפכו לחלק מאוצר המלים של הערבית. מלים כאלה ניטות לפי צורות הריבוי הערבי ואף גוזרים מהן צורות פועליות וצורות הקטנה. מתווספת להן תווית היידוע הערבי. נגזרות מהן צורות פועליות. כמו, למשל, غصرت (חגגו את חג השבועות הנוצרי), تشرنت (החלה עונת הסתיו), شمس (השתתף בתפילה), تتيج (מת).

בהרבה מקרים קשה לזהות שהמילה ארמית, מאחר והיא מותכת עמוק בלשון הערבית הספרותית, ומאחר שחלו בה שינויים וסוגלה למבנה הערבי.

15.3. יסודות קיימים בערבית הנוצרית הכתובה והדבורה

ישנם יסודות ארמיים שקיימים גם בערבית הספרותית בכלל וגם בערבית הנוצרית הכתובה. אך יחד עם זאת, ישנם יסודות מיוחדים לערבית הנוצרית והם סממן המאפיין את הערבית הנוצרית, ולא נמצא אותם בערבית הספרותית הכללית. על פי רב, מלים אלו הן מתחום הריטואל הדתי הנוצרי והן קשורות בנפשו של הנוצרי ושגורות באורח חיו

הדתי והרוחני. הן שייכות לתחום הכנסייה והפולחן הדתי. מלים כאלה לא נמצא אותן בערבית שבפי המוסלמים הן הכתובה והן הדבורה, אף לא בערבית היהודית. למשל: زِيَّاح (הקפה, תפילה לזכר המת), نَافور (תפילה מקדימה), سَلَّاق (חג העליה השמימה), تَشْمِشَت (ספר תפילות לחגים), فَاتُور (שולחן), دَنج (חג הטבילה), اِكْلِيل (טקס הנישואין), بِرْشان (לחם הקודש), تَخْلَتَا (תכלת), تَرافيم (תרפים), اَثِيْقِيم (אתיקים), صَفْرَى (צפיר), مَرْعِيْث (מרעית), مَصْنَفَة (מצנפת), كَوْتَيْن (כתונת).

15.4. יסודות משותפים לערבית-נוצרית כתובה ולערבית-היהודית הכתובה

הערבית הבתר-קלאסית או מה שמכונה הערבית הבינונית בולטות בה שתי לשונות הנכללות תחת כיפתה: הערבית היהודית והערבית הנוצרית. שתי לשונות אלו משקפות את הערבית הבינונית ואף נבדלות במאפיינים ייחודיים.¹⁸⁸ מבין המאפיינים המיוחדים את הלשונות הללו, הוא המלים העבריות והארמיות הרבות שיש בהן. אמנם ישנן מלים שחדרו לערבית הספרותית והן יכולות גם להיות בתוך הערבית היהודית, ואף בתוך הערבית הנוצרית, מאחר והערבית הבינונית מהווה לשון כוללת. אולם בתוך ז'אנר תרגומי התנ"ך, שהוא ז'אנר ייחודי לשתי הקהילות היהודים והנוצרים, נמצא יסודות משותפים בין שתי הלשונות, אשר מבדילים אותן מן הערבית הבינונית בכלל.

כידוע, המרכיב העברי בולט בתרגומי תנ"ך בערבית יהודית. בר-אשר בתארו את לשון השרח המערבי התייחס ללשון ז'אנר זה בערבית יהודית כתובה בצפון אפריקה. הוא הצביע על שלוש שכבות לשון, המשתקפות מלשון השרח. הראשונה, לקוחה מתרגום רס"ג, אשר היה מהלך בצפון אפריקה במאות הראשונות של האלף השני לסה"נ. לשון הגאון נוטה לערבית הקלאסית. בלשון התפסיר רס"ג מקפיד על אחידות מצד טהרת הערבית. אין רס"ג נוהג כאחרים לערבב תיבות עבריות או לשונות עבריים בפירושיו לכתובים. הוא לא השתמש במלים עבריות. שמירה על הסגנון הערבי. אינו מתרגם מילולית ניבים מסוימים.¹⁸⁹

¹⁸⁸ בלאו 1995, דקדוק הערבית היהודית; 1966/1967, דקדוק הערבית הנוצרית.

¹⁸⁹ רצהבי 1985, עמ' 24.

רס"ג רשם מילה ערבית מקבילה לכל מילה עברית בתורה. לא כך הדבר בכתבי-היד הנוצריים או בדפוסים. נמצא הרבה מלים עבריות מן המקרא וארמיות מן הפשיטתא. השכבה השנייה, כוללת לשון גבוהה, בעלת דפוסים ספרותיים שאינם משמשים במדוברת. והיא נעשתה סמוך לשנת 1500. והשלישית, שכבה מאוחרת יותר, הבנויה ממרכיבים של הלשון המדוברת. שכבה זו משתנה ממקום למקום לפי המאפיינים של הלהג המקומי.¹⁹⁰ היסודות העבריים בלשון השרח של יהודי מרוקו לא רבים הם בהשוואה ללשון המדוברת השופעת במלים עבריות.¹⁹¹ בר-אשר זוקף את הסיבה הזאת למסורת הקשורה בשיטתו של רס"ג, אשר תרגם תיבה ערבית תחת כל תיבה עברית. וככל הנראה המתרגמים חיקו את דרכו של רס"ג. להבדיל מלשון השרח למשנת אבות ולהגדה של פסח, אשר מרובים בו היסודות העבריים, שלא הייתה לפנייהם נורמה לחיקוי. בר-אשר הביא טבלה משווה את נוסח השרח לעומת רס"ג ותרגום אונקלוס. להלן המלים של השרח:¹⁹² אורים ותומים, דרום, חול, ממזר, צפון, רבית, שֶׁבֶט, שופר, שעטנז. גם בלשון לימודים של רבי דוד בורדוגו קיימות מלים עבריות. מלים אלה שימשו בלשון הדיבור ועברו ללשון השרח. הוא הביא את המלים הללו: קרבן פסח, מן, שופר, משכן, אורים ותומים, קרבן, משיח. את המרכיב העברי בערבית היהודית במזרח חקר אבישור.¹⁹³ הוא התייחס ללשון התרגום בערבית-יהודית חדשה כלשון המשקפת רמת לשון מיוחדת, שאינה זהה לערבית היהודית המדוברת. הוא תיאר אותה כלשון מושפעת מן התרגום המילולי והעוקב של סדר המלים שבמקור העברי. תרגום מילולי ואוטומאטי- שפה אחת (בראשית יא 1) שֶׁפָּה ואחדה, שלח ידך (שמות ד 4) אבעת אידך. הוא הוסיף שבתרגומים בערבית יהודית חדשה יש וולגריזציה של הצורות הדקדוקיות, המתבטאת, למשל, בכתוב וולגרי. בתרגומים במזרח מועט יחסית מספר המלים העבריות ומספרן בכל תרגום ספרי התורה אינו עולה על עשרים מלים עבריות. המלים העבריות באות רק במקומות שלא מצאו להן המתרגמים מלים שוות ערך בערבית ובמיוחד אמור הדבר במושגים יהודיים, שקשה היה לתרגמם. מלים משותפות לתרגומי התורה, כמו: אבות וידעונים, אורים ותומים, גנב, גנו, דיין, זונה,

¹⁹⁰ בר-אשר 1999, עמ' 55.

¹⁹¹ שם, עמ' 196.

¹⁹² שם, עמ' 192.

¹⁹³ אבישור 2001.

חול, חנט, טמא, יבם, יובל, ישימון, כהן, כרוב, לוי, מבול, מדרשות, בתי מדרשות, משיח, נתק, עזאזל, ערוה, פסח, ציצית, רבע, תקע, שדין / שדים, שופר, תפילין, אהיה אשר אהיה.¹⁹⁴ אבישור הביא מלים מיוחדות לתרגום התורה של יהודי חלב, של יהודי מצריים ושל יהודי עיראק.¹⁹⁵

16. תחומי השימוש של היסודות השאולים

היסודות העבריים והארמיים השאולים בערבית הדבורה בפי הנוצרים בא"י והכתובה בקהילות הנוצריות בא"י, סוריה ולבנון שייכים לתחומי חיים שונים: חקלאות, מועדי השנה, משק הבית, עבודה ומלאכה, צמחייה, יבול ופרות, מזון ולבוש ועוד, למשל:

16.1. שמות סוגי אדמה, עונות חקלאיות וצורות זריעה

معناية *me ḥayi* (מענית), شكارا *škara* (חלקת אדמה קטנה לעיבוד חקלאי), حاكورة *ḥakūra* (חלקת אדמה ליד הבית), دليل *dallīl* (דליל, בלתי מעובה) عبي *ēbe* (עֵבָה), شورة *šurah* (שורה), شقيف *šqīf* (סלע, צוק), نير *nīr* (במשמעות חרישה), صرار *ṣarār* (אבני חצץ, אבנים קטנות), لقشي *lašy* (מלקוש).

16.2. מזג האוויר ופגעים

شوب *šōb* (חום לוהט), كروزي *karūzy* (קור) عبورة *abūra* (עננה חולפת, ובהשאלה דבר חולף, בר-חלוף).

16.3. חודשי השנה

آب (אב), آذار (אדר), أيلول (אלול), أيار (אייר), نيسان (ניסן) تموز (יולי), شباط (שבט, פברואר) حزيران (יוני), تشرين أول / تشرين ثاني (אוקטובר, נובמבר), كانون الأول / كانون الثاني (דצמבר / ינואר).

¹⁹⁴ אבישור 2002, עמ' 122-142.

¹⁹⁵ שם, עמ' 142-155.

16.4. כלים חקלאיים וכלי עבודה

bayyūr (מסמר מעץ המשמש במחרשה), بُرك bork (בֶּרֶךְ המחרשה), زقوت /za-ūt /
zaqūt (דרבן, מסמר בראש המִלְמֵד), ياصول yaṣūl (יצול), لبوت labūt (מִלְמֵד הַבָּקָר),
قطريب qatrīb (קטרב), مساس massās (מלמד הבקר), شلف šalaf (שָׁלַף, הוציא, חטף),
شلفة šelfe – šelf (מוט, מקל), شبيط šabbīt (מקל, שבט).

16.5 צמחייה

زناخت zanzaraxt/zanzalaxt (אזדרכת), عافوق āfūq (מין צמח פרוזיטי), علت elt
(עולש), عكوب akkūb (עכובית, צמח בר קוצני), قلقاس [qulqās [aul-ās] (סוג צמח), نصبة
naṣbe (נטיעה, כינוי לעץ שנוטעים), طربون tarbūn (החלק הרך והטרי של ענף העץ), قرمية
qormīyye (בול עץ, גזע עץ), برقوق (שזיף), زوفا (אזוב, זאטוטה לבנה).

16.6 כלים למשק הבית

أقورا affūra (סל או תרמיל קטן), أششية aššašīyye (אשישה, כד לנוזלים עשוי זכוכית),
زال زالوة zal 'a/za'lu 'a (כד או בקבוק), حالول ḥālūl (כברה, פתחי הרשת שלה רחבים),
طبلية tabliyye (מעין שולחן קצר רגליים), طريزا tarbeza (שולחן), طوالة tawwāye
(מִטְגֵּן, מַחְבֵּת), سريدة sarede (סל מקש), نخل/مخل noxl/moxl (מוט ברזל לעקירת
אבנים), مشطاح mi šṭāḥ (משטח), هبال hubbāl (אֵד/קיסור), كركية korkiyye (כד לנוזלים),
صرافة šarrāfeh (ארגז מעץ), إزميل (אזמל), بوطة (כלי לנוזלים), زنبيل (סל).

16.7 יבול ופרות

جرجير gārgīr (גרגר), جفت gift (גפת, פסולת זיתים לאחר שנסחט מהם השמן), دافورة
dafūra (בכורת תאנים, פרי שמקדים בבשלותו), فاروح fārūḥ (מוץ דקיק שעף עם הרוח),
نبلة nable (נובלת, פרי תאנים שנבל ונשר), شبشول šabšūl (חוטים של תירס), كوشة kōše
(ערימה).

16.8. מזון ולבוש

مسوة *maswe* (מסו), زوم *zūm* (מרק), ظلموسة *ṭalmūse* (ככר לחם), برشان *boršān/beršān* (הלחם המקודש), فرفوتة *farfūtah* (פת, חלקיק קטן), بُسْطَار *bostār* (נעל לעבודה), ساكو *sāko* (מקטרן, בגד עליון), كَمَر *kamar* (חגורה סביב למותניים) شرتوحة *šartūḥa* (נעל עתיקה ובלויה), زَنَار *zanār* (חגורה מסביב למותניים).

16.9. בעלי חיים ומקומות לינתם

طبسون *ṭabsōn* (שפן סלע), صاعور / صاعور *sā'ūr* (שעיר/גדי), قريديس *qredes* (מין דג), شرنقة *šarnaqa* (גולם), شنار *šunnār* (עוף החוגלה), زغلول *zaglōl* (גוזל), إسطبيل *isṭabil* (אורווה).

16.10. מעונות ובנייה

برطاش *burṭāš* (מפתן הדלת), بيت مي *bet-may* (בית-מים, בית הכבוד), كلين *kallīn* (אבן קשה), سفارات *sfārāt* (קורות עץ בולטות מן התקרה), بُخْش *boxš* (חור, נקב) جملون *ḡamalōn/ḡamlōn* (מסגרת עץ משולשת המשמשת שלד לגג משופע), سُكْرَة *sukkarah* (מנעול הדלת), عَزَقَة *ʿazaqa* (אום, בורג), فاكورة *fākūra* (רתוק לחלון), قياسات *qeyāsāt* (קורות עץ), شعريّة *ša'riyye* (שער), أُسْكُفَة *usekfe* (מפתן הדלת, סף הדלת), أَتُون *'atūn* (תון) (אתון, כבשן האש), دَبَّوس *dabbūs* (סיכה).

16.11. אברי גוף ומחלות

بز *bez* (פֶּשֶׁד/פֶּשֶׁד), طيز *ṭīz* (לכוז), كرعوني *kar'ūne* (פֶּרַע), فسفوسة *fasfūse* (מין פריחה אדומה בגוף).

17. מלים ומונחים בזיקה למקרא ולתרגומים הארמיים

בבחינת התרגומים הערביים למקרא נמצא שפע של מלים עבריות וארמיות ומונחים מתורת כוהנים, מונחים יהודיים דתיים ואחרים המשמשים בתרגומים אלו. משקלות

ומטבעות, אבנים יקרות, צמחייה, בעלי-חיים, כלים וחפצים ועוד... אף נמצא מלים סוריות מתוך זיקה לתרגום הפשיטתא ולספרות ערבית נוצרית ליטורגית.

أَنُونَاي (אדוני), صِبَاوُوت (צבאות), إِل شَدَاي (אל שדי), أَهْيَا أَشْر أَهْيَا (אהיה אשר אהיה), إِلُوَهِيْم (אלוהים), يُوْبِيْل (יובל), كُرُوبِيْم (כרובים), سُرُوفِيْم ; شَارُوبِيْم (שרפים), لَآوِيَيْن (לויים), عَنَصْرَة (עצרת), عُرُوبِيْم (עורבים), فُور (פור), تَرَاْفِيْم (תרפים), تَتِيْن (תנין), أَلْغُومِيْم (אלמוגים), بَامُوت (במות), أُوْرِيْم وَالتُّومِيْم (אורים ותומים), أَرَايِيْل (הראל), أَفُود (אפוד), حَجَّ الله (חג האלוהים), جَهَنَّم (גיהנום), جُوج وَمَا جُوج (גוג ומגוג), حَرَم (השמיד), حَشْمَل (חשמל), حَامْطَا / خَامْطَا (חומט), لَآوِيَتَان (לויתן), سَكِيْنَة (שכינה), شَقَة (שפה), تَعْلَه (תעולל), إِفَة (איפה), بَاث (בת), حُومَر (חומר), لَتَّك (לתך), لَج (לג), قَب (קב), إِسْتَار (שקל), אבנים יקרות אבני המילואים בכ"י סיני 2 הועתקו מן הפשיטתא: بَرَقَا (פטדה), بَرُولا (שהם), يَسْب (ישפה), نَقْعَتَا (יהלום), سُوْمَقَا (אדם), سَفِيْلَا (ספיר), صَدِيْدَا (נפך), قَتْكُنُون (לשם), قَرَقْدْنَا (שבו), عَيْن عَجَل (אחלמה), تَارْسِيْس (תרשיש), بَرَنْشَاء (בנאדם), بَرَشْعَتَا (בן-השעה), جَالُوت (גלות), جَرِي (צפון), سَفْسَل (ספסל), سَفَل (ספל), فَنْدَقَانِيَة (זונה), شَيْفُور / سَافُور / صَافُور (שופר), كَكْشُوتَا (חולד), صَفْرِيَة (צפיר עזים), نُون (דג), شَفْنِيْن (בר-יונים), كُوتِيْن (כתונת), مُصَنَّفَة (מצנפת), أُنْدَر (גורן), بَهْمُوت (בהמות), يَبْرُوح / يَبْرُوحَا (דודאים), فَارْش / بَارْش (מלמד), شَمْشَار (תאשור), جَاو (מנזר), إِشْكِرَا (שטים), دَار صِيْنِي (קינמון), دَرَش (דרש), طَرَان (צור), سَفَل (ספל), فَصَح (פסח), كَرَح (גומחת הנזיר), كَرَز (הטיף), كَارُوزَة (הטפה), مُسْطَار (כינוי ליון), مِذْرَاش (בית-מדרש), قَصْم (עסק בכשפים), قَصْم (בעלת אוב), قَاصُوم (ידעוני), قَيْنْمُون (קינמון) رَاب (רב), رَبِيَّتَا (אם הבית), تَرْمَال / تَرْمَل (תרמיל), قَلَة (סל), قَمِيْن (תנור).

18. מלים שנזכרו בברית החדשה ובספרות ערבית נוצרית ליטורגית

سَلَاق (חג העלייה השמימה), دَنْح (חג הטבילה), طَلِيَّتَا (צבייה), طَبِيَّتَا (נערה), سَلِيْح (שליח), فَاثُور (שולחן), فَطْرَكَة (פטריארכיות), قُوسَال (בגד הכומר), رَازِيْن (הסעודה האחרונה), قُنُوبِيْن

(מנזר), إفتا (פתח), بيعة (כנסייה), نافور / أنافور (הקדמה לתפילה), مرتيم (מרת מרים), ملفان (מורה), مرعيث (מרעית), رقا (קל דעת), شبقتي (עזבתני), بيم (בימה), هوشعنا (הושיעה נא).

19. הייחודיות של אוצר המלים של הערבית הנוצרית

אוצר המלים של הערבית הנוצרית הכתובה והדבורה מתייחד מאוצר המלים של הערבית הכללית. הייחודיות שבאוצר מלים זה נובעת מן הזיקה הדתית חברתית של הנוצרים לספרי הקודש ולמקורות הארמיים-סוריים וגם לעברית ולארמית היהודית. כמו כן, התושבים הנוצרים חלק גדול מהם דברו בעבר את הארמית-סורית, ובמעבר לדיבור בערבית נותרו שקיעים מן הארמית-סורית. ולכן טבעי הוא שיהיו משקעים מן הלשונות שהיו דבורות בפהם ואף המשיכו לשמור על זיקה למקורות הארמיים, העבריים והסוריים.

בבחינת אוצר מלים זה מתגלה שהוא בעל ייחודיות, המשתקפת בביטויים ובצירופים המיוחדים לקהילות הנוצריות, בערבית המדוברת ואשר המלים בהרבה מקרים משותפות גם לעדות נוספות. וגם בערבית הנוצרית הכתובה הייחודיות בולטת שבעתיים במלים ובמונחים, ולא נמצא מקביל לביטויים אלו בערבית הכללית שבפי המוסלמים. איתרתי עשרות מלים ארמיות-סוריות, המשמשות בערבית הנוצרית הכתובה ואשר לא נזכרו במילונים העבריים הקלאסיים ואף לא במילונים המאוחרים. בחיבור זה השתדלתי, ככל שנתן, להשלים את אוצר המלים הזה ולהראות את הייחודיות שברובד לשון זו.

20. מלים עבריות וארמיות שלא נזכרו במילונים העבריים הקלאסיים ואף לא במילונים המאוחרים

باث (בת), باموت (במות), حومر (חומר), حشمل (חשמל), حرّم (השמיד), طران/طوران (צור), ككشوثا (חולד), كربيم (כרובים), لئك (לתך), ليج (לוג), تعلله (תעולל), قَصَح (פסח), صفرية (צפיר), كوتين (כתונת), أفود (אפוד), أرون (ארון), أدوناي (אלוהים), مصنفة (מצנפת), فارش/ بارش (מלמד), فور (פור), قمين (תנור), تخلّا (תכלת), ترافيم (תרפים), سومقا (אודם), يرقا (פטדה), صديدا (נופך), سفيلا (ספיר), نقعّا (יהלום), قنقنون (לשם), قرقندا (שבו), سفسل (ספסל), أوريم والتوميم (אורים ותומים), أثيقيم (אתיקים), هين (הין), شيفور (שופר), قَصَم (לסק במעשה

כישוף), قَصَم (בעלת אוב), قاصوم (ידעוני), سذر/سذرا (סדר), افثا (פתח), لاويثان/لويثان (לוייתן), جربي (צפון), بعليم (בעלים), درش (דרש), زرجا (פטדה), حامطا/حامطا (חומט), لج (לוג), مدراش (מדרש), فندقانية (זונה), ترمال / ترمל (תרמיל), ال شداي (אל שדי), بطرة (צור, סלע), מרעית), أشكرا (שטים), مرعيث (קהילה, أسكولين (תלמידים).

21. מלים עבריות וארמיות קיימות בענ"מ ולא נכללו במילון של אלברג'ות'י על הלהג

הערבי הפלסטיני

בערבית הנוצרית המדוברת נמצא מלים רבות שלא הובאו במילון של אלברג'ות'י על הלהג הערבי הפלסטיני. חסר זה הצבעתי עליו בפרק המבוא. מלים אלו קיימות ושכיחות בפי הערבים הנוצרים בצפון הארץ, ואף בפי יתר האוכלוסייה הערבית. להלן רשימת המלים שלא הובאו ע"י אלברג'ות'י:

أقورا (סל או תרמיל קטן), أليستا (כראוי, כפי שצריך), برشان (לחם הקודש), بيت-مي (שירותים), بيور (מסמר מעץ המשמש במחרשה), دليل (דליל, בלתי מעובה), دفورة (דופרה), دعر (דחף), دقر (סגר), هدس (הרהר), زلع (בלע ללא לעיסה), زلوعة (כד או בקבוק), زعطوط (קטון), زوم (מרק), حالول (כברה), حُلול (סדקים באדמה), طواية (מחבת), طبسون (שפן סלע), طربون (החלק הטרי של הענף), ياصول (יצול), لبوت (מסמר במחרשה), كلين (אבן קשה), كوشة (ערימה), لحش (לחש), لقشي (מלקוש), لاش (לש), مُرّ (אדון, מומחה), نبلة (נובלת), نير (חרישה), سفارات (קורות עץ), ساكو (מקטורן), سريدة (סל), سطر (סטר), عابورة (בר-חלוף), عافوق (מין צמח), عبيط (כסיל), فاكورة (רתוק), فاروح (מוץ), فجم (פגם), صرافة (ארגז), قطريب (קטרב), قرداحي (נפח), قياسات (קורות), شبرحي (דיבר בחופשיות ובפרוטרוט), شورة (שורה), شلفون (נער), شلف (שֶׁלֶף, הוציא, חטף), شَمَط (עקר, גנב), شعريّة (שער), شرتح (חי חיי עוני), شرنقة (גולם), شلوط (חרד), شيشول (חוטם של תירס).

22. סיכום

בחינת המלים העבריות והארמיות השאולות בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה מראה שהן שייכות לתחומי חיים רבים: חקלאות, משק הבית, צמחיה ובעלי החיים, מועדי

השנה, מלאכה ועוד. מונחים יהודיים, מונחים מתורת כוהנים, חפצי בית-המקדש ומונחים מן הספרות הנוצרית.

חלק גדול מן היסודות השאולים הם שמות עצם. כמו כן, נמצא שאילה של שמות תואר ושל פעלים, אך בנטייה של הערבית. חלוקה דקדוקית זו באחוזים מראה שאחוז השמות מבין הערכים שדנתי בהם הוא 82.7% שמות עצם, 14% פעלים, 2.1% שמות תואר ו 1.3% תואר- פועל.

הייחודיות הדתית-חברתית של הערבים הנוצרים וזיקתם לשורשיהם הארמיים בחלקם הגדול, משתקפת, בין היתר, אף בתחום הלשון שלהם, הן הדבורה והן הכתובה. אוצר המלים של הקהילה הערבית נוצרית בכללותו שונה מאוצר המלים של הערבים המוסלמים ואף דומה לו. כאמור, בתוך הדיבור שלהם יש ייחודיות באוצר המלים המשתקפת מן הייחודיות הדתית. זה מתבטא בשמות הפרטיים האופייניים לנוצרים: بطرس, חנא, جريس, ميخائيل, صموئيل, جورج, شربل, بربارة. שמות אלו שכיחים בקרב הקהילה הנוצרית ומשקפים שיוך לקהילה הזאת. גם בשמות מוסדות החינוך והתרבות אנו רואים שימוש בשמות ייחודיים לקהילה הנוצרית: ترسانطة, مار-يوسف, مار-اللياس, مريم بواردي, مار-جريس, إكليريكية. כמו כן, נמצא מלים וביטויים הקשורים בכנסייה ובסביבתה ובטקסים הדתיים: هيكل (החלק המקודש בכנסייה), دير (מנזר), أنطش (בית הכומר), خوري (דרגה בכמורה), شماس (עוזר לכומר בתפילה), أسقف (בישוף), مطران (ארכיבישוף), بطرك (פטריארך). מלים הקשורות בחגים ובאורח החיים הדתי: إكليل (במשמעות טקס הנישואין), إشبين (שושבין), زياح (הקפה), نياحة (הלוויה), زكرانية (אזכרה), عنصرة (עצרת), دنح (חג הטבילה), شعائين (חג הלולבים), عماد (טבילה), أقنوم (ישות), كرازة (הטפה), البيم (הבימה), بيعة (כנסייה), هوشعنا (הצל אותנו), كرز (הטיף), ملفان (מורה), سفسل (ספסל), سلاق (חג הטבילה), سليج (שליח), قلاية (בית הנזיר), قنوين (מנזר), رازين (הסעודה האחרונה), ربييتا (אם הבית), رقا (קל דעת), شبقتي (עזבתני), مشفلة (סל), ترمال (תרמיל).

סוף דבר, ניתן לומר שהערבית הנוצרית הן הדבורה והן הכתובה היא אותה ערבית כללית. אך יחד עם זאת, יש לה ייחודיות המבדילה אותה. הדבר נעוץ במשתנים דתיים-

אתניים. זיקתם של הנוצרים למסורת קדומה כתובה בארמית ויוונית משאיר את רישומו גם בלשון שלהם. זיקתם הגיאוגרפית של הערבים הנוצרים בצפון ישראל לסוריה וללבנון אף היא מבדילה אותם מלהגים ערביים מדוברים בישראל במשולש ובדרום, והדבר משתקף באוצר המלים השופע במלים ארמיות. כמו כן, אין לבטל את הזיקה התרבותית למערב, במיוחד הדבר אמור, במוסדות החינוך הפרטיים של הכנסייה והמסיון המערבי שתרמו בביסוסו, כל המשתנים הללו משתקפים, בין-היתר, באוצר המלים המדובר והכתוב של הקהילות הערביות נוצריות.

חלק ב - לשון

1. השפעות דקדוקיות בין שפות קרובות משפחה עניין קשה לזיהוי, מן העובדה שחלק גדול מן הקטגוריות הלשוניות שלהן דומות, הן בהגאים: עיצורים ותנועות, והן בתצורות ובאוצר המלים. במקרה שלנו, בחינת השפעת העברית והארמית-סורית על הערבית המדוברת בפי הנוצרים בא"י ועל הכתובה ע"י הקהילות הנוצריות בא"י סוריה והלבנון. הרבה ממשקלי השם ומבנייני הפועל בין שלוש לשונות אלה דומים או קרובים. קרבה זו מקשה על אבחנת היסוד המושאל, מאחר והרבה קטגוריות לשוניות משותפות בין הלשונות. משום כך, יש לקבוע אמות מידה מוצקות שאין עוררין לגבי זרותן בתוך הערבית.

כידוע, בשפות השמיות ובמיוחד עברית, ארמית-סורית וערבית ניתן למצוא הרבה מן המשותף במערך התנועות.¹ דמיון זה במערכת התנועות בין שתי השפות, בהרבה מקרים, מקשה על אבחנת היות התנועה שאולה משפה לשפה או מושפעת ממנה. יש לציין, שהלשון, ובמיוחד הדבורה, היא ייצור חיי שפועלים עליו חוקים דינאמיים, המביאים לשינויים לפעמים חיצוניים ולפעמים פנימיים. בתוך המערכת הפונולוגית הפנימית של כל שפה חלים שינויים, ובהרבה מצבים נתקשה לקבוע האם השינוי הוא תולדה של השפעת שפה מסוימת על רעתה, או השינוי הוא תולדה של תמורות פנימיות בתוך המערכת הפונולוגית של אותה שפה. בלשנים התייחסו לעניין ההשפעות של שפות זרות מרוחקות קשר על שפות אחרות, והשוו עם שפות קרובות משפחה המשפיעות האחת על רעתה.

בכדי לבחון את היסודות הדקדוקיים הזרים בערבית, אביא תיאור כללי של מערכת העיצורים ומערכת התנועות בשלוש הלשונות עברית, ארמית-סורית וערבית.

1.1. התנועות

בערבית מבחינים בין מערך התנועות הפונולוגי הספרותי הקלאסי, שהוא משקף נורמטיביות, לבין המערך של הערבית הדבורה המיוצגת בלהגים שונים, הנבדלים זה מזה בתחומי לשון שונים, שהוא רב פנים ובלתי אחיד בין אזורים שונים ואפילו בתוך אזור אחד.²

¹ רבין 1991.

² על תיאור הערבית הדבורה ראה מדרך 2001, שכלל מבוא ותיאור דקדוקי של הלהגים הערביים בנוסף לטקסטים המתעדים את הלהג.

כידוע, בערבית הקלאסית קיימות שלוש תנועות קצרות: a, i, u ושלש תנועות ארוכות ā, ī, ū. ניתן לתאר את מערך התנועות בערבית הקלאסית במשולש תנועות.³ לעומת הערבית המדוברת, שבה מערך התנועות שונה ורחב יותר ומגוון, אך אינו אחיד מאזור לאזור. ספרי הדקדוק, שעסקו בתיאור הלהג הערבי בתחומה של א"י, בלנק 1953, בספרו על הערבית שבפי הדרוזים בצפון הארץ; רוזנהויז 1969, על להג העיר סכנין; ולוין 1995, בספרו דקדוק הלהג הערבי הירושלמי,⁴ מצביעים על חמש תנועות קצרות a, i, u, e, o (חיריק, פתח, שורוק, צירי, חולם. i (חיריק) בִּנְת, שְׂרָבֶת; a (פתח) פֶּלֶב, גִּמֶּל; u (שורוק) רֶחֶת, הֶם, חֶט; e (צירי) אֶס, שֶׁב, מֶכְלִין, מִדְרֶסָה; o (חולם) שְׁעִיל, סֶפֶן, אֶפְתָּב.

שתי התנועות האחרונות [e] ו [o] אין להן ייצוג בערבית הספרותית הקלאסית, והעידות לכך שאין להן ייצוג אורתוגראפי כמו יתר התנועות הקיימות בערבית הקלאסית. בלשון הסורית קיימות חמש איכויות של תנועות. ספרי הדקדוק של הסורית הצביעו על מערך התנועות הקיימות בסורית. למשל, נילדקה, ואחרים:⁵ (פתחא) *pethohō*; -i (חבצא) *ħevošo*; -u (עצוצא) *ēšošo*; -e (ריבוצא) *revošo*; -o (זקפא) *zeqofo*. ומערך התנועות בעברית, שאף הוא קרוב למערך זה, מתחלק לתנועות ארוכות ותנועות קצרות. בניקוד הטברני מציינים את התנועות: פתח, קמץ, סגול, חיריק, חולם, קיבוץ ושורוק; חטף-פתח, חטף-סגול וחטף קמץ; וכן שווא-נע.⁶

נשאלת השאלה אלו שינויים עשויים להתרחש במערך התנועות, כאשר נשאלות המלים מן הארמית או מן הסורית בערבית הספרותית או בערבית המדוברת? בערבית הספרותית, שמערך התנועות שלה מצומצם, כאשר נשאלות מלים בערבית, תנועות שאינן קיימות בה התלכדו במערך התנועות הקיים, כלומר התנועות שונו והותאמו למערך התנועות של הערבית הנורמטיבית, שכלל שלוש תנועות קצרות ושלש תנועות ארוכות. ואילו בערבית המדוברת, שהיא פחות שמרנית, ומערך התנועות שלה רחב ודומה למערך התנועות

³ אלעאני 1970, עמ' 25.

⁴ בלנק 1953, עמ' 31; רוזנהויז 1969, עמ' 5; לוין 1995, עמ' 25.

⁵ על התנועות בעברית ובארמית ראה: רייט 1890, עמ' 75-86. על התנועות בסורית ראה: נילדקה 1970, עמ' 29-35; דובל 1969, עמ' 43-85.

⁶ על התנועות בעברית ראה בלאו 1974, עמ' 62; לאופר 1977, עמ' 117-143.

הקיים בסורית ובעברית, יכולה לקלוט את מערך התנועות העברי או הארמי-סורי מבלי שנבחין בסטייה פונולוגית. זה מקשה באבחנה אם חל שינוי בתנועות, שכן מערך התנועות של המדוברת דומה למערך התנועות הקיים בעברית ובארמית-סורית.

כאמור, במערך התנועות בערבית המדוברת חלו שינויים איכותיים, וניתן לדבר על מצולע תנועות במקום משולש תנועות הקיים בערבית הקלאסית. ככל הנראה, אלה הם שינויים פנימיים בתוך הערבית ואין בידינו כלים למצוא סימוכין, שהשינוי הוא תולדה של השפעה זרה כמו הארמית-סורית. סביר להניח, ששינויים פנים ערביים אלה, חלים מטבע היותה של הערבית דבורה ודינאמית ופחות שמרנית, שכן חלים בה תמורות המבדילות אותה מן הערבית הקלאסית. למשל: התנועות הארוכות [ē], [ō] אינן קיימות בערבית הספרותית. והן קיימות בערבית המדוברת כתוצאה מכיווץ דיפתונג. התנועה הארוכה [ē] נוצרה כתוצאה מהתכווצות הדיפתונג -ay, שקיים בערבית הספרותית כמו במילה 'bayt-un'. בלהג הערבי המדובר בצפון א"י הדיפתונג -ay הופך כמעט תמיד ל-ē, למשל: 'sēf, sēf, bēt'.
2. דיפתונגים

2.1. תופעת המונופתונגזציה: $\bar{o} < aw$

התנועה הארוכה [ō] נוצרה כתוצאה מהתכווצות הדיפתונג -aw, הנכתב בערבית הספרותית כ- ڤ, כמו במילה 'yawm, sawm'. הדיפתונג -aw הופך כמעט תמיד ל-ō בערבית הנוצרית בגליל, למשל: $xōx, tōr, yōm$. אף במלים שאולות מן הסורית ויש בהן תנועה מורכבת, קרי דיפתונג, אנו נמצא שהדיפתונג יתכווץ כדרך המלים של הערבית. וזה מלמד על עומק התכתן וקליטתן בערבית המדוברת. לדוגמה, המילה הארמית $\bar{s}awb$ במשמעות (=חוס) תהפוך במדוברת ל- $\bar{s}ōb$; הפועל $\bar{s}awšah < \bar{s}ōšah$ (=התנוסס); $\bar{f}ōkar < \bar{f}awkar$ (=סגר ברתוק). בלהג הערבי בסוריה באזור צדד: $\bar{s}ōtaf < \bar{s}awtaf$ (=השתתף, עזר).

2.1.1. הדיפתונג $\bar{e} < ay$

נדיר בערבית נוצרית מדוברת, והוא מופיע רק במקרים חריגים כמו בדוגמא "אֵינָא" (=כן). בדרך כלל הדיפתונג העתיק -ay הופך ל-ē, כמו בדוגמת 'bēt'. אף במלים שאולות בערבית

הוא מתכווץ, למשל: *nīsān < baydar < bēdar < fayjan < fējan < ḥuzayrān < ḥazērān < nīsān*.
naysān.

3. עניני כתיב

3.1. שמות המסתיימים ב-ā

מלים סוריות המסתיימות בתנועה ארוכה ā/tā- בסורית מבוצעות בערבית בשלושה אופנים:

1-/-י. למשל: طبيّثا/ طبيّثة, صفريّة/ صفري.

בדקדוק הערבי קיימות צורות: فعلى, فعلى המציינות שמות עצם ושמות תואר.

כידוע, צורות השם בסורית יכולות להופיע בשלוש דרכים: בנפרד (*status absolutus*), בנסמך (*status constructus*) וביידוע (*status emphaticus*). היידוע מבוטא בצירוף-a- בסוף השם. בשלב מסוים חלה התנוונות צורת השם בסורית עם תווית היידוע והשמות החלו להופיע עם ā- סופית מבלי לציין יידוע.⁷ בערבית הקלאסית מתועדת צורה אחת נדירה במשקלה בסיומת ā- והיא המילה رهيوّتا, אשר הזכיר אותה אלסיוטי, וכתב שהיא במשקל فعلوּتا "إِسْمًا قَلِيلًا رَهْيَوْتًا" (=פעלותא' שם נדיר רהבותא משמעו פחד, אימה). ופרנקל העיר שמילה זו היא במשקל ארמי, והיא שאולה בערבית מן הארמית 'רהיבותא'.⁸ כאמור, המשקל הזה רגיל ושכיח בסורית, והצורה 'רהבותא' קיימת בסורית בהוראה של 'בהלה' 'חלחלה'.⁹ בכתבי-יד ערביים נוצריים ואף במקורות נוספים נמצא מלים סוריות המועתקות אל הערבית בתבנית זו המסתיימת ב-a. למשל, إشكرعا (שטים), تَخَلَّتَا (תכלת), نَقَعْنَا (יהלום), يبروحا (דודאים), سَفِيلا (ספיר), صَدِيدَا (נופך), طَلِيثَا (בחורה צעירה), طَبِيثَا (צבייה). תבנית זו אופיינית לשמות בסורית, והיא עשויה להיות סימן היכול לתרום בזיהוי צורת השם כסורית. תצורה זו כמאפיינת את השמות בארמית העיר לגביה ברויאר במאמרו על המרכיב

⁷ נילדקה 1970, עמ' 48, סעיף 70.

⁸ אלסיוטי, II, עמ' 23; פרנקל 1886, עמ' 268.

⁹ פיין-סמית, מילון, עמ' 531.

העברי בארמית של התלמוד. הוא הבחין בין צורות שמניות עבריות לבין צורות שמניות ארמיות. לדעתו, תבנית זו המסתיימת ב-a מהווה סממן להבחן השם כארמי.¹⁰

4. העיצורים

מערך העיצורים של הערבית רחב הוא, ויכול להכיל את העיצורים הנשאלים מן הסורית ומן העברית. אולם קיימים בעברית ובארמית-סורית עיצורים שאין להם מימוש בערבית, ואף ישנם בעברית ובארמית-סורית ביצועים פונטיים, המשקפים ואריאנטים (אלופונים) של אותם עיצורים דוגמת בגדכפ"ת דגושות ורפויות, שאינם קיימים בערבית.

כאשר מתייחסים לתיאור העיצורים בערבית הנוצרית יש להתייחס לערבית הנוצרית המדוברת כחטיבה אחת, משום שהערבית המדוברת נבדלת בביצוע ההגאים מן הערבית הכתובה. ולערבית הנוצרית הכתובה כחטיבה נפרדת, ולתאר את השתקפות ההגאים של המלים השאלות בתוך שתי החטיבות. הערבית המדוברת בפי הנוצרים אינה אחידה מבחינת ביצוע הפונמות העיצוריות. אנו נמצא ביצועים שונים שהם ביצועים להגיים רגיונאליים. רוב העיצורים הקיימים בערבית הספרותית נמצא אותם בערבית הנוצרית המדוברת לפי המבטא השכיח בא"י. לחלק מן העיצורים יש ביצוע שונה מן הביצוע בערבית הקלאסית. אף עניין זה נבדל מאזור לאזור ולפעמים בתוך הכפר עצמו, ואפילו בין עדות (נוצרים, מוסלמים ודרוזים). אולם בשל מוביליות התושבים לאחר קום מדינת ישראל וקיבוץ תושבים מכפרים שונים בתוך אותו יישוב, נמצא בליל להגי בתוך הכפר עצמו.

כידוע, הערבית הקלאסית כוללת בתוכה 28 עיצורים. הביצוע של חלק מן ההגאים בערבית המדוברת שונה מן הביצוע של הערבית הקלאסית. להלן אעמוד על השינויים שחלו בביצוע ההגאים הנבדלים מן הערבית הקלאסית בלהג הערבי המדובר בפי הנוצרים בא"י. עיצורים דומים שלא חל בהם שינוי לא אתייחס אליהם

4.1. השתקפות ההגאים במלים השאלות מן העברית ומן הארמית

4.1.1. המעתק של הפונמה $q < q'$

¹⁰ ברויאר 1999, עמ' 31.

הפונמה /q/ (סותם ענבלי אטום), שקיימת בערבית הספרותית ובמדוברת נעתקת בהרבה אזורים ל-[j'] (סותם סדקי אטום) $qāl < 'āl$ (אמר), $amar < qamar$ (ירח), למעט מלים שאולות מן הספרותית. כמו, למשל, $qor'ān$ (קוראן), $raqim$ (מספר). במקרים מסוימים ה-q נעתקת ל-[ŋ], למשל: מזק, מזע (=קרע) ממזוע (=קרוע) תופעה קיימת בארמית ארעא, ארקא.¹¹

זה אמור גם לגבי מלים שאולות מן העברית או מן הארמית, ויש בהן הפונמה /q/, יחול בהן המעטק של $q < '²$. כך, למשל, באזורים שהפונמה /q/ (ק) הפכה ל-[j'] במלים ערביות היא תהפוך ל-[a] גם במלים ארמיות שאולות. לדוגמה: קולקסא قلکاس $ul'ās$, קופה قفة ufe , קולתא قلة $ulle$ קסטלין قسطل $stāl$.

כאן ראוי לציין, שבכפר מעיליא, כפר על טהרת הנוצרים, הפונמה /q/ מבוצעת כסותם ענבלי נחצי, היגוי זה מאפשר זיהוי הדובר כשייך לכפר זה.

4.1.2. מלים ארמיות שיש בהן ש < ס / ש

(א) בערבית המדוברת נמצא שמלים ארמיות-סוריות שיש בהן העיצור שי"ן יבוצעו עם שי"ן בערבית המדוברת. לדוגמה: שובא-شوب, שורה-شورة, שלפא-شلف.

(ב) בערבית נוצרית כתובה, במיוחד, בתרגומי תנ"ך, נמצא לפעמים מעטק של השי"ן לסי"ן בערבית, במיוחד, בשמות פרטיים: שמיר-سامير, שכס-سخيم, שמעון-سمعان.

4.1.3. מלים עבריות וארמיות שיש בהן צ

מלים אלו יבוצעו עם צא"ד ערבית, לדוגמה: צבאות-صباؤوت, צרור-صرار, אצחחא-إصاحح, צפיר-صفري / صفريّة, צדידא - صديدا.

4.1.4. העיצורים הגרוניים: א-ה-ח-ע

הביצוע שלהם בתוך המלים השאולות דומה לביצוע הרגיל שלהם במלים הערביות. דהיינו לפי הביצוע הפונמטי הלהגי הרגיונאלי בלהג עצמו.

¹¹ רבין 1991, עמ' 81 העיר על מעתקים פונטיים בארמית והפנה לביבליוגרפיה.

4.1.5. בגדכפ"ת רפות ודגושות

בעברית ובארמית קיים ביצוע כפול, קשה ורפה, של הגאי בגדכפ"ת במצבים מסוימים, כשהן בראש המילה או אחרי חוסר תנועה.¹² כידוע, ביצוע פונמאטי זה אינו קיים בערבית. בערבית קיימות פונמות עצמאיות של ביצועים אלו. ולכן נמצא שבחלק מן המקרים יהיה מעתק של הביצוע הרפה לאלופון שבעברית או שבארמית לביצוע פונטי של פונמה בערבית.

4.1.6. בי"ת רפה מבוצעת בשני אופנים: פ / פ - b/f

מילה עברית או ארמית שיש בה בי"ת רפה תבוצע בשני אופנים:

א) $b < \underline{b}$ ביצוע סותם: למשל, אבישור أَيْشور (רומא 1671, דב"א ב 16); אבישי أَيْشِي (כ"י פריס 23, שמ"א כו 6); אביגיל أَيْغِيل (רומא 1671, דה"א ב 17); רחביה رَحْبِيَا (רומא, דה"א כג 17); לבן لَابَن (רומא, בראשית מו 25).

ב) המעתק של (בי"ת רפה) $f < \underline{b}$

בי"ת רפה שהיא אלופון של הפונמה בי"ת מועתקת בערבית הנוצרית לפונמה f , שהיא הגה קרוב מבחינת החיתוך. למשל: רבקה رَفَقَا; רבשקה رَفَسَاقا, רומא 1671, ב-מלכים ב יח 17; أَيْشور (כ"י פריס, דה"א ב 28; 29).

4.1.7. הגימ"ל מבוצעת בשני אופנים ג / ג - \dot{g} / \ddot{g} ביצוע קשה וביצוע רפה

א) ג < ج : גדעון جَدْعُون (כ"י פריס 23, שופטים ח 30), גרשון جَرَشُون (רומא, דה"א כג 7).
ב) מעתק של ג < \dot{g} : פתגמא = فَتْغَامَات או במלים עבריות שהגימ"ל מבוצעת בביצוע רפה: עגלון عَغْلُون (כ"י פריס 23, שופטים ג 12); غُولِيَاث (ספרים חיצוניים, דנלוב 1901, עמ' 45); אביגיל أَيْغِيل (רומא 1671, שמ"א כה 3).

4.1.8. דל"ת מבוצעת בשני אופנים

מעתק ה- $\underline{d} < [d]$ (חוכך בין-שיני קולי נעתק ל- סותם שיני קולי)

¹² על ריפוי ודיגוש בגדכפ"ת ראה: ברוקלמאן 1908, עמ' 204-205 סעיף c 78; גזניוס 1910, סעיף n 6; טורסיני 1937; מורג 2004, עמ' 150-186; שוורצולד 1976, עמ' 211-232; דולגופולסקי 1999, עמ' 72-74, סעיף 7.2.13.

העיצור ḏ (חוכך בינשני קולי) המשמש בערבית הספרותית הופך ל-d (סותם שיני קולי) בחלק מן הלהגים בערבית המדוברת. למשל: *ahada < ahad*, *dahaba < dahab*. במקרים מסוימים ה-ḏ הופך ל-z, למשל: *kadib-un < kizib*, *mudnib < muznib*, *danbahu < zanju*.

מלים עבריות וארמיות שיש בהן ד יבוצעו בדא"ל בערבית: דלף- דלף, דופרה- دفورة, דקר- دقر, דנחא- دنح, דחלולא- دحلول, דליל- دلיל, דרש- درش.

כאשר יש לנו מילה עברית או ארמית ויש בה דל"ת רפה נמצא לה שני ביצועים בערבית:
(א) ביצוע סותם (דו-שפתי סותם קולי): *الدي, المديح*¹³. ביצוע קשה של ה- ד: *أنا يلشدي* (בראשית יז 1, כתב-יד סיני 2), *جدعون*.

(ב) ביצוע חוכך בין-שני אטום *ذ*: *إيلشدي بيركك* (בראשית כח 3, כ"י סיני 2); *يهوذا* (כ"י סיני 3, בראשית לה 23), *أذري* (כ"י סיני 3, דברים ג 1) *يوسكن العيس جبل ساعير والعيس هو أذوم* (כ"י סיני 3, בראשית לו 8) וכן ביתר המקומות.

הביצוע הכפול הזה בערבית ניתן לייחסו ליסוד להגי, כלומר באותם אזורים שבהם ההגה דא"ל נהפך ל-דא"ל *ذ < د*, ככל הנראה המעתיק ירשום דא"ל. אף מלים עבריות וארמיות, שהדל"ת שלהן רפה נמצא להן שני ביצועים: חוכך וסותם: *عمينذاب / عمينداب, يهوذا / يهودا*.

4.1.9. כ"ף רפה מבוצעת בשני אופנים: *ك / خ - ḥ / k*

זכריה זכריה (רומא 1671); *زكريا* (מהדורת הפרוטסטנטים); *מלאכי מלאכי*; *إليملك* (כ"י פריס 23, רות א 2); *أحيملك* (רומא 1671); *אכיש* (כ"י פריס 23), *ברוך* *باروخ* (רומא 1671).

¹³ קנוטסון 1974, עמ' 87.

4.1.10. המעתק של $b/f < p$

מלים עבריות וארמיות שיש בהן f/p (דו שפתי, סותם בלתי קולי): יועתקו לערבית בשני ביצועים: פעם בהגה חוכך f ופעם בהגה סותם בעיצור b , לדוגמה: פסח- פסח; פורים- פורים; פרש- פארש/ פארש; פורשנא- פרשן.

במערך הפונמות העיצוריות בערבית נפקד העיצור p . הגה דו-שפתי בלתי קולי אינו נמצא בין ההגאים הערביים. הפילולוגים הערביים כינו אותו בכינוי "בי"ת פרסית" והיא קרובה לבי"ת או לפ"א. במקרים שבהם מלים שאולות, המכילות את הפונמה הזאת, חדרו לערבית חל מעתק של פונמה זו לפונמה קרובה לה בערבית. על זה העיר סיבויה¹⁴ בספרו "אלכתאב" "ويبدلون من الحرف الذي بين الباء والفاء: الفاء نحو: الفرند والفندق. وربما أبدلوا الباء لأنهما قريبتان جميعاً, قال بعضهم البرند. (=מחליפים את האות שבין בי"ת לפ"א באות פא"א, כמו الفرند (=סיף) والفندق (=פונדק), ואף החליפו בבי"ת מקרבתה, ואמרו: البرند.

בעקבותיו של סיבויה פילולוגים ערביים אחרים ציינו מלים שבהן כתובה הפונמה p , שאינה קיימת בערבית, והיא ממומשת בשני ביצועים: האחד בהגה f (חוכך שפתי-שני), דוגמת המילה הפרסית پرنده < برند/ فرند; پیروز < فیروز; پولاد < فولاد. ובערבית הנוצרית הכתובה אנו נמצא ביצוע דומה ומעתק של ההגה $b/f < p$. למשל, במהדורת רומא 1671, ערפה عرفا ב-רות א 4; פרץ فارص ב- בראשית מו 12; ב-אסתר ט 24: "וְהָפַל פּוֹר" "أَوْقَع فور"; וב-אסתר ט 26: "על כן קראו לימים האלה פורים על-שם הפור" "ولذلك سموا هذين اليومين يومی فوریم من اجل ان فور اي القرعة", פוטיפר فوطيفر ב-בראשית מו 20; פעור فاغور כ"י סיני 3, ב-דברים ג 29. והשני b דוגמת فاكورة פכורא, פורשנא פרשן, بیور פיורא.

4.1.11. ההגה t מבוצע בערבית נוצרית כתובה בשני אופנים

מעתיק ה- $t < f$ (חוכך בין-שיני אטום הפך ל-סותם שני אטום)

¹⁴ סיבויה 1966, VI, עמ' 306.

בערבית מדוברת בחלק מן הלהגים קיים מעתק של ה-*[t]*, למשל: *talāta < talāta*, *ktīr* < *matal*, *ktīr* < *matal* :

בחלק מכתבי היד הערביים נוצריים, מלים שיש בהן *t* (חוכך בין-שיני), יועתקו ל-*ṭ* ובחלק יועתקו ל-*ṭ*. הדבר קשור לאזור מסוים או למעתיק השייך לאזור שבו חל מעתק זה. כך, למשל, בכ"י בודיליאנה 493 חל מעתק זה.

א) פעם כהגה חוכך בינשני */t/* ופעם כהגה סותם */t/* מעתק של *ṭ* < *t*, כפי שנהוג בחלק מן הלהגים. בחלק מן המקרים מעתק זה הוא רגיונאלי ומשקף את שייכותו של כתב-היד לאזור שבו חל מעתק זה. בכתבי היד הנוצריים: כ"י פריס 23; כ"י בודיליאנה 493 מעתק זה שכית. לעומתם, בכ"י בודיליאנה 270 מעתק זה אינו סדיר. קנוטסון התייחס למעתק זה והעיר שזהו בהשפעת המבטא ההמוני, אשר מבצעים את ההגה החוכך *t* כהגה סותם *t*.¹⁵ לגבי הביצוע החוכך בערבית נוצרית כתובה. מקור ביצוע זה קשור בשני גורמים: האחד, חיקוי למבטא הסורי שבו התייז רפה מסיבות דקדוקיות, והשני תיקון יתר. בלאו, בספרו על דקדוק הערבית הנוצרית, הביא את הצורה *بُولَات* (= בתולות) והעיר שהביצוע הרפה של התייז הוא בהשפעת הצורה הארמית 'בתולתא'.¹⁶ קנוטסון התייחס לעניין הזה וציין שבמקרים מסוימים מעתק זה חל בהשראת הטקסט הסורי ובהקבלה בין המקור הסורי, אשר שימש מקור שממנו תרגמו לערבית.¹⁷ ובשעת התרגום מלים שהתייזו מתממשת בביצוע רפה, עקב עניין דקדוקי פנימי של הסורית, יועתקו לתייז רפה במרבית המקרים בערבית בהשפעת ההגייה הסורית. כך, למשל: "في طريق عربا في ايلث" (כ"י סיני 3, דברים ב 8); "من كثرث" (כ"י סיני 3, דברים ג 17) *لثامر كثرث* (כ"י סיני 3, בראשית לח 11); "وبسمت بنت اسماعيل" (כ"י סיני 3, בראשית לו 2); "فحلوا في عربات مواب" (כ"י סיני 3, במדבר כב 1); "فطلع موسى من عربوث مواب" (כ"י סיני 3, דברים לד 1); "عوج ملك مثنين" (כ"י סיני 3, דברים ג 1; 3); *بواعيث* / *بواعيث* (בן-סולימאן 1899, עמ' 112); *يقال لها طيبثا/طبيثة* (מעשה

¹⁵ קנוטסון 1974, עמ' 87.

¹⁶ בלאו 1967, I, עמ' 107, סעיף 13.1.

¹⁷ קנוטסון 1974, עמ' 93-94.

השליחים ט 36 ; 40) ; طليثا (מרכוס ה 41), رب الصابوت (אגרת יעקב, עמ' 50), دوثن (כ"י סיני 2, בראשית לו 17) ; "ودفنت في طريق افراثا التي هي بيت لحم" (כ"י סיני 3, בראשית לה 19) ; "ما خلا مدينة غزة وازدود وجاث" (כ"י סיני 3, יהושע יא 23).

(ב) דוגמאות של תי"ו רפה עקב תיקון יתר

תיקון יתר הוא סממן שצינו בלאו כמאפיין את הערבית היהודית ואף את הערבית הנוצרית. הוא ייחד מחקר על תיקוני היתר בשפות השמיות ואף בערבית היהודית ובערבית הנוצרית.¹⁸ לדעתו, הכותבים היהודים והנוצרים לא היו בקיאים בערבית הספרותית ולא נטו אל הערבייה. על כן, כאשר רצו לחקות את הסגנון הערבי, גרס להם חסרון בקיאותם לתקן יתר על המידה ולשגות. כמו כן, הביא אבישור דוגמאות של תיקון יתר מתרגום נביאים ראשונים בערבית היהודית.¹⁹ בתרגומי תנ"ך בערבית נוצרית אנו מוצאים דוגמאות רבות של תופעה זו במספר הגאים.²⁰ למשל: خيمته במקום خيمته ; (כתב-יד פריס 23, יהושע י 8) صنعتم במקום صنعتم (שופטים ב 2) ; ماتت במקום ماتت (שם כ 7) ; سمعت במקום سمعت (שמואל א טו 20) ; فطابت במקום فطابت (שם כה, 36).

4.1.12. מעתק של <g> (ע <ג>)

מגדל עדר قصر غادر (כ"י סיני 3, בראשית לה 21) ; رعואל رغويل (כ"י סיני 2, בראשית לו 10) ; עלי غالي ; יזרעאל يزريغيل ; עי غاي (כ"י פריס 23, יהושע ח 1) ; עמורה غمورة ; פעור فاغور (כ"י סיני 3, דברים ג 29) ; תולע בן פואה تولاغ بن فواد (כ"י פריס 23, שופטים י 1) ; עמרי غمري (כ"י פריס 23, מל"א טז 6).

עקב תיקון יתר במלים שבערבית יש בהן עי"ן. למשל, בכ"י פריס 23: غدسا במקום عدس (שמואל ב כג 11) ; دغا במקום دعا (מלכים א ב 1) مغاول במקום مغاول.

¹⁸ על תיקוני היתר בשפות השמיות ראה בלאו 1970.

¹⁹ אבישור 1995, עמ' 39.

²⁰ בסל 2001, עמ' 135.

4.1.13. המעתק של $h < \underline{h}$ (ח < ח)

הדבר בולט בשמות, למשל: אחימלך أخيملك (כ"י סיני 23, שמ"א כא 2); אחיטוב أخيطوب (כ"י סיני 23, שמ"א כב 9); חמט خامط (רומא 1671, ויקרא יא 29-30); הר חרס ارض خراس (כ"י פריס 23, שופטים א 35); נחש ناخاس (כ"י פריס 23, שמ"א יא 1).

4.1.14. המעתק של $s < \text{š}$ (ש < ש)

בלאו, בספרו על דקדוק הערבית הנוצרית, התייחס למעתק הזה במלים השאולות מן הסורית לערבית.²¹ מלים עבריות או סוריות שבהן ההגה ש"יין (שורק בינשני) מועתקות בחלק מן המקרים לערבית בהגה ס"יין. להלן דוגמאות שבחנתי אותן בתרגומי התנ"ך: שמגר בן-ענת سمجر بن عنات (כ"י פריס, שופטים ג 31); כושן كوشان (כ"י פריס 23, שופטים ג 12); כמוש كاموس (כ"י פריס 23, שופטים יא 24); אחיש أخيس (כ"י פריס 23, שמ"א כא 11); שמעון سمعون (כ"י פריס 23, יהושע יט 1); מנשה منسا (כ"י פריס 23, יהושע יז 2).

4.1.15. המעתק של $g < \text{ğ}$ (ג < Ğ)

הפונמה /ג/ כשהיא חוככת מבוצעת בערבית בהגה ğ (Ğ). כך, למשל, במלים יווניות 'פתגמא' فتغامات או במלים עבריות שהגימ"ל מבוצעת בביצוע רפה 'עגלון' عغلون .

5. עניני תצורה

5.1. השם

שמות העצם ושמות התואר מתמיינים בדגמים, הנקראים משקלים. בכל אחת מן הלשונות השמיות יש משקלים מסוימים, המביעים גיוון משמעות, כגון תכונה, מקצוע, שם מופשט, צבע, מחלה, מקום וכו'.²²

לשמות העצם תחיליות וסופיות. ישנן סיומות אופייניות לצורות הנקבה, ואף יש שמות הנוהגים כנקבה ללא סימן דקדוקי. ישנם משקלים אופייניים ללשון מסוימת ושכיחותם רחבה בה, ולא נמצא אותם בלשון השנייה. כאשר אנו מזהים משקל, שאינו קיים בערבית

²¹ בלאו 1966, I, עמ' 110, סעיף 17.2.

²² ליתר הרחבה ראה מוסקאטי 1969.

הספרותית והוא קיים בארמית או בסורית ומשמש בלהגים הערביים שבתחום השפעת הארמית, יש מקום לחשוד שהוא שאול מן הארמית. להלן דוגמאות של משקלים שמניים שחדרו לערבית מן הארמית:

5.1.1 *fā' ūl*

משקל *fā' ūl* / *fā' ōl* קיים בערבית, בסורית ובעברית. ברוקלמאן הדגים מן הערבית *rahūl*²³ הפילולוגים הערביים הראשונים לא התייחסו לבניין הזה. כך, למשל, בספרו של סיבויה לא נכלל מבין משקלי הערבית. אלחודיתי העירה שהמשקל קיים בספרו של סיבויה. אך לא מצאתי אותו, ואף לא באינדקס של טרופו.²⁴ המשקל נדיר בערבית הקלאסית. אבן דורייד, בספרו "אלג'מהרה", הביא קרוב ל-65 צורות במשקל הזה, וציין שחלק מהן שאולות.²⁵ אף אלסאמראי העיר על המשקל הזה וציין שהוא קיים בארמית ובסורית ונדיר בערבית הספרותית, אך שכיח בערבית המדוברת באזור השפעת הארמית. לדעתו, זהו משקל ארמי שנשאל בתוך הערבית.²⁶ כאמור, המשקל קיים בערבית הבתר קלאסית ובערבית החדשה הוא הפך להיות משקל יצרני, למשל: "فلما رأوا البربر الأفعى متعلقة بيده قالوا لعل هذا الرجل قاتول".²⁷ صافور / صافور, قاصوم, شاقول. יש לציין, שבערבית המדוברת ואף בערבית המודרנית קיימות מלים רבות במשקל הזה: شاقوف (מקבת), كانون (כיריים), ناطور (שומר בכרם), حاسوب (=מחשב), شاعوب (=קלשון), جاروشة (=מגרסה), حالول (=מכבר).

5.1.2 *fa' alūt*

תבנית זו של שמות המסתיימים בסופית *-ūt* מביעה שמות מופשטים. תבנית זו נדירה בערבית ובעברית המקראית ואף בלשון חז"ל הקלאסית, היא מתחילה להיות שכיחה בלשון חז"ל המאוחרת. ספרי הדקדוק השמי המשווה ציינו, שמשקל זה מציין שמות מופשטים.

²³ ברוקלמאן 1908, I, עמ' 343, סעיף 128.

²⁴ אלחודיתי 1965, עמ' 154; טרופו 1976.

²⁵ אבן-דורייד, III, עמ' 388 – 390: جامور, حادور, حازوق, ساجور, صافور, حاجور, حالوم, خاروج.

²⁶ אלסאמראי 1985, עמ' 111-166. בתוך אותו חיבור המחבר סותר עצמו. בעמ' 55 ציין שהמשקל ידוע ומקורי בערבית אך נדיר. ובעמ' 112 הוא ציין במפורש שזהו בניין ארמי שאול והערבים השתמשו בו הן לציון שמות מכשירים וכלים ואף לציון הפלגה.

²⁷ גבסון 1899, מעשי השליחים, כז 10, עמ' 43.

מוסקאטי העיר שצורות כאלה קיימות באכדית, הוא הדגים את הצורה *šarratu* (=מלכות). בעברית קיימות צורות כמו 'מלכות' ובסורית 'דכיותא'. הוא הוסיף, שמשקל זה נדיר מאד בערבית ובאתיופית.²⁸ גלוסקא העיר שצורות שמניות בסופית –ות קיימות באכדית. בארמית, אך לא בערבית; באתיופית הן נדירות מאד.²⁹ אין לקבל את טענתו של גלוסקא שצורות בתוספת –ות אינן קיימות בערבית. בערבית הקלאסית קיימות מספר צורות כשמות עצם וכשמות תואר: رغبوت, سلכות, ملكوت, رهبت, خلبوت, تربوت.³⁰ כמו כן, בנדויד העיר, שהשימוש במשקל 'פעלות' התחיל בלשון המקרא בהשפעת הלשון הארמית, אבל בלשון חכמים נתרבה השימוש במשקל זה בעקבות הארמית, והן שכיחות בספרים המאוחרים.³¹ שחאדה העיר שתבנית זו מביעה בערבית הקלאסית צורת מקור. והטעים שצורה זו שאולה מן הארמית.³² בערבית הנוצרית נמצא צורות במשקל זה, בעיקרן, שאולות מן הסורית: ناسوت (אנוש), ملكوت (מלכות), بهموت (בהמות), كهوت (כהונה), صلبوت (צלובה).

5.1.3. המשקל *fū lū*

משקל זה קיים בארמית ובסורית כמו צורת "כותינא", אך אינו קיים בערבית. הוא לא נזכר מבין הבניינים שהביא סיבויה. בכ"י סיני 3 בערבית נוצרית מצאתי צורה אחת לפי המשקל הזה מועתקת לערבית: كوتين ورداء (שמות לה 9 ; 26); 'فلا يثبت كساه وكوتينه اذا كان رجل صعلوك عند الذي استرهنه' (כ"י סיני 3, דברים כד 13). אמנם הצורה יחידה, אך היא שאולה גם מבחינת המשקל.

²⁸ ברוקלמאן 1908, II, עמ' 401, סעיף 222; מוסקאטי 1969, עמ' 83, סעיף 24.12.

²⁹ גלוסקא 1999, עמ' 264.

³⁰ סיבויה 1966, IV, עמ' 272; אלסיוטי, II, עמ' 18.

³¹ ליתר הרחבה על משקל פעלות ראה גזניוס 1910, עמ' 86k/ 241; בנדויד 1967, ב, עמ' 442 יח-כ. על צורות במשקל זה בערבית היהודית ראה: אבישור 2001, עמ' 189–195.

³² שחאדה 1998, עמ' 813.

5.1.4. $fa'ul < fi'ul$

בדקדוק הערבי לא תועד המשקל $fa'ul$. הוא לא נזכר בין המשקלים שהביא סיבויה.
 המשקל הקיים בערבית הוא $fi'ul$ לציון שמות עצם ושמות תואר.³³ דוגמה של שמות עצם:
 بَطِيخ, بَتْن. שמות תואר: قَدَّيس, صَدِّيق. ברוקלמאן בספרו על הדקדוק המשווה ציין שבשמית
 המערבית קיים המשקל $qattil$ בארמית ובעברית 'צדיק'. בערבית המדוברת, שבאזור
 השפעת הארמית, קיים שימוש במשקל זה על-פי הארמית. כך, למשל, בלבנון ציין פגיאלי
 שקיים חילוף בתנועה $i < a$ והוא זוקף זאת למשקע ארמי.³⁴ אף בערבית הנוצרית הדבורה
 בצפון הארץ חילוף זה קיים בין המשקלים. לדוגמה: بَطِيخ < بَطِيخ $battih$, قَدَّيس < $qaddis$,
 سَكَّير < $sakkir$.

5.1.5. $fay'ul$ فَيَعُول

אמנם המשקל הזה קיים בערבית, אך הוא נדיר. ברוקלמאן הביא את הצורות غَيَطُول
 (עלטה), صَيَخُود (סלע חלק).³⁵ הצורות שתיעדתי אותן במשקל זה שאולות מן הסורית:
 شَيْفُور שאולה מן הסורית. בטקסט תרגומי התנ"ך איתרתי צורת שִׁיפּוּר בכתב-יד סיני 3. אף
 בגלוסרים הסוריים מן המאה ה-9 וה-10 של בר-עלי ושל בר-בהלול הצורה קיימת.³⁶ גם
 בתרגום הערבי שומרוני קיימת הצורה: سَيَعُور, שהיא מן המילה העברית 'שעיר'.

5.1.6. שאילת תצורות חדשות במערכת השם

מתוך החומר הנבדק נמצא צורות חדשות, שאינן רגילות בערבית הנורמטיבית. צורות אלו הן
 חדשות הן כערכים לקסיקאליים והן כצורות מורפולוגיות בתוך הערבית. למשל:
 كَشُوْثَا (חולד), تَخْلُثَا (תכלת), سَوْمَقَا (אודם), يَرْقَا (ברקת), صَدِيدَا (נופך), سَفِيلَا (ספיר), نَقْعَا
 (יהלום), سَذْرَا (סדר), زَرْجَا (פטדה), حَامْطَا/خَامْطَا (חומט), أَشْكُرْعَا (שטים).

³³ סיבויה 1966, III, עמ' 641; אלסיטוי, II, עמ' 19; ברוקלמאן 1908, II, עמ' 362 – 363.

³⁴ פגיאלי 1919, עמ' 81.

³⁵ ברוקלמאן 1908, II, עמ' 344, סעיף 129.

³⁶ בר-עלי, II, עמ' 433; בר-בהלול, II, עמ' 1973.

צורות אלה המסתיימות ב-ā ארוכה אינן שגורות בדקדוק הערבי. סיבוייה הביא את המלים *رهبوئي, رغبوئي*. ואלאנדלוסי הביא את הצורה *رهبوئي* והעיר שזהו שם נדיר.³⁷ יש להעיר, שהצורה 'רהבותא' בהוראה של 'בהלה' קיימת בסורית.³⁸ ואין תמה אפוא לראות במילה הנדירה הזאת בערבית שאולה מן הסורית. מאחר ובסורית סיומת *utha*- שכיחה מאד לציון שמות מופשטים המסתיימים ב-ות.³⁹

המילה *مَسْطَبَة* קיימת במשקל *maf'alat-un / mif'alat-un* *مَسْطَبَة*. בערך *صطب* צוטט בדווי שביקש שיעשו לו *مصطبة* (=מקום מורס מעל פני האדמה בכדי שילון עליו, ואחר אמר ששמע אותה *مسطبة*). היקרות המילה תחת מספר ערכים ותצורתה פעם במשקל *maf'alatun* ופעם במשקל *mif'alatun* מצביע על זרותה, בנוסף להגיית המילה פעם בבי"ת ופעם בפ"א עשויה להצביע על חוסר היותה ערבית מקורית. כידוע, אין בערבית משקל *mif'alat-un* לציון מקום. הצורה הקיימת לציון מקום היא *maf'al / maf'il*.⁴⁰

5.1.7. שמות עבריים וארמיים חדשים שסוגלו לפי הדגם הערבי

להלן דוגמאות של שמות עצם מן הערבית הנוצרית הדבורה והכתובה, אשר חל בהן שינוי פונו-מורפולוגי, וסוגלו לפי הדגם הערבי. *صفري* (צפיר), *مصنفة* מצנפת), *مرعيث* (מרעית), *أقود* (אפוד), *باث* (בת), *حومر* (חומר), *ظران* (טרנא), *فارش* (פרשא), *إكليل* (כלילא), *زيح* (זיאחא), *سفسل* (ספסל), *سلاق* (העלייה השמימה), *سليح* (שליח). דוגמאות מן הערבית הנוצרית המדוברת: *شكارة* (אשכרא), *فاكورة* (פכורא), *دفورة* (דופרה), *ياصول* (יצול), *زقوت* (זקותא), *مسوة* (מסו), *سريدة* (סרידה), *مشفلة* (משפלתא).

³⁷ סיבוייה 1966, IV, עמ' 265; אלאנדלוסי, I, עמ' 104.

³⁸ פיין-סמית, מילון, עמ' 531.

³⁹ נילדקה 1970, עמ' 84, סעיף 138.

⁴⁰ סיבוייה 1966, VI, עמ' 87-93.

חלק מן הצורות השמניות השאולות חל בהן סיגול לצורה הערבית. למשל, המילה אֶפֶד שהיא לפי המשקל פֶעוֹל, מבוצעת בערבית בצורת: *fa 'ul/fu 'ul* - أفود/ أفود. ברוקלמאן הביא דוגמאות של

משקל זה באכדית *lubūšu*, בעברית *lebūš*, ובערבית *labūs* במשקל *fa 'ul*.⁴¹

5.2. צורן הרבים -aiyā

בדקדוק הסורי צורן הרבים -aiyā מביע צורת רבים מיודעת (*emphatic state*), למשל: בניא, שניא, תדיא.⁴² בתוך ספרו של אבן אלקלאעי נמצא שימוש בצורות עם צורן זה, וזה בהשפעת הסורית: *وكتبوا القرأيا* / *وكتبوا القرأيا*.⁴³

5.3. צורן הרבים העברי לשמות זכריים -ים

כידוע, בעברית שמות זכר ברבים מסתיימים בצורן הריבוי -ים. בתרגומי התנ"ך בערבית מציאתי שמות המועתקים בצורת הריבוי העברי: *بعليم, عوربيم, الموجيم*. אף נמצא צורות בריבוי הנקבות: *باموت, عربوت*.

5.4. המעתק *kon < kum*

כינוי השייכות החבור בערבית הקלאסית הוא *kum*. דרך משל, *أخوكم* (אחיכם). ובסורית *kon* לדוגמה: "שמכון", "בניכון".⁴⁴ בערבית הנוצרית המדוברת בצפון הארץ ובמיוחד בכפרים הנוצריים מעיליא, פסוטה ותרשיחא ניכר חילוף זה של *kon < kum* בכינוי גוף הנסתר זכר רבים: *أخوكن, أضرين*. צורה זו שבמדוברת תואמת את הצורה הסורית. פג'אלי העיר על החילוף הזה בערבית של לבנון. הוא ציין שזהו משקע סורי בערבית המדוברת של לבנון.⁴⁵

⁴¹ שם, עמ' 359, סעיף 143; על המשקל *fa 'ul* ראה שם, עמ' 357, סעיף 141.

⁴² נילדקה 1970, עמ' 50, סעיף 72.

⁴³ ג'מייל 1982, עמ' 108.

⁴⁴ נילדקה 1970, עמ' 87-92, סעיף 145.

⁴⁵ על כינוי השייכות רבים זכר בלהג הסורי לבנוני, ראה: פג'אלי 1919, עמ' 84, סעיף א; דים 1972, בהנשטדט 1991.

5.5. "נסבה" צורת *-āni*

הנסבה בערבית הספרותית היא הוספת יו"ד מודגשת שקודמת לה "כסרה".⁴⁶ בסורית הצורה לציון הנסבה היא *-āni*.⁴⁷ אף נמצא צורות כאלה בערבית המדוברת ובערבית הכתובה, למשל: *براني, جواني, "طريق الباب الفوقاني"* (דניאל ט 2, כ"י סיני 3). ברוקלמאן, בספרו על דקדוק המשווה, ציין שבערבית הקלאסית צורן זה נדיר, ואילו בלהגים הערביים המדוברים השכיחות שלו רחבה יותר. לעומת זה, בארמית ובעברית צורן זה שכיח. אף בלאו, בספרו על הדקדוק הנוצרי, העיר בהסתמכו על בארת ועל ברוקלמאן, שיכול להיות שצורן זה הוא בהשפעת הסורית, מאחר ושימושו בערבית הקלאסית מוגבל.⁴⁸

5.6. צורן ההקטנה בסורית: *ūs/ōs /ōn/ūn/*

כידוע, בסורית מביעים את ההקטנה באמצעות הוספת הצורנים *ūs/ōs ; ōn/ūn*. ספרי הדקדוק הסורי מביאים צורנים אלו *ūs/ōs ; ōn/ūn* להבעת הקטנה. כך, למשל, הביא נילדקה על ההקטנה בסורית בסיומות אלה, לדוגמה "אלהונא" (=אל צעיר), "כתבונא" (=ספר קטן), "בבוסא" (=ילד קטן), "טליוסא" (=ילד קטן).⁴⁹ בערבית הנוצרית נמצא מלים עם סיומת זו. למשל: *تلموسا ظلموسة* (ככר לחם); *جملون* (גמלון), מושב עשוי מעץ בצורת דבשת גמל מניחים עליו קרשים ומזרנים לישיבה); *كرعونة* (כרע קטן). אגב אורחא, קיימות שתי מלים בערבית קלאסית בסיומת ההקטנה הסורית ואף הן, ככל הנראה, סוריות שאולות. האחת "עמרוסא" *عروس* שהביא אותה פרנקל.⁵⁰ והשנייה, *بابوس* (=ילד קטן), אשר נזכרה בחדית' והתקשו בפירושה, חלק ייחס אותה לרומית וחלק טען שהיא ערבית. אג'נאטיוס העיר שהיא מילה ארמית, שחדרה לערבית.⁵¹

46 סיבוי 1966, III, עמ' 336.

47 נילדקה 1970, עמ' 50-51, סעיף 74.

48 ברוקלמאן 1908, I, עמ' 400; בלאו 1966, I, עמ' 231, סעיף 123.

49 נילדקה 1970, עמ' 79-80, סעיפים 131; 132; 133; 134.

50 אלג'ואליקי 1990, עמ' 457-458; פרנקל 1886, עמ' 108.

51 דרך אגב, המילה *بابوس* נזכרה בערבית בספרות החדית'. וינסנק 1992, I, עמ' 141, הביא את המילה *بابوس*. אף המילון "לסאן אלערב" הביא אותה תחת ערך *بابس* ונכתב שם: "في حديث جريج الراهب حين استطلق الرضيع في مهده: مسح رأس الصبي وقال له: يا بابوس: من أبوك؟ فقال فلان الراعي, قال: فلا أدري أهو الإنسان أصل أم استعارة. قال الأصمعي لم نسمع به لغير الإنسان إلا في شعر ابن أحمري, واختلف في عريبته". (בחדית' של הנזיר ג'ריג' כאשר החל הילוד לדבר בערסיתו: משח את ראשו ואמר לו: מי אביך? אמר

5.7. יצירת צורות על דרך ההלחם או ההרכב

ישנן צורות ארמיות בנויות מהלחם של שתי צורות. כך, למשל, הביא חביקה את המילה *توبانيات* שהיא מן הביטויים הכנסיתיים. היא חוזרת בצורה אנאפורית בראשי התפילה "תוב דין".⁵² הצורה 'תוב' שהיא במשמעות 'מחדש, כמו כן'. והצורה 'דין' היא המלית היוונית δε. נילדקה הביא את המלית 'תוב' בהוראה של *'farther, again'*. ולגבי המלית 'דין' הוא העיר שהיא מלית סורית שחיקתה את המלית היוונית δε בהוראה של *'then'*.⁵³ המילה *ديلات* משמשת בהוראה של שייכות. אומרים: "خذ ديلاتك واعطني ديلاتي"⁵⁴ (=קח מה ששייך לך, ותן לי מה ששייך לי). מילה זו מורכבת מכינוי הזיקה הסורי "ד" עם המלית "ל" בנוסף לכינויי השייכות החבורים: דילי (שלי), דילך (שלך).⁵⁵ הצירוף נבנה לפי המשקל הערבי, וצורות אלה משמשות בספרי התפילה המארוניים, שבהם נכרת השפעת הסורית. הצורה *برشعنا* היא מילה סורית מורכבת מן המלים 'בר' ו 'שעתא'. הגלוסרים הסוריים הביאו את המילה בהוראה של 'מידי'.⁵⁶ היא נהגית בערבית כמילה אחת. וכך הם העתיקו אותה במקורות הערביים. אלבוסתאני הביא את המילה והעיר שהיא צורה סורית מורכבת ואף דווי הלך בעקבותיו וציטט אותו.⁵⁷ אגינאטיוס, ברשימתו על המלים הסוריות במילונים הערביים, הביא את המילה והעיר על היקרויותיה במקורות הערביים. היא משמשת בהוראה של 'תרופה'.⁵⁸

פלוני הרועה, אמר: איני בטוח אם המילה משמעה לאדם במקור או שזוהי הוראה מושאלת, ולא שמענו זאת למעט בשירתו של אבן אלאחמר, ונחלקו בהיות המילה ערבית. יש לציין, שהמילה 'בבוסא' קיימת בסורית בהוראה של תינוק. בגלוסר של בר-עלי, I, עמ' 77, הובאה המילה בבוסא ונרשמו הנדפנות הסוריות שלה בבוסא=ברונא=טליוסא ורשם לידן בערבית הוראה של תינוק. אגינאטיוס 1948, עמ' 321 ברשימתו על המלים הארמיות במילונאות הערבית, הביא את המילה וציין שהיא שאולה בערבית מן הסורית. הוא ציטט מקורות ערביים קדומים שייחסו את המילה לרומית.

חביקה 1939, עמ' 304. 52

פיין-סמית, מילון, עמ' 90; נילדקה 1970, עמ' 101, סעיף 155. 53

חביקה 1939, עמ' 316. 54

נילדקה 1970, עמ' 47 – 48, סעיף 69; לנדברג 1920, עמ' 450-452 הפנה אל צורת הלחם זו בהשוואתו בין הערבית של דתינה לערבית של סוריה ולבנון. 55

בר-עלי, II, עמ' 447; בר-הלל, I, עמ' 435. 56

אלבוסתאני, מילון, עמ' 35; דווי, I, עמ' 72. 57

אגינאטיוס 1969, עמ' 325. 58

המילה *برنساء* היא מילה סורית מורכבת מן המלים "בר ו נשא". היא קיימת בארמית ובעברית. לוי הביא את המילה והעיר שהיא מורכבת מ- 'בר ו נש'.⁵⁹ אף אג'נאטיוס הביא את המילה והעיר שהיא סורית.⁶⁰ במילון "לסאן אלערב" צוטטו פילולוגים ערביים, אשר התייחסו למילה בשתי ואריאנטות: *برنساء* / *برنشاء* / *برناساء*. והוסיף שם הבן בנבטית נקרא: *برق نسا*.⁶¹

بيعة שהיא הלחם של 'בית' ו 'עדתא' (=בית ועד).

אף נמצא בתוך "לסאן אלערב"⁶² דוגמה, המשקפת את הסיגול הערבי שחל במלים מולחמות לפי עדות הכתוב: *الْبُرْطَلَة: المظلة الصيفية، نبطية. وقد استعملت في لفظ العربية، وقال غيره إنما هو ابن الظلة* (=אלברטלה היא סוכת הקיץ, והיא נבטית. ונהגתה לפי הדיבור הערבי. ואמרו אחרים שהיא בן הסוכה). לדעתי, מילה זו היא מורכבת מ- 'בר' ומ- 'טולא'. פרנקל התייחס למילה הזאת שנזכרה ע"י אלג'ואליקי, והוא העיר שהיא מן הארמית.⁶³ יש להעיר, שבערבית הצורה המקבילה היא *ظل*, בעברית 'צל', ובארמית 'טללא'. שימוש המילה בערבית בהגה *ط* מלמד שהיא שאולה מן הארמית, שהרי הצורה הנורמטיבית היא עם ההגה *ظ*.

5.8. **הוספת אל"ף פרוסטיטית (תחילית)** כדי למנוע תחילת מילה בצרור עיצורים: *إشيين* (שושבינא), *إصباح* (צחחא), *إكليل* (כלילא), *إزميل* (אזמל). תופעה זו אף קיימת בעברית במלים כמו *stadium* (אצטדיון).

6. הפועל

בלשונות השמיות משתקפות צורות הפועל מתוך דגמי הבניינים, השונים המשמשים להבעת פעולות שונות. תכונה מובהקת ללשונות השמיות היא היכולת לגוון את משמעות הפועל על-ידי תוספת עיצורים לשורש, הכפלת עיצורי השורש או הארכת תנועות. בעיון

⁵⁹ לוי, I, עמ' 259; סוקולוף 1990, עמ' 100.

⁶⁰ אג'נאטיוס 1948, 325.

⁶¹ לסאן אלערב, ערך *برنس* / *برنش*.

⁶² לסאן אלערב, ערך *برطل*.

⁶³ ליתר הרחבה על המילה ראה אצל פרנקל 1886, עמ' 52-53.

משווה בין העברית, הערבית והארמית נמצא בניינים משותפים ללשונות אלו. אך יחד עם זאת, ישנם בניינים מיוחדים אופייניים לכל לשון בנפרד.⁶⁴ עקב המגע בין לשונות אלו נמצא שצורת בניין מסוים, שאינה קיימת בלשון תחדור ללשון השנייה ואף תהפוך להיות יצרנית בתוך הלשון הקולטת. דוגמה ידועה הן צורות ה-'שפעל' שחדרו מן האכדית לארמית, לעברית ואף לערבית.

6.1. צורות במשקל "פֶּעַל"

כידוע, בארמית ובסורית הבניין הראשון (פֶּעַל – קל) מתחיל בנח, בשווא.⁶⁵ ואילו בערבית מתחיל בנע (פֶּעַל). באזורים שיש בהם השפעה של הארמית ניכר משקע זה כמו בלבנון ובכפרים בצפון ישראל. זה משקף את הערבית המדוברת בלבנון, שבה פעלים בבניין הראשון מבוצעים בצורה דומה לבניין הסורי "פֶּעַל" (سَمَاع (שמע), قَسَاع (ראה).

6.2. בניין *fau'ala*

משקל פועלי זה נדיר מאד בערבית הקלאסית. מדגימים אותו בצורה הנדירה حَوَّلَ (=נחלש). לעומת זה הוא שכיח בסורית. ברוקלמאן, בספרו על הדקדוק השמי המשווה, הביא צורות פועליות עם הדיפתונג au / ai והעיר שצורות אלה קיימות בערבית המאוחרת, והן על-פי רוב גזירה שמנית. הוא הדגים את הצורות הבאות: *baiṭar, sōden, sōned, bōrad*.⁶⁶ אף דובל, בספרו על הדקדוק הסורי, הביא את הצורות *pau'al / pai'el* והדגים מן הצורות: סֹבֵר, גִּזֵּל, שְׁוֹתֵף, שְׁוֹגֵר. פגיאלי העיר שצורות סוריות אלו קיימות בערבית המדוברת של לבנון *šautef* (=השתתף), *fauker* (=סגור ברתוק).⁶⁷

שחאדה כתב מאמר על הבניין הזה בערבית המדוברת בלהג של כפר-יאסיף. בו מנה 72 צורות פועליות לפי המשקל הזה: *bōrad* (=התקרר), *nōzal* (=מצונן), *fōfaš* (=נחלש). הוא

⁶⁴ על מערכת הפועל בלשונות השמיות ראה ברוקלמאן 1961; מוסקאטי 1969; רבין 1991. גם חכמי הלשון בימי הביניים עסקו בהשוואה בין לשונות אלו, דרך משל, חיוג'; יונה אבן ג'יח; אבן-קוריש; אבן בארון ואחרים.

⁶⁵ נילדקה 1970, עמ' 105, סעיף 159.

⁶⁶ ברוקלמאן 1908, I, עמ' 514.

⁶⁷ פגיאלי 1919, עמ' 83.

העיר, שבערבית הקלאסית בניין שהאות השנייה שלו היא וי"ו נדיר מאד.⁶⁸ לעומת זה, בערבית המדוברת בניין זה יצרני מאד. יש להעיר, שבצורות אלה חל כיווץ דיפתונג $\bar{o} < au$. ככל הנראה, הבניין הזה הופך להיות יצרני בהשפעת הסורית.

6.3. בניין *šaf'ala*

בערבית הספרותית צורת *šaf'ala* נדירה ביותר. במילון "לסאן אלערב" הובאו שני פעלים: شيرق, מן השורש ברק (חתך, קרע), ו ششقل (שקל) מן השורש شقل. לעומת זה, בערבית המדוברת במרחב הסורי-א"י הבניין יצרני מאד. פג'אלי העיר שמשקל זה נדיר בערבית הספרותית. הצורה הקיימת והשכיחה היא צורת *šaf'ala*.⁶⁹ מזה עולה שהצורה *šaf'ala* היא שאולה בערבית, ככל הנראה, מן הארמית. רבין כתב מאמר על מהותו ומוצאו של בניין שפעל בעברית ובארמית. ואף הוא התייחס לערבית. הוא הגיע למסקנה שהעברית, הארמית והערבית שאלו את מקרי השפעל מלשון שמית אחרת. אליבא דרבין, הלשון שיכולה להיות היא האמורית אשר יכלה להשפיע על שלוש הלשונות.⁷⁰ כאמור, בערבית הספרותית בניין זה נדיר, ולעומתו בערבית המדוברת הוא יצרני מאד. למשל: *šalhab* (האדים); *šahbar* (השחיר); *šalwat* (חרד); *šaqlab* (התהפך).⁷¹

6.4. צורת *fa'alūn*

צורת *fa'alūn* אינה מציינת עבר בערבית הספרותית. לעומת זאת, בסורית צורת רבים נסתרים בבניין הראשון *peal* היא *fa'alūn* דוגמת 'דחלוך', 'קטלוך'.⁷² כך נמצא צורות

⁶⁸ שחאדה 1995, עמ' 229-238.

⁶⁹ פג'אלי 1919, עמ' 83, סעיף ג.

⁷⁰ רבין 1969, עמ' 148-158 (= רבין 1998, עמ' 48-69).

⁷¹ על בניין שפעל ראה: נילדקה 1970, עמ' 179; ברוקלמאן 1908, I, עמ' 525 קבע שפועלי הגרימה בתחילית *ša* חדרו ללהגים הארמיים מן האכדית. אבל בלהגים אלה קיימים פעלים נוספים שנוצרו בהם בהתפתחות פנימית. על צורות שפעל בערבית היהודית העיראקית ראה אבישור 2004, עמ' 166-170.

⁷² שם, עמ' 109.

בערבית הנוצרית הכתובה. בלאו רואה בצורות אלה תיקון יתר.⁷³ אך אין לקבל את הטענה הזאת, מאחר והדוגמאות המובאות כאן כתובות במקור באותיות גרשוניות, והכותב, לשון אמו סורית, לכן ההשפעה היא יותר של הסורית מאשר תיקון יתר. למשל, בפרקי שירה של הארכיבישוף גבריאל אבן אלקלאעי, שלשון האם שלו היא סורית, קיימות צורות אלו: صُلُون عليه (=התפללו למענו) ودعون لبلاد كسروان (=וודשו למען חבל ארץ כסרוואן), وأعطون (=ונתנו), وملكون (=ושלטו).⁷⁴

والذين كانوا على المدفون اخذوا سلاح الذين هربون

وفرحوا وارتجوا جدا سرعة الى الاعداء

وجدون ماطيهم نجدا وطرحوهم بوادي الزلان⁷⁵

6.5. פועלי ע"ו נוטים לפי פועלי ע"י

בערבית הקלאסית פועלי ע"ו נוטים בבניין השני בצורה: قَوْمٌ, نَوْمٌ, رَوْحٌ. לעומת זה, בסורית הצורה המקבילה בבניין pael היא: קיים, ניים. בענ"ד צורות כאלה, בבניין השני בגוף השני, נוטות עם יו"ד במקום הוו"ו. *baddey 'anayyim iṣṣaby* (=ברצוני להשכיב את הילד). *a'ayyim* (=אקים). פגיאלי, בספרו על המשקעים הסוריים בערבית הלבנונית, התייחס לעניין זה וציין, שזהו משקע סורי מורפולוגי בערבית הלבנונית המדוברת.⁷⁶

6.6. תחילית ית"ן מבוטאת בתנועת /i/

כידוע, בערבית הספרותית צורות הפועל בעתיד מתווספות אליהן אותיות אית"ן. ית"ן מנוקדות בערבית בתנועת *a-* ואילו בעברית ובסורית מנוקדות בתנועת *i-*. בערבית המדוברת שבאזור השפעת הארמית אנו מוצאים ית"ן בצורות העתיד מנוקדות בתנועת *i-* ככל המשתקף, בהשפעת המשקע הארמי. למשל, *yiktib* (=יכתב) *yisma'* (=ישמע). לוי

⁷³ בלאו 1966, I, עמ' 146-147.

⁷⁴ ג'מיל 1982, עמ' 91-93.

⁷⁵ שם, עמ' 104.

⁷⁶ פגיאלי 1919, עמ' 83.

הביא את הנטייה בלהג הערבי הירושלמי, התואמת את הנטייה של הערבית הנוצרית בצפון א"י.⁷⁷ כאן המקום להעיר, שתופעה זו של שימוש בתנועת *i*– במקום *a*– בתחילית של צורות העתיד ידועה בערבית הקדומה. הפילולוגים הערביים התייחסו לסוגייה זו. אף אלסאמראי העיר שבלהג שבט "תמים" היו הופכים את תנועת העתיד ל-*i*.⁷⁸ פרגסון במאמרו על הערבית המדוברת (*Arabic koinē*), העיר שהלהגים שמחוץ לחצי אי ערב, בדרך כלל, משתמשים בתנועת *i*– במקום *a*– בתחיליות של העתיד.⁷⁹

7. תחביר

7.1 "la" ציין של מושא (object marker)

בסורית קיימת דרך להבעת יחס המושא (אקוזאטיבוס) ע"י הוספת "la" לפני המושא. כידוע, בתחביר השמי צורות סמיכות רגילה מובעות בעיקרון בצורה סינטטית. כך, למשל, בערבית הספרותית וכך אף בארמית. ברם בארמית חלה תופעה מעניינת, והיא הבעת יחס הקניין, כלומר דרך שעבוד של שם עצם אחד לשם עצם אחר בצורה אנאליטית ע"י פירוק הסמיכות באמצעות מלות יחס (זי, די, ד). ונמצא גם באמצעות הלמ"ד, כפי שציין הופקינס בדוגמה 'ביתה למלא'.⁸⁰ הלמ"ד בדוגמה הזו ציינה את יחס השעבוד בין שם עצם לשם עצם (nota genitive).

בתחביר הסורי הלמ"ד מציינת שני תפקידים. אחד, להבעת יחס הקניין: דוגמת 'שמה לגברא'. והשני, יחס המושא: דוגמת 'וקטלה למצריא' שבפשיטתא, "ויך את המצרי" (שמות ב 12). הופקינס כתב מאמר על יחסים אלו בתוך הארמית והסורית. הוא הוסיף שמבנה כזה אף קיים בלהג של סוריה ובלהג הערבי המדובר בתחומה של א"י. הוא הטעים שמבנים אלה מוצאם אינו בערבית הקלאסית. לדעתו, הימצאותם במספר דיאלקטים ערביים חדשים ומדוברים כיום באזורים, שקודם לכן שלטה השפה הארמית, מן הסתם, אינה מקרית. עובדה זו מצביעה ברורות על מוצאם בסובסטראט הארמי. כמו כן, הופעתם

⁷⁷ לוי 1995, עמ' 78.

⁷⁸ אלסאמראי 1994, עמ' 61.

⁷⁹ פרגסון 1959, עמ' 622.

⁸⁰ הופקינס 1997, עמ' 352-353.

של מבנים אלה דווקא ברובד המדובר של הערבית ולא ברובד הספרותי יכולה לשמש רמז אף למעמד בארמית. בלאו אף העיר על המלית *li* בערבית הנוצרית וציין, שבארמית השמות והכינויים עשויים להיות מוקדמים ע"י *li*, כאשר משמשים כמושאים.⁸¹ להלן דוגמאות מן הקורפוס שבדקתי בערבית נוצרית דבורה ובערבית נוצרית כתובה. בענ"ד: ضربتوا لخير (= הכיתי את אחיך), ובענ"כ: "واخذ ابيمالخ لسارة امرأة ابراهيم"; "ولما طرد ابراهيم لهاجر ولابنها" (כ"י סיני 3, עמ' 7); "ولما استخلف ابراهيم لعهده" (כ"י סיני 3, עמ' 8); "ملتقا العيس ليعقوب اخوه" (כ"י סיני 3, עמ' 10); "ولما قتل موسى للمصري ودفنه في الرمل" (כ"י סיני 3, שמות ב 12); "وامر الله لبني اسرائيل" (כ"י סיני 3, עמ' 13); "ومسح الله لهالرون اخيه" (כ"י סיני 3, עמ' 14). מתוך אבן אלקלאעי "نزل الملك عن حصانه وقبل لسمعان باحضائه", ودهنوا لسمعان الموصوف / ملك على الخارجه وهي كسروان, وجد لكامل من لحف / وعسكره على الاجيال صعد.⁸²

7.2. צורת מקור מוחלט עם פועל אחריו (מושא פנימי)

בערבית הקלאסית המבנה הרגיל והשכיח של צורות המקור בתפקיד מושא פנימי (*internal object*) הוא פועל + מקור.⁸³ בלאו, בספרו על הדקדוק הנוצרי, העיר שהמושא הפנימי בערבית הקלאסית בא אחרי הפועל, ונדיר מאד שיבוא לפניו. הוא הוסיף שבטקסטים ערביים נוצריים מדרום א"י המושא הפנימי עשוי לבוא לפני הפועל, והוא הטעים שמבנה זה שכיח בתרגומי התנ"ך בערבית.⁸⁴ בערבית הסדר הרגיל הוא פועל ואחריו המקור. ואילו בעברית ובארמית הסדר הוא מקור ואחריו פועל. בתוך התרגומים הערביים לתנ"ך, בין אם יהודיים ובין אם ערביים נוצריים, נמצא סדר של מקור ואחריו פועל. לדוגמה, בכ"י בודיליאנה 493, ב-שופטים יג 22: "فقال منوح لامراته موتا نموت". בערבית היהודית נמצא דוגמאות של מבנה כזה. למשל, בתרגום מרדכי, שההדיר אבישור ב-מל"א א

⁸¹ שם, עמ' 358; בלאו 1967, II, עמ' 413-415, סעיף 1.1.1. 305.

⁸² ג'מיל 1982, עמ' 92-93.

⁸³ רקנדורף 1921, עמ' 113, סעיף 23.10; גראף 1905, עמ' 44.

⁸⁴ בלאו 1967, III, 604-605, סעיף 507.1.

4,6, 16: "מותא נמות". וכן ב-שופטים יג 22; וב-מל"ב א 4; 6; 16. ראוי לציין, שתרגום מרדין לא נקט עקיבות בתרגום כזה הוא אף תרגם לפי הערבית הספרותית פועל + מקור.⁸⁵ להלן דוגמאות המשקפות את התופעה מתרגומי התנ"ך הערביים: "وقول لهم سمع تسمعون" (מעשי השליחים כח 26); בחיקוי הסורית "הנא ואמר להון דשמעא תשמעון". "قالوا لها ما لك فرعة فزعت" בסורית (מזע זעתי). (מעשה השליחים יב 15).⁸⁶ "موتا يموت" (מהדורת רומא, דניאל יט 12), "رجما يرجم" (מהדורת רומא, דניאל יט 13), "موت تموت" (כ"י סיני 3 בראשית ב 17). גם בערבית היהודית בתרגומי התנ"ך נמצא סדר זה, ואף הוא נעוץ במבנה הקיים במקור העברי שבו צורת המקור קודמת לפועל.⁸⁷ שכיחות מבנה זה בז'אנר כתיבה מסוים, ולגבינו טקסטים מתורגמים מן הסורית או מן העברית ועל פי רוב תרגומי תנ"ך, עשוי לרמוז שלפנינו השפעה של נוסח המקור העברי או הסורי על הנוסח המתורגם, אשר מחקה את סדר המלים של המקור שממנו תורגם. ובזה ניתן לראות בתופעה תחבירית זו משקע ארמי ייחודי לז'אנר תרגומי התנ"ך. בלאו, בספרו תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית, העיר שמבנה כזה קיים בכתיבתם של נוצרים דוברי ערבית בהשפעת תרגומי המקרא הערביים.⁸⁸

7.3. כינוי הרמז מאובן

כינוי הרמז המאובן תופעה קיימת בערבית היהודית. בלאו העיר על התופעה הזו שבה כינוי הרמז התאבן. אף הוא הביא דוגמאות מן הערבית הנוצרית. או גם בשל היות שמות אלו בנקבה בסורית או בעברית. כאן, אני מביא דוגמאות מתוך טקסטים נוצריים נוספים המשקפים את התופעה: "يخرجون تلك الحجر" (כ"י סיני 3, בראשית כט 3), "فراين تلك القابوت" (כ"י סיני 3, שמות ב 5), "من اجل تلك العيب التي فيه" (כ"י סיני 3, ויקרא כא 18), "بتلك السبب ابنوا برجين / وقسموا الملك بتلك الآن (=מן הסיבה הזאת בנו שני מגדלים וחלקו את

⁸⁵ בסל 1997, עמ' 68.

⁸⁶ גיבסון 1899, עמ' 44; עמ' 8.

⁸⁷ פוליאק 1997, עמ' 124-125.

⁸⁸ בלאו 1976, עמ' 38.

השלטון באותה עת), "سافر البطرك بطلبك الليل / لا لابس ولا راكب خيل" (=הפטריארך נסע באותו לילה כשהוא אינו לבוש בגדי כהונה ואינו רוכב על סוס), "ولا ودع من تلك الجيل ولا وصي له في انسان" (=הוא לא נפרד מאותו דור ואף לא הותיר צוואה).⁸⁹

7.4. צורות בתוספת ה"א המגמה

בעברית קיימות צורות המסתיימות בה"א המגמה. סופית זו מציינת כיוון או מקום.⁹⁰ בד"כ כאשר מתרגמים מילה עברית בתוספת ה"א המגמה מקבילים לה בערבית שני סימנים: מילת יחס המציינת כיוון והמילה עצמה. למשל, הימה (=الى البحر). בכתבי היד הנוצריים מתרגמים את הצורות עם ה"א המגמה במילת יחס בנוסף למילה בצורה מאובנת בתוספת ה"א המגמה. למשל: "כעין החשמלה", ב-דניאל ח 2 (מהדורת רומא) (=كمنظر حشمة), "ولما انت الى الونا لم يرجع احد ينظرها" (ספר יודית הישראלית, כ"י פריס 23), "ونزل شمشون الى تمتة" ב-שופטים יד 1 (מהדורת רומא).

7.5. צורת היידוע a- הסורית מועתקת כחלק מן המילה

כידוע, תווית היידוע הסורית באה בסוף המילה בצורת a- לשמות ממין זכר 'בישא', ו fa- לשמות ממין נקבה 'בישתא'.⁹¹ צורות עם צורן יידוע זה נמצא אותן מועתקות לערבית בכתבי יד ערביים של תרגומי התנ"ך. למשל, اشكرعا (אשכרעא=שטים), يبروحا (יברוחא=דודאים), صديدا (צדידא=נופך), تخلتا (תכלתא=תכלת).

7.6. שני נושאים לנשוא אחד: (לוגיה אכלוני אלבראגית')

בערבית הנורמטיבית אין התאם מלא לשם ברבים בין הנשוא לנושא שברבים. שם בצורת רבים, שיחידו אינו מציין בן-אדם יחיד, נחשב מבחינת ההתאם התחבירי כאילו הוא יחיד נקבה. שמות כגון: ידיעות, בתים, עיתונים, כלבים, ערים, ארצות, מפלגות ועדות, כיתות, עמים. למשל, هذه الأحزاب، ذكرت المصادر. גם הפועל יבוא ביחיד כשיבוא לפני רבים זכרים ולפני רבות נקבות. למשל: دخل المعلمون (נכנסו המורים), دخلت المعلمات (נכנסו המורות).

⁸⁹ ג'מייל 1982, עמ' 95-97.

⁹⁰ ליתר הרחבה על ה"א המגמה כסופית המשקפת יחסה עתיקה ראה: גזניוס 1910, עמ' 249, סעיף 90.

⁹¹ נילדקה 1970, עמ' 48-49, סעיף 70.

המדקדקים מכנים זאת בלשון (לוג'ה אכלוני אלבראג'ית').⁹² כידוע, תופעה זו היא פרי של נורמה לשונית ששלטה בתחביר הערבי.⁹³ אך יחד עם זאת, נותרו בערבית הקלאסית הרבה מן המשקעים המשקפים חריגה מנורמה זו.⁹⁴ כך, למשל, בבתי השירה של אבן אלקלאעי:⁹⁵

”قالوا الروم للامبراطور هذا هو الملك المنصور”

(=אמרו הנוצרים לרומאים שהנהו המלך המנצח).

”بكوا النصارى على الاخوة وقالوا يا حيف بلاد له نخوة”

(בכו הנוצרים לאחיהם ואמרו אוי לארץ ללא אומץ לב).

פג'אלי,⁹⁶ בספרו על המשקעים הסוריים בערבית המדוברת בלבנון, ציין שקיים שימוש נוגד לערבית הנורמטיבית בעניין ההתאם בין הנושא לנשוא. הוא הביא את הדוגמה: كان إخوتك, משפט זה לפי הערבית הקלאסית הפועל ביחיד. בערבית הדבורה בלבנון שכיח יותר השימוש: كانوا إخوتك הפועל ברבים.

⁹² סיבויה 1966, I, עמ' 19-20; II, 78, עמ' 40-41.

⁹³ אלדאלי 1993, עמ' 399-427.

⁹⁴ ליתר הרחבה על החריגה מן הנורמה הזאת בערבית הקלאסית ראה מאמרו של אלדאלי 1993, עמ' 399-427 במאמר זה העיר אלדאלי על תפוצת התופעה בשירה הערבית הגאהלית.

⁹⁵ ג'מייל 1982, עמ' 93; 96.

⁹⁶ פג'אלי 1919, עמ' 84.

סמנטיקה

בכל מגע בין לשוני ישנן השפעות בצד הסמנטי, שהרי תחום אוצר המלים הוא הפגיע והחדיר ביותר להשפעת לשון זרה. וינרייך השכיל לתאר את התהליכים המתפתחים, אגב עימות לשונות, בספרו לשונות במגע.⁹⁷

בשאלת מלים במגע בין-לשוני ראוי לשים לב לשתי דרכים עיקריות: (1) שאלה לקסיקאלית; (2) שאלה סמנטית.

8.1. שאלה לקסיקאלית

שאלה לקסיקאלית היא שימוש בלשון אחת במילה השייכת ללשון אחרת, אגב התאמה פונטית ומורפולוגית מסוימת.⁹⁸

בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה, נמצא שהכמות הגדולה של הצורות השאולות שייכות לקטגוריה הזו. לשון שואלת מלים כדי למלא חסר לקסיקאלי. ותהליך השאילה מלווה, בדרך כלל, בשינויים פונולוגיים ומורפולוגיים, כדי לסגל את המילה למבנה של הלשון השואלת, ולפעמים המילה נשארת ב'לבושה' בלשון המשאילה ודבר זה מקל בזיהויה.

מקרה מאלף הוא בז'אנר תרגומי התנ"ך, בהרבה שדות סמנטיים המתרגמים העתיקו את המילה העברית או את המילה הארמית-סורית, כאשר התקשו למצוא אקויוולנט למילה שבבלשון המקור. למשל: *إشكرا* (אשכרוע, שטים), *تخلتا* (תכלת), *يبروحا* (דודאים), *طليثا* (נערה צעירה), *طبيثا* (צבייה), *الوهيم* (אלוהים), *دنحا* (חג הטבילה), *كوتين* (כתונת), *باث* (בת), *باموت* (במות), *حومر* (חומר), *حشمل* (חשמל), *حرم* (השמיד), *طران* (צור), *ككشوتا* (חולד), *كروبيم* (כרובים), *لثك* (לתך), *لج* (לוג), *تعلة* (תעולל), *فصح* (פסח), *صفريه* (צפיר), *كوتين* (כתונת), *أفود* (אפוד), *أرون* (ארון), *أدوناي* (אלוהים), *مصنفة* (מצנפת), *فارش / بارش* (מלמד), *فور* (פור), *قمين* (תנור), *ترافيم* (תרפים), *سومقا* (אודם), *يرقا* (פטדה), *صديدا* (נופך), *سفيلا* (ספיר), *نقعتا* (יהלום), *قنقنون* (לשם), *قرقدنا* (שבו), *سفسל* (ספסל), *الأوريم والتوميم* (אורים ותומים), *أثيقيم* (אתיקים), *الهين* (הין), *شيفور* (שופר), *قَصَم* (הפיל גורלות), *سذر* (סדר), *افتا* (פתח).

⁹⁷ וינרייך 1953.

⁹⁸ צרפתי 2001, עמ' 273.

נמצא גם סיגול חלקי או מלא של המילה הנשאלת ללשון השואלת, ושימוש בסימן היידוע ובנטייה הדקדוקית של הלשון השואלת. למשל, בערבית הנוצרית הכתובה: الأندر (הגורן), أسكولين (תלמידים), بيعة (כנסייה), جالوت (גלות), جربي (צפון), هوشعنا (הושיעה נא), دنح (חג הטבילה), الخامطا (חומט), يوبيل (יובל), لتك (לתד), لج (לוג), فصح (פסח), أفصح (פסח), صفرية (שעיר), مدراش (מדרש).

דוגמאות מן הערבית הנוצרית הדבורה: *burtāš, bahḥar, alesta, affūrā, aššašiyye*,
hadas, dafūra, labūt, lašy, kar'ūne, kallīn, talmūse, ḡargār, bayyūr, boršān,
kašal, yāsūl, ḥakūra, ḥazīta, zūm, za'atūt, zaqūt / za'ūt, zal'a / zalū'a, ḥubbāl,
sfārāt, sāko, smīde, nīr, nableh, massās, farat, fajam, fasfūse, fārūh, fākūra, ḡimr,
ša'riyye, šōb, tōk, šargal, škāra, 'abūra, sarraḡ, sukkarah, saṭar, sarīde, sā'ūr,
qatrīb, qerdāḥi, qormiyye, 'un/qun, qeyāsāt, šurah, šalhab, Šalfūn, šelfe – šelf
. šarār, šarrāfeh, qutten/ 'utten.

8.2. שאילה סמנטית

היא שימוש במילה של הלשון השואלת בהוראה של מילה מקבילה של הלשון המשאילה.⁹⁹ זוהי שאילת ההוראה, המשמעות של המילה. זו אחת הדרכים העקיפות של הרחבת הלשון. החלק הבולט בקטגוריה זו הוא **תרגום בבואה** - *calque*. קוטשר התייחס לעניין השפעת הארמית ובעיית הבבואה הארמית בעברית.¹⁰⁰ אף אבישור העיר לעניין חקר תופעת "תרגומי הבבואה ה-*calque*". הוא ציין, שהמחקרים שעסקו בהשפעת לשון אחת על חברתה התמקדו יותר בהשפעה הישירה, קרי השאילה הלקסיקאלית. אבל בזמן האחרון החלו בלשנים לתת דעתם לחקר השפעת העקיפין שבין שפה לשפה.¹⁰¹

⁹⁹ צרפתי 2001, עמ' 275.

¹⁰⁰ קוטשר 1977, עמ' 118-130.

¹⁰¹ אבישור 2003, עמ' 14.

בערבית הנוצרית, הן הדבורה והן הכתובה, נמצא צורות שאינן קיימות בערבית וככל הנראה, אגב זיקה לארמית או לעברית נמצא מלים אלו בהוראה חדשה שלא הייתה קיימת קודם לכן. אדגים את דבריי מן הערבית המדוברת ומן הערבית הספרותית:

בעני"ד: *‘aša ‘irrā y, klil ‘ijjabal, lsān ‘il ‘asfūr, lsān ‘ittōr, fini, Bet-may*.

בערבית הנוצרית הכתובה, ובמיוחד, בתרגומי התנ"ך נמצא שכיחות רבה של תרגומי שאילה. ככל הנראה, הטקסט הכתוב זימן בפני המתרגמים לשאול את ההוראה של הלשון שממנה מתרגמים, ובזה הם חידשו הוראה למלים קיימות בלשון הערבית. להלן דוגמאות הממחישות את השיטה: עולה- *صعيدة*; אהל מועד- *قبة الزمان* / *خبا الزمان*, מנחת הערב- *قربان المساء/العشي*; ארון האלהים- *تابوت الرب*; ארון הברית- *صندوق عهد الله*; שלמים- *سلايم* / *كاملة*; שפה- *شفة*; אילת השחר- *أيلة الصبح*; עין עגלא (אחלמה)- *عين عجل*; حج-*الله* חג האלוהים.

8.3. הרחבה סמנטית

במלים מספר נמצא שבלשון השואלת חלה התרחבות סמנטית של המילה או מעתק משמעות. כך, למשל, המילה 'התורה' בעברית הוראתה 'חמשת הספרים'. אך בערבית הנוצרית הדבורה *التوراة, ‘ittoray* משמשת בהוראה של התנ"ך. כאן המשמעות התרחבה על-ידי מעתק מטונימי, החלק הביע הוראת השלם.

'כליל'- הוראתה היסודית היא 'כתר'. אך בערבית הנוצרית חלה הרחבה סמנטית של המילה והיא משמשת בהוראה של טקס הנישואין *‘إكليل*. וזה משום שבטקס הכלולות בכנסייה מעטרים את המחותנים בשני כתרים, שמניח הכומר על ראשיהם, ואומר: *‘يكلل عبد الله (פלוני) على امة الله (אלמונית) على اسم الآب والابن والروح القدس* " (=יחותן עבד האל פלוני את שפחת האל אלמונית בשם האב, הבן ורוח הקודש). ככל הנראה, פעולה זו התרחבה וכללה את ההוראה של טקס החתונה. אף בעברית המילה 'כלולות' מציינת חתונה.

המילה *شیطان* 'שטן' הוראתה הבסיסית היא 'כינוי למלאך הקטיגור'. ויש לה בעברית הוראה נוספת של 'ילד שובב זריז וממולח'. בעני"ד *شیطان šetān* משמשת בשתי ההוראות.

יש להעיר, שבלשון חז"ל היא קיימת בהוראה זו 'בכור שטן' (יבמות ג א). אף גוזרים מן השם הזה פועל בהוראה של 'עשה פעלולים ומעשים זריזים' **تشيطن**.

عَمَاد 'טקס הטבילה'. בערבית הספרותית הוראת הפועל 'עמד' היא 'הרטיב במים'. בערבית הנוצרית ההוראה היא 'טבל במים' ובמיוחד בטקס הטבילה הנוצרי.

8.4. צורות פועליות חדשות, גזירה דינומנטיבית של פעלים

קיימות צורות פועליות חדשות גזורות מצורות שמניות שאולות בערבית הנוצרית.

בערבית הנוצרית הכתובה נמצא פעלים שאין להם תיעוד בערבית הקלאסית או בערבית הספרותית. פעלים אלו שכיחים יותר בכתובתם של נוצרים, בחיבוריהם על אורת חיייהם ומסורתם הדתית. צורות פועליות אלו הן, בעיקר, גזירה דינומנטיבית. פעלים אלו נוטים לפי מערכת הבניינים בערבית. כך, למשל:

برشن: 'חתם את הספר בלחם המקודש'. אלבוטאני הביא את הפועל הזה כגזור מן המילה הסורית **برشان**.¹⁰²

تنيج: (מת, נח לעולמים). פועל זה בצורת *tafa' al* נגזר מן הצורה הסורית "ניחתא" במשמעות 'מוות'. בערבית קיימת הצורה **نِجَاة** במשמעות 'הלוויה', זוהי הרחבה סמנטית.

زيج: פועל זה משמש בבניין השני *fa'ala* מן השורש **زاح** (=התנועע). בערבית הספרותית קיים השורש **زاح** במשמעות 'הלך, הרחיק, הזיז ממקום'. כאן בערבית הנוצרית הפועל משמש בהוראה נוספת מיוחדת לטקס הדתי בתוך הכנסייה בהוראת 'הקיף, הסתובב בהקפה'. בריטואל הדתי הנוצרי עורכים הקפה בתפילה בטקסים ובחגים. גם באזכרת המת עורכים הקפה עם תמונתו של המת ומכנים אותה **زَيَّاح**. כידוע, המילה קיימת בסורית. פיין-סמית הביא את הצורה מהשורש 'זוח' במשמעות 'הקפה שעורכים בטקס דתי'. אף כוסטאז הביא את הצורה במשמעות זו.¹⁰³ בערבית הנוצרית גזרו מן השם את הצורה **زيج** בבניין

¹⁰² אלבוטאני, מילון, עמ' 35.

¹⁰³ פיין-סמית מילון, עמ' 113; כוסטאז, מילון, עמ' 86.

השני, להבדיל אותה מן הצורה הערבית ז'אח בבניין הראשון, וע"י בידול צורני נוצרה לקסמה פועלית חדשה מיוחדת לערבית הנוצרית בהוראה של יהקיף בטקס דתי.

ششبن / ششبن

צורות פועליות אלו הן צורות גזורות שם, מן המילה הסורית 'שושבינא'. הצורות הפועליות אחת בבניין "שפֶּעַל" והשנייה בבניין "פִּיעַל". שני בניינים אלו משמשים בערבית. ההוראה של פועל זה היא 'שימש חבר החתן ביום הכלולות'.

شمس (עזר לכומר בתפילה)

הפועל شمس משמש בערבית נוצרית מדוברת ובערבית נוצרית כתובה. הוא גזור מן השם شمس (=שמש בכנסייה). *ilxūry 'am bešames* (=הכומר מתפלל), דהיינו הכומר ממלא אחר מלאכת השירות הדתית שהוא אמון עליה. הפילולוגים הערביים העירו שהמילה אינה ערבית. פרנקל הביא את הצורה השמנית כשאלה בערבית מן הארמית.¹⁰⁴ ראוי לציין, שפועל זה קיים אך ורק בערבית הנוצרית והוא מיוחד למשלב זה, ולא נמצא אותו בהקשרים דתיים של מוסלמים.

شغن (חגג את חג הלולבים)

פועל זה גזור שם מן המילה شغينة שהיא מילה עברית במקורה "הושענא".¹⁰⁵ הפועל شغن מציין הוראה של חגיגת חג הלולבים בקרב הנוצרים, שהוא יום ראשון לפני חג הפסחא. בחג זה מתאספים הנוצרים בכנסייה ובידיהם ענפי זיתים, דקל ונרות כחלק מן הטקס הדתי על-פי אותה מסורת, שלפיה נכנס המשיח לירושלים והתקבל בתרועות. ב-יוחנן יב 13: "ויקחו בידם כפות תמרים ויצאו לקראתו ויריעו לאמר הושע-נא ברוך הבא בשם אלוהים, מלך ישראל".

¹⁰⁴ פרנקל 1886, עמ' 276.

¹⁰⁵ על המילה הזאת ראה עמ' 371 בפרק מלים עבריות וארמיות בערבית נוצרית דבורה וכתובה בחיבור זה.

عنصرت (חגגו את חג השבועות לנוצרים)¹⁰⁶

פועל זה גזור מן המילה عنصرة שהיא במקורה עברית. פועל זה משמש אך ורק בהקשרים הנוצריים דתיים, ועל כן לא נמצא אותו בערבית המוסלמית. הוא שייך לתחום הדתי נוצרי.

شَبَقْتَنِي (שבקתני = עזבת אותי)

פועל זה קיים בערבית נוצרית כתובה. הוא נזכר באוונגליון ב-מתי כז 46: "אלי אלי למה שבקתני", "إلي إلي لماذا شَبَقْتَنِي, إلهي إلهي لماذا تركتني". השורש شَبَق' אינו קיים בערבית. המקבילה הערבית האטימולוגית לשורש זה היא سَبَق' (ראה מילון בד"ב). הפועל 'שבק' קיים בארמית במשמעות 'עזב' (תהלים כב 2). לוי הביא את הצורה בארמית ובסורית בהוראה זו. כמו כן, הוא קיים בסורית. בר-בהלול הביא 'שבקא' במשמעות 'עזיבה'.¹⁰⁷ הצורה נקריית עם כנוי המושא החבור. והיא ייחודית לנוסח הערבי של הברית החדשה, שלפיו ישוע המשיח קובל על אלוהים מדוע הפקיר אותו.

شرطن (קידם בדרגת הכהונה)

אליסועי הביא את הפועל شرطن: "رقاه الى رتبة الكهنوت او احدى الرتب المؤدية اليه" (=קידם אותו לדרגת כהונה, או לדרגה קרובה לכמורה), והוסיף שהיא מילה יוונית.¹⁰⁸ פועל זה ייחודי לערבית נוצרית ואף מתייחד למשלב הדתי בשימושי הכנסייה.

تَشَرَّن (החלה עונת הסתיו)

פועל זה קיים בערבית נוצרית מדוברת ואף נמצא אותו בערבית המדוברת בפי מוסלמים.

הוא גזור משם החודש שבסורית 'תשרין'. אומרים *tašranat iddenya* (=החלה עונת

הסתיו) כאשר מתייחסים לחלוף העונות בין הקיץ לסתיו. הפועל בצורת *taf'ala*.

فَصَحَّ (פִּסַּח)

צורת פועל זו הקיימת בכתב-יד סיני 2, ב-שמות יב 23: "ופסח יהוה על הפתח ולא יתן

המשחית לבא אל בתיכם עד עולם": "فَيَفْصَحُ الله ولا يدع الموت يدخلها بيوتكم" וב-שמות יב 27:

¹⁰⁶ על המילה عنصرة ראה בסל 2004, עמ' 147-148; ובעמ' 308-311 בחיבור זה.

¹⁰⁷ לוי, IV, עמ' 501; בר-בהלול, II, עמ' 1931.

¹⁰⁸ אליסועי 1959, עמ' 260.

”فَقُولُوا هَذِهِ دَبِيحَةٌ فَصَحَّ اللَّهُ الَّذِي أَفْصَحَ عَلَى بَيْتِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي أَرْضِ مِصْرَ”. הפועל המשמש בערבית הוא 'فصح' (עם סין). מדוע נכתב הפועל בצ' בכתב-יד זה? הרי צורה זו אינה קיימת במילונים הקלאסיים. הצורה הקיימת במילונים היא צורת השם 'فصح' לציון חג הפסח ליהודים והפסחא לנוצרים. בסורית קיים הפועל 'פצח' וסביר להניח שהצורה 'فصح' היא בהשפעת הצורה הסורית: 'syriacism'. חידוש צורה של פועל בעברית בתיווך הסורית.

عَمَّصَ *ammas* 'סגר את עינו מחמת מחלה'

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'חולשה בראייה כתוצאה מדלקת בעיניים'. אלברגיות הביא את הפועל בערבית המדוברת בלהג הפלסטיני במשמעות 'מי שנחלשה ראייתו, וריסי עינו טרטו כתוצאה מחולי'.¹⁰⁹ ראוי לציין, שאין לפועל זה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. הצורה הספרותית הקיימת בערבית היא 'غمض' והיא המקבילה האטימולוגית לצורה העברית 'עצם' (שיכול אותיות). בסורית המילה קיימת. בר-עלי ציין שהפועל 'עמץ' משמעותו 'סגר את עינו'.¹¹⁰ בארמית המילה קיימת. סביר להניח, שהצורה בערבית המדוברת מושפעת מן הצורה הסורית, וכנראה שהערבית המדוברת ייחדה את המשמעות של חולי העיניים לצורה הסורית מתוך **בידול סמנטי** כדי להבדיל מן הצורה הספרותית 'غمض' (עצם), המשמשת במדוברת במשמעות 'סגר את עינו לשינה', ואילו מי שסוגר את עינו כתוצאה מדלקת משתמשים במילה *ammas*.

شفة (לשון-language)

למילה שפה בערבית הוראות שונות: "שפה של הפה", "שפה של יס", "גבול" ו- "מילה". אך לא נזכרה הוראה של לשון (language). בתרגומי תנ"ך בערבית היהודית ציין אבישור שהמילה קיימת. הוא הביא דוגמה מתרגום ערבי יהודי מעיראק, והעיר שהתרגומים החדשים הלשון שלהם מושפעת מן התרגום המילולי והעוקב של סדר המלים שבמקור העברי. הוא ציין "שפה אחת" שב-בראשית י"א 1: "שפה ואחדה". כאן יש חידוש בשורש

¹⁰⁹ אלברגיותי 2001, עמ' 860.

¹¹⁰ בר-עלי, II, עמ' 221.

קיים והמילה شفة, עברה מעתק מטונימי בהשפעת המקור העברי, והיא משמשת בהקשר שלנו בהוראה חדשה שאינה שגורה בערבית הספרותית.

9. אוצר מלים

אוצר המלים של הערבית הנוצרית הן הדבורה והן הכתובה בעל ייחודיות, חרף הדמיון שלו לערבית הכללית. הייחודיות מתבטאת באוצר המלים הקשור בענייני הדת. המלים החדשות הן סמנטמות הממלאות חלל ריק של מסומנים. הדבר אמור במיוחד לגבי תחומים הקשורים בכנסייה ובסביבתה. מלים אלו מייחדות את אוצר המלים של הערבית הנוצרית ומצביעות על הייחודיות של הקהילה הנוצרית מן הערבית שבפי הרוב המוסלמי.

יש לציין, שחלק מלקסמות אלו תועד במילונים הערביים הקלאסיים. ומלים מן התקופה הבתר קלאסית תועדו במילונים המאוחרים וברשימות מלים. אך חלק גדול מן המלים שדנתי בהן לא נזכר במילונים אלו. זה אמור לגבי מלים מן הלהג המדובר בפי הנוצרים בא"י, ומכתבי היד של תרגומי התנ"ך ומן הספרות הליטורגית. כמו כן, דיון סמנטי וחלוקה סמנטית של היסודות לא נעשתה כליל. כל רשימות המלים שעסקו במלים הארמיות השאולות לא נתנו את דעתן לעניין ההשפעה העקיפה ה-*calque*, אף אין דיון וסיווג לתחומי עיסוק. הם עסקו יותר בשאילה הישירה של המלים, כלומר שאילת לקסמות מלשון ללשון. גם אין חלוקה והתייחסות לתחומי השימוש של יסודות מושאלים אלו בתוך הערבית, ולא חלוקה דקדוקית של היסודות.

בחלק הגלוסר כוונתי היא לרכז ערכי מילון, שחלק גדול מהם לא נזכר במילון הערבי הן הקלאסי והן המאוחר, ולא במילונים הערביים הלהגיים, ואף להצביע על חידושי הוראה ועל האפיון המורפולוגי של מלים אלו. המלים של הענ"ד הובאו בכתב ערבי ובתעתיק, המשקף את ההגייה בלהג המדובר. מלים מן הענ"כ הובאו בכתב ערבי. מלים סוריות נכתבו באותיות עבריות, מסבות טכניות.

חלק גדול מן היסודות השאולים הם שמות עצם. כמו כן, נמצא שאילה של שמות תואר ושל פעלים, אך בנטייה של הערבית. חלוקה דקדוקית זו באחוזים מראה שאחוז השמות מבין הערכים שדנתי בהם הוא 82.7% שמות עצם, פעלים 14%, שמות תואר ו 1.3% תואר- פועל.

חלק ג - הגלוסר

מלים עבריות וארמיות בערבית המדוברת בפי הנוצרים בישראל

1. أثاري / *tāry* / *atāry* (מסתבר ש-)

בערבית הספרותית קיימת המילה *أثر* והיא משמשת בארבע הוראות (1) תוצאה; (2) סימן; (3) טענה או הודעה; (4) דבר רצוי, גור הדין.¹ בענ"ד, ואף בערבית המדוברת במרחב הסורי פלסטיני היא משמשת כמלית הפותחת משפט כדי לאושש או לאשר את הטענה. היא שכיחה בדיבור היומי ואף בשירה העממית. בזמר העממי הפלסטיני המילה קיימת. עלוש הביא אותה: جاني الخبر فزيت حيلي / وأثاري الخبر غ نور عيني (=מסרו לו הודעה ונבהלת, אבל המסר היה משמח).² (היא כתובה עם הגה חוכך בינשני) גם בשיר מפורסם של הזמר הלבנוני ודיע אלסאפי נאמר: تاريخ ياقلبي مش فارقة معك (=מסתבר שאתה אהובי אינך בעניינים). בשיחה בין אם לבן המוליך אותה שולל ואינו לומד היא אומרת: *tarek ya'ibny kunt tedhak 'alay* (=מסתבר שהיית מתעתע בי). יהודה הביא משל שכיח בסוריה: "אפתכרנא אלבאשא באשא אתאריה רגאל" (=חשבנו את הפחה לפחה, אכן הוא אדם).³ הוא לא התייחס לגיזרון המילה 'אתאריה'. (המילה כתובה עם הגה סותם וזה עניין דיאלקטי) פריחה במילונו על המלים בלהג הלבנוני הביא את המילה, וקושר אותה לשורש *رأى*. והוסיף שמילה זו משמשת בהוראה של 'מסתבר ש-'.⁴ כידוע, בערבית משמש הפועל *رأى* בפתיחה של משפטי שאלה.⁵ גם בערבית העיראקית המילה שכיחה. אלבכרי הביא אותה וציין שהיא מילה סורית בהוראה זו.⁶ בלהג של סוריה באזור "צדד" מבארכה הביא את המילה "أثاري" (עם הגה חוכך בינשני) וציין שהיא משמשת בתפקיד של אימות הטענה. הוא הדגים: "كنا نفكر أن الشمس بتدور" "أثاري" "ما هي اللي بتدور بل الأرض" (=היינו חושבים שהשמש מסתובבת, אך מסתבר שלא היא המסתובבת אלא הארץ). הוא הוסיף שהיא גזורה מן

¹ אלבוטאני, מילון, עמ' 3.

² עלוש 2001, עמ' 317.

³ יהודה 1990, משלי ערב, ב, עמ' כז.

⁴ פריחה 1973, עמ' 19; בעמ' 61 קושר את המילה לשורש *رأى*.

⁵ בלאו 1966, עמ' 297, סעיף 195.

⁶ אלבכרי 1972, עמ' 39.

השורש הסורי 'אשר' בהוראה של 'לאמת'. היא משמשת בתפקיד של אימות הטענה או הדבר הנמסר.⁷ הוא העיר שכאן קיים מעתק של ההגה שייך להגה תייו הסורי. בערבית הספרותית וגם בערבית הנוצרית והיהודית קיימת המילה 'אתר' כמילת יחס.⁸ ברם מעיון שעשיתי בספרי הדקדוק והמילונים הסוריים, המילה היא תואר הפועל 'אתר' ובארמית 'אתרא' המשמשת, בין היתר, כמילת יחס או כתואר פועל למקום, לזמן ואף היא משמשת בתפקיד של מילת הדגשה, כשהיא פותחת משפט תשובה לטענה מסוימת. פיין-סמית וכוסטאז הביאו את המלית בהוראה של מלית יחס 'אתר ד' בהוראה של 'אחרי, לאחר ש-'.⁹ ספרי הדקדוק הסוריים של נילדקה ושל דובל הביאו את המילה וציינו שהיא מצטרפת אל מלית הזיקה ד- "בתרכן ד-" לאחר ש-, אחרי ש-.¹⁰ כאמור, זוהי מלית סורית שחדרה לערבית המדוברת ותפסה אחיזה. היא משמשת כצירוף של הסבר, והיא שכיחה בדיבור היומי השוטף בהוראה של 'מסתבר ש- אכן'.

המילה קיימת בלהג של דתינה ובלהג של המרחב הסורי פלסטיני. נשאלת השאלה האם הצורה היא מן הצירוף הערבי *تري أن* או בהשפעת המילה הארמית / סורית 'אתר' היא נכתבת עם הגה חוכך *أثري*? שתי הצורות קיימות, אך הצורה הפותחת משפט כדי לאמת טענה היא מן הארמית / סורית, הביצוע החוכך של התייו בחלק מן הלהגים מחזק את הטענה שהיא שאולה מן הסורית.

2. *إزميل / zmil* (אזמל)

baddy 'akser ilhaḡar bezmīl (=ברצוני לשבור את האבן באזמל)

המילה *إزميل* משמשת בענ"מ ובערבית ספרותית במשמעות 'כלי עבודה חד ממתכת' המשמש בעבודה של נגרים ושל רופאים. פרנקל בהסתמכו על אבן דורייד, הביא אותה כמילה שאולה מן הארמית.¹¹ במילונים הערביים הקלאסיים המילה קיימת. כך, למשל, במילון "לסאן אלערב" צוינה במשמעות 'סכין חדדה בצורת סהר המשמשת לעבודה'. המילה קיימת בערבית המדוברת במשמעות 'כלי חד ממתכת המשמש את אנשי המלאכה'. המילה קיימת בלהגי

⁷ מבארכה 1999, עמ' 2-3.

⁸ בלאו 1966, I, עמ' 241, סעיף 138; בלאו 1995, עמ' 115, סעיף 149.

⁹ פיין-סמית, מילון, עמ' 33; כוסטאז, מילון, עמ' 22.

¹⁰ נילדקה 1970, עמ' 292, סעיף 359; דובל 1969, עמ' 285, סעיף ב.

¹¹ פרנקל 1886, עמ' 257 הוא הביא את המילה כארמית שחדרה לערבית הספרותית.

הארמית. בארמית א"י כפי שציין סוקולוף, ובלשון חז"ל היא נזכרת במשנה (כלים פ"ג מ"ד) "המעצד האזמל והמפסלת והמקדח".¹² אף בסורית המילה קיימת. בר-בהלול רשם זמילא במשמעות 'סכין' או 'להב הסכין', המשמש בעלי מלאכה.¹³ קראוס העיר שמקור המילה הוא מן היוונית וממנה חדרה לארמית וללשון חז"ל, ודרך הסורית היא חדרה לערבית.

3. إسْطَبِل / sṭabel (אורווה)

(היינו מלינים את הפרות באורווה) *kunnā nbayyit 'ilba 'arāt bestabel*

מילה המשמשת בענ"מ במשמעות 'אורווה'. בארמית ובסורית המילה קיימת. לוי הביא את הצורות 'אסטבלא' 'אצטבלא' בארמית ובסורית והשווה לצורה הערבית إسْطَبِل.¹⁴ בסורית היא קיימת בצורות 'אסטבלא' ו 'אסטבלין'.¹⁵ הפילולוגים הערביים העירו שהמילה זרה בערבית. במילון "לסאן אלערב" צוין שהיא מילה ריגונאלית לאזור סוריה (شامية), והוסיף שאינה מדיבור הערבים.¹⁶ אלגיואליקי הביא אותה כמילה משוערבת במשמעות 'אורוות הבהמות'. אך לא ציין את מקור המילה. המהדיר של אלגיואליקי עבד-אלרחים העיר שהיא מן הלטינית *stabulum*. פרנקל הביא את המילה מבין המלים שחדרו לערבית דרך הארמית.¹⁷ אף אליסועי¹⁸ הביא את המילה וציין שהיא שאולה מן הלטינית *stabulum*.

4. أَشْشِيَّة / aššāšiyye (אשישה, כד לנוזלים עשוי זכוכית)

(=היינו ממלאים את השמן בכדים). *kunna nmali 'izzet b-el-aššāšiyyāt*

המילה משמשת בענ"מ בצפון הארץ. היא קיימת בלהגים של סוריה והלבנון. אלבוטאני הביא אותה כמילה פרסית, המשמשת בלהג של סוריה ולבנון.¹⁹ כמו כן, אלברג'ותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני הביא אותה בכתוב שונה شيشة, וציין שהיא מילה שאולה מפרסית

¹² סוקולוף 1990, עמ' 38; לוי, I, עמ' 51; קראוס 1899, II, עמ' 28.

¹³ בר-בהלול, I, עמ' 692 זמילא דספרא = סכין הכותב.

¹⁴ לוי, I, עמ' 117.

¹⁵ פיין-סמית, מילון, עמ' 22; כוסטאז, מילון, עמ' 14.

¹⁶ לסאן אלערב, ערך إسْطَبِل.

¹⁷ פרנקל 1886, עמ' 124.

¹⁸ אליסועי 1959, עמ' 277.

¹⁹ פריחה 1973, עמ' 103.

ומשמשת במדוברת במשמעות 'נרגילה' או 'בקבוק של הנרגילה'.²⁰ ראוי לציין, שהמשמעות של 'כד' או של 'בקבוק לשמן' לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים, ואף לא במילונים הערביים המאוחרים בצורה זו *aššašīyye*.²¹ במילון "מוחיט אלמוחיט" של אלבוטאני הובאה הצורה "المقششة" زجاجة كبيرة لها غشاء من عيدان دقاق تتسج عليها ويجعل غالبا بينهما قشّ وقاية للزجاجة من أذى صدمة تصيبها وهي من إصطلاح المولدين"²² (= 'אלמקששה' בקבוק גדול מזכוכית עטוף בכיסוי מקליעי ענפים, אשר שוזרים סביבו כדי להגן עליו, והוא מדיבור המחדשים). כאן גזירת השם היא מלשון قش (=קש). נשאלת השאלה האם זוהי אטימולוגיה עממית או שהמילה אכן נקראת בשל הקש שהיו עוטפים מסביב לבקבוק? והאם קיימות בערבית שתי צורות? אחת, קיימת בערבית המדוברת דומה להגייה של הצורה שבארמית והשנייה, גזורה מלשון 'קש' ובערבית המדוברת חל מעתק של הקו"ף לסותם סדקי ואז היא דומה בהגייה לצורה הארמית. במקרה כזה אין לדעת אם הדמיון בין הצורה שבערבית הוא מקרי או שיש זיקה בין המלים?

כידוע, המילה 'אשישא' קיימת בארמית ובלשון חז"ל. בלשון חז"ל, ציין לוי 'אשישה' 'אשישא' במשמעות של 'כד, קנקן', (בבא בתרא, קמד א).²³ קאופמן בספרו על ההשפעות האכדיות בארמית העיר שהצורה שאולה בארמית מן האכדית *aššašu*.²⁴ בסורית היא נזכרת בצורת 'שישתא' כפי שמתועדת בגלוסרים ובמילונים. בר-עלי הביא אותה בגלוסר שלו במשמעות "القارورة" (=צנצנת), אף פיין-סמית הביא אותה במשמעות 'קנקן'. ובמילון החדש של כוסטאז נזכרה 'שישתא' במשמעות 'בקבוק או צנצנת'.²⁵ יש לציין, שהצורה הקיימת בערבית המדוברת תואמת את הצורה הנזכרת בתלמוד הן בהגייה והן במשמעות. נשאלת השאלה האם המילה היא מן הפרסית או מן הסורית? קיום המילה באכדית מחזק את הטענה שהמילה היא מן הארמית, אשר דרכה חודרת לפרסית וללשונות אחרות וגם לערבית

המדוברת.

- ²⁰ אלברגיות' 2001, עמ' 712.
- ²¹ בדקתי את המילה במילונים: "לסאן אלערב", "מוחיט אלמוחיט" של אלבוטאני, דוזי, מונג'ד, חביקה- לא נזכרה.
- ²² אלבוטאני, מילון, עמ' 736.
- ²³ לוי, I, עמ' 182; יסטרוב 1950, עמ' 127.
- ²⁴ קאופמן 1974, עמ' 38.
- ²⁵ בר-עלי, II, עמ' 433; בר-הלול, II, עמ' 712, ובהערה מס' 26 צוין זכוכית; פיין-סמית, מילון, עמ' 575; כוסטאז, מילון, עמ' 367.

5. أفورا / *affūra* (סל או תרמיל קטן)

מילה זו משמשת בערבית נוצרית מדוברת להלן (ענ"מ) בצפון א"י במשמעות של 'כלי קיבול לפירות עשוי מקש או מזכוכית'. 'Kunna nehmel 'ala rūsnā afāfēr tīn' (=היינו נושאות על ראשינו סלי תאנים), 'ana kunt 'ahmel 'ala rāsi affūret 'eneb wanazelha 'ala 'akka' (= הייתי נושאת על ראשי סל ענבים ומורידה אותו לעכו). האינפורמנטית ברבארה חריז תיארה בפני את ה-*affūra*: *sale men 'aš es-samār 'il'amih wlazūwade*: *tusta' mal lebadr* 'سله من قش السمار تستعمل لبذر القمح وللزودة' (=סל קלוע מקש הסמר משמש לפיזור זרעים ולצידה). ראוי לציין, שהיא לא תועדה במילונים הערביים הקלאסיים, ואף לא במילונים הערביים הלהגיים. גם אלברגות"י לא הזכיר אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. המילה נמצאת בערבית המדוברת של סוריה, כפי שהזכיר אותה מבארכה בספרו על המלים הארמיות באיזור "צדד", והוא ציין שהמילה מן הסורית 'אפורה' أفورا: 'تعطي معنى الاجون- وعاء من القش او الزجاج او الخشب يستعمل لوضع أشياء شتى والكلمة الصحيحة 'أوفر' (= משמעה כלי קיבול עשוי מקש, או מזכוכית או מעץ למספר שימושים). הוא השווה למילה "אגונית" הדומה לה בהוראה.²⁶ כמו כן, בערבית היהודית של סוריה המילה 'פורה' קיימת. בנוסח תרגום נביאים אחרונים שההדיר אבישור ב-חגי ב 16 נזכרה המילה 'פורה'. המתרגם הוסיף פירוש "אסם לסלאל מערופה תטרך פי אלמעצרה" (= 'פורה' הוא שם לסלים ידועים שמניחים ביקב).²⁷ ראוי לציין, שבמקרא המילה 'פורה' הופיעה ב-ישעיהו סג 3 בכתוב: "פורה דרכתי לבדי" במשמעות 'גת, יקב'. וב-חגי ב 16 בכתוב: "בא אל היקב לחשף חמשים פורה" במשמעות 'מדה לייך'. בפשיטתא תרגמו בשתי ההיקרויות במילה "מעצרתא".

²⁶ מבארכה 1999, עמ' 4; עמ' 16.

²⁷ אבישור 2000, עמ' 135; 195.

בספרות חז"ל קיימת המילה 'פורה'. קרופניק הביא אותה במשמעות 'אמתחת, תרמיל' 'ירוש' ב"ק פ"כ ג' ע"א, "חד בר נש אפיק פלטיירה בפורה עבר חמרא ותבריה".²⁸ קראוס בספרו על המלים היווניות בלשון התלמוד הביא את המילה היוונית $\pi\upsilon\rho\alpha$ במשמעות 'אמתחת', וציין שהיא שאולה בלשון התלמודים מן היוונית.²⁹ ראוי לציין, שבסורית המילה משמשת במשמעות 'כלי מחרס'. בר-בהלול בהסתמכו על חונין³⁰ נתן תיאור למילה וכתב 'אופרא': "البزنية الصغيره المحددة الاسفل المدوره من خزف وهي إناء للخمارة (=כד קטן בסיסו צר ומעוגל עשוי מחרס משמש לייך). אף פיין-סמית הביא בתיזאורוס את המילה והשווה ליוונית $\alpha\mu\phi\omega\rho\epsilon\alpha$.³¹ גם כוסטאז במילונו התלת לשוני הביא את המילה 'אופרא' במשמעות 'כלי המשמש לייך'.³² ביוונית ובלטינית המילה $amphora / \alpha\mu\phi\omega\rho\alpha$ קיימת בהוראה של 'כד עם שתי ידיים המשמש לייך ולנוזלים'. והוראה נוספת 'יחידת מידה לנוזלים'.³³ אם כן, המשמעות בענ"מ בא"י ובסורית תואמת את ההוראה כפי שהעירו עליה קראוס וקרופניק. ובזה ניתן לשער שהמילה שאולה בענ"מ מן הסורית הא"י. חוסר קיומה בערבית הספרותית וקיומה בסורית ובלהג הערבי הסורי מחזק את הסברה, שהמילה שאולה בענ"מ מן הסורית והיא עוברת מן היוונית דרך הסורית. בהנחה והמילה חוזרת דרך הסורית, בסורית היא מתחילה עם אל"ף וסביר להניח, שהערבית המדוברת הלכה בעקבות הסורית.

6. أليسط / 'alešta (כראוי, כפי שצריך)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'כראוי, כמו שצריך'. $hada \text{ } \dot{i}\dot{s}\dot{s}ugol \text{ } 'al \text{ } 'alešta$ עבודה זו עשויה כראוי כפי שצריך'. היא גם קיימת בלהג הערבי של סוריה כפי שהזכיר אג'נאטיוס ברשימתו על המלים הארמיות בערבית.³⁴ בסורית השורש 'אלץ' קיים וצורת שם הפעולה

²⁸ קראוס 1970, II, עמ' 207; יסטרוב, עמ' 1146.

²⁹ קראוס 1899, II, עמ' 433 ציין אותה כמילה יוונית שאולה בלשון חז"ל, $\pi\upsilon\rho\alpha$ (pura) במשמעות 'תרמיל' 'ränzel'.

³⁰ חונין בן-אסחק אלעבאדי (808–873) רופא נוצרי בתקופה העבאסית, שימש נגיד הרופאים. ידע סורית, ערבית ויוונית. תרגם ספרות רבה ברפואה, במדע ובפילוסופיה. אף צוין שהוא תרגם את התורה עפ"י תרגום השבעים, ראה אבונא 1996, עמ' 318–319.

³¹ בר-בהלול, I, עמ' 84; פיין-סמית, תיזאורוס, I, עמ' 86.

³² כוסטאז, מילון, עמ' 4.

³³ צינטריין 1970, I, עמ' 81.

³⁴ אג'נאטיוס 1969, עמ' 64.

'אלצתא' במשמעות 'צורך, כמתחייב'.³⁵ כידוע, בערבית הספרותית המילה אינה קיימת והמילונים הערביים הקלאסיים והלהגיים לא הזכירו אותה. היא מילה להגית שחדרה לענ"מ מן הסורית. ככל הנראה הערבית המדוברת שאלה את ההוראה מן הסורית.

7. بحر / bahar / bahhar (התבון, נעץ עיניים)

פועל זה משמש בענ"מ בבניין ה-I ובבניין ה-II במשמעות 'התבון בנעיצת עיניים'. אלברג'ותי הביא את הפועל בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות זו. ראוי לציין, שהפועל לא נזכר בהוראה זו במילונים הערביים הקלאסיים. הוא קיים בלהג של לבנון וסוריה במשמעות 'בדק ובחן'. חביקה ופריחה הביאו אותו כמשקע סורי בערבית המדוברת של סוריה ולבנון.³⁶ בסורית הפועל קיים במשמעות 'בחן ובדק', כך הביא בר-בהלול 'בחר' בסורית משמעות 'אִמְתַּחַן' (=בחן) 'בחורא' 'سَمَحَن' (=בוחר) 'ناظر' (=מפקח). אף כוסטאז הביא משמעות זו במילונו התלת לשוני.³⁷ בלשון חז"ל הפועל 'בחר' קיים במשמעות 'בחן' בתרגום שופטים ז 4: ואצרפנו = ואבחרינו.³⁸ ראוי לציין, שבערבית המדוברת המשמעות מתייחדת למבט ולנעיצת העיניים. ברור אפוא שע"י נעיצת העיניים האדם בוחן ומתאמץ לבחון ולבדוק. ככל הנראה הערבית המדוברת שאלה את ההוראה מן הסורית.

8. بحث / baḥaš (חפר, בחש)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'חפר' baḥašna asāsāt 'ilbet. אלברג'ותי ציין שהצורה וולגרית ומשמשת בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות של 'חיפש ופשפש'.³⁹ אף פריחה הביא את הצורה וקשר אותה עם הפועל הסורי 'בַּחַש'.⁴⁰ הוא השווה לסורית לצורה שבתלמוד 'בחש'. כמו כן, ציין שבערבית הספרותית הצורה הקיימת היא بَحَث. יש לציין שבלשון חז"ל הפועל קיים במשמעות 'חפר, פשפש' כפי שציין לוי.⁴¹ לאור המתואר לעיל, הצורה הקיימת בענ"מ תואמת את הצורה הארמית-סורית.

³⁵ בר-בהלול, I, עמ' 179; פיין-סמית, תיזאורוס, עמ' 218.

³⁶ חביקה 1939, עמ' 295; פריחה 1973, עמ' 5.

³⁷ בר-בהלול, I, עמ' 379; כוסטאז, מילון, עמ' 27.

³⁸ לוי, I, עמ' 209.

³⁹ אלברג'ותי 2001, עמ' 119.

⁴⁰ פריחה 1973, עמ' 5. הוא הזכיר שהמקבילה האטימולוגית לפועל זה היא بَحَث. הוא אף השווה עם בחש שבתלמוד.

⁴¹ לוי, I, עמ' 210 בַּחַש, בחשן קידרא.

9. بخش / boxš (חור, נקב)

מילה זו משמשת בענ"מ במרחב הסורי-א"י. המילונים המאוחרים הביאו אותה. אלבוטאני הזכיר אותה כמילה המשמשת בערבית המדוברת. אף דו"ז הביא את הפועל بخش' במשמעות 'נקב'. גם ברתלמי השווה את הצורה לצורה הסורית 'בְחַש'.⁴² פריחה הביא אותה הן כפועל והן כשם במשמעות זו. אף במדוברת של עיראק הביא אלמוצלי צורת הפועל بخش בהוראה של 'נקב' והעיר שהיא מן הארמית.⁴³ אלברג'וטי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני הזכיר אותה במשמעות 'חור'.⁴⁴ היא קיימת אף בערבית של סוריה כפי שהזכיר מבארכה והוא קישר אותה למילה הסורית 'בוכשא' בהוראה של 'חור'.⁴⁵ מכל הנזכר לעיל, צורה זו אינה קיימת בערבית הספרותית והיא קיימת בלהגים הערביים שבאיזור השפעת הארמית-סורית.

10. برشان / boršan/bersan (הלחם המקודש)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'הלחם המקודש או מעין פת לחם, קרקר המשמש בטקס הדתי בכנסייה'. אלברג'וטי לא הביא את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף במילונים הקלאסיים אין לה תיעוד. לעומת זה, בערבית הנוצרית בסוריה והלבנון היא משמשת: אלבוטאני, דו"ז, חביקה ופריחה הביאו אותה במשמעות זו.⁴⁶ אלעניסי העיר שהיא מילה ארמית משוערבת.⁴⁷ בסורית קיימת הצורה 'פריסתא' במשמעות 'פיתה'. כך צוין בגלוסר של בר-בהלול, ואף כוסטאז מביא זאת.⁴⁸ בתרגום נביאים אחרונים שההדיר אבישור המילה נזכרת כתרגום למילה העברית 'פָּנִים' ב-ירמיהו ז 18 המתרגם תרגם במילה 'ברשאנא' צורת רבים של 'ברשאנה'. אבישור העיר שהיא מילה סורית 'פורשאנא'

⁴² אלבוטאני, מילון, עמ' 39; דו"ז, I, עמ' 55; ברתלמי, I, עמ' 30.

⁴³ אלמוצלי 1935, עמ' 17.

⁴⁴ אלברג'וטי 2001, עמ' 123.

⁴⁵ מבארכה 1999, עמ' 36. מבארכה מביא את הצורה 'בוכשא' הכ"ף רפה כי לפניו אם קריאה כפי שידוע בדקדוק הסורי.

⁴⁶ אלבוטאני, מילון, עמ' 35; דו"ז, I, עמ' 72; חביקה 1939, עמ' 298; פריחה 1973, עמ' 8.

⁴⁷ אלעניסי 1965, עמ' 9.

⁴⁸ בר-בהלול, II, עמ' 1624; כוסטאז, מילון, עמ' 292.

שמשמעה 'לחם הקודש'.⁴⁹ בערבית היא כתובה בהגה ביי"ת כסותם קולי וזהו מעתק שכיח במלים שאולות בתוך הערבית.

11. برطاش / *burṭāš* (מפתן הדלת)

'a 'ed 'aburṭāš 'iddār (=יושב על מפתן הבית)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון א"י. ראוי להעיר, שהמילונים הערביים הקלאסיים לא הזכירו אותה. לעומת זה, המילונים המאוחרים והלהגיים הביאו אותה כמשמשת במרחב הסורי-פלסטיני. כך, למשל, אלבוטאני ציין שהיא מילה וולגרית ואף דווי ציטט אותה. כמו כן, ברתלמי הביא את המילה '*bartāš*' במשמעות 'מפתן הדלת', והוא השווה אותה לסורית.⁵⁰ חביקה ברשימתו על המלים הארמיות-סוריות בערבית של סוריה והלבנון הביא אותה כמילה סורית 'פרטושא' ובערבית 'برطاش'.⁵¹ גם מבארכה הביא אותה בלהג של "צדד" בסוריה. הוא קישר את המילה במשמעותה המקובלת בסורית 'חרטום' עם הכניסה של הבית כפי שהחרטום הוא בקדמת הבית. לדעתו, הסבר זה דחוק מאחר וקווי הדמיון בין המושאים המושווים אינם זהים, זה חלק משיטתו של מבארכה לחפש כל הסבר כדי לייחס את המילה לסורית.⁵² אמנם בסורית קיימת המילה 'פרטושא' במשמעות 'חרטום',⁵³ וצורה זו קרובה בהגייה לצורה השאולה בתוך הסורית מן היוונית 'פורטאס'. שתי הצורות הן הומונומיות בתוך הסורית, דבר שמבארכה אין בכולתו להבחין שמילה אחת היא סורית והשנייה דומה לה בצליל אך גזרונה שונה. אלברג'ות'י במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני נתן אותה במשמעות 'סף הדלת מאבן'.⁵⁴ הגלוסרים הסוריים הקלאסיים של בר-עלי ושל בר-בהלול לא הביאו את המילה. לעומתם, פיין-סמית, ברוקלמאן וכוסטאז הזכירו את הצורה 'פורטא' כמילה לטינית מושאלת בסורית. ברוקלמאן הביא 'פורטא' ונתן ברבים פורטאס.⁵⁵ הם קישרו אותה למילה הלטינית *porta* שמשמעותה 'דלת'. ביוונית המילה היא πορτα

⁴⁹ אבישור 1998, עמ' 224.

⁵⁰ אלבוטאני, מילון, עמ' 36; דווי, I, עמ' 73; ברתלמי, I, עמ' 38.

⁵¹ חביקה 1939, עמ' 356.

⁵² מבארכה 1999, עמ' 44.

⁵³ בר-עלי, II, עמ' 1620 הביא 'פרטושא' الخرطوم (=חרטום); פיין-סמית, תיזאורוס, II, עמ' 3259.

⁵⁴ אלברג'ות'י 2001, עמ' 138. הוא ציין את הנרדפת המשמשת בערבית-الاسكفة.

⁵⁵ פיין-סמית, מילון, עמ' 439; ברוקלמאן, לקסיקון, עמ' 595; כוסטאז, מילון, עמ' 271.

במשמעות 'שער'. ככל הנראה סיומת [s] של הרבים ביוונית הועתקה בערבית המדוברת ל-[ש].⁵⁶ אף אלעניסי ציין שהמילה משמשת בערבית המדוברת וייחס אותה לאיטלקית.⁵⁷ ברם המילה ידועה מן התלמוד כפי שציין קראוס בתרגום מגילת אסתר היא נזכרה:⁵⁸ 'פורתאי' / 'פורטאי' והיא גזורה מן היוונית והלטינית *porta*. יש לציין שחביקה ומבארכה לא ציינו את המקור של המילה כשאולה בתוך הסורית. לעומתם, רדא הביא את המילה *برطاش*, כמילה שאולה בערבית המדוברת ושיער שמקורה מן התורכית.⁵⁹ נילדקה בספרו על הדקדוק הסורי התייחס למלים היווניות השאולות בסורית. הוא ציין חלק ממלים אלו, במרבית המקרים, שומרות על המין הדקדוקי שלהן כפי שהוא ביוונית. וחלק אחר מן המלים היווניות השאולות בסורית במרבית המקרים יוצרות רבוי לפי הסורית, מסתיימות ב-א. דרך משל, "פורסא" *פורס* ברבים "פורסא". במקרים אחרים הסורית שואלת את צורת הריבוי היוונית. נילדקה מנה חמשה מקרים בהם צורות הריבוי היווני משמשות בסורית, ביניהן צורת *as*- כדוגמת המילה "פורטאס" אשר קיימת בסורית כצורת רבים.⁶⁰ בערבית הועתקה מילה זו בלבוש הרבים שלה בהוראת יחיד ולכן יוצרים ממנה צורת רבוי לפי הערבית *براطيش / براطيس*. נוסף על זה במילה זו חל מעתק של הפונימה /P/ סותם בלתי קולי לסותם קולי [b].⁶¹

מילה זו משמשת דוגמה מאלפת לחוסר שקיפותה ולקושי בייחוס מקורה. המילונים שהביאו את המילה ייחסו אותה למספר מקורות: (1) מילה סורית- חביקה, ברתלמי ומבארכה ייחסו אותה לסורית; (2) אלבוטאני בעקבותיו דווי הביאו אותה כמילה המונית; (3) אלעניסי הביא אותה כמילה שאולה מן האיטלקית *portiera*; (4) רדא במילונו על זיקת המלים המדוברות למקור הספרותי ייחס אותה לתורכית; (5) קראוס בספרו על המלים היווניות והלטיניות בלשון התלמודים הביא אותה כמילה שאולה מן היוונית/הלטינית.

⁵⁶ קראוס 1899, I, עמ' 7-8, סעיף 16 ב'; עמ' 44-46 הוא הביא דוגמאות רבות של מעתק כזה בלשון חז"ל.

⁵⁷ אלעניסי 1965, עמ' 9. דעתו של אלעניסי אינה קבילה אם המילה חדרה ללשון התלמוד.

⁵⁸ קראוס 1899, II, עמ' 468.

⁵⁹ רדא 1981, עמ' 38.

⁶⁰ נילדקה 1970, עמ' 60-61, סעיף 88; 89.

⁶¹ קראוס 1899, I, עמ' 97 סעיף 153 ציין על המעתק של *b < p*.

לסיכום ניתן לציין, שהמילה היא יוונית במקורה ועברה לערבית המדוברת דרך הסורית הראייה לכך שהיא חדרה בתוספת צורן הרבים הזכרי ביוונית ובערבית התייחסו אליה כצורת יחיד וגזרו ממנה צורה עם ריבוי שבור בערבית.

12. برفوق / *bar ʕ* (שזיף)

beğbāl bezra ʕ bar ʕ 'ahmar (=בהרים נוטעים שזיפים אדומים)

מילה זו משמשת בענ"מ. אלברגיותי ציין שהמילה משמשת בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות 'מין שזיף מצוי'.⁶² היא נזכרת במילונים הערביים הקלאסיים. כך, למשל, במילון "לסאן אלערב" ואף אלבוטתאני הביאו אותה כמילה משוערבת. כמו כן, דוזי ציטט את אבן אלביטאר והזכיר, שבצפון אפריקה מכנים את המשמש ברקוק. לעומת זה בסורית מכנים את האגס. פרנקל ציין שהמילה שאולה מן הארמית הוא ציטט את לעף, המקשר את המילה ליוונית *απρικος*. בערבית המדוברת מילה זו קיימת במשמעות 'פרי דומה למשמש צבעו אדום, מין שזיף מצוי בארץ'.

13. بُرك / *bork* (בֶּרֶךְ המחרשה)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'חלק של מחרשת העץ שבצורת ברך'. אלברגיותי הביא אותה בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות זו.⁶³ היא לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, היא כן מתועדת במילונים החדשים. אלבוטתאני העיר שהיא מילה וולגרית המשמשת בערבית המדוברת במשמעות זו. אף דוזי הסתמך עליו והביא אותה. כך גם ברתלמי הביא את הצורה '*bark*' בערבית המדוברת של סוריה והלבנון.⁶⁴ כמו כן, חביקה ציין שהיא מילה סורית 'בורכא' שחדרה לערבית. הוא הסביר את המילה במשמעות 'בֶּרֶךְ', והרי הדמיון ברור בין הדברים.⁶⁵

בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי ציין 'בורך' "כלונס עקום, בורך המחרשה".⁶⁶ קוטשר העיר על שמות חלקי המחרשה ומונחים חקלאיים אחרים ששרדו בלהג המדובר של ערביי ישראל.

⁶² אלברגיותי 2001, עמ' 141.

⁶³ אלברגיותי 2001, עמ' 141, כאן הוא ציין: برك المخرات.

⁶⁴ אלבוטתאני, מילון, עמ' 37; דוזי, I, עמ' 75; ברתלמי, I, עמ' 37.

⁶⁵ חביקה 1939, עמ' 298. הדמיון בין ברך הרגל לבין הברך שקוף. בערבית אומרים ركيه – שיכול אותיות.

⁶⁶ לוי, I, עמ' 267 בורך המחרשה.

הוא הביא את המילה 'בורך' והסתמך על מחבר סדר טהרות, שידע עדיין ארמית, אשר פירש את המילה מן הארמית.⁶⁷ פליקס, בספרו על החקלאות בתקופת המשנה, נתן תיאור לכלים החקלאיים וביניהם הבורך והיצול. הוא העיר שהשם 'בורך' מקורו בעובדה, שעץ זה יוצר כעין פֶּרֶךְ בגלל כיפופו. הוא הביא מתוך (כלים כא ב) "הנוגע בחרב ובבורך וביצול-טמא". והוסיף שבורך ויצול זהים עם 'בורך' ו 'יצול' או 'יצלה' של המחרשה הערבית.⁶⁸ גלוסקא, במחקרו על לשון התנאים, ציין שהמילה 'בורך' יחידאית בלשון התנאים והוא ייחס אותה לעברית. הוא אף ציין שנחלקו במקור המילה. מאירהוף ייחס אותה לעברית, וקאהוט ייחס אותה לערבית. קוטשר וקרויס ייחסו אותה לארמית. גלוסקא ציין שמקור המילה בסוציולקט הכפרי החקלאי של העברית שדוברה בין יושבי הכפרים. התיעוד הארמי מצוי רק בסורית. יש המייחסים אותה לערבית, יש המייחסים אותה לסורית ויש המקשרים אותה לעברית. הוא מצדד בדעה שהמילה היא מן העברית ומנמק זאת בשני טעמים (א) שם לחלק של המחרשה, אמצעי ריאלי המשמש בחיי היום-יום; (ב) היקף תפוסתו בלהגי הארמית קטן – רק בסורית, ואפשר שהוא שואל בה מן הערבית.⁶⁹ מכל המתואר לעיל, המילה חדרה לערבית דרך הארמית/סורית.

14. *bez* / بَز (שֶׁד/שֶׁד)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'שֶׁד'. ראוי לציין, שהמילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, היא קיימת במילונים המאוחרים ובמילונים הלהגיים. בלהג של סוריה והלבנון: אלבוטאני העיר שזוהי מילה וולגרית ומשמשת בפי הדיוטות. אף דו"ז והווא הזכירו את המילה במשמעות זו. כמו כן, פריחה ציטט את פג'אלי והביא את הצורה הקיימת בסורית "בזי כלבא".⁷⁰ גם אלברג'יותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא אותה במשמעות 'בלוטה בגוף האישה שהאם מיניקה ממנה'.⁷¹ כידוע, היא קיימת בארמית ובסורית. בלשון חז"ל היא קיימת. לוי הביא 'ביזא' בסורית אף הביא אותה בר-בהלול בגלוסר שלו 'ביזא' במשמעות 'הפטמה של השד'.⁷² לאור האמור לעיל, המילה אינה

⁶⁷ קוטשר 1961, עמ' 13-14.

⁶⁸ פליקס 1963, עמ' 73.

⁶⁹ גלוסקא 1999, עמ' 76.

⁷⁰ אלבוטאני, מילון, עמ' 39; דו"ז, I, עמ' 80; הווא, מילון, עמ' 32; פריחה 1973, עמ' 10.

⁷¹ אלברג'יותי 2001, עמ' 146.

⁷² לוי, I, עמ' 205; בר-בהלול, I, עמ' 377; פיין-סמית, מילון, עמ' 40.

קיימת בערבית הספרותית והיא משמשת במדוברת בהוראה דומה לצורה הסורית, וזה מראה שהמילה שאולה מן הארמית-סורית.

15. بَسْطَار / *bosṭār* (נעל לעבודה)

המילה משמשת בעניימ במשמעות 'נעל המשמשת לעבודה'. ראוי להעיר שבמילונים הערביים הקלאסיים מילה זו אינה קיימת. לעומת זה, היא קיימת בלהגים הערביים. דווי הביא את המילה بَسْطَار' במשמעות 'נעל שנועלים האכרים', אך לא העיר על מקורה והוא הסתמך על ברגרין, אשר הזכיר את המילה במדריך ערבי צרפתי לערבית המדוברת.⁷³ בתרגום הערבי למילון של דווי המתרגם העיר שהמילה משמשת בערבית של בגדד בצורת [بسطال].⁷⁴ ברתלמי הביא את המילה בשתי צורות: بَسْطَار' / بَصْطَار' במשמעות 'נעל שנועלים הפלאחים'. הוא העיר שבתורכית: بَسْطَال'.⁷⁵ בערבית של סוריה מילה זו קיימת כפי שהזכיר מבארכה וציין היא מורכבת מן המילה 'בית' ומן המילה 'סתרא', כלומר הבית המסתיר והמגן על הרגל.⁷⁶ כאן ראוי להעיר, שכתוצאה של הלחם הצורה הפכה ל-'בסתרא'. כידוע, התיבה 'בית' כחלק מצירופים שכיתה בשמות מקומות בסורית ואף בשפות שמיות נוספות. בסורית חל בצרפים אלו שינוי פונומורפולוגי כתוצאה מן ההלחם שבו התיי' של המילה 'בית' נושלת, ככל הנראה, מתוך נטייה של המדבר להקל ולקצר. פריחה, במחקרו הטופונומי על שמות היישובים בלבנון, הביא מספר רב של שמות מקומות המתחילים במילה בית. למשל, 'בבנין' בית בנין = בית הבנים'.⁷⁷ אלברג'וטי במילון על הלהג הערבי הפלסטיני הביא את המילה بَسْطَار' וציין שהיא מילה וולגרית במשמעות 'נעל שנועלים חיילים'. בלשון חז"ל קיים הצרף 'בית-הסתר' במשמעות 'מקום נסתר'.⁷⁸ אמנם אין משמעות של נעל, אך קיום הצירוף בלשון חז"ל, לדעתי, מחזק את הסבר שהביא מבארכה בית-סתרא- הבית המגן והמסתיר.

⁷³ דווי, I, עמ' 86.
⁷⁴ דווי, II, עמ' 86. במהדורה המתורגמת לערבית, כך I, עמ' 341. בהערה 402: ציין המתרגם שבערבית של בגדד אומרים ההדיטות بَسْطَال. החילוף של [ר] ל [ל] שכיח (אותיות למני"ר).
⁷⁵ ברתלמי, I, עמ' 47.
⁷⁶ מבארכה 1999, עמ' 69.
⁷⁷ פריחה 1985, בספרו על שמות הכפרים והערים הביא מספר שמות של מקומות בלבנון שבהם חל שינוי בצורת השם: בבנין = בית בנין (=בית הבנים) עמ' 10; בחניס = בית חאנוסא (= בית חזירים קטנים) עמ' 14; בתדין = בית דינא (=בית הדין בית המשפט והשלטון) עמ' 11.
⁷⁸ לוי, III, עמ' 602; קרוא, I, עמ' 100.

16. *ba^ʿar/tba^ʿar* / *بعر / تبعر*

(=ליקט פירות או יבול חקלאי אחרי שנשרו מן העץ או נותרו בשדה). *neswān wewlād*

(=נשים וילדים מלקטים זיתים) *betba^ʿaru zatūn*

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'ליקוט' במיוחד זיתים שנשרו מן העץ. אלברג'ותי הביא אותו במשמעות זו.⁷⁹ בלשון חז"ל קיים הפועל 'בער' במשמעות 'סילק, פינה'. "והבכורים מתבערין בכל מקום" (מעשר שני ה ו), אף בארמית ובסורית צורה זו משמשת. בר-בהלול הביא בגלוסר שלו את המילה 'בוערא' *الاستقصاء الموش تبعر ما يبقى في الكرم* (=ליקוט ואיסוף מה שנותר מן הכרם).⁸⁰ בפשיטתא הפועל קיים כתרגום לפועל העברי 'תעולל' שזכר ב- דברים כד 21: "כי תבצר כרמך לא תעולל אחריך לגר ליתום ולאלמנה" ובפשיטתא תרגמו: ומא דקטף אית כרמך לא תבער בסתרך אלא לעמורא וליתימא ולארמלתא יהוא". אף בערבית המדוברת של סוריה הפועל משמש בהוראה של ליקוט פירות כפי שהזכיר סיידל במאמרו על מנהגים חקלאיים בסוריה.⁸¹ לסיכום, חוסר קיום המילה במילונים הערביים הקלאסיים וקיומה בארמית-סורית ובערבית המדוברת שבאזור השפעת הארמית מחזק את הטענה שהמילה שאולה מן הארמית-סורית. יש לציין, שבערבית המדוברת גוזרים ממנה צורות פועליות וצורות שמניות: *بُعَار* (=ליקוט), *بُعَار* (=צורת יחיד, 'מלקטת', *بُعَار* צורת רבים, 'מלקטים, מלקטות'.

17. *ba^ʿaṣ* / *بعض* (תחב אצבע לעכוז)

הפועל *بعض* קיים בערבית הספרותית בהוראה של 'כחש, רזה'. אך בערבית הנוצרית המדוברת ואף בלהגים האחרים הוא משמש בהוראה מיוחדת של 'תחב אצבע לעכוז' או 'סימן באמה' כסימן לזלזול במישהו. *ba^ʿaṣu btīzu* (=תחב אצבע לעכוז). הוראה זו לא תועדה במילונים הערביים. אלבוטאני לא הביא הוראה זו, אף פריחה לא הזכיר את הפועל

⁷⁹ אלברג'ותי 2001, עמ' 169 *تبعر الزيتون = قشع عما ترك من حبوبه* (= ליקט את הזיתים = חיפש מה שנותר מן הפרי).

⁸⁰ בר-בהלול, I, עמ' 371; פין-סמית, תיזאורוס, I, עמ' 566.

⁸¹ סיידל 1988, עמ' 138.

הזה. לעומתם, אלברגיות⁸² במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני הביא את ההוראה של 'נגע בעכוז'. בארמית קיימת הצורה 'נַעֲצִי' בהוראה של 'ללחוץ'. לוי הקביל לצורות פועליות 'בעט'; ובסורית 'בעק' בהוראה של 'הרעיד', 'נדנד'.⁸³ ככל הנראה, הערבית המדוברת שאלה את הצורה תוך בידול סימנטי להוראה של הפועל וע"י זה התייחדה ההוראה למקרה מיוחד של לחיצה, שהיא לחיצת העכוז, ואף התרחבה להוראה של זלזול.

18. בלמה / ballame (זמם)

מילה זו משמשת בע"כ במשמעות 'זמם ששמים בפי הבהמה'. השורש 'בלם' במשמעות 'קשר את פי הבהמה' קיים בענ"מ ואף צורת השם בלמה משמשת במשמעות זמם לקשירת פי הבהמה. במילון "לסאן אלערב" צוין رجل ابلם במשמעות 'אדם עבה שפתיים'. לעומתו, אלבוטאני ציין שהמילה וולגרית ומציינת משמעות 'זמם', המשמש לחסימת פי השור בשעת הדיש. אף דו"צ ציטט את אלבוטאני והביא משמעות זו.⁸⁴ בערבית המדוברת הצורה קיימת ונאמרת בצורת חרוז: مرق علينا ما سلم / كنو الخنزير المبلם (=עבר לידינו ולא שאל בשלומנו בדומה לחזיר עם זמם בפיו).

חביקה ציין "בלם תורא" במשמעות 'סגר את פי השור', ובלמא היא 'זמם'.⁸⁵ אף בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי⁸⁶ הביא בלמא במשמעות 'מחסום'. כמו כן, בארמית א"י הביא סוקולוף את הפועל 'בלם' בלם פומא במשמעות 'סגר את פיו'.⁸⁷ אלברגיות⁸⁸ העיר שבלהג הערבי הפלסטיני הפועל balam משמש במשמעות 'שתק'.⁸⁹ אף פריחה הביא את הפועל בלהג הערבי הלבנוני במשמעות 'חסם את פי הבהמה', וייחס את הפועל לסורית.⁹⁰ בסורית השורש קיים. בר-בהלול הביא את הצורה בלמא וציין את המשמעות של 'מחסום הנתון בפי הבהמה', אף הוא ציטט את תרגום הפסוק "לא תחסום שור בדישו" (דברים כה 4) שבפשיטתא: "לא תבלם תורא בדרכתא".⁹⁰

⁸² אלברגיות⁸² 2001, עמ' 169.

⁸³ לוי, I, עמ' 249.

⁸⁴ אלבוטאני, מילון, עמ' 54; דו"צ, I, עמ' 438.

⁸⁵ חביקה 1939, עמ' 300.

⁸⁶ לוי, I, עמ' 234.

⁸⁷ סוקולוף 1990, עמ' 104.

⁸⁸ אלברגיות⁸⁸ 2001, עמ' 187.

⁸⁹ פריחה 1973, עמ' 15 הוא ציין בלמה الثور במשמעות מחסום ששמים בפי השור.

⁹⁰ בר-בהלול, I, עמ' 399 בלמא = زمام, مكمة (=זמם, מחסום)

19. بلش / بلش / *balaš / ballaš* (התחיל, גרם רע לאחרים)

פועל זה קיים בבניין הראשון בהוראה של 'גרם רע לאחרים' ובבניין השני במשמעות 'התחיל'. ברתלמי הביא את הצורה בערבית המדוברת במרחב הסורי-פלסטיני והשווה אותה לסורית *'balaš'*.⁹¹ כאמור, בערבית המדוברת בסוריה פועל זה משמש. מבארכה הביא את הצורה בערבית הסורית וציין את ההוראה הדומה ואף העיר שפועל זה שכית בהוראה סמנטית שלילית של بلش الشجار "(=החלה המריבה).⁹² חביקה ציין במפורש שהפועל שאול מסורית לערבית המדוברת בהוראה של 'גרם רע', 'גרם בעיה'.⁹³ אף אלמוצלי הביא את הפועל בלהג של אלמוצל בהוראה של 'הסתבך, נאבק ב-'.⁹⁴ אלברג'וטי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא את שתי ההוראות המשמשות: א. התחיל ב. סיבך, ירט.⁹⁵ ראוי לציין, שבמילונים הסוריים שבדקתי: התיזאורוס, של פיין-סמית ומילונו של כוסטאז אין הוראה זו. קיימת הוראה של 'שודדים, או של הכחדה'.⁹⁶ יכול להיות שההוראה בערבית המדוברת היא תוצאה של שינוי פנימי.

20. بيت-مي / *bet-may* (בית-מים, בית הכבוד)

צירוף זה משמש בענ"מ בהוראת 'שירותים'. הוא אינו מתועד במילונים הערביים הקלאסיים. אף דוזי לא הביא אותו. הוא הביא צורות נוספות המשמשות כנרדפות לצרף זה, והן משמשות כ"אופמיזם": "بيت الادب, بيت الخلا, بيت الراحة". כמו כן אלברג'וטי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני לא ציין את הצרף הזה. הוא הביא את הצירוף "بيت الخارج" במשמעות 'שירותים'. לעומת זה, אלבוטאני והווא הזכירו את הצירוף "بيت الماء", אך לא העירו לגביו ולא התייחסו למוצאו.⁹⁷ בלשון חז"ל הצרף 'בית-המים' קיים במשמעות 'מִשְׁתָּנָה, מקום להטיל בו השתן' (מגילה ג ב).⁹⁸ גלוסקא ציין שזהו תרגום מן הארמית.⁹⁹ הוא דן בצרפים הקשורים בבית המרחץ וציין שהצרף 'בית-המים' נזכר פעם אחת במשנת

91 ברתלמי, I, עמ' 60.

92 מבארכה 1999, עמ' 63.

93 חביקה 1939, עמ' 300.

94 אלמוצלי 1935, עמ' 21.

95 אלברג'וטי 2001, עמ' 183.

96 בר-בהלול, I, עמ' 402 הביא 'בלשא' בהוראה של הכחדה; פיין-סמית, תיזאורוס, I, עמ' 541.

97 אלבוטאני, מילון, עמ' 62; הווא, מילון, עמ' 53.

98 לוי, I, עמ' 226.

99 גלוסקא 1999, עמ' 325.

רבי, ובתוספתא פעמים, "מדליקין בפונדקאות ובבית המים" (פסחים ב יח). גלוסקא הביא את הצרפים של מושא זה בלהגיה של הארמית, וציין שבארמית מערבית "בית-יקר", בארמית מזרחית-סורית "בית-איקרא" כאופמיזם של בית-שימוש. הוא הוסיף וציין שרק בסורית משמש הצרף "בית-מיא" כאופמיזם. יש לציין, שבערבית המדוברת בגליל הצרף *bet-may* משמש בנוסף לצרפים *bet xārej*, *bet xala* שבמרביתם משמשים כ'לשון נקייה' לאותו מושא.

21. بَيُّور / bayyūr (מסמר מעץ המשמש במחרשה).

המילה بَيُّور משמשת בענ"מ בצפון הארץ כפי שרשמתי מפי האנפורמנטית ברבארה חריז¹⁰⁰ מכפר יאסיף: *bayyūr metl mosmār temsek fi el-jelde* (=מעין מסמר שמחזיקים בו חתיכת עור'. במילה זו הדיפתונג נשמר. עראף בספרו על התרבות החומרית בא"י תיאר את המחרשה שהשתמשו בה הפלאחים הערבים והוא הזכיר המילה *bayyūr* מעץ או ממתכת, שתפקידו להחזיק חלק במחרשת העץ.¹⁰¹ כמו כן, היא משמשת בסוריה בלהג של איזור "צדד" כפי שהזכיר מבארכה וציין *fayyur/ bayyur* במשמעות 'חתיכת עץ בצורת מסמר משמשת את הנגרים בעבודת הניקוב'.¹⁰² יש לציין, שאין לה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים ואף לא במילונים המאוחרים. המילה לא נזכרה ע"י אלברג'וטי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. לעומת זה, המילה קיימת בסורית בצורת 'פיורא'. בר-עלי הביא בגלוסרו הסורי את המילה 'פיורא' במשמעות- ملقوى 'לולב, דבר מפותל, מעין צורת מסמר מפותל'. גם פיין-סמית הביא את המילה במשמעות 'יתד'.¹⁰³ כאמור, המילה היא סורית במקורה ומשמשת בענ"מ כמשקע סורי.

22. تَاز / taz/taz (תפס את הכדור כשהוא באוויר)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'תפס את הכדור כשהוא באוויר' *tooz ittabe beedak* (=תפוס את הכדור בידך). אלברג'וטי לא הביא את הפועל במילונו על הלהג הערבי

¹⁰⁰ ברבארה חריז (אמי) שעסקה כל ימי חייה בחקלאות, הכירה את המנהגים ואת הכלים אשר שימשו בעבודה זו.

¹⁰¹ עראף 1982, עמ' 239.

¹⁰² מבארכה 1999, עמ' 70, קישר את המילה לסורית 'פיורא' [פ] בראש מילה מבוטאת בלתי רפה והיא הועתקה לערבית [ב].

¹⁰³ בר-עלי, II, עמ' 257; פיין-סמית, מילון, עמ' 443.

הפלסטיני. לעומת זה, הפועל קיים בלהג של סוריה ולבנון: אלבוסתאני ציין אותו כפועל המשמש בערבית המדוברת במשמעות זו, אף פריחה ציין זאת וקיסר אותו לשורש שבעברית 'תזז'.¹⁰⁴ בסורית השורש משמש במשמעות 'קפץ'. סביר להניח שהמשמעות בסורית היא הפעולה המתבצעת בזמן תפיסת הכדור, וככל הנראה המשמעות בענ"מ התרחבה לעניין תפיסת הכדור או כל חפץ שנזרק באוויר ומצריך תזוזה כדי לתפוס. לוי הביא את הצורה תזזית מן השורש תזז, והשווה אותו לשורש תַלַּהּ הקיים בערבית הספרותית בהוראת תפס את החץ בקפיצה ותנועה.¹⁰⁵ מתברר שבערבית המדוברת יש בידול סמנטי לפועל זה. וההוראה היא תפיסת דברים עם קפיצה באוויר.

23. توك / tōk (פגם, נזק)

balāš ysīr ma 'nā tōk (=שלא תקרה לנו תקלה)

מילה זו משמשת בענ"מ בהוראת 'פגם, נזק'. אלברגיותי הביא אותה בלהג הערבי הפלסטיני כמילה להגית המשמשת במדוברת. יש לציין, שאין לה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים.¹⁰⁶ לעומת זה, המילה קיימת בלהג הלבנוני ובלהג העיראקי: ברתלמי הביא את המילה בלהג של לבנון. הוא השווה למילה הסורית 'תוכא'. כמו כן, פריחה בהסתמכו על חביקה ופג'אלי הביא את המילה כמשקע סורי בערבית הלבנונית. אף בעיראק הביא אלמוצלי את המילה *tōk* במשמעות 'פגם, נזק' והוא קיסר אותה לצורה הארמית 'תוכא'.¹⁰⁷ כאמור, בארמית המילה קיימת. לוי הביא את המילה 'תוך' במשמעות זו והעיר שהיא משמשת בסורית.¹⁰⁸ ואכן הגלוסרים הסוריים הביאו את המילה תוכא במשמעות 'חסר, פגם'. אף פיין-סמית הביא אותה במשמעות זיהה.¹⁰⁹

24. تين سباعي / tīn sbā'y (תאנת בת-שבע)

אחד הזנים המשובחים של התאנים השכיחים בארץ הוא *تين سباعي*. מין תאנים גדולות ואיכותיות. נשאלת השאלה מהו מקור השם של סוג זה? לעף, בספרו על הצמחייה בא"י,

¹⁰⁴ אלבוסתאני, מילון, עמ' 75; פריחה 1973, עמ' 23.

¹⁰⁵ ראה לסאן אלערב, ערך *تيز*.

¹⁰⁶ אלברגיותי 2001, עמ' 241.

¹⁰⁷ ברתלמי, I, עמ' 97; פריחה 1973, עמ' 24; חביקה 1939, עמ' 304; אלמוצלי 1935, עמ' 28.

¹⁰⁸ לוי, IV, עמ' 631.

¹⁰⁹ בר-עלי, II, עמ' 470; בר-הלול, II, עמ' 2043; פיין-סמית, מילון, עמ' 607.

קִישַׁר אֶת הַמִּילָה לִאֲרַמִּית 'בֵּרֶת שִׁבְעִי' וְלִעֲבֵרִית 'בְּנוֹת שִׁבְעִי'. לַעֲף צִיטָט אֶת אֶלְמַקְדָּסִי שֶׁהִזְכִּיר אֶת הַסּוּג הַזֶּה הַגְדֵּל בְּאִי תִּינִן סְבָאִי.¹¹⁰ לֹוי בְּמִילּוֹנוּ עַל לִשׁוֹן הַתְּלֻמוּדִים וְהַמְדְּרָשִׁים הֵבִיא "בֵּרֶת-שִׁבְעִי" בְּמִשְׁמַעוֹת יְסוּג שֶׁל תַּאנִּים בֵּרֶת שׁוֹבְעִין חִיוּרִין (בְּרֵאשִׁית רַבָּה 15).¹¹¹

25. جرجير / ġarġir (גרגר)

מִילָה זֹו מִשְׁמַשֶּׁת בְּעִנִּי"מ: *nokel 'il-ġarġir ma' xobez* (=אוֹכְלִים אֶת הַגְּרָגֵר עִם לֶחֶם).
הִיא מִשְׁמַשֶּׁת בְּעֲרַבִּית הַמְדוּבֶּרֶת שֶׁל סוּרִיָּה וְהַלְבָּנוֹן. אֶלְבוּסְתַּאנִּי מֵבִיא אוֹתָהּ כְּמִילָה וּלְגֵרִית: الجرجار - زيتون الذي بلغ النضج حتى فقدت منه المراره (=זִיתִים אֲשֶׁר הִבְשִׁילוּ וּפְגָה מְרִירוֹתָם). דּוּזִי צִיטָט אֶת אֶלְבוּסְתַּאנִּי וְהוּא הֵבִיא אֶת הַמִּילָה جرجار' בְּמִשְׁמַעוֹת 'פְּרִי זִיתִים שֶׁבִּשְׁל וּפְגָה מְרִירוֹתָיו'. אֶף בְּרֵת־לְמִי הֵבִיא אֶת הַמִּילָה בִּלְהַג שֶׁל סוּרִיָּה וְהַלְבָּנוֹן. פְּרִיחָה הִזְכִּיר אוֹתָהּ וְקִישַׁר אוֹתָהּ לְסוּרִית וְלִעֲבֵרִית.¹¹² אֶלְבֵּרְגִ'וֹתִי, בְּמִילּוֹנוּ עַל הַלְהַג הָעֲרַבִּי הַפְּלִסְטִינִי, הֵבִיא الجرجير - "פְּרִי הַזִּיתִים שֶׁנֶּשֶׁר לֵאחֹר שֶׁהִבְשִׁיל".¹¹³ רֹאזִי לְצִיין, שֶׁאֵין לָהּ תִּיעוּד בְּמִילּוֹנִים הָעֲרַבִּיִּים הַקְּלָאֲסִיִּים. הַמִּילָה קִיַּמְתָּ בְּלִשׁוֹן חֲז"ל. בְּמִילּוֹן "הָעֶרֶךְ" צוּיִן שֶׁהַמִּילָה جرجار' בְּלִשׁוֹן עֲרַבִּי הַמוֹנִי מִשְׁמַעוֹתָהּ זִיתִים הַמְבוּשָׁלִים כֹּל צוֹרֶכֶן וּבִיוֹנִית γαρῖον בַּהוֹרָאֵת 'גְּרַעִין שֶׁל עֵינֵב'. גַּם לֹוי צִיין 'גְּרַגֵּר' "זִית צְמוּק" (מִנְח' פ"ח מ"ג), 'גְּרַגֵּר' "פְּרִי קֶטַן בּוֹדֵד שֶׁל זֵית".¹¹⁴ בְּלִשׁוֹן הַמִּקְרָא נִזְכְּרָה בִּישְׁעִיהֶו יִזּו: "וְנִשְׂאָר בּוֹ עוֹלָלוֹת כְּנוֹקֶף זֵית שְׁנַיִם שְׁלֹשָׁה גְּרַגֵּרִים בְּרֵאשׁ אֲמִיר...". בְּפִשְׁטַתָּ תִּרְגְּמוּ אֶת הַמִּילָה 'גְּרַגֵּרִים' בְּמִילָה 'זִיתִין'. וּבִתְרַגּוֹם יוֹנָתָן תּוֹרַגָּם 'גְּרַגֵּרִין'. רִס"ג, תִּרְגָּם 'גּוֹרְגוֹרִין' צוֹרֶת זֹוגִי זָכֵר, כְּפִי שֶׁצִּיין רְצַהֲבִי וְהוּא הוֹסִיף זֶהוּ חִידוּשׁ בְּשׁוֹרֵשׁ דּוּמָה.¹¹⁵

¹¹⁰ לַעֲף 1967, I, עמ' 241 - 242.

¹¹¹ לֹוי, III, עמ' 521.

¹¹² אֶלְבוּסְתַּאנִּי, מִילּוֹן, עמ' 99; דּוּזִי, II, עמ' 169 צִיטָט אֶת אֶלְבוּסְתַּאנִּי; בְּרֵת־לְמִי, I, עמ' 107; פְּרִיחָה 1973, עמ' 25-26, הַשוּוָה עִם הַסּוּרִית וְאֶף עִם הָעֲבֵרִית 'גְּרַגֵּר'.

¹¹³ אֶלְבֵּרְגִ'וֹתִי 2001, עמ' 264.

¹¹⁴ עֶרֶךְ, I, עמ' 352; לֹוי, I, עמ' 355.

¹¹⁵ רְצַהֲבִי 1985, עמ' 50.

בתרגומי מקרא נוצריים ויהודיים מתקופת ימי-הביניים תרגמו בשורש דומה. כך, למשל, בתרגום קדום לנביאים אחרונים, שההדיר אבישור, תרגמו במילה: "גרגורין",¹¹⁶ ואף בתרגום הנוצרי של מהדורת הפרופגנדה, תרגמו: "جرجرين" צורת זוגי נקבה. חוסר קיומה בערבית הספרותית וקיומה בענ"מ בהוראה תואמת לארמית ולעברית מצביע שהיא שאולה מן הארמית.

26. جعس / ḡa'as (השתרע וישב בצורה של התרברבות)

a'ed ḡa'es (=יושב בהתרברבות)

מילה זו משמשת בענ"מ. דוזי הביא אותה במשמעות 'השתרע על הרצפה'. פריחה הביא אותה בלהג הערבי הלבנוני. אף ברתלמי הביא את הצורה והשווה אותה לסורית 'אגעץ'.¹¹⁷ אלברגיות'י הביא אותה בצורת 'جعص' במשמעות 'התרברב', וציין שהיא מילה וולגרית.¹¹⁸ אין לפועל זה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. קיימת צורת 'جعس' במשמעות 'השתין' או 'ניבל את פיו'. המילון "לסאן אלערב" הביא צורת 'جعظ' שהיא מקבילה אטימולוגית לצורה הסורית 'געצ' במשמעות 'התרברב'.¹¹⁹ בסורית השורש 'געצ' במשמעות 'שנא, העליב'.¹²⁰ הצורה המשמשת בערבית המדוברת תואמת את הצורה הקיימת בסורית, על-כן ניתן לראות אותה מילה שאולה בערבית המדוברת.

27. جفت / ḡift

(גפת, פסולת זיתים לאחר שנסחט מהם השמן)

il ḡift mnesta 'emlu fi wa'ed 'innār lalxabīz (משתמשים בגפת כחומר לשריפה בתנור לאפיית פיתות).

מילה זו קיימת בענ"מ במשמעות 'פסולת זיתים לאחר שנסחט מהם השמן'. אין לה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. היא משמשת בלהג של סוריה והלבנון. פריחה הביא אותה

¹¹⁶ אבישור 1998, עמ' 61.

¹¹⁷ דוזי, I, עמ' 198; ברתלמי, I, עמ' 114; פריחה 1973, עמ' 27.

¹¹⁸ אלברגיות'י 2001, עמ' 277.

¹¹⁹ אלבוטאני, מילון, עמ' 111; המילון "לסאן אלערב" הביא צורת 'جعظ' במשמעות 'שחץ ומתרברב'.

¹²⁰ בר-בהלול, I, עמ' 509; כוסטאז, מילון, עמ' 52.

עם סימן שאלה לגבי מקורה. ברם, אלבוטאני ציין אותה במפורש כמילה וולגרית: الجفت-
 نوى الزيتون بعد عصره, عامية (=פסולת זיתים לאחר הסחיטה-וולגרית).¹²¹ אלברגוטי העיר,
 שבלהג הערבי הפלסטיני המילה קיימת במשמעות 'פסולת זיתים'.¹²² המילה קיימת בארמית
 יהודית ובארמית א"י. בערוך הובאה המילה 'גפת' וצוין שבלשון ערבי جفت. אף לוי ציין
 'גפת' פסולת זיתים שנשחט מהן השמן. הוא הוסיף שבארמית 'גיפתא' וביוונית החדשה
 γεφét. כמו כן, הזכיר אותה סוקולוף בארמית א"י 'גיפתה'.¹²³ אליעזר בן יהודה הביא את
 המילה בהוראה זו והעיר, שבערבית המדוברת בא"י המילה קיימת. הוא הוסיף שאינה
 קיימת במילונים הקלאסיים ואף לא במילונים ההמוניים. הוא סובר שאפשר שזו מילה
 עברית שנשארה בפי האכרים בא"י כמו שהיתה נהוגה קודם ולקחיה הערבים כשבאו
 לא"י.¹²⁴

28. چلة / gul / gulle (כדורון קטן)

שם עצם, נקבה יחיד וברבים glāl. צורה שמנית זו הוראתה 'כדורון קטן מזכוכית או מאבן
 שהילדים רגילים לשחק בה'. או 'תפיחה קטנה מעוגלת'. שם זה משמש בענ"מ בהגייה של ה-
 ג כהגה סותם חכי [g]. wehna zgār kunna nel 'ab beleglāl (=בילדותנו היינו משחקים
 בג'ולים). אף לפרי העגבניות הקטן והמעוגל אומרים: glāl. האבן המעוגלת שהילדים
 משתמשים מכנים gulle.

המעניין במילה זו הוא הביצוע של הפונימה [g]. פונמה זו אינה קיימת בערבית הספרותית.
 היא אופיינית ללהג המצרי, ובחלק מן הלהגים הבדווים והאחרים היא קיימת כאלופון של
 הפונימה /q/ דרך משל: gāl < qāl.

במילונים הערביים הקלאסיים והמאוחרים אין אזכור למילה בהוראה זו. אלבוטאני
 הביא מילה דומה الچلة (algalle) בהוראה של 'גלל, צואה'. ואילו במילון "לסאן אלערב"

¹²¹ פריחה 1973, עמ' 28. הוא רגיל לציין מקור המילה, לגבי מלה זו הוא סימן בסימן שאלה; אלבוטאני,
 מילון, עמ' 113.

¹²² אלברגוטי 2001, עמ' 277.

¹²³ ערוך, II, עמ' 340; לוי, I, עמ' 353 ציין שביוונית החדשה γεφét גפת דזיתים דשומשמן (שבת ד"ד
 מ"א); סוקולוף 1990. עמ' 135; פליקס 1963, עמ' 102 ציין שהמילה נזכרה במשנה (פ"ג מ"ג), (תוספתא
 בבא קמא פ"ב ו).

¹²⁴ בן-יהודה, מילון, II, עמ' 828.

הובאה הצורה *الجلة* 'צואה, גללי'. המילון "לסאן אלערב" הביא את הצירוף *حصى مُجلجلا* (=אבנים מנופות) והוראה נוספת של המילה *جَلَجَل* 'פעמון קטן'. יתירה מזו, המילונים המאוחרים של אלבוטאני ושל פריחה הביאו את המילה *كَلَّة* בהוראה של 'אבן קטנה ומעוגלת'. אלבוטאני העיר שבפי (المولحون) המחדשים מילה זו היא בהוראה של אבן מעוגלת מברזל, או אבן משיש מעוגלת הילדים משחקים בה. גם פריחה הלך בעקבותיו וציטט אותו.¹²⁵ כאן ראוי להעיר, שבמילון "לסאן אלערב" אין הוראה זו. בעברית קיימת המילה 'גלה' שנוכרה במקרא. אבן שושן נתן לה שש הוראות (1) כדור הנתון בראש עמוד; (2) קערית עגולה; (3) ידית של מקל בתבנית כדור; (4) כדורון, כדור קטן של זכוכית או מתכת למשחק ילדים; (5) אהיל למנורה; (6) תפיחה עגולה בעור הגוף כתוצאה של מכה. הוא העיר שההוראות 3-6 הן מן העברית החדשה. כידוע, המילה קיימת באכדית *gullatu*, בסורית 'גולותא'.¹²⁶ לוי הביא את המילה בארמית 'גִלְלָא' בהוראה של אבן מעוגלת.¹²⁷ יש לציין, שבערבית הספרותית קיים הפועל *جَال* בהוראה של הקיף.

נשאלת השאלה מה מקור מילה זו? ומניין ההגה גימ"ל סותם חכי? כידוע, בערבית הספרותית אין מימוש לפונימה גימ"ל מבין האותיות של הערבית. הביצוע של הגימ"ל ידוע במצרים כביצוע של הגי"ם הערבית, ובלהגים בדוים ואחרים כמעתק לפונימה קא"ף.¹²⁸ יש לציין, שהעברית החדשה שאלה את המילה ג'ולים מן הערבית המדוברת בהוראה של ג'ולים שמשחקים בהם הילדים. בלנק בספרו "לשון בני אדם" כתב פרק על היסוד הערבי שבדיבור הישראלי. בין יתר המלים הוא הביא את המילה *júlim* ברבים וביחיד *jul*. בלנק העיר שקיימת החלפה של g ב-j כתיקון יתר.¹²⁹ אולם בלנק לא התחקה אחר המילה הערבית ומוצאה. עבד-אלרחים, במילון האנציקלופדי שלו על הערבית המדוברת בסוריה, הביא את המילה *كَلَّة* בהוראה של 'כדורון מזכוכית'. הוא העיר שהיא שאולה מן הפרסית. *golouleh*

¹²⁵ אלבוטאני, מילון, עמ' 789; פריחה 1973, עמ' 155.

¹²⁶ בד"ב, עמ' 164.

¹²⁷ לוי, I, עמ' 335.

¹²⁸ ליתר הרחבה על הביצוע של *kāf* ו *qāf* בערבית של סוריה-ארץ ישראל, ראה מדריך 2001, עמ' 167,

סעיף 10.1.1.3; 10.1.1.4.

¹²⁹ בלנק 1989, עמ' 140.

בהוראה של 'ראש'. אף שיר הביא את המילה מבין המלים הפרסיות שחדרו לערבית.¹³⁰ גם בתורכית המילה קיימת. במילון אטימולוגי תורכי הובאה המילה *gullé* והשווה לעברית לשורש 'גלל', לשומרית *gur*, לסנסיקריט *golakara* וללשונות אחרות. הוא העיר שהצורה *گل* שבערבית היא ואריאנט של הצורה *كرة*.¹³¹ מזה אנו למדים שהשורש קיים בלשונות השמיות ובלשונות ההודואירופיות. לסיכום, אנו בפני שתי אפשרויות: או שהמילה חדרה לערבית המדוברת מן התורכית? או שהיא משקע עברי בערבית המדוברת בקרב התושבים הערביים של א"י.

29. جملون / *ğamalōn* / *ğamlōn*

(מסגרת עץ משולשת המשמשת שלד לגג משופע)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'מסגרת עץ משולשת המשמשת שלד לגג משופע'. אלברגיותי הביא אותה כסוג של צורת בנייה מאבן בצורת קשת משולש "جملوني".¹³² אף היא קיימת בלהגים ערביים נוספים: אלבוסתאני הזכיר אותה כמילה וולגרית המשמשת בערבית, ובעקבותיו דו"זי הביא את המילה במשמעות 'תקרה משופעת'. גם ברתלמי הביא את המילה *ğamalōn* במשמעות זו והעיר שהיא מורכבת מן הבסיס 'גמל' בתוספת צורן ההקטנה בסורית 'ון'.¹³³ כמו כן, הווא הביא את המילה *جملون* במשמעות 'גג משופע' ומשמשת בערבית של סוריה.¹³⁴ מבארכה ציין שבלהג של צדד בסוריה המילה משמשת במשמעות זו, ופריחה הביא אותה בלהג הערבי הלבנוני, והפנה אל פרנקל. כמו כן, היא קיימת בלהג העיראקי. אלבכרי הביא אותה במשמעות 'תקרה משופעת'.¹³⁵ יש לציין, שהמילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. פרנקל הביא את המילה וציין שהבסיס

¹³⁰ עבד-אלרחים 2003, IV, עמ' 1333; שיר 1990, עמ' 127-128.

¹³¹ מילון תורקי, עמ' 310; גם ראה לנדברג 1923, עמ' 292, על השורשים: *gl, kr, kl, gr ql* בלשונות

האינדוגרמניות- *globus, glomus, gleba*.

¹³² אלברגיותי 2001, עמ' 290.

¹³³ אלבוסתאני, מילון, עמ' 125, הוא הביא את הצורה במבטא שונה- 'جملون'; דו"זי, I, עמ' 219; ברתלמי,

I, עמ' 122.

¹³⁴ הווא, מילון, עמ' 99.

¹³⁵ מבארכה 1999, עמ' 107. פריחה 1973, עמ' 29; אלבכרי 1972, עמ' 147 הוא ציין שבערבית העיראקית

משמשת במשמעות תקרה בצורת פירמידה.

של המילה 'גמלא' בתוספת צורן ההקטנה והיידוע "–ונא".¹³⁶ המילה אפוא היא סורית שאולה הן הבסיס והן הצורן ומשמשת כתיבה אחת בעברית ובערבית המדוברת.

30. دَبُّوس / *dabbūs* (סיכה)

מעין סיכה המשמשת בתפירה או בדקירה. המילה קיימת בערבית המדוברת ובערבית הספרותית. בזמר העממי בשירי כלה וחתן ביום הכלולות אומרים:

'a wehā ya 'arūs yam 'ilhāla' weddabbūs (=הוי כלה, עונדת עגילים וסיכה).

במילון "לסאן אלערב" צוין دَبُّوس, معروف (=ידוע) והוא לא פירש. לעומתו, המילונים המאוחרים מביאים אותה:¹³⁷ אלבוטאני ציין שהמילה משוערבת והיא במשמעות 'סיכה עשויה ממתכת', גם דוזי הלך בעקבותיו וציטט אותו. במילון הערבי אנגלי של הווא צוין שבלהג של סוריה המילה קיימת במשמעות 'סיכה'. בלהג הערבי של סוריה המילה קיימת. מבארכה הביא אותה וקשר אותה לסורית.¹³⁸ אף אלברג'ות'י הביא אותה בלהג הערבי הפלסטיני. בסורית קיימת צורת "דבוצא" במשמעות 'עקיצה, נקישה', כך הביא בר-בהלול בגלוסר שלו. אף כוסטאז הביא את הפועל 'דבץ' בסורית במשמעות 'עקץ' או 'נשך', והביא צורת שם 'דבוצא' במשמעות 'סיכה'.¹³⁹ נדירות המילה בערבית וחוסר קיום השורש המציין הוראה משדה סמנטי קרוב, מראה שהמילה שאולה מן הסורית, שבה ההוראה שקופה ושכיחה. בערבית המדוברת גוזרים מן הצורה פועל دَبَّس במשמעות 'הידק בסיכה'.

31. دَعْر / *da'ar* (דחף, נגח בראש)

פועל זה משמש בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'ללחץ, לדחוף' *il- 'alūl da 'aru brāso-* (=השור נגח אותו בראש שלו). אין לפועל זה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים אף לא במילונים המאוחרים של דוזי ושל ברתלמי לא הביאו את המשמעות הזאת. לעומתם, פריחה ציין שהפועל קיים בערבית המדוברת בלבנון והוא השווה לסורית במשמעות 'השתער,

¹³⁶ פרנקל 1886, עמ' 29. על ההקטנה בסורית ראה נילדקה 1970, עמ' 79, סעיף 131.

¹³⁷ אלבוטאני, מילון, עמ' 268; הווא, מילון, עמ' 196.

¹³⁸ מבארכה 1999, עמ' 168.

¹³⁹ בר-בהלול, I, עמ' 529; כוסטאז, מילון, עמ' 57.

דחף.¹⁴⁰ אלברגיותי הביא את המשמעות של 'דקר בעין'.¹⁴¹ המשמעות בסורית תואמת את המשמעות בערבית המדוברת, ובזה ניתן לראות זהות בהוראה בין הצורה הסורית לבין הצורה המשמשת בערבית המדוברת במרחב שבהשפעת הארמית והסורית ניכרת בו.¹⁴² ובכך אפוא ניתן לראות בפועל זה שאול מן הסורית.

32. دفورة / dafūra (בכורת תאנים, פרי שמקדים בבשלותו)

המילה *dafūra* משמשת בענ"מ בצפון הארץ 'dafūret 'īt-tīn', במשמעות 'בכורת תאנים', פרי תאנה שבשל בראשית העונה. היא לא נזכרה במילוניו של אלברגיותי על הלהג הערבי הפלסטיני. אף לא נזכרה במילון "לסאן אלערב". היא משמשת בלהג הערבי של סוריה והלבנון: אלבוסתאני הביא אותה בלשון הדיוטות דיפור: ما سبق غيره بايام النضج من ثمر التين وهو من كلام العامة (=פרי שהקדים בבשלותו מן התאנים והוא בלשון הדיוטות). פריחה ציין ששתי הצורות משמשות בלהג הערבי בלבנון.¹⁴³ דוזי ציטט את אלבוסתאני והביא את שתי הצורות: 'ديفور' ו'ديثور'.¹⁴⁴ ברתלמי הביא את המילה 'ديفور' במשמעות 'פירות מקדימים בהבשלתם', ומשמשת בערבית של סוריה ובערבית של ירושלים, אך לא ציין מקור ולא הוסיף הסבר.¹⁴⁵

כידוע, המילה נזכרה בלשון חז"ל: בערוך צוין 'דיופרא' הוא אילן שטוען פרי פעמיים בשנה. היא משמשת במיוחד לפרי התאנים ואף חלה הרחבה סמנטית ואת הזן מכנים אותו *dafūra*. אף לוי ציין 'דופרה' 'דופרא' 'תאנה הנושאת פרות פעמים בשנה' (שביעית פ"ט מ"ד), הוא ציין שהמילה היא יוונית מורכבת משתי תיבות: *δύο φορές* (=דו עונתי).¹⁴⁶ גם

¹⁴⁰ פריחה 1973, עמ' 54.

¹⁴¹ אלברגיותי 2001, עמ' 445.

¹⁴² בר-בהלול, I, עמ' 585 דערא זגר, دفع (=צעק ודחף) דערא בעינא (=דקר בעין).

¹⁴³ אלבוסתאני, מילון, מביא שתי צורות אחת דיפור בעמ' 269; דיפור עמ' 284 – שתי הצורות משקפות את המבטא הלהגי של המילה והמעק שחל בהן כמלים שאולות בתוך הערבית; פריחה 1973, עמ' 60.

¹⁴⁴ דוזי, I, עמ' 448; דאלמן 1964, I, עמ' 379.

¹⁴⁵ ברתלמי, I, עמ' 242.

¹⁴⁶ ערוך, III, עמ' 45 *δύο φορές* = טוען פרי פעמיים בשנה. בערבית המדוברת קיים זן של תאנים שמכנים אותו 'דפור' והוא טוען פרי פעמיים בשנה. אבן שושן בערך 'דופקה': ציין אחד מסוגי התאנים המבשילות פרין פעמים בשנה – באביב ובקיץ; לוי, I, עמ' 394 "כל השיתין פטורין חוץ משל דפורה" (דמ' פ"א מ"א)

קראוס הביא אותה כמילה שאולה מן היוונית.¹⁴⁷ אם כן, המילה היא יוונית במקורה, שתי התיבות נתחברו יחדיו וקבלנו צורת 'דופרא'. וככל הנראה היא חדרה אל הערבית המדוברת דרך הארמית. סוגלה למערכת המשקלים הערביים במשקל 'פעולה'. המילה משמשת בערבית לגבי פרי או יבול, שנקטף יותר מפעם. כך, למשל, היו אומרים *عفورة الدخان* בעת קטיפת העלים בפעם הראשונה ואחריה פעם שנייה וכן הלאה.

33. دَفَق / do-do (כינוי לילדים קטנים)

המילה *دَفَق* משמשת בערבית המדוברת רק בצורת רבים, אין לה צורת יחיד ואין לה צורת נקבה. היא קיימת בלהג הערבי הנוצרי בצפון הארץ במשמעות 'ילדים קטנים'. מילה זו שכיחה בדיבור בהתייחסות לילדים קטנים. *bel-ḥara ʾiššarʾiyye fi do-do ktīr* (=בשכונה המזרחית, ישנם הרבה ילדים קטנים). היא קיימת בצורת רבים ובהוראה של רבים. לא מציינים בערבית צורת יחיד או צורת נקבה. המילונים הלהגיים בערבית הביאו את הצורה: חביקה ציין *دَفَق* במשמעות 'קטני תולעי המשי'; 'הקטן מבעלי החיים'. אף פריחה הסתמך עליו וציין שמילה זו משמשת בלהג הערבי הלבנוני. כמו כן, נמצא אותה בלהג הערבי העיראקי כפי שהעיר אלמוצלי: *درق*, *دَفَق* במשמעות 'ילדים קטנים'.¹⁴⁸ גם במילונים הערביים הקלאסיים המילה קיימת: במילון "לסאן אלערב" בערך *درق* צוינה משמעות של 'הקטן מכל דבר'; 'גמלים קטנים'. בסורית המילה משמשת במשמעות 'קטנים ועדינים'. בר-הלול הביא 'דקדקא' במשמעות 'קטנים ועדינים'.¹⁴⁹ בלשון חז"ל קיימת צורת 'דרדק', 'דרדקא'. לוי הביא אותה והשווה לסורית ולערבית. הוא ציין שהצורה 'דרדק' היא תוצאה של דיסימלציה.¹⁵⁰ פרנקל לא הביא את המילה מבין הערכים שעסק בהם בספרו, אך הוא הפנה בהערה לנילדקה בספרו על דקדוק המנדעית. נילדקה העיר שהצורה 'דירדקא' היא מן השורש 'דקק' וע"י דיסימלציה קיבלנו את הצורה 'דרדק'.¹⁵¹

¹⁴⁷ קראוס 1899, II, עמ' 201.

¹⁴⁸ חביקה 1939, עמ' 313; פריחה 1973, עמ' 55; אלברג'וטי 2001, עמ' 451; אלמוצלי 1935, עמ' 41.

¹⁴⁹ בר-הלול, I, עמ' 588.

¹⁵⁰ לוי, I, עמ' 423.

¹⁵¹ פרנקל 1886, עמ' 111, השווה לנילדקה 1875, בחיבורו דקדוק מנדעית, עמ' 185.

34. دقار / [daʕar] daqqar

(סגר, נגע בכלי או ביד, הכעיס' בהשאלה, נתקל ב-)

daʕer ʔilbāb (=סגור את הדלת- בדרך-כלל ע"י מוט ברזל או מקל מעץ), *ʔma tod ʔurniš*

אל תגע ב(י), *ʔabuy ʔinda ʔar men ʔimme wrawah ʔalbet* (=אמי הכעיסה את אבי והוא

חזר הביתה), *ʔūd lehrāt da ʔar belḥaḡar* (=מחרשת העץ נתקלה באבן). פועל פוליסימי זה

משמש בענ"מ בארבע הוראות: (א) סגר; (ב) נגע; (ג) בהשאלה, הכעיס; (ד) נתקל ב-.

אלבוסתאני ציין שהמילה היא משוערבת והוראות אלה הן מן המדוברת. הוא הביא צורה

פועלית וצורה שמנית: "الدقار عند المولدين خشبة يسند بها الباب من الداخل" (=בפי המשוערבים

מעין חתיכת עץ שמחזיקים בה את הדלת), אף דוזי וברתלמי הלכו בעקבותיו.¹⁵² לעומתם,

אלברגיות¹⁵³ ציין שהמילה ספרותית ומשמשת בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות 'סגר את

הדלת'.¹⁵⁴ ברם המילה אינה קיימת במילון "לסאן אלערב" במשמעויות אלו. יתירה מזו,

המילה משמשת בלהג הערבי בצפון הארץ במשמעות של 'סגר, דקר', דבר שהחסיר

אלברגיות¹⁵⁵ במילונו. המילונים הלהגיים ציינו אותה כמילה קיימת במרחב הסורי פלסטיני.

כך, למשל, פריחה הביא אותה ואף חביקה קישר את המילה לסורית *daqqar* 'דקר'

במשמעות 'סגר'.¹⁵⁶ כידוע, הפועל קיים בסורית. בר-עלי הביא "דקרה ברומחא" (=דקר

אותו בכידון). הוא גם הביא "דקורא" בהוראה של 'מכה באגרופ או ביד'. כמו כן, בגלוסר

של בר-בהלול ובמילון של כוסטאז ציינו אותו במשמעות השנייה - דקר.¹⁵⁵ בלאו, במאמרו

על חקר גזרון מלים על סמך הלהג הערבי של ארץ-ישראל, הביא את הפועל 'דקר', והעיר

לגבי המקורות שציינו את ההוראה שלו.¹⁵⁶ הוא העיר שפועל זה נפוץ על פני כל תחום הניאו-

ערבית. בהקשר זה ראוי לציין, שההוראות הללו הן תנייניות ואף בהשאלה. דעתי היא,

שההוראה העקרית היא נגיעה ונעיצה. יתר ההוראות הן הוראות מחודשות. תפוצת הפועל

¹⁵² אלבוסתאני, מילון, עמ' 286; דוזי, I, עמ' 452; ברתלמי, I, עמ' 244.

¹⁵³ אלברגיות¹⁵³ 2001, עמ' 451.

¹⁵⁴ פריחה 1973, עמ' 55; חביקה 1939, עמ' 313.

¹⁵⁵ בר-עלי, I, עמ' 114; בר-בהלול, I, עמ' 589; כוסטאז, מילון, עמ' 69.

¹⁵⁶ בלאו 1996, עמ' 229-230.

בניאו ערבית אינה אמורה לשלול את הטענה שההוראות שלו בניאו ערבית ובלהגים שאולות מן הארמית.

חוסר קיום הפועל בערבית הספרותית וקיומו במדוברת שבאזור השפעת הסורית מחזק את הטענה שההוראות של הפועל שאולות מן הארמית.

35. دقران / *duqrān*

(מוט מעץ בעל שני ראשים משעינים עליו גפנים או ענפי עצים)

המילה دقران משמשת בערבית נוצרית מדוברת *kunna nsanned fru' iddawaly*

'adduqrān (=היינו משעינים את ענפי הגפנים בדוקרנים). בכרמי הגפנים ובכרמי הזיתים

הפלאחים רגילים להשתמש במוט מעץ בעל שני ראשים להשעין עליו את הענפים. המילה

נזכרה במילונים הערביים. כך, למשל, המילון "לסאן אלערב" הביא את המילה الدقران:

"خشب ينصب في الارض يعرش عليه الكرم" (=מוטות עצים מציבים באדמה ועליהם מטפסים

גפנים). פרנקל העיר שהמילה שאולה בערבית מן הארמית.¹⁵⁷ המילה קיימת בארמית

יהודית. לוי הביא את המילה 'דוקרן' והביא את הצורה שביוונית: δῦκρανον.¹⁵⁸ פליקס

הביא את המילה והעיר שהיא מן היוונית במשמעות 'מוט מעץ בעל שני ראשים חדים'.

36. دلف / *dalaf* (דלף מים)

פועל זה משמש בענ"מ בהקשר של דליפת גג הבית בעונת הגשמים

sa'ef 'illbet bedlef may (=תקרת הבית דולפת מים). אף בערבית המדוברת שכיחה

האמרה העממית:

min taht 'iddalfe ltaht 'ilmozrāb (=עבר מתחת לדליפת התקרה לתחת דליפת המרזב,

במשמעות מושאלת- מצרה אחת לצרה אחרת). אין לפועל זה תיעוד במילונים הערביים

הקלאסיים. אלבוסטאני ציין שצורה זו משוערבת והיא משמשת בפי המשוערבים בערבית

¹⁵⁷ פרנקל 1886, עמ' 173.

¹⁵⁸ לוי, I, עמ' 385.

המאוחרת במשמעות 'דליפת תקרה'.¹⁵⁹ פריחה ודווי ציטטו את אלבוסתאני. אף ברתלמי הביא את צורת 'دلف' שחדרה לערבית דרך הסורית *dalf*.¹⁶⁰ גם אלברג'ותי ציין שהמילה משמשת במדוברת במשמעות 'דליפת מים מן התקרה'.¹⁶¹ בסורית א"י הצורה קיימת כפי שהביא אותה סוקולוף 'דלף', ואף היא קיימת בלשון חז"ל.¹⁶² חביקה קשר את הפועל שקיים בערבית המדוברת עם הסורית 'דלף'.¹⁶³ ואכן בגלוסר הסורי של בר-בהלול 'דולפא' במשמעות 'דליפה בתקרה'.¹⁶⁴ המילה חדרה לערבית של דת'ינה. לנדברג הביא אותה כמשקע ארמי והשווה לעברית ולסורית.¹⁶⁵ חוסר קיומה של הצורה בערבית הספרותית וקיומה בסורית ובלהגי הארמית מחזק את הטענה שהמילה שאולה מן הסורית הא"י לערבית המדוברת.

37. دَلِيل / dallīl (דליל, בלתי מעובה)

dallīl zare' (=זריעה דלילה, בלתי מעובה). מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ. אלברג'ותי לא הזכיר אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף במילונים הערביים הקלאסיים המילה לא נזכרה. חביקה הביא את המילה וציין שהיא שאולה מן הצורה הסורית 'דלילא', מן השורש 'דלל'.¹⁶⁶ פריחה הביא את הצורה בערבית המדוברת בלבנון וקשר אותה לסורית.¹⁶⁷ גם בערבית המדוברת של סוריה היא משמשת באותה הוראה כעדותו של מבארכה.¹⁶⁸ המילה קיימת בלשון חז"ל. לוי הביא 'דליל' במשמעות 'מדולל ומפוזר'. "המידל בזיתים עיבה על מנת להדל" (שביעית ד 4).¹⁶⁹ בגלוסר הסורי של בר-בהלול הצורה נזכרת במשמעות 'מעט'.¹⁷⁰ אם כן, המילה שאולה מן הארמית-סורית בענ"ד.

-
- 159 אלבוסתאני, מילון, עמ' 288. המילה המשמשת בספרותית היא: وكف.
 160 ברתלמי, I, עמ' 248.
 161 אלברג'ותי 2001, עמ' 456.
 162 סוקולוף 1990, עמ' 151; לוי, I, עמ' 409.
 163 חביקה 1939, עמ' 314.
 164 בר-בהלול, I, עמ' 542.
 165 לנדברג 1920, עמ' 835.
 166 חביקה 1939, עמ' 314.
 167 פריחה 1973, עמ' 58.
 168 מבארכה 1999, עמ' 182 הוא מביא את המילה 'דלילא' עם ההפך שלה 'עביא' ששתיהן משמשות בהקשר של זריעה.
 169 לוי, I, עמ' 408-409.
 170 בר-בהלול, I, עמ' 577 דלילא – במשמעות 'מעט'.

38. *ḥāḡ* / *حاج* (הפסק! די!)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'הפסק! תתביש לך ותפסיק לדבר או להתנהג בצורה בלתי ראויה!' כך בענ"מ שכיחה מאד מילה זו *ḥāḡy tehke* (=די לפטפט!). אין לצורה זו תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. המילה משמשת בערבית של סוריה ולבנון. פריחה ציין את המילה כצורת ציווי במשמעות די! אך לא ציין שורש או מקור לצורה זו.¹⁷¹ אף בערבית של סוריה צורה זו משמשת. מבארכה קישר אותה עם הפועל הסורי 'חג/חוג' והוא מביא אמרה מן הסורית: "חוג ממלך בשתקא" (=ضع كلامك ضمن دائرة الصمت) בתרגום חופשי: העדף את השתיקה.¹⁷² בסורית השורש קיים במשמעות 'התבייש'; 'הישמר מן הטעות', כפי שציין בר-בהלול 'חאג'.¹⁷³ ראוי לציין, שהשימוש במילה זו בערבית המדוברת תואם את המשמעות בסורית. שהרי משתמשים במילה זו בהקשר שבו מישהו דיבר או הרבה לפטפט ואז מבקשים ממנו להפסיק.

39. *ḥālūl* / *حائل* (כברה שפתחי הרשת שלה רחבים)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'כברה שפתחי הרשת שלה רחבים'. הפלאחים בצפון הארץ מבחינים בין כברה עם נקבים רחבים *ḥālūl* לבין כברה עם נקבים צרים *dabūt*. אלברג'ותי לא הביא אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף אין לה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. כמו כן, פריחה לא ציין את ההוראה הזאת, הוא הזכיר הוראה של נקבים באדמה מעין חלל באדמה וקישר למילה הסורית 'חלא'.¹⁷⁴ אלבוטאני הביא את המילה 'الحل' במשמעות 'חלל בין שתי אבנים בקיר'. ודווי הלך בעקבותיו והביא את המילה 'حل' בהוראת זו.¹⁷⁵ ברתלמי הביא את המילה במשמעות 'מחרצה-מכונה לעשיית חריצים'.¹⁷⁶ חביקה ציין שהמילה שאולה מן הסורית והיא משמשת כשם לכלי עבודה שמשמשים בו הנגרים וכולל בו חוטים שעושים נקבים. אף עבד-אלרחים הביא את המילה בערבית

¹⁷¹ פריחה 1973, עמ' 39.

¹⁷² מבארכה 1999, עמ' 111–112.

¹⁷³ בר-בהלול, I, עמ' 707. 'חאג'—يستحي يخل ويحترز من الغلط (=התבייש והישמר מן הטעות).

¹⁷⁴ פריחה 1973, עמ' 37.

¹⁷⁵ אלבוטאני, מילון, עמ' 189; דווי, I, עמ' 312.

¹⁷⁶ ברתלמי, I, עמ' 173.

המדוברת של סוריה בשתי ההוראות.¹⁷⁷ בארמית יהודית הביא לוי 'חלל' במשמעות 'מקום חלול', "נבוב-חֶלְלָא".¹⁷⁸ אף בסורית הצורה משמשת בהוראות אחרות. כך, למשל, בר-בהלול ציין 'חלולא' במשמעות 'כלי לניקוב חורים בעץ'.¹⁷⁹ פיין-סמית ציין 'חלא' במשמעות 'חור באדמה', אך לא ציין משמעות של 'כלי לעבודה חקלאית'. בערבית המדוברת משמשת אף ההוראה של "נקב באדמה". כך סיפר האנפורמאנט אליאס עראף מן הכפר "מעיליא":¹⁸⁰

il-nāfūra fiha hlūl betsareb may (=המזרקה יש בה נקבים והיא מחלחלת מים). מילה זו משמשת בערבית המדוברת בצפון הארץ. ראוי לציין, שהיא לא נזכרה ע"י אלברגיות. היא לא קיימת במילונים הערביים הקלאסיים. המקבילה האטימולוגית לצורה זו בערבית הספרותית היא חֶל, וברבים חֶלֶל במשמעות 'נקב באדמה'. בסורית, בארמית ובעברית שורש זה קיים.¹⁸¹ בר-בהלול ציין בגלוסר שלו 'חלילא' במשמעות 'נבוב', 'חלול'; פיין-סמית ציין שבסורית 'חללא' במשמעות 'נקב באדמה'. לוי הביא 'חללא' במשמעות 'נקב'. מן המשמעויות שזכרו לעיל, עולה שהצורה בערבית המדוברת משמשת במשמעות תואמת את הצורה שבארמית-סורית.

40. حَظِيْطَه / ḥazīṭa (מִסְכְּנָה, אביונה, עלובה)

שם תואר זה משמש בענ"מ במשמעות 'מסכנה', 'אביונה' 'עלובה' *'il-mara 'il-ḥazīṭa* (=האישה המסכנה גנבו לה את הזהב). ראוי לציין, שאין למילה זו תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, אליאס בוכטור, מצרי קופטי, הביא את המילה حَظِيْط במילונו הצרפתי-ערבי בהוראת 'מִסְכְּנָה'. גם דווי ציטט את בוכטור והביא אותה במשמעות 'אביון'.¹⁸² אף בערבית העיראקית המילה משמשת בלהג של מוצל כפי שרשם

¹⁷⁷ חביקה 1939, עמ' 306; עבד-אלרחים II, 2003, עמ' 440.

¹⁷⁸ לוי, II, עמ' 60.

¹⁷⁹ בר-בהלול, I, עמ' 751.

¹⁸⁰ כפר נוצרי בצפון הארץ ליד מעלות.

¹⁸¹ קוהלר-באומגרטנר, הביא את הצורות המקבילות מבחינה אטימולוגית לשורש זה, עמ' 306-307; בד"ב עמ' 319.

¹⁸² דווי, I, עמ' 282 حَظِيْط (=אביון, מסכן).

אלמוצלי *חזיטה* = *מסכנה* 'אביונה'. הוא קישר את המילה למילה הסורית 'חזיונתא'.¹⁸³ פיאמנטה כתב על המילה הזאת וציין שהיא "יסוד מתנוון בערבית העממית". הוא נתן אפשרויות שונות לגזרונה של המילה ושיער שהיא משקע ארמי בערבית המדוברת מן המילה הארמית 'חזותא'. וככל הנראה נעשה היקש לצורה הערבית *חזין* (=עצוב), ששתיהן שייכות לאותו תחום סימאנטי.¹⁸⁴ אלברג'ותי הביא אותה בערבית המדוברת בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות זו- *חזיט*, *חזלוט* = *מסכין* (=מסכן). אף עבד-אלרחים הביא את המילה בערבית המדוברת של סוריה.¹⁸⁵

פיין-סמית, בתיזאורוס הסורי לטיני, הביא את המילה 'חזיונתא' בהוראת 'מסכנה'. ופיין-סמית במילון הסורי אנגלי הביא את המילה 'חזיתא' במשמעות 'דמעות'.¹⁸⁶ בערבית המדוברת חל שינוי בהגיית המילה ה *ת* < *ט* (וילון). הקשר הסמנטי בין הדמעות לבין העצב ברור למדי. משמעות זו מחזקת את ההשערה שהעלה פיאמנטה שהיא משקע ארמי בערבית. כמו כן, חוסר קיומה בערבית הספרותית וקיומה בערבית המדוברת בלהגים ערביים שבאזור השפעת הארמית-סורית מחזק את הטענה שהמילה שאולה מן הארמית-הסורית. בערבית קיימת הצורה *חזינה* ובסורית הצורה 'חזיונתא' וסביר להניח שהנו"ן הדמיתה לתי"ו והגו אותה 'חזיתתא' וכך עברה לערבית המדוברת.

41. *חאכורה* / *hakūra* (חלקת אדמה קטנה לעיבוד חקלאי)

שם עצם במשקל *fa'ūla* משמש בענ"מ במשמעות 'חלקת אדמה קטנה קרובה מן הבית'. אלברג'ותי הביא את המילה במשמעות זו בלהג הערבי הפלסטיני.¹⁸⁷ היא אף משמשת בלהג הערבי של סוריה ולבנון: אלבוסתאני ציין שבפי הדיוטות משמשת במשמעות 'חלקת אדמה קטנה', ודווי וברתלמי הלכו בעקבותיו. אף פריחה ציין זאת. המילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. במילון "לסאן אלערב" קיים השורש *חכר* / *חכר* 'בהוראה של 'עצר',

¹⁸³ אלמוצלי 1935, עמ' 33; אלברכי 1972, עמ' 167 ציין שהיא מילה שאולה מן הארמית בערבית העיראקית.

¹⁸⁴ פיאמנטה 1973, 260.

¹⁸⁵ אלברג'ותי 2001, עמ' 325; עבד-אלרחים II, 2003, עמ' 461.

¹⁸⁶ פיין-סמית, תיזאורוס, I, עמ' 1233; פיין-סמית, מילון, עמ' 137. הוא הביא את המשפט: "גהרי חזיתיה מן בכיא" = *her eyes where dem with weeping*.

¹⁸⁷ אלברג'ותי 2001, עמ' 340.

'סגרי', אך הצורה *حكور* לא נזכרה.¹⁸⁸ בלשון חז"ל קיימת הצורה 'תגורה' בהוראה של 'גדר מסביב לדבר-מה'. "עושין חגורה גבוהה עשרה טפחים" (עירובין ב ד).¹⁸⁹ לאחרונה, הביא אותה עבד-אלרחים בחיבור האנציקלופדי שלו על המלים העממיות בלהג הערבי של סוריה והוא העיר שהיא מן השורש הפיניקי 'חגרי'.¹⁹⁰ ובפיניקית הפועל 'חגרי' קיים בהוראה של 'הקיף גדר', 'הקיף חלקת אדמה למטרה מסוימת'.¹⁹¹ כידוע, חלקת האדמה היו מקיפים אותה בחומה, כדי לשמור אותה. סביר להניח שהשם ניתן לה מאחר והיו חוגרים אותה בגדר? ובערבית חל מעתק של הגימ"ל לכ"ף. על-פי מילון "אלמונגד" המילה היא מלשון *حكر* בהוראה של 'לגדר' להקיף בגדר כדי לטעת עצים'. הוראה זו קרובה להוראה שהציע עבד-אלרחים. לסיכום ניתן לראות במילה משקע כנעני-עברי בערבית המדוברת.

42. حندق / *ḥanda ṭū* (מין צמח בר)

זהו שם של צמח בר הידוע באזורנו. השם המדעי הוא *melilotus* ובעברית ידוע בשם 'דבשה לבנה'.¹⁹² במילון "לסאן אלערב" צוין שזהו שם נבטי משוערב. עדות זו שהשם נבטי מצביעה על היות המילה ארמית. היא קיימת בלהגי הארמית. בארמית המילה קיימת. היא נזכרת בצורת 'תגדקוקא'. לוי הביא אותה בארמית ובסורית.¹⁹³ אף אלגיואליקי הביא את המילה בין המלים המשוערות.¹⁹⁴ פרנקל הביא אותה כמילה שאולה מן הארמית בערבית הספרותית.¹⁹⁵

43. خابية / *ḥāby* (חבית)

המילה *خابية* משמשת בענ"מ ובענ"כ. היא נפוצה מאד בהקשר של חבית לשמן הזית. *xawāby* (*izzet* = חביות שמן הזית). במילון "לסאן אלערב" הובאה הצורה *خابية* בהוראה של 'כד גדול'. המילה קיימת בארמית ובלשון חז"ל. יסטרוב הביא את המילה בהוראה של 'כלי חרס

¹⁸⁸ אלבוטאני, מילון, עמ' 183; דווי, I, עמ' 309; ברתלמי, I, עמ' 168; פריחה, 1973, עמ' 36.

¹⁸⁹ לוי, II, עמ' 50.

¹⁹⁰ עבד-אלרחים II, 2003, עמ' 439.

¹⁹¹ מילון פיניקי, עמ' 176.

¹⁹² עראף, 1999, עמ' 16. צמח זה משמש ברפואה העממית.

¹⁹³ לוי, I, עמ' 480.

¹⁹⁴ אלגיואליקי, 1990, עמ' 266.

¹⁹⁵ פרנקל, 1886, עמ' 141.

כעין כד גדול לשמירת יין וכיוצא'.¹⁹⁶ גם בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא את המילה 'חביתא' ונתן פירוש בערבית *خاوية*.¹⁹⁷ פרנקל ציין שהמילה ארמית והיא שאולה בערבית מן הארמית 'חביתא'. אף אליסועי הביא את המילה כארמית.¹⁹⁸ לסיכום, המילה שאולה בערבית מן הארמית-סורית, כמו הרבה מלים מתחום כלי הבית שאף הן שאולות מן הארמית.

44. *خنوص / hannūš* (חזירון)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות של 'חזירון'. היא הובאה במילון "לסאן אלערב" תחת שני ערכים *خنص / خنس الخنوص / الخنوس* בהוראת 'גור החזיר, חזירון'. הצורה היא במשקל *fi'awl* פרנקל העיר שבערבית הקלאסית לא רגיל להשתמש במשקל זה לציון הקטנה. הוא רואה בה צורה שאולה מן הסורית. גם אליסועי הביא את המילה כשאולה בערבית מן הסורית. אף אג'נאטיוס ציין זאת.¹⁹⁹ בסורית קיימת צורת 'חנוצא' בהוראת 'גור חזיר'.²⁰⁰ בהנחה והערבית שאלה את הצורה ניתן לראות בה מילה שאולה מן הסורית.

45. *زبون / zbūn* (לקוח)- ברבים *zbāyīn*

משמשת בערבית המדוברת ובערבית הספרותית. בערבית הספרותית המילה נזכרת במילון "לסאן אלערב" בצורת שם פעולה *مزينة* במשמעות 'מכירת פרות'. אך הצורה *زبون* לא נזכרה. לעומתו, אלבוטאני ציין שבפי תושבי בצרה בעיראק משמשת המילה *زبون* במשמעות 'קונה', והוסיף שבפי המשתעריבים (*المولدون*) משמעותה 'המחזר בקנייה אצל אותו מוכר'.²⁰¹ פרנקל ציין שהיא מילה ארמית שאולה בערבית הספרותית.²⁰² בלהגים המדוברים היא משמשת בלהג של סוריה ולבנון, כך הביא אותה פריחה כמילה סורית מן השורש 'זבן'. אף מבארכה ציין שבאזור "צדד" בסוריה היא קיימת והוא קישר אותה

¹⁹⁶ יסטרוב 1950, עמ' 419.

¹⁹⁷ בר-עלי, I, עמ' 133, ערך 3632.

¹⁹⁸ פרנקל 1886, עמ' 168; אליסועי 1959, עמ' 168.

¹⁹⁹ פרנקל 1886, עמ' 112; אליסועי 1959, עמ' 180; אג'נאטיוס 1969, עמ' 491.

²⁰⁰ פיין-סמית, מילון, עמ' 149.

²⁰¹ אלבוטאני, מילון, עמ' 367.

²⁰² פרנקל 1886, עמ' 189.

לסורית 'זבונא'.²⁰³ בלהג הערבי הנוצרי בצפון ישראל ההוראה מתייחדת באופן מיוחד לקליינט ולא לסתם קונה. אף בלהג הפלסטיני היא קיימת, אלברגיותי הביא אותה והעיר שהיא שאולה מן הארמית והיא משמשת גם בספרותית.²⁰⁴ בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא 'זבונא' וגם סוקולוף ציין שבארמית א"י 'זבון' במשמעות 'קונה'.²⁰⁵

46. زعطوط / *za 'atūt* (קטן, זאטוט, זעטוט)

lewlād 'il-azā'īt sara' u 'il-lōze (=הילדים הקטנים גנבו את השקדים מן העץ). המילה משמשת בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'קטן'. היא מבוטאת במספר ואריאציות:²⁰⁶ [*qaz 'ūt*] לא נזכרה ע"י אלברגיותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. היא משמשת בלהג המדובר בלבנון ובעיראק: בערבית העיראקית ציין אלמוצלי *za 'mūt* במשמעות 'ילד קטן'. בלהג הערבי של לבנון ציין פריחה *za'mūt* במשמעות 'קטן וקצר'.²⁰⁷ ראוי להעיר, שהמילה קיימת בלשון חז"ל בשתי צורות 'זאטוט' ו 'זעטוט'. לוי הביא "זאטוטי בני ישראל" (מג' ט ע"א).²⁰⁸ קוטשר ציין שהמילה 'זעטוט' משמשת כנרדפת למילה נער, והוסיף שהשורש קיים בארמית, והמילה משמשת בניב הארמי של מעלולא.²⁰⁹ מכל המתואר לעיל, עולה שהמילה ארמית במקורה והיא חודרת לענ"מ.

47. زغلول / *zaglūl* (גוזל)

בערבית הספרותית הצורה הקיימת היא *زغل* כפי שצוין במילון "לסאן אלערב". בארמית 'גוזלא' ובסורית יש שיכול עיצורים: "זוגלא". בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא "גוזלא

²⁰³ פריחה 1973, עמ' 70; מבארכה 1999, עמ' 211.

²⁰⁴ אלברגיותי 2001, עמ' 546.

²⁰⁵ לוי, I, עמ' 511; סוקולוף 1990, עמ' 171.

²⁰⁶ בערבית המדוברת הצורה היא *za 'atut* בוטאה עם אל"ף פרוסטיטית *az 'ūt* וככל הנראה במקומות

שבלהג הערבי הפונימה /q/ מבוטאת חל תיקון יתר וקיבלנו את הצורה *qaz 'ūt* (כמו בלהג של מעיליא).

²⁰⁷ אלמוצלי 1935, עמ' 48; אלברכי 1972, עמ' 242, פריחה 1973, עמ' 72.

²⁰⁸ לוי, I, עמ' 507 – 508.

²⁰⁹ קוטשר 1959, עמ' 59, הערה 12.

במשמעות 'בר-יון'. אף בארמית א"י היא קיימת כפי שהעיר סוקולוף.²¹⁰ פרנקל ציין שהמילה *جوزل* שאולה מן הארמית בתוך הערבית הספרותית. בשירי חתן וכלה ביום הכלולות אומרים:²¹¹ *ما ألقى حمام الدار / ما ألقى زغاليلو* (=מה טוב יופין של יוני הבית ומה יופיים של הגוזלים).

בערבית הנוצרית המדוברת הצורה היא *زغول* - *fi 'issu' bebe' u zagālil* (=בשוק מוכרים גוזלים). בלהג המדובר בסוריה בלבנון ובא"י המילה קיימת. אלבוטאני ציין שהמילה *زغول* משמשת בפי הדיוטות. אף פריחה הביא אותה במשמעות 'גוזל יונים'. גם בלהג הערבי הפלסטיני אלברג'ותי נתן את הצורה באותה משמעות. אגינאטיוס ציין שהמילה שאולה בערבית מן הסורית "זוגלא".²¹²

מכל האמור לעיל עולה, שהצורה במדוברת תואמת את הצורה שבסורית ולכן ניתן לראות בה מילה שאולה מן הסורית.

48. زقار / *zaqar* (נעץ מבט)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'הביט מבט עוין, נעץ עין'. אלברג'ותי לא ציין את ההוראה הזו במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. לעומתו, פריחה הזכיר שבערבית המדוברת בלבנון פועל זה משמש והוא קישר אותו לפועל הסורי 'סקר'. אף עבד-אלרחים הביא את המילה כמשקע סורי בערבית המדוברת של סוריה.²¹³ בערבית הספרותית אין אזכור להוראה זו. בארמית קיים הפועל 'סקר' במשמעות זו כפי שציין לוי ואף השווה לסורית במשמעות 'הביט, הסתכל'.²¹⁴ בסורית הפועל קיים. בגלוסר הסורי של בר-עלי נזכרה צורת 'סקרו' בהוראת 'הפגין/הראה טינה ועוינות'. כוסטאז ציין שהפועל סקר מציין הוראה של 'הביט במבט אלכסוני, ובר-בהלול הביא במפורש את ההוראה 'הביט מבט טינה וכעס'.²¹⁵ מכל האמור לעיל מסתבר, שהפועל המשמש בענ"מ הוראתו דומה להוראה הקיימת בסורית.

²¹⁰ לוי, I, עמ' 318; סוקולוף 2002, עמ' 122.

²¹¹ חירי 1999, עמ' 380.

²¹² אגינאטיוס 1949, עמ' 5; פריחה 1973, עמ' 73; אלברג'ותי 2001, עמ' 559.

²¹³ פריחה 1973, 73 הוא קושר עם הפועל הארמי 'סקר'; עבד-אלרחים 2003, II, עמ' 689.

²¹⁴ לוי, III, עמ' 582.

²¹⁵ בר-עלי, II, עמ' 188; בר-בהלול, II, עמ' 1382 - בר-בהלול ציין: מסקר בלם עינו = בחירא דרגזא ושקיל

סקורא: أقول نظر شزرا (הביט במבט עוין).

49. زقف / za'af (הרים)

פועל זה משמש בערבית הספרותית במשמעות 'חטף, שלף במהרה, תפס'. אף אלברג'ותי²¹⁶ הביא במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני הוראה של 'שלף במהרה, מחה כפיים'. לעומת זה, המשמעות המשמשת בערבית נוצרית מדוברת בצפון היא 'הרים' *ilḥağar' uz uf* (=הרים את האבן). אף עבד-אלרחים, בספרו האנציקלופאדי על הערבית המדוברת בסוריה, הביא את הפועל זقف וקישר אותו לסורית 'זקף'.²¹⁷ חביקה ציין שהמילה שאולה מן הסורית הוא כותב: زقف الحجر اي رفعه (=זקף את האבן, הרימו).²¹⁸ בסורית פועל זה משמש במשמעות זו. בר-בהלול ציין 'זקיפא' במשמעות 'צליבה'. אף כוסטאז הביא את הפועל 'זקף' במשמעות 'הרים'.²¹⁹ גם בלשון חז"ל פועל זה קיים. לוי ציין אותו במשמעות 'הרים, תלה'. גם סוקולוף הביא אותו בארמית א"י במשמעות 'זקף', 'הרים'.²²⁰ באכדית הפועל *zaqāpu* קיים בהוראה זו *to raise, to erect*.²²¹ כידוע, בערבית הספרותית אין שימוש לפועל זה בהוראה של 'תלה, צלב, הרים'. אגינאטיוס העיר שבחיבור הידוע של אלמערי "רסאלה אלג'ופראן" (המאה ה-10), נזכרה המילה בצורה زقفونا / زقفونة במשמעות 'לשאת על הגב כשהידיים על הכתפיים בדומה לצורת הצליבה'. ושם הוער שהיא אינה ברורה, ושהיא מיוחסת לדיבור תושבי "כפר טאב" ליד חלב.²²² כאמור, המשמעות הקיימת בערבית המדוברת תואמת את המשמעות, שבסורית ובזה ניתן לראות בה משקע ארמי-סורי בתוך הערבית המדוברת.

50. زقوت / za-ūt / zaqūt (דרבן, מסמר בראש המלמד)

מילה זו משמשת בענ"מ. אין למילה זו תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים, אף אלבוסתאני לא הזכיר אותה. לעומת זה, דאלמאן ציין שבאזור מרג'עיון בדרום לבנון

²¹⁶ אלברג'ותי 2001, עמ' 562.
²¹⁷ עבד-אלרחים II, 2003, עמ' 690.
²¹⁸ חביקה 1939, עמ' 321.
²¹⁹ בר-בהלול, I, עמ' 697; כוסטאז, מילון, עמ' 91.
²²⁰ לוי, I, עמ' 549; סוקולוף 2002, עמ' 181.
²²¹ CAD, 21, עמ' 51.
²²² אגינאטיוס 1969, עמ' 16; רסאלה אלג'ופראן, עמ' 121-122.

משתמשים במילה *zaqūt*.²²³ פליקס ציין שמילה זו משמשת בפי הערבים הפלאחים כאחד משמות ה'מלמד'.²²⁴ גם אלברגיותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא אותה כמילה וולגרית במשמעות 'מקל ארוך בראשו מסמר לדקירת הבהמה ולדרבנה בשעת עבודה וחרושה'. עבד-אלרחים הביא את המילה בערבית של סוריה והעיר שהיא מן הסורית.²²⁵ אף סיידל הביא אותה וגזר אותה מן השורש *zqt*.²²⁶ בארמית ובסורית המילה קיימת. בתרגום יונתן 'שמואל א יג 21' תרגמו את המילה העברית 'דרבן' במילה 'צקת'. בסורית הביא בר-בהלול 'זקותא' במשמעות 'מסמר שדוקרים בו'.²²⁷ גם בלשון חז"ל המילה משמשת. לוי ציין 'זקתא', 'זיקתא'.²²⁸ אם כן המילה היא ארמית שחדרה לערבית המדוברת.

51. زلع / zala (בלע ללא לעיסה)

הפועל *zala* משמש בערבית המדוברת בהוראה של 'בלע ללא לעיסה'. *Kef hada bōkol*, *bezla' zale* (=איך הוא אוכל, בולע בליעה!). הוראה זו משמשת במרחב הסורי א"י. אלבוטאני הביא את הפועל הזה וציין שהוראתו בפי ההדיוטות היא 'בלע ללא לעיסה' והוא הביא את הצורה *زلط* כפועל נרדף המשמש בערבית של סוריה והלבנון בהוראה זו. אף דווי הלך בעקבותיו וציטט אותו.²²⁹ חביקה הביא את הפועל ברשימתו על המשקעים הסוריים בערבית, וציין הוראה של 'בליעה' והוראה נוספת של 'שאיבת מים'.²³⁰ גם פריחה הביא את הפועל הזה בהוראה של 'בלע' ואף ייחס אותו לסורית.²³¹ כאמור בסורית ובארמית הפועל קיים. בר-עלי ובר-בהלול הביאו אותו בהוראה של 'שאב'. הם לא ציינו הוראה של 'בלע'.²³² בערבית של סוריה באזור "צדד" הביא מבארכה את הפועל *زلع* והעיר שבסורית ההוראה המקורית היא 'שאב מים או נוזל'. ובאזור "צדד" בסוריה הפועל משמש בהוראה נוספת של

²²³ דאלמן 1964, II, עמ' 116.
²²⁴ פליקס, 1963, עמ' 71-72 כתב: מבין השמות השונים, שבהם מכונה המלמד.
²²⁵ אלברגיותי 2001, עמ' 563; עבד-אלרחים 2003, II, עמ' 689.
²²⁶ סיידל 1988, עמ' 163.
²²⁷ בר-בהלול, I, עמ' 697 זקותא = منخسه يضرب بها, منخسة الدواب. אף פיין-סמית, מילון, עמ' 120 ציין את המילה.
²²⁸ לוי, I, עמ' 551.
²²⁹ אלבוטאני, מילון, עמ' 376; דווי, I, עמ' 599.
²³⁰ חביקה 1939, עמ' 322.
²³¹ פריחה 1973, עמ' 74.
²³² בר-עלי, I, עמ' 126; בר-בהלול, I, עמ' 689.

הוציא כסף, שילם, וצורת השם 'זלועא' היא (=תִּנְדָּה, כף גדולה). בלשון חז"ל הפועל זלע / זלח קיים. לוי העיר שהצורה 'זלע' היא 'זלח' חילוף בין ח/ע קיים בארמית בהוראה של 'שפך נוזל'.²³³ בערבית הקלאסית קיים הפועל בהוראה של 'שאב' במילון "לסאן אלערב" צוין 'זלח' الماء من البئر، أخرجه" (=זלע את המים מן האר, הוציאו). מן התיאור הזה עולה שההוראה המקורית של הפועל בערבית ובארמית היא שאיבת מים. וחשוב לציין שבערבית הספרותית קיימת צורת זלח בהוראה של 'לעס, טעם את האוכל'. וקיימת צורה שמנית זלח בהוראה של 'קערה'.²³⁴ ונשאלת השאלה מניין עולה ההוראה של בלע? ליונשטם כתבה רשימה נתפרסמה בלשוננו מ' תחת הכותרת "'זלע'- שורש ישן מחודש בלשון העברית".²³⁵ היא ציינה שמבין המילונים העבריים החדשים רק מילונו של כנעני הביא את הפועל 'זלע' במשמעות של 'בלע מבלי ללעוס'. היא הוסיפה שבתקופה החדשה ד"ר יוסף אבן אדם חידש מילה זו בהוראה זו. ליונשטם התחקתה אחר ההוראה של פועל זה בארמית ובסורית. היא מצאה שבמאה ה-10 בכתביו של הקראי סלמון בן ירוחים פועל זה משמש. היא העירה שההוראה של 'בלע' מיוחדת לניב הערבי הדבור בא"י וסוריה. סלמון בן ירוחים ואדם שאלו את ההוראה מן הלהג הערבי המדובר בא"י. בערבית קיימת הצורה זלח בהוראה של 'בלע'. חביקה ציין שבסורית קיימת הוראה של 'בלע'. עבד-אלרחים הביא את הפועל בערבית של סוריה וציין שהוא שאול מן הסורית.²³⁶ אך המילונים הסוריים הקלאסיים לא ציינו זאת אולי זוהי הוראה ארמית-סורית עממית שחדרה אף לערבית?

52. زلوعه/زلعة / zal'a / zalū'a (כד או בקבוק)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'כד' או 'בקבוק'. שמעתי אותה מפי האנפורמנטית נאיפה זהראן. zalū'a min fuxār (=כד עשוי חרס). מילה זו לא נזכרה ע"י אלברגיוטי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף היא לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, דווי

²³³ לוי, I, עמ' 538-539.

²³⁴ לסאן אלערב, ערך זלח.

²³⁵ ליונשטם 1976, עמ' 259 – 262.

²³⁶ עבד-אלרחים II, 2003, עמ' 694.

הביא את הצורות זלועה/זלעה במשמעות 'כדי'.²³⁷ כמו כן פריחה הביא אותה בלהג הערבי הלבנוני במשמעות זו והשווה אותה לסורית. אף עבד-אלרחים הביא אותה בערבית המדוברת של סוריה והעיר שהיא שאולה מן הסורית.²³⁸ בלשון חז"ל המילה קיימת. במילון הערוך צוין 'זלוע/ זלעא/ זלועא' בלשון סורי במשמעות 'בקבוק'. גם לוי הביא את המילה 'זלוע' בלשון חז"ל במשמעות 'כדי'.²³⁹ בתרגום הארמי לירמיהו יט 1: תורגמה המילה בקבוק במילה 'זלוע'. בסורית המילה קיימת. בר-בהלול בגלוסר שלו הביא צורת פועל 'זלע/זלוע', ואף פיין-סמית הביא את הצורה 'זלעא' במשמעות 'בקבוק'.²⁴⁰ מכל המתואר לעיל, עולה שהמילה היא חפץ מתחום הריאליה והיא שאולה מן הארמית / הסורית בענ"מ.

53. زُنَّار / zunnār (חגורה)

שם זה מתחום הביגוד משמש בערבית המדוברת. בערבית הספרותית צוין במילון "לסאן אלערב" زُنَّار במשמעות 'חגורה', שהיו חוגרים לא מוסלמים (נוצרים ומגוסים) כסימן לזיהוי. אף במילונים מאוחרים נמצא אותה. אלבוטאני ציין שהמילה משמעותה 'חגורה מבד' או 'ממשי' שהיו חוגרים "אהל אלד'מה" אנשי החסות הלא מוסלמים כסימן מזהה להם.²⁴¹

בערבית המדוברת היא מביעה הוראה של 'חגורה'. בלהג הערבי הפלסטיני הביא אלברג'ותי את המילה במשמעות 'חגורה' מסביב למותניים. הוא אף העיר, שהמילה מושאלת בספרותית מן היוונית. עבד אלרחים, המהדיר של חיבור אלגיואליקי, העיר שהמילה מקורה מן היוונית-ζωνάριον והיא צורה מוקטנת של ζώνη במשמעות 'חגורה'.²⁴² מן היוונית עברה לסורית "זינרא" "זונרא". בערבית המדוברת המילה משמשת במשמעות זו. דווי בחיבורו על הבגדים הביא את המילה בהסתמכו על מקורות בערבית. אף במילון שלו הוא הסתמך על אלבוטאני. פריחה הביא אותה בלהג של לבנון וציין שהיא שאולה מן

²³⁷ דווי, I, עמ' 599.

²³⁸ פריחה 1973, עמ' 74; עבד-אלרחים II, 2003, עמ' 694.

²³⁹ ערוך, כרך V, עמ' 294; לוי, I, עמ' 539; בסורית ציין כוסטאז, מילון, עמ' 89 'זלעא', 'זלועא' במשמעות "כוס".

²⁴⁰ בר-בהלול, I, עמ' 689; פיין-סמית, מילון, עמ' 117.

²⁴¹ אלבוטאני, מילון, עמ' 381.

²⁴² אלגיואליקי 1990, עמ' 350.

היוונית.²⁴³ כידוע, בלשון חז"ל היא קיימת. לוי הביא את הצורה 'זונרא' בארמית היהודית והוא השווה לסורית ולערבית. בר-עלי הביא את המילה בסורית בצורת 'זונרא'.²⁴⁴ אף סוקולוף הזכיר את הצורה בארמית א"י.²⁴⁵ קראוס ציין שהמילה שאולה בלשון התלמודים מן היוונית. ראוי לציין, שפרנקל לא כלל את המילה הזאת בספרו על המלים השאולות בערבית הספרותית.

54. زَنْزَلَخْتُ / *zanzaraxt/zanzalaxt* (אזדרכת)

מילה המשמשת בענ"מ כשם של עץ. היא קיימת בלהג של סוריה והלבנון. אלבוטאני ציין שהמילה משוערבת מן הפרסית והיא משמשת בערבית המדוברת. דווי הלך בעקבותיו וציטט אותו. פריחה הביא אותה ואף הוא הסתמך על אלבוטאני ועל שיר.²⁴⁶ המילה קיימת אף בעברית ובסורית. בר-בהלול ציין בסורית 'זדרכת' ורשם בערבית-الزادרכת ובהערה 22 ציין الزادרכת עם תי"ו רפה.²⁴⁷ המילה השנייה משקפת את הביצוע הרפה בסורית של התי"ו בסוף המילה. המילה היא פרסית במקורה ואשר חדרה לערבית המדוברת, ככל הנראה, דרך הסורית. הצורה המשמשת בערבית המדוברת תואמת את הצורה הסורית.

55. زُوم / *zūm* (מרק)

מילה זו משמשת בחלק מן הכפרים בענ"מ בלהג הצפוני במשמעות 'מרק'. ראוי לציין אין לה תיעוד בערבית הספרותית. אף אלברג'ותי לא הזכיר אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. לעומת זה, היא משמשת בלהג של סוריה והלבנון: חביקה ציין *zūm* בסורית במשמעות 'מרק'. גם אלבוטאני הזכיר שבקרב ההדיוטות המילה *zūm* משמשת במשמעות 'נוזל של צמחים או המים שמשרים בהם את הצימוקים'. ודווי הלך בעקבותיו. אף בערבית המדוברת בלבנון ציין פג'אלי: الزومات الي بقيوا بعد تعصير الجبنات (=המים שנשארו לאחר סחיטת הגבינה).²⁴⁸ דאלמן בספרו על המנהגים והעבודה בפלשתינה הזכיר אותה.²⁴⁹ כמו כן, קנוטסון מצא את המילה 'זום' בכתב-יד של תרגום נביאים ראשונים (שופטים ו 19) כתרגום

²⁴³ דווי, מילון הבגדים, עמ' 197; דווי, I, עמ' 606.

²⁴⁴ בר-עלי, I, עמ' 124.

²⁴⁵ לוי, I, עמ' 524; סוקולוף 1990, עמ' 174.

²⁴⁶ פריחה 1973, עמ' 76; אלבוטאני, מילון, עמ' 8; שיר 1990, עמ' 9 מייחס אותה לפרסית.

²⁴⁷ בר-בהלול, I, עמ' 676.

²⁴⁸ חביקה 1939, עמ' 322; אלבוטאני, מילון, עמ' 385; פג'אלי 1978, I, עמ' 243.

²⁴⁹ דאלמן 1964, V, עמ' 147.

למילה 'מרק'. הוא העיר שבערבית המדוברת של סוריה מילה זו קיימת.²⁵⁰ בלשון חז"ל המילה קיימת. בערוך צוין 'זומין' בלשון יווני במשמעות 'מרק' ובסורית 'זומא' ובלשון ערבי 'الزوم'. לוי ציין 'זום' 'זומא' במשמעות 'מרק', (במדבר רבה ז), "יהיו זוכרין אותן הימים שהיינו במצרים בשעה שהיינו מבשלים קדירות קדירות של בשר ויושבין ואוכלין פרסמין ופותין בתוך הזום של בשר".²⁵¹ קראוס ציין שהמילה חדרה לארמית מן היוונית ζωμος.²⁵² מכל האמור לעיל, זוהי אחת מבין המלים היווניות שחדרו לארמית או לסורית ודרך לערבית. לאחרונה הביא אותה עבד-אלרחים בספרו על המלים המדוברות בסוריה והוא ציין שהיא מילה יוונית, אשר עברה דרך הסורית לערבית המדוברת.²⁵³ בערבית המדוברת אף גוזרים פועל מן המילה הזאת אומרים: يزوموا المي على العصيدة (=יוסיפו מים 'מרק' לנזיד).

56. راحة / rāḥa (רחת- כלי עץ כעין את, המשמש את הנחתום)

שם זה קיים בערבית המדוברת ובערבית הכתובה. בערבית הקלאסית אין לה תיעוד בהוראה של 'רחת המשמשת את הנחתום', היא משמשת בהוראת 'כף יד'. ברם, בערבית המדוברת בלהג של סוריה לבנון וא"י היא כן מציינת הוראה של כלי להכנסת ככרות לתנור. בלהג הערבי נוצרי בישראל היא קיימת: *nawlīny 'ilrāḥa baddy axbez* (=מסרי לי את הרחת, אני אופה). אלבוטאני, במילונו מוחיט אלמוחיט, הביא את המילה וציין שהיא משמשת בפי המשתעריים במשמעות 'רחת', המשמשת את הנחתום באפייה'. גם דווי הביא את המילה בהסתמכו על אלבוטאני. אף פריחה הביא אותה 'ככלי עשוי מעץ המשמש את הנחתום להכנסת ככרות לתוך התנור'. אלברג'וטי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הזכיר את המילה במשמעות זו.²⁵⁴ כידוע, המילה קיימת בערבית בלשון המקרא כשם כלי חקלאי המשמש לזרייה בגורן, בישעיהו ל 24: "אשר זָרָה בְּרֶחֶת וּבְמִזְרָה". אף בתרגום הארמי היא נזכרת כתרגום לכתוב לעיל, תרגמו "בריחתא ובמדרא". לוי הביא את המילה 'רחת' והשווה לה בערבית رَحَتْ. יש לציין, שהמילה קיימת באכדית *rittu*, באוגריתית *rḥtm* בארמית 'ריחתא'.²⁵⁵ אבן-ג'נאח הביא את המילה תחת ערך 'רוח' והסביר שם בערבית שהערבית מכנים אותה "مرواح" והיא משמשת לזרייה בגורן.²⁵⁶ בערבית היהודית היא קיימת. בתרגום נביאים אחרונים שההדיר אבישור ב-ישעיהו ל 24: נזכרה המילה

²⁵⁰ קנוטסון 1974, עמ' 190.
²⁵¹ ערוך, 4, עמ' 279; לוי, I, עמ' 523.
²⁵² קראוס 1899, II, עמ' 243.
²⁵³ עבד-אלרחים 2003, II, עמ' 714.
²⁵⁴ אלבוטאני, מילון, עמ' 475; פריחה 1973, עמ' 68; אלברג'וטי 2001, עמ' 689; דווי, I, עמ' 566.
²⁵⁵ קוהלר-באמגרטר, VI, עמ' 1140.
²⁵⁶ אבן-ג'נאח, מילון, עמ' 670.

אלראחה'.²⁵⁷ אולם במשנה היא משמשת בהוראה של כלי המשמש להכנסת גרוסות לתנור "רחת של גרוסות" (כלים טו ה). לאור הניתונים שזכרו לעיל, בלשון המקרא היא שם של כלי לעבודה חקלאית, בערבית הקלאסית לא תועדה הוראה של כלי המשמש את הנחתום, והוראה זו נוספת למילה בערבית המאוחרת. עובדה זו מאפשרת לחשוב שההוראה של המילה כפי שהיא משמשת בערבית המדוברת היא בהשפעת לשון חז"ל שבה היא משמשת בהוראה זו.

57. رشتة / رشتاية / *reštāyye* (תבשיל מעדשים)

notbox 'adas ma' xobez nsamīhā reštāyye (=מבשלים עדשים ופירורי לחם, קוראים לה "רשתאיה").

המילה משמשת בערבית הנוצרית המדוברת במשמעות 'סוג של מאכל'. אלבוטאני הביא את המילה ותיאר את המאכל שעושים מעדשים דקיקים. דווי הביא את המילה והעיר שהיא מילה פרסית. אף פריחה הביא אותה בלהג של ערביי לבנון וסוריה. אלברגיות'י הזכיר אותה כמאכל העשוי מעדשים ומבצק.²⁵⁸ גם שיר הביא את המילה מבין המלים הפרסיות שחדרו לערבית.²⁵⁹

58. رط / *raṭ* (הלך הליכה איטית)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'התנועע ברפיון', 'מתנועע בהליכתו'. אלברגיות'י ציין שהמילה קיימת בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות זו.²⁶⁰ אף פריחה הביא את הפועל בערבית המדוברת בלבנון. הוא הסתמך על חביקה, אשר קישר את המילה לסורית.²⁶¹ בלשון חז"ל השורש 'רטט' קיים. לוי הביא אותו בהוראה סמנטית זיהה.²⁶² גם בסורית הצורה קיימת. בר-עלי הביא אותה בצורת שם פעולה 'רטיטא', וכך גם כוסטאז הביא צורת פועל בבניין התפעל 'אתרוט' במשמעות 'התנועע'.²⁶³ חוסר קיומה של המילה בערבית הספרותית וקיומה בערבית המדוברת שבתחום השפעת הארמית-סורית מחזק את הטענה שהמילה שאולה מן הארמית לתוך הערבית המדוברת.

59. سَدَان / *saddān* (סדן)

saddān 'ilḥaddād (=סדן הנפת). מילה זו לא נזכרה במילון "לסאן אלערב". אלבוטאני הביא את המילה سَدَان כמילה פרסית משוערבת. והעיר שבפי ההמונים אומרים سَدَان, ודווי

²⁵⁷ אבישור 1998, עמ' 75.

²⁵⁸ דווי, I, עמ' 529; אלברגיות'י 2001, עמ' 507; פריחה 1973, עמ' 64.

²⁵⁹ שיר 1990, עמ' 72.

²⁶⁰ אלברגיות'י 2001, עמ' 512.

²⁶¹ פריחה 1973, עמ' 65.

²⁶² לוי, IV, עמ' 444; מילון אבן שושן: ציין רטט = רעד, נודעזע "והיה העגל נראה כמרטט לפנייהם" (שיר השירים רבה א).

²⁶³ בר-עלי, II, עמ' 403; כוסטאז, מילון, עמ' 341.

הלך בעקבותיו. אליסועי העיר שהיא מילה ארמית בערבית המדוברת.²⁶² כידוע, בארמית ובסורית המילה קיימת. לוי הביא סְדָנָא בהוראה של 'בול עץ או גוש מתכת בתבנית מסוימת להקיש עליו או לקצץ דבר מה'. בר-עלי הביא את המילה 'סדנא' ונתן בערבית سَدَان. ²⁶³ אם נקבל את הטענה שהמילה בערבית הספרותית היא מן הפרסית, ככל הנראה, הצורה הקיימת בערבית המדוברת היא מן הארמית, שהרי הצורה בארמית כתובה במכפל (אסימלציה) לעומת הצורה שבזיקה לפרסית כתובה עם נו"ן (דיסימלציה).

60. سَرَج / Sarrağ (סרג, ארג)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'סרג, תפר'. התופרת אומרת: *bade 'asarreğ 'ittōb* (=ברצוני לתפור את הבגד). הפועל קיים בלהגים ערביים בסוריה ובלבנון. אלבוטאני הביא את הצורה سَرَج' והעיר שבערבית הספרותית הצורה היא سَرَج'. אף דו"זי הלך בעקבותיו וציטט אותו.²⁶⁴ כמו כן, פריחה הביא את הפועל והעיר שהצורה سَرَج' תואמת את צורת הפועל 'סרג' שבסורית. גם אלברג'וטי ציין שבלהג הערבי הפלסטיני פועל זה משמש במשמעות זו, והעיר שבערבית הספרותית הצורה היא سَرَج'.²⁶⁵ בארמית הפועל קיים. לוי ציין אותו שהוא משמש בעברית ובארמית.²⁶⁶ בסורית הפועל קיים במשמעות 'ארג, תפר'. בר-בהלול הביא אותו בבניין ראשון 'סרוג' ומשמעותו בערבית נכתבה בבניין הרביעי בערבית 'أسرج'.²⁶⁷ חוסר קיום הפועל בערבית הספרותית וקיומו בלהג שבתחום השפעת הארמית מחזק את הטענה שהמילה שאולה מן הארמית/הסורית.

61. سَرِيْدَة / sarīde (מין מקלעת, כלי מקש להעברת תבן או זבל)

שמעתי מילה זו מפי האנפורמנטית ברבארה חריז: *'kan 'enna sarīde n'abe fiha zebel* (=הייתה לנו מקלעת מקש למילוי זבל). מילה זו לא נזכרה ע"י אלברג'וטי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף לא ע"י פריחה במילונו על המלים המשמשות בערבית המדוברת של

²⁶² אלבוטאני, מילון, עמ' 433; דו"ז, I, עמ' 642; אליסועי 1959, עמ' 186.

²⁶³ לוי, III, עמ' 479; בר-עלי, II, עמ' 145.

²⁶⁴ אלבוטאני, מילון, עמ' 405; דו"ז, I, עמ' 645.

²⁶⁵ אלברג'וטי 2001, עמ' 603.

²⁶⁶ לוי, III, עמ' 585–586.

²⁶⁷ בר-בהלול, II, עמ' 1388; כוסטאז, מילון, עמ' 236.

לבנון. לעומתם, אלבוסתאני הביא את השם 'المسرد' בפי הדיוטות משמעותו 'כברה רחבת חורים המשמשת לניפוי חומוס'. דווי וחביקה הביאו את הצורה במשמעות 'כברה', וגם אגינאטיוס הביא אותה וקישר אותה לסורית.²⁶⁸ כמו כן, אלמוצלי, ברשימתו על המשקעים הארמיים בערבית של אלמוצל, הביא את המילה 'سارود' במשמעות 'כברה' והוא קישר אותה לסורית.²⁶⁹ אף בלשון התלמודים היא קיימת. לוי הביא את המילה 'סרידה' במשמעות 'שבכה' ובמשמעות 'מקלעת'. 'וימלאו סרידה תבן' (תנח', בשלח י"ח).²⁷⁰ בתרגום אונקלוס תרגמו את המילה 'מכבר' שב-שמות לח 4: במילה 'סרדא'. אף רס"ג השתמש במילה 'סרדא' כתרגום למילה 'מכבר' ב-שמות כז 4: 'וצנע ללמדבח סרדא עלי צנעה שבכה מן נחאס דון אספל אלי נצפה'.²⁷¹ גם בתרגום הערבי השומרוני השתמשו במילה 'سردا' ובמלים: 'سرند', 'سرند'.²⁷² שתי המלים האחרונות הן מן הפרסית במשמעות 'כברה רחבת חורים' כפי שציין דווי.²⁷³ בערבית הספרותית הפועל 'سردي' כפי שצוין במילון "לסאן אלערב" יש לו הוראה של 'ניקב'. והשם 'السرد' בהוראת 'שם כללי לבגד שריון'. ראוי לציין, שהמילה 'سريده' לא נזכרה במילון "לסאן אלערב".²⁷⁴ כמו כן, בערבית המדוברת משתמשים בפועל 'سردي' בהוראת ניפה את גרגירי התבואה באמצעות 'المسرد' שהוא מעין כברה רחבת חורים. בסורית המילה קיימת. פיין-סמית הביא 'סרדא' במשמעות 'כברה'. מכל המתואר לעיל ניתן לציין, שהמילה 'سريده' שאולה מן הארמית-סורית והיא משמשת בענ"מ בהוראה דומה לזו שבארמית-סורית.

62. سطر / saṭar (סטר, היכה ביד)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'להכות בכף היד על הפנים'. אף היא מבוטאת בצורת [satal]. האינפורמאנט אבו-ריאד ג'רזוזי (כפר תרשיחא) ציין בפניי שהמילה משמשת בכפרו בצורת 'satar'. המעתק בין למ"ד ל-ר"י שכיח בערבית המדוברת. כמו כן, בלהג המדובר

²⁶⁸ אלבוסתאני, מילון, עמ' 405; חביקה 1939, עמ' 325; דווי, II, עמ' 647; אגינאטיוס 1969, עמ' 70.

²⁶⁹ אלמוצלי 1935, עמ' 50.

²⁷⁰ לוי, III, עמ' 587; יסטרוב 1950, עמ' 1026.

²⁷¹ רצהבי 1985, עמ' 79.

²⁷² שחאדה 1989, עמ' 432.

²⁷³ דווי, I, עמ' 650.

²⁷⁴ לסאן אלערב, ערך 'سردي'.

באלמוצל, הביא אלמוצלי את המילה *سطرة* 'במשמעות 'סטירה' וציין שהיא משקע ארמי בלהג המדובר של אלמוצל.²⁷⁵ בארמית היהודית המילה קיימת. לוי ציין 'סטר' במשמעות 'היכה'.²⁷⁶ בערבית הספרותית הצורה קיימת במשמעות 'לחתוך בחרב'. לאור הנזכר לעיל, ניתן איפוא לראות בה כחידוש מבחינת ההוראה בשורש קיים בערבית המדוברת דרך הארמית.

63. سفارات / *sfārāt* (קורות עץ בולטות מן התקרה)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'קורות עץ הבולטות מן התקרה'. בעבר בנו בתים ובתקרה היו קורות מעץ שבלטו לצדדים. *kunna n'ale' ilfilfel 'asfārāt 'iddār*. (=היינו תולים את הפלפל על קורות הבית).

אלברגיות'י לא הזכיר את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. המילה משמשת בערבית המדוברת בלבנון. פריחה הביא אותה בתיאורו את מבנה הבית במרחב הלבנוני כחלק הבולט מקורות העץ של התקרה, המשמש להגנה מן המים. הוא הסתמך על פג'אלי ועל חביקה.²⁷⁷ חביקה הביא את המילה 'ספרא' כמילה סורית שאולה בערבית המדוברת.²⁷⁸ כידוע, המילה קיימת באכדית *supuru* בהוראה של 'חומה', 'גדר'. בארמית ובסורית המילה קיימת. לוי הביא את המילה, אף הגלוסרים הסוריים העתיקים של בר-עלי ובר-בהלול הביאו אותה כמילה המשמשת במשמעות 'גבול, תחום'. כך, למשל, ציין 'ספר ימא' (=חוף הים).²⁷⁹ אם כן, המילה היא משקע ארמי-סורי בערבית המדוברת.

64. سكره / *sukkarah* (מנעול הדלת)

מילה זו משמשת בענ"מ בלהג בצפון א"י. *وغنيما أحلى قصدان / باب البوابة ببايين / سكاره ومفاتيح* ²⁸⁰ (=שרנו שירים יפים, לשער שתי דלתות, וגם מנעול ושני מפתחות).

²⁷⁵ אלמוצלי 1935, עמ' 51.

²⁷⁶ לוי, III, עמ' 501.

²⁷⁷ פריחה 1973, עמ' 83; אף בספרו על התרבות החומרית הלבנונית - "תרבות הולכת ונעלמת" - הוא הזכיר את המילה, עמ' 43.

²⁷⁸ חביקה 1939, עמ' 325.

²⁷⁹ לוי, III, 574; בר-עלי, II, עמ' 183; בר-בהלול, II, עמ' 1376.

²⁸⁰ חירי 1999, עמ' 297.

אלברגיותי הביא אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני וציין שהיא מילה וולגרית שאולה מן הסורית.²⁸¹ היא קיימת בערבית המדוברת של סוריה כפי שציין אלבוטאני ומשמשת בפי הדיוטות במשמעות 'מנעול הדלת'. דוזי הלך בעקבותיו והביא את הצורה. אף ברתלמי הביא את הצורה *sakkara* והשווה אותה לתורכית במשמעות 'מנעול, בריח'.²⁸² גם עבד-אלרחים הביא את המילה והעיר שהיא משקע סורי בערבית המדוברת בסוריה.²⁸³ יש לציין, שבערבית הספרותית השורש סִכֵּר 'קיים במשמעות 'לסגור', אך הצורה *sukkarah* אינה קיימת. בלשון חז"ל היא משמשת. לוי הזכיר אותה במשמעות 'בריח', (ירושלמי שק' מ"ח ע"ד): "וידיה על סוכרא איתוניה גבי פתחיה".²⁸⁴ היא קיימת בסורית. בגלוסר של בר-עלי צוין שתושבי סוריה אומרים: 'السكرة'.²⁸⁵ עדות זו מן המאה ה-9 מחזקת את הטענה שהמילה שאולה מן הסורית והיא מהווה משקע סורי בערבית המדוברת במרחב הסורי-א"י.

65. سَمَق / *summā* (אוג)

azza 'tar *summā' mneṭhanū wmenḥūtū* (=טוחנים את פרי האוג ומוסיפים אותו כתבלין לזעתר).

מילה זו משמשת בענ"מ ובערבית הספרותית. צמח זה משמש כתבלין שמוסיפים לאוכל. אלברגיותי הביא את המילה בלהג הערבי הפלסטיני והעיר שהיא קיימת בערבית הספרותית.²⁸⁶ במילון "לסאן אלערב" צוין שזהו מין שיח שאינו גדל בחצי אי ערב. הוא גדל באזור סוריה והוא נוטה לאדום. פרנקל ואליסועי הביאו את המילה וצינו שהיא שאולה בערבית מן הסורית.²⁸⁷ כידוע, בארמית ובסורית המילה 'סומקא' מציינת הוראה של 'אדום'. וככל הנראה, השם של הצמח הזה קשור בצבע האדום של התפרחת. פיין-סמית הביא

281 אלברגיותי 2001, עמ' 619.

282 אלבוטאני, מילון, עמ' 417; דוזי, I, עמ' 668; ברתלמי, I, עמ' 349.

283 עבד-אלרחים 2003, II, עמ' 760.

284 לוי, III, עמ' 529.

285 בר-עלי, II, עמ' 149; פיין-סמית, מילון, עמ' 365.

286 אלברגיותי 2001, עמ' 633.

287 פרנקל 1886, עמ' 143; אליסועי 1959, עמ' 189.

בסורית 'סומקא' בהוראה של 'אדום' ובהוראה של 'שם השיח', גם סוקולוף הביא את המילה בארמית הא"י.²⁸⁸

66. سَمِيد / سَمِيدَة / *smīde* (גריסים של חיטה קלוייה)

בענ"מ בצפון הארץ משמשת המילה *smīde* בהוראה של 'גרגרי חיטה קלויים שנגרסו לגריסים'. גריסים אלו משמשים לבישול. שימוש זה קיים במרחב הסורי-א"י. אלבוטאני הביא את המילה السَمِيد בשתי הוראות האחת 'סולת', שלדעתו, היא ספרותית ועם ד'א"ל السَمِيد. והשנייה המונית, שההמונים משתמשים במילה السَمِيد כנרדפת למילה برغل 'גרגרי חיטה קלויים שנגרסו'. אף דווי ציין זאת בהסתמכו על אלבוטאני.²⁸⁹ כמו כן, פריחה במילונו על המלים המשמשות בערבית המדוברת בלבנון הביא את המילה سَمِيد, והפנה לפרנקל, אשר העיר שהיא מילה יוונית שעברה לערבית דרך הסורית. והיא משמשת בהוראה של 'סולת' וההמונים משתמשים בה בהוראה של 'גרגרי חיטה קלויים שנגרסו'.²⁹⁰ גם אלברגיות הביא את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני בשתי צורות السَمِيد / السَمِيدَة והעיר שהן משמשות בהוראה של 'גרגרי חיטה קלויים שנגרסו'.²⁹¹ בערבית המדוברת גוזרים מן הצורה השמנית פועל *samad* בהוראה של 'גרס את הגרירים של חיטה, פול...'. המילה سَمِيد נזכרה במילון "לסאן אלערב" בהגה דא"ל (סותם שני) בהוראה כללית של 'אוכל'. אלבשבישי העיר שמלים הקיימות בערבית ובהן צרף של סי"ן וד'א"ל הן שאולות. הוא הדגים מלים פרסיות, הקיימות בערבית, שבהן מזדמנים ההגאים סי"ן וד'א"ל במילה אחת. הוא הוסיף שבערבית לא רגיל צרף פונמות של סי"ן ו ד'א"ל.²⁹² פרנקל הביא את המילה בחיבורו על המלים הארמיות בערבית הספרותית בד'א"ל חוככת سَمِيد וציין שהיא מילה יוונית שעברה לארמית ולסורית ואף לערבית.²⁹³ לאחרונה, הביא עבד-אלרחים את המילה בערבית המדוברת בסוריה. הוא הביא את שתי הצורות السَمِيد / السَمِيد והעיר שהצורה עם ד'א"ל חוככת היא ספרותית. מקורה מן היוונית ועברה דרך הסורית לערבית. עבד-

²⁸⁸ פיין-סמית, מילון, עמ' 367; סוקולוף 1990, עמ' 370.

²⁸⁹ אלבוטאני, מילון, עמ' 426; דווי, I, עמ' 682.

²⁹⁰ פריחה 1973, עמ' 85.

²⁹¹ אלברגיות 2001, עמ' 629.

²⁹² אלבשבישי 1995, עמ' 157.

²⁹³ פרנקל 1886, עמ' 32.

אלרחים הביא את דעתו של פארוק אסמאעיל, אשר ציין שהמילה מתועדת באכדית בהוראה של 'קמח טחון' מן השורש *smd* בהוראה של 'טחן', 'כתש', 'גרש'.²⁹⁴ באכדית קיים הפועל *samādu* בהוראה של 'גרש', 'כתש' והשם *sāmidu* בהוראה של 'סולת'.²⁹⁵

יש לציין, שבתרגומי המקרא בערבית היהודית, בערבית הנוצרית ובתרגום הערבי שומרוני תרגמו את המילה 'סולת' במילה *سميد*. כך, למשל, רס"ג תרגם ב-ויקרא ב 1; 4; 5: סמידא, 'סמיד'. כך אף בכתב-יד סיני 2; 3 השתמשו במילה *سميد*. בתרגום השומרוני תרגמו *سمدا* / *سميدها* / *سميدها*. כמו כן נמצא את המילה *سميد* כתרגום למילה 'מנחה' בכתבי היד של נביאים ראשונים: כתב-יד פריס 23, בודיליאנה 270, ותיקאן 449.

כידוע, המילה 'סמידא' נזכרה בארמית ובסורית. לוי הביא את המילה בהוראה של 'סולת' והוא קישר אותה ליוונית *σεμιδαλις*. כך אף הביאו זאת המילונים הסוריים: בר-עלי, בר-בהלול ופיין-סמית בתיזאורוס הסורי לטיני הביא את המילה וקישר אותה ליוונית. הוא נתן את הצורה ביוונית ובערבית *سميد*.²⁹⁶ נשאלת השאלה מניין השימוש בערבית המדוברת במילה *smīde* בהוראה של 'גרגרי חיטה קלויים שנגרסו לגריסים?' לדעתי, כיוון שהסולת והגרש נפגשים בתכונה משותפת של כתישה וגריסה, זה הביא לשימוש הפוליסמי של המילה. אך בערבית המדוברת קיים **בידול סימנטי וצורני** בין הצורות. השתמשו במילה *سميد* / *سميد* שכאמור היא שאולה בערבית הספרותית לסולת *white flour*. ובמילה *سميدة* ובהגייה הוולגרית *smīde* לגרגרי חיטה קלויים שנגרסו.

67. شاش / šāš (בד דק מיוחד בצבע לבן)

בענ"מ משמשת המילה *šāš* לסוג מיוחד של בד שמשמש לכיסוי ראש הנשים או לחבישת פציעות. בשירי ערש לתינוקות האם שרה לבנה:²⁹⁷

²⁹⁴ עבד-אלרחים 2003, II, עמ' 775.

²⁹⁵ CAD, עמ' 15.

²⁹⁶ לוי, III, עמ' 540; בר-עלי, II, עמ' 173 הוא רשם משמעות בערבית: *سميد*, *درمك*; בר-בהלול, II, עמ' 1356-1357; פיין-סמית, תיזאורוס, II, עמ' 2656.

²⁹⁷ עלוש 2001, עמ' 211.

يا حبيب أمك وابوك / ريتهم ما يعدموك / تقبرني وتلف الشاش / ودموعك علي رشاش (=הוי אהוב אמך ואביך, הלוואי ולא יאבדו אותך, הלוואי שתקבור אותי ועתטופני בכריך, ודמעוטיך יטפטפו עלי).

במילונים הערביים הקלאסיים לא נזכרה מילה זו. אך במילונים המאוחרים היא מוזכרת: אלבוטאני, דוּזי.²⁹⁸ אלעניסי, אליסועי ומילון "אלמונג'ד" ייחסו את המילה לעברית 'שש'. כידוע, בעברית המקראית קיימת המילה 'שש' במשמעות 'אריג צמר לבן משובח'. קוהלר-באומגרטר העיר שמילה זו שאולה בעברית מן המצרית šš.²⁹⁹ אף אלינבוגין, בספרו על המלים המצריות השאולות בעברית, הביא את המילה šš במצרית והעיר שהיא עברה לעברית.³⁰⁰ יש לציין, שבערבית המצרית המילה קיימת. אלגברתי, בספרו על ההיסטוריה של מצריים במאה ה-19, הזכיר את המילה. אין לדעת אם היא משקע מצרי עתיק בערבית של מצריים או שהיא בהשפעת תרגומי המקרא הערביים?

68. شاغور / šagūr (מקום זרימת המים בין הרים)

המילה משמשת בערבית המדוברת במשמעות 'מקום זרימת המים בין הרים'. והיא קיימת אף בערבית הספרותית. במילון "לסאן אלערב" הובאה המילה וצוין שם שהיא נדירה בערבית. אלבוטאני הביא את המילה והעיר שבפי הדיוטות היא משמשת במשמעות 'תעלת מים לאבן הרחיים' אף דוּזי הביא אותה בהסתמכו על אלבוטאני.³⁰¹ פרנקל ציין שהמילה שאולה מן הארמית אל הערבית הספרותית.³⁰² אלברג'ותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא את המילה וציין שהיא שאולה מן הארמית.³⁰³ כידוע, בסורית המילה 'שגרא' קיימת במשמעות 'קול המים', 'פכפוך המים'. פיין-סמית וכוסטאז הביאו את הפועל 'שגרי' במשמעות 'זרם, נגר', וצורת 'שגרא' מעבר המים".³⁰⁴ המילה עוברת מן הסורית לערבית המדוברת.

²⁹⁸ אלבוטאני, מילון, עמ' 488; דוּזי, I, עמ' 802.

²⁹⁹ קוהלר-באומגרטר, IV, עמ' 1534; בד"ב עמ' 1058.

³⁰⁰ אלינבוגין 1962, עמ' 164.

³⁰¹ דוּזי, I, עמ' 766; מילון הבגדים, עמ' 235-238 הביא את המילה شاش כסוג של בגוד; הווא, מילון, עמ' 362.

³⁰² פרנקל 1886, עמ' 78.

³⁰³ אלברג'ותי 2001, עמ' 685.

³⁰⁴ כוסטאז, מילון, עמ' 359.

69. شاقول / šā-ūf (פטיש גדול)

שם זה במשקל *fā'ūl* קיים בערבית נוצרית מדוברת. *kassaret essaxra b-eš- šā-ūf*

(=ריסקתי את הסלע בפטיש). בביצוע הלהגי היא מבוטאת בשני ביצועים: עם מעתק של $q < y$

šā-ūf והביצוע השני לפי הערבית הנורמטיבית *šāqūf*. אלבוטתאני הביא את המילה והעיר

שבמדוברת היא במשמעות 'פטיש גדול' והוסיף שהיא מילה וולגרית שאולה מן הארמית. אף

פריחה הביא את המילה במשמעות זו בלהג הלבנוני. כמו כן, אלעניסי, ברשימתו על המלים

השאולות, הביא אותה הן כשם והן כפועל, וציין שהיא שאולה מן הארמית. אלברג'וטי

הביא אותה בלהג הערבי הפלסטיני באותה משמעות. גם דוזי הביא את הצורה בהסתמכו על

אלבוטתאני.³⁰⁵ בערבית הספרותית המילה קיימת. המילון "לסאן אלערב" הביא את השורש

שَقَف' והעיר שזהו פועל שהזניחו אותו הקדמונים ולא נתן משמעות.³⁰⁶ לוי ציין שבלשון

חז"ל קיים הפועל 'שקף' במשמעות 'דפק, הלם'. אף בסורית פועל זה קיים. בערבית גזרו את

השם *šāqūf*, המשקל *fā'ūl* מציין כלים, מן השורש 'שקף'.³⁰⁷

70. شاقول / šāqūl (משקולת)

מילה זו משמשת בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. אלבוטתאני הביא את

המילה בערך שَقْل' וציין שבפי הדיוטות פועל זה משמעותו 'הרים'. אף מן השורש הזה גזרו

את צורת השם شاقول' והוסיף שהיא מילה משוערבת מן המילה הפרסית شاخل'. יתר

המילונים הלהגיים הביאו את המילה במשמעות זו. דוזי הלך בעקבותיו של אלבוטתאני

וציטט אותו. גם פריחה העיר שהמילה משותפת ללשונות השמיות. אלעניסי העיר שהצורה

היא במשקל 'פאעול' והיא גזורה מן השורש העברי 'שקל'. יש לציין, שהוא הביא את השורש

כמחודש בערבית.³⁰⁸ במילון "לסאן אלערב" צוין שהמילה משמשת בלהג של בצרה. אף

במילון "תאג' אלערוס" צוין שהמילה אינה ערבית. הערה זו על זרות המילה מחזקת את

³⁰⁵ אלבוטתאני, מילון, עמ' 475; פריחה 1973, עמ' 97; אלעניסי 1965, עמ' 41; אלברג'וטי 2001, עמ' 144.

³⁰⁶ לסאן אלערב, ערך شَقَف'.

³⁰⁷ לוי, IV, עמ' 605; כוסטאז, מילון, עמ' 380.

³⁰⁸ אלבוטתאני, מילון, עמ' 476; דוזי, I, עמ' 755 הוא ציין שהיא מילה פרסית; אלעניסי 1965, עמ' 39; פריחה 1973, עמ' 97; הווא, מילון, עמ' 372.

הטענה שהמילה אינה מקורית בערבית.³⁰⁹ אף אלמוצלי, בספרו על משקעי הארמית בערבית המדוברת של אלמוצל, הביא את המילה והעיר שהיא מילה שאולה מן הארמית.³¹⁰ אבישור העיר שרס"ג השתמש במילה זו כתרגום למילה 'משקלתי' שב-ישעיהו כח 17. והתרגומים החדשים לתנ"ך של יהודי עיראק תרגמו במילה 'שאהול', שהיא צורה להגית משמשת בערבית המדוברת של בגדד ומוצל. עראף בספרו על "הכפר הערבי הפלסטיני" הזכיר שבעלי המקצוע משתמשים ב-شاقول כאחד מכלי העבודה.³¹¹ פרנקל ופליישר העדיפו את גזרונה הארמי של המילה. אליבא דאבישור ייתכן שהמילה בפרסית שאולה מן הארמית. שיר הביא את המילה כפרסית, אך העיר שהיא שאולה בפרסית מן הארמית. כידוע, בסורית קיים הפועל 'שקל' / 'תקל' במשמעות 'שקל'. אלסאמראי הביא את הצורה במשקל *fā'ūl*. כמו כן קיימת הצורה *tāqūl* שהיא מן הסורית ושוערבה למילה *šāqūl*. הוא אף העיר שבערבית המדוברת של בגדד ואלמוצל היא מבוטאת בצורת *šāhūl*.³¹² בארמית המילה קיימת. לוי הביא את הצורה 'שקל', 'תקל' והשווה עם הסורית 'תקל'.³¹³

71. شبرحي / šabraḥe (דיבר בצורה בלתי ברורה)

šu bteḥky šabraḥe (=מה אתה מדבר בצורה לא ברורה). מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ בהוראה של 'מי שמדבר בצורה בלתי מפוענחת ובלתי ברורה'. אלברגיותי לא הזכיר את הצורה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. לעומתו, פריחה הביא אותה בערבית המדוברת והוא גזר אותה מן השורש הערבי شرح, במשמעות 'דיבר בחופשיות ובפרוטרוט'.³¹⁴ לו טענתו של פריחה נכונה מדוע המילה אינה קיימת בספרותית? מבארכה ציין שבלשון המדוברת באזור "צדד" בסוריה הצורה קיימת במשמעות זו, והוא ייחס אותה לסורית.³¹⁵ ואכן בסורית קיימת צורת 'שפרח' (שפעל) מן השורש 'פרח', כפי שציין בר-בהלול.³¹⁶ המילה

³⁰⁹ לסאן אלערב, ערך شقل; תאג' אלערוס, ערך شقل.

³¹⁰ אלמוצלי 1935, עמ' 54.

³¹¹ אבישור 2002, עמ' 17; עראף 1982, עמ' 61.

³¹² פרנקל 1886, עמ' 255; אלסאמראי 1985, עמ' 42; 142-143.

³¹³ לוי, IV, עמ' 662.

³¹⁴ פריחה 1973, עמ' 89.

³¹⁵ מבארכה 1999, עמ' 267.

³¹⁶ בר-בהלול, II, עמ' 1619.

שאולה מן הסורית לערבית המדוברת, תוך מעתק של פ<ב. חוסר קיומה בערבית הספרותית וקיומה במדוברת באזור השפעת הסורית מראה שהיא שאולה מן הסורית.

72. شَبَشُول / šabšūl (חוטים של תירס)

kunna innadeḥ ḏdura min ḏššabāšīl (=היינו מנקים את התירס מן החוטים). מילה

זו קיימת בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'חוטים של תירס'. ברתלמי הביא את המילה במשמעות 'עשב'.³¹⁷ אף פריחה ציין אותה בערבית המדוברת בלבנון. כמו כן, חביקה ייחס את המילה לסורית והשווה למילה 'שבשולא'.³¹⁸ כידוע, בארמית המילה קיימת. לוי ציין אותה וסוקולוף הביא את המילה בארמית א"י 'שבשה', 'שפשה' במשמעות 'ענפים דקים'.³¹⁹ כמו כן, בסורית המילה קיימת. בגלוסר של בר-בהלול צוין 'שבשתא' משמעותה 'ענפי הכרם הדקיקים'.³²⁰ לסיכום, חוסר קיומה בערבית הספרותית וקיומה בערבית המדוברת שבאזור השפעת הארמית מחזק את הטענה שהמילה שאולה מן הארמית-סורית לתוך הערבית המדוברת.

73. شَبُوط / šabbūt (סוג של דג)

מילה זו משמשת בערבית נוצרית מדוברת ובערבית הספרותית. בערבית המדוברת בלהג הגלילי היא קיימת. אלברגיות', הביא אותה בלהג הערבי הפלסטיני, והיא קיימת בערבית הספרותית. גם דווי הזכיר אותה.³²¹ מילון הערוך הביא אותה וציין שבלשון ערבי אומרים 'אלשבוט'. כידוע, בתלמוד היא נזכרה. לוי הביא 'שבוטא' כ'סוג של דג'.³²² פרנקל העיר ששם זה שאול בערבית מן הארמית.³²³ אם כן, המילה היא ארמית במקורה, חדרה לערבית המדוברת ולערבית הספרותית.

74. شَبِيط / šabbīt (מקל, שבט)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'מקל של מטאטא, שבט'. אף גוזרים ממנה פועל *šabaṭ* במשמעות 'הכה במקל או טיטא במטאטא'. אלברגיות', במילונו על הלהג

³¹⁷ ברתלמי, I, עמ' 375.

³¹⁸ פריחה 1973, עמ' 89; חביקה 1939, עמ' 329.

³¹⁹ לוי, IV, עמ' 504–505. סוקולוף 1990, עמ' 537.

³²⁰ בר-בהלול, II, עמ' 1932.

³²¹ דווי, I, עמ' 721; אלברגיות' 2001, עמ' 655.

³²² לוי, IV, עמ' 496.

³²³ פרנקל 1886, עמ' 122.

הערבי הפלסטיני, הביא משמעות זו. בערבית המדוברת בסוריה ולבנון היא קיימת.³²⁴ אלבוסתאני ציין שהמילה משמשת בפי הדיוטות במשמעות 'מטאטא'. דוֹזִי הלך בעקבותיו וציטט אותו. אף ברתלמי הביא שתי צורות *šabbūt*, *šabbīt* במשמעות 'מקל מענפים'.³²⁵ פריחה הביא את הצורה כשאולה מן הסורית והוא הסתמך על אלבוסתאני ועל פג'אלי. גם הווא הזכיר אותה כמילה המשמשת בלהג הערבי של סוריה במשמעות זו. ואף מבארכה הביא את המילה בצורתה הסורית شَبَّاط' בלהג של אזור "צדד". כמו כן, חביקה ציין אותה כמילה שאולה מן הסורית. עבד-אלרחים, במילונו המקיף על הערבית הסורית, הביא את המילה בערבית המדוברת בסוריה, והעיר שמקורה מן הסורית.³²⁶ יש לציין, שבסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא אותה שבטא במשמעות 'חומר, מקל'.³²⁷ אף בארמית היהודית היא קיימת. לוי הביא צורה עברית שבט, וצורה ארמית שבטא במשמעות 'מקל'.³²⁸ מכל המתואר לעיל, עולה שחוסר קיומה של המילה בערבית הספרותית וקיומה במדוברת שבאזור השפעת הארמית מחזק את הטענה שהמילה שאולה מן הארמית-סורית.

75. شَحَار / *šhār* (פיח שחור)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'פיח שחור'. פריחה הביא את הצורה شَحَار / شَحَار בערבית המדוברת בלבנון באותה משמעות תוך מעתק של ב>ת/ט'.³²⁹ ראוי לציין, שהמילה לא נזכרה בערבית הספרותית. לעומת זה היא קיימת בלהגים הערביים. אלבוסתאני הביא אותה בפי הדיוטות במשמעות 'פיח', דוֹזִי הלך בעקבותיו וציטט אותו. אף ברתלמי הביא את המילה וקשר אותה לסורית. גם הווא הביא אותה במשמעות זו בלהג של ערביי סוריה.³³⁰ חביקה הביא אותה כמשקע סורי בערבית המדוברת.³³¹ אלברג'ותי ציין שהמילה קיימת בערבית המדוברת בלהג הפלסטיני במשמעות זו.³³² כידוע, בסורית המילה קיימת.

³²⁴ שם, עמ' 89.

³²⁵ דוֹזִי, I, עמ' 721; ברתלמי, I, עמ' 376; אלבוסתאני, מילון, עמ' 449 הוא ציין שבפי הדיוטות משמעותה מטאטא ממקלות דקים.

³²⁶ הווא, מילון, עמ' 349; מבארכה, 1999, עמ' 267; עבד-אלרחים, III, 2003, עמ' 808.

³²⁷ חביקה, 1939, עמ' 328; בר-בהלול, II, עמ' 1928.

³²⁸ לוי, IV, עמ' 496.

³²⁹ פריחה, 1973, עמ' 91.

³³⁰ אלבוסתאני, מילון, עמ' 454 הוא ציין שמילה זו מציינת משמעות של אדמה שחורה וגם פיח; דוֹזִי, I, עמ'

732; ברתלמי, I, עמ' 380; הווא, מילון, עמ' 354.

³³¹ חביקה, 1939, עמ' 330.

³³² אלברג'ותי, 2001, עמ' 661.

הגלוסרים הסוריים של בר-עלי ובר-בהלול ציינו את הצורה 'שחרא', ואף בר-בהלול הביא את הצורה בערבית *شَحَار*, ללמדך שהמילה משמשת בערבית מן המאה ה-10.³³³

76. شَرْتَح / Šartah (חי חי עוני)

פועל זה קיים בענ"מ בצפון א"י במשמעות 'חי חי עוני' או 'לבש בגדים בלויים'. אלברג'ות'י לא הזכיר את הפועל הזה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. לעומת זה, פריחה הביא את הצורה וציין שבערבית הלבנונית ההוראה של פועל זה שונה ואף מנוגדת למשמעות שלו בסורית. הוא הוסיף וציין שצורה זו היא מן ההפכים.³³⁴ בסורית משמעות הצורה היא 'חי חי עושר ורווחה', ואילו בערבית המדוברת המשמעות היא הפוכה 'חי חי עוני ומחסור'. בגלוסרים הסוריים צוין "שרתח אלהא קניוהי" (=אלהים יתן לו עושר ורכושו יגדל), שרתוחא 'שפע, עושר'. אף פיין-סמית העיר על הצורה שהיא בבניין שפעל של 'רתח'.³³⁵ ראוי להעיר, שחוסר קיומה בערבית הספרותית וקיומה במדוברת מעלה את האפשרות שמילה זו מושאלת מן הסורית בהוראה הפוכה.

77. شَرْتُوحَة / šartūḥa (נעל עתיקה ובלויה)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'נעל בלויה ועתיקה'.

Zamān kunt tšūf ʾilwāḥed lābes šartūḥa, miš mitl ʾilyōm kol šaḥer beštry

kundara (=בעבר הייתה רואה שכל אחד נועל נעל עתיקה, לא כמו בימינו בכל חודש קונה נעל). אלברג'ות'י לא הזכיר את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף במילונים הערביים הקלאסיים אין תיעוד למילה זו. לעומת זה, פריחה הביא את המילה בלהג של לבנון.³³⁶ כמו כן, חביקה ייחס אותה לסורית וציין שהיא שאולה בערבית מן הסורית.³³⁷ יש לציין, שבסורית המילה קיימת במשמעות 'שריד' כפי שהביא בר-בהלול.³³⁸

78. شَرْجَل / šargal (מעד, המעיד, גרם שתמעד הרגל)

פועל זה במשקל *šafʿel* מבוצע בערבית בצורת *šafʿal*.

³³³ בר-עלי, II, עמ' 426; בר-בהלול, II, עמ' 1965.

³³⁴ פריחה 1973, עמ' 102.

³³⁵ בר-עלי, II, עמ' 428; בר-בהלול, II, 2018; פיין-סמית, מילון, עמ' 552 צורת שפעל מן רתח.

³³⁶ פריחה 1973, עמ' 93.

³³⁷ חביקה 1939, עמ' 372.

³³⁸ בר-בהלול, II, עמ' 1974.

šargalny wew'ē'et 'arāsī 'המעיד אותי ונפילתי על ראשי'. פועל זה משמש בערבית המדוברת עם הגה גימ"ל. כידוע הגה זה אינו מתועד במערך האותיות בערבית הקלאסית. הפועל קיים בלהג הסורי א"י. אלברגיות"י לא הביא אותו במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. לעומתו, המילונים דו"ז, פריחה והווא הביאו את הפועל *شركل* בהוראה של המעיד. הצורה היא במשקל *far'al* משקל שכיח בארמית/סורית ובערבית המדוברת. ברוקלמאן הביא צורות פועליות שחלה בהן דיסימלציה עם רי"ש. הוא הדגים צורות מן הערבית *faqqa'a* *harmaša < hammaša farqa'a*³³⁹ פועל זה לא נזכר במילונים הערביים הקלאסיים, ואף לא נזכר בחלק מן המילונים המאוחרים. הוא כן נזכר ע"י דו"ז והווא בצורת *شركل*³⁴⁰. פריחה, במילונו על המלים בערבית המדוברת בלבנון, הביא את הפועל והעיר שהוא במשקל *far'al* מן השורש *شکل*. בהנחה והפועל הזה גזור מן השורש הזה נשאלת השאלה מניין הביצוע של הגימ"ל [g] כסותם חכי בלהג המדובר? שהרי אין מעתק של *g < k* בערבית. אם כן, לפנינו שתי צורות אחת בצורת *far'al* והשנייה בצורת *šaf'el* מן השורש 'רגל'. חיזוק לטענה זו נמצא אצל חביקה ואצל פג'אלי, אשר מצדדים בטענה זו וציינו שזהו פועל גזור מן השורש 'רגל' בבניין שפעל.³⁴¹ יש לציין, שבסורית קיימת הצורה 'שרגל' בהוראה קיימת בסורית של 'המעיד ברגל'. פיין-סמית ציין שצורה זו היא בבניין שפעל מן השורש 'רגל'.³⁴² בהנחה ושתי הצורות קיימות בערבית, לדעתי, הצורה המשמשת בערבית המדוברת עם ההגה [g] היא צורה שאולה מן הסורית.³⁴³ שני סממנים מחזקים זאת. האחד, פונולוגי, שהרי אין תיעוד של מעתק כא"ף לגימ"ל בערבית, והשני, סימנטי, שהפועל מציין הוראה של 'המעיד ברגל'.

³³⁹ ברוקלמאן 1908, I, עמ' 510, סעיף 257 β.

³⁴⁰ דו"ז, I, עמ' 753.

³⁴¹ חביקה 1939, עמ' 332-333; פג'אלי 1919, עמ' 29; 39.

³⁴² פיין-סמית, מילון, עמ' 597; עמ' 528 'אשתרגל' למעוד.

³⁴³ כידוע, בערבית הספרותית אין תיעוד לפונימה [g] היא משמשת בלהגים: במצריים ובלהגים בדוויים ואחרים. בלהג שלי (כפר-יאסיף) הפונימה [g] משמשת במלים שאולות מלשונות אירופה: *جروب*-*group*, *جراس*-*grass*, *جريبفروت*-*grapefruit*, *جلن*-*gallon*, *جيتار*-*guitar*, *جرام*-*gram*, *جول*-*goal*, *جولف*-*golf*, *جرافتة*-*grafetta*, *جير*-*gear*; מלים שאולות מן המצרית המדוברת: *جلابية*, *جمبري*; מלים שאולות

79. شَرْقَة / šarnaqa (גולם)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון א"י במשמעות 'גולם'. אלברג'ות' לא הזכיר אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. לעומתו, דווי הביא את המילה במשמעות 'גולם'. גם ברתלמי הביא את המילה והשווה אותה למילה הסורית 'שורנקא'. כמו כן, פריחה ציין שהמילה יוונית σερικον, אף אלעניסי ציין שהיא גזורה מ-seres במשמעות 'תולעת המשי'.³⁴⁴ יש לציין, שבלשון חז"ל קיימת צורת 'שורנקא' כפי שציין לוי.³⁴⁵ בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא אותה במשמעות 'הקלפה המכסה את הגרעין'.³⁴⁶ מכל הנזכר לעיל עולה שהמילה מקורה מן היוונית, והיא עוברת לערבית המדוברת ככל הנראה דרך הסורית.

80. شَطْحَة / šaṭḥa (פיקניק)

צורה שימנית ממין נקבה בהוראה של 'פיקניק'. היא קיימת בלהג הערבי בישראל. כאשר יוצאים לטיול רגלי או לפיקניק אומרים: rayḥīn šaṭḥa (= יוצאים לפיקניק). המילה קיימת בלהג הסורי לבנוני. חביקה ופריחה הביאו את המילה כסורית 'שטחא'.³⁴⁷ יש לציין, שהמקבילה האטימולוגית היא سطح. קיום המילה עם ההגה ש"ן מראה שהיא אינה ערבית מקורית, אלא שאולה מן הסורית.

81. شَطَف / šaṭaf 1. 'רחץ במים' 2. 'חתך, פצע'

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'רחץ במים, ניקה, חתך, פצע'. אלבוטתאני הביא את הצורה והעיר שהיא משמשת בערבית המדוברת העיראקית. דווי הלך בעקבותיו וציטט אותו. אף ברתלמי העיר שהצורה משמשת בערבית המדוברת של סוריה. הוא השווה לעברית, וציין שפועל זה אינו בערבית הספרותית. הפועל קיים בלהגים ערביים נוספים: בלהג הערבי הסורי ובלהג הערבי הלבנוני. פריחה הזכיר אותו במשמעות 'כיבס את הבגד במים' והשווה אותו לעברית.³⁴⁸ גם בלהג העיראקי הוא קיים. אלבכרי ציין שהפועל משמש במשמעות 'שטף

מלהגים בדווים: چواد; מן התורכית: چمرک, زنجل, شنجل; מלים מן הארמית/סורית: شرچل, מן העברית: גֶּלַח, جَلَّ, جَلَّال, מן העברית החדשה: بچروت-בגרות.
³⁴⁴ דווי, I, עמ' 754; ברתלמי, I, עמ' 390; פריחה 1973, עמ' 94; אלעניסי 1965, עמ' 40.
³⁴⁵ לוי, IV, עמ' 612.
³⁴⁶ בר-עלי, II, עמ' 424.
³⁴⁷ חביקה 1939, עמ' 334; פריחה 1973, עמ' 95.
³⁴⁸ פריחה 1973, עמ' 95; אלבוטתאני, מילון, עמ' 466 ציין שבערבית עיראקית מדוברת הפועל קיים; דווי, I, עמ' 759; ברתלמי, I, עמ' 392; חביקה 1939, עמ' 334 חביקה הביא את הפועל בהוראה נוספת

שטף במים, ניקה' והוא העיר שהמילה ארמית. כמו כן, אלמוצלי הביא את הצורה והעיר שהיא המונית.³⁴⁹ אלברג'וטיי הביא אותו בלהג הערבי הפלסטיני בהוראה הראשונה ולא הזכיר הוראה שנייה.³⁵⁰ יש לציין, שבערבית הספרותית אין תיעוד לפועל זה. בלאו העיר שבערבית אין המקבילה האטימולוגית *سطف*. הוא הדגים בצורה מעניינת מקרה של טעות שחדרה לספרות המדעית, בזה שחלק מן המילונים הקבילו את הצורה *سطف*. ברם צורה זו אין לה תיעוד במילונאות הערבית הקלאסית. לדעתו זוהי טעות סופר.³⁵¹ ואשר לצורת הפועל הערבי עם השי"ן. הוא העיר שזוהי צורה שאולה, כעדות השורק. הצורה קיימת במקרא ב-ויקרא טו 11; ב-תהלים סט 3 בלאו ציין שהפועל קיים בארמית היהודית ובארמית השומרנית.³⁵² כידוע, בלשון חז"ל קיים פועל זה. לוי ציין שהפועל הארמי 'שטף' מציין משמעות זו והקביל אותו לצורת 'שטף' העברית.³⁵³ סוקולוף הביא אף בארמית הא"י את הפועל 'שטף' בהוראה של 'לרחוץ'.³⁵⁴ הנחתו של בלאו שפועל זה היה מעוגן היטב בארמית מסבירה את תפוצתו בלהגים הערביים.

לעומת זה, בערבית נוצרית מדוברת קיימת הוראה נוספת של 'חתך', פצע'. בענ"מ אומרים *il 'zaze šatfatlu iğru* (=הזכוכית חתכה את רגלו). וגם בהקשר של חטיבת עצים. המילונים הערביים הלהגיים הביאו את ההוראה הזאת. אלבוטאני הביא: *شَطَفَ الحطب أي قطعَه* (=קוסס את העצים). *شَطَفَ* משמעה 'חתיכה של עץ'. הווא הביא את הפועל הזה כמחודש בהוראה של 'לחתוך'.³⁵⁵

יש לציין, שבסורית קיים הפועל 'שטף' בהוראה של 'חתך', פצע'. הגלוסרים הסוריים הקלאסיים של בר-עלי ושל בר-בהלול הביאו אותו בהוראה של 'מרט', הפשיט עור'.³⁵⁶ אף

במשמעות 'חתך עץ', 'חטב עצים'; הווא, מילון עמ' 365 העיר שזה שורש חדש המשמש בלהג של ערביי סוריה בשתי הוראות: א. חתך, הפריד ב. רחץ, ניקה במים.

³⁴⁹ אלמוצלי 1935, עמ' 57; אלברקי 1972, עמ' 286.

³⁵⁰ אלברג'וטיי 2001, עמ' 678.

³⁵¹ בלאו 1996, עמ' 206 – 207.

³⁵² שם.

³⁵³ לוי, IV, עמ' 542 – 543.

³⁵⁴ סוקולוף 1990, עמ' 545.

³⁵⁵ אלבוטאני, מילון, עמ' 466; דווי, I, עמ' 759 הביא את הפועל הזה בשתי ההוראות של לשטוף והצורה השמנית חתיכה של עץ; הווא, מילון, עמ' 365.

³⁵⁶ בר-עלי, II, עמ' 429; בר-בהלול, II, עמ' 1946 ציין שוטפא במשמעות *تَشْرِيح* (נתיחה); בעמ' 1967 'שטפא' 'מריטה', 'הפשטת עור'.

במילונים החדשים הוא מתועד. כך, למשל, פיין-סמית וכוסטאז ציינו את הפועל שטף במשמעות 'חתך, פתח, פצע'.³⁵⁷ לסיכום, לפנינו פועל שאול בערבית המדוברת משני מקורות האחד הארמית, והשנייה מן הסורית. והוא משמש בשתי הוראות אחת מן הארמית במשמעות 'ניקה במים', והשנייה מן הסורית במשמעות 'חתך'. בזה הפועל בענ"מ הפך לפועל פוליסמי, המציין מספר הוראות.

82. شَعْرِيَّة / ša'riyye (שער)

המילה משמשת בענ"מ במשמעות 'שער'. אלברג'ות' לא הביא את המילה במילון על הלהג הערבי הפלסטיני. אף במילונים הקלאסיים היא לא נזכרה. לעומת זה, בלהג הערבי של סוריה ולבנון המילה קיימת. אלבוטאני הזכיר *ša'riyye* במשמעות 'רשת מעץ לסגירת פתח'. דווי וברתלמי הביאו את המילה בהוראה זו.³⁵⁸ כמו כן, המילון "אלמנג'ד" הביא את המילה במשמעות זו. אף פריחה קישר את המילה לצורה העברית 'שער'. עבד-אלרחים העיר שהיא מילה עברית הקיימת בערבית המדוברת בסוריה.³⁵⁹ ראוי לציין, שהמקבילה האטימולוגית לצורה העברית 'שער' היא המילה הערבית شَعْر, ובארמית 'תרעא' בסורית 'תרעא'. ההשוואה שלהלן מסבירה זאת:³⁶⁰

עברית	ארמית	סורית	פיניקית	אוגריתית	ערבית	ערבית מדוברת
שער	תרעא	תרעא	שער	<i>šgr</i>	شَعْر	شَعْرِيَّة

בהנחה והמילה *ša'riyye* קשורה במילה העברית 'שער' היא נחשבת למשקע עברי בערבית המדוברת במרחב הסורי א"י. יש לציין, שבערבית הספרותית צורה של 'שעריה' אינה קיימת. זה מחזק את הטענה של פריחה, המקשר את המילה לעברית. בערבית המדוברת המילה חל בה סיגול מורפולוגי למשקל הערבי فَعْلِيَّة.

³⁵⁷ פיין-סמית, מילון, עמ' 573; כוסטאז, מילון, עמ' 366.

³⁵⁸ אלבוטאני, מילון, עמ' 469; דווי, I, עמ' 763; ברתלמי, I, עמ' 393.

³⁵⁹ עבד-אלרחים 2003, III, עמ' 843.

³⁶⁰ קוהלר-באומגרטנר, IV, עמ' 1491.

83. شَقْلَب / šaqlab (הפך)

הפועל הזה משמש בענ"מ – *ilwalad tšaqlab 'an 'ittahet* (=הילד התהפך ונפל מעל המטה).

הצורה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. לעומתם, היא קיימת במילונים הלהגיים המאוחרים. כך, למשל, דוזי הסתמך על בוקטור והביא את הפועל במשמעות 'קפץ והתהפך', הוא ציין שהפועל במשקל 'שפעל' מן השורש *شَقْلَب*. אף ברתלמי הביא את הצורה במשמעות זו וציין שהיא בבניין 'שפעל', והוסיף שהוא בניין ארמי ומקבילו בערבית הבניין "*saf'ala*". גם הווא הביא את הפועל וציין שהוא משמש בערבית המדוברת של סוריה. כמו כן, פריחה הזכיר את הפועל הזה וציין שהוא משמש בערבית המדוברת הלבנונית. אף אלברגיות הביא אותו במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני.³⁶¹

84. شَقِيف / šqīf (סלע, צוק)

מילה זו קיימת בענ"מ במשמעות 'סלע, צוק'. אלברגיות ציין שהיא ספרותית ומשמשת בלהג הערבי הפלסטיני.³⁶² המילה לא נזכרה במילון "לסאן אלערב". היא נזכרת ע"י אלבוטאני במשמעות 'סלע', דוזי הלך בעקבותיו וציטט אותו. אף ברתלמי השווה לסורית והביא את המילה 'שקיפא' בהוראה זו. גם המילון "אלמנג'ד" הביא אותה כמילה סורית המשמשת בערבית המדוברת.³⁶³ חביקה, בספרו על המשקעים הסוריים בערבית של סוריה והלבנון, העיר שהמילה היא סורית ושאלה בערבית. בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא 'שקיפא' במשמעות 'סלע', "השקפים והסלעים" (אהלות פ"ח מ"ב).³⁶⁴ גלוסקא העיר שהמילה 'שקיף' היא ארמית ואינה בלהגים הכנעניים ואף אינה במקרא. היא עולה לראשונה בלשון התנאים.³⁶⁵ בסורית היא קיימת בר-עלי ובר-בהלול הביאו אותה בגלוסרים שלהם

³⁶¹ דוזי, I, עמ' 775; ברתלמי, I, עמ' 400, הווא, מילון, עמ' 372; פריחה, 1973, עמ' 97; אלברגיות 2001, עמ' 689.

³⁶² אלברגיות 2001, עמ' 689.

³⁶³ אלבוטאני, מילון, עמ' 475; דוזי, II, עמ' 775; ברתלמי, I, עמ' 399; אלמוג'ד, מילון, עמ' 397.

³⁶⁴ לוי, IV, עמ' 605.

³⁶⁵ גלוסקא 1999, עמ' 274.

במשמעות 'צוק סלעים'.³⁶⁶ מכל התיאור הזה עולה שהמילה היא ארמית/סורית שאולה בערבית המדוברת.

85. شكارا / škara (חלקת אדמה קטנה לעיבוד חקלאי)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'חלקת אדמה קטנה לעיבוד' *kul wahed* אלברגיות' הביא את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני והעיר, שבערבית המדוברת היא משמשת במשמעות 'חלקת אדמה קטנה לעיבוד חקלאי'.³⁶⁷ אף במדוברת של לבנון, סוריה ועיראק היא קיימת. אלבוטאני העיר שהמילה משמשת במדוברת של לבנון וסוריה. דו"ז הלך בעקבותיו וציטט אותו. גם ברתלמי הביא את המילה והשווה אותה לסורית. בערבית הלבנונית ציין פריחה שהמילה שאולה מן הסורית בהסתמכו על פג'אלי ועל חביקה. הוא הקביל אותה לאכדית.³⁶⁸ ראוי לציין, שבערבית העיראקית היא קיימת כפי שהזכיר אלבכרי *škağa* כמילה ארמית בלהג הבגדאדי במשמעות זו.³⁶⁹ אף באקר, בספרו על המורשת הלשונית העיראקית, הביא את המילה וציין שהיא משמשת בערבית העיראקית ומקורה מן האכדית, אשר חדרה אליה מן השומרית.³⁷⁰ כאמור, המילה היא אכדית במקורה. קאופמן העיר שהמילה *iškaru* היא משקע אכדי בתוך הארמית. וככל הנראה, דרך הארמית היא חודרת לערבית המדוברת.³⁷¹

86. شلع / šala (עקר, שלף)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'להוציא ולעקור'. ברתלמי הביא את הפועל הזה במשמעות 'סידק'. גם פריחה הביא אותו בערבית המדוברת הלבנונית במשמעות 'תלש, עקר בחוזקה'. אף אלמוצלי הביא את הפועל בערבית העיראקית במשמעות 'עקירה', והעיר שפועל זה הוא המונח.³⁷² יש לציין, שבמילונים הערביים הקלאסיים אין תיעוד לפועל זה. חביקה

³⁶⁶ בר-עלי, II, עמ' 451; בר-בהלול, II, עמ' 2003.

³⁶⁷ אלברגיות' 2001, עמ' 691 הוא הביא בתי שירה שבהם מילה זו משמשת.

³⁶⁸ אלבוטאני, מילון, עמ' 476; דו"ז, I, עמ' 777; ברתלמי, I, עמ' 401, פריחה 1973, עמ' 97.

³⁶⁹ אלבכרי 1972, עמ' 293.

³⁷⁰ באקר 2001, עמ' 14 הוא ציין שהמילה אכדית והוסיף שמקורה בשומרית.

³⁷¹ קאופמן 1974, עמ' 59 ציין *iškaru* באכדית.

³⁷² פריחה 1973, עמ' 98; אלמוצלי 1935, עמ' 59.

הביא את הפועל כמשקע סורי בערבית במשמעות של 'עקירת אבנים'.³⁷³ אלברגיותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא את הפועל הזה במשמעות זו.³⁷⁴ רדא קישר את הצורה לערבית הספרותית בהסבירו זאת שפועל זה חל בו חילוף בין שי"ן לקו"ף כלומר הצורה היא *قَلَعَ*. אמנם קיים בערבית פועל זה במשמעות תואמת. ככל הנראה, רדא מסתמך על המעתק שחל בחלק מן הלהגים הערביים בין קוף לבין שי"ן, אך נשאלת השאלה: אם הצורה קיימת בסורית האם שם גם חל אותו מעתק? לדעתי, טענתו של רדא דחוקה. בסורית קיימת הצורה 'שלעא' במשמעות של 'בלט החוצה'; 'הוציא ועקר אבנים', כך הביא פיין-סמית.³⁷⁵ בהנחה והצורה סורית ניתן לראות בה משקע סורי בערבית המדוברת.

87. شَلَف / šalaf (שָלַף, הוציא)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'שלף או הוציא בחוזקה', *šalaf ilgarse* שלף את השתילי. אלברגיותי הביא את המילה במשמעות 'חטף' והעיר שהיא משמשת בערבית המדוברת.³⁷⁶ דוזי הביא את המילה במשמעות 'השליך', 'הניח'. גם ברתלמי הביא זאת. אף פריחה הביא אותה בערבית המדוברת הלבנונית.³⁷⁷ חביקה ייחס את המילה לסורית, באותה הוראה.³⁷⁸ ראוי לציין, שבמילונים הערביים הקלאסיים המילה אינה קיימת. המקבילה האטימולוגית הקיימת היא *سَلَب*. בלשון חז"ל הפועל קיים. לוי הביא 'שָלַף' בארמית במשמעות 'הוציא, חלץ'.³⁷⁹ ובסורית היא קיימת. בר-בהלול הביא אותה בצורת פועל 'שלף' במשמעות 'הוציא'.³⁸⁰ מכאן עולה, שהצורה בערבית המדוברת תואמת את הצורה הסורית.

88. شَلَف / Šelf (שדה שנקצר ועדיין לא נחרש לזריעה חדשה)

הפלאחים בעיבוד האדמה משתמשים בז'רגון מלים אופייני להם. כאן לפנינו דוגמה של מילה המשמשת לציון אדמה גסה לא חרושה *rd Šelf*. בספרו של אלמבייד על תפוצת המשל

³⁷³ חביקה 1939, עמ' 335-336

³⁷⁴ אלברגיותי 2001, עמ' 694.

³⁷⁵ פיין-סמית, מילון, עמ' 582.

³⁷⁶ אלברגיותי 2001, עמ' 98.

³⁷⁷ דוזי, I, עמ' 782; ברתלמי, I, עמ' 404; פריחה 1973, עמ' 98.

³⁷⁸ חביקה 1939, עמ' 336.

³⁷⁹ לוי, IV, עמ' 565.

³⁸⁰ בר-בהלול, II, עמ' 1983.

העממי הפלסטיני הביא את המילה הזאת בפתגם: ³⁸³ الأرض الشلف بدها حسيب طايب (=אדמה קשה צריכה יתד חדה לחרישה). יש לציין, שמילה זו אינה קיימת בערבית במשמעות זו. המילונים הקלאסיים והמילונים המאוחרים לא תיעדו אותה בהוראה זו. לעומת זה, המילה קיימת בלשון חז"ל. שְלֵף- "שדה שנקצר ועדיין לא נחרש לזריעה חדשה". לוי הביא את המילה בכתוב: "משל לבת מלך שהיתה מלקטת בשלפים נמצא המלך עובר והכיר שהיא בתו" (מדרש שיר השירים ו 12). ³⁸⁴ המילה חודרת לערבית המדוברת מלשון חז"ל.

89. شلفة / šelfe (מוט, מקל)

מילה זו קיימת בענ"מ במשמעות של 'מוט ברזל או מקל' *darabu bšelf ḥaded brasu* (=הכה אותו בראשו במוט ברזל). היא קיימת בלהגים של סוריה, לבנון ועיראק. אלבוטאני הביא את המילה והעיר שהיא משמשת בפי הדיוטות במשמעות זו. דווי הלך בעקבותיו וציטט אותו. גם ברתלמי הביא זאת. ³⁸⁵ אלברג'ותי הביא אותה במילון על הלהג הערבי הפלסטיני, וציין שהיא מילה וולגרית ושאלה מן הסורית. ³⁸⁶ בערבית הלבנונית הביא פריחה אותה. כמו כן, אלמוצלי הביא אותה בלהג של אלמוצל. ³⁸⁷ כמו כן, בסורית הביא אותה בר-בהלול במשמעות 'להב הסכין'. ³⁸⁸ מכל המתואר לעיל משתקף שהצורה המשמשת במדוברת תואמת את הצורה הארמית/הסורית.

90. شلفون / Šalfūn (ילד קטן)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'ילד קטן', 'עלם'. *kan ilwalad šalfūn* (=הילד היה עלם כאשר נפל בבור). אלברג'ותי לא הזכיר את המילה. היא קיימת בלהג של סוריה והלבנון. אלבוטאני הביא אותה במילון כמילה המשמשת בפי הדיוטות. ודווי הלך בעקבותיו וציטט אותו. גם ברתלמי הביא את המילה והשווה עם הסורית וציין, שהיא בתוספת צורן ההקטנה הסורי. אף פריחה הביא אותה והעיר, שהיא במשמעות של 'ילד קטן'. גם מבארכה, בספרו "משקעים סוריים בערבית המדוברת בלשון

³⁸³ אלמבייד 1986, עמ' 68.

³⁸⁴ לוי, IV, עמ' 566 הביא שדה-שלף; יסטרוב 1950, עמ' 1587.

³⁸⁵ אלבוטאני, מילון, עמ' 479; דווי, I, עמ' 763; ברתלמי, I, עמ' 408.

³⁸⁶ אלברג'ותי 2001, עמ' 694.

³⁸⁷ פריחה 1973, עמ' 98; אלמוצלי 1935, עמ' 59.

³⁸⁸ בר-בהלול, II, עמ' 1983; פיין-סמית, מילון, עמ' 582.

"צדד", הביא את המילה 'שלפונא' בהוראה של 'ילד קטן'.³⁸⁷ חביקה ציין שהמילה שאולה בערבית המדוברת מן הסורית והיא קיימת בסורית במשמעות 'ענף חדש וטרי' ובהשאלה משמשת במשמעות 'ילד קטן'.³⁸⁸ אם כן, המילה היא סורית שאולה בערבית המדוברת.

91. شلهب / šalhab (שלהב)

פועל זה משמש בעניימ במשמעות 'נעשה חס': *šalhabat ʿiddinya* (=מזג האוויר התחמם מאד). אף משתמשים בפועל זה לתיאור פרות שבשלו וצבעם האדים: *šalhabet ʿilbandora* (=העגבניות האדימו). אלברג'ותי הביא את הצורה בערבית המדוברת בלהג הפלסטיני, וציין שהיא מביעה את המשמעות של 'אדמימות' ביחס לעגבניות.³⁸⁹ גם רדא בספרו על מלים הקיימות בערבית המדוברת וזיקתן לספרותית הביא אותה כמילה שאולה מן הסורית ומשמשת בפי הדיוטות.³⁹⁰ בערבית הלבנונית המילה קיימת ברתלמי הזכיר שבלהג של לבנון הצורה קיימת והוא השווה אותה לצורה הסורית 'שלהב'. כמו כן, פריחה הביא אותה וגזר אותה מן השורש لَهَب והשווה לסורית ועם הצורה העברית 'שלהבת'. הוא הסתמך על פג'אלי ועל חביקה אשר ייחסו את הצורה לסורית.³⁹¹ ראוי לציין, שבערבית הקלאסית הצורה אינה קיימת. אף אלבוטתאני לא הביא אותה במילונו. הצורה היא בבניין 'שפעל'. בניין זה נדיר מאד בערבית הקלאסית. מספר הפעלים הקיימים בערבית הספרותית בבניין זה, כפי שנוזכר במילון "לסאן אלערב", הוא שניים: شَبَّرَق 'חידד את הסכין' ו- شَشَقَل (=שקל). הבניין המקביל בערבית הוא سَقَل. ככל הנראה, הבניין 'שפעל' שאול מן הארמית, ובארמית הוא שאול מן האכדית כפי שהעיר רבין.³⁹² בלשון חז"ל הפועל קיים. לוי הביא שתי וואריאציות, האחת 'שלהב', והשנייה 'צלהב'. סוקולוף הביא צורת 'צלהב' בארמית א"י.³⁹³ בתרגום הארמי ל-ויקרא יג 32: תרגמו "מצלהב" ול-תהלים נ 3: "אש לפניו תאכל" תורגם

³⁸⁷ אלבוטתאני, מילון, עמ' 479; דווי, II, עמ' 782; ברתלמי, I, עמ' 405; פריחה 1973, עמ' 98 הוא הביא אותה וציין שהמילה בתוספת צורן ההקטנה בסורית; מבארכה 1999, עמ' 298.

³⁸⁸ חביקה 1939, עמ' 336.

³⁸⁹ אלברג'ותי 2001, עמ' 695.

³⁹⁰ רדא 1981, עמ' 309.

³⁹¹ ברתלמי, I, עמ' 406; פריחה 1973, עמ' 99 הוא ציין שהצורה היא בבניין שפעל מן השורש 'להב' בסורית קיימת צורת שלהבותא, ובעברית שלהבת.

³⁹² ראה רבין 1969, עמ' 190.

³⁹³ לוי, IV, עמ' 558; 190- כאן נזכר הפועל 'צלהב' אולי מעתק של ש/ש < צ; סוקולוף 1990, עמ' 464.

"אשתא קדמוי תצלהב". לוי הביא את צורת 'צלהב' מן 'להב' וציין שהיא דומה לצורת שפעל. ואילו אבן שושן גזר אותה מן הצורה 'צהב' והעיר שזוהי אנאלוגיה לצורת 'שלהב'.³⁹⁴ בעברית קיימת צורת 'שלהבת'. קוטשר ציין שצורה זו שאולה מן הארמית.³⁹⁵ פג'אלי ציין שהשורש 'להב' קיים בערבית ובארמית, אך הבניין השכיח בערבית הוא *saḥāla* ובארמית *šafāla*. כידוע, בסורית הצורה קיימת. כך, למשל, בגלוסרים הסוריים של בר-עלי ושל בר-בהלול צוין 'שלהביתא' במשמעות 'חום, אש'.³⁹⁶ אם כן, המילה שאולה מבחינת התצורה מן הארמית/הסורית ועצם קיומה בארמית ובלהגיה ומציאותה באזורים שהושפעו מן הארמית מחזק את הטענה שהמילה שאולה מן הארמית לתוך הערבית המדוברת.

92. شلوط / *šalwaṭ* (חרד)

פועל זה משמש בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'חרד', צלה על האש'. *baddy a šalwet* (*izzaglōl* =) ברצוני לצלות את הגוזל על האש). ברתלמי רשם את הצורה, אך לא ציין משמעות ולא העיר עליה.³⁹⁷ גם אלברג'ותי לא הביא את הצורה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. ראוי לציין, שבערבית הקלאסית אין תיעוד לפועל זה. לעומת זה אלבוטאני הביא את הצורה *شلوط* במשמעות 'צלה על האש'. גם פריחה הביא את הפועל בערבית המדוברת בלבנון.³⁹⁸ אבישור הביא את הפועל בערבית היהודית העיראקית בהוראה של 'חרד, חשף לאש'.³⁹⁹ יש להעיר, שבסורית קיימת צורת 'שלהט' וסביר להניח שהמילה שאולה מן הסורית, מאחר ואין לה תיעוד במילונים הערביים והיא משמשת במדוברת.

93. شط / *šamaṭ* (1) היכה (2) גנב (3) צמח וגדל

פועל זה משמש בענ"מ בצפון הארץ במספר משמעויות (1) היכה; (2) גנב; (3) צמח וגדל. כך אומרים: *šamaṭu kaf* (= סטר לו), *šamṭlu 'il-masare* (= גנב לו את הכסף), *šamaṭ tul* (= גדל וארך). אלברג'ותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא את ההוראה הראשונה

³⁹⁴ לוי, VI, עמ' 190; אבן-שושן, מילון, ערך 'צלהב'.

³⁹⁵ קוטשר 1959, עמ' 287, הוא ציטט את נילדקה.

³⁹⁶ בר-עלי, II, עמ' 436; בר-בהלול, II, עמ' 1979.

³⁹⁷ ברתלמי, I, עמ' 406.

³⁹⁸ פריחה 1973, עמ' 99.

³⁹⁹ אבישור 2004, עמ' 167.

של 'היכה' ולא הביא את ההוראות הנוספות המשמשות בערבית המדוברת בצפון.⁴⁰⁰ לעומתו, אלבוטתאני הביא את שלוש ההוראות של פועל זה, והעיר שהן משמשות בערבית המדוברת. דוּזי הלך בעקבותיו וציטט אותו. גם ברתלמי הביא את הצורה הזאת בהוראות של: 'היכה', 'צמח וגדל' ו 'הוציא, עקר'. אף פריחה הביא את הפועל בהוראות אלה והסתמך על אלבוטתאני ועל חביקה.⁴⁰¹ כידוע, בסורית הפועל משמש במשמעות 'עקר, מרט, הרים, שלף'. בר-עלי בגלוסרו מן המאה ה-9 הביא הוראות אלה.⁴⁰² מזה משתקף שהשימוש של פועל זה בצפון הארץ תואם את ההוראה שבסורית ובה ניתן לראות בו פועל שאול מן הסורית.

94. شَنَار / šunnār (עוף החוגלה)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות של 'עוף החוגלה'. היא נזכרת במשלים העממיים. בשירה העממית אומרים:⁴⁰³ لاقول القول من تحت الزنانيري / على برودتي ترمي الشنانيري (=אומר ואגלה מתחת למותניים, היא משליכה על רובי את החוגלות).

יהודה הביא את המילה הזאת במשלים מפי אכרי א"י הערבים: "פי אדר בביצו אלפראך ובידחי אלשנאר (=באדר תטלנה התרנגולות ביצים והשכלי 'חוגלה' יכין מרבץ לדגירה); "בְּשֶׁהַר אֶדְאָר בִּיקָאקִי אֶלְשֶׁנָּאֵר" (=בחדש אדר יקרא השכלי). אף עראף הביא משל בהקשר של חודש אדר: "بَادَارُ بَبِيضُ أَصْغَرُ الشَّنَار" (=באדר מטילים ביצים קטני השכלי).⁴⁰⁴ אלברגיותי הביא את הצורה בלהג הערבי הפלסטיני: الشنار-طائر الحجل الموجود بكثرة في فلسطين (=עוף החוגלה המצוי בפלסטין).⁴⁰⁵ יש לציין, שאין לה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, אלבוטתאני זיהה את המילה עם החיה 'סנור' ממיני החתוליים.⁴⁰⁶ לעומתו, פרנקל העיר שהמילה שאולה בערבית הספרותית מן הארמית 'שונרא'.⁴⁰⁷ כך, למשל, בלשון חז"ל ציין לוי, 'שונרא'; 'שונרתא': "ספק כלבא ספק שונרא".⁴⁰⁸ בסורית

400 אלברגיותי 2001, עמ' 698.
401 אלבוטתאני, מילון, עמ' 481; דוּזי, I, עמ' 787; ברתלמי, I, עמ' 408; פריחה 1973, עמ' 99.
402 בר-עלי, II, עמ' 440; בר-בהלול, II, עמ' 1986.
403 עלוש 2001, עמ' 289.
404 יהודה 1990, משלי ערב, I, עמ' צט; קו, העיר שהשכלי הוא שמו של אחד מן העופות ממיני השלו שנזכרו בתלמוד, סבורים שהוא עוף חוגלה. בערבית של א"י הוא בהוראת 'חוגלה'; עראף 1996, עמ' 837.
405 אלברגיותי 2001, עמ' 701.
406 אלבוטתאני, מילון, עמ' 433.
407 פרנקל 1886, עמ' 112, הוא ציין שהמילה היא במשקל פעול המציין הקטנה عجول, خنوس.
408 לוי, IV, עמ' 587.

המילה קיימת. בר-עלי ציין שונרא וכוסטאז הביא את המילה בסורית במשמעות 'חתול'.⁴⁰⁹
בערבית המדוברת המילה משמשת במשמעות 'עוף החוגלה'. טלשיר ציין שהמילה 'שונרא',
'שונרתא' شَنَار בהוראה של חייה.

95. شوب / Šōb (חום לוהט)

המילה šōb משמשת בענ"מ במשמעות של 'חם מאד'. *šōb ktīr, ḥam iddenya* (=מזג
האוויר חם מאד). דווי הביא את המילה בהסתמכו על פיין-סמית, אשר העיר שהיא מן
הסורית. אף ברתלמי הביא אותה והשווה לסורית.⁴¹⁰ כמו כן, אלברג'ותי במילונו על הלהג
הערבי הפלסטיני הביא את הצורה בערבית המדוברת והעיר שהיא מן הסורית.⁴¹¹ המילה
קיימת בפתגמים הערביים. כך תיעד אלמבייד בספרו על המשלים העממיים הפלסטיניים:
سنة الشوب بتلبس التوب (=בשנת החום התכסה בבגד- כדי לשמור את הגוף מן השמש).⁴¹² גם
בערבית המדוברת בלבנון היא קיימת. פג'אלי, חביקה ופריחה הביאו אותה. ובמדוברת של
אלמוצל היא קיימת כפי שהזכיר אלמוצלי.⁴¹³ ראוי לציין, שבסורית המילה קיימת.
הגלוסרים הסוריים של בר-עלי ובר-בהלול הזכירו אותה במשמעות 'רוח דרומית חמה
מאד'.⁴¹⁴ בפשיטתא המילה קיימת כתרגום למילה העברית 'שרב' שב-ישעיהו מט 10: 'ולא
נבא אנון שובא ושמשא'. רצהבי הזכיר שרס"ג השתמש במילה זו כתרגום למילה העברית
'שדפון'. אף רס"ג השתמש בצורת פועל גזור מן השם הזה, ב-בראשית מא 6: 'והנה שבע
שבליים אחרות דקות ושדופות קדים', 'וכאן סבע סנבלאת אכר דקאק משובה בריח
אלקבול'.⁴¹⁵ גם בתרגום נביאים אחרונים בערבית יהודית בבליית וסורית, שההדיר אבישור
ב-חגי ב 17: תרגמו את המילה העברית 'שדפון' במילה 'שוב'.⁴¹⁶ אם כן, המילה היא
ארמית/סורית, חדרה לערבית המדוברת.

⁴⁰⁹ בר-עלי, II, עמ' 444; כוסטאז, מילון, עמ' 363.

⁴¹⁰ דווי, I, עמ' 797; ברתלמי, I, עמ' 414.

⁴¹¹ אלברג'ותי 2001, עמ' 705.

⁴¹² אלמבייד 1986, עמ' 42.

⁴¹³ פריחה 1973, עמ' 101; פג'אלי 1919, עמ' 29; חביקה 1939, עמ' 338; אלמוצלי 1935, עמ' 59; עבד-
אלרחים 2003, III, עמ' 886.

⁴¹⁴ בר-עלי, II, עמ' 415 ובהערה 14 ציין רוחא דשובא; בר-בהלול, II, עמ' 1939 ציטט את מרזוי אשר הוסיף

שבערבית המדוברת אומרים شوب; פיין-סמית, מילון, עמ' 562.

⁴¹⁵ רצהבי 1985, עמ' 88.

⁴¹⁶ אבישור 2000, עמ' 135.

96. سُورَة / *šūrah* (שורה)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ. שמעתי אותה מפי האינפורמנט רג'א האשול: *šuret* *izzatūn* (= שורה של עצי זית). אלברג'ותי לא הזכיר את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף במילונים הערביים הקלאסיים היא לא נזכרה. לעומתם, במילונים הערביים הלהגיים היא כן מתועדת. כך, למשל, אלבוטאני הביא את המילה כשגורה בפי הדיוטות במשמעות 'שורת עצים'. דווי וברתלמי הביאו את המילה והשוו אותה לסורית במשמעות 'קיר', 'חומה'. המילון אלמנג'ד הביא אותה בערבית המדוברת בלהג של סוריה והלבנון, אף פריחה הביא אותה במשמעות זו.⁴¹⁷ המילה קיימת בארמית יהודית ובסורית. בלשון חז"ל לוי הזכיר אותה, וגם סוקולוף הביא אותה בסורית א"י.⁴¹⁸ כמו כן, בסורית היא קיימת במשמעות 'גדר'. יש לציין, שבערבית הספרותית המקבילה האטימולוגית למילה היא *سورة* / *סור*. מכל האמור לעיל, עולה שהמילה שאולה מן הארמית/הסורית לתוך הערבית המדוברת.

97. شَوْشَح / *šōšah* (התנוסס, הניע ידיו למעלה)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'התנוודד והתנוסס למעלה'. *wen hek hada 'ilfore'* *mšošeḥ fi 'ilfaḍa* (= היכן ענף זה מתנוסס למעלה בחלל). אלבוטאני ציין שבפי הדיוטות פועל זה משמש ודווי הלך בעקבותיו וציטט אותו.⁴¹⁹ ברתלמי הזכיר את הפועל הזה בערבית הלבנונית במשמעות 'התנוודד לכאן ולשם'.⁴²⁰ אף אלברג'ותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הזכיר *شَوْشَح* וציין שצורה זו מביעה בערבית המדוברת משמעות של 'התנוסס והתנועע'. גם מבארכה הביא את הפועל הזה בערבית הסורית. ופריחה הביא זאת בערבית הלבנונית.⁴²¹ יש לציין, שבסורית השורש 'שוח' קיים במשמעות 'צָמַח וגָדַל'. בר-עלי הביא

⁴¹⁷ אלבוטאני, מילון, עמ' 448 ציין שבפי הדיוטות *الشورة* שדרה של עצים; דווי, II, עמ' 799; ברתלמי, II, עמ' 415; פריחה 1973, עמ' 102; אף בספרו על התרבות החומרית הנעלמת בלבנון הביא את המילה *شوار* וברבים *شوارات*.

⁴¹⁸ לוי, IV, עמ' 525 "אילו תלמידי חכמים שהיו עשויין שורות שורות ככרס" (ברכות ד ז ד); סוקולוף 1990, עמ' 542. פיין-סמית, מילון, עמ' 568.

⁴¹⁹ אלבוטאני, מילון, עמ' 487.

⁴²⁰ ברתלמי, I, עמ' 416.

⁴²¹ אלברג'ותי 2001, עמ' 707; מבארכה 1999, עמ' 309; פריחה 1973, עמ' 102.

את השורש הזה בהוראה של 'צמח וגדל'.⁴²² כמו כן, פיין סמית הביא "זרעא דשוחין" בהוראה של צמחים פורחים. גם חביקה העיר שהפועל הזה מקורו בסורית והוא שאול בערבית המדוברת מן הסורית.⁴²³ לעומתו, בלאו השווה לשורש העברי 'שוח'. "לשוח בשדה" כמילה יחידאית ב-בראשית כד 63. בלאו העיר שנילדקה קישר את הצורה לפועל הערבי *ساح* בהוראה של 'התהלך'. הוא הוסיף וציין שבלהגים קיים פועל ערבי עם שי"ן ימנית *شاح* בהוראה של 'הניע את זרועותיו'. והוא מתאים לפי מעתקי ההגאים לפועל העברי.⁴²⁴ אם כן, הצורה שבמדוברת תואמת את הצורה שבסורית ואילו הצורה שבמקרא תואמת את הצורה הספרותית *ساح*.

98. صاعور / *ṣā'ūr* (שעיר / גדי)

מילה זו משמשת בענ"מ בא"י במשמעות 'גדי' *dabāḥna ṣā'ūr 'al 'īd* (=שחטנו גדי לרגל החג). אלבוטאני הזכיר שהמילה משמשת בערבית המדוברת במשמעות 'גדי עזים'. דווי הלך בעקבותיו וציטט אותו.⁴²⁵ המילה משמשת בהגייה קלה ובהגייה נחצית. כך, למשל, הביא אותה פריחה *ṣā'ūr* והוא קישר אותה למילה העברית 'שעיר'. גם אלברג'וטי הביא אותה בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות 'גדי'.⁴²⁶ עבד-אלרחים הביא את המילה במילון המקיף שלו על הערבית המדוברת בסורית והעיר שהיא מן העברית.⁴²⁷ ראוי להעיר, שהמילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. רס"ג השתמש במילה 'עתוד' כתרגום למילה 'שעיר' שב-בראשית לו 31, שהיא ספרותית וקיימת בלהג הערבי הפלסטיני בגדה המערבית כפי שהזכיר אותה אלברג'וטי.⁴²⁸ בתרגום הערבי השומרוני המילה נזכרת בצורת *سيعور* 'ב-

⁴²² בר-עלי, II, עמ' 418.

⁴²³ פיין-סמית, מילון, עמ' 564; חביקה 1939, עמ' 328 הוא ציין *شاحت العين = كثرة النظر والتطلع* (=הרבה להביט ולנעוץ עין).

⁴²⁴ בלאו 1996, עמ' 233.

⁴²⁵ אלבוטאני, מילון, עמ' 411; דווי, I, עמ' 655.

⁴²⁶ אלברג'וטי 2001, עמ' 610.

⁴²⁷ עבד-אלרחים 2003, II, עמ' 724.

⁴²⁸ שם, עמ' 810 הוא העיר שהיא מילה מדוברת. כמו כן, במילון "לסאן אלערב" המילה קיימת.

בראשית לו 31: "ואخذ تونية يوسف ودبحوا سيعور وغمسوا التونية في الدم". המילה *סיעור* היא במשקל *ṣay ūl*. בן-חיים העיר שצורה זו לא נזכרה במילונים הערביים.⁴²⁹

99. صرار / *ṣarār* (אבני חצץ, אבנים קטנות)

מילה זו משמשת בענ"מ בהוראת 'אבנים קטנות ומחודדות'. *īštarena ṣarār wramel* (=קניניו חצץ וחול). אלברג'וטי הביא את המילה בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות 'אבנים קטנות ומחודדות'.⁴³⁰ רס"ג השתמש במילה זו וציין שהיא מילה להגית המאפיינת את להג ערביי סוריה וא"י. בתרגומו למילה 'צרור' ב-משלי כו 8: הוא תרגם 'צראר' ובפירושו הוא אומר: "יסמי אלחגיר אלצגיר באלשאם צרארא" (=האבן הקטנה מכנים אותה בסוריה צרארא).⁴³¹ המקבילה האטימולוגית למילה 'צרור' בערבית היא *ظُرّ* במשמעות 'אבן קטנה'. הופקינס כתב מאמר בו התייחס למילה 'צראר' וציין אותה כמשקע כנעני עתיק שנשתמר בערבית המדוברת בקרב ערביי א"י. הוא ציין שהצורה חורגת מן הצורה הספרותית ותואמת את הצורה הכנענית או העברית.⁴³²

100. صرافة / *ṣarrāfe* (ארגז מעץ)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'ארגז מעץ ששמים בתוכו חפצים אישיים'. אלברג'וטי לא הזכיר את ההוראה של הצורה הזאת. לעומתו, דווי ופריחה הביאו את הצורה בהסתמכם על אלבוסתאני, אשר ציין שהמילה משמשת בערבית המדוברת בהוראה זו.⁴³³ גם ברתלמי הביא את המילה במשמעות 'תיבה, קופסה'.⁴³⁴ בערבית של סוריה בלהג של אזור "צדד" הביא מבארכה אותה במשמעות 'ארגז מעץ'.⁴³⁵ יש לציין, שבערבית הספרותית הצורה אינה קיימת בהוראה זו. לעומת זה, בסורית קיים השורש 'סרף' בהוראה של 'בלע או ספג', כפי

⁴²⁹ בן-חיים 1957, II, עמ' 595, צורות 'סיעור' או 'סאעור' תרגום למילה שעיר שב-בראשית ל"ז 31: הצורה 'סאעור' צוינה אצל דווי. ואילו הצורה 'סיעור' לא מצאתי אותה במילונים.

⁴³⁰ אלברג'וטי 2001, עמ' 724.

⁴³¹ רצהבי 1985, עמ' 28. רצהבי הוסיף בהערה 68 שגם אלפאסי תרגם במילה: צרארה.

⁴³² הופקינס 1995, עמ' 37-49.

⁴³³ פריחה 1973, עמ' 105; אלבוסתאני, מילון, עמ' 506.

⁴³⁴ ברתלמי, I, עמ' 431.

⁴³⁵ מבארכה 1999, עמ' 322, הוא קישר את הצורה לשורש הסורי 'סרף'.

שצינו זאת פיין-סמית וכוסטאז.⁴³⁶ ההוראה הקיימת בערבית המדוברת תואמת את ההוראה שבסורית.

101. صندل / sandal (סנדל)

מילה זו משמשת בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. היא משמשת בלהג הערבי הפלסטיני. אלברג'ותי הביא אותה במשמעות 'נעל פתוחה'.⁴³⁷ במילונים חדשים אחרים המילה לא נזכרה: אלבוטאני, פריחה, הווא, אלמונג'ד לא הזכירו אותה במשמעות זו. ראוי לציין, שבמילון "לסאן אלערב" צוינה הצורה صندل' במשמעות 'גרב כף הרגל'. אלעניסי ברשימתו על המלים השאולות בערבית, הביא את המילה صندل' כמילה יוונית ולטינית במשמעות 'נעליים שנעלו הקדמונים'.⁴³⁸ כידוע, בארמית ובסורית המילה קיימת. לוי הביא אותה. אף סוקולוף הביא את המילה וציין שהיא קיימת בארמית א"י ובסורית והיא שאולה מן היוונית σανδαλιον.⁴³⁹ בסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים הזכירו אותה 'סנדלא' במשמעות 'נעליים' וכוסטאז הביא את המילה 'סנדלא' והעיר מן היוונית σανδαλιον.⁴⁴⁰ קראוס, בספרו על המלים היווניות השאולות בעברית התלמודית, הביא את המילה 'סנדל' כשאולה מן היוונית. אם כך ניתן לסכם אפוא שהמילה יוונית במקורה עברה לארמית-סורית ודרכה היא חודרת לערבית. בערבית המדוברת בקרב ערביי א"י היא שכחה וסביר להניח בהשפעת הסורית.

102. صيَار / sayyār (ציר הדלת)

המילה משמשת בערבית המדוברת: fataḥ ḥl-bāb 'ala sayyāru (=פתח את הדלת על צירה). פריחה הביא את המילה صيَار וציין בסימן שאלה, האם היא מן הסורית 'צירתא' אלברג'ותי הביא את המילה כפי שהיא בערבית הספרותית صير' במשמעות 'פתח הדלת'.⁴⁴¹ אף דוזי הביא את המילה صير' והשווה לעברית 'ציר' והסתמך על ליין אשר ציין 'صائر'

⁴³⁶ פיין-סמית, מילון, עמ' 392; כוסטאז, מילון, עמ' 238.

⁴³⁷ אלברג'ותי 2001, עמ' 739.

⁴³⁸ אלעניסי 1965, עמ' 37.

⁴³⁹ לוי, III, עמ' 552; יסטרוב 1950, עמ' 1004; סוקולוף 1990, עמ' 383.

⁴⁴⁰ בר-עלי, II, עמ' 176; בר-הלול, II, עמ' 1361; כוסטאז, מילון, עמ' 232.

⁴⁴¹ פריחה 1973, עמ' 108; אלברג'ותי 2001, עמ' 746.

במשמעות 'ציר הדלת'.⁴⁴² אכן, ליין הביא את המילה בהוראה של 'ציר הדלת'. הוא הסתמך על מילונו של אלצאג'אני ועל 'תאג' אלערוס". בשני המילונים נתנו הוראה של شق الباب (=פתח הדלת). הרבה מילונים הלכו בעקבותיו של ליין והקבילו את הצורה לערבית. כך למשל דוזי, בד"ב וקוהלר-באומגרטנר. אלבוסתאני הביא את הצורה 'السَّيَّار': عند العامة الخشبة التي يدور بها الباب" (=בפי ההמונים הוראתה הפין שמסתובב סביבו הדלת).⁴⁴³ כידוע, בארמית המילה קיימת. ב-משלי כו 14: הדלת תסוב על צירה. בתרגום הארמי "היך תרעא דמכרך על צירתא". לוי הביא 'צירתא', 'צירא' במשמעות 'ציר הדלת'. בסורית הביאו הגלוסרים הסוריים של בר-עלי ובר-בהלול את המילה 'צירתא דתרעא' במשמעות 'ציר הדלת'.⁴⁴⁴ רס"ג תרגם ב-משלי כו 14: "וכמא ידור אלמצראע עלי צירה, כדאך ידור אלכסלאן עלי סרירה". אבן ג'נאח העיר על הפסוק "הדלת תסוב על צירה" בספר השורשים: "صير الباب هو ما يجري فيه رتاجه". אף אלפאסי ציין "ולנא ציר אלבאב".⁴⁴⁵ המילה קיימת באכדית *širru*, בארמית ובסורית 'צירתא'.⁴⁴⁶ פרנקל, בספרו על המלים הארמיות השאולות בערבית הספרותית, הביא صير בשתי הוראות שונות האחת 'סוג של אוכלי והשנייה בהשלמות לספר בהוראה של 'ציר הדלת' והוא ציין ששתי המלים שאולות מן הארמית.⁴⁴⁷ יש להעיר, שמילה זו היא סתומה בערבית. אין לה הוראה מפורשת של ציר הדלת. ההוראה המפורשת היא 'פתח הדלת'. הערתו של אלבוסתאני שבפי ההמונים היא משמשת בהוראה של ציר הדלת וטענתו של פרנקל שהיא שאולה מן הארמית מחזק את האפשרות שהיא, ככל הנראה, שאולה מן הארמית.

103. طَبْسُون / *ṭabsoun* (שפן סלע)

שם בעל-החיים *ṭabsoun* משמש בענ"מ בגליל במשמעות 'שפן סלע'. המילה לא נזכרה ע"י אלברגיות במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. המילון "לסאן אלערב" הביא את המילה

⁴⁴² דוזי, I, עמ' 856.

⁴⁴³ אלבוסתאני, מילון, עמ' 527.

⁴⁴⁴ לוי, IV, עמ' 188; בר-עלי, II, עמ' 304; בר-בהלול, II, עמ' 1666.

⁴⁴⁵ אבן ג'נאח, מילון, עמ' 608; אלפאסי, מילון, II, עמ' 508.

⁴⁴⁶ אלפאסי, מילון, עמ' 852.

⁴⁴⁷ פרנקל 1886, עמ' 37; 287.

במשמעות 'זאב'. אף אלבוסתאני הביא צורת *طيس* במשמעות 'זאב'.⁴⁴⁸ דוּזי הביא את הצורה בהסתמכו על פיין-סמית, אך לא ציין במפורש איזה בעל-חיים, אלא הוא הזכיר מספר בעלי-חיים שמיחסים אליהם שם זה.⁴⁴⁹ טלשיר, בספרו על שמות בעלי החיים בתרגום הארמי, ציין שהמילה שאולה מן הארמית. היא קיימת בתרגום אונקלוס ב-דברים יד 7: 'טפזא' וביונתן 'טוּזא'. בתרגום הארמי שומרוני "טפסה".⁴⁵⁰

במילה זו חל מעתק של פ < ב מן הארמית לערבית. בערבית קיימים מספר בעלי חיים במשקל פעלון: חרדון, גרדון, חלזון.

104. *طَبْلِيَّة* / *tabliyye* (שולחן קצר רגליים)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'שולחן קצר רגליים' שהנשים היו משתמשות בו בעבודות המטבח. אלברג'ותי הביא את המילה בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות זו.⁴⁵¹ בלהג הערבי של סוריה והלבנון המילה קיימת. אלבוסתאני ציין שהיא מילה משוערבת המשמשת בערבית המדוברת. אף דוּזי הביא את המילה במשמעות זו, וציטט מסיפורי אלף לילה ולילה. כמו כן, פריחה ציין אותה וייחס אותה לסורית 'טבליתא' בהסתמכו על חביקה ועל פג'אלי. שניהם העירו שהמילה סורית וקיימת בערבית המדוברת של לבנון.⁴⁵² בערבית הספרותית המילה נדירה. במילון "לסאן אלערב" צוין *طَبْلَة* במשמעות 'כלי מעץ שהנשים משתמשות בו' הוא לא הסביר ולא פירט. בארמית המילה קיימת. לוי ציין 'טבלא'/'טבלה' מילה לטינית או יוונית *ταβλα/tabula* במשמעות 'שולחן'. קראוס נתן אותה כמילה שאולה בלשון התלמוד מן היוונית או מן הלטינית.⁴⁵³ אף בסורית המילה קיימת. בר-בהלול ציין 'טבליתא' במשמעות 'שולחן קטן'.⁴⁵⁴ אם כן, אפוא הצורה *طَبْلَة* הקיימת בערבית הספרותית תואמת את הצורה הארמית וכנראה היא שערוב עתיק למילה. ואילו הצורה *tabliyye* המשמשת בערבית

448 אלבוסתאני, מילון, עמ' 544.

449 דוּזי, II, עמ' 21 ציין *طيسن-طبايسن* – *اسما لحيوان وللشيم وللارنب وغيرها*.

450 טלשיר 1981, עמ' 102.

451 אלברג'ותי 2001, עמ' 767.

452 אלבוסתאני, מילון, עמ' 545; דוּזי, II, עמ' 26-27; פריחה 1973, עמ' 111; חביקה 1939, עמ' 342 ציין *طَبْلِيَّة* כאחד מתשמישי הכנסייה, מין שולחן קטן ששמים עליו חפצי קדושה; פג'אלי, עמ' 58 *tabliha* ובעמ' 69 העיר והדגים את המעתק של $t < \theta$ בערבית; הווא, מילון, עמ' 427.

453 לוי, II, עמ' 136; קראוס 1899, II, עמ' 254 – טבלה מרובעת (עירובין פ"ה מ"א).

454 בר-בהלול, I, עמ' 786; כוסטאז, מילון, עמ' 122 ציין משמעות של שולחן ושל מזבח (שולחן המשמש כמזבח בכנסייה).

המדוברת במשקל فعلية תואמת את הצורה הקיימת בסורית. ראוי לציין, שבערבית המדוברת משמשות שתי צורות: המילה طولة במשמעות 'שולחן בעל רגליים ארוכות', שאף היא מילה שאולה מן האיטלקית כפי שהעיר אלעניסי.⁴⁵⁵ והמילה tabliyye משמשת לשולחן קצר רגליים. כאן קיימת הבחנה סמנטית, בידול סמנטי ובידול צורני בין שתי הצורות שהן מאותו גזרון.

105. طربون / *tarbūn* (החלק הרך והטרי של ענף העץ)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון בשתי צורות: *tarbūn* / *tarnūb* (שיכול אותיות) במשמעות 'החלק הרך והטרי של ענף העץ'. אלברג'ותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני לא הביא את המילה. היא קיימת בלהג הלבנוני. חביקה ייחס אותה לסורית 'טרפונא' והתייחס למעתק של פ־ב מן הסורית לערבית. פריחה הביא את הצורה עם הסבר מורפולוגי וציין שהמילה בתוספת צורן ההקטנה הסורי במשמעות 'ענף טרי וחדש'.⁴⁵⁶ אף בלהג הערבי של סוריה מילה זו משמשת, כפי שציין מבארכה והוסיף שבסורית המדוברת שתי ואריאציות קיימות למילה 'טרפונא' ו'טרבונא'.⁴⁵⁷ במילון "אלמג'יד" צוין שמקור המילה הוא מן הסורית. המילה אף קיימת בלשון חז"ל. לוי הביא אותה והעיר שבתרגום אונקלוס ובפשיטתא ב-בראשית ח 11: "עלי זית טרף" במשמעות 'טרף זיתא', כך היא קיימת בתרגום הארמי.⁴⁵⁸ בסורית המילה קיימת, היא מתועדת בגלוסר של בר-בהלול במשמעות זו.⁴⁵⁹ אם כן, המילה שאולה בערבית המדוברת בצורתה הסורית עם צורן ההקטנה.

106. طريزا / *tarbīza* (שולחן)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'שולחן קטן'. היא משמשת בלהג של סוריה והלבנון. הווא הביא את המילה בלהג של ערביי סוריה במשמעות זו, ופריחה העיר שהיא מילה יוונית שאולה בערבית המדוברת.⁴⁶⁰ אלברג'ותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני הביא אותה

⁴⁵⁵ אלעניסי 1965, עמ' 46 ציין שזוהי מילה איטלקית tavola משמעותה במקור 'לוח עץ'. אחר כך הוסיפו ארבע רגליים והשתמשו בו לסעודה. בערבית הספרותית משתמשים במילה خوان לשולחן ללא סעודה ולשולחן עם הסעודה مائدة.

⁴⁵⁶ חביקה 1939, עמ' 343; פריחה 1973, עמ' 111; עבד-אלרחים 2003, III, עמ' 967.

⁴⁵⁷ מבארכה 1999, עמ' 345.

⁴⁵⁸ לוי, II, עמ' 161.

⁴⁵⁹ בר-בהלול, I, עמ' 820. הוא ציין: טרפא רגיא דאטדא = اطراف العوسج الغض (צדדי האטד הטריים).

⁴⁶⁰ הווא, עמ' 429 طريزون; פריחה 1973, עמ' 111.

במשמעות זו וציין שהיא שאולה מן האיטלקית.⁴⁶¹ בלשון חז"ל היא קיימת כפי שציין לוי.⁴⁶² בסורית המילה קיימת. בר-בהלול רשם בגלוסר שלו טרפזא במשמעות 'שולחן'. אם כן, המילה קיימת בארמית והיא חודרת דרכה לערבית.

107. طرش / *ṭaraš* (התיז מים)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'התיז מים או נוזל'. אלברג'ותי הביא אותו במשמעות זו בלהג הערבי הפלסטיני.⁴⁶³ הוא קיים בלהג של סוריה ולבנון: חביקה העיר שהפועל שאול מן הסורית 'טרש'.⁴⁶⁴ פריחה הביא אותו במשמעות זו וקושר אותו לסורית. הוא הסתמך על חביקה ועל פג'אלי. אף הווא הביא אותו בלהג של סוריה במשמעות זו. ובסורית הביא פיין-סמית וכוסטאז משמעות זו.⁴⁶⁵ ראוי לציין, שבמילונים הערביים הקלאסיים פועל זה לא קיים. הפועל שאול בערבית המדוברת מן הסורית.

108. طسيس / *ṭassīs* (עיוור)

שם תואר זה משמש בענ"מ במשמעות "עיוור". אומרים *ʿa ma mṭasis* (=עיוור, אינו רואה). למילה זו אין תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים ואף לא במילונים החדשים. אלברג'ותי ציין שבערבית המדוברת בלהג הפלסטיני אומרים: طسست العين: رمدت رمدا شديدا الهبها واضعف مقدرتها على الرؤية (=העין לקתה בדלקת שהביאה לחולשה בכושר הראייה).⁴⁶⁶ חביקה ציין שהמילה 'טסיסא' היא סורית שאולה בערבית במשמעות 'עיוור, לוקה בעיוורון'.⁴⁶⁷ פריחה ציין שמילה זו משמשת בערבית המדוברת של לבנון במשמעות זו.⁴⁶⁸ בסורית הפועל 'טס' משמש במשמעות 'כיסה במתכת'. וכאן ניתן לראות את הקשר הסמנטי בין הכיסוי לבין העיוורון. אף כוסטאז ציין שהפועל 'טסס' משמש במשמעות 'כיסה'.⁴⁶⁹ לסיכום, שם תואר זה שאול מן הסורית.

461 אלברג'ותי 2001, עמ' 770.

462 לוי, II, עמ' 197 טרפיזין בראשית רבה יא 11.

463 אלברג'ותי 2001, עמ' 772.

464 פריחה 1973, עמ' 112; הווא, מילון, עמ' 430; חביקה 1939, עמ' 343.

465 פיין-סמית, מילון, עמ' 183; כוסטאז, מילון, עמ' 133, טרש = to sprinkle with; to splash.

466 אלברג'ותי 2001, עמ' 778.

467 חביקה 1939, עמ' 343.

468 פריחה 1973, עמ' 112.

469 כוסטאז, מילון, עמ' 129.

109. *ṭalmūse* / *ṭalmūse* (ככר לחם)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'ככר לחם קטן ודק'. אלברג'וטי לא הזכיר אותה במילון על הללג הערבי הפלסטיני. בערבית הספרותית קיימת צורת *ṭalmūse* במשמעות 'ככר לחם', כך ציינו המילונים "לסאן אלערב" ו"מוחיט אלמוחיט"⁴⁷⁰. ולאחרונה העיר עבד-אלרחים, בחיבורו רחב ההיקף על הערבית המדוברת בסוריה, שהמילה *ṭalmūse* בהוראה של 'פתה קטנה מעוגלת'.⁴⁷¹ קזמירסקי הביא את המילה במשמעות 'עוגה עגולה שנאפית על האפר'.⁴⁷² פרנקל ייחס את המילה לארמית. כידוע, היא קיימת בארמית ובסורית. המילון הערוך הביא את המילה *ṭalmūse* בארמית 'טולמא', ובלשון ערבי *ṭalmūse* ובלשון סורי 'טולמתא'. לוי הביא אותה בלשון התרגום, ב-שמואל א כ"א 4: "חמשה טולמין דלחמא הב בידיו". אף בסורית היא קיימת. בר-בהלול הביא אותה במשמעות 'לחם'.⁴⁷³ בענ"מ המילה *ṭalmūse* קיימת. חביקה הביא אותה כקיימת בערבית המדוברת של סוריה ולבנון בתוספת צורן ההקטנה הסורי *-os* שבסורית.⁴⁷⁴

110. *ṭawwayye* / *ṭawwayye* (מִטְגֵּן, מִחְבֵּת)

מילה זו משמשת בענ"מ בגליל במשמעות זו. הדיפתונג לא התכווץ במילה זו. אלברג'וטי לא הזכיר אותה במילון על הללג הערבי הפלסטיני. לעומתו, דווי הביא את המילה *ṭawwayye* במשמעות 'מִחְבֵּת' וציין שלדעת *Beaussier*, המילה תורכית. בתורכית קיימת המילה *to:y* במשמעות 'משתה' או במשמעות 'אדמת בוך', 'יוצר כלי חרס', כפי שצוין במילון אטימולוגי תורכי, מלפני המאה ה-11 המילה *to:y* קיימת בלהג הח'קאני.⁴⁷⁵ כידוע, המילה משמשת בלהג של לבנון וסוריה. פריחה ציין אותה כמילה סורית והוא מסתמך על חביקה, אשר ציין אותה כאחד מכלי המטבח המשמש לטיגון.⁴⁷⁶ המילה לא נזכרה במילונים הערביים

⁴⁷⁰ אלבוטתאני, מילון, עמ' 555 – *الطلمة الخبز التي تسميها الناس الملة (= הטולמה כיכר לחם מכנים אותה 'מלילה')*.

⁴⁷¹ עבד-אלרחים III, 2003, עמ' 989.

⁴⁷² קזמירסקי, II, עמ' 103.

⁴⁷³ בר-בהלול, I, עמ' 794.

⁴⁷⁴ חביקה 1939, עמ' 344; על צורן ההקטנה "–וסא" בסורית ראה נילדקה 1970, עמ' 80, סעיף 133.

⁴⁷⁵ דווי, II, עמ' 76; קלאוסון 1972, עמ' 567.

⁴⁷⁶ פריחה 1973, עמ' 115; חביקה 1939, עמ' 345 חביקה קישר אותה עם הפועל הסורי טוא במשמעות 'צלה בשר על האש' או 'טיגן אותו'.

הקלאסיים. היא משמשת בלשון חז"ל. 'טוא' 'טוי' 'ירוש' תרומה מ"ז ע"ב במשמעות 'צלי בשר'. כך אף בסורית בר-בהלול ציין בגלוסר שלו צורת שם פעולה 'טויא' במשמעות 'צלייה על האש' והיא גזורה מן השורש טוי, אף כוסטאז הביא את המילה במשמעות זו.⁴⁷⁷ קיום השורש בארמית מחזק את הטענה שהמילה שאולה ממנה.

כאן ניתן לסכם ולומר, שחוסר קיומה בערבית הספרותית וקיומה במדוברת, שבאזור השפעת הסורית מחזק את הטענה שהמילה חדרה לערבית המדוברת מן הארמית/הסורית.

111. طيز / tīz (עכוז)

המילה *tīz* משמשת בעני"מ במשמעות 'עכוז, תחת'. אלברגיותי הביא אותה בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות זו.⁴⁷⁸ היא קיימת בלהג הסורי לבנוני ובלהג העיראקי: אלבוטאני ציין אותה כמילה וולגרית. ואף פריחה הביא אותה בלהג של לבנון. כמו כן, אלמוצלי הזכיר אותה בלהג של אלמוצל. אף דווי הביא את המילה במשמעות זו.⁴⁷⁹ חביקה קשר אותה עם המילה הסורית 'טיזא' וממנה חדרה לערבית. בערבית המדוברת גוזרים מן המילה פועל *tayyaz* במשמעות 'התעלם בכוונה ובלעג מפלוני'. כאמור, המילה קיימת בסורית. בר-בהלול ציין 'טיזא', אף כוסטאז הביא אותה במשמעות זו.⁴⁸⁰ לאחרונה, עבד-אלרחים הביא את המילה וציין שהיא משקע סורי בערבית המדוברת בסוריה.⁴⁸¹

112. عُب / 'ub/'ib (כיס חזה, חזה)

המילה *'ub/'ib* משמשת בעני"ד בהוראה של 'האזור שבין הכתפיים לחזה'. הנשים במיוחד הזקנות היו מחביאות כסף או חפצים יקרים בחזה שלהן. *xabbēt 'ilmusrīyyāt b'ubby* (=החבאתי את הכסף בחיקי). אף שכיח הפתגם: *li 'ib 'ilfār fi 'ubbu* (=נאמר למי שגילה שמישהו מרמה אותו ונוטר לו תחבולה).

⁴⁷⁷ בר-בהלול, I, עמ' 791; 793; כוסטאז, מילון, עמ' 123 ציין טויא = roasting, טוי = to roast.

⁴⁷⁸ אלברגיותי 2001, עמ' 798.

⁴⁷⁹ אלבוטאני, מילון, עמ' 563 - الطيز : الاست - عاميه (=אטטיז-התחת במדוברת); דווי, II, עמ' 80; פריחה 1973, עמ' 115; אלמוצלי 1935, עמ' 64.

⁴⁸⁰ בר-בהלול, I, עמ' 802; כוסטאז, מילון, עמ' 126.

⁴⁸¹ עבד-אלרחים 2003, III, עמ' 1000.

בערבית הספרותית המילה קיימת בהוראה של 'כיס שהיה משמש לאצירת כסף'.⁴⁸² הוא הוסיף שבערבית המדוברת היא משמשת בהוראה של האזור שבין הכתפיים או חלק הבגד שבין הכתפיים. בעברית קיים הצירוף 'צופנת מטמונים בחובה'. בארמית ובסורית המילה עובא קיימת בהוראה של חזה. לוי הביא את המילה בהוראה של 'חיק'. אף בארמית א"י המילה קיימת. סוקולוף הביא את המלים 'עוב', 'עובה' בהוראה של 'חיק', והעיר שהיא תרגום למילה 'חיק' במקרא.⁴⁸³ בסורית המילה קיימת. פיין-סמית הביא את המילה 'עובא' בהוראה של 'חזה', 'כיס מבגד בחזה'.⁴⁸⁴ בפשיטתא המילה קיימת כתרגום למילה 'חיק'. כך, למשל ב-שמות ד 7: "אפך ידך לעובד, ואפך אידה לעובה". חלק מן התרגומים הערביים הנוצריים תרגמו במילה عُب. דרך משל, מהדורת רומא ומהדורת הפרוטסטנטים והקאתולים תרגמו את המילה 'חיק' שב-שמות ד 7: عُب. ניתן לסכם ולומר שההוראה בערבית המדוברת היא מחודשת בהשראת הארמית.

113. عبورة / *abūra* (עננה חולפת, ובהשאלה דבר חולף, בר-חלוף)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון א"י במשמעות 'עננה חולפת' או 'דבר בר-חלוף', כך אומרים: *geme 'abūra* 'עננה חולפת'. אלברגיות' לא הזכיר את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. לעומתו פריחה קישר את המילה לסורית במשמעות דבר פתאומי וחולף.⁴⁸⁵ אף המילון אלמנג'ד הביא את המילה וציין שהיא שאולה מן הסורית ומשמשת במשמעות 'להקי הציפורים החולפות בנדידתן'.⁴⁸⁶ אף אלבכרי הביא את המילה בלהג המדובר בעיראק במשמעות 'בר-חלוף'. גם עבד-אלרחים, בספרו המקיף על הערבית המדוברת בסוריה, הזכיר את המילה כסורית.⁴⁸⁷ בלשון חז"ל הצורה קיימת במשמעות 'עובר, חולף'.⁴⁸⁸ כידוע, המילה קיימת בסורית. בגלוסרים הסורים העתיקים של בר-עלי

⁴⁸² אלבוטאני, מילון, עמ' 570.

⁴⁸³ סוקולוף 1990, עמ' 397.

⁴⁸⁴ פיין-סמית, מילון, עמ' 403.

⁴⁸⁵ פריחה 1973, עמ' 116.

⁴⁸⁶ אלמונג'ד, מילון, עמ' 484.

⁴⁸⁷ אלבכרי 1972, עמ' 330; עבד-אלרחים 2003, III, עמ' 1005.

⁴⁸⁸ לוי, III, עמ' 612.

ובר-בהלול הביאו 'עבורא' בהוראה של 'בר-חלוף'.⁴⁸⁹ חוסר קיומה בערבית, ומציאותה בארמית מחזק את הטענה שהיא שאולה מן הארמית/סורית.

114. عبي / 'ebe (עֵבָה)

מילה זו משמשת בפי הפלאחים בצפון א"י. הם אומרים *zare' ebe* (=זריעה עבה, מלאה). לעומת *zare' dallil* (=זריעה דלילה). אלברגיותי לא הזכיר את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. ראוי לציין, שבערבית הספרותית קיימת הצורה 'עב' וכאשר מרככים במבטא הסותם הסדקי הוא הופך ליו"ד. חביקה ציין שבסורית הצורה קיימת. אף פריחה הביא את המילה בערבית המדוברת בלבנון, והשווה אותה לסורית ולעברית.⁴⁹⁰ בלשון חז"ל ובסורית א"י המילה קיימת. לוי הביא אותה במשמעות זו, אף סוקולוף במילונו על הארמית היהודית הפלסטינית, הביא צורת 'עבי' במשמעות זו.⁴⁹¹ בסורית הזכיר בר-בהלול שהמילה 'עביתא' משמעותה 'עֵבָה, מלאה'.⁴⁹² כאמור, הצורה קיימת בערבית אך ככל הנראה ההגיה המדוברת תואמת את ההגיה הסורית.

115. عيب / 'abī (טיפש, אויל)

מילה זו בענ"מ במשמעות 'טיפש' ונאמרת כתכונה למי שמתנהג התנהגות אווילית. אלברגיותי לא הזכיר אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. גם במילונים הערביים הקלאסיים לא נזכרה, כמו כן אלבוטאני לא הביא משמעות זו. לעומתם, דוּזי בהסתמכו על בוקטור הביא את המילה במשמעות זו. אף פריחה במילונו על הלהג הלבנוני ציין שהמילה סורית 'עביטא' במשמעות 'טיפש'.⁴⁹³ בערבית של סוריה, הביא אותה מבארכה בלהג של אזור "צדד" בהוראה של 'אדם פזיז'.⁴⁹⁴ גם בסורית היא קיימת בהוראה של 'עבה' 'מגושם'.⁴⁹⁵

⁴⁸⁹ בר-עלי, II, עמ' 198; בר-בהלול, II, עמ' 1400.

⁴⁹⁰ חביקה 1939, עמ' 348; פריחה 1973, עמ' 116.

⁴⁹¹ לוי, III, עמ' 609; סוקולוף 1990, עמ' 393.

⁴⁹² בר-בהלול, II, עמ' 1402.

⁴⁹³ דוּזי, II, עמ' 92; פריחה 1973, עמ' 116.

⁴⁹⁴ מבארכה 1999, עמ' 369.

⁴⁹⁵ כוסטאז, מילון, עמ' 242.

ככל הנראה ההוראה התרחבה מלשון אדם מגושם ללשון 'טיפש' 'אוויל', שלפעמים אדם כזה רגיל להסתמך על כוחו הגופני יותר מאשר על קור-רוחו.

116. عرزال / ʿirzāl (סוכה)

סוכת שומר הכרם נקראת 'ערזאל'. המילה קיימת בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. בערבית המדוברת היא קיימת בשתי וואריאנטות: عرزال/ ʿirzāl (החילוף בין למ"ד לנו"ן קיים בערבית המדוברת).⁴⁹⁶ המילונים הערביים להגייס הביאו אותה בלהג של לבנון, סוריה וא"י במשמעות 'סוכה בתוך הכרם'.⁴⁹⁷ בערבית הספרותית המילה קיימת. המילון "לסאן אלערב" הביא אותה בהוראת 'סוכת השומר'. אף אלבוטאני הביא את המילה במשמעות (סוכה לתצפית).⁴⁹⁸ התרגומים הארמיים תרגמו את הכתוב ב-ישעיהו א 8: "וונתרה בת ציון כסכה בכרם". תרגום יונתן: "כערסל מבתותא במקשיא". ובפשיטתא תרגמו: "ערזלא במקתיא". לוי הביא את הצורה בארמית 'ערסלא' והפנה לצורה 'ארזלא' במשמעות 'סוכה'.⁴⁹⁹ כידוע, בסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים הביאו את הצורה הסורית 'ערזלא דמקתא' ורשמו את המשמעות בערבית. בר-עלי הביא 'ערזלא דמקתא' 'العزل'. ובר-בהלול כתב שתי צורות: 'ערזאלה', 'ארזאל'.⁵⁰⁰ פרנקל, בספרו על המלים הארמיות השאולות בערבית הספרותית, ציין שהיא מילה ארמית שאולה בערבית הספרותית.⁵⁰¹ בערבית היהודית המילה 'ערזלה' קיימת. בתרגום נביאים אחרונים שההדיר אבישור ב-ישעיהו א 8: "מת'ל מטלה פי כרם מן בעד קטאפה מתל ערזלה פי מקת'אה".⁵⁰²

117. عرقة / ʿazaqa (אום, בורג-ring)

מילה זו משמשת בענ"מ בא"י בצפון. אלברג'וטי לא הזכיר אותה במילונו על המלים בלהג הערבי הפלסטיני. פריחה ופג'אלי ציינו את המילה כסורית שאולה בערבית המדוברת

⁴⁹⁶ דוגמאות לחילוף בין למ"ד לנו"ן בערבית המדוברת: برتقال-برتقال, جبرائيل-جبرين, عزرائيل-عزيرين, بلور-بنور.

⁴⁹⁷ פריחה 1973, עמ' 117; אלברג'וטי 2001, עמ' 822.

⁴⁹⁸ לסאן אלערב, ערך عرزال; אלבוטאני, מילון, עמ' 588.

⁴⁹⁹ לוי, I, עמ' 162 הביא 'ארזלא'; III, עמ' 703.

⁵⁰⁰ בר-עלי, II, עמ' 231; בר-בהלול, II, עמ' 1463.

⁵⁰¹ פרנקל 1886, עמ' 138.

⁵⁰² אבישור 1998, עמ' 45, ובהערות לפרק א' בעמ' 190, העיר על תרגום 'ערזלה' בהפנותו אל פרנקל המייחס את המילה לארמית. אף הביא את תרגום רס"ג 'מנטורה' ובאחד הנסחים 'ערסלי' על-פי רצהבי.

בלבנון.⁵⁰³ אף בלהג בסוריה היא משמשת כפי שהביא מבארכה 'עזקא' במשמעות "טבעת עגולה".⁵⁰⁴ המילה קיימת בארמית יהודית. במילון הערוך צוין "עזקתא" בלשון ערבי 'عزقة'. לוי ציין אותה במשמעות 'טבעת', ב-דניאל ו 18: "והיתית אבן חדה ושמת על פוס גובא וחתמה מלכא בעזקת עזקא יה ובעזקת רברבניה".⁵⁰⁵ אף בסורית היא קיימת. בפשיטתא נזכרה ב-דניאל ו 18. הגלוסרים הסוריים של בר-עלי ובר-בהלול הביאו 'עזקתא' במשמעות 'טבעת'. וגם פיין-סמית ציין זאת.⁵⁰⁶ חוסר קיומה בערבית הספרותית וקיומה בערבית שבאזור השפעת הסורית מחזק את הטענה, שהמילה שאולה מן הסורית. בערבית המדוברת המילה במשקל *fa'alāh* כחיקוי צלילי לצורה הסורית המיוחדת 'עזקא', צורות כאלה שמסתיימות בתוית היידוע הסורית או הארמית נכתבות בערבית ב"ת"א מרבוטה" או ב"אל"ף ממדודה" כשהן מציינות נקבה. כך שמבארכה כתב את המילה עם "אל"ף ממדודה" ללמדך שבערבית מועתקות שמות כאלה בשתי צורות או בסיומת "ת"א מרבוטה" או בסיומת "אל"ף ממדודה".

118. عَفُوقُ / 'afūq (מין צמח פריזיטי)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'צמח פריזיטי, הגדל על גבעולי הצמחים'.

ilbandūra 'ala 'ru' il 'afūq tale' (= "העפוק" מטפס על גבעולי העגבניות). אלברגיותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, לא הזכיר מילה זו. לעומתו, דווי הביא צורת פועל 'عَفَق' במשמעות 'תפס', הוא הסתמך על בוקטור.⁵⁰⁷ בלשון חז"ל הביא לוי 'עפק' כמקבילה ל 'חבק'.⁵⁰⁸ בסורית קיימת הצורה 'עפוקא' מן השורש 'עפק' במשמעות 'חייב', צירף אליו, הקשר בין הוראת השורש למילה ברור למדי.⁵⁰⁹ בערבית הספרותית קיימת הצורה 'عِفْقَان'

⁵⁰³ פריחה 1973, עמ' 118; פג'אלי 1919, עמ' 54.

⁵⁰⁴ מבארכה 1999, עמ' 381, הוא ציין שבסורית היא מבוטאת *azeqta*; עבד-אלרחים 2003, III, עמ' 1037.

⁵⁰⁵ לוי, III, עמ' 633.

⁵⁰⁶ בר-עלי, II, עמ' 211; בר-בהלול, II, עמ' 1426.

⁵⁰⁷ דווי, II, עמ' 144.

⁵⁰⁸ לוי, III, עמ' 675.

⁵⁰⁹ בר-עלי, II, עמ' 225; בר-בהלול, II, עמ' 1451.

במשמעות "צמח פרוזיטי", ברם במשקל *fa'ūl* הצורה אינה קיימת. מכאן ניתן לראות בצורה, שבמדוברת שאולה מן הסורית.

119. عقول / *a'ūl* (צמח קוצני)

מילה המשמשת בערבית הנוצרית המדוברת של ערביי א"י ובערבית הספרותית במשמעות 'צמח קוצני'. המילון לסאן אלערב לא הביא את המילה. לעומתו, אלבוטאני הביא את המילה במשמעות 'צמח שנאכל ע"י הגמלים'. אף דווי הביא את המילה בהסתמכו על המצרי אליאס בוקטור "ارض عقول".⁵¹⁰ כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא את הצורה 'עקולא' ורשם את המילה הערבית 'العاقول'.⁵¹¹

120. عكوب / *akkūb* (עפובית צמח בר קוצני)

מילה זו משמשת בענ"מ א"י. צמח זה נפוץ מאד והוא משמש לבישול. אלברגיות⁵¹² הביא את המילה בערבית הספרותית! אך לאמיתו של דבר היא אינה מתועדת במילון "לסאן אלערב". היא אכן נזכרת במילונים ספרותיים מאוחרים כמו אלבוטאני, אשר ציין שזהו צמח קוצני שמבשלים אותו. דווי הביא את המילה וציין שהיא מילה נבטית.⁵¹³ המילה משמשת בערבית הלבנונית, חביקה ופריחה ייחסו את המילה לסורית. בסורית המילה קיימת. בר-עלי ובר-בהלול ציינו אותה ואף בר-בהלול כתב אותה באותיות ערביות.⁵¹⁴ המילה קיימת בלשון חז"ל בערוך צוין "עכביות" בסורית "עכובא" ובערבית "עקוב". לוי הביא 'עפבית' במשמעות 'אחד מסוגי הקוצים'.⁵¹⁵ אם כן, המילה היא משקע ארמי-סורי בערבית. כאמור, היא מילה שאולה בערבית מן הסורית.

⁵¹⁰ אלבוטאני, מילון, עמ' 621, דווי, II, עמ' 154.

⁵¹¹ בר-עלי, II, עמ' 227; בר-בהלול, II, עמ' 1454.

⁵¹² אלברגיות, 2001, עמ' 851.

⁵¹³ אלבוטאני, מילון, עמ' 622; דווי, II, עמ' 155; חביקה 1939, עמ' 351; פריחה 1973, עמ' 120.

⁵¹⁴ בר-עלי, II, עמ' 216; בר-בהלול, II, 1433 עכובא=עקוב.

⁵¹⁵ לוי, III, עמ' 645.

121. עלת / elt' (עולש)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'צמח המשמש למאכל'. אלברגיותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא את המילה באזור שכם *elk*, אף נמצא אותה במבטא *eltš*.⁵¹⁶ בערבית הספרותית המילה היא 'עלת' והיא המקבילה האטימולוגית למילה העברית 'עולש'.

ארמית	עברית	ערבית ספרותית	ערבית מדוברת
עולת / עולתין	עולש	עלת	עלת / עלتش / علك

דוזי הביא את המילה בצורת 'עלת' וציין את משמעה 'هندباء'.⁵¹⁷ המילה משמשת בארמית היהודית. בערוך נזכרה 'עלש' 'עלת'. לוי הביא אותה וציין שקיימות שתי צורות עולתין/עולשין. שתי צורות אלו הראשונה ארמית והשנייה עברית. אף סוקולוף במילונו על הארמית הא"י ציין "עולתין דחקלא".⁵¹⁸ אם כן, לאור ההקבלה בין המלים בערבית, בעברית ובארמית ניתן לראות שבערבית המדוברת הצורה זיהה לצורה הארמית ובזה ניתן לראות בה כמילה שאולה מן הארמית בערבית המדוברת.

122. עמץ / ammas' (סגר את עינו מחמת מחלה)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'חולשה בראייה כתוצאה מדלקת בעיניים'. אלברגיותי הביא את הפועל בערבית המדוברת בלהג הפלסטיני במשמעות 'מי שנחלשה ראייתו, וריסי עיניו טרטו כתוצאה מחולי'.⁵¹⁹ ראוי לציין, שאין לפועל זה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. הצורה הספרותית הקיימת בערבית היא 'عَمَض' והיא המקבילה האטימולוגית לצורה העברית 'עצם' (שיכול אותיות). דוזי הביא את הצורה 'עמץ' במשמעות זו. גם פריחה ציין שהמילה שאולה מן הסורית והוא ציטט את חביקה ואת פג'אלי. חביקה ציין, שהמילה מן הסורית והיא בהוראת 'חולשה בעיניים'.⁵²⁰ כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-עלי ציין

⁵¹⁶ אלברגיותי 2001, עמ' 856.

⁵¹⁷ דוזי, II, עמ' 159.

⁵¹⁸ לוי, III, עמ' 658; סוקולוף 1990, עמ' 399.

⁵¹⁹ אלברגיותי 2001, עמ' 860.

⁵²⁰ דוזי, II, עמ' 173; פריחה 1973, עמ' 121; חביקה 1939, עמ' 352.

שהפועל 'עמץ' משמעותו 'סגר את עיניו'.⁵²¹ אף בארמית המילה קיימת. לוי הביא שתי צורות 'עצס' והשנייה תואמת לצורה המצויה בערבית המדוברת 'עמץ' - "אין מעמצין את המת בשבת" (שבת קנא ב).⁵²² סביר להניח שהצורה בערבית המדוברת מושפעת מן הצורה הסורית, וכנראה שהערבית המדוברת ייחדה את המשמעות של חולי העיניים לצורה הסורית. ומתוך בידול סמנטי, כדי להבדיל מן הצורה הספרותית 'غض' שהיא ספרותית ומשמשת בערבית המדוברת במשמעות 'סגר את עיניו לשינה', ואילו מי שסוגר את עיניו כתוצאה מדלקת עיניים משתמשים בפועל *'ammaṣ* בבניין השני.

123. غف / *gaf* (התנפל)

gaf 'ittēr 'al 'arnab (=העוף הדורס התנפל על הארנב). פועל זה משמשת בענ"מ בא"י. פריחה הביא אותו בערבית המדוברת בלבנון. אף דוזי הביא את הפועל במשמעות 'השתער והתנפל פתע'.⁵²³ גם אלברגיותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא את המילה כוולגרית וציין שהיא שאולה מן הסורית.⁵²⁴ הפועל קיים בסורית. בר-בהלול הביא אותו וציין שהשורש הזה משמעותו 'לצוד'.⁵²⁵ כאמור, ההוראה שבערבית תואמת את ההוראה שבסורית.

124. غمر / *gimr* (עומר, ערימה של אלומות)

למילה 'עומר' בעברית שתי הוראות: (1) כריכת שיבולים; (2) עשירית האיפה. בערבית הספרותית קיימת ההוראה השנייה כיחידת מידה. אך ההוראה הראשונה אינה מתועדת במילונים הקלאסיים. לעומת זה, המילה *gimr* כמקבילה למילה העברית 'עומר' משמשת בערבית נוצרית מדוברת. אף גוזרים ממנה צורות פועליות: *tagmīr* 'איסוף האלומות לערימות'. אלברגיותי הביא את המילה בלהג הערבי הפלסטיני בהוראת 'כמות של אלומות'. במילון "לסאן אלערב" לא צוינה הוראה של ערימת אלומות. המילה הקיימת *غمر* בהוראה 'גרגרי צמח דומה לשעורה לאחר שיבשו שיבוליו'. לעומת זה, במילונאות המאוחרת בעת

⁵²¹ בר-עלי, II, עמ' 221.

⁵²² לוי, II, עמ' 679; 664.

⁵²³ דוזי, II, עמ' 217; פריחה 1973, עמ' 124.

⁵²⁴ אלברגיותי 2001, עמ' 899.

⁵²⁵ בר-בהלול, I, עמ' 510.

החדשה מופיעה המילה. כך, למשל, במילון "מוחיט אלמוחיט" של אלבוסתאני נכתב שהיא "من كلام المولدين" (=מפי המשוערבים). והיא במשמעות 'ערימה של קשי'. הווא ציין שהמילה משמשת בלהג של ערביי סוריה במשמעות של 'אלומות'. אף אליסועי הביא אותה בהוראה זו. פריחה הביא את המילה והשווה אותה לסורית 'עומרא'.⁵²⁶ יש לציין, שבחלק מתרגומי המקרא נמצא תרגומים שהשתמשו במילה 'ג'מר' כתרגום למילה 'עומר'. כך, למשל, רס"ג בתרגומו לתהלים קכט 7: מעמר = "אלמגמר". וב-איוב כד 10: תרגם "פיימשון עראיא בלא לבאס ויחמלון אג'מארהם גיאעא", וכן ב-ויקרא כג 10: "ואתו בגמר אול חצאדכם אלי אלמאמס". ראוי לציין שרס"ג תרגם את התיבה 'עומר' אף במלים אחרות: ב-דברים כד 19 – כפה, בשמות טז 16; 22 – "מרזבאן" וב-רות ב 7: עומרים – "אלאחצ'אן". בתרגום הערבי שומרוני תרגמו במילה *غمر* ב-דברים כד 19, וכן במהדורת רומא. בתרגום נביאים אחרונים ב-ירמיהו ט 21: "אלעגלה אלממלוה גמר". כידוע, בארמית המילה קיימת. לוי הביא 'עומרא' במשמעות 'אלומה'. אף סוקולוף הביא את המילה "מעמרי שיביליא".⁵²⁷ במילונאות ימי הביניים הביא אלפאסי את הצורה 'ג'מר' כמקבילה למילה 'עומר'.⁵²⁸ קוהלר-באומגרטר הביא את המילה והקביל לערבית *gumr* במשמעות 'אלומה'. הוא הביא את ההוראה של הפועל 'עמר' בהוראה של 'לאסוף תבואה', וצורת 'התעמר' בהוראה של 'סחר בתבואה'. שם במילון של קוהלר-באומגרטר, העירו על מאמרו של Alt, אשר ציין שמבחינה אטימולוגית המילה קשורה לאוגריתית *gmrm*.⁵²⁹ בענ"ד ניתן לראות בה חידוש מבחינת ההוראה.

125. غوشة / *goše* (שאון והמולה) (פועל *gaš*)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'שאון והמולה'. היא קיימת בלהג של סוריה והלבנון. פריחה הביא את המילה וציטט את פג'אלי, אשר העיר שהיא מילה סורית שאולה. אף בלהג של סוריה היא קיימת כפי שציין מבארכה. אלבוסתאני הביא את המילה במשמעות 'שאון

⁵²⁶ אלבוסתאני, מילון, עמ' 666; אלברג'ותי 2001, עמ' 903; הווא, מילון, עמ' 535; פריחה 1973, עמ' 125.

⁵²⁷ לוי, III, עמ' 665 הוא הביא את המילה כמקראית במשמעות אלומה; סוקולוף 1990, עמ' 411.

⁵²⁸ אלפאסי, מילון, II, עמ' 406.

⁵²⁹ קוהלר-באומגרטר, III, עמ' 803 והביבליוגרפיה המובאת שם.

והמולה', כך גם דוזי נתן משמעות זו.⁵³⁰ אלברגיות'י הביא אותה כמילה וולגרית ואף הביא צורות פועליות גזורות ממנה.⁵³¹ בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי ציין 'שיגושא' משמעותה 'להיות מבולבל'.⁵³² גם בסורית היא קיימת. הגלוסרים הסוריים הביאו אותה באותה משמעות. כך, למשל, בר-עלי הביא את המילה 'שגושא' במשמעות 'רעידה בים', אף ציין 'שגשא' משמשת במשמעות 'המולה', ואף הביא את הצורה 'עושא'.⁵³³ בערבית מדוברת היא קיימת תוך מעתק של העיין לגי'ין.

126. *fārūh* / *فَارُوح* (מוץ דקיק שעף עם הרוח)

מילה זו הזכיר אותה עראף בספרו על התרבות החומרית של ערביי א"י כאחד משמות המוץ הדקיק.⁵³⁴ היא אינה מתועדת במילונים הערביים הקלאסיים, ואף לא במילונים הערביים הלהגיים. לעומת זה, בר-בהלול הביא את הפועל 'פרח' בסורית במשמעות 'עף' ו'פרחותא'- 'מעוף'.⁵³⁵ בערבית קיים אף השורש בספרות חז"ל. לוי הביא את הצורה 'פרוחא' במשמעות 'מעוף'.⁵³⁶ אם כן המילה שאולה בערבית המדוברת באזור הגדה המערבית מן הארמית הא"י.

127. *fajam* / *فَجَم* (פגם, נגס)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'פגם או נגס'. כך, למשל, אומרים *lehmar fajam* והוא העירו שהיא מילה המשמשת בערבית המדוברת.⁵³⁷ אף פריחה נתן את הפועל כמשמש בלהג הלבנוני במשמעות זו. כמו כן, אלברגיות'י הביא את המשמעות הספרותית של המילה ולא הזכיר משמעות של 'נגיסת פרי או ירק'.⁵³⁸ הצורה קיימת בערבית הספרותית בהוראה אחרת של 'פתח הוואדי'. בספרות חז"ל הצורה קיימת. לוי הביא את הפועל 'פגם' במשמעות

⁵³⁰ פריחה 1973, עמ' 125; מבארכה 1999, עמ' 404; אלבוטאני, מילון, עמ' 670; דוזי, II, עמ' 231.

⁵³¹ אלברגיות'י 2001, עמ' 908.

⁵³² לוי, IV, עמ' 510.

⁵³³ בר-עלי, II, עמ' 410; בר-בהלול, II, עמ' 1935 ובעמוד 1424 מביא את הצורה 'עושא' שהיא מקבילה לצורה הערבית.

⁵³⁴ עראף 1982, עמ' 36.

⁵³⁵ בר-עלי, II, עמ' 285; בר-בהלול, II, עמ' 1609; פיין-סמית, מילון, עמ' 458.

⁵³⁶ לוי, IV, עמ' 109.

⁵³⁷ אלבוטאני, מילון, עמ' 678; הווא, מילון, עמ' 548 ציין שמילה זו משמשת בלהג של סוריה.

⁵³⁸ אלברגיות'י 2001, עמ' 919, הוא מביא את המשמעות המתועדת במילונים הקלאסיים, אך לא הביא את המשמעות השכיחה במדוברת בצפון א"י, האם מתוך חוסר ידיעה וחוסר שימוש באזור שלו או מתוך נפילת קולמוס?

במשמעות 'השחית, קלקל', אף סוקולוף ציין אותו בארמית א"י.⁵³⁹ בסורית היא מתועדת כך הביא אותה בר-בהלול במשמעות 'שבירה', גם כוסטאז הזכיר אותה בהוראה זיהה.⁵⁴⁰ מכל האמור לעיל עולה, שקיום המילה בערבית המדוברת בהוראה זיהה לזו שבסורית מבהיר לנו שהיא שאולה מן הארמית/הסורית.

128. فَرَط / farat (פָּרַט)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'הפריד חלקים של אשכול או פרי זיתים מעץ'. היא אף משמשת במשמעות 'פריטת כסף'. כך, למשל, אומרים בערבית המדוברת בקרב הפלאחים: *'bdena nofrut 'izzatūn* התחלנו לפרוט את פרי הזיתים'. זה שונה מן המסיק אשר מתבצע בידיים, ואילו פריטה מתבצעת באמצעות חביטה במקל. אלברג'ות'י הביא את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, והעיר שהיא קיימת בערבית המדוברת, וייחס אותה לסורית.⁵⁴¹ כידוע, המילה קיימת בלהג הסורי לבנוני. פריחה הביא אותה בלהג הערבי בלבנון והשווה אותה לסורית בהסתמכו על פג'אלי ועל חביקה, אשר ציינו שהיא מילה שאולה מן הסורית. אף אלבוטאני ציין שהיא מילה המשמשת במדוברת במשמעות 'לפרוט לחלקים'. דווי הלך בעקבות אלבוטאני וציטט אותו. וחביקה הביא את הצורה והעיר שהיא שאולה מן הסורית בערבית המדוברת.⁵⁴² אף בלהג העיראקי היא קיימת כפי שציין אלמוצלי על המשקעים הארמיים בלהג של אלמוצל.⁵⁴³ כידוע, הפועל קיים בסורית. בר-בהלול הביא את הפועל 'פרט' במשמעות 'הפריד תפירת בגד'.⁵⁴⁴ יש לציין, שמשמעות זו קיימת בערבית מדוברת בקרב הערבים בצפון א"י. בעברית המילה 'פָּרַט' קיימת במשמעות של 'גרגירים יחידים של ענבים שנפרטו בשעת הבציר ונשרו מאשכולותיהם'. כך, למשל, רס"ג תרגם את מילה 'פָּרַט' שב-ויקרא יט י: "ומפרוט כרמך פלא תלקטה". רצהבי העיר שהצורה 'מפרוט' א חידוש בשורש דומה.⁵⁴⁵ כידוע, השורש קיים בערבית הספרותית, אך בהוראה אחרת.

⁵³⁹ לוי, IV, עמ' 5 ; סוקולוף 1990, עמ' 424.

⁵⁴⁰ בר-בהלול, II, עמ' 1487 ; כוסטאז, מילון, עמ' 269.

⁵⁴¹ אלברג'ות'י 2001, עמ' 929.

⁵⁴² פריחה 1973, עמ' 128 ; אלבוטאני, מילון, עמ' 685 ; דווי, II, עמ' 255 ; חביקה 1939, עמ' 355.

⁵⁴³ אלמוצלי 1935, עמ' 68 הוא ציין את *farfat* ואת הצורות הגזרות מן השורש בהשוואה לסורית.

⁵⁴⁴ בר-בהלול, II, עמ' 1620.

⁵⁴⁵ רצהבי 1985, עמ' 108. בכתב-יד סיני 3 ו במהדורת הפרופגנדה תרגמו במילה لقاط (=לקט).

מזה אנו למדים, שההוראה הקיימת בערבית המדוברת תואמת את ההוראה הקיימת בסורית ובעברית. מכאן ניתן לראות בה מילה שאולה מן הסורית מבחינת ההוראה.

129. فرفحية / farfahīne

(צמח שכיח במחוזותנו ומשמש למאכל)

שם צמח זה קיים בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. במילון "לסאן אלערב" הובאה הצורה 'الفرخة' וצוין שהיא מילה משוערבת במשמעות 'סוג של עשב'. אף אלבוטאני ודווי הביאו אותה במשמעות זו.⁵⁴⁶ כידוע, בארמית ובסורית המילה קיימת. לוי הביא 'פרפחינא' והשווה למילה הסורית 'פרפחינא' ולערבית 'فرخ'. גם סוקולוף הביא אותה בארמית הא"י. בסורית הזכירו אותה הגלוסרים הסוריים.⁵⁴⁷ פרנקל הביא אותה מבין המלים הארמיות השאולות בערבית. הוא ציטט את לעף, אשר הביא אותה מבין שמות הצמחים הארמיים. הוא העיר על המעתק של ח<خ והצורה הקיימת בערבית המדוברת היא, ככל הנראה, בהשפעת הארמית.⁵⁴⁸ פריחה ואלעניסי הביאו אותה בערבית המדוברת עם ההגה-ח בדומה לארמית.⁵⁴⁹ לסיכום, הצורה עם -ח היא מן הארמית/סורית.

130. فرفوتة / farfūta (פת, חלקיק קטן)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות של 'פת לחם' farfūtet xobz. אלברג'וטי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני הביא אותה, וציין שהיא מילה שאולה מן הסורית.⁵⁵⁰ בלהג הערבי הלבנוני אף היא משמשת. כך הביא אותה פריחה באותה משמעות.⁵⁵¹ יש לציין, שהמילה אינה קיימת במילונים הערביים הקלאסיים. חביקה, ברשימתו על המלים הסוריות בערבית, ייחס את המילה לסורית.⁵⁵² כידוע, הצורה קיימת בסורית. בר-בהלול הביא 'פרפוטא' במשמעות 'פת של לחם'.⁵⁵³ מזה עולה שהמילה המשמשת בענ"מ תואמת בהוראה את המילה הקיימת בסורית.

⁵⁴⁶ אלבוטאני, מילון, עמ' 686; דווי, II, עמ' 258.

⁵⁴⁷ לוי, IV, עמ' 131; סוקולוף 2002, עמ' 450; בר-עלי, II, עמ' 289, בר-בהלול, II, עמ' 1633.

⁵⁴⁸ פרנקל 1886, עמ' 143.

⁵⁴⁹ פריחה 1973, עמ' 128; אלעניסי 1965, עמ' 51.

⁵⁵⁰ אלברג'וטי 2001, עמ' 930.

⁵⁵¹ פריחה 1973, עמ' 128.

⁵⁵² חביקה 1939, עמ' 355 הוא אף ציין שגוזרים פועל فرط במשמעות 'לחתוך את הלחם לפתיתים'.

⁵⁵³ בר-בהלול, II, עמ' 1633.

131. *faram* / فرم (חתך)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'חתך לחתיכות קטנות', כמו לחתוך בשר או טבק, כך היו אומרים: *faram 'iddoxān, faram 'illahme* (=חתך את הטבק, חתך את הבשר). אלברג'ותי הביא את הפועל בלהג הערבי הפלסטיני.⁵⁵⁴ אף בלהג של לבנון וסוריה הוא קיים. פריחה הזכיר אותו במשמעות זו. יש לציין, שהצורה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים בהוראה של 'חתך'. אלבוטאני הביא אותה כצורה משוערבת במשמעות 'חתך את הטבק'. אף חביקה ציין שהצורה שאולה מן הסורית והיא חדרה לערבית המדוברת ומשמשת באותה הוראה.⁵⁵⁵ כמו כן, בלשון חז"ל היא קיימת. לוי הביא אותה במשמעות זו (שבת 74, ב), "האי מאן דפרים סילקא" והיא, ככל הנראה, חדרה ללשון חז"ל דרך הארמית.⁵⁵⁶ בסורית קיים הפועל פרס במשמעות 'חתך', כך הביא אותו בר-בהלול.⁵⁵⁷ בזה ניתן לציין, שחוסר קיומו של הפועל בערבית הספרותית וקיומו בערבית המדוברת במשמעות זיהה להוראה שבסורית מחזק את הטענה שהמילה שאולה מן הסורית.

132. *fasfūse* / فسفوسة (מין פריחה אדומה בגוף)

מילה זו משמשת בענ"מ בא"י *tale' lū fasfūseh bğeldū* (=הופיעה פריחה בעורו). היא קיימת בערבית המדוברת בסוריה ובלבנון. אלבוטאני הביא את המילה בערבית המדוברת במשמעות זו. אף דוזי הלך בעקבותיו של אלבוטאני וציטט אותו. כמו כן, פריחה ציין אותה כמילה יוונית שחדרה לערבית דרך הסורית 'פספסא'.⁵⁵⁸ ראוי להעיר, שבערבית הספרותית המילה אינה בהוראה זו. אלברג'ותי הביא את המילה *fasfūsi* בלהג הערבי הפלסטיני.⁵⁵⁹ בסורית המילה קיימת. בר-בהלול נתן אותה בגלוסר שלו במשמעות 'אבני הנרד הקטנות', אך לא ציין משמעות של 'פריחה בגוף'.⁵⁶⁰ בלשון חז"ל הצורה קיימת. לוי ציין במשמעות 'אבן מלוטשת', אף קראוס ציין שהמילה מקורה יווני *φσεφoσ* במשמעות 'אבנים קטנות'.⁵⁶¹

⁵⁵⁴ אלברג'ותי 2001, עמ' 932.

⁵⁵⁵ פריחה 1973, עמ' 129; אלבוטאני, מילון, עמ' 688; חביקה 1939, עמ' 356.

⁵⁵⁶ לוי, IV, עמ' 117.

⁵⁵⁷ בר-בהלול, II, עמ' 1627.

⁵⁵⁸ אלבוטאני, מילון, עמ' 690; דוזי, II, עמ' 266; פריחה 1973, עמ' 129.

⁵⁵⁹ אלברג'ותי 2001, עמ' 937.

⁵⁶⁰ בר-בהלול, II, עמ' 1591; פיין-סמית, מילון, עמ' 452 הביא 'פספסא' במשמעות אבנים קטנות.

קטנות'.⁵⁶¹ מכל האמור לעיל, אנו למדים שהמילה מקורה יווני ועברה לסורית ומשם לערבית. והיא משמשת בערבית המדוברת במשמעות 'פריחה בעור', והקשר בין המסומנים ברור. אף בערבית המדוברת גוזרים ממנה פועל 'فسفس' במשמעות 'הופיעה בעורו פריחה קטנה'. ככל הנראה הקשר בין המסומנים תרם להרחבה הסמנטית.

133. ففوس / *fa'ūs* (סוג של מלפפון)

המילה ففوس קיימת בערבית נוצרית כתובה ובערבית נוצרית מדוברת בהוראה של 'ירק דומה למלפפון'. בשירי חתן וכלה ביום הכלולות אומרים:⁵⁶²

هـى... يا خياره وففوسة (=הוי... מלפפון ו'פקוסה')

هـى... بالخل مكبوسة (=הוי... בחומץ כבושה)

هـى... الفرح اليوم ليوسف (=הוי... החתונה היום ליוסף)

هـى... عقبال لخي العروسة (=הוי... ונקווה לחתונת אח הכלה)

במילון "לסאן אלערב" צוין الففوسة: البطيخة قبل أن تتضج (=אבטיח טרם הבשלתו). דו"ז הביא את הצורות ففوس / ففوص הוא ציטט את אלבוטאני. המילה קיימת בלשון חז"ל. לוי הביא את הצורה 'פִּקְס', שהיא מן היוונית πεκoο במשמעות 'שער דק שעל גבי צמחים' (בבא מציעא פח ב). ראוי לציין, שירק זה הפרי שלו מכוסה בשערות דקיקות.⁵⁶³ במילון הערוך הובאה המילה וצוין שם שבערבית ففוס ומלשון יווני φυχoο. הוא הוסיף מלשון יווני πεκoο במשמעות 'צמר ושער גזוז', הושאל אצל רז"ל לשיער צמחים. "הקשואין והדלועין משיפקיסו ואם אינו מפקס משיעמיד ערימה" (מעשרות פ"א מ"ה). קראוס, בספרו על המלים היווניות והלטיניות שבלשון התלמודים, הביא 'פיקס' מן היוונית φικoο ובלטינית *fucus*.⁵⁶⁴ בסורית המילה קיימת. פיין-סמית, בתיזאורוס הסורי-לטיני, הביא 'פקוס' וציין

⁵⁶¹ לוי, IV, עמ' 77; קראוס 1899, II, עמ' 472.

⁵⁶² חירי 1999, עמ' 333.

⁵⁶³ לוי, IV, עמ' 91.

⁵⁶⁴ ערוך, 7-6, עמ' 400; קראוס 1899, II, עמ' 452.

מילה נרדפת 'תרעוזא', ורשם בערבית *ترعوزي*, *فقوس*.⁵⁶⁵ פיין-סמית במילון הסורי אנגלי הביא את המילה 'תרעוזא' במשמעות *small melon*.⁵⁶⁶ המילה 'תרעוזא' היא סורית במשמעות *genus cucumerum* (=מלפפון משובח), כך ציין ברוקלמאן בלקסיקון הסורי.⁵⁶⁷ מכל האמור לעיל ניתן לסכם ולומר שהמילה *فقوس* מתייחדת לסוג המיוחד של ירק שקליפתו מכוסה בשערות דקיקות. וככל הנראה על שם שערות אלו נקרא הירק.

134. *fakah* / فكه (הולך ברגליים פשוקות)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'הולך ברגליים פשוקות', ומכנים אותו *afkah*. אלברג'ות'י הביא את המילה במשמעות נוספת המשמשת בלהג הערבי והיא *fakah* במשמעות 'חמק' או 'ברח'.⁵⁶⁸ פריחה הביא את הצורה *faka* במשמעות 'הלך ברגליים מעוקמות', בחילוף בין חי"ת ל-עי"ן. בערבית הספרותית קיימת צורת 'פִּכֵּחַ' במשמעות 'פריחה של הפרח', ומקבילה לה הצורה העברית 'פקח' במשמעות 'פתח', שקיימת אף בארמית ובסורית. וכאן הפעולה של הפריחה היא פעולה דומה לפתיחה.⁵⁶⁹ בעברית ההוראה מתייחדת יותר לפתיחת עיניים ובסורית להוראה של פשק רגליים. בסורית ציין בר-בהלול 'פגחא' במשמעות של 'פיסח'. הצורה הקיימת בסורית תואמת לצורה המשמשת בערבית המדוברת, אשר בה מבוטאת בכ"ף ובוזה ניתן לראות בה כצורה סורית מושאלת בערבית המדוברת.⁵⁷⁰

135. *fagūra / fakūra* / فأكورة (רתוק לחלון)

המילה 'فأكورة', 'פאקורה' היא במשקל *fa'ūla* משמשת בענ"מ בהגית הכ"ף כ-*g*: [*fagūra*] במשמעות 'חלק של עץ או של מתכת לקשירת הדלת או החלון'. היא נזכרה בספרו של סלימאן ח'ליל דג'ש "צוואתי" מכפר סמיע. כמו כן, פריחה הביא את המילה בערך 'فوكر' וציין: 'فأكورة: خشبة أو حديدة تعترض بين طرف الباب والجدار لكي تمنع فتحه' (=חלק של עץ או

⁵⁶⁵ פיין-סמית, תיזאורוס, II, עמ' 3220; II, עמ' 4507, בערך 'תרעוזא' הביא משמעות *cucumbers* (מלפפון).

⁵⁶⁶ פיין-סמית, מילון, עמ' 621.

⁵⁶⁷ ברוקלמאן 1966, עמ' 484.

⁵⁶⁸ אלברג'ות'י 2001, עמ' 953.

⁵⁶⁹ פריחה 1973, עמ' 131 הוא ציטט את דווי ואת פג'אלי; לוי, IV, עמ' 89.

⁵⁷⁰ בר-בהלול, II, עמ' 1487.

ברזל מפריד בין הדלת לבין הקיר כדי להחזיקו שלא תפתחו הרוח). יש לציין, שהמילה אינה קיימת במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, היא קיימת במילונים הערביים המאוחרים והלהגיים. אלבוסתאני הביא את המילה כוולגרית, במשמעות 'חלק של עץ שמניחים על הדלת בכדי שלא יפתח'. אף דווי הלך בעקבותיו וציטט אותו. גם הוא הביא אותה בלהג של ערביי סוריה במשמעות 'רתוק לחלון או לתריס'. המילון "אלמונג'ד" ציין במפורש שהמילה היא סורית: أَلْفَاكُورَة - هِنَة مِنْ خَشَبٍ أَوْ غَيْرِ تَدَارُ عَلَى جَانِبِ الْبَابِ مَعْتَرِضَةً لِئَلَّا يَنْفَتَحَ مِنْ نَفْسِهِ".⁵⁷¹ (=חלק עץ מוצמד לצד הדלת כדי להחזיקו שלא יפתח). חביקה הביא את המילה כסורית 'פכורא' מן השורש 'פכר' במשמעות 'קשר'.⁵⁷² כידוע, בסורית השורש קיים. בגלוסר של בר-עלי נזכרה המילה 'פכרא' במשמעות 'משען לדלת', ובהערה 25 צוין שבכתבי יד מסוימים של הגלוסר נכתבה המילה בערבית: أَلْفَاكُور".⁵⁷³ אף המילון הסורי של כוסטאז הביא את השורש 'פכר' במשמעות 'קשר'.⁵⁷⁴ ראוי להעיר, שהמילה לא נזכרה במילונו של אלברג'וטי על הלהג הערבי הפלסטיני. דבר זה מלמד שהיא יותר שכיחה בלהג הצפוני הקרוב לסוריה והלבנון.

136. فِجَن / fēgan (פיגס)

מילה משמשת בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הכתובה. הפילולוג הערבי אבן דוריד העיר: "أَلْفِجَن - أَلْسَذَاب لَا أَحْسِبُهَا عَرَبِيَّةً". המילה קיימת בלשון חז"ל. לוי הביא 'פיגס' במשמעות 'מין צמח'. הוא השווה לסורית ונתן את הצורה היוונית πηγαῖον.⁵⁷⁵ יש לציין, שבסורית המילה קיימת עם נוי'ן 'פיגנא'. סביר להניח שההגייה בערבית המדוברת מושפעת מן ההגייה הסורית. אף אלבוסתאני הביא את המילה בערך 'فَجَن' במשמעות 'السذاب'. דווי הביא את הצורות فِجَل, فِجَن, فِجَم.⁵⁷⁶ ריבוי הוואריאנטות של המילה בערבית מצביע על חשד לזרותה של המילה.

⁵⁷¹ אלבוסתאני, מילון, עמ' 699; דווי, II, עמ' 275; הוא, מילון, עמ' 572; אלמונג'ד, מילון, עמ' 591.

⁵⁷² חביקה 1939, עמ' 359.

⁵⁷³ בר-הלול, II, עמ' 261;

⁵⁷⁴ כוסטאז, מילון, עמ' 275.

⁵⁷⁵ לוי, IV, עמ' 4.

⁵⁷⁶ אלבוסתאני, מילון, עמ' 678; דווי, II, עמ' 292.

137. *qerdāhi* / قرداحي (נפח)

שם תואר זה משמש בענ"מ במשמעות 'נפח' או 'מסגרי'. אלבוטתאני הביא אותה וציין שהיא מילה וולגרית. אף דווי הלך בעקבותיו וציין משמעות של 'עובד במסגרות'. גם פריחה העיר לגביה שהיא במשקל *far'al* והשווה אותה לסורית 'קרח'.⁵⁷⁷ ראוי לציין, שאלברגיותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני לא הזכיר אותה. יש להעיר, שאף בערבית הקלאסית המילה לא תועדה. המילון "לסאן אלערב" לא כלל אותה בין ערכיו. כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא אותה במשמעות זו.⁵⁷⁸ יש לציין, שבערבית המדוברת נאמרת המילה בתוספת הצורן התורכי "gē", המציין בעלי מקצוע *قردحجي*.

138. *qurtalle* / قرتلة (סל קלוע מענפים)

מילה זו משמשת בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. בערבית המדוברת היא קיימת בסוריה, בלבנון ובא"י. בלהג הערבי הא"י קיימת בצירוף כמו: *qurtalet 'enab* (=סל ענבים) *qurtallet tīn* (=סל תאנים). המילון "לסאן אלערב" הביא אותה במשמעות 'שק ששמים על חמור'. גם אלבוטתאני הביא אותה והוסיף שבפי הדיוטות משמעותה 'סל'. דווי הביא אותה והעיר שהיא מן היוונית *χαρταλλος*. פרנקל, בספרו על המלים הארמיות השאולות בערבית הספרותית, הביא אותה כמילה שאולה מן הארמית.⁵⁷⁹ אף פריחה הביא אותה בערבית הלבנונית וציין שהיא שאולה מן היוונית, ואשר חדרה לערבית דרך הסורית. אלברגיותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא את המילה במשמעות 'סל'.⁵⁸⁰ גם בלשון חז"ל היא קיימת. לוי הביא 'קרטלא' במשמעות 'סל'. אף סוקולוף הביא אותה בארמית א"י "חד קרטל דתאנין" במשמעות 'סל'. כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא אותה ורשם לידה את המילה 'זבילא' כנרדפת לה, ונתן לידה את המשמעות בערבית 'قرطلة، قرتلات'.⁵⁸¹

⁵⁷⁷ אלבוטתאני, מילון, עמ' 725; דווי, II, עמ' 326; פריחה 1973, עמ' 137.

⁵⁷⁸ בר-בהלול, II, עמ' 1833.

⁵⁷⁹ לסאן אלערב, ערך *قرط*; אלבוטתאני, מילון, עמ' 728; פרנקל 1886, עמ' 77.

⁵⁸⁰ פריחה 1973, עמ' 138; אלברגיותי 2001, עמ' 992.

⁵⁸¹ לוי, IV, עמ' 376; סוקולוף 2002, 502; בר-בהלול, II, עמ' 1839.

139. قَرْمِيَّة / qormīyye (בול עץ, גזע עץ)

מילה זו משמשת בענ"מ בלהג הערבי הפלסטיני. כך אומרים:

qormīyyet šağaret izzatūn (=גזע עץ הזית). המילה משמשת בלהגים ערביים נוספים של לבנון, סוריה ועיראק. כך, למשל, אלבוסתאני הביא אותה בערבית המדוברת של סוריה. ודווי הלך בעקבותיו וציטט אותו. אף פריחה הביא אותה בלהג הלבנוני. כמו כן, אלמוצלי הזכיר אותה כמשקע ארמי בערבית של אלמוצל במשמעות 'קורת עץ'.⁵⁸² חביקה ייחס אותה למקור סורי והעיר שהיא מילה שאולה בערבית המדוברת.⁵⁸³ רדא, בספרו זיקת הלשון המדוברת לספרותית, הביא שתי אפשרויות של גזרון מילה זו: האחת מן המילה הערבית הספרותית أروم. והשנייה, מן המילה قَرْمِيَّة המשמשת בערבית הלבנונית.⁵⁸⁴ אמנס שתי הצורות קיימות, אך באזורים שההגה קא"ף קיים המילה מבוצעת עם קא"ף, דבר המחזק את הטענה שהמילה הקיימת במדוברת היא מן הארמית / סורית שבה המילה היא בקו"ף. אלברג'וטי הביא אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני.⁵⁸⁵ כאמור, בסורית היא קיימת. כוסטאז הביא אותה במשמעות זו.⁵⁸⁶ פיין-סמית הביא את הצורה 'קורמא' בסורית במשמעות 'קורת עץ' והוא ייחס אותה ליוונית κορμος. בערבית הספרותית קיים הפועל قَرَم' במשמעות 'חתך'. במילון "אלמנג'יד" צוין القَرْمَة בפי ההמונים 'גזע העץ'.⁵⁸⁷ עבד-אלרחים הביא את המילה במדוברת של סוריה והעיר שהיא מילה יוונית, שעברה לערבית דרך הארמית.⁵⁸⁸ הצורה qormīyye תואמת את הצורה הסורית ובוזה ניתן לראות בה משקע ארמי בערבית המדוברת.

140. قَرْدِيْس / qredes (מין דג)

מילה זו משמשת בענ"מ במשמעות 'סוג של דג'. אלבוסתאני הביא את המילה במשמעות זו. אף דווי הלך בעקבותיו וציטט אותו. גם אלברג'וטי ציין אותה במילונו על הלהג הערבי

⁵⁸² אלבוסתאני, מילון, עמ' 730-731; דווי, II, עמ' 337; פריחה 1973, עמ' 139; אלמוצלי 1935, עמ' 70.
⁵⁸³ חביקה, II, עמ' 47.
⁵⁸⁴ רדא 1981, עמ' 15-16.
⁵⁸⁵ אלברג'וטי 2001, עמ' 997.
⁵⁸⁶ כוסטאז, מילון, עמ' 315.
⁵⁸⁷ אלמונג'יד, מילון, עמ' 624.
⁵⁸⁸ עבד-אלרחים 2003, IV, עמ' 1220.

הפלסטיני.⁵⁸⁹ כידוע, המילה קיימת בסורית. בר-בהלול הביא אותה בגלוסרו והוא הסתמך על בר-סיווירוס, אשר זיהה אותו עם 'עקרבא דימא' (=עקרב הים).⁵⁹⁰ המילה היא יוונית כפי שהעיר אלכרמלי ברשימתו על המלים היווניות בערבית, והעיר שאלבוסתאני הזכיר אותה. הוא ציין שהיא מילה משוערבת מן היוונית αλφειδός. אף עבד-אלרחים, בספרו רחב ההיקף על הערבית המדוברת בסוריה, ציין זאת. כמו כן, כוסטאז, במילונו הסורי ערבי-אנגלי-צרפתי, הביא אותה ואת הצורה היוונית וציין משמעות 'ארבה הים'.⁵⁹¹ המילה, ככל הנראה, עברה לערבית דרך הסורית.

141. قسطل / aṣṭal (צינור מים, מגדל מים)

שם זה קיים בערבית נוצרית מדוברת ובערבית הספרותית. במדוברת המילה מבוטאת במעתק של הקו"ף לסותם סדקי, *aṣṭal 'il-may fi 'akka* (צינור המים בעכו). המילה שכיחה בלהגים הערביים. בלהג הלבנוני אלבוסתאני הביא אותה והעיר שבפי המשתערים משמעה 'צינור מחרסינה להעברת מים'. דווי ציין שהמילה מקורה בלטינית *castellum*. כידוע, היא קיימת בארמית ומקורה מן הלטינית. פרנקל הביא אותה בין המלים הארמיות שחדרו לערבית.⁵⁹² אף פריחה הביא את המילה במשמעות 'צינור למים עשוי מחרס', וציין שהיא מן הלטינית. בלשון חז"ל הביא לוי את המילה 'קסטלין' במשמעות 'מגדל מים', והעיר שהיא מן היוונית *χαστελλιον*. קראוס הביא את המילה בין המלים היווניות שחדרו ללשון התלמודים. בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא את המילה 'קסטלא' והמהדיר כתב בהערה את המילה בערבית *قسطل*.⁵⁹³ זוהי אחת המלים היווניות/לטיניות שעברה לערבית דרך הארמית / סורית.

142. قطريب / qatrīb (קטרב)

מילה זו משמשת בענ"מ בפי הפלאחים כחלק מן העול המשמש בין חלקי המחרשה. היא קיימת בלהג של לבנון וסוריה: פריחה הביא אותה במילונו על הלהג הלבנוני בצטטו את

⁵⁸⁹ אלבוסתאני, מילון, עמ' 725; דווי, II, עמ' 326; אלברג'ות'י 2001, עמ' 989; כוסטאז, מילון, עמ' 330.

⁵⁹⁰ בר-בהלול, II, עמ' 1843.

⁵⁹¹ אלכרמלי 1899, אלמשרק, II, עמ' 490; עבד-אלרחים 2003, IV, עמ' 1223; כוסטאז, מילון, עמ' 330.

⁵⁹² אלבוסתאני, מילון, עמ' 734; פריחה 1973, עמ' 140; דווי, II, עמ' 344-345; פרנקל 1886, עמ' 25.

⁵⁹³ לוי, IV, עמ' 345; קראוס 1899, II, עמ' 557; בר-בהלול, II, עמ' 1816.

אלבוסתאני ואת חביקה, אשר ציינו שהמילה מקורה מן הסורית.⁵⁹⁴ ראוי לציין, שאלברגיות" לא הזכיר את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. כידוע, המילה קיימת בעברית של חז"ל. במילון הערוך צוין 'קטרב' מלשון ערבית *قطرب*, הוא הסתמך על המילון "אלמוחיט" מן המאה ה-14. אף לוי הביא: "קטרב יתד הסוגרת את צוואר הבהמה בעול". לדעת אחרים, "יתד בקצה יצול המחרשה שאליה נקשר העול". קוטשר הביא את המילה כארמית.⁵⁹⁵ בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא אותה בסורית ובערבית: קטריבא, *قطريب*.⁵⁹⁶ כלומר, המילה משמשת בערבית לפי עדות זו מאותם ימים. גם באכדית קיימת המילה *qartabu* במשמעות 'קרש קטן'. כאמור, המילה חודרת לערבית מן הארמית/סורית כיתר שמות חלקי המחרשה.

143. *قطين* / *quṭṭēn* / *'uṭṭēn* (דבילות, ביחיד *quṭṭēna*-דבלה)

המילה *quṭṭēn* / *'uṭṭēn* משמשת בערבית נוצרית מדוברת בהוראה של תאנים מיובשות המשמשות לאכילה. הפלאחים היו מכינים דבלות מן התאנים בקיץ ושומרים אותן בתוך סלים עשויים מקש לימות החורף: *kunna nhut 'ittīn 'almištāh ne 'mal 'uṭṭēn wenhutu* (=היינו שמים את התאנים על המשטח כדי ליבש אותן לדבלות ושמים אותן בתוך סל מקש). כידוע, תאנים אלו היו מוקטנות בצורת רקיקים וככל הנראה מכאן השם. ראוי לציין, שבמילונים הערביים הקלאסיים לא צוינה הוראה זו. אף לא במילונים של אלבוסתאני, של דוזי ושל פריחה.

יצחק בנימן יהודה בספרו "משלי ערב" הזכיר את המילה 'קטין' בצטטו את לנדברג כאשר התייחס למילה 'קט' (=חתול). הוא הזכיר שבארמית המילה 'קט' משמעה קיץ ופירות הקיץ.⁵⁹⁷ לוי העיר שבארמית המילה 'קט' משמעה גם "פירות קיץ". הוא הוסיף והביא את המילה 'קטינאי', הגזורה מן הבסיס 'קט' בהוראה של 'פירות קיץ'. ואת המילה 'קטיט'.

⁵⁹⁴ פריחה 1973, עמ' 141; אלבוסתאני, מילון, עמ' 744; חביקה 1939, עמ' 364.

⁵⁹⁵ לוי, IV, עמ' 290; קוטשר 1961, עמ' 15; פליקס 1963, עמ' 54.

⁵⁹⁶ בר-בהלול, II, עמ' 1767.

⁵⁹⁷ יהודה 1990, I, עמ' יח. יהודה הביא ספור מירדן שהזכיר לנדברג. לנדברג מנסה להראות ששם בעל החיים 'קט' אינו מן הערבית. הוא השווה עם המילה 'קטין'. יש לציין שנסיונו של לנדברג יש בו מן האטימולוגיה העממית.

בהוראה של 'אורה תאני קיץ, או מיבש תאנים' (תוספתא, סוכה, א ד).⁵⁹⁸ בסורית קיימת המילה 'קוטינון' בהוראה של 'פרחי הרמון', 'קטינא' בהוראה של 'הדבר הדק'.⁵⁹⁹ אך יש לציין, שבערבית אומרים אך ורק לדבלות התאנים שיבשו וקטנו 'קטין', ולא מרחיבים את ההוראה לפירות הקיץ. לעומת זה, אליסועי בספרו על המלים הזרות בערבית, הביא את המילה כיוונית *kottavon* וצין *قطين* במשמעות 'סוג של תאנים'.⁶⁰⁰ אף אלברגיות⁶⁰¹ הביא את המילה *قطين* בהוראת 'תאנים יבשות' והעיר שהיא משמשת במדוברת, אך לא התייחס לגזרונה.⁶⁰² כמו כן, שגיב במילון העברי ערבי רשם את המילה *قطينة* בהוראה של 'דבלה, תאנה מיובשת'. כאמור לעיל, המילה אינה מתועדת במילונים הערביים. אף עבד-אלרחים, בספרו האנציקלופדי על הערבית המדוברת בסוריה, העיר שהיא מילה יוונית משוערבת.⁶⁰³ לאור טענתו של אליסועי שהיא מילה יוונית התחקיתי אחר מקור המילה ביוונית ובלטינית. במילון היווני אטימולוגי של פייר צנטריין צין *kottava* "*espece de petites figues*" (=תאנים ובמיוחד קטנות). הוא השווה ללטינית *cottana* "*espece de petites figues*" (*syriennes* (=תאנים ובמיוחד סוריות קטנות). וצין שם שהיא משקע עברי מן המילה 'קטנה'.⁶⁰⁴ ונשאלת השאלה האם היא קשורה בשורש העברי או הארמי 'קטן' בהוראה להקטין או לרקק? כידוע, בסורית קיים השורש 'קטן' בהוראת *to make thin* הוראה זו תואמת את הפעולה שעושים לתאנים לאחר שהיו מיבשים לוחצים אותן לצורה של ריקקה. פרנקל הביא את המילה כארמית אך לא העיר לגבי גזרונה.⁶⁰⁴ מן המתואר לעיל עולה שהמילה היא מן העברית או מן הארמית והיא חודרת לשונות אירופה. אליסועי ייחס אותה ליוונית מבלי להתחקות אחר המקור שלה. בארמית ובסורית קיימת צורת 'קטינא' בהוראה של 'דבר דק' וגם קיימת הוראה של 'פרחי הרימונים'. מכל האמור, אנו במצב תקו לגבי גזרונה של המילה או מלשון 'קטן' או מלשון 'קט' בשני המצבים היא משקע עברי ארמי בולט בתוך הערבית המדוברת שבפי הפלאחים בא"י.

598 לוי, IV, עמ' 291-292; יסטרוב 1950, עמ' 1357-1358.

599 בר-בהלול, II, עמ' 1725; 1762.

600 אליסועי 1959, עמ' 265.

601 אלברגיות 2001, עמ' 1020.

602 עבד-אלרחים 2003, IV, עמ' 1240.

603 צנטריין 1970, II, עמ' 572; אירנוט & מילייט 1959, עמ' 146.

604 פרנקל 1886, עמ' 148.

144. قَلْقَاس / *qulqās [aul-ās]* (סוג צמח)

מילה זו משמשת בענ"מ כשם של צמח שיש לו גושים דומים לתפוחי האדמה. אלבוסתאני העיר שהמילה אינה ערבית, אך לא ציין את מקורה, והיא במשמעות 'סוג של צמח המשמש לבישול'. אף אלברגיותי הביא אותה בערבית המדוברת בלהג הערבי הפלסטיני, והוא העיר עליה שהיא מן היוונית. בארמית ובלשון חז"ל המילה קיימת: לוי הביא אותה כמילה יוונית *κολλας*. אף קראוס ציין זאת. כמו כן, סוקולוף הביא אותה בארמית של א"י.⁶⁰⁵ גם בסורית היא קיימת. כך הביא אותה בר-בהלול בגלוסר שלו 'קלקאס' 'מין צמח המשמש לאכילה דומה לפקעת הסלק'.⁶⁰⁶ לסיכום, המילה עוברת לערבית דרך הארמית-סורית.

145. قُن / *un / qun* (לול לתרנגולות)

שם עצם בהוראה של לול תרנגולות. *igğāğāt bebātū fil-un* (=התרנגולות לנות בלול).

המילה קיימת במרחב הסורי פלסטיני. אלבוסתאני, חביקה ופג'אלי ציינו שהיא מילה סורית, אף אלברגיותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני הביא את המילה בלהג הפלסטיני וציין שהיא שאולה מן הסורית בהוראה של 'לול קטן לתרנגולות'.⁶⁰⁷

הצורה قُن בהוראה של לול תרנגולות אינה קיימת בערבית הספרותית, הצורה הקיימת היא كُن בהוראה של בית, וצורה נוספת בהוראה של קן ציפור היא وَكُن. לעומת זה, בלשונות שמיות אחרות הצורה קיימת. באכדית: *qinnu*, בארמית 'קנא', בסורית 'קנא'. קופף, במאמר משווה בין גזרון מלים ערביות לבין מלים מן המקרא, העיר שהמילה העברית 'קן' מקבילה לה הצורה הערבית كُن, שהן מאותו שדה סימנטי של בית או מקום מחסה. הוא התייחס לעניין החילוף בין *qāf* ל-*kāf* וציין חילוף כזה קיים בערבית בדרך כלל בסביבה של הגה נחצי, לדוגמה: צחק מקביל לה בערבית ضحك והוסיף שהחילוף הזה אינו סדיר. בערבית

⁶⁰⁵ קראוס 1899, II, עמ' 507-508; לוי, IV, עמ' 236; סוקולוף 1990, עמ' 479. לעף, הביא אותה בספרו על שמות הצמחים בארמית, עמ' 240.

⁶⁰⁶ בר-בהלול, II, עמ' 1797.

⁶⁰⁷ אלבוסתאני, מילון, עמ' 760; חביקה 1939, עמ' 366; פג'אלי 1919, עמ' 57; הווא, מילון, עמ' 628; אלברגיותי 2001, עמ' 1034.

המדוברת חילוף זה קיים. גם ברוקלמאן העיר זאת.⁶⁰⁸ יש לציין, שהפילולוג הערבי אבן ג'י' בספרו "סֶרֶ צנאעה אל־עראב" התייחס לחילוף בין שני ההגאים *kāf / qāf* : كَاف, قَاف, فَح, فَحَة; كَشَطَتْ / قَشَطَتْ; أَكْحَاح / أَقْحَاح.⁶⁰⁹ בשפות השמיות המילה הוראתה הכללית היא nest. ואילו בערבית המדוברת במרחב הסורי פלסטיני מילה זו משמשת בהוראה של 'לול תרגולות'. זוהי הוראה מיוחדת לבית התרגולות. כאן ניתן לראות **צמצום סימנטי** שחל בהוראה מקן כללי לעופות ולציפורים להוראה ספציפית 'מקום לינת התרגולות'.

146. قِياسات / qeyāsāt (קורות עץ)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'קורות עץ', המשמשות כגשרים שנושאים את התקרה. פריחה הביא את המילה וציין שהיא מן הסורית ומשמשת בערבית המדוברת של לבנון.⁶¹⁰ אלברג'ות'י לא הזכיר אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. ראוי לציין, שהיא אינה מתועדת במילונים הערביים הקלאסיים. בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא 'קיסא' במשמעות 'עץ'. אף סוקולוף הביא את הצורה 'קיס' בארמית א"י והוא ציטט את קאופמן, אשר העיר שהיא מילה שאולה בארמית מן האכדית.⁶¹¹ כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול נתן אותה במשמעות 'בול עץ'. גם פיין-סמית הביא אותה בצרף "קיסא דארזא".⁶¹² מכל האמור לעיל, המילה היא סורית במקורה והיא שאולה בלהג הערבי המדובר בצפון א"י.

147. كَارِبَا / karbā (שרף מיוחד המשמש למחרוזת)

המילה كَارِبَا משמשת בערבית המדוברת במשמעות 'שרף מיוחד המשמש למחרוזת'. בד"כ הזקנים מרבים להשתמש בה. בשירי קינות עממיים אומרים:⁶¹³
لا يا شَبَّ سالم خِرْزَة الكارب / يا سبع الحمولة ليش تَ تحارب
(=למה עלם, סאלם, דומה למחרוזת / אתה גיבור החמולה מה לך להילחם).

⁶⁰⁸ קופף 1958, עמ' 200; ברוקלמאן 1908, I, עמ' 122.

⁶⁰⁹ אבן-ג'י, סר, I, עמ' 279.

⁶¹⁰ פריחה 1973, עמ' 147 הוא אף הוסיף בספרו על התרבות החומרית הנעלמת בלבנון, עמ' 15 – "عند المقايضة – رفع الجسور".

⁶¹¹ לוי, IV, עמ' 298; סוקולוף 1990, עמ' 491.

⁶¹² בר-בהלול, II, עמ' 1776.

⁶¹³ עלוש 2001, עמ' 291-292.

המילה לא תועדה במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, היא קיימת במילונים הערביים המאוחרים. אלבוסתאני רשם את המילה كهرباء, كهربا במשמעות 'שרף של עץ האגוז' והוא מתאפיין בתכונת הגרבתציה שלו. הוא הוסיף וציין שהיא מילה פרסית משוערבת המורכבת משתי תיבות: كاه = תבן, ربا = משך. כך גם דוזי, אליסועי ושיר העירו לגבי המילה.⁶¹⁴ כידוע, המילה קיימת בסורית. בר-עלי הביא בגלוסרו את המילה 'קארב' 'קרב' ורשם את ההוראה בערבית: كهرباء, وكاربا.⁶¹⁵

148. کاروز / *kārūz* (תיש העזים ההולך לפני העדר)

מילה זו קיימת בערבית נוצרית ספרותית ומשמשת בענ"מ בלהג הגלילי. *kan yemšy* (פעמון מצלצל). פג'אלי,⁶¹⁶ בספרו טקסטים עממיים בערבית המדוברת הלבנונית, הביא את המילה: "وقبل ما بدن يمشوا تاعى بالأول الكرايز وقل: طق طق طق" (=ולפני שעמדו ללכת, הביא את התישים וקרא להם: טק, טק, טק).

בערבית הספרותית קיימת צורת كراز במשמעות 'תיש ההולך לפני העדר'. המילונים הערביים הביאו את הצורה. דרך משל, אלבוסתאני הביא את הצורה וציין שזהו תיש שעונדים בצווארו פעמון והוא הולך לפני העדר. אף הווא במילונו האנגלי ערבי ציין זאת.⁶¹⁷ אליסועי הביא את המילה וציין שהיא ארמית.⁶¹⁸ גם פריחה הביא אותה בערבית המדוברת בלבנון.⁶¹⁹ כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא את הצורה 'כרזא' הוא ציין משמעות של 'כבשה ההולכת לפני העדר', או 'תיש מסורס ההולך לפני העדר'. כך אף פיין-סמית הביא זאת.⁶²⁰ הצורה کاروز היא במשקל *fā'ūl*, והיא מילה שאולה מן הסורית בענ"ד.

⁶¹⁴ אלבוסתאני, מילון, עמ' 795; דוזי, II, עמ' 434; אליסועי 1959, עמ' 244; שיר 1990, עמ' 138-139.

⁶¹⁵ בר-עלי, II, עמ' 319.

⁶¹⁶ פג'אלי 1978, I, עמ' 241.

⁶¹⁷ אלבוסתאני, מילון, עמ' 776; הווא, מילון, עמ' 650.

⁶¹⁸ אליסועי 1959, עמ' 203.

⁶¹⁹ פג'אלי 1978, I, עמ' 245; פריחה 1973, עמ' 151.

⁶²⁰ בר-בהלול, I, עמ' 919; פיין-סמית, תיזאורוס, I, עמ' 1818.

149. *kānūn* / *كانون* (כיריים)

השם *كانون* במשקל *fā'ūl* משמש בענייכ ובעני"מ במשמעות 'כיריים לגחלים'. בעני"מ השם שכיח *fi 'iššita menwale 'kānūn 'innār wmneddafa* (=בחורף מדליקים את הכיריים ומתחממים). ובשירי הפולקלור אומרים:

وبالليل نسهر سوا عالنار والكانون / خي وخيك وجير انك وجيراني⁶²¹ (=נבלה בליל יחד לאור המדורה והכיריים, אחי, אחיד והשכנים).

בערבית ספרותית המילה קיימת. גם בערבית המדוברת של סוריה הביא זאת עבד-אלרחים בספרו על הערבית המדוברת בסוריה.⁶²² במילון "לסאן אלערב" בערך *كانون* הובאה הוראה של 'כיריים לאש'. אליסועי הביא את המילה כארמית המשמשת בערבית.⁶²³ כידוע, בארמית המילה 'פִּנוֹנָא' קיימת במשמעות 'מחתת לגחלים'. לוי הביא אותה והשווה לערבית.⁶²⁴ גם פרנקל העיר שהמילה היא ארמית ושאוּלָה בערבית הספרותית. הוא הביא מלים הקיימות בערבית במשמעות 'כיריים' ומוצאן מן הארמית. למשל: 'קמין', 'תנור', 'אתון' ואף 'כנונא'. הוא העיר שהמילה 'כנון' מבחינת התצורה היא בלבוש ארמי.⁶²⁵

150. *kubbe* / *كُبة* (סוג מאכל)

המאכל העממי והפופולרי באירועים ובשמחות הוא ה-*كُبة*, סולת עם בשר טחון בלתי מבושל. המילון "לסאן אלערב" לא הביא את המילה בין ערכיו. בארמית ובסורית המילה קיימת. לוי ציין 'כיבא' מן השורש 'כבב' במשמעות 'בשר מטוגן או צלוי'.⁶²⁶ בענייכ המילה קיימת. המילונים הביאו אותה: אלבוטאני הביא אותה כמילה משוערבת. דוּזי הביא את הצורה *كُبة* אף הווא הביא אותה במשמעות 'נתחי בשר טחון ומעוגל'.⁶²⁷ אף בלהגים ערביים נוספים המילה קיימת. פריחה הביא את המילה בערבית הלבנונית, ואלברג'ותי הזכיר את המילה

⁶²¹ חירי 1999, עמ' 282.

⁶²² עבד-אלרחים 2003, IV, עמ' 1282.

⁶²³ אליסועי 1959, עמ' 204.

⁶²⁴ לוי, II, עמ' 352.

⁶²⁵ פרנקל 1886, עמ' 27-26.

⁶²⁶ לוי, II, עמ' 283.

⁶²⁷ אלבוטאני, מילון, עמ' 768; דוּזי, II, עמ' 436; הווא, מילון, עמ' 639.

כמאכל עממי עשוי מסולת ממולא בבשר ובסנובר, נאכל מטוגן או בלתי צלוי.⁶²⁸ אבישור, במאמרו על יסודות ארמיים קדומים בערבית היהודית בעיראק, ציין שהמילה *kubba*, *kibbe*, *kibba* מאכל נפוץ בעיראק קשורה לארמית.⁶²⁹ אך יש לציין, שהמשמעות שלה בערבית בלהג הפלסטיני שונה מן המשמעות בלהג העיראקי. בסורית ציין בר-בהלול 'כבבא' *الكباب* (=בשר טחון).⁶³⁰ לוי ציין 'כיבא', 'כבבא' מן השורש כבב ואף הביא 'כופתא', 'כיפתא' בערבית מבחינים בין שתי צורות: *كَبَّة*, *كَفَّة* הראשונה קשורה במאכל העממי עם הסולת, והשנייה קשורה בבשר הטחון שנאכל צלוי. בערבית המדוברת, ככל הנראה, חל בידול סמנטי. והמילה *كَبَّة* משמשת למאכל העממי עם סולת ואילו *كَفَّة* היא בשר צלוי. אלבוטאני ציין שהמילה *كَفَّة* היא וולגרית במשמעות 'בשר טחון וצלוי'. דוזי והווא העירו שהמילה *كَفَّة* תורכית.⁶³¹ לעומתם, אלבוטאני ופריחה בעקבותיו ציינו את מקור המילה מן הפרסית.⁶³² באקר, בספרו על משקעים אכדיים עתיקים בערבית, ציין שחלק מן החוקרים מייחס את המילה לפרסית. אך הוא החזיר את מקור המילה לאכדית *kippatu* והוא הזכיר שהמילה נזכרה באדיוגרמים של המלך הבבלי אשור נצר בל (מאה תשיעית לפני הספירה), אשר ערך משתה לאחר שבנה ארמון והגיש את מאכל ה- *kippatu* שעשוי מגריסים.⁶³³

151. كُرَّاز / *kurāz* (בקבוק)

המילה משמשת בערבית הספרותית ובערבית המדוברת במשמעות 'בקבוק למים עשוי מחרס'. אבן דורייד תיאר את ה-*كُرَّاز* כבקבוק שהפתח שלו צר. הוא הביע את ספיקותו לגבי ערבויות המילה. המילה קיימת בערבית המדוברת ובערבית הכתובה. במילון "לסאן אלערב" צוינה משמעות של 'בקבוק'. אף המילונים המאוחרים הביאו את המילה. אלבוטאני נתן זאת. דוזי הביא את הצורה *كُرَّاز* בלהג של עיראק. הווא הביא את המילה בלהג של סוריה במשמעות זו.⁶³⁴ פרנקל ציין שהמילה ארמית והיא שאולה בערבית הספרותית מן

⁶²⁸ פריחה 1973, עמ' 148; אלברגיוטי 2001, עמ' 1050

⁶²⁹ אבישור 2001, עמ' 258.

⁶³⁰ בר-בהלול, I, עמ' 866.

⁶³¹ דוזי, II, עמ' 476; הווא, מילון, עמ' 659.

⁶³² אלבוטאני, מילון, עמ' 768; פריחה 1973, עמ' 154.

⁶³³ באקר 2001, עמ' 91.

⁶³⁴ דוזי, II, עמ' 455; אלבוטאני, מילון, עמ' 776; הווא, מילון, עמ' 650.

הפרסית.⁶³⁵ גם שיר ייחס את הצורה לפרסית.⁶³⁶ כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול ציין "כרזא" במשמעות 'בגבוקא', הוא אף ציין את הצורה בערבית *كُرَاز*.⁶³⁷ בר-עלי, בגלוסרו הסורי-ערבי, נתן תחת ערך 'בגבוגא' פרוש בערבית: "الكراز، البغيوغ، دورق يستوق، قرقارة".⁶³⁸ בערבית המדוברת היא קיימת במשמעות 'בקבוק למים עשוי מחרס': *zamān il-ḥaṣede* *kunt aḥoṭ il-kurāz taḥt il-gimer min iṣ-šams* (=בעבר בעת הקציר הייתי מניח את בקבוק המים מתחת לערימה מפני השמש). אלברג'ות'י הביא את הצורה בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות 'בקבוק גדול ופתחו צר'. בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא את הצורה "כרוז" במשמעות 'קנקן למים' (*wasserkrug*). הוא השווה ליוונית *κρωσσος*. אף המילון "הערוך" הביא 'כרוז' בהוראה של בקבוק וציין שבערבית *كُرَاز* והיא מן היוונית.⁶³⁹ אליסועי ייחס את הצורה לארמית והוא ציין אותה כמילה שאולה מן הסורית 'כרזא'.⁶⁴⁰

152. كَرَش / *karaš* (סילק, הרחיק)

(=ברצוני להרחיק את התרנגולות מכאן). *badde akruš iḡḡaḡāt min hon*

פועל זה משמש בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'לגרש, להרחיק'. אלברג'ות'י לא הזכיר אותו במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. כמו כן, במילונים הערביים הקלאסיים לא הביאו אותו. המילה קיימת בערבית המדוברת של סוריה. כך הביא אותה מבארכה בספרו על המלים הארמיות שבפי תושבי "צדד" בסוריה, הוא קישר את הצורה עם הצורה הסורית *ḡrṣ* (=גרש).⁶⁴¹ דווי הזכיר את הפועל *كَرَش* במשמעות זו, אך לא ייחס אותו למקור מסוים.⁶⁴² הפועל קיים בארמית ובעברית.⁶⁴³ ככל הנראה הצורה הושאלה לערבית. היא משמשת בערבית המדוברת בשתי ואריאנטות של הגיה *karaš/garaš*. חוסר קיום פועל זה בערבית

⁶³⁵ פרנקל 1886, עמ' 82.

⁶³⁶ שיר 1990, עמ' 133.

⁶³⁷ בר-בהלול, I, עמ' 919.

⁶³⁸ בר-עלי, I, עמ' 79.

⁶³⁹ ערוך, 4-5, עמ' 319.

⁶⁴⁰ אליסועי 1959, עמ' 203.

⁶⁴¹ מבארכה 1999, עמ' 479; חביקה 1939, עמ' 369.

⁶⁴² דווי, II, עמ' 456.

⁶⁴³ לוי, I, עמ' 366.

וקיומו במדוברת שבאזור השפעת הארמית מעלה את הסברה שהפועל הזה שאול מן הסורית בתוך הערבית המדוברת.

153. کرعوني / *kar ūne* (פָּרַע)

שם עצם זה משמש בענ"מ בלהג במשמעות 'פָּרַע, רגל, שוק של בעל-חיים'. ובפתגם: "ناقص الكرش کرعوني" (= זה מה שחסר! הוסיף שמן על המדורה). חביקה ופריחה הביאו את המילה בלהג של סוריה ולבנון והוסיפו שהמילה בתוספת הצורן הסורי '*un*' בסורית המשמש להקטנה.⁶⁴⁴ אלברג'ותי הביא את המילה בצורת רבים *كراعين* הקיימת במשמעות זו בלהג הערבי הפלסטיני.⁶⁴⁵ כאן בענ"מ המילה שאולה מן הסורית עם הִדְבָּק צורן ההקטנה, כלומר הערבית שאלה את הבסיס עם הצורן כהדבק אחד. כידוע, בערבית הספרותית הצורה הקיימת היא *كراع* ומקביל לה בעברית 'כרע' ובארמית 'כרעא', והיא שונה מן הצורה שבמדוברת. כך הביאו המילונים "לסאן אלערב" ואף אלבוטאני ודוֹזי.⁶⁴⁶ בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא 'כרעא' וציין בערבית *الكارع*, אף בר-בהלול ציין בגלוסר שלו 'כרעא'.⁶⁴⁷ אם כן, הצורה *kar ūne* שאולה מן הסורית.

154. كركية / *korkiyye* (כלי לנוזלים)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון א"י במשמעות 'כלי לנוזלים עשוי מחרס'. האינפורמנטית ברבארה חריו תיארה אותה בפני: '*jara zgire min fuxār ne 'mal fiha mazaher*' (= כד קטן עשוי מחרס מזקקים בו מי פרחים'. יש לציין, שאין לה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, היא קיימת בערבית המדוברת במרחב הסורי-פלסטיני. אלבוטאני הביא צורת *كركة* כמילה משוערבת במשמעות 'כלי המשמש לזיקוק מי פרחים ושמים ארומאטיים לאחר הרתחתם'. דוֹזי הביא אותה בהסתמכו על אלבוטאני.⁶⁴⁸ חביקה ציין במפורש שהמילה 'כרכא' שאולה בערבית מן הסורית 'במשמעות מעוגל'. הוא אף תיאר את

⁶⁴⁴ חביקה 1939, עמ' 369; פריחה 1973, עמ' 151; על צורן ההקטנה *-on/-un* בסורית ראה נילדקה 1970, עמ' 69-70.

⁶⁴⁵ אלברג'ותי 2001, עמ' 1067 כאן אלברג'ותי הרחיב ותיאר את התבשיל.

⁶⁴⁶ אלבוטאני, מילון, עמ' 777; דוֹזי, II, עמ' 457.

⁶⁴⁷ בר-עלי, I, עמ' 190; בר-בהלול, I, עמ' 925.

⁶⁴⁸ אלבוטאני, מילון, עמ' 777; דוֹזי, II, עמ' 458.

הכלי כמעוגל המשמש לזיקוק שמנים ארומאטיים מן הפרחים ומן העלים לאחר הרתחתם.⁶⁴⁹ פריחה הביא את המילה בלהג הלבנוני במשמעות של כלי המשמש לנוזלים.⁶⁵⁰ בסורית הצורה קיימת, בר-בהלול הביא אותה בגלוסר שלו 'כורכיא', והוא ציטט את חוניין, אשר הזכיר את הצורה הערבית كركي.⁶⁵¹ אם כן ניתן לסכם ולומר שהמילה בצורתה במדוברת זיהה לצורה הסורית ובוזה ניתן להניח שהיא שאולה בענ"ד מן הסורית.

155. كروزي / karūze (קור)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'קור עז'. אומרים: "sa^ca 'iddenya karūze (=מזג האויר קריר מאד). אף בערבית בסוריה מבארכה הזכיר שבלשון אזור "צדד" אומרים مقرز אף אומרים كرسنت اليد من الصقيع.⁶⁵² מילה זו אין לה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים, ואף לא במילונים הלהגיים. בערבית הספרותית קיימת צורת قرس במשמעות 'קור עז'. אף בלשון חז"ל קיימת צורת 'קרש' במשמעות זו כפי שהביא לוי 'קרושא' במשמעות 'קור חזק'.⁶⁵³ כך אף בתרגום יונתן המילה 'קרושא' היא תרגום למילה העברית 'קרח' שב-בראשית לא 40. ובסורית קיימת המילה 'קרישא' במשמעות 'קרח' כפי שהביא בר-בהלול.⁶⁵⁴ ברם בר-בהלול הביא צורה נוספת במשמעות 'קור וצינה' קורוזא. הוא ציטט את בר-סרויוס, אשר ציין "והיא רומיא" שמילה זו שאולה מיוונית.⁶⁵⁵ גם פיין-סמית הביא את המילה וציין שהיא יוונית κορυς במשמעות 'קור'.⁶⁵⁶ לאור ממצאים אלו אנו בפני שתי צורות הומונימיות בערבית: האחת, 'קרושא' קיימת בערבית ובשפות שמיות נוספות כמו ארמית/סורית. והשנייה, 'קורוזא' שאולה בערבית המדוברת מן היוונית, אך דומה בצליל למילה הקיימת. בלהג הערבי המדובר בצפון ישראל אומרים karūze. לו הייתה המילה עם הגה ענבלי נחצי סותם /q/ היינו מצפים למעתק במדוברת לסותם סדקי /q/ < [p]

⁶⁴⁹ חביקה 1939, עמ' 24.

⁶⁵⁰ פריחה 1973, עמ' 152 פריחה ציין שהמילה גזורה מן השורש 'כרד' במשמעות מעוגל והדמיון בין הצורה למשמעות ברור.

⁶⁵¹ בר-בהלול, I, עמ' 882, לא ציין משמעות רק העיר שחוניין תיקן את הצורה ובעמ' 921-922 הביא את הצורה 'כרד' במשמעות 'הקיף בצורה מעגלית'.

⁶⁵² מבארכה 1999, עמ' 480.

⁶⁵³ לוי, IV, עמ' 393.

⁶⁵⁴ בר-בהלול, I, עמ' 1853.

⁶⁵⁵ שם, עמ' 1752.

⁶⁵⁶ פיין-סמית, תיזאורוס, עמ' 3734.

והצורה הייתה אמורה להיות במדוברת *[aruše/aruse/aruze]*, אך לא חל מעתק זה. דבר זה מעלה את הסברה שהמילה היא אינה ערבית ומשמרת את ההגייה הסורית שלה שהיא בעצמה שאולה מן היוונית. ובזה ניתן לראות במילה שאולה בערבית המדוברת מן היוונית דרך הסורית. במילה חלו מעתק כמו ס>ז. אלברגיותי הביא את המלה כרז/ כרזן במשמעות 'נתקף בניוון שרירים מקור' והוא קישר את המילה לאנגלית crazy. אמנם בערבית המדוברת המילה קיימת ביחס למי שנתקף חלחלה כתוצאה משימוש בסמים או עקב מחלה והיא מן האנגלית, וזוהי שאילה חדשה מן האנגלית. אך ראוי להעיר, שהמילה *karūze* קיימת בסורית מן המאה ה-10 כפי שתועדה ע"י בר-בהלול. ככל הנראה השימוש החדש מן האנגלית היא שאילה נוספת למילה שהייתה קיימת בערבית.

156. כּשַל / *kašal*

(חולשה, רפיון) מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ הן כצורה שמנית והן כצורה פועלית. בלהג של שפרעם אומרים: "*šu betla le min hek - kašal*" (=מה אשיג מזה, כּשַל, אכזבה!). בזמר העממי הפלסטיני המילה נאמרת. עלוש הביא אותה בשירי פולקלור⁶⁵⁷:

يا حبابنا من قشَلهم فرَطوا فينا / من قلة المال باعوا واشتروا فينا

(=יקירנו/ אהובנו מתסכולם ויתרו עלינו, ומעוני בגדו בנו).

אלברגיותי רשם את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני בצורת *قشَل* (ביצוע ענבלי נחצי של הכ"ף) במשמעות 'אכזבה, כשלון'.⁶⁵⁸ המילה משמשת בלהג של סוריה. מבארכה ציין אותה כמילה המשמשת במשמעות זו.⁶⁵⁹ ראוי לציין, שהיא לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. הצורה הקיימת היא *كسل* כמקבילה אטימולוגית למילה. דוזי רשם את הצורה *قشَل* במשמעות 'מחסור'.⁶⁶⁰ בסורית השורש 'כשל' קיים במשמעות 'הרגיש בעלבון'.⁶⁶¹ בערבית המדוברת שכיח אף הפועל *mkašwel* בהוראה של 'הרגיש בהרגשה של חולשה,

⁶⁵⁷ עלוש 2001, עמ' 58.

⁶⁵⁸ אלברגיותי 2001, עמ' 1008 *القشَل : الخيبة, القشَل (=אכזבה, כשלון)*.

⁶⁵⁹ מבארכה 1999, עמ' 487.

⁶⁶⁰ דוזי, II, 456.

⁶⁶¹ כוסטאז, מילון, עמ' 164 ציין 'כשיל' במשמעות 'כעוס ומרגיש בעלבון'.

מצוברת, או נתקף בצמרמרת *'le š mka šwel? ḥasis bebardiyye* (=מדוע אתה מצוברת? מרגיש קר). נשאלת השאלה מה הקשר בין המילה הזאת למילה העברית כָּשָׁל? לאור הנזכר לעיל המילה בענ"מ תואמת את ההוראה בסורית. מזה ניתן להבין שהיא משקע ארמי-עברי בענ"מ.

157. *ka'ar* / كعر (גרש, הדף, הרחיק)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות של 'גרש, הדף, הרחיק'. אלברגיותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני הביא את המילה במשמעות 'עבר ממקום למקום' והוסיף שזוהי משמעות וולגרית.⁶⁶² אך לאמיתו של דבר משמעות זו, שהזכיר אלברגיותי, קיימת במילון "לסאן אלערב". יש לציין, שמשמעות זו שונה מן המשמעות המשמשת בפועל זה בלהג בצפון הארץ, שהיא 'גרש, הדף, הרחיק'. פריחה ציין שמילה זו משמשת בלהג הערבי בלבנון והוא קישר אותה לסורית.⁶⁶³ בלשון חז"ל היא קיימת. לוי הביא את הפועל 'גער' במשמעות 'נזף'.⁶⁶⁴ ובסורית משמעות הפועל 'גער' היא 'גרש, סילק, הרחיק'. בר-בהלול הביא את צורת שם הפעולה 'געירא' במשמעות 'הרחקה וסילוק'.⁶⁶⁵ המעתק של ג<כ קיים וזה שכיח במלים שאולות בערבית. המשמעות בענ"מ תואמת את המשמעות בסורית. ומכאן ניתן לראות בה מילה שאולה בערבית מן הסורית. בערבית מדוברת קיים השורש *جر* במשמעות 'צעק בקול גס ורס' אף שורש זה תואם את הצורה 'גער' בארמית ובעברית.

158. *kallīn* / كلين (אבן קשה)

מילה זו, שהיא מתחום הבנייה, משמשת בערבית המדוברת במשמעות 'אבן קשה' *ḥaḡar kallīn*. ראוי לציין, שהיא לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. היא קיימת בערבית המדוברת. חביקה ופריחה הביאו את הצורה הסורית 'כלינא' וייחסו אותה לסורית וציינו שמשמעה 'קיר בנוי משתי שורות אבנים'.⁶⁶⁶ לעומתם, דוזי הביא את המילה במשמעות זו וייחס אותה לתורכית.⁶⁶⁷ בתורכית המילה קיימת. במילון תורכי למלים מלפני המאה ה-11

⁶⁶² אלברגיותי 2001, עמ' 1078.

⁶⁶³ פריחה 1973, עמ' 154.

⁶⁶⁴ לוי, I, עמ' 351.

⁶⁶⁵ בר-בהלול, I, עמ' 510.

⁶⁶⁶ חביקה 1939, עמ' 370; פריחה 1973, עמ' 155.

⁶⁶⁷ דוזי, II, עמ' 486.

של *clauson* הוא הביא את המילה מן השורש *gln* במשמעות 'עבה'.⁶⁶⁸ בסורית המילה קיימת. כך ציין בר-בהלול כלינא במשמעות 'מבוצר'. כוסטאז ציין שהפועל 'כלא' במשמעות 'מנע או הדף'.⁶⁶⁹ הקשר בין המשמעות הזאת לבין הצורה *kallīn* ברור, שהרי תפקיד חומת האבנים הייתה להדוף ולהגן על העיר או על המקום.

159. *kamar* / كمر (חגורה מסביב למותניים)

שם עצם במשקל *fa'āl* הוא משמש בענ"מ במשמעות 'חגורה מסביב למותניים'. *يا شوفة شفتها غ البير نشالي / ومزنة بالكمر فوق الكمر شال*⁶⁷⁰ (=ראתיך שואבת מים ליד הבאר / ועטופה בחגורה ומעליה צעיף).

אלברגיות'י הביא אותו כמילה וולגרית המשמשת בלהג הערבי הפלסטיני.⁶⁷¹ דוזי ייחס את המילה לפרסית. הוא ציטט מקורות ספרותיים ערביים.⁶⁷² פריחה הביא את המילה בערבית המדוברת של לבנון.⁶⁷³ אלבוטאני ציין שהמילה שאולה בערבית מן הפרסית, אף שיר הביא אותה.⁶⁷⁴ יש לציין, שהמילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. כידוע, בארמית ובסורית היא קיימת. לוי הביא אותה והעיר שהיא מילה פרסית. אף בר-עלי הזכיר את המילה 'קמרא' במשמעות 'חגורה מסביב למותניים' ואף בר-בהלול ציין זאת.⁶⁷⁵ ככל הנראה, המילה עוברת לערבית דרך הארמית/הסורית.

160. *kamara* / كَمَر (הסתיר, כיסה)

פועל זה משמש בערבית נוצרית מדוברת בהוראת 'הסתיר, כיסה'. במילונים הקלאסיים לא נזכר פועל זה. לעומתם, במילונים המאוחרים הוא נזכר בהוראה זו. כך, למשל, אלבוטאני העיר שבפי הדיוטות פועל זה קיים במשמעות זו. דוזי הלך בעקבותיו וציטט אותו. פריחה הביא את הפועל בערבית המדוברת בלבנון, והוא השווה אותו לסורית 'כמר' ולעברית

⁶⁶⁸ קלאוסון 1972, עמ' 622.

⁶⁶⁹ בר-בהלול, I, עמ' 897; כוסטאז, מילון, עמ' 156.

⁶⁷⁰ חירי 1999, עמ' 348.

⁶⁷¹ אלברגיות'י 2001, עמ' 1090.

⁶⁷² דוזי, II, עמ' 488.

⁶⁷³ פריחה 1973, עמ' 155, ציטט את דוזי במילון על הלבוש.

⁶⁷⁴ אלבוטאני, מילון, עמ' 792; שיר 1990, עמ' 137.

⁶⁷⁵ לוי, IV, עמ' 330; בר-עלי, II, עמ' 352; בר-בהלול, II, עמ' 1802.

יכמרי.⁶⁷⁶ ראוי לציין שבלשון חז"ל הפועל קיים. לוי הביא את הפועל בהוראה של 'הסתיר', 'טמן'. ובייחוד טמן פרי בוסר באדמה לזרז הבשלתו. (תוספתא מנחות ט י) "ולא יכמר באדמה ויאכל" (בבא מציעא פד א).⁶⁷⁷

161. כושה / *kōše* (ערימה)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'ערימה'. אלברגיותי לא הביא אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. היא משמשת בערבית המדוברת של סוריה ולבנון. דווי הביא את הצורה כושה' במשמעות 'פלך', כישורי' וציין שהיא מן הסורית בהסתמכו על פיין-סמית, אשר ציין משמעות זו בסורית.⁶⁷⁸ פריחה הזכיר אותה וקישר אותה למילה הסורית 'קשיתא'. כך אף חביקה ייחס את המילה לסורית המשמשת באותה הוראה. גם הווא הביא אותה בלהג של ערביי סוריה בהוראה זו.⁶⁷⁹ יש לציין, שמילה זו אין לה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. בסורית המילה קיימת, כך תיעד אותה בר-בהלול 'קשיתא' במשמעות 'ערימת תבואה'.⁶⁸⁰ מכאן אנו למדים שהמילה שאולה בערבית המדוברת מן הסורית.

162. לבוט / *labūt* (מלמד הבקר)

מילה זו משמשת בענ"מ בצפון הארץ בפי הפלאחים במשמעות 'חתיכת ברזל הקשורה בצד מקל, מלמד הבקר'. אלברגיותי לא ציין את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. היא קיימת בלהג הערבי של סוריה ולבנון. אלבוטאני העיר שהמילה קיימת בקרב הפלאחים והוא הביא את הצורה עם 'תיי' רפה לבוט— זה משקף את ההגיה הרפה בסורית של ה- 'תיי' בסוף המילה. דווי הלך בעקבותיו של אלבוטאני וציטט אותו. פריחה הביא את המילה בלהג הערבי בלבנון וייחס אותה לסורית 'אבותא' מעין חתיכת ברזל חדה הנקשרת בראש מקל המלמד.⁶⁸¹ אף חביקה ופג'אלי ציינו זאת.⁶⁸² כידוע, בסורית המילה 'אבותא' קיימת. בר-עלי הביא את המילה 'אבותא' ונתן פירוש בערבית 'منفضة الفدان والأبوت، وفاس،

⁶⁷⁶ אלבוטאני, מילון, עמ' 793; דווי, II, עמ' 488; פריחה 1973, עמ' 155.

⁶⁷⁷ לוי, II, עמ' 346.

⁶⁷⁸ דווי, II, עמ' 498.

⁶⁷⁹ פריחה 1973, עמ' 157; חביקה 1939, עמ' 370; הווא, מילון, עמ' 670 – ציין שבלהג של סוריה הפועל כושה משמעותו לאסוף להערים (מלשון ערימה).

⁶⁸⁰ בר-בהלול, I, עמ' 927 קשיתא = الانتار التل (=ערימה של תבואה, של יבול).

⁶⁸¹ אלבוטאני, מילון, עמ' 805; דווי, II, עמ' 510; פריחה 1973, עמ' 158.

⁶⁸² חביקה 1939, עמ' 373; פג'אלי 1919, עמ' 69.

وبارش" (=מלמד הבקר, קרדם, מלמד).⁶⁸³ כאן ניתן לראות שבגלוסר של בר-עלי שתי מלים ארמיות-סוריות משמשות בערבית: اللبوث, بارش. אף בר-בהלול הביא אותה עם אלסטרציה המסבירה את המשמעות.⁶⁸⁴ הצורה שבערבית היא בהדבק תווית היידוע הערבית למילה.

163. لحش / laḥaš (דיבר בקול נמוך)

פועל זה משמש בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'דיבר בקול נמוך, לחש'. אלברגיותי לא הזכיר אותו במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף במילונים הערביים הקלאסיים לא נזכר פועל זה, וכמו כן אלבוטאני לא הביא אותו. לעומת זה, חביקה הביא את הפועל כשאל מן הסורית לערבית במשמעות 'דיבר בקול נמוך'.⁶⁸⁵ המילה קיימת בסורית. פיין-סמית הביא "לחש באדנא" ואף כוסטאז הביא את הפועל 'לחש'.⁶⁸⁶ כידוע, הצורה 'לחש' חדרה לעברית המאוחרת בלשון חז"ל. לוי הביא אותה במשמעות 'דיבר בלחש'.⁶⁸⁷ אלברגיותי לא הזכיר את המילה, בזה ניתן לשער שהוא לא הכיר אותה וככל הנראה היא מיוחדת ללהג הערבי של צפון א"י. זהו חסרון שכיח במילונו של אלברגיותי, אשר לא כלל מלים רבות שכיחות בלהג הערבי בצפון. ככל הנראה, הקרבה הגיאוגרפית בין אזור סוריה והלבנון לבין צפון הארץ מראה שהרבה מלים משותפות משמשות בסוריה ובלבנון והן גם קיימות בלהג הערבי בגליל.

164. لطح / laṭaš (היכה)

פועל זה משמש בענ"מ בצפון הארץ במשמעות 'סטר, היכה'. אלבוטאני, ודווי הביאו את הצורה لطح, והעירו שהיא צורה וולגרית של הצורה הספרותית لطح.⁶⁸⁸ חביקה הביא את הצורה 'לטש' בסורית במשמעות 'לכלך'.⁶⁸⁹ אף פריחה הזכיר את הפועל لطح, בערבית המדוברת בלבנון והוא ציטט את אלבוטאני.⁶⁹⁰ הוא הביא את הצורה בלהג של ערביי סוריה. אלברגיותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא את הצורה במשמעות זו.⁶⁹¹ יש לציין, שבערבית הספרותית קיימות הצורות لطح / لطح צורות אלו הן מקבילות

⁶⁸³ בר-עלי, I, עמ' 6.

⁶⁸⁴ בר-בהלול, I, עמ' 12-13.

⁶⁸⁵ חביקה 1939, עמ' 373.

⁶⁸⁶ פיין-סמית, מילון, עמ' 240; כוסטאז, מילון, עמ' 171.

⁶⁸⁷ לוי, II, עמ' 496-497.

⁶⁸⁸ אלבוטאני, מילון, עמ' 816; דווי, II, עמ' 531.

⁶⁸⁹ חביקה 1939, עמ' 374.

⁶⁹⁰ פריחה 1973, עמ' 161.

⁶⁹¹ אלברגיותי, 2001, עמ' 1119.

אטימולוגיות לצורת 'לטשי'. עדות השייך השורק הבינשני מראה שהצורה שבמדוברת שאולה מן הסורית.⁶⁹²

165. لَقْشِي / lašy (מלקוש, מאוחר)

המטר היורד באיחור מכונה בפי הפלאחים בגליל lašy. מילה זו משמשת בעני"מ בפי הפלאחים של ערביי א"י כאשר הם מתייחסים לגשם המאוחר, או לזריעה המאוחרת הקשורה במטר. "kunt azra 'il-ameh lašy" (=הייתי זורע את החיטה באיחור). אף על הגשם הבא בסוף עונת הגשמים אומרים: "maṭar lašy" (=גשם מאוחר), להבדיל מן המטר המקדים maṭar badry. אלברגיותי במילוננו על הלהג הערבי הפלסטיני לא הזכיר את המילה. גם במילונים הערביים הקלאסיים אין תיעוד למילה זו. המילון "לסאן אלערב" לא הזכיר אותה. אלבוטאני ציין שהמילה שאולה מן הסורית במשמעות 'מאוחר'. דוזי הביא את הצורה لَقْشِي והשווה אותה למילה הסורית 'לקישא', ולארמית 'לקיש', ולעברית 'מלקושי'.⁶⁹³ אף הווא ואגינאטיוס ציינו שמילה זו משמשת בלהג של ערביי סוריה.⁶⁹⁴ המילה 'לקישא' קיימת בסורית. בר-בהלול הביא אותה, בארמית של א"י הביא סוקולוף את המילה 'לקיש' במשמעות 'מלקושי'.⁶⁹⁵ בלשון חז"ל היא קיימת. לוי הביא אותה כתרגום למילה 'מלקושי' שבצרוף 'יורה ולמלקושי' בכיר ולקיש'.⁶⁹⁶ רצהבי העיר שרס"ג השתמש במילה 'לקיש' כחידוש לשורש דומה בתרגומו למילה 'מלקושי', ב-דברים יא 14: "נזלת מטר בלדכם פי וקתה וסמיא ולקיסא".⁶⁹⁷ אם כן המילה אינה קיימת בערבית הקלאסית. במילון בד"ב צוין שהמילה קיימת בערבית הוולגרית. בערבית המדוברת שתי הצורות משמשות lašy/

lašy אחת עם סייך ואחת עם שייך. אבישור,⁶⁹⁸ במבוא לתרגום נביאים אחרונים, העיר

⁶⁹² הווא, מילון, עמ' 687.

⁶⁹³ דוזי, II, עמ' 543.

⁶⁹⁴ אלבוטאני, מילון, עמ' 822; הווא, מילון, עמ' 693 ציין משמעות 'late'; אגינאטיוס 1969, עמ' 68.

⁶⁹⁵ בר-בהלול, I, עמ' 980-981; סוקולוף 1990, עמ' 286.

⁶⁹⁶ לוי, II, עמ' 526-527 (תרג' יב"ע: ויקרא כ"ו 4).

⁶⁹⁷ רצהבי 1985, עמ' 122.

⁶⁹⁸ אבישור 1998, עמ' 25.

שהשם 'לקיש' כתרגום למילה 'מלקוש' ב-ירמיהו ג 3, כנראה חדר מן הארמית והעברית לערבית היהודית. הוא הוסיף שבערבית המילה 'לקיש', שהשתמש בה רס"ג אף היא שאולה מן הארמית.

166. لوش / *laš / lawaš* (לוש, לש)

פועל זה משמש בענ"מ בצפון א"י במשמעות 'לישת קמח או בצק'. כך, למשל, אומרים: *lašet il-mara il-ajin* (=האישה לשה את הבצק). אלברגיות"י לא הזכיר את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. לעומתו, פריחה הביא את המילה בלהג של לבנון, והוא הסתמך על פג'אלי ועל חביקה המקשרים את הצורה לסורית. והוסיף שהצורה בערבית הספרותית היא לוֹשׁ, והיא מקבילה אטימולוגית לצורה 'לוש', הקיימת בעברית ובארמית.⁶⁹⁹ כידוע, הפועל קיים בארמית ובסורית. לוי הביא אותו בארמית, ובסורית הביא בר-בהלול את הצורה במשמעות 'לערבב את הבצק'.⁷⁰⁰ קיום הצורה בערבית המדוברת במרחב שבהשפעת הארמית או הסורית מחזק את הטענה, שהמילה שאולה בערבית המדוברת מן הארמית/הסורית.

167. لوف / *lūf* (לוף - צמח)

שם צמח בר הגדל באזורנו. הוא משמש למאכל בחלק מן האזורים מבשלים אותו. השם משמש בענ"מ ובענ"כ. בערבית המדוברת מכנים את הפרח שלו *zibb il'abid* (זין הכושי), בשל צורתו וצבעו השחור בסוף הפריחה. במילון "לסאן אלערב" צוין שזהו צמח ידוע הפורח באביב. אליסועי ציין שהמילה היא ארמית.⁷⁰¹ כידוע, המילה קיימת בלשון חז"ל. לוי הביא 'לוף' במשמעות 'מין צמח'.⁷⁰² לעף, בספרו על הצמחים של א"י, הביא את המילה 'לוף' כשם של צמח.⁷⁰³ זוהי אחת מן המלים הארמיות לשמות הצמחים, אשר נשתקעו בערבית במרחב הסורי א"י.

⁶⁹⁹ פריחה 1973, עמ' 164; חביקה 1939, עמ' 373 ציין במפורש שהמשמעות היא 'לישת בצק'.

⁷⁰⁰ לוי, II, עמ' 491; בר-בהלול, I, עמ' 959.

⁷⁰¹ אליסועי 1959, עמ' 205.

⁷⁰² לוי, II, עמ' 489.

⁷⁰³ לעף 1967, I, עמ' 213.

168. *مخل / moxl / noxl* (מוט ברזל לעקירת אבנים)

מילה זו משמשת בענ"מ בא"י במשמעות 'מוט ברזל לעקירת אבנים מן האדמה'. היא אף משמשת בערבית המדוברת של סוריה ולבנון: פריחה הביא את המילה *مخل* במשמעות זו. הוא ציין שבלהג של ערביי סוריה המילה משמשת במשמעות זו. אף אלבוטאני הביא אותה כמילה משוערבת.⁷⁰⁴ אלברגיותי ציין שהיא קיימת בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות 'כלי עבודה בצורת מוט ברזל לעקירת אבנים'.⁷⁰⁵ כמו כן היא נמצאת בסורית ובלשון חז"ל. בלשון חז"ל הביא אותה לוי בצורת 'מוגלסא'. גם קראוס הזכיר אותה בספרות התלמוד והיא שאולה מן היוונית *moglos/moxlos*.⁷⁰⁶ בסורית הביא בר-בהלול את המילה בגלוסר שלו על המלים הסוריות 'מוכלא'.⁷⁰⁷ אם כן, מכל האמור לעיל המילה היא יוונית במקורה, חדרה לארמית ולסורית ומשם אל הערבית המדוברת.

169. *مدماك / midmāk* (שורה של לבנים)

מילה זו משמשת בענ"מ ובערבית הספרותית. במילון "לסאן אלערב" הובאה תחת הערך *مدماك*. ושם הביא משמעות של 'שורת לבנים' בפי תושבי חג'אז ובפי תושבי עיראק נקרא *الساف*. פרנקל ציין שהמילה *مدماك* שאולה מן הארמית. היא במשקל *mif'āl*. אף אליסועי הביא את המילה כשאולה בערבית מן הארמית. לוי הביא את הצורות 'מדבד' / 'נדבד'.⁷⁰⁸ המילה היא ארמית / סורית ומשמשת בערבית המדוברת בהוראה של 'שורת לבנים, בלוקים מסודרים בבנייה'.

170. *مر / morr* (אדון, אומן במקצוע)

שם תואר זה קיים בענ"מ בצפון א"י בהקשר של ייחוס תכונה לבעל מקצוע אומן. כך, למשל, אומרים: *fallāḥ morr* (=חקלאי מצליח ומסודר) *nağğār morr* (=נגר מוצלח). אלברגיותי לא הזכיר את המילה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. המילה קיימת בלהג של סוריה.

⁷⁰⁴ פריחה 1973, עמ' 168. הוא ציטט את אלבוטאני, את דווי, את פג'אלי ועניסי, וציין עפ"י דווי מן

היוונית *mochlos*; הווא, מילון, עמ' 711; אלבוטאני, מילון, עמ' 842.

⁷⁰⁵ אלברגיותי 2001, עמ' 1159 הוא ציין שהמילה חדרה לערבית הספרותית מן היוונית אף ציין שבמדוברת חל מעתק בין מ < נ.

⁷⁰⁶ לוי, III, עמ' 17; קראוס 1899, II, עמ' 324.

⁷⁰⁷ בר-בהלול, II, עמ' 1030.

⁷⁰⁸ שם, עמ' 23; פרנקל 1886, עמ' 12; אליסועי 1959, עמ' 181.

אלבוסתאני הביא את המילה 'סור' כמילה סורית במשמעות 'אדון'.⁷⁰⁹ קזמירסקי הביא את המילה וציין שהיא מילה סורית שכיחה בקרב הנוצרים בצירופים לפני שמות הקדושים: "סור יוחנא, סור מרקס".⁷¹⁰ אף מבארכה הביא אותה באותה משמעות בלהג של תושבי צדד בסוריה: "מר-הי שפה في الرفعة (=תכונה לרוממות), הוא הדגים את הצרף "תלמיד מורא". המילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. היא קיימת בארמית היהודית. לוי הביא את המילה 'מאר' במשמעות 'אדון'.⁷¹¹ אף בסורית משמשת המילה 'מרא', כפי שהזכיר בר-בהלול במשמעות 'אדון'.⁷¹² הביצוע של המילה בערבית המדוברת הוא חיקוי להגייה שלה בסורית המערבית: 'mor'. מכל האמור לעיל, ניתן לציין שבענ"מ חלה הרחבה סמנטית של המילה והיא משמשת בהוראה של 'אומן במקצועו'.

171. مرطوط / marṭūṭ (בגד, כתונת)

המילה مرطوط משמשת בערבית נוצרית מדוברת בצירוף "شرائط مرابط" שמשמעותו 'חלקי בד קרועים ובלויים'. בערבית המדוברת באזור חלב ומרדין המילה משמשת בפתגם העממי: شرطوط مرطوط إسمو قميص.⁷¹³ (=סחבה או סתם בד זהו כתונת – כלומר העיקר שהבגד מכסה את הגוף). בערבית מילה זו אינה קיימת. היא כן קיימת בסורית. בפשיטתא המילה קיימת כתרגום למילה העברית שְׁמָלָה. כך, למשל, ב-בראשית ט 23: "ויקח שם ויפת את השמלה וישימו על שכם שניהם". בפשיטתא תרגמו: "ונסבו שם ויפת מרטוטא..." וכן ב-דברים כד 13. בגלוסר של בר-עלי נזכר בערך 6682: מרטא בלשנא אתוריא – المرعزي 'סוג של בד'. ובערך 6685: מרטוטא – الردا الأزار 'כסות, כתונת'.⁷¹⁴ פרנקל הביא את המילה مرط כארמית שאולה בערבית. הוא ציטט את דוזי ואת נילדקה, אשר טענו שהיא מילה ארמית שאולה בתוך הערבית.⁷¹⁵ במילון "לסאן אלערב" קיימת המילה مرط בהוראה של 'בגד ממשי או מפשתן'. הצורה הקיימת בערבית המדוברת תואמת את הצורה שבסורית 'מרטוטא'. כך,

⁷⁰⁹ אלבוסתאני, מילון, עמ' 869; מבארכה 1999, עמ' 519 הוא ציין שמילה זו משמשת כתואר לבעל מקצוע אומן וזוהי מילה השכיחה בתיאור הכבוד בקרב הסורים הנוצרים.

⁷¹⁰ קזמירסקי, II, עמ' 1053.

⁷¹¹ לוי, III, עמ' 233.

⁷¹² בר-בהלול, II, עמ' 1149.

⁷¹³ קושקאני 1978, II, עמ' 384.

⁷¹⁴ בר-עלי, I, עמ' 258; פיין-סמית, מילון, עמ' 301; כוסטאז, מילון, עמ' 192.

⁷¹⁵ דוזי, מילון הבגדים, עמ' 404; פרנקל 1886, עמ' 49.

למשל, בערבית של סוריה היא קיימת. מבארכה ועבד-אלרחים הזכירו זאת: מבארכה ציין-
'מרטוטא' בערבית שבאזור "צדד" משמעה 'חולצה' ואף עבד-אלרחים הביא مرطوط – رداء
(=בגד) והעיר שהיא מילה שאולה מן הסורית.⁷¹⁶ מכל האמור לעיל, המילה مرطوط היא
חיקוי לצורה הקיימת בסורית ואשר חדרה לערבית המדוברת באזור סוריה וא"י.

172. مَسَّاس / massās (מלמד הבקר)

מילה זו משמשת בענ"מ בקרב הפלאחים של ערביי א"י – *kunt 'ahrut 'il-ard 'al-ba'arāt*
wb'ede 'il-massās (=הייתי חורש את האדמה ע"י הפרות ובידי המלמד). ראוי לציין,
שאין למילה זו תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, היא קיימת בלהג של לבנון
וסוריה: אלבוטאני הביא את הצורה مَسَّاس והעיר שהיא במשקל *fa'āl* המביע הפלגה,
ובזה הוא גוזר את הצורה מן השורש 'מסס' במשמעות 'נגע, מישש'.⁷¹⁷ כמו כן, בערבית
הספרותית קיימת הצורה مَسَّاسָה, שהיא משורש 'مَسَّس' במשמעות 'הוביל את הבהמה'.⁷¹⁸ אף
דו"ז הביא את הצורה مَسَّاس והשווה אותה לסורית 'מסאסא' והפנה לאבן-ג'נאח, אשר הזכיר
את המילה בערך 'למד' "מלמד הבקר".⁷¹⁹ כמו כן, פריחה והווא הביאו אותה במשמעות
'מקל המשמש לזירוז הבהמות בשעת העבודה'.⁷²⁰ בלשון חז"ל הצורה קיימת. במילון
"הערוד" צוין "מסאסא" בלשון סורי, ובלשון ערבי "مَسَّاسَة, مَسَّاسَة, مَسَّاس". צוין שהשורש
'مَسَّس' במשמעות 'דפק'. לוי ציין 'מסאסא' וקשר אותה לשורש 'סאא', אף הוא העיר על
הצורה בערבית سَأَأ' במשמעות 'להרחיב, להתפשט'.⁷²¹ כאן ראוי להעיר ששורש זה שהזכיר
לוי הוא שורש אונומטופיאי, שמשמיע הרועה לדרבון בעלי החיים לשתייה או לתנועה. מזה
המשקל שנגזר מן השורש אינו מתאים לצורה הקיימת, ולכן אין לקבל את טענתו של לוי.
ובסורית המילה 'מססא' קיימת. בר-בהלול הביא אותה במשמעות 'מלמד' ואף פייין-סמית

⁷¹⁶ מבארכה 1999, עמ' 522; עבד-אלרחים IV, 2003, עמ' 1445.

⁷¹⁷ אלבוטאני, מילון, עמ' 850.

⁷¹⁸ לסאן אלערב, ערך مَسَّس.

⁷¹⁹ דו"ז, II, עמ' 588; אבן-ג'נאח, עמ' 353.

⁷²⁰ פריחה 1973, עמ' 170; הווא, מילון, עמ' הוא ציין אותה כמשמשת בלהג של ערביי סוריה.

⁷²¹ לוי, III, עמ' 163.

הביא "מססא דתורא" (=מלמד הבקר).⁷²² יהודה פליקס כתב על תיאור מלמד הבקר בספרות המקרא ובספרות חז"ל. הוא ציין שמבין השמות השונים שבהם מכונה המלמד בערבית, יש לשניים מהם זיקה לכינויו של המלמד בספרות חז"ל. ליד השם הרגיל 'מינסס', קרוי המלמד בעמק עיון שבצפון 'מסס' ובסורית 'מססא'. כמו כן, 'הדרבן' נקרא בשם 'זקות' על-ידי הפלח הערבי ביהודה ובשומרון ובסורית 'זקותא'. בתלמוד ובתרגום צוין שם נוסף למלמד, הוא 'פרשא'.⁷²³ מכל האמור לעיל ניתן לסכם, שאנו בפני שתי אפשרויות: האחת שהמילה גזורה מן השורש 'נסס' במשקל *mif'al* וע"י הידמות הנו"ן נטמעה, או מן השורש 'נסס' במשקל *fa'al* או שהיא שאולה בעינה מן הסורית "מסאסא".

173. مسطبة / mastabe (רצפה)

המילה مسطبة משמשת בענ"מ ובענ"כ. היא מילה שכיחה בערבית המדוברת במשמעות 'רצפה עשויה מבטון או מדומיו'. בשירי חתן וכלה ביום הכלולות שרים:⁷²⁴

يما ويا يما ما بدّي الشايب / قلبي من جور الليالي ذايب

بحاش اللي قبر علّ المصاطب / واكتب عالقبر ميت مظلوم

(=הוי אימא איני רוצה להתחתן עם הזקן לבי עצוב מרוב ייסורי הלילות/

תכרי לי קבר והגביהי את המצבה וכתבי על הקבר: מת עשוק!)

אף בערבית הספרותית המילה קיימת. במילון "לסאן אלערב" הובאה תחת הערכים سطب, صطب, صطف. בערך سطب הובאה במשמעות 'מקום מורס או בליטה מאבן המשמשת לישיבה'. היא קיימת במשקל *maf'alat-un* / *mif'alat-un* مسطبة. בערך صطب צוטט בדווי שביקש שיעשו לו مصطبة (מקום מורס מעל פני האדמה בכדי שילון עליה. ואחר אמר

⁷²² בר-הלול, II, עמ' 1118, כאן הביא בר-הלול מילה נוספת שהיא بارش' אף היא שאולה מן הסורית ומשמשת בערבית כך מצאתי אותה בכתב-יד פריס, שופטים ג 31, בתרגום יונתן לפסוק זה המילה קיימת: "ובתורהי הוה שמגר בר ענת ויקטל ית פלשתאי שית מאה גברין בפרש תוריא"; פיין-סמית, מילון, עמ' 285.

⁷²³ פליקס 1990, עמ' 58-61.

⁷²⁴ חזירי 1999, עמ' 329.

ששמע אותה مسطفة).⁷²⁵ היקרות המילה תחת מספר ערכים ותצורתה פעם במשקל *maf'alat*

un ופעם במשקל *mif'alat-un*, בנוסף להגיית המילה פעם בבי"ת, הגה סותם, ופעם בפ"א,

הגה חוכך, עשויה להצביע על חשד שהיא אינה ערבית מקורית. כידוע, המילה קיימת

בארמית והיא שאולה בה מן היוונית. ביוונית המילה היא σῶσα אשר חדרה לארמית.⁷²⁶

בארמית ובסורית ובעקבותיהם בערבית גוזרים מן הבסיס היווני של המילה צורה חדשה

במשקל לציון המקום והוא בתחילית מ"ם. כך, למשל, נמצא את המילה 'מסטובא',

'מסטוביתא' בארמית במשמעות 'ספסל'. כידוע, בסורית המילה קיימת. פיין-סמית הביא

את המילה 'מצטבתא' במשמעות 'מקום מורם המשמש לישיבה'.⁷²⁷ פרנקל בספרו על המלים

הארמיות שחדרו לערבית הספרותית הביא את המילה הזו כמילה ארמית, אשר חדרה

לערבית וציין שמקורה מן היוונית. הוא הביא את הצורה בסורית 'מצטפתא' והפנה אל

נילדקה, אשר התייחס למעתקי הגאים בתוך המנדעית כמו למשל ס<צ ואף לגבי פ<ב.⁷²⁸

לסיכום, המילה יוונית במקורה חדרה לסורית ודרכה היא עוברת לערבית. המעתקים שחלו

במילה בסורית משתקפים בתוך הערבית כפי שמעידים המקורות הערביים הן מבחינת

התצורה של המילה, שהיא גזורה מבסיס יווני בתוספת צורן המשקל הערבי לציון המקום,

אך במשקל ערבי לציון המקום.⁷²⁹ ההגאים של המילה מיוצגים ביותר מהגה אחד, דבר זה

מצביע על זרותה.

174. مسوة / maswy (מסו)

מילה זו משמשת בענ"מ בא"י. האינפורמנט רגא האשול, מכפר ג'ש-גוש חלב, תיאר בפניי

את מלאכת הכנת המסו ואלה דבריו: *ngīb xarūf 'omro yomēn tlati nedbaḥu, neḥleb*

'immo wenḥotun bkaršū wen'al'ū, ba'den no'šrū, ykūn lono asfar, hade hii

ilmaswy. (=מביאים טלה בן יומיים שלושה ושוחטים אותו. חולבים את אמו ושמים את

⁷²⁵ לסאן אלערב, ערך سطب، صطب، صطف.

⁷²⁶ לוי, III, עמ' 165.

⁷²⁷ פיין-סמית, מילון, עמ' 294.

⁷²⁸ פרנקל 1886, עמ' 21; נילדקה 1875, עמ' 45.

⁷²⁹ בדקדוק הערבי מצביעים על המשקל *maf'il / maf'al* לציון המקום. שני משקלים אלו מציינים את מקום הפעולה, ראה רייט 1967, עמ' 124-125, סעיף 221.

החלב בקיבה של הטלה ותולים אותה. לאחר מכן סוחטים את הקבה יוצא נוזל צהב, זו היא המסו). אלברגיותי ציין שמילה זו משמשת בלהג הערבי הפלסטיני והיא שאולה מן הסורית.⁷³⁰ היא קיימת בערבית המדוברת של סוריה. אלבוסתאני העיר שהיא מילה וולגרית ומשמשת בפי הדיוטות. דוזי הלך בעקבותיו וציטט אותו. הוא הביא את המילה בלהג של ערביי סוריה.⁷³¹ עבד-אלרחים, בספרו על הערבית המדוברת בסוריה, הביא אותה כמילה סורית.⁷³² במילון "הערוך" צוין שהמילה היא מלשון פרסי *ماسست*. אף שיר הביא את המילה *ماسست* כמילה פרסית במשמעות 'שם ליוגורט'. הוא הוסיף שבסורית המדוברת 'מסתא'.⁷³³ בלשון חז"ל המילה 'מסו' משמשת במשמעות 'לחות בקיבת מעלי גרה' כפי שציין לוי, "משל לחלב שהיה נתון בקערה, עד שלא תרד לתוכו טפה אחת של מסו הוא מרפף..." (ויקרא רבה, י"ד).⁷³⁴

בגלוסר הסורי של בר-בהלול הובאה המילה 'מסתא' וכתב בערבית *الماسست*.⁷³⁵ מכל האמור לעיל, ניתן לסכם שחוסר קיומה במילונים הקלאסיים וקיומה בערבית המדוברת, שבאזור השפעת הארמית והסורית מחזק את הטענה שהמילה שאולה בערבית המדוברת מן הסורית. או מן הפרסית?

175. مشح / mašah (משח)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'משח בשמן'. אלבוסתאני העיר שצורה זו וולגרית בהשפעת הצורה הסורית ואילו הצורה הספרותית היא *مصح*, כך אף ציין דוזי.⁷³⁶ אלברגיותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני ציין שמילה זו משמשת בקרב הנוצרים בהקשר של משיחת ברכה מן הכומר.⁷³⁷ כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול ופיין-

⁷³⁰ אלברגיותי 2001, עמ' 1170–1171.

⁷³¹ אלבוסתאני, מילון, עמ' 851; דוזי, II, עמ' 593; הווא, מילון, עמ' 721.

⁷³² עבד-אלרחים 2003, עמ' 1466.

⁷³³ ערוך, 4-5, עמ' 184; שיר 1990, עמ' 146.

⁷³⁴ לוי, III, עמ' 164.

⁷³⁵ בר-בהלול, II, עמ' 1121 הוא כותב בערבית *الماسست* כאן הוא מעתיק את הצורה הסורית.

⁷³⁶ אלבוסתאני, מילון, עמ' 851; דוזי, II, עמ' 594.

⁷³⁷ אלברגיותי 2001, עמ' 1174.

סמית הביאו אותה במשמעות 'למשוח בשמן'.⁷³⁸ יש לציין שהמקבילה האטימולוגית היא 'משח'. הצורה עם שי"ן, הגה שורק בינשני, היא עדות להשפעת הארמית / סורית.

176. مشطاح / mišṭāḥ (משטח)

שם עצם זה קיים בענ"מ ובערבית המדוברת בלבנון במשמעות 'מקום לייבוש פירות'. בקיץ היו רגילים הכפריים ליבש פרות לעונת החורף. המקום שבו הניחו את הפרי קראו לו *mišṭāḥ* *ittin* (=מקום ייבוש התאנים). בערבית המדוברת בא"י אומרים *mišṭāḥ* כפי שציין אלברגיותי,⁷³⁹ אף בערבית הספרותית הצורה היא 'مسطح' כמקבילה אטימולוגית למילה 'משטח'. הצורה עם שי"ן היא ככל הנראה בהשפעת הארמית / הסורית. אלג'ואליקי ציין בהסתמכו על פילולוג ערבי שהמילה משוערבת מן הפרסית. ככל הנראה, לא ידע שמקורה מן הארמית. הוא הוסיף שבפי הערבים אומרים למקום שמיבשים בו פירות ותמרים 'مسطح' וזו טעות. הוא הוסיף שהצורה התקנית היא 'مسطح'.⁷⁴⁰ אולם פרנקל הביא את המילה בהסתמכו על אלג'ואליקי וציין שהיא שאולה מן הארמית.⁷⁴¹ בסורית קיימת המילה 'משטחותא', כפי שהביא אותה בר-עלי, אף פיין-סמית הזכיר אותה באותה משמעות.⁷⁴² בערבית היהודית המילה 'משטחא' קיימת כתרגום למילה 'משטח'. אבישור העיר שהצורה 'משטחא' היא ארמית. המתרגם ל-יחזקאל כו 5 השתמש במילה זו כתרגום למילה העברית 'משטח'. מכל האמור לעיל עולה שהמילה שאולה בערבית מן הארמית.⁷⁴³ כאן המקום להעיר, שבערבית המדוברת בישראל נשאלה מילה מהעברית החדשה והיא 'משטח' בהוראה של מסגרת מעץ בצורה מרובעת שמניחים עליה לבנים.

⁷³⁸ בר-בהלול, II, עמ' 1166 'משחא' במשמעות 'נמשח בשמן'; פיין-סמית, מילון, עמ' 305.

⁷³⁹ אלברגיותי 2001, עמ' 677.

⁷⁴⁰ אלג'ואליקי 1990, עמ' 596.

⁷⁴¹ פרנקל 1886, עמ' 136.

⁷⁴² בר-עלי, II, עמ' 429; 1966; פיין-סמית, מילון, עמ' 306.

⁷⁴³ אבישור 1998, עמ' 25.

177. معنای / *me nāyi* (מענית)

המילה 'מענית' שנזכרה פעם אחת במקרא ב-תהלים קכט 3: "על גבי חרשו חורשים האריכו למעניתם". והצורה 'מענה' ב-שמואל א יד 14, ההוראה של מלים אלו היא 'מלבן שהזורע מסמן לזריעה ע"י פתיחת תלמים, או התלם הנפתח ע"י המחרשה'.

אף בערבית נוצרית מדוברת המילה 'מענאיה' משמשת בשתי הוראות: האחת 'תלם', והשנייה 'יחידת אדמה שהאיכר חורש ביום של עבודה'. היא שכיחה בדיבור בפי הפלאחים ואף בזמר העממי. כך, למשל: لأزرع بالعتابا طول معنا / ومن أطيب معاني طول معنا⁷⁴⁴ (=אזרע בשירה אורך של מענית / ומשמעויות יפות תמיד יש לנו)

במילונים הערביים הקלאסיים המילה לא נזכרה. קוהלר-באומגרטרן השווה את המילה 'מענה' לאוגריתית *ht'* ולמילה הערבית *ma'nātu* במשמעות 'פס, רצועה, שדה אדמה'.⁷⁴⁵ רס"ג תרגם ב-תהלים קכט 3 "לג'נתהם". אבן ג'נאח הסביר את הכתוב "כבחצי המענה" באומרו: "שזהו הקו שמסמן האיכר סביב המקום המיועד לחרישה ומכנים אותו لجنة". וכך אף אלפאסי הזכיר את המילה 'אלמעניה'.⁷⁴⁶ בתרגומים הערביים נוצריים חלק תרגם 'תלם' ובמהדורת רומא תרגמו ב-תהלים קכט 3: "ينصف حرث الفدان بحرثه". במהדורת הפרוטסטנטים תרגמו "עלם". אבן-שושן ציין שבערבית המילה 'מענאה' קיימת. ודאלמן הביא את המילה בספרו על העבודה והמנהגים בפלשתינה בבתי חריזה:⁷⁴⁷

"شو عَمَك يا ثور يا بهلولي / طول المعاني والحرث البوري"

(=מה הביאך שור טיפש לעבודת פרך, שורות חריש ארוכות ועיבוד אדמת בור).

פליקס, בספרו על החקלאות בארץ ישראל בימי המקרא, המשנה והתלמוד, העיר שבערבית מכונה שטח שנחרש ביום אחד בשם אל-פדאן. מונח אחר לציון שטח שנחרש במשך יום הוא "מְנָה". פליקס מסתמך על תאופיק כנען.⁷⁴⁸ כאן ראוי להעיר, שהצורה היא בביצוע אשכנזי שבו לא הוגים את העיצור עי"ן והיא עיוות למילה 'מענאה'. אבישור במאמר שפרסם

⁷⁴⁴ ח'ורי 1999, עמ' 250.

⁷⁴⁵ קוהלר-באומגרטרן, II, עמ' 581.

⁷⁴⁶ אבן-ג'נאח, מילון, עמ' 538; אלפאסי, מילון, עמ' 411.

⁷⁴⁷ דאלמן 1964, II, עמ' 162.

⁷⁴⁸ פליקס 1990, עמ' 23.

כתוספות לטור מורחב באוגריתית ובעברית מקראית העיר שהמילה *ht* שבאוגריתית מקבילה למילה המקראית 'מעניתי' שב-תהלים קכט 3.⁷⁴⁹ אלברגיות' הביא את המילה *سَعْنَة* במשמעות 'חלקת אדמה שטחה כחצי דונם'. גם עראף הביא את המילה בספרו על האדמה, האדם והעמל בפלסטיין וציין *سَعْنَة* 'יחידת שטח לחרישה'.⁷⁵⁰ לסיכום, המילה היא משקע כנעני-עברי בערבית המדוברת.

178. *ناظر* / *nāṭūr* (שומר בכרם)

שם עצם במשקל *fā' ūl*, ברבים *نواظر*. מילה זו קיימת בערבית הספרותית ומשמשת בערבית המדוברת. במילון "לסאן אלערב" צוין שמילה זו מלשון הדיוטות, ואף העיר שחלק טען שהיא אינה ערבית. הוא הוסיף וציין שהמילה נאמרת *ناظر* ו *ناظر*. אבן דורייד הביא את המילה ב-*ظ* וציין שהצורה עם *ظ* היא מדיבור הנבטים. אף אלגיואליקי ציין, שהמילה משוערבת והוא ציטט את אלגיוהרי. המהדיר עבד אלרחים ציין שהמילה 'נטורא' שאולה מן הסורית. ובספרו על הערבית המדוברת בסוריה הביא עבד-אלרחים את המילה וציין שהיא שאולה מן הסורית. אלבוטתאני אף הביא את הצורה במשמעות זו.⁷⁵¹ עדויות אלו מחזקות את הטענה של פרנקל שהמילה שאולה מן הארמית.⁷⁵² אף בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא את המילה 'נטורא' בהוראה של 'שומר הכרם'. כידוע, בסורית המילה קיימת. כוסטאז ציין 'נטורא' במשמעות 'שומר'.⁷⁵³

השוואת הצורות הקיימות בין הערבית, הארמית העברית עשויה להבהיר לנו שהמילה במדוברת מקבילה לצורה הארמית.

עברית	ארמית	ערבית ספרותית	ערבית מדוברת
נצר	נטר	نظر	نظر

בערבית המדוברת המילה קיימת במרחב הסורי פלסטיני. פריחה ואלברגיות' הביאו את המילה *ناظر* במשמעות 'שומר בכרם'.

⁷⁴⁹ אבישור 1972, עמ' 2, הערה 7.

⁷⁵⁰ עראף 1982, עמ' 242.

⁷⁵¹ אלגיואליקי 1990, עמ' 611; עבד-אלרחים 2003, IV, עמ' 1565; אלבוטתאני, מילון, עמ' 899.

⁷⁵² פרנקל 1886, עמ' 138.

⁷⁵³ לוי, III, עמ' 383; כוסטאז, מילון, עמ' 203.

179. نَبْلَة / *nable* (נובלת- פרי תאנים שנבל ונשר)

מילה זו משמשת בענ"מ בפי הפלאחים בצפון א"י בקשר לפרי הנושר מן העץ. כך, למשל, *izzatūn šār ynabbel* (=הזיתים התחילו לנשור פרי) אומרים *nablat ʾittīn* (=נובלת תאנים). אלברגיות"י לא הזכיר אותה במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף במילונים הקלאסיים אין לה תיעוד במשמעות זו. היא קיימת במשמעות של 'פגר' כמקבילה למילה העברית 'נבלה'. לעומת זה בעברית קיים הפועל 'נבל' במשמעות 'קָבַשׁ, יָבַשׁ', וב-ישעיהו לד ד, קיימת הצורה נובלת בכתוב: "כְּנָבַל עֵלָה מִגֶּפֶן וְכְנָבַלֶת מִתְאֲנָה". אף בלשון חז"ל, ירושלמי שביעית לב ב: "אילן שהוא מנבל פרותיו סוקרין אותו בסקרה". לוי ציין שבארמית המילה קיימת בתרגום ירמיהו ח 13: "כמיספ ענבים מגפן וכנבלא מתינא".⁷⁵⁴ אבן שושן קישר את השורש 'נבל' לערבית. אולם השוואה זו היא כללית ויש לדייק במשמעות, שהרי ההוראה הקיימת בערבית היא 'גווית המת'. נשאלת השאלה האם השימוש במילה *nableh* הוא בהשפעת הצורה הספרותית *نَبِيلَة*. כאן הקשר ברור בין שני המסומנים גוויה שהיא בלתי רעננה ופרי נובל שאף הוא אינו טרי. או בהשפעת הצורה העברית כפי שהיא מופיעה בישעיהו? חוסר קיום הוראה זו בערבית הספרותית וקיומה בערבית המדוברת בקרב ערביי א"י מעלה את הסברה שהמילה שאולה מבחינת ההוראה מן העברית, או שהיא שאולה בעינה. בין כך ובין כך, ניתן לראות בה משקע עברי בערבית המדוברת שבפי הפלאחים בין ערביי א"י. או שהיא משתמרת במדוברת ונעלמה הוראתה מן הספרותית?

180. نَصْبَة / *našbe* (נטיעה, כינוי לעץ שנוטעים)

העץ שנוטעים מכנים *našbe*. שם זה שכיח בערבית המדוברת בפי הפלאחים בצפון הארץ. *karm ʾizzatun ba ʿdu ʾinna našeb* (=כרם הזתים עדיין עצים קטנים). אף משתמשים בפועל *نَصَب* 'זקף'. במילון "לסאן אלערב" לא הובאה משמעות של 'נטיעה'. אלבוטתאני העיר שבפי הדיוטות משתמשים במילה *našbe*. אף מילון "אלמונג'ד" הביא את המילה בהוראה של 'נטיעה'. והוא הביא אותה בהוראה זו בלהג של סוריה. לעומתם, אלברגיות"י הביא את

⁷⁵⁴ לוי, III, עמ' 328; יסטרוב 1950, 870.

הצורה בהוראה של 'נטיעה' אך ורק בספרותית. אין לקבל את טענתו של אלברג'וטי'. מאחר והמילה משמשת בלהג הערבי בצפון ישראל. הוא לא הביא אותה כדרכו בהרבה מלים שחסיר אותן במילון ומשמשות בלהג הערבי בצפון ישראל. השורש קיים בערבית ובארמית. לוי הביא 'נצבא, נצבתא' בהוראה של 'נטיעה'. אף סוקולוף הביא את הפועל 'נצב' בהוראה של 'נטעי'.⁷⁵⁵ כמו כן בסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים הביאו את הפועל בהוראה של 'נטעי'. ופיין סמית' הביא את השם 'נצבתא'.⁷⁵⁶ מכל המתואר לעיל, הערת אלבוטאני שהמילה משמשת בפי הדיוטות, וקיומה במרחב הסורי א"י מצביע על אפשרות היות המילה שאולה מן הארמית/סורית. כאמור היא קיימת בארמית ובסורית באותה הוראה.

181. نير / nīr (עול)

מילה זו משמשת בערבית המדוברת ובערבית הספרותית. בזמר העממי אומרים:

والزيت بالبيت وجنبو خبزة الطابون/ والنير والعود وشق الأرض فدان⁷⁵⁷

(=השמן בבית ועמו לחם התנור/ והעול, המחרשה וצמד בקר לחרישה).

ובענ"כ בכתב-יד סיני 3, בכתוב "אשר לא עלה עליה ע"ל" ב-במדבר יט 2:

"ولا إنحط على كتفها نير".

פריחה הביא את המילה בלהג של לבנון. אף אלברג'וטי' העיר שהיא קיימת בערבית הספרותית ובלהג הערבי הפלסטיני.⁷⁵⁸ המילונים הערביים הקלאסיים "לסאן אלערב", ו"תאג' אלערס" הביאו אותה כמילה הקיימת בלהג של סוריה במשמעות 'עול'. גם אלגיואליקי הביא את המילה וציין שהיא משוערבת מן הפרסית. פרנקל נתן אותה כמילה שאולה בערבית הספרותית מן הארמית 'נירא'.⁷⁵⁹ קאופמן ציין שהמילה מקורה מן האכדית nīru והיא שאולה בארמית מן האכדית.⁷⁶⁰ כידוע, בסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים של בר-עלי ובר-בהלול הביאו את המילה 'נירא' ורשמו בערבית את המילה ניר'.⁷⁶¹ כידוע, בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא 'ניר', 'נירא' במשמעות 'עול', והשווה אותה

⁷⁵⁵ לוי, II, עמ' 428; סוקולוף 1990, עמ' 358.

⁷⁵⁶ בר-עלי, II, עמ' 85; 88; בר-בהלול, II, עמ' 1268; פיין-סמית', מילון, עמ' 347.

⁷⁵⁷ חירי 1999, עמ' 282.

⁷⁵⁸ פריחה 1973, עמ' 186; אלברג'וטי' 2001, עמ' 1271.

⁷⁵⁹ אלגיואליקי 1990, עמ' 620; פרנקל 1886, עמ' 131.

⁷⁶⁰ קאופמן 1974, עמ' 77.

⁷⁶¹ בר-עלי, II, עמ' 53; בר-בהלול, II, עמ' 1246.

לסורית 'נירא'. אף סוקולוף הביא אותה בארמית א"י.⁷⁶² באקר העיר שהמילה *nīru* היא משקע אכדי בערבית.⁷⁶³ וככל הנראה היא עוברת לערבית דרך הארמית.

182. נִיר / *nīr* 'במשמעות חרישה'

מילה זו שנוכרה לעיל ידועה במשמעותה השכיחה 'עול' והיא קיימת במספר שפות שמיות. אך כאן בענ"מ יש לה הוראה נוספת, והיא 'חרישה ועיבוד האדמה'. משמעות זו מיוחדת בקרב הפלאחים בכפר יאסיף, כך שמעתי מפי האינפורמנטית ברבארה חריז:

hrāt wzrā' ben 'ilmelāde welgtās hada nīr wasaf (=חריש וזריעה בין חג המולד לבין חג הטבילה זוהי זריעה במועד, בעונה המתאימה). משמעות כזו קיימת בעברית של חז"ל בתוספתא בבא מציעא ט כד: "ועמד עליו בשעת הניר ואמר לו". אף לוי ציין את המילה במשמעות 'החרישה ועיבוד האדמה'. כידוע בארמית קיים השורש 'נור' במשמעות 'לחרוש, לעבד את האדמה'.⁷⁶⁴ בעברית המקראית ב-ירמיהו ד 3: "נירו לכם ניר" המילה 'ניר' משמשת במשמעות 'שדה שנחרש'. יהודה פליקס בספרו על החקלאות בא"י בימי המקרא המשנה והתלמוד ציין, שהפועל 'נור' מובנו חרישה. והוראתו הראשונית הייתה חריש רגיל להכנת השדה לזריעה. בארמית נשמרה הוראה זו, וכך הבינו בתלמוד הבבלי: 'נירה'- חריש מלפני הזריעה (מנחות פה ע"א). בתנ"ך הוזכר כרגיל המונח 'ניר' במובן חריש, הכנה לזריעה. לכך הכוונה בכתוב "זרעו לכם בצדקה, קצרו לפי חסד, נירו לכם ניר ואל תזרעו אל-קוצים" (ירמיהו ד 3).⁷⁶⁵ בהנחה והמילה מן העברית ניתן לראות בה משקע עברי בערבית המדוברת בקרב הפלאחים של א"י בצפון הארץ.

183. هبال / *hubbāl* (אד/קיטור)

הצורה אינה קיימת בערבית הקלאסית במשמעות זו. המילה משמשת בענ"מ במשמעות 'אד העולה מן המים'. והיא קיימת בלהגים הערביים. בלהג הערבי של סוריה והלבנון הזכירו אותה אלבוסטאני, דוזי והווא וציינו, שבערבית המדוברת משמעות המילה היא 'קיטור'.

⁷⁶² לוי, III, עמ' 392; סוקולוף 1990, עמ' 350.

⁷⁶³ באקר 2001, עמ' 113.

⁷⁶⁴ שם, עמ' 391.

⁷⁶⁵ פליקס 1990, עמ' 24.

פריחה הביא את השורש *هَبَّل* וקישר אותו לשורש הסורי 'הבל'.⁷⁶⁶ אלברגיותי העיר שבלהג הערבי הפלסטיני מילה זו קיימת במשמעות 'קיטור העולה מן המים'.⁷⁶⁷ כידוע, בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי ציין 'הבל' בעברית 'הבלא' בארמית, אף בסורית היא קיימת כפי שהזכיר כוסטאז.⁷⁶⁸ גלוסקא דן בשורש 'הבל' במשמעות 'העלה אדים/קיטור' וציין ששורש זה אינו בלהגים הכנעניים ואינו במקרא. הוא עולה לראשונה בלשון התנאים. הוא העיר ששורש זה דנומנטיבי מהצורה הארמית השמנית 'הבלא' שנשאלה בלשון התנאים.⁷⁶⁹ אם כן, המילה חודרת לערבית דרך הארמית/סורית.

184. *هَدَس / hadas* (חשב הרהר)

פועל זה משמש בענ"מ במשמעות 'חשב, הרהר' - *malak 'am tehdes* (=מה לך חושב ומהרהר). ראוי לציין, שפועל זה לא נזכר ע"י אלברגיותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. אף לא במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, בלהג הערבי בסוריה והלבנון הוא קיים. אלבוטאני ציין שבפי הדיוטות פועל זה משמש במשמעות 'חשב, עלה בדעת'. דו"ז אף הביא את הפועל בהוראה זו. פריחה הביא את הפועל וקישר אותו לסורית 'הדס' במשמעות 'חשב ומהרהר'. אף הוא ציין שבלהג של ערביי סוריה פועל זה משמש במשמעות זו.⁷⁷⁰ כידוע, בסורית הפועל משמש במשמעות זו. כוסטאז רשם את הפועל 'הדס' במשמעות 'חשב'.⁷⁷¹ כאמור לעיל, הפועל קיים בענ"מ שבאזור השפעת הארמית וחסר בערבית ספרותית זה מראה שהוא פועל שאול מן הסורית.

185. *هَيْكَل / hēkal* (חלק נפרד בצד מזרח בתוך הכנסייה)

בערבית הקלאסית קיימת המילה *هَيْكَل* היא מילה המשמשת במשמעות של 'בניין גבוה ומורם'. מילוני המקרא בד"ב וקוהלר-באמגרטר הביאו את המילה ממקור שומרי *e-gal*,

⁷⁶⁶ אלבוטאני, מילון, עמ' 928; דו"ז, II, עמ' 745; הווא, מילון, עמ' 813; פריחה 1973, עמ' 187.

⁷⁶⁷ אלברגיותי 2001, עמ' 1276.

⁷⁶⁸ לוי, I, עמ' 448; כוסטאז, מילון, עמ' 72.

⁷⁶⁹ גלוסקא 1999, עמ' 124-125.

⁷⁷⁰ אלבוטאני, מילון, עמ' 938; פריחה 1973, עמ' 188; פריחה 1957, עמ' 25; הווא, מילון, עמ' 820.

⁷⁷¹ כוסטאז, מילון, עמ' 73.

ובאכדית *ēkallu*.⁷⁷² וכפי שהעיר קאופמן שהיא עברה לארמית. אף באקר ציין שהיא משקע אכדי בערבית.⁷⁷³ ההוראה בלשונות אלו כולל העברית היא 'ארמון בניין גבוהה'. בעברית יש הוראה מיוחדת 'כינוי לבית המקדש'. כידוע, במבנה הכנסייה הנוצרית המקום המקודש ביותר שהוא 'קודש הקדשים' קוראים לו בערבית הנוצרית הספרותית *هَيْكَل* ובערבית המדוברת *hekal* (מונופתונגוציה). באמצע ה-*هَيْكَل* נמצא השולחן המקודש עליו מקיים הכומר את מלאכת קידוש הקורבן והשמן המקודש. למקום הזה ארכטיקטורה מיוחדת יש לו כיפה ובו שומרים את החפצים שמשמשים בהם בתפילה. בערבית הנוצרית המדוברת ואף הכתובה המילה קיימת בהוראה מיוחדת של 'החלק הקדוש ביותר בכנסייה', וזהו **צמצום משמעות** שבערבית הספרותית המשמעות היא 'ארמון או בניין גבוהה' ובערבית הנוצרית 'מקום מקודש בכנסייה'.

186. وقية / *īyī* w (אונקיה)

יחידת משקל זו משמשת בערבית המדוברת ובערבית הכתובה. במילון "לסאן אלערב" צוין *أوقية* במשמעות 'יחידת משקל' והעיר שהצורה *وقية* ללא אל"ף היא המונית.⁷⁷⁴ אף מילונים מאוחרים כמו אלבוטאני ציינו זאת. כידוע, המילה קיימת בארמית ובלהגיה. לוי ציין 'אונקיא' והשווה לסורית והעיר שביוונית *σταχς*.⁷⁷⁵ פרנקל ציין שהמילה שאולה בערבית מן הארמית, הוא הסתמך על אבן דוריד.⁷⁷⁶ גם קראוס הביא אותה כמילה שאולה בלשון התלמודים מן היוונית.⁷⁷⁷ בערבית המדוברת בחלק מן הלהגים המילה משמשת במבטא שונה *īyēyī* (הקו"ף הפך לסותם סדקי). אלבוטאני ודווי הביאו את המילה בהוראה של 'יחידת משקל' והעירו שהיא מילה יוונית במקורה.⁷⁷⁸

⁷⁷² בד"ב, עמ' 228 העיר שלפי פרייטאג המילה שאולה בערבית מן הארמית; קוהלר-באומגרטר, I, עמ' 234 ציין שהיא שאולה בערבית מן הסורית.

⁷⁷³ קאופמן 1974, עמ' 27; באקר 2001, עמ' 114-115.

⁷⁷⁴ לסאן אלערב, ערך *وقية*.

⁷⁷⁵ לוי, I, עמ' 42.

⁷⁷⁶ פרנקל 1886, עמ' 201.

⁷⁷⁷ קראוס 1899, I, עמ' 22-23.

⁷⁷⁸ אלבוטאני, מילון, עמ' 21; דווי, I, עמ' 44.

187. *yāṣūl* / *yāṣūl* (יצול)

אחד מחלקי מחרשת העץ הקדומה הוא 'יצול'. המילה משמשת בענ"מ כחלק ממחרשת העץ. אלברגיותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני לא הזכיר מילה זו. אף המילונים הערביים הקלאסיים לא הזכירו אותה. לעומתם, עראף, בספרו על התרבות החומרית הפלסטינית, ציין שמילה זו משמשת בערבית המדוברת בקרב הפלאחים בא"י במשמעות 'חלק המחבר את מחרשת העץ'. בערבית משתמשים בשתי צורות: *الوصله*, *الياصول*.⁷⁷⁹ קוטשר, בספרו מלים ותולדותיהן, הביא את המילה והעיר שתנחום הירושלמי שחיבר במאה ה-13 ידע, כי המילה מצויה בערבית המדוברת. הוא הוסיף על חשיבותה כמילה המשמרת שורש עברי קדום שכל הנראה נעלם מן העברית. שהרי פועלי פ"י בעברית הקבילו להם פועלי פ"ו בערבית.⁷⁸⁰ אף פליקס הזכיר את הבורך והיצול מבין כלי החרישה בימי קדם.⁷⁸¹ בערבית ספרותית קיים השורש *وصل* במשמעות 'קשר', אך הצורה *ياصول* במשקל פֻעול אינה קיימת בערבית לפי משקל זה. היינו מצפים לצורה הפותחת עם ו"ו ו*اصل*. ומזה ניתן להסיק שלפנינו שאילה של הצורה הארמית אל הערבית. בלשון חז"ל הצורה "יצול" במשמעות 'מוט בקצה המחרשה, או העגלה' וכדומה (כלים כא ב).⁷⁸²

⁷⁷⁹ עראף 1982, עמ' 241.

⁷⁸⁰ קוטשר 1961, עמ' 14.

⁷⁸¹ פליקס 1963, עמ' 73-76.

⁷⁸² לוי, II, עמ' 257.

188. أثيقيم (האתיקים)

ה 'אתיקים' שב-יחזקאל מא 15 הוא מונח אדריכלי בלשון המקרא. אשל ציין מונח זה אין לו מקבילה בלשונות השמיות. וככל הנראה הדבר הקשה על הבנתו. הוא נתן את תרגום המונח בתרגומים הארמיים ובתרגום השבעים. גם הביא דיעות חוקרים, אשר התייחסו למקור המילה הן בעת החדשה והן בפרשנות ימי-הביניים.¹ במהדורת רומא פעם העתיקו את המילה בעינה ופעם העתיקו אותה במילה ערבית דומה בצליל, בשורש דומה. כך, למשל, ב-יחזקאל מא 16: "أَلْعَبَّ وَالطَّاقَاتُ مَوْرِبَةً وَالْأَثِيقِيمُ" וב-יחזקאל מא 15: وَقَاسَ طُولَ الْبِنَاءِ قِبَالَ وَجْهِ الْمَنْفَرْدِ إِلَى خَلْفِ وَاتَّقِيَهُ مِنَ الْجَانِبِينَ مِائَةَ ذِرَاعٍ. חשוב לציין, שהמילה أثيقيم אינה קיימת בערבית. ותרגום זה הוא חידוש בשורש קיים בערבית. שכן בערבית קיים שורש وثق' במשמעות 'חיזק', 'הידק'. אף בפשיטתא תרגמו במילה דומה 'וטיכא' 'וטיכוחי'. (הצורה בפשיטתא בכ"ף). בתרגום יונתן 'זיויתהא' במהדורת הקאתולים תרגמו במילה مماشيتها (=מעבריה). ובמהדורת הפרוטסטנטים תרגמו במילה 'أساطين' (יסודות). בתרגום נביאים אחרונים שההדיר אבישור היא מתורגמת במילה 'אלטאקאת' (חלונות). אם כן, ניתן לסכם ולומר שהמונח الْأَثِيقِيم בתוספת תווית היידוע הערבית היא מילה שאולה בעינה מן העברית. כנראה המתרגם לא הצליח למצוא מקבילה למונח זה והעדיף להעתיק אותו.

189. أَجَار (גג)

המילה 'أَجَار' קיימת בתרגומי תנ"ך בערבית נוצרית. בכתב-יד סיני 3 ב-יהושע ב 8: "فَخَبَّتَهُمَا بَيْنَ قَصَبِ الْكَتَّانِ الَّذِي كَانَ عَلَى أَجَارِ بَيْتِهَا". כך אף בכ"י פריס 23, ובכ"י וטיקן 449: "أَجَار (!) שיבוש מעתיק. כמו כן במהדורת רומא ב-תהלים קב 8: كَالْعَصْفُورِ الْفَرِيدِ عَلَى الْأَجَارِ". בטקסט שההדירה גיבסון:² מעשי השליחים י 9: "طَلَعَ سَمْعَانَ إِلَى الْأَجَارِ".

¹ אשל 1973, 3-12.

² גיבסון 1899, עמ' 3.

הלקסיקולוגים הערביים הראשונים ציינו שהמילה אינה ערבית. דרך משל, במילון "לסאן אלערב" צוין שבפי תושבי סוריה מילה זו משמשת במשמעות 'גג'. בעל המילון הוסיף שקיימת גם צורת 'انجار' והעיר שהצורה הנכונה היא 'أجار'. אף בחדית' הצורה נזכרת בשתי הצורות: "فَتَقَى النَّاسَ رَسُولَ اللَّهِ فِي السُّوقِ عَلَى الْأَجَائِرِ وَالْأَنْجَارِ يَعْنِي السُّطُوحَ، وَالصُّوَابِ فِي ذَلِكَ الْإِجَار".³ פרנקל ייחס את המילה לארמית. הוא העיר שהצורה אינה תואמת את המבנה של הערבית והביא לידה את הצורה 'انجار' (דיסמילציה).⁴ ראוי לציין, שהמילה קיימת בארמית ובסורית. לוי הביא 'איגרא' בהוראה של 'גג'.⁵ אף סוקולוף הביא את המילה בארמית הא"י. הוא ציטט את קאופמן, אשר ציין שהמילה שאולה בארמית מן האכדית *igāru*.⁶ כמו כן, בסורית המילה קיימת. פיין-סמית הביא 'אגרא' במשמעות 'גג'.⁷ אגינאטיוס ברשימתו על המילים הסוריות במילונים הערביים הביא את המילה וציין שהיא ארמית שאולה בערבית.⁸ אם כן, המילה היא ארמית במקורה וחדרה לערבית הספרותית.

190. أدوناي (אלוהים)

צורת 'יהוה' כשמו של האל תורגמה בפשיטתא במילה 'מריא'. במהדורת רומא תורגמה במילה 'אדונאי' ב-שמות ו 3: "الذي ظهرت لأبراهيم واسحق ويعقوب بالشداي واسمي أدوناي", ואילו במהדורת הפרוטסטנטים העתיקו לערבית את הצורה העברית 'יְהוָה'. יש לציין, שכינויים אלה חודרים אף לטקסטים ערביים מוסלמים. כך נמצא בלשון סתרים וקמיעות. בכתובת של לשון סתרים (המאה השש-עשרה) הזכיר אלסיוטי: "يا مقتدر يا شديد البطش ياذا القوة اهيا شر اهيا أدوناي أصباوت آل شداي ياهو ياهو يالو هيايا ...".⁹ אם כן, המילה מועתקת מן

³ לסאן אלערב, ערך إجار.

⁴ פרנקל 1886, עמ' 25. יש לציין שתופעת הדיסמילציה קיימת במספר מלים בערבית: أخاص=إنخاص, أجانة=إنجانة. אף נמצא אותה בין מלים עבריות וערביות: שבלת=سنبلة, קפוד=قنفذ. על תופעת הדיסמילציה ראה: רייט 1890, עמ' 69; מוסקאטי 1969, עמ' 58-59.

⁵ לוי, I, עמ' 24; יסטרוב, עמ' 44-45.

⁶ סוקולוף 2002, עמ' 48; קאופמן 1974, עמ' 57.

⁷ פיין-סמית, מילון, עמ' 3.

⁸ אגינאטיוס 1969, עמ' 172.

⁹ אלסיוטי, עמ' 247.

העברית כהוויתה לערבית נוצרית כתובה. ככל הנראה, המתרגמים מתקשים למצוא מקבילה למונחי האל, ועל כן הם מעתיקים אותם כהוויתם.

191. אֲרֹן (אֲרֹן)

מילה זו נזכרה בכתב-יד וטיקן 449 כתרגום למילה 'אֲרֹן' שב-שמואל ב ו 2, ובמהדורת רומא ב-שמואל ב ו 16: "وَكَانَ إِنْ أَصْعَدُوا أَرُونَ الرَّبَّ إِلَى قَرْيَةِ دَاوُدَ الْمَلِكِ" וב-שמואל ב ז 2. בכתובים אלו המילה הארמית הקיימת בפשיטתא היא 'אֲרֹנָא' ואשר הועתקה אל הערבית. יש לציין, שצורה זו איננה נמצאת במילונים הערביים. הצורה הערבית הקיימת היא 'أَرَان' במשמעות 'תיבת מתים מעץ'. המילון בד"ב ציין שהמילה 'אֲרֹן' קיימת באכדית 'erenu', ואף קוהלר-באומגרטנר ציינו שהיא שאולה בערבית מן השמית המערבית: ארמית? עברית? ¹⁰ אגינאטיוס, ברשימתו על המלים הסוריות במילונים הערביים הקלאסיים, ציין שהיא מילה סורית ממקור עברי והיא שאולה בערבית. גם אליסועי טען שהמילה שאולה בערבית מן העברית. ¹¹ כאן בתוך כתב היד, שזיקתו לפשיטתא, היא מובאת בצורתה הארמית / סורית, ושונה מן הצורה הקיימת בערבית הספרותית, ובוזה ניתן לראותה כמילה שאולה בעינה מן הסורית.

192. אֲרִיִּיל (הֲרֵאֵל)

ה 'הֲרֵאֵל' ככינוי למזבח או לאחד מן הכלים הגדולים בבית המקדש מועתק במהדורת רומא העתקה בעינה. כך ב-יחזקאל מג 15: "וְאֲרִיִּיל אַרְבַּע אַנְרַע", וב-יחזקאל מג 16: "וְאֲרִיִּיל אַתִּי עֶשֶׂר זֵרָעָא". יש לציין, שבפשיטתא תרגמו: "הֲדֵאִיל" (כנראה שיבוש עקב הדמיון הגרפי בין דל"ת לר"ש בסורית). לעומת זה, במהדורות הערביות נוצריות החדשות תרגמו במילה 'أَلْمَوْقِد' (=תנור). אף בנביאים אחרונים שההדיר אבישור תורגם: 'אלמד'בח'. יש לציין, שהמילה 'אֲרִיִּיל' אינה קיימת בערבית. היא מיוחדת לתרגומי התנ"ך בערבית נוצרית. והיא מתייחדת לכתבי יד אחדים, אשר, כפי שמשתקף, מעתיקים את המושג כמות שהוא בצורתו העברית לאותיות ערביות. כנראה שהמתרגם התקשה למצוא מקבילה ערבית למונח זה ועל-כן הוא מעתיק אותו.

¹⁰ בד"ב עמ' 75; קוהלר-באומגרטנר, I, עמ' 82-83.

¹¹ אגינאטיוס 1948, II, כרך 23, עמ' 174; אליסועי 1959, עמ' 211.

193. إستار (שקל)

המילה 'שקל' או 'שקלים' שבמקרא כיחידת משקל של לשונות מתכת, כסף או זהב תורגמה בפשיטתא במילה 'אסתרא' 'אסתרינ'. כך, למשל, ב-שמואל ב כד 24: 'בחמשינ אסתרינ'. כידוע, המילה קיימת בארמית היהודית 'אסטרא'; איסתירא'.¹² בתרגומי התנ"ך והברית החדשה הנוצריים נמצא את המילה הזאת בערבית. דרך משל, בכ"י סיני 10, ב-בראשית כ 16: "قال لسارة اني أعطيت أخاك ألف أستير", במהדורת רומא ב-שמואל ב כד 24: "وابتاع داود البيدر والثيران بخمسين استارا". כך גם בכ"י ואתיקן 449. בנוסח הערבי של הברית החדשה במהדורת רומא המילה כתובה בהגייה נחצית اصطاتירא, ב-מתי יז 26: "إمض الى البحر والى الصنارة والحوث الذي يصعد أولا خذه وافتح فاه فتجد اصطاتيرا خذها واعطهم عني وعناك". המילה إستار נזכרה במילון "לסאן אלערב" בהוראה של 'ארבע'. אלג'ואליקי העיר שהיא מילה משוערבת מן הפרסית בהוראה של ארבע.¹³ בסורית המילה קיימת. פיין-סמית הביא את המילה 'אסתירא' בהוראה זו. אף כוסטאז הביא אותה וקישר אותה ליוונית *στατερ*.¹⁴ גם אליסועי, בספרו זריוות המלים הערביות, הביא את המילה. הוא ציין שהיא מילה יוונית בהוראה של 'ארבע'.¹⁵ לסיכום, המילה היא יוונית עוברת לערבית דרך הסורית. היא משמשת בערבית נוצרית כתובה.

194. أسكولين (תלמידים)

המילה أسكولين שם עצם רבים נמצאת בספרו של בן-מתי "דברי ימי הפטריארכים במזרח", הוא כותב: "وظهر منه رغبة في عمارة البيع وتعهّد المساكين وتقصد الأسكولين" (=הוא הראה נכונות לבניית כנסיות ודאג לעניים ועמד על מצב התלמידים).¹⁶ מילה זו יוונית במקורה חדרה לסורית ודרכה היא עוברת לערבית. כידוע, המילה קיימת בסורית. בגלוסר הסורי של בר-עלי הובאה המילה 'אסכולא' במשמעות 'מקום הלימוד'.¹⁷ ראוי לציין,

¹² יסטרוב 1950, עמ' 57; 91.

¹³ אלג'ואליקי 1990, עמ' 151; אלבשבישי 1995, עמ' 23.

¹⁴ פיין-סמית, מילון, עמ' 25; כוסטאז, מילון, עמ' 16.

¹⁵ אליסועי 1959, עמ' 252.

¹⁶ בן-מתי 1896, עמ' 12.

¹⁷ בר-עלי, I, עמ' 37; פיין-סמית, מילון, עמ' 23 הביא את המילה בהקבלה ליוונית σχολα. וציין שצורת הרבים בסורית היא: 'אסכולאס'.

שבערבית המילה אינה קיימת. היא מיוחדת לטקסטים נוצריים מימי הביניים. גם נמצא אותה בצורת נסבה *أشكرعاً*.

195. *إشكرعاً* (עץ השטים)

'אשכרעא' היא מילה ארמית הקיימת בפשיטתא כתרגום למילה העברית 'שטים'. היא קיימת בלשון חז"ל. לוי הביא את הצורה 'אשכרע' / 'אשכרוע' כמין אילן והשווה אותה לסורית. הוא ציין שבארמית היהודית היא נזכרת ב-בבא בתרא פ"ט ע"ב: "של זית ושל אגוז של שקמה ושל אשכרוע".¹⁸ אף בסורית היא קיימת. בר-בהלול הביא אותה בגלוסרו עם תרגומה לערבית: 'אשכרעא' *نخشب التمشار*, 'الساج'.¹⁹ היא מופיעה בתרגום ערבי נוצרי מן המאה ה-10, כ"י סיני 2, ב-שמות כז 1: "واصنع مذبح من خشب اشكرعاً للسטר لتأبوت الشهادة" וב-שמות ל 1: "واصنع عمد من خشب إشكرعاً". ראוי לציין, שאין לה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים, אף לא במילונים הערביים המאוחרים. ב-שמות לז 10: היא מועתקת בצורתה הסורית בסיומת a- "وصنع المحمل من خشب الاشكرعاً" ובתוספת תווית היידוע הערבית. כידוע, השם בסורית יכול להופיע בשלוש דרכים: בנפרד (*status absolutus*), בנסמך (*status constructus*) וביידוע (*status emphaticus*). היידוע מבוטא בצירוף a- בסוף השם. בשלב מסוים חלה התנוונות צורת השם בסורית עם תווית היידוע והשמות החלו להופיע עם a- סופית.²⁰ סיומת a- זו האופיינית לשמות בסורית, מצביעה על זרות המילה בערבית. לעף, בספרו על שמות הצמחים בארמית, הביא את השם המדעי *buchsbaum buxus sempervirens*. הוא ציין שהמילה קיימת בסורית ובלשון חז"ל כתרגום למילה 'תאשור'.²¹

¹⁸ לוי, I, עמ' 177-178.

¹⁹ בר-בהלול, I, עמ' 309.

²⁰ ראה: נילדקה, 1970, עמ' 48, סעיף 70. התופעה קיימת בארמית בבלי. ברויאר 2000, עמ' 31, סעיף 2.2.1, ציין שסיומת a- היא סממן צורני מזהה שהשם הוא ארמי וקל להבחין בו מאשר בצורת שם עברית. הוא הדגים מספר שמות, המסתיימים ב-a: 'קידושא', 'אבדלתא', 'אגדתא', 'הלילא'.

²¹ לעף 1881, עמ' 37-38.

196. **إصحاح** (פרק בתנ"ך או בברית החדשה)

פרק בתנ"ך או בברית החדשה נקרא בערבית הנוצרית בכינוי **إصحاح**. כך, למשל, **الأصحاح الأول** (=פרק א), **الأصحاح العشرون** (=פרק כ). ראוי לציין, שהמילה לא נזכרה במילון "לסאן אלערב". היא נזכרת במילונים החדשים. אלבוטטאני הביא את המילה ונתן הסבר: "**الأصحاح من التوراة والانجيل بمنزلة السورة من القرآن وهو دون السفر وفوق الفصل منهما**. ولم أجد له استعمالاً في غيرهما - **الجمع إصحاحات**" (=אלאסחאח' מהתורה ומהאוונגליון שווה לסורה בקוראן והוא קטן מהספר וגדול מהפסוק. ולא מצאתי שימוש כזה חוץ מהקשר זה). בעקבותיו דווי והווא, הביאו את המילה כסורית בתוך הערבית.²² אף הווא הביא את המילה והעיר, שבערבית של סוריה מילה זו משמשת. גם אליסועי הביא אותה כמילה סורית בתוך הערבית בהוראה של 'פרק מן התנ"ך או מן הברית החדשה'.²³ כידוע, המילה קיימת בסורית. כך, למשל, בר-עלי הביא בגלוסרו את המילה 'צחחא' ונתן פרוש "نسخة", **سورة** (=העתק, פרק). אף המילונים הסוריים החדשים מביאים את המילה בהוראה של 'פרק'. בנוסח הברית החדשה בסורית (בפשיטתא) במהדורה שמוציאה הפטריארכיה באנטיוכיה רושמים ליד מספר הפרק את המילה 'צחחא'. יש לציין, שבסורית ההוראה היא כללית ל'פרק' או לחלק מספר'. בערבית הנוצרית הכתובה המילה משמשת בהוראה מיוחדת אך ורק לפרק מתוך התנ"ך או מתוך הברית החדשה. כאן המקום להעיר, שהערבית הנוצרית נבדלת ומתייחדת בשימוש זה של המילה **إصحاح** כפרק של התנ"ך או של הברית החדשה, מן הערבית המוסלמית אשר משתמשת במילה **سورة**, לגבי חלק מן הקוראן. לעומתם, הנוצרים משתמשים במילה **إصحاح** שמקורה מן הסורית, לציון פרק מספרי הקודש.

197. **إِفْتَا / إِفْتَح** (פתח)

צורת הפועל **إِفْتَا / إِفْتَح** קיימת בטקסטים של הברית החדשה. כך, למשל, במהדורת רומא ב-מרקוס ז 34: "**ونظر الى السماء وتهد وقال له إِفْتَح الذي هو إِفْتَح**". ובמהדורת

²² אלבוטטאני, מילון, עמ' 499; דווי, I, עמ' 818; הווא, מילון, עמ' 389.

²³ הווא, מילון, עמ' 389; אליסועי 1959, עמ' 172-173.

הפרוטסטנטים: "ورفع نظره الى السماء وانّ وقال إفتحْ أي إفتحْ". כאן הביאו תרגום עוקב לפועל. הצורה 'إفتح' היא תרגום לצורת הפועל הסורי כפי שהוא הופיע בפשיטתא 'אתפתח' בבניין *ethpaal* במשמעות 'פתח'. הצורה 'إفتح' בערבית משקפת את הביצוע של הצורה הארמית. המילה מיוחדת לערבית הנוצרית הכתובה. היא קיימת בנוסח של הברית החדשה ומשקפת את המשקע הארמי של תקופת ישוע, שבה הארמית הייתה עדיין לשון מדוברת.

198. أفود (אפוד)

המילה העברית 'אפוד', מביעה במקרא שלוש הוראות: אחד מבגדי הכוהן הגדול (שמות כח 31); בגד בד למשרתים בקודש (שמואל א ב 18); וכלי פולחן שזכר על פי רב יחד עם תרפים (שופטים יז 5). מילה זו קיימת בערבית הנוצרית הכתובה. היא נזכרה בפרגמנט בתוך 'ריש קריין', ספר תפילה עתיק מן המאה ה-13, המשמש בריטואל הכנסייה המארונית.²⁴ כך, למשל, ב-שמות לה 9, 27: "وحجارة جزع وحجارة ترصيع للأفود وللصدر". אף בפרגמנט מכ"י הכולל פירוש לספר שמות המיוחס לאפראם אלסריאני, היא נזכרה ב-שמות לה 9.²⁵ כמו כן, היא נזכרה במהדורת רומא ב-הושע ג 4 בכתוב: "من أجل ان إياها كثيرة يجلس بنوا (!) اسراييل بلا ملك وبلا ربييس وبلا ذبيحة وبلا مذبح وبلا تمتال وبلا أفود وترافيم". ראוי לציין, שהמילונים הערביים הקלאסיים לא הזכירו את המילה 'אפוד'. ואף במרבית המילונים החדשים היא אינה נזכרת. דרך משל, היא איננה מצויה במילונים של אלבוסטאני "מוחית אלמוחית" ערבי-ערבי, ולא במילונו של דווי ערבי-צרפתי, ולא אצל הווא ערבי-אנגלי. לעומתם, המילון "אלמנג'יד" הזכיר את המילה כערבית וציין "الأفود نوع من الثياب كان يلبسه عظيم الاحبار من بني اسراييل وهو مكون من قطعتين تغطي احدهما الصدر وقسما من البطن".²⁶ (= מסוגי הבגדים שלבש הכוהן הגדול מבני ישראל והוא כולל שני חלקים אחד כיסוי לחזה והשני כיסוי לבטן). גם אליסועי, בספרו על המלים הזרות בערבית, הביא את

²⁴ תאבת 1988, עמ' 6.

²⁵ שם, עמ' 253.

²⁶ אלמונג'יד, מילון, ערך 'אפוד'.

המילה כעברית במשמעות 'בגד שלובשים הכוהנים היהודים במסיבות חגיגות'.²⁷ בכ"י סיני 3 מן המאה ה-14 תרגמו במילה 'כותין' שאף היא מילה שאולה מן הארמית.²⁸ ראוי לציין, שבפשיטתא תרגמו את המילה 'אפוד' במילה 'פדתא'. המילה אף עברה לסורית. בר-עלי הביא את המילה 'אפודא' בסורית ונתן פירוש בערבית: "כותין טכסא", "القَمِيصُ المَزِينُ الذي يلبسه الحبر، صدره، مدرعة" (=כתונת מיוחדת לטקס, כתונת פסים אשר לובש הכוהן). אף פיין-סמית הביא את המילה 'אפודא' כעברית וציין שהמילה הרגילה בסורית היא 'פדתא'.²⁹ רס"ג תרגם במילה 'אלצדרה', ב-שמות לה 9, אף אבן גינאח הביא בספר השורשים את המילה 'الصدر' כתרגום למילה 'אפוד'.³⁰ ובתרגום הערבי שומרוני תרגמו בשתי מלים: "صنعة القبا", "ألبشت". במהדורת רומא בהיקריות המציינות הוראה של 'בגד לכוהן הגדול' ו'מעיל קצר' תרגמו במלים: 'حِجَة' (שמות כח 15); 'مدرعة' (שמואל יד 3); 'بدلة' (דה"א טו 27). ובהיקריות המתיחסות להוראה השלישית תרגמו "الأجبة والأصنام" (שופטים יח 17); "أفود وتر أقيم" (הושע ג 4). כאן בהיקרות הזאת המתרגם העתיק את המילה העברית. ראוי להעיר שהמהדורות הערביות החדשות נקטו דרך של העתקת המילה העברית בשלוש ההיקריות וכתבו 'أفود'. כך, למשל, במהדורת הפרוטסטנטים והקאתולים ב-הושע ג 4: "لأن بني إسرائيل سيقعدون أياما كثيرة بلا ملك وبلا رئيس وبلا ذبيحة وبلا تمثال وبلا أفود وتر أقيم". ככל הנראה, המתרגם ראה במילה מונח ייחודי ועל כן הוא העתיק אותו

²⁷ אליסועי 1959, עמ' 211.

²⁸ בכתב-יד סיני 3 המילה 'כותין' משמשת כתרגום למילה 'אפוד' ב-שמות לה 9, 26: "כותין ورداء", בפשיטתא תרגמו "פדיתא ולפריסא". וגם כתרגום למילה 'שלמתו' (שלמתו) ב-דברים כד 13: "כסא וכותינה", אשר בפשיטתא תרגמו במילה שונה, היא "מרטוטה", שקיימת בערבית המדוברת של סוריה מרطوط. את המלים 'כתונת יוסף' בראשית לו 31 תרגמו בפשיטתא 'כותינא דיוסף', וכ"י סיני תרגם: "قميص يوسف". בסורית קיימת הצורה 'כותינא' במשמעות של 'בגד'. בר-בהלול בגלוסר שלו, I, עמ' 884 ציין שהמילה 'כותינא' משמעותה 'חולצה', אף לוי, II, עמ' 438 ציין שבארמית קיימת המילה 'כיתונא' ובסורית 'כותינא'. במילונים הערביים הקלאסיים והלהגיים לא נזכרה המילה 'כותין'. במילונים המאוחרים נזכרת הצורה 'كتونة' כמילה שאולה מן הסורית. אלבוטאני, מילון, עמ' 771 ציין שהמילה 'كتونة' משמעותה 'בגד שלובש הכומר', והיא מן הסורית; דווי, II, עמ' 444 הביא 'كتونة' והשווה אותה ליוונית *κτῶνα*, אף חביקה 1939, עמ' 367 הביא אותה כמילה סורית במשמעות 'בגד המשמש את אנשי הדת הנוצריים'. גראף 1905 עמ' 113 ציין שמילה זו היא סורית במשמעות 'בגד', 'מקטורן'. מבחינת המשקל המילה 'כותין' אינה ערבית, היא מילה שאולה בערבית מן הסורית, בערבית לא קיים משקל *fū l' ū*. אבישור 1989, עמ' 12 (=2002, עמ' 38) העיר על המילה 'תונייה' בהערה 49; אבישור 2002, עמ' 144 ציין שהמילה 'כיתונייה' משמשת בכל התרגומים לתורה בערבית-יהודית בסוריה כתרגום לצורה העברית 'כתונת'. ראוי לציין שהצורה היא בלבוש ארמי.

²⁹ בר-עלי, I, עמ' 44, ערך 1265; פיין-סמית, מילון, עמ' 26.

³⁰ אבן גינאח, מילון, עמ' 64.

מאחר ולא מצא מקבילה ערבית למונח הזה. לסיכום, המילה היא, כאמור, עברית שחדרה לערבית נוצרית כתובה, והיא משקע עברי בתוך ז'אנר תרגומי התנ"ך בערבית הנוצרית.

199. אל-שדאי (אל שדי)

בכתב-יד סיני 2 ב-בראשית יז 1: "אני אילשדי"; ב-בראשית כח 3: "ואילשדי יברכך". אף במהדורת רומא ב-שמות ו 3: "الذي ظهرت لأبراهيم واسحق ويعقوب بالشدائي واسمي ادوناي". בפשיטתא העתיקה את הצורה העברית 'אלשדי'. פעם מועתקת עם הגה חוכך שקיים בערבית ופעם עם הגה סותם. ככל הנראה, התרגומים הערביים נוצריים הלכו בעקבות הפשיטתא ואף הם העתיקו את הצורה לערבית. גם בטקסטים ערביים מוסלמים כינויי האל חודרים. שכן נמצא את המילה בלשון סתרים וקמיעות. בכתובת של לשון סתרים (המאה השש-עשרה) הזכיר אלסיוטי: "يا مقتدر يا شديد البطش ياذا القوة اهيا شر اهيا ادوناي أصباوت آل شدائي ياهو ياهو يالو هيايا...".³¹

200. الغوميم (אלמוגים / אלגומים)

ה' אלמוגים' מין עץ נבחר מאופיר (לדעת אחרים קורל) נזכרה בצורת 'אלמוגים' ב-מלכים א י 11; 12; 13. במהדורת רומא תרגמו במילה "المجيم". כך, למשל, ב-מלכים א י 11: "وايضا سفن حيرام التي حملت ذهباً من أوفير وאת من أوفير بخشب المجيم". הצורה 'אלגומים' שב-דברי הימים ב ט 10 "جاءوا ذهباً من أوفير وخشب الغوميم". אף בכתב-יד בודיליאנה 270 תורגמה המילה בצורת "المجيم". לעומתו, בכתב-יד בודיליאנה 493 ובכתב-יד פריס 23 תרגמו: "خشب مصور". במהדורות החדשות תרגמו: "خشب الصندل". המילה נקריית בשתי ואריאצות פעם ההגה גימ"ל נעתק להגה 'ג' ופעם נעתק להגה 'ג'. מעתק זה אופייני לגבי מלים שאולות מן הסורית או מן היוונית. כאן המילה שאולה מן הנוסח העברי של המקרא.

201. אֲנַדְר (הגורן)

מילה ארמית שנזכרה במילונים הערביים הקלאסיים במשמעות 'גורן'. והתייחסו אליה כמילה להגית ריגיונאלית, המשמשת בקרב תושבי סוריה. כך, למשל, במילון "לסאן אלערב" צוין: "الأندر- ألبندر بلغة أهل الشام" (=אלאנדר- הגורן בפי תושבי סוריה). אף אלאסכאפי הביא את המילה וציין 'أندر' במשמעות جرین (=גורן). המילה קיימת בתרגומי תנ"ך בערבית נוצרית הן במקרא והן בברית החדשה. בכתב-יד פריס 23, ב-דברי הימים א יג 9: "جرت الأثيران إلى الأندر". אף במהדורת רומא ב-ישעיהו ל 24: "وثيرانك والجحوش التي تحرث الأرض تعطف معطفا ملاشا كما ذري في الأندر". פרנקל ייחס את המילה לארמית. הוא ציין שבארמית העתיקה הצורה היא 'אדרא' ובארמית יהודית היא 'אֲדֻרָא', ומן הצורות האלה הצורה 'أندر'. ובהערה מספר 1 הוא הוסיף וציין שהנו"ן היא פירוק מכפל (דיסמלציה). הוא הביא דוגמאות של דיסמלציה בשפות השמיות ע"י הוספת העיצור נו"ן. דרך משל, באתיופית 'שַבַּת'-sanbat, 'אנדע' בארמית מקראית ליד 'אֲדֻעִי'.³² לוי הביא אותה בצורת 'אֲדֻרָא' 'אֲדֻר' והשווה אותה לסורית. הוא נתן אותה משורש 'נדר' והשווה לערבית 'ندر'.³³ גם בארמית שומרנית קיימת הצורה 'אדר' במשמעות 'גורן'. בן-חיים הביא את המילה 'גרן' במשמעות 'נאדר'.³⁴ ובארמית א"י הביא סוקולוף צורת 'אדרא' במשמעות 'מקום הדיש'.³⁵ כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא את המילה 'אדרא' וציין שבאזור סוריה אומרים: 'أندر'.³⁶ מכל האמור לעיל, מתבהר שהמילה 'أندر' שבערבית שאולה מן הארמית לערבית הנוצרית הכתובה ולערבית של אזור סוריה כעידות המילון "לסאן אלערב".

202. اهيا شر اهيا (אהיה אשר אהיה)

בכתב-יד סיני 2; 3 הצירוף שבשמות ג 14: "אהיה אשר אהיה", נותר בצורתו העברית והוא מתועתק אל הערבית "قل لهم اهيا شر اهيا". אף במהדורת רומא נמצא את הצירוף

³² פרנקל 1886, עמ' 136.

³³ לוי, I, עמ' 31.

³⁴ טל 2000, עמ' 10; בן-חיים 1957, עמ' 445.

³⁵ סוקולוף 2002, עמ' 36.

³⁶ בר-בהלול, I, עמ' 41.

מועתק בשינוי קל: "אהיה אשר אהיה". בפשיטתא הצירוף "אהיה אשר אהיה" נשאר בעינו כחיקוי לצורתו העברית. ראוי לציין, שבמילונאות הערבית הצירוף נזכר. הלון כתב רשימה שנתפרסמה בלשונו נ' ודן בה בצירוף 'אהיה אשר אהיה' ומקבילו בלקסיקוגרפיה הערבית.³⁷ מדבריו של הלון עולה שהצירוף חדר לערבית דרך העברית. בתגובה לרשימת הלון כתב אבישור, שזהו צירוף עברי שחדר לערבית דרך הסורית ומשמש בסורית ובמנדעית, בספרות הערבית הקלאסית והעממית ובתרגומי תנ"ך בערבית יהודית.³⁸ כמו כן, ראוי להוסיף ולציין שכינויים אלו מצויים בלשון סתרים וקמיעות. כך, למשל, הביא אלסיוטי (המאה השש-עשרה) בכתובת של לשון סתרים: "يا مقتدر يا شديد البطش يا ذا القوة اهيا شر اهيا ادوناي أصباوت آل شداي ياهو ياهو يالوهيا...".³⁹ ראוי לציין, שכינויים עבריים אלו חודרים לערבית בתיווך הסורית.

203. أوريم والتوميم (אורים ותומים)

אורים ותומים", שב-שמות כח 30, ככינוי לגורלות הקודש שהיו בחושן הכהן הגדול, תורגמו ע"י התרגומים הערביים בכללותם יהודיים ונוצריים. כך, למשל, רס"ג תרגם מילולית תיבה תחת תיבה "אלאנואר אלצחאח". בכ"י סיני 2 תרגמו "نور و سلم" (=אור ושלום) ובכ"י סיני 3 תרגמו "العدل والحق" (=צדק ואמת), במהדורת רומא תרגמו, التعلیم والحق" (=ידע ואמת), בתרגום הערבי שומרוני תרגמו "الألوان والكمال" (=אורות ושלמות). לעומתם, מהדורת הפרוטסטנטים ומהדורת הקאתולים תרגמו בדרך שונה. הם העתיקו את הצירוף העברי כהווייתו לאותיות ערביות-الأوريم والتوميم". אף במהדורת הפרוטסטנטים כתבו את המונח בנטיה הערבית, בתוספת הצורן הדקדוקי כינוי השייכות. כך, למשל, בדברים לג 8: "وللاوي قال تميمك وأوريمك لرجلك الصديق...", וכך אף במהדורת הקאתולים. אבישור העיר לגבי תרגום מונח זה בקרב יהודי עיראק בעת החדשה. הוא ציין שיש ההולכים בעקבות רס"ג ויש המעתיקים את המונח העברי.⁴⁰ מכל האמור לעיל,

³⁷ הלון 1986, עמ' 50-52. ראוי לציין שבמילון לסאן אלערב הצירוף נזכר תחת ערך شره' ושם העיר מחבר המילון שהוא הסתמך על אצאגיאני, אשר שמע את הצירוף מזקני היהודים בעדן (תימן).

³⁸ אבישור 1991א, עמ' 13.

³⁹ אלסיוטי, עמ' 247.

⁴⁰ אבישור 2002, עמ' 124-125.

התרגומים הערביים נוצריים קלאסיים וביניים, שבדקתי תרגמו את הצירוף "אורים ותומים". לעומתם המהדורות החדשות של הקאתולים ושל הפרוטסטנטים העתיקו את הצירוף העברי, וזוהי שאילה בעינה מן העברית.

204. **إِيفَة** (איפה, מדת נפח)

המילה 'إِيفَة' נזכרה בתרגומי תנ"ך בערבית נוצרית כתרגום למילה העברית 'איפה'. כך, למשל, במהדורת רומא ובמהדורת הפרוטסטנטים והקאתולים, ב-יחזקאל מה 10: "مِيزَانٌ عَدْلٍ وَإِيفَةٌ عَدْلٍ وَبَاطٌ عَدْلٍ تَكُونُ لَكُمْ", וב-יחזקאל מה 11. כידוע, המילה 'איפה' שאולה מן המצרית 'jpt' כפי שצוין במילון קוהלר-באומגרטנר בקופטית οἰπὺ וביוונית ἰοίφ.⁴¹ יש לציין, שהצורה 'إِيفَة' לא נזכרה במילון "לסאן אלערב" ואף לא במילונים הערביים המאוחרים. המילה הקיימת בערבית היא **وَيْيَة** שאף היא לא נזכרה במילון "לסאן אלערב". היא קיימת בערבית היהודית. רס"ג הזכיר אותה ב-שמות טז 36, 'אלויבה', וכן ב-במדבר ה 15; כח 5. כמו כן המילה 'אלויבה' נזכרת בתרגום נביאים אחרונים שההדיר אבישור ב-יחזקאל מה 10. אבן ג'נאח בספר השורשים בערך איפה פירש: "كَيْلٌ يُسَمَّى وَيِيَة". وهي تحتمل من اليايس أربعة آلاف وثمان مائة درهم ومن الرطب ثمانية آلاف ومائتين درهما".⁴² בתרגום הערבי שומרוני המילה קיימת. כך, למשל, ב-שמות טז 36: "عُشْرُ الْوَيْيَةِ". ראוי לציין, שבמילונים הערביים המאוחרים היא נזכרת. אלבוסתאני הביא: **وَيْيَة** - إِيْثَانٌ وَعَشْرُونَ أَوْ أَرْبَعَةٌ وَعَشْرُونَ مَدًّا". כמו כן, הוא הביא את המילה כיחידת משקל. מכאן אנו מוצאים שקיימות שתי צורות בערבית: **وَيْيَة**, 'إِيفَة' שתיהן שאולות. הצורה השנייה דומה בצליל לצורה העברית. והיא שאולה מן העברית.

205. **بَاط** (בת, מדת נפח קדומה לנוזלים)

המילה 'בת' כמדת נפח לנוזלים נזכרה במקרא שלוש עשרה היקרויות. במהדורת רומא היא מועתקת לאותיות ערביות. כך, למשל, ב-יחזקאל מה 10: "مِيزَانٌ عَدْلٍ وَإِيفَةٌ عَدْلٍ وَبَاطٌ عَدْلٍ תَكُونُ לَكُمْ". אף ב-יחזקאל מה 11: "أَلِيفَةٌ وَالبَاطُ مَسَاوِيْتَان". כמו כן, היא מועתקת בצורת

⁴¹ קוהלר-באומגרטנר, I, עמ' 41.

⁴² אבן-ג'נאח, מילון, עמ' 40.

הרבים ב-יחזקאל מה 14: "מִקְדָּר אֲדֵהֵן בָּאֵת אֲדֵהֵן הוּא עֶשְׂרֵי אֲדֵהֵן בָּאֵתִים". במהדורות הערביות נוצריות החדשות אף היא מועתקת לערבית בצורתה העברית וגם בתוספת תווית היידוע הערבית. כך, למשל, תרגמו במהדורת הפרוטסטנטים ב-יחזקאל מה 14: "أَبْثَ عَشْرَ مِنَ الْكَرْمِ عَشْرَةَ أَبْثَاتٍ لِلْحَوْمَرِ لَأَنَّ عَشْرَةَ أَبْثَاتٍ حَوْمَرٌ".

כידוע, המילה 'בת' קיימת בעברית ובארמית 'בתא'. במילון קוהלר-באומגרטר צוין שבלשון טיגרי קיימת צורת 'bat' וביוונית βᾶτος. לוי הביא את המילה 'בת' בעברית המקראית, בלשון חז"ל ובלשון התרגום ב-ישעיהו 'ביתא חדא'.⁴³ בפשיטתא תרגמו במילה 'כילתא'. כוסטאז ציין שהמילה 'כילתא' בסורית משמעותה 'מדת נפח'.⁴⁴ יש לציין, שבמילונים הערביים הקלאסיים והמאוחרים המילה 'בֵּאֵת' אינה קיימת. קיימת צורה בֵּתִיָּה, שהיא קרובה לה ומביאים אותה המילונים הערביים המאוחרים במשמעות 'חבית'. כך, למשל, הביא אלבוסתאני "البتيّة برمّيل عظيم من الخشب" (=חבית גדולה מעץ). אף דוזי הביא אותה במשמעות זו. שיר ייחס את המילה לפרסית וציין שהיא שיערוב למילה הפרסית بَتَو. גם אליסועי, בספרו על המלים הזרות בערבית, ייחס את המילה לאיטלקית במשמעות 'חבית'.⁴⁵ המילה אף קיימת בתרגום התנ"ך לאנגלית bath במשמעות 'מדת נפח לנוזלים' ואת המילה 'homer' 'מדת נפח ליבש'. אם כן, זוהי מילה עברית המועתקת לערבית בתרגומי התנ"ך, ואף עוברת לתרגומי תנ"ך נוספים.

206. باموت (במות)

המילה 'במות' שנזכרה בצירוף 'במות בעל' ב-מדבר כב 41 חלק מן התרגומים הערביים נוצריים העתיק את הצירוף כהוויתו או חלק ממנו, וחלק אחר נקט דרך של תרגום הצירוף. כך, למשל, בכתב-יד סיני 2 ובמהדורת רומא הועתק הצירוף כשם של מקום בארץ מואב "باموت بعلا". ראוי לציין, שצירוף זה הוא חיקוי לצירוף הקיים בפשיטתא 'במות בעלא'. ואילו בכתב-יד סיני 3 תרגמו חלק מן הצירוף במילה נרדפת: "راموث بعلا" (=רמות הבעל) שאף צירוף זה הוא שאול מן הארמית. ב-במדבר כב 41 תרגם רס"ג במילה

⁴³ לוי, I, עמ' 275.

⁴⁴ כוסטאז, מילון, עמ' 155.

⁴⁵ אלבוסתאני, מילון, עמ' 26; דוזי, I, עמ' 50; אליסועי 1959, עמ' 281.

'ביע', ובמהדורת הפרוטסטנטים תרגמו "مرتفعات بعل". ובכתוב "והבמות לא סרו רק לבב אסא היה שלם עם יהוה כל ימיו" שב-מלכים א טו 14 המילה 'במות' מציינת משמעות של 'מקום לפולחן'. כאן בפשיטתא השתמשו בצורה שונה ממה שנוכר ב-במדבר כב 41 ותרגמו במילה 'עלותא'. ובזה תרגום הפשיטתא הבחין בין שם המקום לבין מקום הפולחן. בכתב-יד בודיליאנה 270 המתרגם העתיק את המילה 'במות' בצורתה העברית והוא כתב: 'خلا ان الباموت لم يزالوا الا ان قلب اساء كان سليما في خيفة الله كل ايامه'. בהיקרויות אחרות בכתב-יד זה נמצא שתרגם במילה 'البيع' כתרגום למילה העברית 'במות'. במילון המקרא של קוהלר-באומגרטר צוין, שהמילה 'במות' קיימת באכדית *batutu* ובאוגריתית *bmt* במשמעות 'גב'. והשוו לערבית *buhmat* במשמעות 'גוש סלע'.⁴⁶ בעברית החדשה התייחסו לזיקה בין 'במה' לבין 'בימה'. אבנרי, בספרו, יד הלשון, העיר לגבי שתי התיבות והדיון סביב מוצאן. גם צרפתי, במאמר שכתב על האטימולוגיה העממית בעברית המודרנית, התייחס למילה העברית העתיקה 'במה' ולמילה המשמשת בעברית החדשה 'בימה'. לדעתו, השורש של במה המקראית והשורש של המילה 'בימה' החדשה התלכדו לשורש אחד והזדהו.⁴⁷

207. بَتُول (בתולה)

אחד הכינויים השכיחים לקדושה מרים הוא הכינוי *maryam 'ilbatul* (מרים הבתולה). המילה קיימת בערבית בארמית ובעברית.⁴⁸ במילון "לסאן אלערב" הובאה המילה بَتُول (תי"ו סותם) "البَتُول من النساء: المنقطة عن الرجال، وبها سميت مريم أم المسيح"⁴⁹ (=הבתולה בנשים היא המתנזרת מגברים, בכינוי הזה נקראה מרים אמו של המשיח). לעומת זה, בערבית נוצרית כתובה המילה מופיעה עם תי"ו רפה بَتُول. כך, למשל, הביאה דנלוב במהדורה שההדירה על הספרים החיצוניים: "مريم البَتُول".⁵⁰ גם בלאו, בחיבורו

⁴⁶ קוהלר-באומגרטר, I, עמ' 130. יש לציין שבמילון "לסאן אלערב", ערך بهم הובאה המילה بُهْمَة במשמעות 'אדמה מורמת בגובה של זרת'.

⁴⁷ אבינרי 1964, עמ' 75-76; צרפתי 1975, עמ' 253; פנטון 1980, עמ' 271, דן במילה 'במה' באוגריתית, הוא ציין שברור למדי שלא כל ההיקרויות של המילה במה במקרא מתייחסות לאתר פולחן. באכדית

batutu ובאוגריתית *bmt* היא מציינת משמעות 'גב' חלק גוף.

⁴⁸ בד"ב, עמ' 143 הביא בَتُول בערבית; *batultu* באכדית; בתולא בארמית ובסורית.

⁴⁹ לסאן אלערב, ערך بَتُول.

⁵⁰ גבסון 1901, עמ' 56.

המונומנטאלי על דקדוק הערבית הנוצרית, העיר שהצורה בְּתוֹלַת היא בהשפעת הצורה הסורית 'בתולתא' שבה התיי"ו רפה.⁵¹ כמו כן, בר-עלי, בגלוסרו מן המאה ה-9, הביא את המילה ונתן לידה בערבית את המילה البتول והצירוף 'בתולת לעלמין' البتول الى الأبد. לסיכום, בערבית קיימות שתי צורות, אחת ערבית מקורית بتول (עם הגה סותם), המתועדת במקורות הערביים. והשנייה, بَتُول (עם הגה חוכך) שקיימת בטקסטים ערביים נוצריים היא בהשפעת הסורית.

208. برشعًا (בן השעה)

הצורה برشعًا מובאת בביצוע הסורי שלה. בתיי"ו רפה ובסופית a-. היא מילה סורית מורכבת משתי תיבות. המלים 'בר' (=בן) ו-'שעתא' (=שעה). הגלוסרים הסוריים הביאו את המילה בהוראה של 'מידי'.⁵² היא נהגית בערבית כתיבה אחת, וכך היא הועתקה במקורות הערביים. אלבוסתאני הביא את המילה והעיר שהיא צורה סורית מורכבת, ודווי הלך בעקבותיו וציטט אותו.⁵³ אגינאטיוס, ברשימתו על המלים הסוריות במילונים הערביים, הביא את המילה והעיר על היקרויותיה במקורות הערביים. היא משמשת בהוראה מושאלת של 'רפואה'.

209. برقا (ברקת)

המילה 'ברקת' שב-שמות לט 10: תרגמו אותה בכתב-יד סיני 2 במילה يرقًا! 'فيه كمثل الحجارة اربع صفوف من الحجارة اما الصف الاول ياقوت احمر وزرجا اصفر ويرقا! والصف الآخر صديدا وسفيلا ونقعتا الصف الثالث قنيكون قرقدنا وعين عجل الصف الرابع بارسيس بولا وسفة يصب وتثبت بالذهب سوا'. המילה 'ברקת' שב-שמות לט 10: העתיקו בצורה משובשת يرقًا(!). ערכתי בדיקה בערבית ולא מצאתי למילה סימוכין. דעתי נוטה שהמילה היא שיבוש מעתיק של המילה הסורת 'ברקא'. דבר זה מתחזק משום שהמעתיק או המתרגם נקט דרך העתקה במרבית שמות אבני המילואים. לכן, יש יסוד לחשוב שהמילה היא يرقًا. וכאן בכתב-יד סיני המעתיק שיבש אותה כנראה עקב כתיבה רשלנית או עקב

⁵¹ בלאו 1966, I, עמ' 107, סעיף 13.1.

⁵² בר-עלי, II, עמ' 447; בר-הלל, I, עמ' 435.

⁵³ אלבוסתאני, מילון, עמ' 35; דווי, I, עמ' 72.

חוסר ידיעה. צורת המילה משקפת את הצורות הסוריות המסתיימות ב-a. כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא את הצורה 'ברקא' ונתן פרוש בערבית 'لون الخمر' (=צבע יין). אף פיין-סמית הביא את המשמעות באנגלית *emerald*.⁵⁴

210. برنساء (בנאדם)

המילה برنساء היא מילה סורית מורכבת מן המלים 'בר' (=בן) ו 'נשא' (אדם, אנוש). היא קיימת בארמית ובעברית. לוי הביא את המילה 'בר נש'.⁵⁵ במילון "לסאן אלערב" צוין البرنساء ابن آدم (בנאדם), ואף צוטטו פילולוגים ערביים, אשר התייחסו למילה במספר ואריאנטות: برنساء / برنشاء / برنساء.⁵⁶ אג'נאטיוס הביא את המילה והעיר שהיא סורית.⁵⁷ היא רשומה בסיגול פונמורפולוגי. מסתבר, שהמילה עוברת לערבית דרך הארמית או דרך אחד מלהגיה.

211. برولا (שהם)

המילה 'שהם' שב-שמות לט 13: העתיקו אותה לערבית בצורתה הסורית. "الصف الرابع بارسيس برولا وسفة يصب وتثبت بالذهب سوا". כאן הצורה برولا משקפת את הצורות הסוריות המסתיימות ב-a. בפשיטתא תרגמו במילה 'ברולא'. כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא אותה במשמעות 'בלור' (=קריסטל). כמו כן, פיין-סמית הביא אותה ונתן משמעות באנגלית של *beryl*. ואף כוסטאז במילונו התלת לשוני הביא אותה והשווה ליוונית βηρυλλος.⁵⁸ רס"ג תרגם במילה 'בלור', ואף בתרגום הערבי שומרוני תרגמו במילה 'בלור'. אליסועי הביא את המילה בלור וציין שהיא קיימת בפרסית ומקורה מן היוונית βηρυλλος.⁵⁹

⁵⁴ פיין-סמית, מילון, עמ' 56.

⁵⁵ לוי, I, עמ' 259; סוקולוף 1990, עמ' 100.

⁵⁶ לסאן אלערב, ערך برنس / برنش.

⁵⁷ אג'נאטיוס 1948, 325.

⁵⁸ בר-בהלול, I, עמ' 426; פיין-סמית, מילון, עמ' 55; כוסטאז, מילון, עמ' 37.

⁵⁹ אליסועי 1959, עמ' 220.

212. بطرة (צור)

ב-שמות יז 10: "משה אהרון וחור עלו על ראש הגבעה". בכתב-יד סיני 10 תורגמה המילה 'גבעה' במילה *بطرة*. "موسى وهرون وحور فانهم صعدوا الى راس البطرة" מילה זו אינה קיימת במילונים הערביים. יש לציין, שבתרגום הוולגטה תרגמו את המילה 'צור' במילה *petra*. כידוע, המילה קיימת בלטינית וביוונית *πέτρα*. בפשיטתא תרגמו במילה 'טרנא'. במילונים הסוריים קיימת המילה 'פטרא' בהוראה של 'סלע, צור'. ואף המילה 'פטרוס' קיימת בשתי הוראות: כשם פרטי של אחד השליחים, וכמילה בהוראה של 'צור'; 'סלע'. כך, למשל, פיין-סמית, בתיזאורוס הסורי-לטיני, הביא 'פטרא' (= *petrus*) ונתן הסבר. וגם הביא את המילה 'פטרוס' ונתן פרוש בערבית: "الحجر الصغيرة، الصفاء" (=אבן קטנה, צור), אף בר-בהלול ציין זאת.⁶⁰ גם בברית החדשה ידועה האמרה של ישוע לתלמידו פטרוס, כפי שנזכר ב-מתי טז 18 נוסח הפוליגלוטה:

"*es petra hanc petram adificabo*", "ואף אני אומר אליך כי אתה *פֶּטְרוֹס* ועל הסלע הזה אבנה את קהילתי". בפשיטתא תרגמו: "דאת הו *כאפא* ועל הדא *כאפא* אבני לעדתי". במהדורת רומא תרגמו: "أنت صخرة وعلى هذا الصخرة ابني بيعتي". לסיכום, זוהי מילה מיוחדת לכתב יד סיני 10 של אלחרת' אבן סנאן, אשר הסמיך את תרגומו על הסירו הקספלה. זוהי מילה יוונית שחדרה לערבית דרך התרגום הסורי.

213. بعليم (בעלים)

המילה 'בעלים' ב-שופטים ב 11: 'ויעבדו את הבעלים' מתורגמת במהדורת הפרוטסטנטים במילה העברית בתוספת תווית היידוע הערבית "وعبدوا البعليم", ואילו במהדורת רומא בצורת יחיד בכתוב מלא: "وعبدوا باعال", ובמהדורת הקאטולים בצורת יחיד: "وعبدوا البعل". אף נמצאה צורת 'بعاليم' במהדורת רומא ב-שמואל א ז 4. תצורת המילה היא רבים זכר לפי הריבוי העברי. במילונים הערביים הצורה הקיימת היא ביחיד

⁶⁰ פיין-סמית, תיזאורוס, II, עמ' 3095; בר-בהלול, II, עמ' 1538.

בְּעַל' וברבים בְּעוֹל' / בְּעוֹלָה' במשמעות 'אדמה מושקית ממי הגשמים'.⁶¹ דוּזי ציין שהמילה קשורה בשמו של האל הכנעני הקדום.⁶² במאמר על המהדורות החדשות של תרגומי התנ"ך, מתח סרפיס בקורת על השימוש בצורות חורגות מן הערבית הנורמטיבית מבחינת צורת הריבוי.⁶³ הוא הוסיף וציין שבמהדורת הפרוטסטנטים השתמשו בצורה 'البعليم', כלומר צורת רבים זכר עברית בתוספת תווית היידוע הערבית. הוא העיר שעדיף לתרגם: 'البعول'. הווי אומר, שימוש במשקל ערבי.

214. بَنِي الْوَهِيم (בני האלהים)

בסיפור האטיולוגי על מוצאם של הענקים מתוארים בני-האלוהים כאבות השושלת שלהם. צירוף זה שנזכר במקרא ב-בראשית ו 2 "ויראו בני האלוהים את בנות האדם כי טובות הנה", מתורגם בכתבי היד הנוצריים בשלוש צורות. האחת, העתקת הצירוף בצורה מאובנת. כך, למשל, בכתב-יד סיני 2, ובכתב-יד סיני 3: "وروا بني الوهيم بنات الناس انهم!"⁶⁴ حسان"; וכן ב-בראשית ו 4. השנייה, העתקת הסומך בצורתו ותרגום הנסמך לערבית: כך, למשל, בכתב-יד וטיקן 2 שההדיר חלקים ממנו גוזף רודה:⁶⁵ "نظر بنو الوهيم الى بنات الناس فاذا هن حسان". השלישית, היא תרגום מלא של הצירוף. דרך משל, בכ"י שההדיר האב יוחנא תאבת,⁶⁶ פירוש לספר בראשית, שם הוא הביא את הנוסח: "رأى بنو الله بنات الناس إنهن حسنات". וכן במהדורת הפרוטסטנטים תרגמו את הצירוף "أبناء الله" ובמהדורת הקאתולים "بنو الله". יש לציין, שתרגומים נוצריים אלו נקטו בשיטת הגשמת האל. לעומתם, רס"ג והתרגום השומרוני נקטו סילוק ההגשמה. רס"ג תרגם בתורה 'בנו אלאשראף'. וב-איוב א 6 הוא תרגם, אוליא" והעיר בפירוש: "ופסרת בני האלוהים אוליא

⁶¹ במילון "לסאן אלערב" מצויה בערך בְּעַל' המשמעות 'אדמה (גבעה) המושקית במי גשמים אחת לשנה', ואף מצויה המשמעות 'עצים המושקים ממי גשמים'. הוראות אלו קיימות אף בערבית המדוברת של א"י: 'أرض بعل', 'زرع بعل'. קוטשר 1961, עמ' 13, ציין שבלשון חז"ל שכיח הצירוף 'שדה בעל', 'בית הבעל' (משנה בבא בתרא ג, א). לדעתו, זהו צירוף עתיק יומין, למרות שאינו במקרא. הוא קישר אותו לכנענים. אך סייג את דבריו וציין: "אמנם עלינו להודות, כי במילת בעל יש מקום לומר, שהערבים הביאוה אתם בכבשם את הארץ, ולא כאן, בא"י, נקלטה בלשונם".

⁶² דוּזי, I, עמ' 100.

⁶³ סרפיס 1930, לוגיה אלערב, כרך 9, עמ' 971.

⁶⁴ רודה 1921, עמ' 44.

⁶⁵ תאבת 1982, עמ' 67.

אללה, כמא הו מסתפאץ בין אלאמה" (=תרגמתי בני האלהים נכבדי ה', כפי שידוע באומה).⁶⁶ אף, בתרגום הערבי השומרוני נקטו סילוק ההגשמה ותרגמו "بنو السلاطين".

215. بهموت (בהמות)

ב-איוב מ 15 נזכרה הצורה 'בהמות'. חלק מן המפרשים הסבירו זאת כשם של בעל-חיים אגדי, ולדעת רבים זהו סוס היאור.⁶⁷ בפשיטתא הצורה היא 'בהמות'. בר-בהלול הביא אותה במשמעות 'שטן' או 'תנין ענק'.⁶⁸ במהדורת רומא (1671) תרגמו באותה מילה עברית: "هذا بهموت الذي صنعت معك الحشيش مثل الثور ياكل". אף במהדורות התנ"ך החדשות של הקאתולים תרגמו בצורה 'בהמות', ובמהדורת הפרוטסטנטים- 'בהמות' בביצוע רפה של התנ"ך. רס"ג תרגם את המילה כצורת רבים של בהמה 'אלבהאים'. בספרות החדית' המילה קיימת ככינוי לעגל שעשו בני ישראל במדבר.⁶⁹ או ככינוי לתנין ענק כפי שציין אלת'עלבי:⁷⁰ "روى ان لقمان لما قال هذه الكلمة انفطرت من هيبتها مرارته ومات وكانت آخر مواعظته فلم يكن الصخرة مستقر فخلق الله تعالى نونا وهو الحوت العظيم اسمه لوتيا وكنيته بلهوت ولقبه بهموت...". (=סופר כי כאשר לוקמאן ביטא את המילה נקרע הלב לב שלו מיראה ומת. וזו הייתה דרשתו האחרונה. והסלע לא היה יציב, אז ברא אלוהים יתעלה דג הוא התנין הגדול שמו 'לותיא' ידוע כבלהות וכינויו בהמות). בתרגום הערבי של השומרונים תרגמו את המילה 'מצולות' שב-שמות טו 5 במילה "בהמות". שחאדה העיר שבמהדורת קנין הצורה היא "אלתהמות".⁷¹

במילונים הערביים הקלאסיים מילה זו לא תועדה. לעומתם, במילונים החדשים היא קיימת: אלבוטאני הביא אותה במשמעות 'כינוי לשטן' או במשמעות 'תנין ענק', ואף הוסיף שבהשפעת הסורית היא משמשת בהוראת 'אדם ערמומי'.⁷² דווי הביא אותה

⁶⁶ קאפת, איוב, עמ' כו.

⁶⁷ בד"ב, עמ' 97 הביא את הזיהוי הלועזי hippopotamus וציין שבמצרית p-ehemau.

⁶⁸ בר-בהלול, I, עמ' 361.

⁶⁹ אלטברי, תפסיר, כרך 17, עמ' 64; אבן כתייר, תפסיר, כרך 3, עמ' 77.

⁷⁰ אלת'עלבי 1939, עמ' 3.

⁷¹ שחאדה 1989, עמ' 328-329; על צורת 'אלתהמות' ראה שחאדה 1977, כרך א, עמ' 268.

⁷² אלבוטאני, מילון, עמ' 59.

במשמעות 'באר עמוקה'.⁷³ אף חביקה ציין שהמילה שאולה בערבית מן הסורית ומשמשת ככינוי לאדם ערמומי.⁷⁴ יש לציין, שהמילה בערבית הועתקה תוך שינוי בתנועות וסיגול למשקל הערבי *fa'alūt*.

216. בִּירוֹן (בגד עליון)

המילה בִּירוֹן משמשת בערבית נוצרית כתובה בהוראה של 'כתר הבישוף'. כך, למשל, בן-מתי בספרו "דברי ימי הפטריארכים במזרח" כתב: "إبراهيم... وكان مقامه بأنطاكية ثم كشكر فأجابه روح القدس فأختير، وعقدت له الفطرية وأسيم وعليه بـيروَن أحمر"⁷⁵ (= אברהם... מושבו היה באנטיוכיה ולאחר מכן בכשכר, ושרתה עליו רוח הקודש ונבחר לכהן כפטריארך, ונתמנה כשהוא לבוש בגד אדום). מילה זו היא יוונית במקורה *βίριον* חדרה לסורית 'בירון' במשמעות 'בגד עליון'.⁷⁶ אלבוסתאני הביא את המילה בִּירוֹן וציין שהיא זרה בערבית במשמעות 'כתר הבישוף'. אף אליסועי הביא את המילה בהוראה זו.⁷⁷

217. بَيْعَة (מקום תפילה)

بَيْعَة היא מילה שקיימת בערבית הספרותית במשמעות 'מקום תפילה לנוצרים וליהודים'. היא מתועדת במילונים הערביים הקלאסיים במשמעות 'מקום תפילה ליהודים ולנוצרים'. אבן דוריד הביא אותה בהוראת 'בית התפילה לנוצרים'.⁷⁸ כמו כן, אלג'ואליקי הביא את המילה כשאולה בערבית, והעיר שחלק מן המלומדים ייחסו את המילה לפרסית.⁷⁹ אף המילון "לסאן אלערב" הביא את המילה بَيْعَة במשמעות של 'כנסייה לנוצרים' ו'בית-כנסת ליהודים'. ראוי לציין, שהמילה נזכרה בקוראן בצורת רבים: 'يُولُوا دفع الله الناس

⁷³ דוזי, I, עמ' 123. המתרגם למילון דוזי לערבית העיר שבמילונים הקלאסיים מילה זו אינה קיימת.

ישנה המילה بَرَهوت' במשמעות 'באר עמוקה'.

⁷⁴ חביקה 1939, עמ' 300.

⁷⁵ בן-מתי 1896, עמ' 3.

⁷⁶ פיין-סמית, מילון, עמ' 43.

⁷⁷ אלבוסתאני, מילון, עמ' 63; אליסועי 1959, עמ' 256.

⁷⁸ אבן-דוריד, I, 317.

⁷⁹ אלג'ואליקי, עמ' 207, בהערת שוליים של המהדיר עבד אלרחים הוא הביא את המקורות הערביים שהתייחסו למילה כשאולה בערבית.

بعضهم ببعض لهدمت صوامع وبيع" (סורה 40,22). אלבוטתאני הביא את המילה במשמעות של 'מקום תפילה לנוצרים או ליהודים'.⁸⁰

כידוע, בארמית קיימת המילה 'ביעתא' במשמעות 'ביצה'.⁸¹ ואף לוי הביא את הצירוף העברי 'בית-ועד' במשמעות 'מקום התאספות', 'יהי ביתך בית ועד לחכמים' (אבות א ד). והשווה לסורית 'בית ועדא'.⁸² כידוע, בסורית המילה קיימת. פיין-סמית הביא את הצורה 'ביעתא' במשמעות 'ביצה' וציין שלמילה משמעות מיטאפורית 'הראש של הכיפה'.⁸³ כמו כן, הוא הביא את הצרף 'בית ועדא' במשמעות 'מקום התקהלות', והביא את הצורה 'עדתא' במשמעות 'כנסייה'.⁸⁴ הדמיון בין צורת הביצה למקום התפילה המקומר ברור. גם פרנקל הביא את המילה וציין שהיא שאולה בערבית מן הארמית. הוא הביא אותה במשמעות 'כנסייה'.⁸⁵ אף הוא הביא את המילה כסורית במשמעות 'כנסייה לנוצרים' או 'בית-כנסת ליהודים'.⁸⁶ גיפרי, בספרו על המלים הזרות בקוראן, הביא את המילה כסורית במשמעות 'ביצה' והעיר שהדמיון בין צורת הביצה למקום התפילה המקומר ברור. כמו כן, אלעוניסי ברשימתו על המלים השאולות בערבית הביא את המילה بَيْعَة והעיר שהיא מילה מורכבת משתי תיבות: מאות היחס ב- ומן המילה הארמית ܒܝܥܬܐ שמשמעותה 'מקום התקהלות, כנסייה'. הוא דחה את ההסבר המקשר את המילה לצורה 'ביעתא' בהוראת 'ביצה'.⁸⁷ כמו כן, אגינאטיוס, ברשימתו על המלים הארמיות במילונים הערביים, הביא את המילה והעיר שהפילולוגים הסוריים תמימי דעים במקור העברי של המילה. והוסיף שהמילה מקורה מן 'בית עדתא' וחל בה שינוי פונו-מורפולוגי והפכה לצורה 'ביעתא' עקב הידמות הדל"ת והתי"ו והתלכדותן.⁸⁸ אם נסכם את הדיעות לגבי מילה זו ניתן לציין, שחלק העיר שהיא מילה פרסית משוערבת. והסבר נוסף שהיא שאולה מן הארמית. חלק ייחס אותה למילה 'ביעתא' במשמעות 'ביצה' ואחרים ייחסו אותה לצרף 'בית-ועד'. כאן

⁸⁰ אלבוטתאני, מילון, עמ' 64.

⁸¹ לוי, I, עמ' 221.

⁸² שם, עמ' 225.

⁸³ פיין-סמית, מילון, עמ' 43.

⁸⁴ שם, עמ' 225 ; 402 ; בר-בהלול, I, עמ' 666.

⁸⁵ פרנקל, 1886, עמ' 274.

⁸⁶ הוא, מילון, עמ' 54.

⁸⁷ אלעוניסי, 1965, עמ' 16.

⁸⁸ אגינאטיוס, 1948, עמ' 330.

ראוי להעיר, שככל הנראה, שתי המלים 'ביעתא' (=ביצה) ו'ביעתא' המולחמת הפכו לצורות הומונימיות בארמית, ועקב דמיון בצליל זה קישרו את המילה לצורה 'ביעתא' (=ביצה) וזו כנראה אטימולוגיה עממית. דעתי נוטה, שמקור המילה הוא מן הצרף 'בית-ועד' שהוא צירוף שכיח בעברית ובארמית והייחוס לצורה 'ביעתא' (=ביצה) הוא אטימולוגיה עממית.

218. בים (הבימה, מקום מורס)

המילה הביים נזכרה בספרו של עמרו בן מתי "דברי ימי הפטריארכים". הוא כתב: "كان يوما على البييم يقرأ الأنجيل" (=באחד הימים הוא היה עומד על הבימה וקורא באוונגליון).⁸⁹ בכנסיות המארוניות בלבנון המילה שכיחה כשם למקום מורס בתוך הכנסייה לפני המזבח.⁹⁰ כידוע, בסורית המילה קיימת. הגלוסר הסורי מן המאה ה-9 של בר-עלי הביא 'בימא' במשמעות 'קתדרה', 'דוכן'. אף פיין-סמית' הביא אותה וציין שהיא מקום מורס בכנסייה. גם כוסטאז הביא את המילה במילונו וייחס את המילה למקור היווני βίμα.⁹¹ כידוע, המילה קיימת בעברית. לוי הביא את המילה 'בימה' ואף סוקולוף הזכיר זאת וייחס אותה ליוונית.⁹² המילה לא תועדה בערבית. היא מילה מיוחדת לערבית הנוצרית הכתובה ובמיוחד להקשרים דתיים. בעברית קיימת המילה 'בימה' במשמעות 'מקום מורס בבית הכנסת למעמד לדרשן'. ובעברית בת-ימינו המשמעות התרחבה בהשאלה למשמעות 'אומנות התיאטרון'.⁹³

219. تارسيس (תרשיש)

בין אבני המילואים שב-שמות לט 13 המילה 'תרשיש'. בפשיטתא תרגמו במילה 'תרשיש' ובתרגום אונקלוס תרגמו במילה 'כרוס ימא'. בכתב-יד סיני 2 מן המאה ה-10 תרגמו את הכתובים שב-שמות לט 10-13: "الصف الاول سقنقا (!) وزرجا ويرقا! صف واحد، والصف الآخر صديدا وسفيلًا ونقعتا الصف الثالث قننيكون قرقندا وعين عجل الصف الرابع تارسيس (!) برولا اسفة

⁸⁹ בן-מתי 1896, עמ' 67.

⁹⁰ דאו II, 1977, עמ' 41-118, מקום מורס, דוכן באמצע רחבת הכנסייה מסמל את ירושלים, המקום שבו נצלב ישוע.

⁹¹ בר-עלי, I, עמ' 83; פיין-סמית', מילון, עמ' 42; כוסטאז, מילון, עמ' 29.

⁹² לוי, I, עמ' 218; סוקולוף 1990, עמ' 105.

⁹³ אבן שושן, מילון, ערך בימה; ראה לעיל המילה באמור.

مُثَبِّتَهُ بِالذَّهَبِ". יש לציין, שהמילה 'תרשישי' שב-שמות לט 13: העתיקו אותה בכתב-יד סיני 2 בצורה משובשת بارسيس (!). ערכתי בדיקה בערבית ולא מצאתי למילה סימוכין. דעתי נוטה שהמילה היא שיבוש מעתיק של המילה הסורית 'תרשישי'. דבר זה מתחזק משום שהמעתיק או המתרגם נקט דרך העתקה במרבית שמות אבני המילואים. לכן, יש יסוד לחשוב שהמילה היא بارسيس'. וכאן בכתב-יד סיני ככל הנראה המעתיק שיבש אותה עקב כתיבה רשלנית או עקב חוסר ידיעה. רס"ג תרגם 'אזרק'. בתרגום הערבי השומרוני תרגמו 'أزرق' (=כחול) כך אף בכתב-יד סיני 3 מן המאה ה-14 תרגמו במילה 'أزرق'. דבר זה מלמד שעקב ההפרש הרב בין השנים (300 שנה בערך) המתרגם משתמש במילה שכיחה וידועה לקהל היעד, הקהילה הנוצרית דוברת הערבית. לכן בכתב-יד סיני 3 המלים המשמשות הן אופייניות לערבית. במהדורת רומא תרגמו במלים "جزر البحر". במהדורות הפרוטסטנטים ובמהדורת הקאתולים תרגמו במילה הפרסית "زيرج". כידוע, המילה קיימת בפשיטתא. בר-בהלול הביא אותה בגלוסרו 'ברולא וישפא'. ונתן בערבית פרוש الماذج والبلور واليشب والبجاد.⁹⁴

220. تَخْلَتَا (תכלת)

את המילה 'תכלת' המופיעה מספר פעמים במקרא נמצא אותה מועתקת לערבית בצורת تَخْلَتَا / تَجَلَّتَا! / تَكَلَّتَا. כך, למשל, הכתוב ב-שמות כה 4: "ותכלת וארגמן ותולעת שני ושש ועזים", תורגם בכתב-יד סיני 2: "وتَخْلَتَا وارجوان وصباغ احمر وغزل كتان وشعر المعز", ואף ב-במדבר ד 6: "ונתנו עליו כסוי עור תחש ופרשו בגד כליל תכלת", תורגם: "يقدمون عليه ثوب واسع من تَخْلَتَا". בכתב-יד סיני 3 נמצא את המילה עם שיבושי מעתיק בצורת تَجَلَّتَا. במהדורת רומא 1671 תרגמו בצורת تَكَلَّتَا ב-שמות כה 5: "ولياخذوا من الذهب والتكَلَّتَا الارجوان وصباغ القرمز وكتان مغزول عملا مصورا" וכך אף ב-שמות כה 15; 28; 37 ועוד. בפשיטתא תורגמה המילה 'תכלת' ב- 'תכלתא', והתרגומים הערביים נוצריים הלכו בעקבותיה. כאן בכ"י סיני 2 ניתן לציין שהפונימה העברית כ/ מועתקת ל-[ח] ערבית,

⁹⁴ בר-עלי, II, עמ' 493.

ובמהדורת רומא ל-[כ]. בעברית בתוך התיבה 'תכלת' הכ"ף היא רפה וה-ח שיקפה זאת, אך המעתק השני ל-כ משקף הגייה קשה של הפונימה כ"ף, מעתק כזה קיים במעתקי מלים מן הארמית לערבית שבהן הפונימה /כ/ מועתקת ל-[כ]. כידוע, בסורית ובארמית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים של בר-עלי ושל בר-בהלול ציינו 'תכלתא' במשמעות 'משי', 'בגד עשוי מבד משי בצבע צהב כהה'.⁹⁵ בארמית הביא לוי אותה כ- 'תכילתא', 'תכלתא' במשמעות זו.⁹⁶ רס"ג תרגם 'אסמאנג'וני. במהדורות הערביות החדשות השתמשו במלים אחרות. כך, למשל, במהדורת הפרוטסטנטים ב-שמות כה 4 תרגמו "اسمانجوني" שהיא מילה פרסית, ובמהדורת הישועים השתמשו בצרף של מילה יוונית ומילה פרסית: "برفير بنفسجي".⁹⁷

221. ترافيم (תרפים)

המונח 'תרפים' (אליל בית בימי המקרא) תרגם אותו רס"ג במילה 'תמתאלי' (=פסל), כך אף נמצא בתרגום נביאים ראשונים שההדיר אבישור ב-שופטים יז 5 וב-שמואל א יט 13. לעומת זה, נמצא שבנביאים אחרונים השתמשו במילה ממקור יווני וקיימת בערבית 'אצטג'ילאב' ב-הושע ג 4. בתרגום הערבי שומרוני תרגמו במילה 'إسطرلاب'. בתרגומים בערבית נוצרית נמצא מהדורות שיתרגמו ואחרות יעתיקו את המילה העברית כהוויתה. כך, למשל, מהדורת רומא בספרי התורה תרגמו במילה 'أصنام' וב-הושע ג 4: העתיקו את המילה העברית 'بلا افود وبلا ترافيم' כך אף נמצא במהדורת הפרוטסטנטים, אשר השתמשו במילה העברית 'ترافيم' ב-הושע ג 4, ב-זכריה י 2, וב-שמואל יט 13. כנראה המתרגם לא הצליח למצוא מקבילה ערבית למונח זה.

222. ترمال (תרמיל)

מילה זו משמשת בערבית נוצרית כתובה. המילה הובאה ע"י עלי אבן רבן בספרו "הדת והמדינה" בצטטו את האוונגליון ב-לוקוס כב 36: "وليس معكم كيس ولا ترمال فليشتרו". כידוע,

⁹⁵ בר-עלי, II, עמ' 478; בר-בהלול, II, עמ' 2062; כוסטאז, מילון, עמ' 391 הביא משמעות של "צבע תכול כהה".

⁹⁶ לוי, IV, עמ' 642.

⁹⁷ אליסועי 1959, עמ' 234 ציין שהמילה 'سمنجوني' היא מילה פרסית; עמ' 255 ציין שהמילה 'برفير' היא מילה יוונית.

המילה קיימת בארמית ובסורית. לוי הביא את המילה 'תרמיל' והשווה אותה למילה הסורית 'תרמילא'. בפשיטתא היא קיימת ב-לוקוס כב 36. הגלוסרים הסוריים הביאו את הצורה 'תרמילא', אף בר-עלי ובר-בהלול נתנו את הצורה בערבית 'תרמל'.⁹⁸ כמו כן, בערך 'שקא' רשם בר-בהלול את המילה 'תרמל' כהסבר למילה 'שקא'. אף פיין-סמית הביא את המילה 'תרמל' בערבית תחת ערך 'כורזא'.⁹⁹ יש לציין, שהמילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים ואף לא במילונים הערביים המאוחרים. אג'נאטיוס העיר זאת ואמר שהמילה 'תרמל' לא נזכרה במילונים הערביים. היא הופיעה בתרגום עתיק לברית החדשה, אשר ציטט אותו עלי אבן רבן.¹⁰⁰ מכל האמור לעיל עולה, שהמילה ידועה בערבית הנוצרית מן התקופה הביניימית, המאה ה-9.

223. تَعْلَلَه (תעולל)

(=ליקט את העוללות, אסף את הענבים האחרונים שנשארו אחרי הבציר)
הפועל 'תעולל' שבכתוב: 'כי כרמך לא תעולל אחרוך לגר ליתם ולא למנה' (דברים כד 22), תורגם בתרגום הארמי 'תעליל' ובפשיטתא 'תבער'. רס"ג תרגם 'תמשה' ובתרגום הערבי השומרוני תרגמו 'تخلص'. בתרגומים הערביים נוצריים תרגמו בפעלים המביעים הוראה של 'ליקוט' או 'חזרה על פעולה'. כך, למשל, בכ"י סיני 2 – 'يَلْتَقُط' (=ילקט); בכתב-יד סיני 3 – 'يَلْتَقُط' (ילפת, יפנה); במהדורת רומא – 'تجمع' (=תאסוף); מהדורת הקאתולים – 'تراجع' (=תחזור). תרגומים ערביים נוצריים אלו תרגמו את הפועל 'תעולל' בפועל המביע את ההוראה של 'ליקוט' או של 'חזרה על פעולה'. למעט מהדורת הפרוטסטנטים, אשר נקט בה המתרגם דרך אחרת והוא השתמש בשורש ערבי קיים, המביע הוראה קרובה ואף דומה להוראה של הפועל העברי. בנוסח מהדורת הפרוטסטנטים תורגם הכתוב: "إذا قطفت كرمك فلا تَعْلَلْه" (דברים כד 22, ויקרא יט 10). וכך אף ב-ירמיהו ו 9: "כה אמר יהוה צבאות עולל יעוללו כגפן שארית ישראל השב ידך כבוצר על סלסלות", תרגמו את הכתוב: "هكذا قال رب الجنود تعليلا يُعَلَّلُونَ كجفنة بقية اسرائيل". ראוי

⁹⁸ לוי, IV, עמ' 671; בר-עלי, II, עמ' 491, בר-בהלול, II, עמ' 2088.

⁹⁹ בר-בהלול, II, עמ' 1378; פיין-סמית, תיזאורוס, I, עמ' 1817.

¹⁰⁰ אג'נאטיוס 1948, עמ' 333.

לציין, שבערבית הספרותית קיים השורש 'עלל' בהוראת 'איסוף חוזר של הפרי'. כך, למשל, במילון "לסאן אלערב"¹⁰¹ "ألتعليل : جني الثمرة مرة بعد مرة" (=איסוף הפרי פעם אחר פעם). אמנם הפועל הערבי נדיר מבחינת השימוש, אך כאן המתרגם מפיה רוח חיים בפועל זה ומשתמש בו בהשראת העברית. וכך, לדעתי, בהשפעת הצורה העברית המתרגם השתמש בשורש זה ובזה ניתן לראות בשימוש זה "היבראיזם".

224. תִּינ (תנין)

המילה תִּינ' קיימת בערבית הספרותית במשקל *fi' il'*. בערבית המדוברת הוגים אותה בצורת *fa' il'* בדומה למשקל בארמית. בענ"כ במהדורת רומא 1671, ב-ישעיהו כז 1: "في ذلك اليوم يفتقد الرب بسيفه الشديد العظيم القوي على اللويثان حية قفل وعلى اللويثان حية معوجة ويقتل التين الذي في البحر". אליסועי ציין שהמילה שאולה מן הארמית במשמעות 'נחש גדול'. כידוע בארמית ובסורית הצורה קיימת.¹⁰² פרנקל הזכיר את המילה וציין שהיא קיימת בערבית אך ההגייה במשקל השונה משקפת את ההשפעה הארמית.¹⁰³

225. גַּלוּת (גלות)

המילה גַּלוּת לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. היא נזכרת במילונים הערביים המאוחרים. אלבוסתאני הביא אותה במשמעות 'גלות בני ישראל מארצם'. כידוע, בסורית המילה קיימת בצורת 'גלותא'.¹⁰⁴ ההיסטוריון הערבי אלמסעודי (מאה 10) הביא את המילה וכתב: "ومنها سعيد الفيومي اشمعي المذهب، وكان قد قرا على أبي كثير وقد يفضل تفسيره كثير منهم، وكانت له قصص بالعراق مع رأس الجالوت داود بن زكي".¹⁰⁵ (=מביניהם סעיד אלפיומי "מבעלי השמועות" והוא למד אצל אבי כתי'ר, והרבה מעדיפים את פירוש, היו ויכוחים עם ראש הגלות דויד בן זכאי). אף אלביירוני הביא את הצירוף "رأس الجالوت" בתוספת תרגום: "رأس الجالوت الذي هو رأس الجالية... فان ما ذكره اليهود من بقاء الملك في آل

¹⁰¹ לסאן אלערב, ערך 'עלל'; אלבוסתאני, מילון, עמ' 637, "عَلَّلَ الثمرة - جناها مرة بعد مرة".

¹⁰² בר-עלי, II, עמ' 483.

¹⁰³ פרנקל 1886, עמ' 123.

¹⁰⁴ בר-בחול, I, עמ' 494.

¹⁰⁵ אלמסעודי 1968, עמ' 98.

يهودا واحالوه على رئاسة الجالوت".¹⁰⁶ הצירוף ראס הגאלוט (עם תי"ו רפה) נזכר בספרו של עמרו בן מתי "דברי ימי הפטריארכים". שם הוא כותב: "ایشوعیاب : ومن العجيب أنه في هذه السنة مات الخليفة ومات قاضي قضاة المسلمين ودانيال ראס גאלוט اليهود, وبقيت الثلاث ملل بلا رئيس" (=אישועאב: מפליא שבשנה זו מתו הח'ליפה,¹⁰⁷ נגיד שופטי המוסלמים, ודניאל ראש הגלות ליהודים, ושלוש העדות נותרו ללא מנהיג). אם כן המילה היא ארמית שאולה בערבית ומשמשת בתחום מושגי המנהל.

226. גאו (תוך, הכנסה)

מילה זו קיימת בערבית הנוצרית הכתובה במשמעות 'תוך'. היא נזכרת בטקסט שההדיר וזבוס המיוחס למאר פאפי:¹⁰⁸ "يلزم الراهب ان يخدم في قنوبين ثلث سنين ثم يعطي من الجاو خمسة اساتير لبيني قلاية" (=הנזיר חייב לשרת במנזר שלוש שנים ולתת מהכנסתו חמשה מטבעות כדי לבנות כניסייה). כידוע, המילה קיימת בארמית במשמעות 'תוך' 'קרב'. לוי הביא 'גנא' והשווה אותה למילה הסורית 'גוא'.¹⁰⁹ אף קאופמן בספרו על ההשפעה האכדית בארמית הביא את המילה כמשקע אכדי בארמית.¹¹⁰ המילה היא סורית שאולה בערבית הנוצרית הכתובה.

227. גתית (גתית)

המילה 'גתית' נזכרה שלוש פעמים ב-תהלים ח 1; פא 1; פד 1 במשמעות של 'כלי זמר קדמון'. היא נקריית בצרף למנצח על הגתית. תרגום אונקלוס תרגם אותה כשם של כלי נגינה "לשבחא על כנורא דאיתי מנת תושבחתא לדוד". אבן-עזרא ייחס את המילה למשפחת אדום הגתי, או הדורכים גת. רש"י פירש את המילה "כלי זמר שבא מגת". יש מפרשים את המילה 'גתית' כשם של כלי נגינה מסביבת העיר גת. ויש הסוברים שהיא מלשון דורכים בגת ושרים בעת עבודתם. רס"ג העיר בפירוש תהלים: "שבני אדם מתבלבלים בפירוש הגתית, והדבר הוא כמו שפרשתי". הוא תרגם את הכתוב ב-תהלים ח

¹⁰⁶ אלבירוני 1923, עמ' 16-17.

¹⁰⁷ הכוונה לח'ליפה אלמוקתפי שהוא השליט ה-31 בשושלת העבאסית, שלט בין השנים 1136-1160,

ראה חסן עבאס חסן, היסטוריה של האיסלאם, IV, עמ' 9.

¹⁰⁸ וזבוס 1960, עמ' 179.

¹⁰⁹ לוי, I, עמ' 308.

¹¹⁰ קאופמן 1974, עמ' 57.

1: "קול לדאוד, יסבב בה אלמואטי'בין מן אל עובד אדום אלליואני אלמערופ באלגתי".¹¹¹
 דוד בן אברהם אלפאסי פרש באגרון: "ולנא גת מעצאר אלרבאב ואלעוד ואלטנבור. למנצח
 על הגתית, ללמסתחת' עלי מעצאר אלאותאר. ויקאל ללרקץ בלא דליל. וקיל עלי עדם
 מעצאר אלשראב, ואלאול ענדי אקרב כמא יקול פי גירה על נגינת, על השמינית, ומא
 שאכל דלך".¹¹²

בתרגומים בערבית הנוצרית תרגמו במילה *الجتيّة* במשקל *فعليّة* המציין 'נסבה' לשם גת. כך,
 למשל, במהדורת הפרוטסטנטים ובמהדורת הקאתולים, ב-תהלים ח 1: "لأمام المغنين على
 الجتيّة, مزمور لداود" וכן ב-תהלים פא 1; פד 1. אף בנוסח של תהלים שההדיר האב פיטר
 מדרוס (2001) צוין, עמ' 40: "لأمام المغنين على الجتيّة". בנוסח שהוציאה לאור הכנסייה
 האורתודוקסית, המתבסס על תרגום השבעים, ההדיר רזק-אללה פתח ערמאן, עמ' 8:
 תרגמו במילה "على المعاصر" (= כלומר ליד הגתית, מקום דריכת הענבים). כאמור, המילה
 אינה קיימת בערבית היא נשאלת מן העברית וחל בה סיגול מורפולוגי למבנה הערבי.

228. جري (צפון)

המילה *جري* במשמעות 'צפון' מתועדת בכתבי יד ערביים נוצריים מן המאה ה-14.
 בכתב-יד סיני 3 ב-יהושע טו 11, היא נזכרת כתרגום למילה צפון: "الملوك الذين كانوا ناحية
 الجري الدين في الجبل والتيمن, الى حد عفرون التي في الجري". המילה נזכרה בכ"י בודיליאנה
 493 ב-שופטים יב 1 כתרגום למילה 'צפונה'. בפשיטתא תרגמו את המילה 'צפון' במילה
 הארמית 'גרביא'. מילה זו לא מצאתי אותה במילונים הערביים הקלאסיים ואף לא
 במילונים הערביים המאוחרים של דוזי ושל ברתלמי. כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-
 בהלול הביא את המילה ורשם 'גרביא':¹¹³ "الناحية الشمالية يسرة المشرق المستقبل المشرق آخر
 الريح الشمالية" (= צד צפון, צפון מזרח, רוח צפונית). כמו כן, פיין-סמית וכוסטאז הביאו את
 המילה במשמעות 'צפון'.¹¹⁴

¹¹¹ קאפח, תהלים, עמ' סד.

¹¹² אלפאסי, מילון, I, עמ' 355.

¹¹³ בר-בהלול, I, עמ' 513.

¹¹⁴ פיין-סמית, מילון, עמ' 77; כוסטאז, מילון, עמ' 53.

יש לציין, שהמילה נזכרת במקורות ערביים מוסלמים. כך, למשל, אני מוצא אותה בספרו של ההיסטוריון הערבי אלמסעודי (המאה ה-10) "אלתנביה ואלאשראף", כותב: ¹¹⁵ "قسم الله تبارك وتعالى الارض قسمين مشرقاً ومغرباً فصار المشرق والجربى وهو الشمال" ובתרגום עברי (=אלהים יתברך ויתגדל חילק את הארץ לשני חלקים: מזרח ומערב, והפך המזרח והגרביא שהוא הצפון...). סביר להניח שהמילה חדרה לערבית הבינונית באזורים מסוימים, אך לא התאזרחה, ועל כן לא תועדה במילונים הערביים. כידוע, בערבית הקלאסית קיימת מילה נדירה *جربياء* שהיא מאותו גזרון. אלאסכאפי ציין *جربياء* – *باب الرياح ويقال للشمال الجربياء* (=גרביא- שער הרוחות, מכנים צד צפון גרביא). ¹¹⁶ לפי משקל *فعلياء*. לדעתי, מילה זו היא העתקה של המילה הסורית 'גרביא' עם סגול לפי המשקל ערבי *فعلياء* שהוא משקל נדיר בערבית.

בתרגום הארמי למשלי כה 23: תורגם 'רוחא גרביתא'. לוי הביא 'גרביא' והשווה למילה הסורית 'גרביא' שהיא מן הצורה 'גרביא' במשמעות 'צפון', 'רוח צפונית'. ¹¹⁷ יש לציין, שמקור המילה הוא מן היוונית כפי שציין אלכרמלי. ¹¹⁸ הוא העיר שמילה זו היא מן היוונית- *الجربياء* ומענהא *شمال* *رياح* *باردة* *هي* *تعريب* *χάρπτα*, והיא מילה משוערבת מן היוונית. אך הוא לא התייחס לקיומה בארמית ובסורית, ומשתמע מדבריו שהיא חודרת לערבית דרך היוונית. אך לדעתי, המילה עוברת מן היוונית לערבית באמצעות הסורית והראיה לכך היא, שבתרגומים הערביים שתורגמו מן הסורית המילה קיימת. ובערבית סיגלו את המילה *جربى* לפי הצורה הקיימת בערבית *غربي* (צד מערב) וככל הנראה ע"י אנאלוגיה לה הועתקה הצורה הסורית 'גרביא' ל- *جربى* עם סיגול פונו-מורפולוגי.

229. *جهنم* (גיהנום)

מילה זו משמשת בערבית הקלאסית. חלק ייחס אותה לפרסית ואחרים יחסו אותה לעברית. אלג'ואהרי ציין אותה כמילה פרסית. במילון "לסאן אלערב" צוין שהיא מילה משוערבת מן המילה העברית *كهنام*. בפירוש לקוראן ציין אלבידאוי שהמילה מורכבת

¹¹⁵ אלמסעודי 1968, עמ' 21.

¹¹⁶ אלאסכאפי 1985, עמ' 16.

¹¹⁷ לוי, I, עמ' 354 הוא הפנה למילון התרגום.

¹¹⁸ אלכרמלי 1899, "אלמשרק", II, עמ' 348.

משתי תיבות 'ג'י (=וואדל) ו'הינס' (=שם פרטי), וזהו שם של וואדי דרומית לירושלים.¹¹⁹ אליסועי ציין שהמילה היא עברית. ואילו אגינאטיוס ייחס אותה לסורית.¹²⁰ כאמור, המילה היא עברית כשמו של מקום בדרום ירושלים, אשר נהגו לפני להקריב את הבנים באש למולך. פיין-סמית הביא את המילה וציין שהיא מן העברית. בערבית חל במילה סיגול פונו-מורפולוגי, מבחינת התנועות והתצורה והותכה במשקל *فعل*.

230. جوج-ماجوج (גוג ומגוג)

המלים 'גוג' ו'מגוג' שבמקרא כשמו של האויב האחרון מארץ המגוג, הועתקו בתרגום הארמי ובפשיטתא כהוויתן 'גוג ארעא דמגוג'. אף בשירה הג'אהלית ובקוראן נזכרו השמות הללו: "قالوا يا ذا القرنين إن يأجوج ومأجوج مفسدون في الأرض..." בסורה 18:93. (המפרשים המוסלמים הסבירו את שתי המלים כשמות של שני עמים מבני אדם מעוותי פנים, מהם ארוכים למדי ומהם ננסים. הם ידועים כרוצחים, גזלנים ורשעים. אוכלי בשר אדם (קניבאלים), פולשים באביב ומשאירים ארץ שממה).¹²¹ כמו כן, אנו מוצאים את השמות הללו בתרגומי התנ"ך בערבית יהודית ובערבית נוצרית. רס"ג תרגם 'יאגוג', ובנביאים אחרונים, שההדיר אבישור תרגמו ב-יחזקאל לח 2: 'גוג אלאגוגי'. כך אף בכתבי-יד נוצריים: במהדורת רומא ובמהדורות הערביות נוצריות החדשות תרגמו 'أجوج أرض ماجوج'. וב-יחזקאל לח 16: תרגמו 'يا جوج' כלומר, מילת הקריאה והשם. חלק מן הפילולוגים הערביים התייחסו אל השמות הללו כאל שמות משוערבים. וחלק אחר ניסה לייחס אותם לגזרון ערבי מן השורש 'أجج' במשקל *fā'ūl*. 'יאגוג ו מאגוג: שתי המלים נקראות בהגיית אל"ף סדקית או בהגייה רכה. וצוין שהם שמות משוערבים. חלק אחר הביא את שתי המלים במשקל *maf'ūl*.¹²² אלג'ואליקי הביא את שתי המלים כמשוערבות בערבית. הוא ציטט מקורות ערביים קדומים.¹²³ הורוביץ, במאמר שפרסם על שמות פרטיים יהודיים וגזרונם בקוראן, התייחס לשמות אילו וציין שהנביא מוחמד הפך את

¹¹⁹ אלג'וארי, מילון, ציין: *جهنم من أسماء النار التي يعذب بها الله عباده يقال فارسي معرب (=גיהנום משמות האש, אשר מייסר באמצעותה אלוהים את האנשים ואמרו שהיא פרסית משוערבת).*

¹²⁰ אליסועי 1959, עמ' 211; אגינאטיוס 1948, עמ' 345.

¹²¹ אלסאבוני, קוראן, כרך II, עמ' 206.

¹²² לסאן אלערב, ערך أجج, כרך I, עמ' 77, עמודה 2, שורה 25.

¹²³ אלג'ואליקי 1990, עמ' 647.

השם *gōg* ל-*yāgūg* וככל הנראה, בהשפעת מסורת סורית שנוכרה בשירה של אלכסנדר, או באמצעות אגדה סורית. אף הפנה הורוביץ לשמות הקיימים במנדעית 'mag' 'hag', הדומים בצליל.¹²⁴ ייתכן שכאן יש אסימלציה של גרירה בזה שהצורה הראשונה הדמתה בצליל ונגררה לצורה השנייה, ועל-ידי זה הפכו להיות במשקל דומה. וסביר להניח, שהצורה בערבית היא התאבנות של צורת *vocativus* (פנייה) מאחר והתרגומים תרגמו במילת הקריאה הערבית 'י' בנוסף לשם, ועל ידי כך קיבלנו צורת 'یا جوج'. ועם הזמן נתפסו שני הצורנים כתיבה אחת והותכה במשקל *fā ūl*.

231. حج الله (חג לאלהים)

צירוף זה נזכר בכתב-יד סיני 2 מן המאה ה-10.¹²⁵ ב-שמות לב 5: 'ونادا وقال بالغداة حج الله زيودا ودبايح كاملة وقرابين'. אף בתרגום הערבי שומרוני שההדיר שחאדה צוין 'حج الله'.¹²⁶ ראוי לציין, שבמילונים הקלאסיים משמעות המילה היא 'עלייה לרגל', ולא צוינה משמעות של 'חג'. דו"זי במילוננו הביא את המילה וציין שהיא מילה עברית 'حج هي كلمة عبرية بمعنى عيد لا تزال مستعملة بهذا المعنى في حج الاسابيع أي عيد الاسابيع أي عيد الحصاد عند اليهود'.¹²⁷ אם כן, המילה 'חג' קיימת בערבית, אך היא משמשת בהוראה אחרת של 'עליה לרגל' ובזה ניתן לראות בה מילה שאולה מן העברית מבחינת ההוראה, אשר בה משמשת מילה זו במשמעות 'יום חג'. יש לציין, שבערבית נוצרית המילה מתייחדת ללשון תרגומי התנ"ך.

232. حرم (השמיד, כילה)

בעברית משמש הפועל 'החרים' בהוראת 'השמיד'. כך ב-יהושע ח 26: 'ויהושע לא השיב ידו אשר נטה בכידון עד אשר החרים את כל ישבי-העי'. חלק מן המהדורות החדשות של תרגומי התנ"ך לערבית הלכו בעקבות הנוסח העברי והשתמשו בפועל 'حرم'. דרך, משל,

¹²⁴ הורוביץ 1925, עמ' 163-164.

¹²⁵ כתב-יד סיני הוא תרגום לתורה מן המאה ה-10 נמצא באוסף של כתבי-היד של מנזר סנטה כתרניה בסיני. כפי שעולה מן הקולופון כתב-יד זה מתורגם מן הסירו-הקספלה.

¹²⁶ שחאדה 1989, עמ' 404.

¹²⁷ דו"ז, I, עמ' 248.

במהדורת הקאתולים ובמהדורת הפרוטסטנטים ב-שמואל א טו 8: "وأخذ أجاج ملك عماليق حيا، وحرّم شعبه اجمع بحد السيف". וב-שמואל א טו 9: "ولكن كل ما كان هزيلا حرموه". בערבית הספרותית קיים השורש 'חֲרַם' בהוראת 'אסר', 'מנע', ואף במדוברת קיימת הוראת 'חֲרַם' (=חֲרָמִי). אך לא צוינה הוראה של השמיד או הרג. מזה אנו למדים שהשימוש הזה הוא חידוש מבחינת ההוראת בשורש קיים בהשפעת המקור העברי.

233. حُشْمَل / حُشْمَلَة (חשמל)

היא המילה העברית 'חשמל', שנזכרה ב-יחזקאל א 4: "וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון ענן גדול ואש מתלקחת ונגה לו סביב ומתוכה כעין החשמל". במהדורת רומא מילה עברית זו מתועתקת לערבית כמות שהיא: "فرايت وها ريح عاصفة جاية من الشمال وسحابة عظيمة ونار ملتوية وشعاع حولها من وسطها كمنظر حُشْمَل اي من وسط النار". וב-יחזקאל א 27: "וארא כעין חשמל כמראה אש..." "وراييت كشبه حُشْمَل". וב-יחזקאל ח 2: "כעין החשמלה" תורגם: "كمنظر حُشْمَلَة". בתרגום הארמי תרגמו במילה 'זיהורא'; בפשיטתא תרגמו במילה 'נורא'. לעומת זה, במהדורות הערביות נוצריות החדשות השתמשו במילה 'لمعان' (=ניצוץ). כאן מהדורת רומא נוקטת שיטת העתקת המילה במקום תרגומה. ובזה היא מתייחדת מן המהדורות החדשות, אשר ביכרו לתרגם את המילה. כנראה, המתרגם התקשה למצוא אקויוולנט למילה ועל-כן העתיק אותה.

234. حُومَر / حُمِر (חמר- מדת נפח גדולה ליבש)

המילה 'חמר' במשמעות 'מדת נפח ליבש' נזכרה בתורה ובספרי הנביאים. ב-ויקרא כז 16: רס"ג תרגם אותה במילה 'כר', כך אף כתב-יד סיני 2, והתרגום הערבי השומרוני. במהדורת רומא תרגמו במילה 'كيل'. ואילו ב-יחזקאל מה 11, במהדורת רומא תרגמו במילה 'حُمِر', וכך גם במהדורות החדשות של הקאתולים והפרוטסטנטים, אשר תרגמו במילה 'חומר' במהדורת הפרוטסטנטים ובמילה 'חמר' במהדורת הקאתולים, בכתוב ב- יחזקאל מה 11: "تكون أليفة والباث مقدارا واحدا لكي يسع ألبث عشر الحומר، والأليفة عشر

الحومر". כידוע, המילה 'חמר' קיימת באכדית *emēru* ובאוגריתית *hmr*.¹²⁸ יש לציין, שבערבית הספרותית מילה זו אינה קיימת. היא מיוחדת למהדורות החדשות של תרגום התנ"ך בערבית נוצרית, אשר שאלו אותה מן העברית.

235. خامطا/حامطا (חמט)

ה 'חמט' היא מילה יחידאית שנזכרה במקרא בין השרצים הטמאים. טלשיר, בדיסרטיה שלו על שמות בעלי החיים בתרגום הארמי של השומרונים, העיר שהצורה 'חומטא' בתרגום אונקלוס היא "הבראזיס". הוא הוסיף שבאכדית קיימת הצורה *hulmittu* ובסורית חולמטא.¹²⁹ בפשיטתא תרגמו במילה 'חולמטא'. בר-עלי הביא בגלוסרו את המילה 'חולמטא' ונתן הסבר, שהיא: "الوزغ وهو السام أبرص او العضاية الحريا".¹³⁰ (=שממית, לטאה, זקית). כוסטאז פירש במשמעות 'לטאה גדולה'. בכתב-יד סיני 2 תרגמו אותה ב-ויקרא יא 29-30: "من أجل أنهم عليكم حرام من جميع دواب الأرض ككثوثا وهو ابن عرس والفار والجردان وجنسه، والصنبرص وجنسه، والورز والضب وجنسه، والوزغ والخلد والحاربا وحامطا والعقربان هاولى حرام من الدواب". בכ"י סיני 3 המילה נכתבה בצורת: 'الجامطا' ככל הנראה שיבוש מעתיק. ובמהדורת רומא תרגמו בצורה 'الخامطا'. אבן ג'נאח פירש את המלים 'חמט ותנשמת' الحريا (=זיקית). אף רס"ג תרגם 'אלחרבא' ובתרגום הערבי שומרוני תרגמו במילה 'الحريا'. צורת خامطا היא ייחודית לתרגומי התנ"ך בערבית, יש בה מעתק של <ח> והיא מסתיימת בסיומת -a המשקפות את הצורות בסורית.

236. دار- صيني (קינמון)

ב-שמות ל 23: "ואתה קח לך בשמים ראש מר-דרור חמש מאות וקנמן-בשם מחציתו חמשים ומאתים וקנה בשם חמשים ומאתים". חלק מן התרגומים הערביים נוצריים תרגמו את המילה 'קינמון' ב-دار صيني'. כך, למשל, בכתב-יד סיני 3 ובמהדורת רומא ב-שמות ל 23, מהדורת רומא: "وقال له خذ من مينة فائقة ومختارة وخمسماية مثقال ودار صيني

¹²⁸ קוהלר-באומגרטר, I, עמ' 317; בד"ב, עמ' 330. ראוי לציין, שהמילה חדרה אף לתרגומים נוספים:

למשל, באנגלית *homer*.

¹²⁹ טלשיר 1981, עמ' 236-238.

¹³⁰ בר-עלי, I, עמ' 135, ערך 3721.

النصف". אף ב-משלי ז 17. לעומתו, בכתב-יד סיני 2 תרגמו במילה 'قَيْنمون', 'قَيْنمون طيب
 ذكي'. יש לציין, שבפשיטתא תרגמו במילה 'קונמון'. כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-עלי
 הביא אותה בצורת 'קונאממון' ונתן פירושה בערבית 'دار صيني'.¹³¹ ראוי להעיר, שהמילה
 'קנמון' היא מילה זרה בעברית ומיחסים אותו להודית או למליזית? מכאן היא חודרת
 ללשונות העולם.¹³² לדעת אבישור, השם 'دار صيني' שאול בערבית מן הארמית. והיא
 משמשת בערבית היהודית העיראקית במדוברת ובכתובה.¹³³ אליסועי, שיר ולוי ציינו
 שהמילה מורכבת משתי תיבות 'دار چيني' והעירו שמקורה מן הפרסית. כאמור לעיל,
 המילה חדרה לערבית דרך הארמית.¹³⁴

237. درش (למד, דרש)

פועל זה בלתי שגור ואינו מתועד בערבית. הוא נמצא בערבית נוצרית כתובה. גראף הביא
 את צורת הפועל, בספרו על הערבית הנוצרית, והעיר שהוא שאול מן הסורית.¹³⁵ 'تدارشوا
 به' ב-מרכוס 9:13. הצורה בבניין הששי "תפאעל". כידוע, המקבילה האטימולוגית
 הערבית לצורה זו היא 'درس'. בארמית קיימת צורת 'דרש' במשמעות 'לימד בציבור', ואף
 בסורית היא משמשת.¹³⁶ אם כן, פועל זה שאול מן הארמית/סורית כעדות השורק
 הבינשני.

238. دنج (חג הטבילה של ישוע)

מילה זו משמשת בערבית הנוצרית הכתובה כשם של חג הטבילה של ישוע. במילונים
 הערביים הקלאסיים הזכירו שזהו חג נוצרי. כך, למשל, המילון "לסאן אלערב" ציטט את
 אבן דורייד שכתב: "الدنج لا أحسبها عربيّة صحيحة. عيد من أعياد النصراني" (= 'אלדנח' אינו
 מיחסו לערבית תקנית. חג מחגי הנוצרים). אלביירוני, בספרו ההיסטוריוגרפי, תיאר את
 חגי הנוצרים. והביא את הצורה 'دنج' בלבושה הארמי, וכך הוא כותב: "في السادس من

¹³¹ בר-עלי, II, עמ' 344; פיין-סמית, מילון, עמ' 496.

¹³² קוהלר-באומגרטר, III, עמ' 1041.

¹³³ אבישור 2001, עמ' 260-261.

¹³⁴ ליתר הרחבה ראה את הדיון המפורט של אבישור על מקור המילה, שם.

¹³⁵ גראף 1905, עמ' 91.

¹³⁶ לוי, I, עמ' 429; פיין-סמית, מילון, עמ' 98.

كانون الآخر دُنْحًا وهو عيد الدنح نفسه ويوم المعمودية الذي صبغ فيه يحيى بن زكريا المسيح، وغمسه في ماء المعمودية بنهر الأردن".¹³⁷ (=בשישה לינואר 'דנחא' והוא חג "אלדנח" ויום הטבילה אשר בו נמשח ישוע ע"י יוחנן בן זכריה וטבל אותו במי הטבילה בנהר הירדן). אלגיואליקי הביא את המילה מבין המלים המשוערות וציין שהוא חג מחגי הנוצרים. המהדיר, עבד-אלרחים, העיר שהמילה מקורה מן הסורית והיא גזורה מן השורש 'דנח' במשמעות 'זרח'.¹³⁸ אף אלבוטסאני הביא את המילה וציין שהיא מילה סורית משוערבת 'דנחא' במשמעות: 'عيد الغطاس' (=חג הטבילה). בסורית ובארמית קיים הפועל 'דנח' במשמעות 'זרח'. לוי הביא 'דנח' במשמעות 'זרח ועלה'. גם פרנקל העיר שהמילה 'נח' היא ארמית שאולה בערבית. כמו כן, סוקולוף הביא אותה באותה משמעות.¹³⁹ לסיכום, המילה 'נח' שאולה בערבית מן הארמית-סורית.

239. راب (רב, אדון, מורה)

המילה קיימת בערבית נוצרית כתובה. נזכרה בדיאטסרון שהועתק מן הסורית:¹⁴⁰ עמ' 28, 36 "ليس كل تلميذ بأفضل من معلمه كل إنسان كامل يكون كرايه" (=אין התלמיד עולה על מורהו כל אדם שלם יהיה כמורהו). המילה רב קיימת בערבית בהוראה של 'אלוהים' או 'הבעלים שלי'. אך בהוראה של 'מורה' אין למילה זו תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. כידוע, המילה קיימת בסורית ובעברית. במילון של כוסטאז צוין 'רבא' במשמעות 'מורה'.¹⁴¹ מן הדיון עולה שהמילה שאולה מן הסורית מבחינת ההוראה.

240. رازين (סעודת האדון - eucharist, mystery)

מילה זו קיימת בערבית נוצרית כתובה במשמעות 'סעודת האדון'. המילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים ואף לא במילונים המאוחרים. היא הובאה ע"י וובוס¹⁴² "إذا أقبل راهب جديد فيجب أن يسفر (!) يوم الأحد قبل الرازين أو بعده ولا يحتاج أن يتكلف عمل قبل

¹³⁷ אלבירוני 1923, עמ' 293.

¹³⁸ אלגיואליקי 1990, עמ' 299.

¹³⁹ סוקולוף 2002, עמ' 153.

¹⁴⁰ דיאטסרון, עמ' 28 ; 36.

¹⁴¹ כוסטאז, מילון, עמ' 334.

¹⁴² וובוס 1960, עמ' 182.

للأخوة". (=אם בא נזיר חדש חובתו לנסוע יום ראשון לפני הסעודה או אחריה, ואין צורך בתמורה לנוזירים) כאמור, המילה 'ראזין' קיימת בסורית והיא נזכרה בצורתה הערבית בגלוסר של

בר-בהלול כפירוש למילה 'מוסתרא'—ראזין السر'.¹⁴³ כידוע, בארמית ובסורית קיימת המילה 'רזא' במשמעות 'סוד'. המילונים הארמיים והסוריים, לוי ובר-עלי, הביאו אותה ואף כוסטאז.¹⁴⁴

לסיכום, ניתן לומר שהמילה 'ראזין' מיוחדת לערבית נוצרית כתובה. והיא שאולה מן הסורית.

241. ربييتا (אם הבית)

המילה נזכרה בכ"י שההדיר וובוס "ويحتاج الربييتا الى تعب لكن في أيام الأعياد".¹⁴⁵ בסורית המילה קיימת 'רבא ביתא'. היא מורכבת משתי תיבות 'רב' ו 'ביתא' ועל דרך ההלחם נהגתה 'רביטא'.¹⁴⁶ זוהי מילה סורית שחדרה לערבית נוצרית כתובה בצורתה המורכבת. הצורה הערבית הספרותית היא ربة البيت.

242. رقا (קל-דעת)

מילה זו משמשת בערבית הנוצרית הכתובה. היא נזכרה בפשיטתא בנוסח האונגליון ב-מתי ה 22 'רקא'. ובתרגום הערבי לברית החדשה היא קיימת: "وأما أنا أقول لكم من يغضب على أخيه باطلا يكون مستوجب الحكم. ومن قال لأخيه رقا يكون مستوجب المجمع". כידוע, המילה קיימת בארמית ובסורית במשמעות 'בור', 'בער'. לוי הביא את המילה במשמעות זו. אף בסורית היא קיימת במשמעות זו.¹⁴⁷ ראוי לציין, שהמילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים ואף לא במילונים הערביים הלהגיים. היא מילה ארמית שנשתקעה בנוסח האונגליון ומתיחדת לערבית הנוצרית הכתובה.

¹⁴³ בר-בהלול, II, עמ' 1037.

¹⁴⁴ לוי, IV עמ' 437; בר-עלי, II, עמ' 375; כוסטאז, מילון, עמ' 342.

¹⁴⁵ וובוס 1960, עמ' 183.

¹⁴⁶ בר-עלי, II, עמ' 375; בר-בהלול, II, עמ' 1863; פיין-סמית, מילון, עמ' 525-526.

¹⁴⁷ לוי, IV, עמ' 448; בר-עלי, II, 400, בר-בהלול, II, עמ' 1915.

243. זרגא (פטדה)

'פטדה' כאחת מאבני המילואים שב-שמות לט 10: תורגמה בכתב-יד סיני 2 במילה זרגא.
 "فيه كمثل الحجاره اربع صفوف من الحجاره اما الصف الاول ياقت احمر وزرجا اصفر وبرقا!
 والصف الآخر صديدا وسفيلا ونقعتا الصف الثالث قنيكون قرقدنا وعين عجل الصف الرابع بارسيس!
 برولا وسفة يصب وتتبت بالذهب سوا". תרגום זה הוא בעקבות הפשיטתא, אשר תרגמו במילה
 'זרגא'. כאמור, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא אותה וציין משמעות של 'צבע בגון
 אדום'. אף פיין-סמית הביא 'זרגא' במשמעות 'אדום כהה' (*red wine*).¹⁴⁸ מילה זו מיוחדת
 לכתב-יד סיני 2, והיא כתובה בצורתה הסורית בסיומת-a. ראוי להעיר שבערבית
 הספרותית קיימת המילה زرجون' במשמעות 'יין', שאף היא שאולה. גם בארמית ובסורית
 הצורה הזאת קיימת כפי שהביא לוי 'זרגונה'.¹⁴⁹ אלגואליקי הביא את המילה וציין שהיא
 מילה פרסית משוערבת של زر' במשמעות 'זהב' ו 'كون' במשמעות 'צבע'. עבד אלרחים,
 המהדיר של חיבור אלגואליקי, ציין שהערבים ייחסו למילה ארבע הוראות: יין, גפן,
 ענבים וצבע אדם. כמו כן, שיר הביא את המילה כפרסית שחדרה לערבית.¹⁵⁰

244. سام (מינה לדרגה בכמורה)

פועל זה שכיח בענ"כ בהקשרים הכנסייתיים, כאשר ממנים כומר, הארכיבישוף שם את
 ידו על ראשו של הכומר ואומר תפילה שמכנים אותה תפילת سياميد (=שימת היד). בספרו
 של מארי בן סולימאן "אלמג'ידל" הוא הביא את הפועל הזה בנטייה.¹⁵¹ "واساموه يوم الأحد
 السادس من سابع السليحين" (=ומינו אותו ביום ראשון, הששי בשבוע השליחים). כמו כן הוא
 הזכיר את התפילה: "وتقرر الأمر مع افریم على حمل طيماتاوس الى بيعة عباد ووقوفه بين يديه
 والصلوة عليه من صلاة الاسيام" (=תואם עם אפרים להבאת תימאתאוס לפניו בכנסיית
 עבאד ועריכת תפילת המינוי-שימת היד). אסחאק ארמלה במאמר שכתב בכתב העת
 "אלמשרק" על כת המלכתיים הביא את הפועל: "الليعقوبيين بطركا يسمى يوحنا يقيم في بلد

¹⁴⁸ בר-בהלול, I, עמ' 699; פיין-סמית, מילון, עמ' 120.

¹⁴⁹ לוי, I, עמ' 552.

¹⁵⁰ אלגואליקי 1990, עמ' 338-339; שיר 1990, עמ' 77.

¹⁵¹ בן-סולימאן 1899, עמ' 67; בן-מארי, עמ' 72-73.

مرعش يسمى ببطريك أنطاكية ويسمى مطارنة واساقفة للمدن" (=לעקובים פטריאך שמו יוחנן חיי ב"מרעש" מכונה פטריאך אנטייוכיה, והוא ממנה בישופים וארכיבישופים). הוא העיר שפועל זה הוא מן הסורית 'שים'.¹⁵² המילונים הערביים החדשים ורשימות המילים העוסקות במשקע הארמי סורי בערבית מביאים את הפועל הזה כשאל מן הסורית. אף חביקה הביא את הצורה השמנית سياميد המורכבת כהלחם מן המלים הארמיות 'צלותא דסים אידא'. 'שים' איד' (=שימת יד).¹⁵³ כידוע, בסורית קיימת הצורה 'שימידא' שהיא הרכב של שתי המלים. כאמור, הערבית הנוצרית שאלה את הצורה המולחמת ואף את הפועל בהוראה של 'מינוי איש דת'.

245. سذر / سذرا (סדר)

המילה 'סדר' ידועה בעברית, בארמית ובסורית בהוראה של מערכת סדירה כמו הערכים של המילון. היא קיימת באכדית *sidru/sidirtu*, בארמית 'סדרא' בסורית 'סידרא'.¹⁵⁴ המילה אינה קיימת בערבית. היא נזכרת בגלוסר של בר-עלי סורי-ערבי, מן המאה התשיעית. היא רשומה בסופי הערכים. הוא כותב: "تم سذرا الكاف وبالله المستعان ويملوه حرف اللام" (=תם סדר הכ"ף, באל מבטחנו, ואחריו ערך הלמ"ד); "تم سذر الدال بعون الله وتأييده وقدرته" (=תם ערך הדל"ת, בעזרת אלוהים ותמיכתו ורצונו).

המילה כתובה עם דל"ת רפה בביצוע ההגיה הסורית. מילה זו שאולה מן הסורית. כאן ראוי להעיר, שמחבר המילון משקף את המצב הדיגלוסי של התושבים הסוריים במאה התשיעית והוא לפעמים מערבב באותה שורה מילה בכתב ערבי עם מילה בכתב סורי. למשל: "تم سذرا دتأ بعون الله وتأييده وبالله المستعان" (=תם ערך הטי"ת בעזרת השם וסיועו).

246. سرن (ציר הדלת, סרן)

המילה קיימת בערבית נוצרית כתובה. היא נזכרה בגלוסר של בר-עלי: "السرن - صرن الرحا المحور الذي يدور عليه الارحاء" (=ציר אבן-הריחיים). במקרא קיימת המילה 'סרן'.¹⁵⁵ היא

¹⁵² ארמלה 1936, עמ' 227.

¹⁵³ חביקה 1939, עמ' 327.

¹⁵⁴ בד"ב, עמ' 690; קוהלר-באומגרטנר, III, עמ' 702.

¹⁵⁵ בד"ב, עמ' 710 הביא סרן והשווה לארמית ולסורית סרנא.

נזכרה ב-מלכים א ז 30 ובפשיטתא תרגמו ב- 'סרנא דנחשא' 30. אף בארמית היא קיימת. לוי הביא אותה במשמעות 'ציר'.¹⁵⁶ יש לציין, שהמילונים הערביים הקלאסיים והמאוחרים לא הזכירו את המילה. כאמור, היא מילה ארמית-סורית המשמשת בענ"כ.

247. سروفيتم / ساروفيتم (שרפים)

מילה זו מופיעה בשתי היקרויות בתרגומי תנ"ך בערבית נוצרית. אחת, כמילה עברית מועתקת כמות שהיא, והשנייה, משוערבת. במהדורת רומא, ב-ישעיהו ו 2: "والساروفيتم قياما حوله ستة اجنحة" היא הועתקה כמילה עברית. אף במהדורת הפרוטסטנטים היא מועתקת לערבית בתוספת יחסות דקדוקיות ערביות לפי התפקיד התחבירי שהיא ממלאת בתוך המשפט ובתוספת תווית היידוע הערבית, פעם ביחסת נושא ב-ישעיהו ו 2: الساروفيتم واقفون. ופעם ביחסת גניטיב ב-ישעיהו ו 6: "فطار اليّ واحد من السرافيم". לעומת זאת, במהדורת הישועים המילה נקריית כמילה ערבית וצורני הרבים של הערבית מתווספים אליה. כך, למשל, ב-ישעיהו ו 2: "من فوقه سرافون قائمون"; ב-ישעיהו ו 6: "فطار اليّ احد السرافين وبيده جمره". גם נמצאת צורת 'شاروبيم' במהדורת רומא ב-תהלים פ 3: "يا جالس على الشاروبيم", שהיא ואריאנט לאותה מילה. במילון "לסאן אלערב" המילה מופיעה תחת שני ערכים: בערך سرفل' ובערך سرفن'. חילוף בין למ"ד לנו"ן קיים בערבית.¹⁵⁷ כך, למשל, בפשיטתא הופיעה המילה 'שרפין'. אף היא נזכרת בגלוסר הסורי של בר-עלי (המאה ה-9) הוא הביא את הצורות בערבית سرافين', سرافيلين' כפירוש למילה 'שרפין'.¹⁵⁸

248. سفسل (ספסל)

המילה سفسل' נזכרה בתוך הגלוסר הסורי-ערבי של בר-עלי מן המאה התשיעית. שם הובאה המילה כתרגום למילה הארמית 'ספסלא' ונכתב: "يقال كرسي سفسل وهو الحائط الذي يتكأ عليه في البيعة" וצורת רבים سفاسل'. יש לציין, שהמילה קיימת בארמית. לוי הביא 'ספסלא' במשמעות 'כסא לשיבת אנשים'. ואף בארמית א"י הביא סוקולוף את שתי

¹⁵⁶ לוי, III, עמ' 593.

¹⁵⁷ ראה הערה מס' 494 בפרק מלים בענ"ד, עמ' 210 בחיבור זה.

¹⁵⁸ בר-עלי, II, עמ' 193; אף בר-הלול, II, עמ' 1392-1393 בגלוסר שלו (המאה ה-10 והתוספות לגלוסר מן המאה ה-13) רשם בערבית את המלים سرافين', سرافيلين'.

הצורות 'ספסל' / 'סבסל' והעיר שהיא מילה לטינית.¹⁵⁹ גם בסורית המילה קיימת. פיין-סמית הביא את הצורות: 'ספסלא', 'סבסלא'.¹⁶⁰ ביוונית המילה היא σμψελλιον. קראוס, בספרו על המלים היווניות והלטיניות בלשון התלמודים, הביא את המילה כשאולה מלטינית. גם אבן שושן הביא את המילה 'ספסל' כמילה לטינית מורכבת משתי תיבות: *sub* (=למטה) *sella* (=מושב) *subsellium*.¹⁶¹ ראוי לציין, שהמילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים, ואף לא במילונים הערביים הלהגיים. ככל הנראה, המילה לא תפסה אחיזה בערבית והיא מתיחדת להיקשר של רהיט בתוך הכנסייה, והמילה היתה ידועה לבעל המילון בתקופתו או באיזורו בעיראק.

249. سفل (ספל)

המילה سفל, קיימת בכתב-יד בודיליאנה 493 (המאה ה-14) כתרגום למילה העברית 'ספל' שבצירוף 'ספל מים' (שופטים ו 38) "ויקר בגדה ועצר הגזע ומצוץ מן הגזע מלא ספל מ". ראוי לציין, שהיא אינה מתועדת במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, דווי הביא אותה וציין שהמילה דומה לצורה העברית 'ספל'.¹⁶² הוא הפנה אל אבן קוריש, אשר פירש את המילה במילה ערבית 'אלספל' והוא קצריה' (=ספל הוא כלי קיבול למים או לשותן ששמים ליד מיטת הילד).¹⁶³ הדסה שי ציינה שתנחום הירושלמי הביא את המילה 'ספל' והשווה אותה לערבית – ספל הוא 'מאגור או קצריה ויסמי פי אלערבי איצא ספל'.¹⁶⁴ אף בגניזה הקהירית המילה נזכרת. גויטיין פרסם ארבע כתובות עתיקות מן הגניזה הקהירית בהן הוא ציין את המילה 'ספל' בערבית היהודית. כמו כן אביצור בספרו "חיי היום יום בא"י במאה התשע-עשרה", הביא את המילה הזאת בערבית "ספל": אגנית לנטילת ידיים ורחיצת רגליים בערבית "סיפל".¹⁶⁵ יש לציין, שבארמית ובסורית המילה קיימת. פיין-סמית הביא אותה בתיזאורוס, ואף לוי הביא אותה בתוספות למילון וציין

¹⁵⁹ לוי, III, עמ' 568; סוקולוף 1990, עמ' 386.

¹⁶⁰ פיין-סמית, מילון, עמ' 358; 386.

¹⁶¹ קראוס 1899, II, עמ' 408-409.

¹⁶² דווי, I, עמ' 659.

¹⁶³ בקר 1984, עמ' 278.

¹⁶⁴ שי 1975, כרך ג, עמ' 58.

¹⁶⁵ גויטיין 1966, עמ' 203; אביצור 1972, עמ' 64.

את הצורה הערבית *سفل*.¹⁶⁶ פרנקל ציין שהיא מילה שאולה בערבית מן הארמית - 'ספלא'.¹⁶⁷ בן-יהודה הביא את המילה 'ספלי' והעיר שבערבית המילה 'ספלי' אולי שאולה מן הארמית, כפי שהעיר פרנקל.¹⁶⁸ הבעיה היא שהמילונים הערביים הקלאסיים לא הביאו את המילה בין ערכיהם. לעומתם, המילונים בערבית יהודית השוו אותה לערבית. מזה ניתן לשער, שהמילה הייתה בערבית המדוברת ולא תועדה במילונים הערביים הקלאסיים. או שהמילה שאולה מן הארמית, ושימשה באזורים מסוימים שבהם מחברי המילונים בערבית יהודית הכירו אותה?

250. *سفيلا* (ספיר)

המילה 'נפך' שב-שמות לט 11: העתיקו אותה לערבית בצורתה הסורית. "فيه كمثل الحجارة اربع صفوف من الحجارة اما الصف الاول ياقوت احمر وزرجا اصفر ويرقا! والصف الآخر صديدا وسفيلا ونقعتا الصف الثالث قنيكون قرقندا وعين عجل الصف الرابع بارسيس برولا وسفة يصب وتثبت بالذهب سوا". כאן הצורה *سفيلا* משקפת את הצורות הסוריות המסתיימות ב-a. בפשיטתא הצורה היא 'ספילא'. בר-עלי הביא את המילה 'ספילא' במשמעות 'גון שמיא' וכתב בערבית: "السفير الاسمانجوني, لون السماء, فيروز ج اخضر, آخر الازورد". וכך הביא פיין-סמית את המשמעות באנגלית: *sapphire blue*. ובתיאורוס העיר פיין-סמית שקיים חילוף בין רי"ש ללמ"ד.¹⁶⁹ זהו חילוף בין אותיות למנ"ר. רס"ג תרגם במילה 'מהא' כך אף בתרגום הערבי שומרוני.

251. *سكينة* (שכינה, רוח הקודש)

המילה *سكينة* במשמעות 'רוח הקדש' קיימת בתרגומי תנ"ך בערבית הנוצרית ואף בערבית היהודית. בכ"י סיני 2 ובכ"י סיני 3 ב-דברים לג 12: "وقال لبنيامين حبيب الرب ينزل بالسكينة فيروف عليه ويحل بين يديه". בכתב-יד סיני 2, ב-דברים כג 15, תרגמו את הכתוב: "כי יהוה

¹⁶⁶ פיין-סמית, II, תיאורוס, עמ' 2618; לוי, III, עמ' 320 הביא את המילה 'ספלי' והזכיר את הצורה הערבית *سفل*.

¹⁶⁷ פרנקל 1886, עמ' 67-68 ציטט את המילון "ערוך", אשר ציין שבלשון ישמעאל משתמשים במילה 'אלספלי'. אף דוד בן אברהם אלפאסי הביא אותה באגרון, II, עמ' 344, ספל: "ספל ויקאל סטלי". במילון האטימולוגי קוהר-באומגרטר, III, עמ' 722 השוו את המילה 'ספלי' לאכדית 'saplu' ולסורית 'ספלא'.

¹⁶⁸ בן-יהודה, מילון, כרך 8, עמ' 4163.

¹⁶⁹ בר-עלי, II, עמ' 181; פיין-סמית, מילון, עמ' 385; תיאורוס, II, עמ' 2698-2699.

אלהיך מתהלך בקרב מחניך להצילך ולתת אויבך לפניך". "לאן ריבך יסיר פי עסקך וסקינתה
תחל מעמ אין מא דהיבם לתלסכם ונתסרכם על עוכם". כך בתרגום הארמי: "ארי ?? אלהך
שכינתיה מהלכא בגו משריתך לשזבותך ולממסר סנאך". אף בתרגום נביאים ראשונים
נמצא את המילה. כך, למשל, בפוליגלוטה ובכתב-יד בודיליאנה 270 תרגמו במשמעות 'רוח
הקדש' ב-מלכים א יח 36: "اليوم يعلم انك الله الذي سكينتك حالة مع آل اسرائيل وانا عبدك
وبأمرك". כך גם ב-מלכים א יט 11: "ثم بعد تلك الملائكة ذوات الرياح حضور الملائكة ذوات الرعد
وليس عند ذلك تظهر سكينه الله". רס"ג תרגם את המילה 'לשבתך' שב-שמות טו 17 במילה
'שכינה' (=שכינה) והתרגומים שבאו בעקבותיו חיקו אותו.¹⁷⁰ כמו כן, בתרגום הערבי
שומרני תורגם במילה סקינה.¹⁷¹ כידוע, המילה סקינה מוכרת בערבית הספרותית
במשמעות 'שלווה, מרגוע'. היא מופיעה בקוראן מספר פעמים. בהיקרות אחת בקוראן,
בסורה ב 247: "قال نبيهم ان آية ملكه ان يأتيكم التابوت فيه سكينه من ربكم". המפרשים מסבירים
את המילה בהוראה דומה להוראה העברית, 'רוח הקודש'. ג'פרי בהסתמכו על די-סאסי
וגולדצהיר הסביר את המשמעות של המילה 'רוח הקודש', וציין שמשמעות זו שאולה
מאנשי הספר, קרי היהודים והנוצרים. הוא הביא את הצורה הסורית 'שכינתא'.¹⁷²
המפרשים של הקוראן פירשו את המילה בפסוק הזה במשמעות 'רוח הקודש'. כך, למשל,
ציין אלטברי וכתב: "عن بعض أهل العلم من بني إسرائيل: السكينه رأس هرة ميتة إذا صرخت في
التابوت بصراخ هرة أيقنوا بالنصر وجاءهم الفتح" (=מפי מלומדים מבני ישראל: 'אלסכינה' היא
ראש חתול מת, כאשר היה מילל מתוך הארון ביללת חתול נוכחו לדעת בנצחונם). ואחרים
אמרו: "السكينه روح من الله تتكلم" (=ואחרים אמרו 'אלסכינה' היא רוח מאת אלהים
מדברת). הורוביץ העיר, שהמילה שאולה בסורית מן העברית, הוא הסתמך על גייגר ועל
נילדקה, אשר טענו שהמילה קיימת בערבית מלפני האסלאם, והנביא מוחמד ייחס לה
משמעות חדשה שאולה מן היהדות.¹⁷³

¹⁷⁰ אבישור 1995, עמ' 45; רצהבי 1985, עמ' 81.

¹⁷¹ שתאדה 1989, עמ' 328.

¹⁷² גיפרי 1938, עמ' 174.

¹⁷³ הורוביץ 1925, עמ' 208.

252. سَلَق (ascension-עליית ישוע לשמים)

מילה זו קיימת בערבית הנוצרית הכתובה והיא משמשת בפולחן הנוצרי במשמעות 'עליית ישוע השמימה'. זהו יום חמישי הקדוש (40 יום לאחר הפסחא), שבו חוגגים הנוצרים עליית ישוע לשמיים. המילה מתועדת במילונים הערביים ובספרות ההיסטוריוגרפית הערבית כשם של חג נוצרי. כך הביא אותה המילון "לסאן אלערב": "السلاق عيد من اعياد النصارى مشتق من تسلق المسيح عليه السلام الى السماء". (= 'אססללאק' חג מחגי הנוצרים גזור מעליית ישוע, עליו השלום לשמים). אף אלביירוני הביא את המילה בצורתה הסורית בתארו את חגי הנוצרים: "وبعد الفطر باريعين يوما عيد السلاق ويتفق ابدا يوم الخميس وفيه تسلق المسيح مصعدا الى السماء من طور زيتا..." (= ואחר הפסחא בארבעים יום חל חג העליילה לשמים, והוא חל רק ביום חמישי, אשר בו עלה ישוע השמימה מהר הזיתים...). "فالميلاد والدنح... والسعانيين وجمعة الصليوت والسلاق"¹⁷⁴ (= חג המולד, חג הטבילה... יום ראשון של לולבים 'הושענא' ויום שישי לצליבה והעלייה השמימה). אלבוטאני ציין שהמילה שאולה מן הסורית. גם פרנקל קישר את המילה לסורית והביא אותה כמילה שאולה בתוך הערבית.¹⁷⁵ כידוע, בסורית קיימת המילה. הגלוסרים הסוריים הביאו את המילה 'סולקא' במשמעות 'עלייה'.¹⁷⁶ לויס שיכו, בספרו על הנצרות וספרותה בתקופה הטרנס אסלאמית, הביא את המילה בצטטו את אלביירוני. והוא ציין שמקור המילה הוא מן הסורית.¹⁷⁷ אלגיואליקי הביא את המילה מבין המלים השאולות בערבית. המהדיר עבד-אלרחים העיר שהיא מן הסורית.¹⁷⁸ יש לציין, שהשורש سلق' (=עלה, טיפס) קיים בערבית, אך הצורה سَلَق היא שאולה מן הסורית.

253. سَلِيح (שליח)

מילה זו קיימת בערבית נוצרית כתובה במשמעות 'שליח'. ראוי להעיר שהמילה לא תועדה במילונים הערביים הקלאסיים. היא נזכרת במילונים הערביים המאוחרים. אלבוטאני

¹⁷⁴ אלביירוני 1923, עמ' 308-309.

¹⁷⁵ אלבוטאני, מילון, עמ' 322; פרנקל 1886, עמ' 277.

¹⁷⁶ בר-עלי, II, עמ' 149; בר-בהלול, II, עמ' 1311.

¹⁷⁷ שיכו 1989, עמ' 217.

¹⁷⁸ אלגיואליקי 1990, עמ' 388-389.

הביא את המילה כשאולה מן הסורית במשמעות 'שליח'.¹⁷⁹ דוֹזִי הביא את המילה והשווה למילה הסורית 'שליחא'. כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא אותה ככינוי לתלמידי ישוע – 'שליחא'. אלבירוני הזכיר את המילה בתארו את חגי הנוצרים ובהתייחסו למסורת הדתית הנוצרית הוא כותב: "وفي الثلاثين ذكران بطرس وهو شمعون الصفا رئيس السليحين وهم الحواريون" (=ובשלושים לחודש יום זכרון פטרוס שהוא שמעון ראשון השליחים שהם הטהורים).

254. سومقا (אדם)

בין אבני המילואים שב-שמות לט 10 המילה 'אדם'. בפשיטתא תרגמו במילה 'סומקא' ובתרגום אונקלוס תרגמו במילה 'סמקן'. בסורית המילה 'סומקא' משמעה 'אדם'.¹⁸⁰ בכתב-יד סיני 2 מן המאה ה-10 תרגמו את הכתובים שב-שמות לט 10-13: "الصف الاول سقنقا (!) وزرجا ويرقا! صف واحد، والصف الآخر صديدا وسفيلا ونقعتا الصف الثالث قتيكون قرقندا وعين عجل الصف الرابع بارسيس برولا اسفة مثبته بالذهب".

המילה 'אדם' שב-שמות לט 10: העתיקו אותה בצורה משובשת *سقنقا* (!). ערכתי בדיקה בערבית ולא מצאתי למילה סימוכין. דעתי נוטה שהמילה היא שיבוש מעתיק של המילה הסורת 'סומקא'. דבר זה מתחזק משום שהמעתיק או המתרגם של כ"י סיני 2 נקט דרך העתקה במרבית שמות אבני המילואים. לכן, יש יסוד לחשוב שהמילה היא *سومقا*. וכאן בכה"י המעתיק שיבש אותה, ככל הנראה, עקב כתיבה רשלנית או עקב חוסר ידיעה. צורת המילה משקפת את הצורות הסוריות המסתיימות ב-a. רס"ג תרגם 'יאקות אחמר'. בתרגום הערבי השומרוני תרגמו במילה 'أحمر'. כך אף בכתב-יד סיני 3 מן המאה ה-14 תרגמו במילה 'ياقوت أحمر'. דבר זה מלמד שעקב ההפרש הרב בין שני התרגומים (300 שנה בערך) המתרגם משתמש במילה שגורה וידועה לקהל היעד, הקהילה הנוצרית דוברת הערבית. לכן במהדורת רומא תרגמו דומה לרס"ג במלים 'ياقوت أحمر'. במהדורות

¹⁷⁹ אלבוטתאני, מילון, עמ' 419; דוֹזִי, I, עמ' 672.

¹⁸⁰ בר-בהלול, II, עמ' 1313; פיין-סמית, תיזאורוס, II, עמ' 2665-2666.

הפרוטסטנטים הלכו בעקבות רס"ג ותרגמו *ياقوت أحمر*. ובמהדורת הקאתולים תרגמו *عقيق أحمر*.

255. *شِبْقَتْنِي* (שבקתני = עזבת אותי)

בתרגום הכתוב ב-תהלים כב 2: "אלי אלי למה עזבתני" בפשיטתא תרגמו "אלהי אלהי למנא שבקתני". פסוק זה נזכר גם בנוסח הארמי של הברית החדשה ב-מתי כז 46 ישוע קורא לאלהים בשעת צליבתו: "קעא ישוע בקולא רמא ואמר אל אל למנא שבקתני". אף בנוסח הערבי משפט זה משמש באונגליון ולידו תרגום ב-מתי כז 46: "إلي إلي لماذا شِبْقَتْنِي، إلهي إلهي لماذا تركتني". יש לציין, שצירוף זה הפך לצירוף אדיומטי בפי הנוצרים שנאמר בשעת מצוקה וצרה.

השורש *شِبْق* אינו קיים בערבית. המקבילה האטימולוגית לצורה 'שבק' היא *سبق*. (ראה מילון בד"ב). כידוע הפועל 'שבק' קיים בארמית ובסורית במשמעות 'עזב'. לוי הביא את הצורה, גם בר-בהלול הביא 'שבקא' במשמעות 'עזיבה'.¹⁸¹

256. *شرطونية* (הנחת היד לברכה)

מילה אופיינית לערבית הנוצרית הכתובה. היא שכיחה בטקסטים הדתיים. המילה לא נזכרה במילון "לסאן אלערב". לעומת זה, המילונים הערביים המאוחרים הזכירו אותה. כך, למשל, אלבוטאני הביא אותה וציין שהיא משוערבת מן היוונית *χειροτονία* וזה מושג נוצרי במשמעות 'הנחת יד הכומר או הבישוף למטרת ברכה'. גם דוזי הביא את המילה *χειροτονία*.¹⁸² גראף הביא את המילה והעיר שבסורית 'שרטוניא' וביוונית *χειροτονία*.¹⁸³ כמו כן אליסועי הביא את הפועל *شرطن*: *رقاه الى رتبة الكهنوت او احدى الرتب المؤدية اليه* (=קידם אותו לדרגת כהונה או לדרגות המובילות אליה), והעיר שהיא מילה יוונית.¹⁸⁴

¹⁸¹ לוי, IV, עמ' 501; בר-בהלול, II, עמ' 1931.

¹⁸² דוזי, I, עמ' 747.

¹⁸³ גראף 1905, עמ' 100.

¹⁸⁴ אליסועי 1959, עמ' 260.

257. شفة (לשון-language)

המילה נזכרה במהדורת רומא 1671 כתרגום למילה 'שפה' שב-בראשית יא 1: "ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים". "وكانت الارض شفة واحدة وكلاما واحدا". וב-בראשית יא 6: "وقال هوذا هم شعب واحد وشفة واحدة لجميعهم". כך גם ב-יחזקאל לו 3; ב-מלכים ז 26; ב-דברי-הימים ב ד 5. יש לציין, שבערבית למילה شفة הוראות שונות: 'שפה של הפה', 'שפה של ים', 'גבול' ו- 'מילה'. אך לא נזכרה הוראה של לשון (language). בתרגומי תנ"ך בערבית היהודית ציין אבישור שהמילה קיימת.¹⁸⁵ הוא הביא דוגמה מתרגום ערבי יהודי מעיראק, והעיר שהתרגומים החדשים הלשון שלהם מושפעת מן התרגום המילולי והעוקב של סדר המלים שבמקור העברי. הוא נתן 'שפה אחת' שב-בראשית יא 1: 'שפה ואחדה'. כאן יש חידוש בשורש קיים והמילה شفة, עברה מעתק מטונימי בהשפעת המקור העברי, והיא משמשת בהקשר שלנו בהוראה חדשה שאינה שגורה בערבית הספרותית.¹⁸⁶

258. شففة (ענף)

המילה קיימת בערבית נוצרית כתובה (בדיאטסרון, עמ' 133). כידוע המילה קיימת בארמית ובסורית. בר-עלי הביא את הצורה 'שיבשא' וכתב בערבית: "الشبشت الذي يكسح كل سنة وهو حطب الكرم". כאן נכתבה המילה הארמית באותיות ערביות. אף בר-בהלול ציין זאת.¹⁸⁷ המעתק של [פ]<[ב] שגור במילים שאולות בתוך הערבית. לוי הביא 'שיבשא' והשווה לסורית. גם סוקולוף הביא את המילה 'שבשבה', 'שפשפה' במשמעות 'ענף'.¹⁸⁸ גראף, בחיבורו על הערבית הנוצרית, הביא شبشت, سبست (يوم السياسب).¹⁸⁹ ראוי להעיר שבערבית ספרותית המילה شففة אינה קיימת. זוהי מילה סורית במקורה שחדרה לערבית נוצרית כתובה.

¹⁸⁵ אבישור 2002, עמ' 112.

¹⁸⁶ על מעתקים סמנטיים בלשון ראה אולמאן 1964.

¹⁸⁷ בר-עלי, II, עמ' 410; בר-בהלול, II, עמ' 1932.

¹⁸⁸ לוי, II, עמ' 504; סוקולוף 2002, עמ' 537.

¹⁸⁹ גראף 1905, עמ' 96; 101 במילון "לסאן אלערב" צוין السياسب: أيام السعائين، يوم السياسب عيد للنصارى.

259. شفين (תור, אחד ממיני היונים)

'תור' כאחד ממיני היונים מתורגמת בכתבי יד נוצריים במילה 'شفين'. כך נמצא אותה בכתב-יד סיני 2, ב-בראשית טו 9: "خذ عجل ثلاثة ومعزاً ثلاثة وكباش ثلاثة وشفين وفرخ حمام". וב-ויקרא ה 11; יב 6, במדבר ו 10. במהדורת רומא אף נמצא שהשתמשו במילה זו ב- במדבר ו 10. כידוע, בפשיטתא המילה 'שופנינא' קיימת ובתרגום אונקלוס 'שפנינא' כתרגום למילה 'תר'. רס"ג השתמש במילה זו ב-בראשית טו 9: 'ושפנינא ופרך חמאם'. אף בתרגום הערבי שומרוני היא קיימת.¹⁹⁰ כידוע, מילה זו קיימת גם בארמית. לוי הביא אותה במשמעות 'יונה'.¹⁹¹ גם סוקולוף הביא אותה בארמית א"י: 'שופנין' / 'שפנין' במשמעות זו. כאמור, בסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים הזכירו אותה. כך, למשל, בר-עלי הביא אותה כ-'שופנינא' ונתן את הצורה הערבית ברבים – شفانين'. אף בר-בהלול כתב 'שופנינא' "اليمام هو الشفين".¹⁹² טלשיר, בדיסרטציה על שמות בעלי החיים בארמית שומרונית, העיר שכל התרגומים הארמיים מציעים 'שופנין' כתרגום למילה 'תר'. ואילו התרגום הארמי שומרוני מכיר כמה דרכי תרגום. ודווקא 'שפנין' אינה השכיחה בהן. ככל הנראה, נכנסה מילה זו לארמית שומרונית בשלב מאוחר בהתפתחות הלשון בהשפעת הדיאליקטים הארמיים והערביים.¹⁹³ במילון "לסאן אלערב" המילה אינה קיימת. לעומתו, במילונים המאוחרים היא כן קיימת. אלבוסטאני הביא אותה בפי הדיוטות, ואף דווי ציטט אותו.¹⁹⁴ פרנקל ציין שהיא מילה שאולה בערבית מן הארמית.¹⁹⁵ גם אליסועי הביא את המילה וציין שהיא סורית, ואף רשם לידה את הצורה היוונית σφινα.¹⁹⁶

260. شمشار (עץ השטים)

מילה זו משמשת בערבית נוצרית כתובה כתרגום למילה 'עצי שטים'. כך, למשל, בכתב יד סיני 10 ב-שמות כה 10: "وكذلك تصنع تعمل تابوتا للشهادة من خشب الشمشار". אף במהדורת

190 בן-חיים 1957, עמ' 608; שחאדה 1989, עמ' 62-63.

191 לוי, IV, עמ' 597; סוקולוף 1990, עמ' 564.

192 בר-עלי, II, עמ' 422; בר-בהלול, II, עמ' 1954.

193 טלשיר 1981, עמ' 104-105.

194 אלבוסטאני, מילון, עמ' 473; דווי, I, עמ' 771.

195 פרנקל 1886, עמ' 118.

196 אליסועי 1959, עמ' 261.

רומא נמצא שתרגמו במילה זו. מילה זו לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים ולא במאוחרים. דווי הביא אותה והפנה לאבן ג'נאח. יונה אבן ג'נאח נתן את המילה כתרגום למילה 'עצי גפר' *خشب الشمشار*.¹⁹⁷ אף לעף,¹⁹⁸ בספרו על שמות הצמחים בארמית, הביא את המילה כתרגום למילה 'אשכרוע' והעיר שהיא מן הארמית. כידוע, בסורית המילה 'שמשר' 'שמשרא' קיימת במשמעות של עץ ה- 'ערער'.

261. שיפור / שאפור (שופר)

'שופר' מועתקת בכתב-יד סיני 3 ב-שמות יט 16 לצורה 'שיפור', שהיא תיעתוק לצורה הסורית 'שיפורה'. ואריאנטות נוספות של אותה צורה, נמצא בכתבי יד של נביאים ראשונים מן המאה ה-14 בכתב מלא ובכתב חסר. דרך משל, בכ"י בודיליאנה 493 ב-שופטים ז 8; ו 34, תרגמו 'שאפור', 'ספור'; בכ"י בודיליאנה 270, מל"א א 39 – 'שאפור'. מילה זו שאולה בערבית מן הסורית והיא אינה מתועדת במילונים הערביים הקלאסיים. קנוטסון רשם את העתקותיה בכמה כתבי יד נוצריים.¹⁹⁹ ראוי להעיר שהמלים המשמשות בערבית הספרותית הן: 'בוק' ובקוראן: 'صور', 'שאפור'. המילון "לסאן אלערב" הביא את הצורה 'שְבוּר' וציין במפורש שהיא עברית. הוא ציטט חדית: "في حديث الاذان ذكر له الشبور، قال ابن الاثير: جاء تفسيره انه البوق وفسروه ايضا بالقبع، واللفظة عبرانية" (=בחדית, הקריאה לתפילה נזכר 'אלשבור', אמר אבן אלת'יר: פירושו השופר ופירושו חצוצרה, והיא מילה עברית). אג'נאטיוס העיר שהמילה 'שְבוּר' נזכרה במקורות הערביים.²⁰⁰ הוא ציטט את אלשרתוני, אשר העיר שהמילה מקורה מן העברית. בגלוסריס סוריים מן המאה התשיעית והעשירית רשמו את הצורה הסורית מתועתקת באותיות ערביות: 'שיפור הבוק' – 'الشفاير' / 'الشيفافير'.²⁰¹ המילה בצורותיה החדשות 'שאפור', 'ספור', 'שאפור', 'שיפור' לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. דווי הביא את הצורה 'שאפור' וציין שהיא מן

197 דווי, I, עמ' 787; אבן-ג'נאח, מילון, I, עמ' 143.

198 לעף 1881, עמ' 63.

199 קנוטסון 1974, עמ' 191.

200 אג'נאטיוס 1950, II, 25, עמ' 378.

201 בר-עלי 1908, II, עמ' 433; בר-הלל 1886, II, עמ' 1973.

העברית כפי שנזכרה ע"י רס"ג בתרגום תהלים.²⁰² אך בתרגום תהלים שההדיר קאפח לא מצאתי את המילה. שם המילה היא 'בוק'. אף בר-אשר העיר שרס"ג השתמש במילה 'בוק' כתרגום למילה 'שופר'.²⁰³ השוואת שתי הצורות של המילה מצביעה על שיערוב שונה של המילה: הראשונה שִׁיּוֹר 'היא, ככל הנראה, העתיקה ומשוערבת לפי המשקל הערבי. ואילו השנייה מאוחרת יותר היא העתקת הצורה הסורית לערבית. יש לציין שהמילה קיימת באכדית 'šapparu' ובארמית 'שיפרא'. אך יחד עם זאת, הערת המילון "לסאן אלערב" שהמילה עברית אינה עוזרת לנו לקבוע בוודאות מניין עברה המילה לערבית. דרך העברית או באמצעות הסורית. הצורות 'שאפור' 'שיפור' הן שאילה בעינה של הצורה הארמית ואילו הצורה שִׁיּוֹר 'חל בה סיגול פונו-מורפולוגי לתבנית הערבית. ובזה נוצרו בערבית שני סימנים למסומן אחד.

262. صباوت (צבאות)

המילה קיימת בכתב-יד וטיקן 449, ב-שמות ו 2: "الرب الصباوت", ובמהדורת רומא: دعى عليه اسم الرب صباوت. בפשיטתא תרגמו אותה במילה 'צבאות'. בסורית צוין בגלוסרים של בר-עלי ובר-בהלול, שהמילה 'צבאות' משמעותה 'האל החזק', 'אל הכוחות'.²⁰⁴ במילונים הערביים החדשים המילה 'صباوت' קיימת. כך, למשל, אלבוטאני הביא אותה כמילה עברית במשמעות 'אל הכוח והפאר', אף הווא ואליסועי הביאו אותה בין המלים העבריות שחדרו לערבית.²⁰⁵ מילה עברית זו חודרת לסורית ובאמצעותה היא חודרת לתרגומים הערביים נוצריים, וגם לערבית בכלל. כך נמצא אותה בלשון סתרים. בכתובת של לשון סתרים: "يا مقتدر يا شديد البطش ياذا القوة اهيا شر اهيا ادوناي أصباوت آل شداي ياهو ياهو يالو هيايا..."²⁰⁶

²⁰² דווי, I, עמ' 658.

²⁰³ בר-אשר 1999, עמ' 120-121; אבישור 2001, עמ' 82-83.

²⁰⁴ בר-עלי, II, עמ' 296; בר-בהלול, II, עמ' 1652.

²⁰⁵ אלבוטאני, מילון, עמ' 495; אליסועי 1959, עמ' 212; הווא, מילון, עמ' 387.

²⁰⁶ אלסיוטי, עמ' 247.

263. صديدا (נפך)

המילה 'צדידא' כתרגום למילה 'נפך' שב-שמות לט 11: העתיקו אותה לערבית בצורתה הסורית. בכ"י סיני 2 תרגמו במילה **صديدا**. כך, למשל, ב-שמות לט 11:

"فيه كمثل الحجارة اربع صفوف من الحجارة اما الصف الاول ياقوت احمر وزرجا اصفر ويرقا! والصف الآخر **صديدا** وسفيلا ونقعا الصف الثالث قنيكون قرقدنا وعين عجل الصف الرابع بارسيس برولا وسفة يصب وتثبت بالذهب سوا".

כאן הצורה **صديدا** משקפת את הצורה הסורית המסתיימת ב-a. כידוע בסורית המילה קיימת, כך הביא בר-עלי: 'צדידא' ונתן פירוש 'גון כוחלא' (=צבע כחול), ובר-בהלול הביא זאת. אף פיין-סמית הביא את המשמעות באנגלית: *carbuncle, antimony*.²⁰⁷ רס"ג תרגם במילה 'כחלי'. בתרגום הערבי שומרוני תרגמו במילה 'زمردي'. בכתב-יד סיני 3 תרגמו במלים 'زمرد أخضر'. במהדורת רומא תרגמו במילה 'سمانجوني'. במהדורת הפרוטסטנטים תרגמו במילה 'بهرمان'.

264. صفرية (שעיר)

'שעיר עזים' ב-ויקרא ט 3 תרגמו בפשיטתא 'צפריא דעזא'. כך אף נמצא אותה מועתקת מן הסורית לערבית. בכתב-יד סיני 2 היא מופיעה בשתי ואריאנטות: 'صفرية', 'صفري': 'خذوا صفرية من المعزى للخطية' וב-ויקרא ט 15: 'وقرب قربان للشعب واخذ صفري'. בתרגום אונקלוס הצירוף הוא 'צפיר בר עזים'. אין למילה זו תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים ואף לא במילונים החדשים. המילה קיימת באכדית *supru*.²⁰⁸ היא קיימת במקרא בספר ב-דניאל וב-דה"ב. כמו כן היא קיימת בסורית. בר-בהלול כתב 'צפרא דעזא' במשמעות 'גדי בן שלוש שנים'.²⁰⁹ אף בארמית לוי הביא את המלים 'צפיר', 'צפירא' במשמעות 'תיש', 'שעיר'.²¹⁰ גם במשנה הביא קרופניק את הצורה 'צפירתא' במשמעות 'עז', בפסחים מ"ב

²⁰⁷ בר-עלי, II, עמ' 297; בר-בהלול, II, עמ' 1655; פיין-סמית, מילון, עמ' 474.

²⁰⁸ CAD, כרך 16, עמ' 253-254.

²⁰⁹ בר-בהלול, II, עמ' 1676.

²¹⁰ לוי, IV, עמ' 214.

ע"ב: 'צפירתא דלא אפתח'.²¹¹ בתרגום הערבי שומרוני ב-ויקרא ט 3 בנוסח הקדום תורגם: *سيعور ماعز*, ובנוסח המאוחר יותר של אבו סעיד - *ساعور ماعز*, שאף שתי הצורות, לדעתי, הן מלים עבריות במקורן.²¹² אף ותד, בדיסרטציה שלו על מילון המליץ, העיר לגבי צורות אלו, שלא מצא אותן במילונים הערביים.²¹³ לסיכום, הצורות *صفريّة*, *صفري* מועתקות לערבית תוך סיגול למבנה המורפולוגי הערבי, פעם במשקל *فعلية*, ופעם במשקל *فعلی*.

265. صليبوٹ (צליבת ישוע)

בריטואל הדתי הנוצרי מקיימים תפילות לרגל הצליבה של ישוע וחג הפסחא. בספרו של מארי אבן סולימאן "דברי ימי הפטריארכים" הביא "جمعة الصليبوٹ" (=שבוע הצליבה).²¹⁴ כידוע, הצורה הקיימת בסורית היא במשקל פעלות. בערבית הקלאסית צורה זו אינה קיימת. בסורית היא קיימת. פיין-סמית הביא אותה בהוראה של 'צליבה'.²¹⁵ דוזי הביא את המילה והעיר שהיא צורה סורית.²¹⁶ בערבית המדוברת אומרים *صليبوٹ* ואילו בערבית הכתובה נכתבת עם הגה חוכך *ث* בהשפעת הסורית.

266. طابيتا (צבייה, בחורה צעירה)

מילה זו נזכרה בברית החדשה. במהדורת רומא ב-באברקסיס ט 36: (=מעשי השליחים) "وكان في يافا تلميذة اسمها طابيتا التي تفسر لها غزاة". וכן ב-באברקסיס ט 40: *وقال يا طابيتا قومي*. בר-בהלול הביא אותה בגלוסרו 'טביתא' במשמעות 'צבייה'.²¹⁷ כידוע, בארמית המילה קיימת. לוי הביא את המילה במשמעות 'בחורה צעירה'.²¹⁸ המילה מועתקת

²¹¹ קרוא 1970, II, עמ' 274.

²¹² פריחה 1973, עמ' 104 הביא את הצורה 'סאעור' במשמעות 'גדי' ובעמ' 83 הביא את הצורה 'סאעור' והשווה לצורה העברית 'שעיר'. אף אלבוטאני, מילון עמ' 411 ציין שבפי הדיוטות המילה 'סאעור' משמעותה 'גדי קטן'. דוזי, I, עמ' 655 ציטט את אלבוטאני. אלברגיוטי 2001, עמ' 610 הביא את המילה כוולגרית, המשמשת בלהג הערבי הפלסטיני. חוסר קיומה של המילה בערבית הספרותית וקיומה בלהג הערבי במרחב הסורי א"י מעלה את הסברה שהמילה שאולה מן העברית. הצורות הקיימות בתרגום השומרוני *سيعور*, 'סאעור' שמן המאה האחת-עשרה מחזקות את הסברה הזאת.

²¹³ ותד 1999, כרך ג, עמ' 888.

²¹⁴ בן-סולימאן 1899, עמ' 18.

²¹⁵ פיין-סמית, מילון, עמ' 479; כוסטאז, מילון, עמ' 302.

²¹⁶ דוזי, I, עמ' 840.

²¹⁷ בר-בהלול, I, עמ' 786.

²¹⁸ לוי, II, עמ' 134.

לערבית בצורתה הסורית בסיומת-a, המשקפת את צורת השם בארמית. גם הביצוע החוכך של התי"ו, שנשמר, משקף את הביצוע הסורי של המילה.

267. طرانة/طوران/طران (צר, צורים)

המילה 'צרי' שב-שמות ד 25 מתורגמת בפשיטתא במילה 'טרנא', ובתרגום הארמי 'טינרא' (שיכול אותיות). לוי ציין שהמילה משמשת בלשון חז"ל, שמות רבה פכ"ג: "והיה נותן ב' טינרין בידו". הוא אף השווה לערבית ולסורית.²¹⁹ בכ"י סיני 2, הכתוב תורגם: "فاخذت صفورا طرانة فختنت غرلة ابنها". וב-שמות לג 21: "قال الله لموسى ايضا هذا مكان امامي فاقف على الطران". אף הצירוף "חרבות צורים" ב-יהושע ה 2, בכתב-יד סיני 3, תורגם במילה طوران ונתן פירוש אחריה: "وفي ذلك الزمان قال الرب ليشوع اتخذ لك سيفاً من طوران يعني سيوفا من شطف حجر الصوان فاختن بها اولاد بني اسرائيل ثانية". וב-יהושע ה 3: "وعمل يشوع سيفاً من طران الصوان وختن بني اسرائيل ثانية في اكمة الغلف". רס"ג תרגם 'צואנא' במשמעות 'אבן קשה'. במהדורות הערביות נוצריות החדשות של הפרוטסטנטים ושל הקאתולים תרגמו במילה صوانة. כידוע, שבסורית המילה קיימת. בגלוסר של בר-בהלול מצויה המילה 'טרונא' במשמעות 'אבן קשה'. הוא אף רשם את המקבילה הערבית: حجر الطران. יש לציין, שבמילונים הערביים הקלאסיים והמאוחרים הצורות طرانة/طوران/طران אינן קיימות. הצורה המתועדת היא המקבילה האטימולוגית ظر.²²⁰ ובכך הצורות طرانة/طوران/طران, המשמשות בתרגומים הערביים נוצריים הן צורות שאולות מן הסורית.

268. طليتا / طليثا (בחורה צעירה)

מילה זו היא מבין המלים הארמיות ששרדו בברית החדשה. במהדורת רומא ב-מרקוס ה 41: "وأخذ بيد الصبية وقال لها طليثا قوم". במהדורת הפרוטסטנטים המילה היא طليثا *ṭaliṯa*. (ביצוע רפה של התי"ו). כידוע, המילה קיימת בסורית, בר-בהלול הביא אותה במשמעות

²¹⁹ לוי, II, עמ' 169. נראה שהצורה בארמית חל בה שיכול אותיות. הוא ציין 'טינרי', 'טינרא', בסורית

'טרנא' ובערבית طران.

²²⁰ ראה לסאן אלאערב, ערך ظر; מילון בד"ב, עמ' 866.

'בחורה צעירה'.²²¹ אף בארמית היא קיימת. לוי הביא אותה והעיר שתרגום יונתן תרגם אותה במילה 'הילדה' שב-בראשית לד 4: 'טליתא'.

269. غنصرة (עצרת)

במקרא המילה 'עצרת' משמשת במשמעות 'אסיפת חג', וב-עמוס ה 21 היא משמשת במשמעות 'קורבן'. בתרגום אונקלוס תורגמה המילה ב-ויקרא כג 36: 'כנישין' וב-מדבר כט 35 תרגמו בפועל 'כנישו'. בפשיטתא תרגמו ב-ויקרא כג 36: 'כנישין' וכן ב-במדבר כט 35. ואילו בפשיטתא (עמוס ה 21) העתיקו את המילה העברית 'בעצרתכם' שבכתוב: "ולא אריח בעצרתכם". ותרגמו באותה מילה עברית "ולא אריח בעצרתכון". בר-עלי, בגלוסרו על המלים הסוריות, הביא את המלים 'עצרתא' ו 'עצרתכון' במשמעות 'קורבנות שמקריבים בחג'. הוא הסתמך על הכתוב ב-עמוס ה 21.²²² בארמית המילה משמשת במשמעות 'חג השבועות'. אף בלשון חז"ל היא קיימת. לוי הביא אותה בפסחים מ"ב ע"ב: "מדיבחא עד עצרתא".²²³

רס"ג בתרגומו לתורה לא השתמש במילה זו. הוא כן השתמש בה בסידור, וכתב: "ויום אלכמסין אלדי הוא סתה מן סיון הו יום אלענצרה" (=ויום החמשים שהוא יום ו' בסיון הוא יום שבועות). בתורה הוא תרגם אותה פעם בפועל נטוי ופעם בצורת מקור. ב-ויקרא כג 36 תרגם בכתוב בצורת פועל: "ופי הדה אלסבעה איאם תקרבו קרבאנא ללה ופי אליום אלתאמן אסם מקדס יכון לכם וקרבו קרבאנא איאם תקרבו קרבאנא זאיאדא ואמכתו פי קדסה וכל צנאעה מכסב לא תעמלו", ואילו ב-במדבר כט 35; ב-דברים טז 8 תרגם בצורת מקור – "מכת פי אלקדס".

כידוע, דרכו של רס"ג בתרגום התורה לתרגם תבה ערבית תחת כל תיבה עברית, על-כן כמעט ולא נמצא מלים עבריות בתרגום התורה. לעומת זה, בסידור שהוא המונוי יותר נמצא מלים עבריות. לכן המילה 'ענצרה' השתמש בה בסידור והיא ככל הנראה היתה ידועה בערבית היהודית המדוברת מאז תקופתו, ואף היא חודרת לערבית הנוצרית הכתובה והמדוברת.

²²¹ בר-בהלול, I, עמ' 808.

²²² בר-עלי, II, עמ' 226.

²²³ לוי, III, עמ' 681.

במילונאות ימי הביניים פירשו את המילה כ- 'התקהלות' ו-'התאספות'. כך, למשל, יונה אבן ג'נאח בספר השורשים ציין שהמילה 'עצרה' משמעה 'الاقامة في الحج'. אף אלפאסי הביא באגרון: "עצר חבס ומן שכל דלך אסמי אגתמאע אלגמאעה עצרת תהיה לכס".²²⁴ ההיסטוריוגרף המוסלמי, אלביירוני (המאה ה-10) השתמש במילה 'عنصرة' בכותבו: "عيد العنصرة وهو عيد عظيم وحج من حجوج بني اسرائيل". (=אלענצרה- הוא חג חשוב מחגי בני ישראל). המהדיר ציין בהערה את המילה 'العنصرة' (עם ג'י"ן). ראוי לציין, שבערבית הספרותית קיימים שני שורשים 'عصر' ו- 'عصر' בהוראת 'הסתגר' וקיימת צורת עושה הפעולה: 'الغاصر' במשמעות 'האוסר, והמסתגר'.²²⁵ אף אלקלקשנדי, בספרו "צובח אלאעשא", הזכיר את המילה בתארו את חגי היהודים הוא כתב: "والأسابيع حج من حجوجهم... ويسمى هذا العيد أيضا عشرتا ومعنا الاجتماع"²²⁶ (=שבועות הוא חג מחגיהם... ונקרא גם עצרתא ומשמעו אסיפה). באוגריתית קיים השורש *zḡ* כמקביל אטימולוגי.²²⁷ בתרגום נוצרי לתורה מן המאה ה-14 בכתב-יד סיני 3 נכתב בשער לספרי התורה: 'عيد الاسابيع العنصرة'. אף בפרגמנט מן המאה ה-13 של מעשי השליחים ב 1 המילה כתובה: "ايها الاحباء! ولما حان يوم العنصرة وكانوا كلهم مجتمعين" (=יקרים, כשחל יום העצרת וכולם היו מתקהלים).

ראוי להעיר, שהמילה 'عنصرة' משמשת בערבית הנוצרית בהתייחס לחג השבועות של הנוצרים.²²⁸ היא לא תועדה במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, במילונים החדשים היא נזכרת כמילה עברית. אלבוטאני הביא את המילה עם הסבר וציין: "العنصرة عند اليهود هو عيد تذكار قبولهم الشريعة من الله" (=חג השבועות אצל היהודים הוא חג המציין מועד

²²⁴ אבן ג'נאח, מילון, עמ' 543; אלפאסי II, 1945, 423.

²²⁵ לסאן אלערב, כרך 10, עמ' 80, עמודה II, שורה 29; וכן עמ' 81, עמודה I, שורה 18. אף הצורה 'اعتصار' קיימת במשמעות 'הסתגרות', ראה מילון "לסאן אלערב", כרך 9, עמודה II, שורה 23.

²²⁶ אלקלקשנדי II, 1928, עמ' 437.

²²⁷ קוהלר-באומגרטר, III, עמ' 823.

²²⁸ ליתר הרחבה על המילה והמשמעות התיאולוגית של החג ראה: שיכו 1906, עמ' 523-530; תאבת 1983, עמ' 150, "عيد العنصرة", بعد الفصح بخمسين يوما, وكان اشارة لعنصرة المسيح التي بعد قيامته بخمسين يوما, اسماء عيد الحصاد وراس البذور التي تبذر في المزارع. بحق في مثل هذا اليوم, حل الروح القدس على القديسين وتلاميذ المسيح" (=חג העצרת, חמשים יום אחר הפסחא, והוא סימן לעצרת של ישוע לאחר תחייתו, נקרא חג האסיף והבכורים, כי במועד כזה צנחה רוח הקודש על הקדושים ועל התלמידים).

קבלת לוחות הברית מאלהים). הוא הוסיף שמילה עברית זו משמעותה: *מִחֶלֶל*, (=התאספות, התקהלות).²²⁹ ולגבי הנוצרים "عيد العنصرة عند النصارى تذكار حلول الروح القدس على التلاميذ وهو بعد الفصح بخمسين يوماً" (=חג השבועות הוא מועד השראת רוח הקודש על תלמידיו של ישוע והוא לאחר הפסחא בחמישים יום). דו"ז ציין שמילה זו היא מילה עברית, שמשמעותה בתנ"ך 'اجتماع' (=אסיפה) או "م حفل الشعب للاحتفال باعيادهم الدينية وكان معناها في ايام يوسف عيد الخمسين عيد الحصاد" (=אסיפת עם לרגל חגיהם הדתיים, ובימי יוסף משמעותה חג הקציר).²³⁰ דאלמן, בספרו על העבודה והמנהגים בפלשתינה, ציין שהמילה

'el- 'anšara' היא מילה שאולה מן העברית והיא קיימת בארמית *'ašeret'*.²³¹

מסקירת היקרויותיה של המילה 'عنصرة' עולה שמבין המקורות הכתובים שהבאתי כאן רס"ג הוא הקדום ביותר, אשר הזכיר את המילה בסידור, אחריו אלביירוני. עניין נוסף, לשוני טהור: המילה בעברית לא כוללת נו"ן אך בערבית היא מכילה נו"ן מצעית. נשאלת השאלה מה מקורה של הנו"ן? כידוע בערבית הנו"ן היא אות שנוספת הן בתחילת המילה, הן באמצע והן בסוף. סביר להניח שהיא חדרה לפני ההגה הנחצי צא"ד כדי להקל בהגייה.²³²

במסורת הנוצרית אמצה הכנסייה הנוצרית את חג השבועות ובוה היא משמשת כשם של חג. ואף היא הופכת להיות שגורה בערבית הנוצרית הדבורה בפי הנוצרים וגוֹזרים ממנה פועל: 'عنصرت النصارى' (=חגגו הנוצרים את חג השבועות). ראוי לציין, שהמילה חדרה אף לתרגום השבעים αααααα.

270. عوريم (עורבים)

בתוך כתב-יד בודיליאנה 270 נמצא העתקות של מלים עבריות לערבית. דרך משל, ב- מלכים א יז 4: "והעורבים מביאים לו לחם": "وكان العوريم يأتونه بخبز ولحم". כאן המתרגם לא טרח לתרגם את המילה והעתיק אותה כמות שהיא בצורת הריבוי העברי

²²⁹ אלבוטאני, מילון, עמ' 637.

²³⁰ דו"ז, II, עמ' 181.

²³¹ דאלמן, I, 1964, עמ' 440.

²³² ראה סיבויה 1966, כרך 4, עמ' 269, הנו"ן עשויה להיות נוספת במילה כאות שנייה. כך למשל, במשקל: فـنـل – عـنـל – عـنـس.

הזכרי. בכתב-יד פריס תרגמו 'גראיב', אף רס"ג תרגם ב-ויקרא יא 15 'אלג'ראביב'.²³³
ובתרגום נביאים ראשונים ממרדכי, שההדיר אבישור תורגם במילה 'אלג'ראביב'. המילה
'גראיב' היא צורת רבים של غريب. צורה זו נזכרה בקוראן (35 : 27). בפשיטתא תרגמו
במילה 'עורבא'. מכל האמור לעיל, צורת عوريب היא מילה עברית שאולה כהוויתה בתוך
כתב-יד בודיליאנה 270.

271. عين عجل (אחלמה)

המילה 'אחלמה' שב-שמות לט 12 : תרגמו אותה בכתב-יד סיני 2 במלים "عين عجل". "فيه
كمثل الحجارة اربع صفوف من الحجارة اما الصف الاول ياقوت احمر وزرجا اصفر ويرقا! والصف
الاخر صديدا وسفيلا ونقعتا الصف الثالث قتيكون قرقدنا وعين عجل الصف الرابع بارسيس! برولا
وسفة يصب وتثبت بالذهب سوا".

המילה 'אחלמה' שב-שמות לט 12 תרגמו אותה בכתב-יד סיני 2 לפי הפשיטתא 'עין עגלא'.
בגלוסר הסורי של בר-עלי המילה קיימת. הוא הביא 'עין עגלא' וציין בערבית: "ضرب من
الجزع اليماني، ويقال له البقراني، ويكون عين الثور ويكون الأرجوان". אף פיין-סמית הביא את
הצירוף 'עין עגלא' וציין באנגלית: *calf's eye, some precious stone, sardonyx or amethyst*.²³⁴ גם תרגום אונקלוס תרגם בצירוף 'עין עגלא'. רס"ג תרגם במילה 'פירוזג'.
הצירוף عين عجل הוא תרגום בבואה של הצירוף הסורי 'עין עגלא'.

272. فاثور (סעודה, ארוחה)

فاثور במשמעות 'סעודה, ארוחה' נזכרה בספרו של בן-מתי "דברי ימי הפטריארכים
במזרח", וכך נכתב:²³⁵ "وعمل في يوم قبالة فاثورا لم يسبق إلى عمل مثله" (=ויעש יום לפני
סעודה לא נעשה כמותה מקודם). בספרות החדית' ובליקסיקוגרפיה הערבית הביאו את
המילה. המילונים הערביים הקלאסיים נתנו את המילה. כך, למשל, אצאג'אני ואבן
דורייד ציינו שהיא משמשת בפי תושבי סוריה בהוראת 'שולחן'. אבן מנטיור, במילון

²³³ רצהבי 1985, עמ' 105.

²³⁴ בר-עלי, II, עמ' 214; פיין-סמית, מילון, עמ' 411.

²³⁵ בן-מתי 1896, עמ' 94.

"לסאן אלערב", העיר שהיא מלשון הדיוטות. הוא נתן אזכורים מן החדית' וממילונים שקדמו לו.²³⁶ כמו כן, פרנקל העיר שהמילה היא ארמית 'פתורא' והעיר שהתיי' הרפה החוככת הוקבלה בהגה החוכך הבינשני ט'. אף אלבשבישי הביא אותה כמילה משוערבת.²³⁷ כידוע המילה קיימת בסורית. בר-עלי ציין 'פתורא' במשמעות 'المائدة, خوان' (=סעודה, ארוחה). אליסועי הביא את המילה כארמית במשמעות 'שולחן עשוי משיש'. אף אג'ינאטיוס נתן אותה כמילה סורית. כאמור, המילה קיימת בארמית. לוי הזכיר אותה במשמעות 'שולחן', אף סוקולוף הביא אותה בארמית א"י.²³⁸ קאופמן, בחיבורו על המלים האכדיות בארמית, הביא את המילה *paššuru* בהוראה של 'שולחן'. הוא הוסיף שהיא ממקור שומרי.²³⁹ כאמור, בערבית הנוצרית המילה שגורה בהוראה של 'סעודה'.

273. فارس/فارشی (מלמד הבקר)

מילה זו נזכרה בכתב-יד פריס 23 כתרגום למילה 'מלמד' שב-שופטים ג 31: "وَقَتْلَ مِنْ أَهْلِ فَلَاسْتِينَ سَتْمَايَةَ رَجُلٍ بِفَارَسِ الْبَقَرِ". בפשיטתא תרגמו במילה 'מססא'. בתרגום יונתן הצורה היא 'פרש'. סביר להניח שהמתרגם הלך בעקבות תרגום יונתן, אשר תרגם את הצירוף העברי 'במלמד הבקר' ל-'בפרש תוריא'. כידוע בארמית קיימת המילה 'פרשא' במשמעות 'דרבן', 'מלמד'. יתר כתבי היד תרגמו במלים אחרות. כ"י בודיליאנה 493 תרגם במילה 'حشاشة' (=חרמש), כ"י וטיקן 449- سکة' (=יתד מחרשה), כ"י בודיליאנה 270- فاس' (=מפוש). בסורית קיימת המילה 'פרשא' במשמעות 'מלמד'. הגלוסרים הסוריים הביאו את הצורה בסורית ונתנו פירוש בערבית. בר-עלי הביא את המילה 'פרשא' ונתן פירוש בערבית: "الفارشی الذي ينخس به الثور في الفدان حتى يمشی". אף בכרך הראשון של גלוסרו נתן את המילה *الفارشی* כתרגום למילה הסורית 'זקותא'. גם בר-בהלול הביא את הצורה 'פרשא' ונתן את המשמעות בערבית: "مساسة الاكار، البارشی".²⁴⁰ כאן בר-בהלול מביא את הצורה הסורית בערבית תוך שינוי קל, מעתק הפ"א לבי"ת בערבית. חיזוק לטענה שלי

²³⁶ לסאן אלערב, ערך פתר.

²³⁷ פרנקל 1886, עמ' 83; אלבשבישי 1995, עמ' 226.

²³⁸ בר-עלי, II, עמ' 293; לוי, IV, עמ' 160; סוקולוף 1990, עמ' 454; אליסועי 1959, עמ' 198; אג'ינאטיוס 1969, עמ' 333.

²³⁹ קאופמן 1974, עמ' 81.

²⁴⁰ בר-עלי, I, עמ' 128, ערך 3552; II, עמ' 290; בר-בהלול, II, עמ' 1638.

שהמילה מן הארמית אני מוצא אצל יונה אבן ג'נאח בערך 'דרבן'. הוא מפרש בערבית, ולהלן דבריו: ²⁴¹ "هي الحديد التي في رأس العصي التي ينخس بها البقر والحمير، وتسمى فارشا عند اهل المشرق على ما رأيت في شرح الفاظ لبعضهم وليست لفظة عربية بل هي دخيلة". (=היא עוקץ מברזל בראש המקל, אשר דוקרים בו את הבקר ואת החמורים, ונקראת 'פארשא' בקרב אנשי המזרח כפי שראיתי בביאורי מלים לחלק מהם, והיא אינה מילה ערבית אלא שאולה). דברים אלו של אבן ג'נאח מחזקים את הטענה שהמילה שאולה מן הארמית. דווי הביא את המילה בהסתמכו על אבן-ג'נאח ועל בר-עלי. הוא העיר שהיא מן הארמית. ²⁴² אם כן ניתן לסכם אפוא שהצורות 'פארש', 'פארש' הן סוריות ושאולות בערבית הנוצרית הכתובה כפי שזה מתועד בכתב-יד פריס ובגלוסרס הסוריים.

274. فَصَح (פֶּסַח)

המילה 'פסח' כשם חג המצות, חג יציאת מצריים עברה ללשונות העולם *pesach*. ²⁴³ היא קיימת בארמית 'פֶּסְחָא'. ²⁴⁴ לוי העיר שבסורית חל מעק של ס < צ 'פצחא', ובערבית فَصَح בעקבות הצורה הסורית. אلدומניכי כתב רשימה על מקור המילה 'פסח' בערבית בה העיר שהיא מילה שאולה מן הסורית. אף התייחס להקבלה האטימולוגית בערבית לפועל פסח=فسح / فسح. הוא העיר בהערה 1, שבערבית אין לפועל זה הוראה של 'עבר'. ²⁴⁵ בכתב-יד סיני 2, צורה פועלית זו קיימת ב-שמות יב 23: "ופסח יהוה על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם עד עולם": "فَيَفْصَحُ اللَّهُ وَلَا يَدْعُ الْمَوْتَ يَدْخُلُهَا بَيْوتَكُمْ" וב-שמות יב 27: "فَقُولُوا هَذِهِ دَبِيحَةُ فَصَحِ اللَّهُ الَّذِي أَفْصَحَ عَلَى بَيْوتِ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي أَرْضِ مِصْرَ". כאמור, הפועל המשמש בערבית הוא فَصَح (עם סי'ן). נשאלת השאלה מדוע נכתב הפועל בצא"ד, הגה נחצי, בכתב-יד זה? הרי צורה זו אינה קיימת במילונים הערביים הקלאסיים. הצורה הקיימת במילונים היא הצורה השמנית 'فَصَح' לציון חג הפסח ליהודים והפסחא לנוצרים שאף היא שאולה. כידוע, בסורית קיים הפועל 'פצח' בפשיטתא ב-שמות יב 23: "וּפְצַח

²⁴¹ אבן-ג'נאח, מילון, עמ' 163-164.

²⁴² דווי, II, עמ' 254.

²⁴³ בד"ב, עמ' 820; קוהלר-באומגרטר, III, עמ' 893.

²⁴⁴ לוי, IV, עמ' 69; בר-עלי, II, עמ' 273; פיין-סמית, מילון, עמ' 454.

²⁴⁵ אلدומניכי 1930, עמ' 14-15.

מריא על תרעא", וכן ב-שמות יב 27. והוא מושאל מן העברית בהוראה זו. במילון פיין-סמית' הוער שהוראה זו היא מן העברית.²⁴⁶ בעקבות זה, סביר להניח שהצורה *فَصَح*, המשמשת בענ"כ, היא משקע עברי בתוך הסורית, ובהשפעת הצורה הסורית חודר פועל זה לענ"כ *'syriacism'*.

275. فطركة (פטריארכיות)

מילה יוונית המשמשת בערבית הנוצרית הכתובה. כך, למשל, בספרו של בן-מתי "דברי ימי הפטריארכים במזרח" נכתב: "وعقدت له الفطركة لمعاونته صاحب جيش المسلمين في فتح الموصل" (=ונתמנה לפטריארכות בשל עזרתו למפקד צבא המוסלמים בכיבוש אלמוצל). צורה זו המתחילה בעיצור חוכך בין-שני אינה קיימת בערבית. הצורה הקיימת מתחילה עם העיצור ב' סותם דו-שפתי קולי. כך, למשל, במילון "לסאן אלערב" מתועדות הצורות بطرك / بطرق בהוראה של 'מפקד' או 'מנהיג הנוצרים'. המילה بطريك יוונית היא πατριάρχης. אלבוסתאני ציין שהיא משוערבת מן היוונית.

276. فندقانية (זונה)

המילה 'זונה' ב-יהושע ב 1 תורגמה בכ"י פריס 23 במילה *فندقانية*, 'فانطلقا ودخلا الى امرأة زانية فندقانية تدعى راحاب'. כאן היא כתובה בנוסף למילה *زانية*, והיא ככל הנראה מיוחדת לכתב-יד זה.²⁴⁷ במילונים הערביים הספרותיים: לסאן, אלבוסתאני, אלמנג'ד, לייך והווא המילה לא נזכרה, ואף לא במילונים הלהגיים המאוחרים: דווי וברתלמי. לעומת זה, בערבית של רבאט המילה משמשת במשמעות של 'פרוצה', 'יצאנית'. כאן אין לחפש זיקה בין הדברים אלא הקשר ביניהם הוא, ככל הנראה, מקרי.²⁴⁸

כידוע, מקור המילה הוא מן הפרסית 'פונדק'. אך, ככל הנראה, היא חדרה בהשפעת התרגום הארמי, שהרי תרגום יונתן תרגם את המילה 'זונה' במילה 'פונדקיתא'. נשאלת השאלה מדוע המתרגם השתמש במילה זו ליד המילה *زانية*, והיא משמשת כתמורה?

²⁴⁶ פיין-סמית, מילון, עמ' 454; כוסטאז, מילון, עמ' 283 הביא את המשמעות של 'לעבור'.

²⁴⁷ בסל 1997, עמ' 72-74.

²⁴⁸ פרימר, כרך 10, עמ' 166 ציין במילון ערבי-צרפתי, שהמילה משמשת בערבית של רבאט בהסתמכו על ברונז 1962.

קומלוש כתב: 'יש הרואים בתרגום יונתן למילה 'זונה' 'פונדקיתא' חיזוק לטענה שהפונדקאים עסקו בימים העתיקים בזנות'.²⁴⁹ בערבית היהודית נמצא את המילה 'כאניה' כתרגום למילה 'זונה' שב-יהושע ב 1. כך, למשל, בנביאים ראשונים שהוציא לאור אבישור המתרגם תרגם במילה 'כאניה'.²⁵⁰ אף מילה זו היא פרסית והיא מובאת בצורת 'נסבה', בדומה למילה فندقانية שאף היא בצורת 'נסבה'. בערבית משמשת מילה נוספת במשמעות 'בית זונות': كرخانة (מילה שאולה מפרסית).²⁵¹ לסיכומו של עניין, המילה فندقانية שאולה בערבית מן הארמית. כאן בהשפעת תרגום יונתן היא מועתקת לטקסט הערבי של תרגום נביאים ראשונים בערבית נוצרית, או שמא המעתיק הכיר אותה מן חלג שלו והוסיף אותה?

277. فور (פורים)

המילה 'פור' קיימת בערבית הנוצרית הכתובה. במהדורת רומא ב-מגילת אסתר ט 26: "ولذلك سموا هذين اليومين يومي فوريم أي القرعة من أجل أن فور أي القرعة أو فعلت فعلي". אף מקשרים את המילה 'פור' עם המילה 'פור'. גם מארי אבן סולימאן בספרו דברי ימי הפטריארכים במזרח הביא את המילה: "وكان للشبان فحر وهو دعوة يجتمع فيها الناس على وجه الدين بشرائط معينة وللأحداث والمشايخ فحر، فقصد فحر المشايخ" (=ולצעירים היה מקום תפילה בו מתאספים לשם התפילה ולזקנים מקום תפילה והוא שם את פעמיו אליו). כך ציטט אלבשבישי פילולוגים ערביים קדומים, באומרו: "قال ابن سيده وكراع، فُهر اليهود: هو موضع مئراسهم الذي يجتمعون اليه في عيدهم، وقيل هو يوم يأكلون فيه ويشربون، وأصله بهر أعجمي". والنصارى يقولون فُحر. وقال ابن دريد: لا أحسبه عربيا. وقال أبو عبيد: فُهر أصله بهر، لغة عبرانية". (=ציינו אבן סידה וקראע: 'פהר אליהוד': הוא מקום מדרשם, אשר מתאספים בו בחגם, ונאמר הוא יום של משתה, ומקור המילה 'בהר' מילה פרסית. והנוצרים הוגים: 'פכר'. ציין אבן דורייד לא נראית לי כערבית. והזכיר אבו עביד: 'פהר' מקורה 'בהר' והיא מילה

²⁴⁹ קומלוש 1973, עמ' 274.

²⁵⁰ אבישור 1995, עמ' 54.

²⁵¹ אלבוטאני, מילון, עמ' 775 ציין שזו מילה פרסית המשמשת בשפה המדוברת. היא מורכבת משתי תיבות 'כר' (=מלאכה) 'כח' (=מקום); הווא, מילון, עמ' 650 ציין שמשמעותה 'בית-מלאכה למשי'; פריחה 1973, עמ' 150 הביא את המשמעות של 'בית זונות'.

עברית).²⁵² אלביירוני הביא את המילה בהקשר של חגי ומועדי היהודים הוא ציין צום הפורים: 'صوم البوري'.²⁵³ אג'נאטיוס התייחס למילה 'فهر' כמילה עברית, אשר שאלו אותה הסורים מן העברית ומשם עברה לערבית.²⁵⁴ 'الفهر': 'تعريب فوريم', بالعبرية معناها قرعة وهو عيد لليهود يسمونه عيد الفوريم. اخذ السريان فقالوا فيه 'فوحרא' (= 'אלפהר' - שיערוב פורים, בעברית משמעה הגרלה, והוא חג ליהודים נקרא פורים, שאלו אותו הסורים מן העברית ואמרו פוחרא).

278. قَبْ (קב - מדת היבש ששית הסאה)

מבין המדות שזכרו במקרא המילה 'קב' (מידת היבש, ששית הסאה) והיא מילה יחידאית במקרא שזכרה ב-מלכים ב ו 25. המילון בד"ב השווה את המילה לארמית ולסורית 'קבא'. קוהלר-באומגרטנר הביאו את המילה 'קב' והוסיפו, שהיא קיימת בסורית 'קבא' וביוונית χαβος. הם ציינו שהיא מילה שאולה מהמצרית בהסתמכם על אלינבוגין.²⁵⁵ תרגום השבעים והוולגטה תרגמו במילה cabus. ראוי לציין, שלוי בספרו על המלים השמיות השאולות ביוונית, הביא את המילה χαβος והעיר שהיא עברה מן העברית אל היוונית באמצעות תרגום השבעים.²⁵⁶ בתרגום נביאים ראשונים בערבית יהודית, שההדיר אבישור, תורגם במילה 'קב'. יש לציין, שהתרגומים הערביים נוצריים חלקם תרגם את המילה. כמו מהדורת רומא תרגמו ربع المكيال, ובכתב-יד וטיקן - ربع المكيل. בכ"י פריס 23; בכ"י בודיליאנה 493 - ربع قفيز. וחלק אחר, השתמש באותה מילה כמו בכ"י בודיליאנה 270 ובמהדורת הישועים תרגמו במילה ربع قב, ובמהדורת הפרוטסטנטים ربع القاب. אבן ג'נאח ציין בספר השורשים "קב דביונים" "مكيال وزن ما يحمل اربع مائة درهم". ודוד אברהם אלפאסי הביא באגרון 'קב' 'אסם כיל'.²⁵⁷ לוי הביא את המילה והשווה לערבית

²⁵² אלבשבישי 1995, עמ' 240.

²⁵³ אלביירוני 1923, עמ' 280.

²⁵⁴ אג'נאטיוס 1949, עמ' 484.

²⁵⁵ קוהלר-באומגרטנר, III, עמ' 991-992.

²⁵⁶ לוי 1970, עמ' 115.

²⁵⁷ אבן-ג'נאח, מילון, עמ' 623; אלפאסי, מילון, II, עמ' 535.

قَبّ²⁵⁸. במילונים הערביים הקלאסיים אין למילה قَبّ הוראה מפורשת או קרובה למידת משקל. קיימת הוראה של 'מידת מרחק' או 'שיעור' למילה משורש qōb ומכאן המילה qāb במשמעות 'שיעור' או 'המרחק בין אמצע הקשת לבין אחד הקצוות'. כנראה, בהשאלה משמעותה 'מרחק קטן ביותר, קרוב מאד, בהישג יד'. ההיסטוריון הערבי אלמקדסי מן המאה ה-10 הזכיר את המונח قَبّ בהוראת ربع المَدّ²⁵⁹. השאלה שעולה היא מניין השימוש הזה במילה قَبּ בהוראת יחידת מידה? לגבי תרגומי התנ"ך בערבית הנוצרית סביר להניח שבהשפעת הנוסח העברי. יתירה מזו, כמונח של מידה סביר לטעון שהוא יעבור מלשון ללשון, מאחר והסותרים סחרו בין הארצות ואין תימה איפא שהמונח יעבור לערבית המדוברת וישמש ברובד מסוים בה. בהנחה והמילה מצרית במקורה ועברה לעברית העתיקה. אין לדעת אם היא עברה לערבית דרך העברית או מן המצרית לערבית?

279. قَرَقْنَا (שבו)

המילה 'שבו' שב-שמות לט 12: תרגמו אותה בכתב-יד סיני 2 במילה قَرَقْنَا

"فيه كمثل الحجارة اربع صفوف من الحجارة اما الصف الاول ياقوت احمر وزرجا اصفر ويرقا! والصف الآخر صديدا وسفيلا ونقعتا الصف الثالث قنيكون قَرَقْنَا وعين عجل الصف الرابع يارسيس! برولا وسفة يصب وتثبت بالذهب سوا".

המילה 'שבו' שב-שמות לט 12 העתיקו בצורתה הסורית. ערכתי בדיקה בערבית ולא מצאתי למילה סימוכין. דעתי נוטה שהמילה היא שיבוש מעתיק של המילה הסורית 'קרכדנא', אשר הופיעה בפשיטתא. כאמור, בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא 'קרכדנא' וכתב בערבית: الكركهن. وهو جنس من الحجارة التي يخرط منها الفصوص. وقال قوم العقيق والكركيد. ופיין סמית הביא את המילה ונתן לידה ביוונית χαλκεδων ובאנגלית-chalcedony, carnelian²⁶⁰. רס"ג תרגם במילה 'סבג' והתרגום הערבי שומרני הלך בדרכו. אף במהדורת רומא תרגמו במילה 'الكركند'. המילה נזכרה בספרו של אבן-אלביטאר

²⁵⁸ לוי, IV, עמ' 232.

²⁵⁹ אלמקדסי, עמ' 181-182.

²⁶⁰ בר-עלי, II, עמ' 367; פיין-סמית, מילון, עמ' 519.

על התרופות: "כרכנד" قيل أنه حجر يشبه الياقوت الأحمر " (=אבן דומה לאודם, אבן חן).²⁶¹
אליסועי הביא ברשימתו את המילה 'الكرند' כמילה יוונית שאולה בערבית המציינת
הוראת אבן טובה בצבע אדום.²⁶²

280. قَصَمَ (בעלת אוב)

המילה 'قَصَم' כתרגום ל-'בעלת אוב' נזכרה בכתב-יד שההדירה גיבסון, ב-מעשה השליחים
טז 16: "فلما كنا نذهب الى بيت الصلاة صادفنا شابة كان فيها ريح القصم وكانت تكسب لاربابها تجارة
كثيرة من قصمها الذي كانت تقصم". בפשיטתא תרגמו את הצירוף 'בעלת אוב' בצירוף 'רוחא
דקצמא'. אף בכתב-יד סיני 3 תרגמו את 'האובות והידעונים', שב-ויקרא כ 6: "ألعراف
القاصوم أم الخراص". בסורית קיים הפועל 'קצם' במשמעות 'ניבא את העתיד'.²⁶³ וב-דברים
יח 10: תרגמו בפשיטתא 'קצם קצמא'. אף בר-עלי הביא את הצורה 'קצומא' במשמעות
'מגיד עתידות'.²⁶⁴ כמו כן, רס"ג תרגם את הצירוף ב-דברים יח 14: 'קאסם קסאמאת'.
רצהבי העיר שזהו חידוש שורש דומה, וציין משקל יחיד שהובא ע"י נימוי: קאסום.²⁶⁵ ואף
אבישור העיר שאחד התרגומים של יהודי חלב (כתב-יד אבישור) הביא אותו בצורתו
העברית. אך יתר התרגומים החלביים הלכו בעקבות תרגום רס"ג ואחרים תרגמו תרגומים
חדשים.²⁶⁶ יש לציין, שבערבית ספרותית הצורה 'قَصَم' קיימת במילון "לסאן אלערב"
במשמעות 'שבר, כילה, השמיד'. בכתב-יד סיני 3 תרגמו את הכתוב 'לא תנחשו ולא תעוננו'
ב-ויקרא יט 26: "ولا تطيروا ولا تستقسموا ولا تحرصوا".

בהנחה וההוראה אינה קיימת בערבית ניתן לראות בה מילה שאולה מבחינת ההוראה מן
הסורית.

²⁶¹ אלחיטאבי 1990, עמ' 428

²⁶² אליסועי 1959, עמ' 267.

²⁶³ כוסטאז, מילון, עמ' 327

²⁶⁴ בר-עלי, II, עמ' 360; ראה לעיל דרציני.

²⁶⁵ רצהבי 1985, עמ' 114.

²⁶⁶ אבישור 2001, עמ' 65.

281. قلاية (גומחת הנזיר)

מילה המשמשת בערבית הנוצרית במשמעות 'גומחה של נזיר'. היא נזכרה במילון "לסאן אלערב" תחת הערך **قلا** והוסיף שהמילה נזכרה בהקשר של חדית' המיוחס לח'ליפה עומר: "لما صالح نصارى اهل الشام كتبوا له كتابا انا لا نحدث في مدينتنا كنيسة ولا قلاية ولا نخرج سعانين ولا باعوثا. ألقاية الصومعة، قال: وردت واسمها عند النصارى القلاية وهي تعريب كلازة، وهي من بيوت عباداتهم" (=הזכיר אבן אלת'יר חדית' המיוחס לעומר: כאשר התפייס עומר עם נוצריי סוריה שלחו תושבי סוריה אגרת בה ציינו שהם לא יבנו מחדש בעיר כנסייה ולא מקום תפילה ואף לא יוציאו ענפי הדקל בחג הלולבים ולא ביום השני של חג הפסחא. צוין שמשמעות המילה גומחה, כך נזכרה ע"י הנוצרים והיא שערוב המילה **كلازة** שהיא מקום תפילה לנוצרים). אלבוסתאני ייחס את המילה ליוונית במשמעות 'בית הבישוף'.²⁶⁷ בסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים הביאו את המילה 'קליתא' ורשמו אותה אף בערבית. כך, למשל, הביא בר-עלי את המילה 'القلاية' ובר-בהלול נתן אותה בערבית: **قلاية منزل**, **مسكن**, **بيت الراهب** (=בית, משכן, בית-מנזר).²⁶⁸ פרנקל הביא את המילה הזאת מבין המלים השאולות בערבית מן הארמית בתחום הפולחן הדתי נוצרי, הוא השווה לסורית 'קליתא', וליוונית **κελλιον**.²⁶⁹ כידוע, המילה משמשת בסורית. פיין-סמית הביא 'קליתא' במשמעות גומחת הנזיר.²⁷⁰ כמו כן, אליסועי הביא את המילה כארמית שאולה בערבית במשמעות 'חדר לנזיר'.²⁷¹ שלוש הצורות שאולות מן הארמית: השמות **قَصم**, **قاصوم** והפועל **قَصم**.

282. قلة (סוג של כד)

המילה **قلة** קיימת בערבית הספרותית. במילון "לסאן אלערב" נזכר **قلة** במשמעות 'כד גדול'. כמו כן היא קיימת בערבית נוצרית כתובה ובערבית נוצרית מדוברת במשמעות 'כד

²⁶⁷ אלבוסתאני, מילון, עמ' 755.

²⁶⁸ בר-עלי, II, עמ' 348; בר-בהלול, II, ע' 1791; פיין-סמית, מילון, עמ' 507.

²⁶⁹ פרנקל 1886, עמ' 275.

²⁷⁰ פיין-סמית, מילון, עמ' 507 הביא קליתא וביוונית **κελλα**.

²⁷¹ אליסועי 1959, עמ' 265.

מחרס'. אלבוסתאני הביא את המילה במשמעות זו.²⁷² פרנקל הביא את המילה בין המלים הארמיות השאולות בערבית במשמעות 'כד לייך'. הוא ציטט את המשורר אלנאבגיה, אשר השתמש במילה זו. כידוע, המילה קיימת בארמית ובסורית. לוי הביא את המילה 'קולא' במשמעות 'כד' והשווה לסורית 'קולתא' ולערבית *قَلَّة*, ואף הביא את הצורה ביוונית *κόλεος*.²⁷³ ראוי לציין, שבערבית המילה משמשת בכתובה ובמדוברת. אליסועי הביא אותה כמילה שאולה מן הארמית 'קולתא' במשמעות 'כד גדול'.²⁷⁴ כמו כן, אלבוסתאני,²⁷⁵ במאמרו על המשקעים הכנעניים בערבית הלבנונית, הביא את המילה והשווה לאוגריתית *qlt* (כרת III, עמודה 3, שורה 16).

283. قَلْنِسُوة (מצנפת/ אבנט)

המילה *قَلْنِسُوة* קיימת בערבית הנוצרית הכתובה ובמדוברת *allūsi*. בתרגומי התנ"ך הנוצריים היא מופיעה כתרגום למילה 'מצנפת'. כך, למשל, בכתב-יד סיני 2 ב-שמות כח 37; לט 28, ב-ויקרא ח 9; טז 39. אף במהדורת רומא נמצא את המילה הזו ב-שמות כח 39 וב-ויקרא טז 4. בארמית המילה קיימת. לוי הביא את הצורה 'קולס'; 'קונס' וייחס אותה ליוונית *καυλοος*.²⁷⁶ במילון "לסאן אלערב" הובאו הצורות "القلوسة, القلوسة, القلنسة, القلنسوة, القلنسية, القلنسة- من ملابس الرؤوس معروف". אף אלבוסתאני הביא את המילה וציין "القلنسوة الصومعة تلبس في الرأس، العامة تقول قلوسة". דווי הביא את המילה בספרו על סוגי הבגדים בערבית.²⁷⁷ גם פרנקל הביא אותה וציין שהיא מילה יוונית שחדרה לערבית דרך הארמית. בלשון חז"ל המילה משמשת במשמעות 'קנה', 'גבעול'. כך, למשל, "קולס של כרוב" (עוקצין א ד). הוא הביא את המילה בערבית של סוריה בהוראת 'כיסוי ראש לכמרים היווניים'. כמו כן, בערבית המדוברת המילה קיימת. אלברג'וטי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא את המילה "القلنسوة نوع من ملابس الرأس وبخاصة ما يلبسها

²⁷² אלבוסתאני, מילון, עמ' 754.

²⁷³ לוי, IV, עמ' 260.

²⁷⁴ אליסועי 1959, עמ' 202.

²⁷⁵ בוסתאני 1976, עמ' 463.

²⁷⁶ לוי, IV, עמ' 262.

²⁷⁷ דווי, מילון הבגדים, עמ' 365-371.

الرهبان" ובמדוברת 'القلوسة'. והוא העיר שהמילה הינה לטינית.²⁷⁸ מכל האמור לעיל, המילה היא יוונית במקורה ועוברת לערבית דרך הארמית/ סורית.

284. قمين (תנור)

המילה 'قمين' במשמעות 'תנור' נזכרה במהדורת רומא ב-שמואל ב יב 31: "والشعب الذين كانوا فيها اخذهم ونشرهم بالمناشير وداسهم بموارج حديد وقطعهم بالسكاكين واجازهم بقمين الاجاجر" וב-ישעיהו מז 14, וב-חגי יב 6. יש לציין, שבארמית המילה קיימת. לוי הביא את המילה 'קמין' בלשון חז"ל בתוספתא מקוואות ה ז: "המת במרחץ הקמין טמא" וקשר אותה ליוונית αμινος.²⁷⁹ בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא 'קמינא' ונתן פירוש: "الكاتون او المستوقد او الدكان الديكان". אף כוסטאז הביא את המילה במשמעות 'תנור'.²⁸⁰

המילון "לסאן אלערב" לא הביא את המילה. לעומת זה, המילונים הערביים המאוחרים הביאו אותה. כך, למשל, אלבוטאני הזכיר אותה במשמעות 'אתון המקלחת'. ואף דווי הביא את המילה בהסתמכו על מילונו של בוקטור ועל פיין-סמית והוא השווה לסורית וליוונית.²⁸¹ במילון העברי של אבן שושן המילה מובאת מן העברית המאוחרת וציין שהיא שאולה מיוונית במשמעות 'תנור גדול בייחוד בבית המרחץ'.

285. قنطار (יחידת משקל עתיק)

מבין המלים הזרות בערבית נמצא הרבה מלים, המציינות מדות ומשקלות. מיחידות המשקל. פרנקל, בספרו על המלים הארמיות השאולות בערבית הספרותית, הביא רשימה של מלים אלו מביניהן המילה قنطار. הוא העיר שהיא מילה שחדרה לערבית דרך הארמית, אך היא מילה יוונית במקורה.²⁸²

במהדורת רומא 1671 תרגמו את המילה 'קנר' במילה قنطار. כך, למשל, ב-שמות לח 26; 27; "ماية قنطار فضة"; "ماية دعامة من مائة قنطار كل دعامة من قنطار".

²⁷⁸ הווא, מילון, עמ' 624; אלברג'וטי 2001, עמ' 1030.

²⁷⁹ לוי, IV, עמ' 326.

²⁸⁰ בר-עלי, II, עמ' 351; פיין-סמית, תיזאורוס, עמ' 1712; כוסטאז, מילון, עמ' 322.

²⁸¹ אלבוטאני, מילון, עמ' 757; דווי, II, עמ' 407.

²⁸² פרנקל 1886, עמ' 203.

המילונים הערביים הביאו את המילה. חלק ייחס אותה לרומית וחלק ייחס אותה לסורית.²⁸³ אליסועי העיר שהמילה היא לטינית וחדרה לערבית. כידוע, המילה קיימת בארמית ובסורית. לוי הביא את המילה 'קינטרא' והעיר שהיא מן הלטינית. אף פייך-סמית' הביא את המילה בסורית והיא מן היוונית.²⁸⁴ כאמור, המילה קיימת ביוונית ובלטינית. היא עוברת לארמית ודרכה היא אף חודרת לערבית.

286. قَتَلَ (מִכְבֵּר)

המילה 'מכבר' ב-שמות כז 4 מתורגמת בפשיטתא במילה 'קרקלא' ובתרגום אונקלוס - 'סרדא'. בתרגומים הערביים נוצריים אנו נמצא את המילה قَتَلَ. כך, למשל, בכ"י סיני 2 ב-שמות כז 4: "واصنع قَتَلَ مِثْلَ الشَّيْءِ". ואילו במהדורת רומא נמצא צורת قَرَقَل, כך ב-שמות כז 4: "واصنع له قَرَقَلًا مِثْلَ صَنْعَةِ شَبَكَةٍ مِنْ نَحَاسٍ وَاصْنَعْ فَوْقَ الْقَرَقَلِ أَرْبَعَ حَلَقٍ مِنْ نَحَاسٍ عَلَى أَرْبَعِ جَوَانِبِهِ". בכ"י סיני 3 כתבו (فرقل!) כנראה שיבוש עקב דמיון בין פ / ק ואולי רשלנות מעתיק, אשר, ככל הנראה, רשם נקודה אחת במקום שתיים. בארמית ובסורית קיימת צורת 'קנקל'. קראוס, בספרו על המלים היווניות והלטיניות בלשון התלמוד, הביא את המילה כשאלה בלשון חז"ל מן היוונית.²⁸⁵ לוי הביא את הצורות 'קנקל', 'קנקלון', 'קנקלין' במשמעות 'שבכה', 'סורג' והשווה ליוונית ואף לסורית 'קנקלא'.²⁸⁶ כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא אותה במשמעות 'שבכה' הוא הזכיר 'קרקלא דנחשא' וכתב בערבית כעין 'שבכה מנחושת (מעקה) ששמים ליד המזבח'.²⁸⁷

יש לציין, שבערבית המילה قَتَلَ נזכרה במילון "לסאן אלערב" במשמעות 'יחידת מדה'. ואף צוין שם שכסרא, מלך פרס, היה לו כתר ידוע כ-قَتَلَ. אלבשבישי הביא את המילה כמשוערבת. ונתן שלוש הוראות למילה: 'מידת נפח', 'סוג של עצים', 'תיאור לכתר של כסרא'. הוא ציטט פילולוגים ערביים, אשר ציינו שכסרא היה חובש לראשו כעין قَتَلَ. ברם לא ציינו את מקור המילה ואף אלבשבישי לא התייחס למקור המילה, למעט, אחד

²⁸³ אלבשבישי 1995, עמ' 259.

²⁸⁴ לוי, IV, עמ' 297; פייך-סמית, מילון, עמ' 510.

²⁸⁵ קראוס 1899, II, 533-534.

²⁸⁶ לוי, IV, עמ' 341-342.

²⁸⁷ בר-עלי, II, עמ' 369.

הפילולוגים שאמר המילה אינה ערבית.²⁸⁸ דוזי הביא את המילה 'قرقل' בחוראה של 'אפוד מגן'.²⁸⁹ אם כן המילה היא יוונית במקורה וחודרת לערבית נוצרית כתובה דרך הסורית.

287. قَتْنُون (לָשֶׁם)

המילה 'לָשֶׁם' שב-שמות לט 12: תרגמו אותה בכתב-יד סיני 2 במילה قَتْنُون!
"فيه كمثل الحجارة اربع صفوف من الحجارة اما الصف الاول ياقوت احمر وزرجا اصفر ويرقا!
والصف الآخر صديدا وسفيلا ونقعتا الصف الثالث قَتْنُون قرقدنا وعين عجل الصف الرابع بارسيس!
برولا وسفة يصب وتثبت بالذهب سوا".

המילה 'לָשֶׁם' שב-שמות לט 12: העתיקו בצורה משובשת قَتْنُون(!). ערכתי בדיקה בערבית ולא מצאתי למילה סימוכין. דעתי נוטה שהמילה היא שיבוש מעתיק של המילה הסורית 'קנכנון', אשר הופיעה בפשיטתא בצורת 'קנכנון'. דבר זה מתחזק משום שהמעתיק או המתרגם נקט דרך העתקה במרבית שמות אבני המילואים. לכן, יש יסוד לחשוב שהמילה היא قَتْنُون!. וכאן בכתב-יד סיני המעתיק שיבש אותה כנראה עקב כתיבה רשלנית או עקב חוסר ידיעה. כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא 'קנכינון' וציין בערבית: "الكركيد. وهو جنس من الحجارة التي يخرط منها الفصوص. زعم اكركهان. العقيق البغدادي. آخر جزع
يماني". ופיין סמית הביא את המילה וציין באנגלית, *a gem, reddish amber*.²⁹⁰

288. قَتُون (אולם, טרקלון)

המילה قَتُون 'לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. היא משמשת בערבית נוצרית כתובה ובמיוחד בפי הנזירים כשם למקום התאספות הנזירים המתחילים. כך הזכיר בר-הבראיוס בספרו 'היונה' שנכתב בסורית ותורגם לערבית. הוא כותב: "الباب الأول: تعليم العمل الجسدي الذي يتم في القَتُونين دار المبتدئين" (=שער ראשון: לימוד העיסוק הגופני אשר

²⁸⁸ אלבשבישי 1995, עמ' 260.

²⁸⁹ דוזי, II, עמ' 336.

²⁹⁰ בר-עלי, II, עמ' 355; פיין-סמית, מילון, עמ' 511.

נעשה באולם של המתחילים).²⁹¹ המילה 'قنوين' היא יוונית במקורה χοινοβιον חדרה לסורית 'קנובין' במשמעות 'מנזר'.²⁹² דרך הסורית היא חודרת לערבית הנוצרית הכתובה.

289. قوسال (הבגד העליון של הכומר)

זוהי מילה המשמשת בערבית נוצרית כתובה. היא נזכרה בבתי השירה של אבן אלקלאעי: وليسوا المسح مع القوسال في زي إبليس المحتال (=לבשו שקים עם הבגד העליון במדים של השטן הערמומי). אלג'מייל, המהדיר של שירי אבן אלקלאעי, העיר שזוהי מילה יוונית במקורה אשר חדרה לסורית.²⁹³ המילה אינה מתועדת במילונים הערביים.

בסורית המילה קיימת. שני המילונים הסוריים, פיין סמית וכוסטאז, הביאו את המילה 'קוסלא' בהוראה של 'בגד הכומר שלובש בשעת התפילה'. והעירו שהיא מן היוונית αλσους. ככל הנראה היא עוברת לערבית דרך הסורית.

290. قينمون (קנמון)

את המילה קנמון שב-שמות ל 23 תרגמו במילה 'قينمون'. בכתב-יד סיני 2 תרגם במילה 'قينمون', 'قينمون طيب ذكي'. בפשיטתא תרגמו במילה 'קונמון'. בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא אותה בצורת 'קנאממון' וכתב פירושה בערבית دارصيني.²⁹⁴ המילה 'קנמון' היא מילה זרה בערבית ומיחסים אותה להודית או למליזית? מכאן היא חודרת ללשונות העולם.²⁹⁵

291. كاروزة (דָרְשָה)

המילה גזורה מן השורש כרז ומשמשת בערבית נוצרית כתובה. בספרו של בן-מתי "דברי ימי הפטריארכים במזרח", הוא כותב: "وعمل كتابا آخر مختصرا أيضا فيه إثنين وعشرون بابا في أصول الدين، ووضع قداس المذبح وهو زاد في كاروزة الرمش".²⁹⁶ (=וחיבר ספר נוסף מקוצר

²⁹¹ ספר דינא, עמ' 88, תרגם לערבית הפטריארך זכא הראשון עיואץ, טריפולי 1983.

²⁹² פיין-סמית, מילון, עמ' 509; כוסטאז, מילון, עמ' 323.

²⁹³ ג'מייל 1982, עמ' 100.

²⁹⁴ בר-עלי, II, עמ' 344.

²⁹⁵ קוהלר-באומגרטנר, III, עמ' 1041.

²⁹⁶ בן-מתי 1896, עמ' 98.

בו 22 פרקים ביסודות הדת, וחיבר תפילת הקורבן, והוסיף לתפילת הערב'. כידוע, המילה קיימת בסורית והיא חודרת לערבית הנוצרית כשם של דרשה.

292. كرح (בית הנזיר)

המילה משמשת בענ"כ במשמעות 'בית הנזיר' או 'המקום שבו מסתודד הנזיר'. גראף הביא את המילה וציין שהיא שאולה מן הסורית. 'نمضي الى كرح يدعى افرام'.²⁹⁷ בסורית המילה 'כורחא' משמשת במשמעות 'בקתה'. בר-בהלול הביא את המילה במשמעות זו והזכיר את הצורה בערבית בצורת רבים 'الكراخ'. יש לציין, שהמילונים הערביים הקלאסיים הביאו את המילה. כך, למשל, במילון "לסאן אלערב" צוין שהמילה 'الكراخ' משמעותה 'בקתות ומקומות שהנוצרים יוצאים אליהם בחגיהם'. כמו המנזר של הקדושה חנה. דווי הביא את המילה 'كرخ' וקושר אותה לסורית 'כורחא' במשמעות 'תא' וציין שהמילה דומה למילה 'كرح'.²⁹⁸ אליסועי הביא את המילה וציין שהיא מן הסורית.²⁹⁹ אף שיכו, בספרו על הספרות הערבית הנוצרית, הביא את המילה 'الأكيراح' והעיר שמקורה מן הסורית 'כורחא'. כך אף אגינאטיוס ציין זאת.³⁰⁰ מכל המתואר לעיל המילה חודרת לערבית הנוצרית הכתובה דרך הארמית.

293. كرز (הטיף)

פועל זה משמש בענ"מ ובענ"כ. הפועל נזכר באווינגליון. במהדורת רומא ב-מתי ג 1: "في تلك الايام جاء يوحنا المعمدان يكرز في بركة اليهودية". וכן ב-מתי י 7: "ואذا ذهبتم فاكرزوا قائلين ان ملكوت السموات قد اقتربت". כידוע, הפועל קיים בארמית ובסורית. לוי הביא את צורת 'כרוז' במשמעות 'קרא בקול'. כמו כן בסורית הפועל קיים. בר-בהלול הביא את צורת 'כרוזא' כצורת שם במשמעות 'כרוז'.³⁰¹ פיין-סמית בתיזאורוס הביא את הצורה והשווה ליוונית

²⁹⁷ גראף 1905, עמ' 113.

²⁹⁸ דווי, II, עמ' 454; פיין-סמית, תיזאורוס, עמ' 1819.

²⁹⁹ אליסועי 1959, עמ' 203.

³⁰⁰ שיכו 1986, עמ' 211; אגינאטיוס 1969, עמ' 497.

³⁰¹ לוי, II, עמ' 397; בר-בהלול, I, עמ' 916.

סטקא. הוא גם ציין בערבית 'الكاروز' כפי שנמצא באחד המילונים הסוריים האנונימיים.³⁰²

חשוב לציין, שאין לפועל זה תיעוד במילונים הערביים הקלאסיים. לעומת זה, במילונים הערביים המאוחרים הוא כן מופיע. אלבוטאני הביא את הפועל כרז במשמעות 'נשא דרשה' וציין שהוא מן הארמית או מן היוונית. גם דוזי הביא את הצורה כרז והשווה לסורית 'אכרז' וליוונית σαρσκαχ.

294. كروبيم (כרובים)

בעברית המילה 'כרוב' שם מלאך במקרא או תבנית של מלאך עשוי זהב שהיתה במשכן ובמקדש של ארון הברית. באכדית המילה *karubu* משמעה 'אדיר', בפיניקית 'כרבס', בסורית 'כרובא'. המילה 'כרובים' במשמעות 'מלאכים' מופיעה במקורות הערביים במספר היקרויות. בשירה הג'אהלית נזכרה צורת 'כרובייה' בבתי שירה של משוררים נוצריים.³⁰³ במילונים הערביים הקלאסיים היא מופיעה בצורת הרבוי השלם הזכרי: 'الكروبيون'. דוזי הביא את הצורה 'כרוב' בהסתמכו על פיין-סמית.³⁰⁴ לעומת זה, היקרויותיה של המילה בתרגומי התנ"ך הערביים נוצריים מגוונות ונעות בין צורות עבריות, וצורות משוערבות. דרך משל, במהדורת הפרוטסטנטים ב-בראשית ג 24: "واقام شرقي جنة عدن الكروبيم", ב- שמות כה 18 הצורה 'כרובין' ובמהדורת רומא היא מופיעה בכתוב מלא 'כרובים'. בכתבי יד נוצריים מן המאה ה-14 (כתב-יד פריס 23, בודיליאנה 493, בודיליאנה 270, וטיקן 449), מופיעה הצורה 'כרובין' ואף בכתוב מלא 'כרובין'.³⁰⁵ בערבית היהודית ציין אבישור שרס"ג ותרגומים אחרים שבאו בעקבותיו ייחדו את המילה 'כרובין' לחפץ פולחני שבמשכן, ובהקשרים אחרים רס"ג תרגם 'מלאיכה'.³⁰⁶ במקורות הערביים נוצריים שעסקתי בהם לא זיהיתי בידול תרגומי כזה שהצביע עליו אבישור. הצורות הקיימות הן

³⁰² פיין-סמית, תיאורוס, I, עמ' 1817.

³⁰³ שיכו 1989, עמ' 165-166 מזכיר את המילה בשירו של המשורר אומיה אבן אבי אלצלח.

³⁰⁴ דוזי, II, עמ' 452.

³⁰⁵ ראה בסל 1997, עמ' 104.

³⁰⁶ אבישור 2001, עמ' 75.

מגוונות בצורת העתקתן. במסורת הנוצרית מבחינים בין מעמד המלאכים : מעמד ראשון סארופים, ומעמד שני 'קארויים'.³⁰⁷ כמו כן נמצא צורת שארופים / שרופים המשקפת את הביצוע היווני של המילה $\chi\rho\sigma\upsilon\beta$, בכתב-יד שההדיר חלק מהם רודה ומקורם ממצרים נמצא צורות אלה.³⁰⁸ צורות אלו בסייין ובשייין הן שאולות מן העברית או בהשפעת היוונית.

295. כקשוא (חלד)

ה'חלד' נזכר במקרא בין השרצים הטמאים. מילה זו מופיעה בכתב-יד סיני 3 כתרגום למילה 'חלד', שב-ויקרא יא 29-30: "מן أجل أنهم عليكم حرام من جميع دواب الأرض כקשוא وهو ابن عرس والفار والجرדן وجنسهن، والصنبرص وجنسه، والورز والضב وجنسهن، والوزغ والخلد والحاربا وحامطا والعقربان هاولى حرام من الدواب". בכ"י סיני 2 המילה נכתבה בצורת: 'קקשוא' הצורה היא בלבוש ארמי בסיות $ta-$. ונתן לידה תרגום עוקב: "وهو ابن عرس (=והוא התן).

בפשיטתא המילה קיימת ב-ויקרא יא 29: "הלן דטמאין בכלה רחשא דרחש על ארעא ככושטא ועוקברא וחרדנא לגנסיחון. ואמקתא וחולדא וצריריתא וחולמטא וידידא הלן טמאין". ובמהדורת רומא תרגמו: "ابن عرس". אבן ג'נאח פירש את המלים 'חלד': الخلة وهي جردة عمياء خلقة (=החולדה והיא עכבר עיוור מלידה).³⁰⁹ רס"ג תרגם: 'אלכלדה'. אף בתרגום הערבי שומרוני תרגמו במילה 'الخلد'. בסורית המילה קיימת. המילונים הסוריים הביאו את הצורה. כך, למשל, בר-בהלול הביא את הצורה וכתב בערבית: "ابن عرس... وجدت في كتاب الحيوان المنسوب الى اريسطوطاليس أنها ابن عرس... (=תן, ומצאתי בספר בעלי- החיים המיוחס לאריסטו שהוא התן). אף פיין-סמית בתיזאורוס ציטט את בר-בהלול והביא 'ככושטא' בסורית ובארמית 'כ'כושטא' במשמעות 'תן'.³¹⁰ בארמית בבליית המילה קיימת. סוקלוף הביא את הצורה 'כ'כושטא' והעיר שחלה בה דיסימלציה של $rk < kk$.

³⁰⁷ על תיאור הכרובים והשרפים במסורת הנוצרית, ראה: לקסיקון כתבי הקודש, עמ' 461.

³⁰⁸ רודה 1921, עמ' 25.

³⁰⁹ אבן-ג'נאח, מילון, עמ' 227.

³¹⁰ בר-בהלול, I, עמ' 891-892; פיין-סמית, תיזאורוס, עמ' 1730; פיין-סמית, מילון, עמ' 214.

הוא הוסיף שבאכדית הצורה היא *kakkišu*.³¹¹ טלשיר, בספרו על שמות בעלי החיים בתרגום הארמי שומרוני, התייחס לצורה 'ככשותא' והביא את דעתו של נילדקה, שהמילה מציינת משמעות של 'סמור'.³¹² לסיכום, המילה שאולה בערבית נוצרית כתובה מן הסורית בעקבות הפשיטתא.

296. כוּתִּין (כתונת)

המילה 'כוּתִּין' קיימת בערבית הנוצרית הכתובה במשמעות 'בגד', 'כסות'. היא נזכרה בכתב-יד סיני 3 כתרגום למילה העברית 'אפוד' ב-שמות לה 9,26: "وحجاره فاخره للكويتين والرداء". אף ב-שמות כח 4: "وهذه صفة الثياب الذي تصنعون لهم مازر وكويتين وردداء وقميص من كتان". וב-שמות כח 15: "اعمل بساط للقضاء والحكام صنعه محكمة مثل صنعه الكويتين فاصنعه من ذهب وتجلتا اخضر وارجوان وصباغ الاحمر وغزل ابريسم". צורה במשקל נוסף קיימת בכתב-יד סיני 10 ב-בראשית מט 11: "ويغسل بالخمير رداءه ويدم العنב كيتونه". בפשיטתא תרגמו 'פדיתא ולפריסא'. וגם כתרגום למילה 'שלמתו' (שמלתו) ב-דברים כד 13: "كساه وكوتينه", אשר בפשיטתא תרגמו במילה שונה, היא 'מרטוטה'. את המלים 'כתונת יוסף', ב-בראשית לו 31 תרגמו בפשיטתא 'כותינא דיוסף'. ובכתב-יד סיני 2; 3 תרגמו: "قميص يوسف". כידוע, זהו התרגום שנוכר בקוראן (18:12). בסורית קיימת הצורה 'כותינא' במשמעות של 'בגד'. בר-בהלול הביא את המילה 'כותינא' במשמעותה 'חולצה'.³¹³ אף לוי הזכיר את המילה בארמית 'כיתונא' ובסורית 'כותינא'.³¹⁴ ראוי לציין, שבמילונים הערביים הקלאסיים והלהגיים לא נזכרה המילה 'כוּתִּין'. במילונים המאוחרים נזכרת הצורה 'כְּתוֹנָה' כמילה שאולה מן הסורית. אלבוסתאני, הביא את המילה 'כְּתוֹנָה' במשמעות 'בגד שלובש הכומר', וציין שהיא שאולה מן הסורית.³¹⁵ אף דוּזי הביא את המילה 'כְּתוֹנָה' והשווה אותה ליוונית

³¹¹ סוקולוף 2002, עמ' 602.

³¹² טלשיר 1981, עמ' 261.

³¹³ בר-בהלול, I, עמ' 884.

³¹⁴ לוי, II, עמ' 438.

³¹⁵ אלבוסתאני, מילון, עמ' 771.

κίτωνα.³¹⁶ גם חביקה, בספרו על המשקעים הסוריים בערבית הסורית והלבנונית, הביא אותה כמילה סורית במשמעות 'בגד המשמש את אנשי הדת הנוצריים' וציין: "الكُتْنة في السريانية 'כותינא' هي قميص ببيض طويل يتخذ عادة من الكتان يلبسها الكهنة في المناسبات البيعية" (=כתונת לבנה עשויה מפשתן לובשים אותה הכמרים בטקסים הדתיים).³¹⁷ כמו כן, גראף בספרו על הערבית הנוצרית ציין שמילה זו היא סורית במשמעות 'בגד', 'מקטורן'.³¹⁸ המילה כוֹתִין היא במשקל *fū ṭl*. משקל זה אינו קיים בערבית. סיבויה לא הזכיר אותו בין משקלי הערבית. דבר זה מסייע לזהות את המילה כשאלולה בערבית מן הסורית, שבה משקל זה קיים. כידוע, רס"ג תרגם במילה 'תוניה דיבאג'. אבישור, במאמרו על המלים הקשות בתרגום רס"ג, הזכיר שאלסוסאני טען שזהו תרגום קשה. הוא הוסיף שבתרגום נביאים ראשונים ממרדכי המתרגם תרגם ב "קמיץ דיבאג", מילה שנוכרה בקוראן בפרשת יוסף. אבישור העיר על המילה 'תוניה' וציין שאין דומה לה אלא בלטינית *tunic*. מבחינה אטימולוגית רוב המילונים קושרים את המילה היוונית ואת המילה הלטינית עם המילה שבשפות השמיות. אבישור כתב במאמר על המלים הקשות בתרגום שהמילה 'כיתוניה' משמשת בכל התרגומים לתורה בערבית-יהודית בסוריה כתרגום למילה 'כתונת'.³¹⁹ ראוי לציין, שהצורה 'כיתוניה' היא בלבוש סורי.

297. כִּיכר (ככר, משקל עתיק לזהב, לכסף או למתכות)

המילה 'כִּפְר' במשמעות 'משקל ומטבע קדום' נקרתה פעמים רבות במקרא. בתרגומי התנ"ך בערבית הנוצרית בכתב-יד סיני 2, ב-שמות לח 27 תרגמו אותה במילה כִּיכר. "فكان مائة كيكر من فضة". וכן ב-שמות לח 25. בפשיטתא תרגמו במילה 'ככרין'. כידוע, המילה 'כִּפְר' קיימת באכדית *krkr* (דיסימלציה), ובארמית 'כִּפְרָא' וכן בסורית.³²⁰ במילון "לסאן אלערב" צוין שבערבית בעיראק משמשת המילה כִּר־ כיחידת משקל בעיראק. ניתן לראות במילה משקע ארמי או אכדי בערבית של עיראק. המילה כפי שהיא נקרת בכתב-יד סיני 2

³¹⁶ דוֹז, II, עמ' 444.

³¹⁷ חביקה 1939, עמ' 367.

³¹⁸ גראף 1905, עמ' 113.

³¹⁹ אבישור 1989, עמ' 12 (=2002, עמ' 37-38).

³²⁰ בד"ב עמ' 503; קוהלר-באומגרטנר, II, עמ' 451.

היא העתקה של המילה העברית 'כָּפַר'. וניתן לראות בה מילה מושאלת בתרגומי התנ"ך בערבית.

298. לאוֹתָן/לוֹיָאֵתָן/לוֹיָתָן/לוֹיָתָן (לויתן)

כינוי או שם ליונק ענקי החי במים. משמש בתרגומי תנ"ך בערבית נוצרית, כתרגום למילה העברית 'לויתן'. במהדורת רומא 1671, מילה זו מופיעה ב-ישעיהו כז 1: "في ذلك اليوم يفتقد الرب بسيفه الشديد العظيم القوي على اللاويّتان حية قفل وعلى اللاويّتان حية معوجة ويقتل التّنين الذي في البحر". וב-איוב ג 8: "وليلعنوه لاعنون النهار الذين هم مستعدين ان ينبهوا لاويّتان".

אף במהדורות הערביות החדשות הן של הפרוטסטנטים והן של הקאתולים מילה זו קיימת. כך, למשל, במהדורת אלי סמית ואלבוסטאני, ב-ישעיהו כז 1: "في ذلك اليوم يعاقب الرب بسيفه القاسي العظيم الشديد لويّاتان الحية". ראוי לציין, שבפשיטתא קיימת הצורה 'לויתן'. ב-ישעיהו כז 1: 'לויתן חויא חרמיא ונא לויתן חויא עקלקלא'. ואילו תרגום יונתן תרגם במילה 'תנינא' כתרגום למילה 'לויתן'.

בנוסף לתרגומים הנוצריים, שבהם המילה נזכרה, היא גם קיימת בספרות החדית'. בספרו של אלת'עלבי (המאה ה-11): قصص الانبياء المعروف بالعرائس - בפרק על בריאת העולם נכתב: ³²¹ "روى ان لقمان لما قال هذه الكلمة انفطرت من هيبتها مرارته ومات، وكانت آخر موعظته، فلم يكن الصخرة مستقر، فخلق الله تعالى نونا وهو الحوت العظيم اسمه لوتيا وكنيته بلهوت ولقبه بهموت..." (=סופר כי כאשר לוקמאן ביטא את המילה נקרע הלב לב שלו מיראה ומת. וזו הייתה דרשתו האחרונה. כיוון שהסלע לא היה יציב, ברא אלוהים יתעלה דג הוא התנין הגדול שמו 'לותיא' הידוע כבלהות וכינויו בהמות).

"(وقال) كعب الاحبار ان ابليس تغلغل الى الحوت الذي على ظهره الارض فوسوس اليه وقال له اتدري ما على ظهرك يا لوتيا من الامم والدواب والشجر والجبال وغيرها". (=כעב אלאחבאר סיפר שהשטן חדר אל תוך הלויתן, אשר נושא על גבו את כדור הארץ, וילחש לו ויאמר: התדע מה על גבך 'לותיא' מן העמים והעצים וההרים?). אף בטקסט של האפוקריפה ומעשי השליחים (המאה השלוש-עשרה) שהוציאה לאור מרגריט דנלוב גיבסון המילה 'לויתן'

³²¹ אלת'עלבי 1939, עמ' 3.

קיימת: "وان يتولد فيها التناين ولوبايا! وبهموت الهائل".³²² לדעתי, הצורה לובאיה, כפי שהיא כתובה במהדורה של גיבסון, היא שיבוש של הצורה לוֹבַיָּה המציינת 'לויֹתִי'. (נבצר ממני לבדוק את כתב-היד). כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא בגלוסר שלו: 'לויֹתִי' במשמעות: "الثعبان", 'נחש עظیم', 'اجدهاق', 'سمكة محيطية بالدنيا تحاول ادناء دنياها من راسها, تتين البحر'.³²³ (=נחש, תנין ענק, דג הסובב את העולם ומנסה להוציא את זנבו מן הראש). על פי אבישור בשרח סורי לספר תהלים (ק"ד 26) המילה 'לויֹתִי' קיימת והיא מופיעה ליד תרגומה 'אלחות לויֹתִי'.³²⁴ לסיכום, זוהי מילה עברית החודרת ללשון התרגומים ואף לספרות מוסלמית תוך מעתק הוי"ו העברית המבוצעת כהגה שפתי שיני חוככת ל-w חצי תנועה מעוגלת, והתי"ו החוככת.

299. لاويين (לויים)

מילה זו משמשת בערבית נוצרית כתובה כתרגום למילה העברית 'לויים'. כך, למשל, ב- ויקרא כה 32; 33: "وأما بيوت اللاويين هي ميراثهم بين بني إسرائيل". כך אף במהדורת הפרוטסטנטים. ראוי להעיר שאף במהדורות אחרות מתרגמים במילה "أخبار". בכתב יד סיני 10 תורגם שם ספר ויקרא בצירוף "سفر الأخبار". במהדורת הפרוטסטנטים תרגמו "سفر اللاويين". ובמהדורת הקאתולים תרגמו "الأخبار". אף בערבית היהודית השתמשו במילה העברית 'לאוויין'.³²⁵

300. لئك (לתך-מידת היבש, מן המידות שנוכרו במקרא)

'לתך' היא מילה יחידאית במקרא. נזכרה ב-הושע ג 2: במשמעות 'מידת היבש'. כך במהדורת הפרוטסטנטים תרגמו אותה באותה מילה: "فاشتريتها لنفسى بخمسة عشر شاقل فضة وبحومر ولئك شعير". בתרגומי סומכוס, עקילס, תיאודוטיון והוולגטה הוא מחצית הכזר. לדעת אייספלדט זהים 'לתך' ו'לתח' ואפשר שה-'לתך' המקראי מקורו במידה

³²² גיבסון 1901, עמ' 3.

³²³ בר-בהלול, I, עמ' 951.

³²⁴ אבישור 2001, עמ' 35.

³²⁵ אבישור 2001, עמ' 76.

כנענית.³²⁶ אבן ג'נאח ציין ש-'לתך' הוא חצי החומר.³²⁷ קוהלר-באומגרטנר השוו עס האוגריתית *lth* והוסיפו שהיא מילה שאולה מאכדית *litiktu*.³²⁸ בפשיטתא תרגמו באותה מילה 'לתך' וכוסטאז הביא את המילה במילונו במשמעות 'מחצית הכור'.³²⁹ כמו כן, חלק מתרגומי התנ"ך בערבית נוצרית תרגמו (מחצית כור). דרך משל, במהדורת רומא תרגמו: "تصف كرة من الشعير" ובמהדורת הקאתולים תרגמו: "تصف حمر من الشعير" (=מחצית החומר מן השעורה). שונה מהן מהדורת הפרוטסטנטים, אשר תרגמו במילה *لثك* – 'בחומר *ولثك شعير*'. העתקת המילה העברית. אף בנוסח האנגלי הבינלאומי של המקרא תרגמו במילה *'lethek*. בתרגום נביאים אחרונים שההדיר אבישור תרגמו "גריב ונצף שעיר".³³⁰ מכל האמור לעיל עולה שהמילה *لثك* מועתקת מן העברית לערבית נוצרית כמות שהיא, תוך שמירה על הביצוע הרפה של התייז.

301. لَج (לוג- מידה לנוזלים)

המילה 'לוג' שנזכרה ב-ויקרא יד 10, 12, 15, 21, מתורגמת במהדורת רומא במילה *لَج*, כך אף במהדורת הפרוטסטנטים ובמהדורת הקאתולים. גם בערבית היהודית היא קיימת. רס"ג תרגם 'לג', ובתרגום התורה של יהודי חלב, כתב-יד אבישור, מילה זו נזכרת כפי שציין אבישור בין המלים העבריות המיוחדות לתרגום התורה של יהודי חלב.³³¹ כמו כן, בתרגום הערבי שומרוני קיים הבדל בין הנוסח הקדום לנוסח המאוחר יותר. בנוסח הקדום העתיקו במילה *لَج* תוך שמירה על הביצוע הרפה של הגימ"ל. ובנוסח המאוחר תרגמו במילה *قارورة* (=קערה).³³² אבן ג'נאח העיר 'לג אחד שמן' "هو مكيال وزن ما يحمل مائة درهم وهو أقل أكيا ل بني إسرائيل".³³³ כידוע, המילה 'לוג' קיימת בשפות שמיות נוספות.

³²⁶ אנציקלופדיה מקראית, ערך מידות ומשקלות, עמ' 852.

³²⁷ אבן-ג'נאח, מילון, עמ' 360: "ולתך ושערים- هو نصف ال-חמר وزن ما يحمل ثلثين وستة آلاف درهم وهو الذي يقال له فالج. هكذا رأيت لأهل التفسير ورأيت في التراجم العربية ان الفالج هو ثمن قفيز بالبغدادى".

³²⁸ קוהלר-באומגרטנר, II, עמ' 510; בד"ב, עמ' 547.

³²⁹ כוסטאז, מילון, עמ' 175.

³³⁰ אבישור 2000, עמ' 79.

³³¹ רצהבי 1985, עמ' 121; אבישור 2002, עמ' 143.

³³² שחאדה 2002, עמ' 64-67.

³³³ אבן-ג'נאח, מילון, עמ' 347; אלפאסי, עמ' 150 פרש "כזו אלזית" וציין "ליס לה אשתקאק ולכן יפסר מן אלמג' אורה" (אין לו שורש אך מתפרש ע"י הקרבה).

באוגריתית 'לג' ובארמית 'לוגא' במשמעות 'קערה' ובערבית יש לה מספר הוראות: 'מצולת הים' 'עומק', או 'מדה גדולה'. כך, למשל, המילון "לסאן אלערב" הביא את המילה בהוראה של 'עומק' או 'מידה גדולה'.³³⁴ על אף הקבלה זו לערבית, אין הוראה מפורשת ומדויקת בערבית של מידת נוזלים ספציפית וההוראה היא כללית. ומאחר וההוראה אינה מפורשת, ואין השימוש הזה שכיח בערבית, ואין ציטוט וסימוכין להוראה של מידה לנוזלים במילונים הערביים, דבר זה מראה שההוראה כאן היא בהשראת העברית (היבראיזם).

302. مدرّاش (בית מדרש)

מילה זו קיימת בערבית נוצרית כתובה. אבונא, בספרו על הספרות הארמית, שבו תיאור ללהגים הארמיים, הביא את המילה הזאת באומרו: ³³⁵ "وكتب التلمود الفلسطيني وأقدم المدارس بهذه اللهجة الجليليّة نفسها" (= וכתב את התלמוד הא"י ומדרשים קדומים בדיאלקט הגלילי). גם בספרו של מארי בן סולימאן "דברי ימי הפטריארכים במזרח" הביא את המילה בצורת רבים: "وهذا الأب الأول من جعل الصلاة جدين وان تقرأ المزامير ظاهراً ومنع النساء من قول المدارس والأختلاط بالرجال" (= זהו הכומר הראשון אשר הנהיג את התפילה במקהלה. ושיקראו את מזמורי תהלים בקהל, ומנע את הנשים לקרוא במדרשים ושלא יבואו בין הגברים). כידוע, בארמית המילה קיימת. לוי הביא 'מִדְרָשָׁא' במשמעות 'בית-מדרש'.³³⁶ אף בסורית היא קיימת. פיין-סמית הביא את הצורה 'מִדְרָשְׁתָּא'.³³⁷ יש לציין, שצורה זו אינה קיימת בערבית הספרותית. הצורה שמביאים אותה המילונים הערביים היא מִדְרָס. במילון "לסאן אלערב" הובא הצירוף مِدرّاس اليهود. ונתן פירוש אחריו: مِدرّاس: البيت الذي يُدرّس فيه (= הבית שלומדים בו). בעל המילון ציטט חדית' מיוחס ליהודי: "ومنه الحديث الآخر: حتى أتى المِدرّاس، وهو البيت الذي يدرسون فيه" (= וממנו חדית' נוסף: עד שבא לבית-המדרש, שהוא המקום שלומדים בו). בעל המילון העיר שהצורה היא במשקל

³³⁴ בד"ב, עמ' 528; קוהלר-באומגרטנר, II, עמ' 494; לסאן אלערב, ערך לַג.

³³⁵ אבונא 1996, עמ' 20.

³³⁶ לוי, III, עמ' 35.

³³⁷ פיין-סמית, מילון, עמ' 254.

mif'āl וזהו משקל נדיר לציון המקום.³³⁸ שתי העדויות שהצירוף נזכר בהקשר של מקום לימוד ליהודים, וחוסר שכיחות המשקל לציון המקום, מראות שהצורה היא מושאלת בערבית הספרותית מן העברית תוך שימוש בשורש ערבי קיים. נוסף על זה בערבית הנוצרית הועתקה הצורה מן הארמית בעינה ללא המעטק בין סי'ן לשי'ן. יש להעיר שספרי הדקדוק הערבי הביאו את משקל המקום בערבית בצורת *maf'al* או *maf'il*.³³⁹ כאן המילה במשקל *mif'āl* לפי הצורה העברית.

303. مَرْتَرِيم (הקדושה מרים)

מילה זו נוצרה מהלחם של שתי תיבות: 'מרת' ו'מרים'. היא משמשת בערבית נוצרית כתובה. גראף נתן אותה בספרו על הערבית הנוצרית *بصلاة مريم* (=תפילת מרים).³⁴⁰ בארמית היא קיימת. לוי הביא את הצורה 'מרתא' במשמעות 'גברת'.³⁴¹ יש לציין, שבערבית הספרותית המילה אינה קיימת. לעומת זאת בערבית המאוחרת היא קיימת. אלבוטאני הביא את הצורה כמילה סורית. הוא ציין *سرت* היא צורת נקבה של 'מאר' בסורית במשמעות 'גברת' 'קדושה'.³⁴² כאמור, המילה מיוחדת לערבית הנוצרית הכתובה.

304. مَرَعِيْث (קהילה)

מילה זו משמשת בערבית נוצרית כתובה בהוראה של 'קהילה'. היא גזורה מן השורש ר,ע,י. והיא מורכבת מן הבסיס מרעה וצורן סופית לשם עצם נקבה – יתא.³⁴³ בן-מתי, בספרו "דברי ימי הפטריארכים במזרח", כותב:³⁴⁴ "فحصل في مراعيث أسقفان وفي كل بيعة قسيسان وجرى هذا إلى أن مات نرسي" (=והיה לכל קהילה שני בישופים, ובכל כנסייה שני כמרים, וכך היה עד מותו של נרסאי). המילה 'מרעיתא' קיימת בסורית במשמעות 'קהילה'. אף

338 לסאן אלערב, ערך *درس*, כרך 4, עמ' 330.

339 סיבוייה 1966, IV, עמ' 87-93; *مَضْرَب*, *مَجْلِس*, *مَنْزِل*, *مَشْرَب*, *مَلْبَس*.

340 גראף 1905, עמ' 114.

341 לוי, III, עמ' 264.

342 אלבוטאני, מילון, עמ' 844.

343 על צורות שמניות עם תחילית מ' בסורית ראה נילדקה 1904, עמ' 75, סעיף 126; על שמות עצם ממין

נקבה בסיומת -יתא, עמ' 51, סעיף 75.

344 בן-מתי 1896, עמ' 38.

היא קיימת בצורת 'רעותא' באותה הוראה.³⁴⁵ בעברית קיים הצירוף 'צאן מרעיתו' (תהלים צה 7) כתיאור מליצי לעם ישראל ביחס לאלוהים. ובעברית החדשה כינוי 'לעדה או קהל אנשים הסרים למשמעות מוחלטת של מישהו'. בערבית שכיחה הצורה رعية במשמעות של 'קהילה'. אך בצורה הפותחת במ"ם אינה שגורה. הצורה שאולה מן הסורית היא נתפסה בערבית כצורת 'מפעיל' مرعيث ואף יצרו ממנה צורת רבוי שבור 'מפאעיל'- مراعيث.

305. مُسْطَار (משמות היין)

מילה זו קיימת בערבית הספרותית. המילון "לסאן אלערב" הביא אותה ככינוי 'ליין יבש' וכתב رومية (=יוונית). וגם צוין שבפי תושבי סוריה זהו 'כינוי ליין שנשחט מענבי בוסר'.³⁴⁶ בסורית המילה קיימת במשמעות 'יין יבש'. בר-בהלול הביא את המילה 'מוסטרא' במשמעות זו.³⁴⁷ אלגיואליקי הביא את המילה مِسطار 'כתכונה ליין, והוסיף שהיא מילה משוערבת מן היוונית. אף פרנקל ייחס את המילה לארמית.³⁴⁸ הוא הסתמך על אלגיואליקי והוסיף שביוונית קיימת הצורה μουσταριον. עבד-אלרחים, המהדיר של חיבור אלגיואליקי, ציין בהערה שהמילה מקורה מן הלטינית ופרנקל ייחס אותה ליוונית.³⁴⁹ דוזי הביא את המילה مِسطار 'והעיר שאבן ג'נאח הביא אותה בצורת مِسطار 'כתרגום למילה 'יתרוש' וכן כתרגום למילה 'עסיס'.³⁵⁰ אליסועי הביא אותה כמילה יוונית שאולה בערבית.³⁵¹ המקורות תמימי דעים לגבי מקורה היווני של המילה, ואשר, ככל הנראה, חדרה לערבית דרך הסורית.

³⁴⁵ בר-עלי, I, עמ' 260; II, עמ' 396. הוא כותב את המקבילה הערבית: رعية; פיין-סמית, מילון, עמ' 303.
³⁴⁶ לסאן אלערב, ערך سطر, כרך 6, עמודה I, שורה 4, עמ' 258, שם הוא מסתמך על אלאזהרי אשר העיר שהמילה היא שגורה בפי תושבי סוריה והוסיף שהיא יוונית והמשקל שלה אינו תואם את משקלי הערבים; ובערך مِسطار המילה קיימת, כרך 13, עמ' 124, עמודה I, שורה 26.
³⁴⁷ בר-בהלול, II, עמ' 1037.
³⁴⁸ פרנקל 1886, עמ' 163.
³⁴⁹ אלגיואליקי 1990, עמ' 591 וראה את ההערה של עבדאלרחים.
³⁵⁰ דוזי, I, עמ' 652; אבן ג'נאח, מילון, עמ' 299; 538 הערה 72.
³⁵¹ אליסועי 1959, עמ' 269.

306. مشفلة (סל)

המילה 'مشفلة', נזכרה בערבית הנוצרית הכתובה. בתוך הדיאטסטרון עמ' 151. ובטקסט של מעשי השליחים, שההדירה גיבסון ב-אגרת אל הקורנתים 2, יא 33: "كان يريد يصيدني ومن الكوة مشفلة دليت من الحيط وهربت من يديه". (=היה בכוונתו לתפוס אותי ומן השבכה הורד סל וברחתי מפניו). היא ציינה שהמילה היא סורית.³⁵² במהדורת רומא תרגמו במילה אחרת "زنبيل", ובפשיטתא תרגמו – 'סריגתא'. כידוע, בארמית ובסורית המילה קיימת. במילון הערוך הביאו 'משפל' וצוין שבלשון ישמעאל נקראת 'אלמשפל'.³⁵³ גם לוי הביא 'משפלת' במשמעות 'סל' וצוין שדומה לה בערבית 'مشفلة', בהסתמכו על פרייטאג. בסורית בר-עלי הביא את הצורה 'סבלא' במשמעות 'סולס'.³⁵⁴ אף גראף הביא את המילה בין רשימת המלים בהסתמכו על מעשי השליחים אל הקורנתים 2 יא 33: شفل / مشفلة והשווה למילה הסורית 'סבלי' (tragen).³⁵⁵ אבן שושן הביא את המילה מלשון חז"ל: 'משפלת' במשמעות 'סל להוצאת זבל וכיוצא בו'.

במילונים הערביים "לסאן אלערב", אלבוטסאני ודווי הצורה אינה קיימת. היא נזכרת אצל אלפירוזאבאדי במילונו "אלמוחיט" בהוראה של 'זפק' ופרייטאג הסתמך עליו. ובעקבותיו יתר המילונים. אם כן, המילה היא סורית אשר משמשת בענ"כ.

307. مصفلة (מצנפת)

המילה 'مصفلة' קיימת בתרגומי התנ"ך בערבית נוצרית כתרגום למילה העברית 'מצנפת'. כידוע, בארמית ובסורית המילה קיימת. לוי הביא את המילה 'מַצְנַפְתָּא' במשמעות 'מצנפת' 'טורבן'.³⁵⁶ המילה נזכרה בפשיטתא במספר היקרויות כתרגום למילה העברית 'מצנפת'. דרך משל בפשיטתא ב-שמות כח 4 'מצנפתא'. המילונים הסוריים, פיין-סמית וגם כוסטאז, הביאו את המילה בסורית במשמעות 'כיסוי לראש', 'טורבן'.³⁵⁷ בתרגומים

³⁵² גיבסון 1894, עמ' 94.

³⁵³ ערוך, 5, עמ' 281, בעל המילון העיר שהצורה היא עיוות לצורה הערבית 'אלמזבל'.

³⁵⁴ לוי, III, עמ' 289; בר-עלי, II, עמ' 141.

³⁵⁵ גראף 1905, עמ' 101.

³⁵⁶ לוי, III, עמ' 211.

³⁵⁷ פיין-סמית, מילון, עמ' 294; כוסטאז, מילון, עמ' 303.

הנוצריים המילה קיימת. כך, למשל, בכתב-יד סיני 3 ב-שמות כט 6: "ويضع مصنفه من كتان على راسه". כך אף נמצא במהדורת רומא. ואילו בכתב-יד סיני 2 תרגמו במילה 'עמא'.
להלן השוואת תרגום המילה 'מצנפת' בספרי התורה בתוך כתבי יד נוצריים, רס"ג והתרגום הערבי השומרוני:

מצנפת	הפשיטתא	כ"י סיני 2	כ"י סיני 3	מהדורת רומא	רס"ג	התרגום הערבי-שומרוני
שמות כח 4	מצנפתא	منطقة	مصنفة	منطقة	עמאמה	عمامة
שמות כח 37	מצנפתא	قلنسوة		تاج	אלעמאמה	عمامة
שמות כט 6	מצנפתא	עמא	مصنفة	المصنفة	אלעמאמה	عمامة
שמות לט 28	מצנפתא	قلنسوة	مصنفة	منطقة	אלעמאמה	عمامة
שמות לט 31	מצנפתא	قلنسوة	مصنفة	تاج	אלעמאמה	عمامة
שמות כח 39	מצנפתא	قلنسوة	المصنفة	برنسا	אלעמאמה	عمامة
ויקרא ח 9	מצנפתא	قلنسوة		قلنسوة	אלעמאמה	عمامة
ויקרא טז 4	מצנפתא	قلنسوة	مصنفة	قلنسوة	עמאמה	عمامة

מתוך טבלה זו אנו רואים שבכתב-יד סיני 3 תרגמו במילה 'مصنفة', ובמהדורת רומא תרגמו פעם אחת במילה זו. רס"ג תרגם במילה 'עמאמה' וכך התרגום הערבי שומרוני. בכתב-יד סיני 2 קיים גיוון בתרגום.

ראוי לציין, שבערבית הספרותית הצורה 'مصنفة' אינה קיימת. קיימת צורת 'صنفة', במשמעות 'צדדי הבגד' והצורה نصيف במשמעות 'כיסוי לראש'. דו"ז לא הביא את המילה הזאת במילונו על שמות הבגדים בערבית. לעומת זה, המילון בד"ב הביא 'מצנפת' והקביל לה בערבית 'صنفة' ובסורית 'מצנפתא'. מכל האמור לעיל, ניתן לומר שהמילה 'صنفة' שאולה בערבית מן הסורית או היא חידוש בשורש קיים בערבית בעקבות הסורית.

308. ملفان (מורה)

מילה המשמשת בערבית הנוצרית במשמעות 'מורה'. אלביירוני³⁵⁸ הזכיר את המילה בפרק המתאר את חגי הנוצרים הוא הזכיר "يوحنا الملفان" (= יוחנן הדרשן). כידוע המילה קיימת בארמית ובסורית. לוי הביא את המילה 'מלפנא' במשמעות זו. בסורית קיים הפועל 'ילף'

³⁵⁸ אלביירוני 1923, עמ' 309.

במשמעות 'למד'. בר-בהלול הביא אותו בהוראה זו. גם פיין-סמית וכוסטאז הזכירו זאת.³⁵⁹ הווא הביא את המילה سلفان' כמילה סורית המשמשת בלהג של ערביי סוריה.³⁶⁰ לסיכום, מילה זו אינה קיימת בערבית הספרותית והיא אופיינית לערבית הנוצרית הכתובה.

309. نافر/أنافورا (תפילת הקרבת הקורבן)

מונח זה מיוחד לערבית הנוצרית הכתובה. והוא משמש במשמעות 'תפילת הקרבת הקורבן'. כך היא נזכרת ע"י בר-הבראיוס בספרו 'היונה' ואף בספרות ליטורגית אחרת של טקסטים שיריים הקשורים בהקרבת הקורבן. צירוף זה שכיח בספרי הכניסייה המארונית.³⁶¹ אלבוסטאני הביא את המילה نافر' וציין: "عند بعض النصارى سرُّ القربان المقدس أو الصلوات التي تتلى عليه وغطاء أواني القداس" (=בקרבת חלק מן הנוצרים זוהי מצוות הקרבת הקורבן או התפילות הנאמרות עליו ועל תשמישי טקס התפילה). אף המילונים הווא ואלמנג'ד הביאו את המילה במשמעות זו. באלמנג'ד צוין שהיא מילה יוונית. גם אליסועי נתן את המילה וציין שהיא מן היוונית.³⁶² כידוע, בסורית המילה קיימת. פיין-סמית הביא את הצורה והישווה אותה ליוונית αναφορά. כמו כן כוסטאז הביא את המילה בסורית ורשם אותה בערבית-נאפור.

310. نَقْعًا (יהלם)

ה-'יהלם' מאבני המילואים שב-שמות לט 11 העתיקו אותה לערבית בצורתה הסורית בכתב-יד סיני 2: 'فيه كمثل الحجاره اربع صفوف من الحجاره اما الصف الاول ياقوت احمر وزرجا اصفر ويرقا! والصف الآخر صديدا وسفيلا ونَقْعًا الصف الثالث قنيكون قرقدنا وعين عجل الصف الرابع بارسيس! برولا وسفة يصب وتثبت بالذهب سوا'. כאן הצורה נَقْعًا משקפת את הצורות הסוריות המסתיימות ב-a. ואף הביצוע הרפה של התיי' בסורית. בפשיטתא תרגמו במילה 'נקעתא'. בר-עלי הביא 'נקעתא' בסורית במשמעות 'גון דבשא' (=צבע דבש) ורשם בערבית

³⁵⁹ לוי, III, עמ' 135; בר-בהלול, I, עמ' 178; פיין-סמית, מילון, עמ' 278; כוסטאז, מילון, עמ' 141.

³⁶⁰ הווא, מילון, עמ' 914.

³⁶¹ ג'מייל 1982, עמ' 30 המילה 'נאפור' מונח המציין את נוסח תפילת הקורבן.

³⁶² אלבוסטאני, מילון, עמ' 906; הווא, מילון, עמ' 787; אלמונג'ד, מילון, עמ' 824; אליסועי 1959, עמ' 270.

"لون العسل، وقال قوم فيروزج، آخر حجر اللزورد". (=צבע דבש, ואחרים אמרו טורקיז) ופיין-סמית רשם באנגלית *honey-coloured*.³⁶³ רס"ג תרגם במילה 'ברהמאן', בתרגום הערבי שומרוני תרגמו במילה *فيروزج*. מסתבר שהמתרגם של כתב-יד סיני 2 לא מצא אקוויולנט בעת תרגומו והוא העתיק את המילה הסורית.

311. نون (דג)

המילה *نون* נזכרה בכתב-יד סיני 2 ב-בראשית א 26: "وقال الله نخلق بشرا بصورتنا وتمثالنا واسلطكم على نون البحار وطيير السماء". המילה *نون* קיימת בארמית ובלהגיה ואף בסורית. לוי הביא 'נונא' במשמעות 'דג'. היא אף קיימת בסורית. בר-עלי הביא את המילה 'נונא' במשמעות 'דגים'.³⁶⁴ פרנקל הביא את המילה מבין המלים הארמיות שחדרו לערבית, הוא ציין שהיא קיימת בקוראן ונזכרה בספר אלאג'אני.³⁶⁵ אף אליאסועי העיר שהמילה *نون* היא ארמית שאולה בערבית במשמעות 'דג גדול'.³⁶⁶ בתרגום ספר איוב שההדיר *Baudisin* תורגם: *ننينان البحر*.³⁶⁷ אג'אטיוס, ברשימתו על המלים הסוריות במילונים הערביים, הביא את המילה *نون* וברבים *نينان* וציין שהיא שאולה מן הארמית. מכל האמור לעיל, המילה היא סורית אשר חדרה לערבית הספרותית.³⁶⁸

312. هوشعنا (הושענא)

המילה העברית 'הושענא' נקריית בערביות הנוצרית הכתובה בשני אופנים: כמילה עברית מתועתקת באותיות ערביות *هوشعنا*. והשנייה, כמילה עברית המשקפת את הביצוע היווני שלה כפי שהיא מועתקת ביוונית *αὐστὰ*. יש להעיר, שהמילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים ואף לא במילונים הערביים המאוחרים. לעומת זה, היא נזכרת ע"י אליסועי, אשר הביא אותה בספרו על המלים השאולות בערבית. הוא ציין שהמילה *أوشعنا* היא מילה עברית מורכבת משתי תיבות: 'הושיעה' 'נא'. והיא נאמרת

³⁶³ בר-עלי, II, עמ' 95; בר-בהלול, II, עמ' 1274; פיין-סמית, מילון, עמ' 351.

³⁶⁴ לוי, III, עמ' 360; סוקולוף 1990, עמ' 344; בר-עלי, II, עמ' 30, בר-בהלול, עמ' 1228.

³⁶⁵ פרנקל 1886, עמ' 121.

³⁶⁶ אליסועי 1959, עמ' 209.

³⁶⁷ באודיסין 1870, עמ' 50.

³⁶⁸ אג'אטיוס 1948, עמ' 169.

כקריאת שמחה או נצחון.³⁶⁹ בפשיטתא היא קיימת בצורת 'אושענא'. בתרגומים הערביים נוצריים נמצא את המילה במספר ואריאנטיות: 'הושענא', 'אושענא', 'אושנא'. היא נזכרה בברית החדשה. כך, למשל, במהדורת רומא ובמהדורת הפרוטסטנטים ב-מתי כא 9: *والجموع التي تقدمته والتي تبعته كانوا يصرخون قائلين اوصنا لابن داود مبارك ألاتي باسم الرب اوصنا في العلا*. ואילו במהדורת הישועים תרגמו במילה 'הושענא'. כאמור לעיל, מילה עברית זו מיוחדת לערבית הנוצרית הכתובה. כידוע, המילה מקורה בשתי תיבות עבריות 'הושיעה-נא' כפי שהופיע ב-תהלים קיח 25. אף בארמית היא הועתקה כצורה אחת 'הושענא', ובסורית 'אושענא' כפי שהעיר לוי. גם פיין-סמית הביא בתיזאורוס את הצורה 'אושענא' והעיר שהיא צורה עברית. אף נתן את הצורה ביוונית *ωοσσανα*.³⁷⁰ הצורות 'הושענא', 'אושענא', 'אושנא': הראשונה, משקפת חיקוי הצורה העברית. השנייה, משקפת חיקוי לצורה כפי שנקרתה בסורית. והשלישית 'אושנא' משקפת חיקוי לצורה היוונית. כאן הלשון הסורית והיוונית היוו לשון תיווך, שדרךן עברה המילה לערבית.

313. *يروح* (דודאים)

ה 'דודאים' נזכרים ב-בראשית ל 14: "וילך ראובן בימי קציר חטים וימצא דודאים בשדה ויבא אותם אל לאה...". בפשיטתא תרגמו את המילה 'דודאים' במילה 'יברוחא'. אף תרגום אונקלוס תרגם במילה 'יברוחא'. בכתב-יד סיני 2 היא קיימת: "فانطلق روبييل في ايام حصاد القمح فوجد ثمرة تسما *يبروحا* فجابها الى ليا". הכותב העתיק את הצורה הסורית בעינה, בצורת השם עם הסיומת -a. אף בגלוסר הסורי ערבי של בר-בהלול מצויה המילה בערבית *يروح* כתרגום למילה הסורית 'יברוח דחקלא'.³⁷¹ כמו כן, בלשון חז"ל המילה 'יברוחא' קיימת כפי שהזכיר לוי.³⁷² יש להעיר, שהמילה לא תועדה במילונים הערביים הקלאסיים. לעומתם, במילונים הערביים המאוחרים היא קיימת. אג'נאטיוס, ברשימתו על המלים

³⁶⁹ אלסועי 1959, עמ' 211.

³⁷⁰ לוי, I, עמ' 461; פיין-סמית, תיזאורוס, I, עמ' 1639; פיין-סמית, מילון, עמ' 8.

³⁷¹ שם, עמ' 835.

³⁷² לוי, II, עמ' 218.

הסוריות בערבית העיר, שהיא מילה שאולה מן הסורית.³⁷³ היא אף משמשת בערבית המדוברת. אלבוסתאני הזכיר אותה כמילה סורית המשמשת במשמעות זו. וגם הוא התייחס למילה כהלחם של שתי מילים סוריות: 'יהב רוחא' (=מפית הרוח).³⁷⁴ דווי הביא את המילה *يروح* והוסיף שאלקאלה, במילונו מתחילת המאה ה-16, הביא את המילה בצורת *يروح* ו *يروت*, כאן נשקף המעתק של *h*. בספרו מחקרים בערבית התייחס הופקינס למעתק הזה.³⁷⁵ אף הווא הביא אותה וציין שהיא מילה שאולה מן הסורית.³⁷⁶

314. يصب (ישפה)

ה-'ישפה' שזכרה בין אבני המילואים בתורה מתורגמת במהדורת רומא במילה *يصب*. אף נמצא אותה בצורת *أليصب*, כפי שנקרה ב-יוחנן כא 11: "حجر أليصب" וב-יוחנן כא 18: "حجر أليصب". ראוי להעיר, שבמילון "לסאן אלערב" המילה לא נזכרה. לעומתו, במילונים הערביים המאוחרים היא קיימת. אלבוסתאני הביא את המילה *أليشب* במשמעות 'אבן יקרה' והעיר שהיא מילה פרסית. אף דווי הביא את המילה *يصب* בהסתמכו על המילון של 'אלקאלה'. הווא במילונו ערבי אנגלי הביא את המילה *يشف*, *يصب* כמילה חדשה בערבית.³⁷⁷ כך גם שיר, בספרו על המלים הפרסיות שחדרו לערבית, הביא את המילה *أليشب* וציין שהיא מן הפרסית *يشب*. הוא הוסיף שהמילה נמצאת בערבית במספר וואריאנטות *يشف*, *يشم*, *يصب*, *يصف*. כידוע, המילה קיימת בהרבה לשונות בעברית 'ישפה', בסורית 'ישפא', ביוונית *ψασις* וברומית *jaspis* והיא קיימת בלשונות האירופיות החדשות. לדעת שיר, המילה ארמית במקורה.³⁷⁸ בארמית ציין לוי 'ישפה' ובסורית 'ישפא', 'ישפה'.³⁷⁹

³⁷³ אגינאטיוס II, 25, עמ' 176. הוא ציטט מילונים שיצאו בלבנון במאה ה-19 של אלשהאבי ושל אלשדיאק, וציין שהמילה שאולה בערבית מן הסורית.

³⁷⁴ אלבוסתאני, מילון, עמ' 34.

³⁷⁵ הופקינס 1984, עמ' 41, סעיף 42.

³⁷⁶ דווי, II, עמ' 848 הסתמך על מילונו של האב פיידרו די אלקאלה, אשר חיבר אותו בספרדית ובערבית ויצא לאור בגרנדה בשנת 1505; הווא, מילון, עמ' 900 כתב משמעות של "root of the mandrake".

³⁷⁷ אלבוסתאני, מילון, עמ' 992; דווי, II, עמ' 851; הווא, מילון, עמ' 903.

³⁷⁸ שיר 1990, עמ' 161-160.

³⁷⁹ לוי, II, עמ' 275; פין-סמית, תיאורוס, I, עמ' 1640; כוסטאז, מילון, עמ' 146.

315. יוביל (יובל)

המילה 'יוביל' היא מילה עברית שחדרה ללשונות העולם כפי שציין קוטשר.³⁸⁰ היא משמשת בערבית החדשה. אליסועי הביא אותה כמילה שאולה בערבית במשמעות 'קריאת שמחה', 'רננת שופר'.³⁸¹ המילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. בספרות ההיסטוריוגרפיה הערבית המילה נזכרת על-ידי אלביירוני (המאה ה-10) בתארו את מחזור השנה הוא כותב:³⁸² "ولليهود ادوار اخر منها دور يوبيل وهو خمسون سنة ودور الشابوع وهو سبع سنين" (=וליהודים תקופות נוספות מהן מחזור יובל והוא חמישים שנה, ומחזור שבוע והוא שבע שנים). היא נזכרת גם במילונים הערביים החדשים. דרך משל, אלמנג'ד, בנספת, נתן אותה במשמעות 'טקס דתי שנודע בקרב היהודים בימי קדם כל חמישים שנה'.³⁸³ בתרגום הערבי לנוסח התורה של השומרונים (המאה השתים-עשרה והמאה השלוש-עשרה), שההדיר שחאדה,³⁸⁴ המילה 'יוביל' קיימת. כך, למשל, ב-ויקרא כה 10: "وتقدسوا سنة الخمسين وتنادوا خلاصا في الأرض لكل سكانها يوبيل هو يكون لكم", וכך אף ב-ויקרא כה 11, 12, 15; וב-מדבר לו 4. בטקסטים קלאסיים של תרגומי התנ"ך בערבית נוצרית המילה אינה קיימת.³⁸⁵ כך, למשל, בכתבי יד בערבית נוצרית תרגמו: سنة الرجعة (=שנת החזרה), בעקבות תרגום הפשיטתא אשר תרגמו 'פוניא' במשמעות 'החזרה'/'חזרה'. לעומתם, במהדורות הנוצריות החדשות של הישועים ושל הפרוטסטנטים השתמשו במילה 'יוביל'. כאן ראוי להעיר שככל הנראה המילה מתחילה לשמש בערבית בעידן החדש, והיא מושאלת אל הערבית דרך לשונות אירופה. ודרכן היא מקבלת משמעות חדשה של 'שנת

³⁸⁰ קוטשר 1961, עמ' 29 – 30.

³⁸¹ אליסועי, עמ' 213.

³⁸² אלביירוני 1923, עמ' 176–177.

³⁸³ אלמנג'ד, מילון, עמ' 966, היובל נשף דתי בקרב היהודים הקדמונים אחת לחמישים שנה.

³⁸⁴ שחאדה ההדיר את כרך א' 1989, שכלל את הספרים בראשית ושמות. וכרך ב' 2002, שכלל את הספרים ויקרא, במדבר ודברים. התרגום הערבי שההדיר כלל שני נוסחים: האחד קדום מן המאה האחת-עשרה וראשית המאה השתים-עשרה, שהביא אותו שחאדה בעמוד ימין של הספר. והנוסח האחר הוא של אבו סעיד בן אבי אלחוסין מן המאה השלוש-עשרה, שהובא בעמוד שמאל של הספר.

³⁸⁵ בתרגומים נוצריים קלאסיים: כתב-יד סיני 2; 3 תרגמו: "سنة الرجعة" (=שנת החזרה). כך אף במהדורת רומא תורגם באותה מילה בעקבות הפשיטתא.

יובל', 'שנת חגיגה'.³⁸⁶ כמו כן, בתרגומי תנ"ך בעיראק מן המאה התשע-עשרה מתחילים להשתמש במילה העברית 'יובל', כפי שהעיר אבישור.³⁸⁷

³⁸⁶ על המילה 'יובל' ושימושיה בכנסייה הקאתולית ראה: לוג'ה אלערב 7, (1928), עמ' 151.
³⁸⁷ אבישור 2001, עמ' 72-73.

316. אָב (אב, שם החודש השמיני)

אָב הוא שם החודש השמיני במניין השנה האזרחית. בענ"מ ובענ"כ משמש שם זה במשמעות 'אוגוסט' שהוא החודש השמיני. בענ"מ מתארים אותו כחודש חם מאד ואומרים: *'ab ʾillahhāb* (=אב היוקד); ובהקשר הדתי של הנוצרים בחודש זה חל חג ההשתנות *bsete 'ab ʾid ʾittaḡaly be ʾul laṣṣēf wally* (=ששה באב, חג ההשתנות *(transfiguration)* אומר לקיץ חלוף). באורולוגיון נכתב: "6 אָב תְּגַלִּי רֵבְנָא וְאֵלְהָנָא وَمُخْلِصِنَا يَسُوعَ الْمَسِيحَ الْمُقَدَّسَ"¹. (=ששה באב השתנות אלוהנו ומושיענו ישוע המשיח המקודש). השם קיים בארמית ובסורית.² במילון "לסאן אלערב" הובא שם זה תחת ערך אוב. וצוין "أَب من أسماء الشهور عجمي معرَب" (=אב משמות החודשים, שם שאול משוערב). אלבשבישי ציטט את אבן-אלאעראבי אשר ציין: من شهور الروم سرياني الأصل (=מחודשי היוונים סורי במקור).³ אליסועי הביא את המילה כשאולה בערבית מן הארמית. קאופמן, בספרו על ההשפעות האכדיות בארמית, הביא את השם כמשקע אכדי בארמית. פריחה, בספרו על שמות החודשים והימים, התייחס לשם זה וציין שהוא קיים בסורית ומקורו מן הבלית. גם באקר הביא את המילה כמשקע אכדי עתיק בערבית של עיראק וציין שבבלית הצורה היא *abu*.⁴ מכל המתואר לעיל, מסתבר שהשם מקורו מן האכדית עובר לארמית וממנה אל הערבית המדוברת והספרותית.

317. أَوْتُون (אתון, כבשן האש)

המילה أَوْتُون קיימת בענ"כ ובענ"מ. בענ"מ המילה הייתה שמישה מלפני חמישים שנה, אך כיום היא נדירה. מזרחית לכפר-יאסיף היו מהמורות באדמה שמכנים אותן *ʾit-twāny*

¹ אורולוגיון, עמ' 607.

² לוי, I, עמ' 2.

³ אלבשבישי 1995, עמ' 3.

⁴ אליסועי 1959, עמ' 172; קאופמן 1974, עמ' 114; פריחה 1988, עמ' 50; באקר 2001, עמ' 1.

צורת רבים של *atūn*⁵. בכבשנים אלו שהם בורות באדמה היו שורפים את אבני הגיר

ומיצרים בהם גיר לבנייה. אף בזמר העממי ביום הכלולות שרים:⁵

والله المجيدي رنيته رنه/ غمر ما حماة بتحب الكنة

حطوا الصبايا غ سطوح الجنة/ واما العجايز جوا التونا

(=באלוהים מטבע הזהב 'אלמגידי' מצלצל היטב, לעולם החמות אינה אוהבת את הכלה);
(=הניחו את הצעירות על גגות הגנה, ואילו את הזקנות בתוך כבשני האש). פריחה, הביא את המילה בערבית הלבנונית, בספרו על התרבות החומרית הנעלמת בלבנון.⁶ כאמור, המילה קיימת בערבית הספרותית. במילון "לסאן אלערב" הובאה הצורה *أْتُون* במשמעות 'כבשן אש לבית המרחץ וגם לעשיית גיר', והעיר שם שהמונים מבטאים את המילה ללא מכפל. הוא הוסיף שהיא מילה מחודשת ואינה ערבית.⁷ פרייטאג, במילונו הערבי לטיני, ציין שהמילה היא שאולה בערבית. אף פרנקל נתן את המילה מבין המלים הארמיות השאולות בערבית.⁸ כידוע, המילה קיימת בארמית מקראית. היא נזכרה ב-דניאל ג 19 'אתון' וכתבי היד הערביים של תרגום המקרא תרגמו במילה *أْتُون*. כך, למשל, במהדורת רומא: "وامر ان يشغل ألتون سبعة اضعاف اكثر مما كان يوقد". אף ב-דניאל ג 20, בכ"י סיני: "فطرحوهم في جوف الأتون الموقد". במילון בד"ב צוין שכנראה מקור המילה הוא מן האכדית *atūnu*⁹. באקר, בספרו על המורשת הלשונית הקדומה בערבית העיראקית, התייחס למילה הזאת והעיר שהיא משמשת בערבית העיראקית כמשקע שומרי עתיק שנשאר בדיבור העיראקי.¹⁰ כאמור, המילה שאולה בערבית הספרותית ובערבית המדוברת מן הארמית.

⁵ עלוש 2001, עמ' 143.

⁶ פריחה 1957, עמ' 67.

⁷ לסאן אלערב, ערך *أتن*.

⁸ פרייטאג, 2-1, עמ' 11; פרנקל 1886, עמ' 26.

⁹ בד"ב, עמ' 1083.

¹⁰ באקר 2001, עמ' 5.

318. אָדַר (אדר)

שם החודש השישי בשנה האזרחית משמש בענ"כ ובענ"מ. בענ"מ אומרים: *adār*
ilhadār abu 'izzalāzil wel 'amtār (=אדר הרועם והמרעיש את האדמה ומביא הרבה
מטר). באורולוגיון, ספר התפילה היומית לנזירים נאמר: ¹¹ "25 אָדַר בְּשָׁרָה סִידְתָּא וְאֵלֵה
אֶלְפִּינֶה אֶלְפִּינֶה אֶלְפִּינֶה" (= 25 באדר בשורת אם האל הקדושה והבתולה).
אלבשבישי, בספרו המשלים לחיבור אלג'ואליקי, העיר שהשם שאול בערבית מן הסורית.
הוא ציין: "אָדַר אִסְמִי שְׁהֵר מִן שְׁהֵר אֶלְרֻם, סְרִינִי מַעְרַב" (=שם חודש מחודשי הנוצרים, סורי
משוערב). ¹² בערבית הספרותית השם נכתב עם דא"ל (הגה חוכך) ובערבית המדוברת
בחלק מן הלהגים השם נכתב עם דא"ל (הגה סותם). כידוע, שם זה קיים בארמית
ובלחגיה. סוקולוף הביא את השם בארמית א"י והעיר בהסתמכו על קאופמן שהוא שאול
בארמית מן האכדית. אף בסורית השם קיים. פיין-סמית נתן אותו כשם החודש השביעי
בשנה האזרחית. ¹³ פריחה ובאקר העירו שאפשר לגזור את הצורה מלשון *hadara*
במשמעות 'רָעַשׁ, רָעַס' והוסיפו שזה מאפיין את החודש הזה ברעמים ובגשמים. באקר
העיר ששם זה קיים כמשקע אכדי בערבית העיראקית. ¹⁴

319. אֶסְקַף (בישוף)

המילה אֶסְקַף מציינת משמעות של 'איש כְּמוֹכָה נוצרי בדרגה גבוהה'. מקור המילה מן
היוונית επισκοπος. במילון "לסאן אלערב" צוין: "الأسقف: رئيس النصارى في الدين"
(=המנהיג הדתי של הנוצרים), הוא הוסיף שהיא מילה זרה. ואף ציטט את אלג'והרי, אשר
העיר שזהו שם (سرياني) סורי ונתן פירוש אטימולוגי עממי לשם הזה: "قال: ويحتمل ان يكون
سمي به لخضوعه وانحنائه في عبادته" (=אמר סביר להיות שנקרא בשם זה, משום שהוא
מתכופף בשעת קיום התפילה). אף בעל מילון "לסאן אלערב" הלך בעקבותיו וציין: "اشتق
أسقف النصارى لأنه يتخاشع" (= נגזר השם 'אסקוף', בישוף הנוצרים, משום שהוא ירא

¹¹ אורולוגיון, עמ' 525.

¹² אלבשבישי 1995, עמ' 3.

¹³ סוקולוף 1990, עמ' 36; פיין-סמית, מילון, עמ' 4.

¹⁴ פריחה 1988, עמ' 40; באקר 2001, עמ' 2-1.

אלוהים). הוא הוסיף שהמילה *أسقف* נגזרה מן המילה *السقف* במשמעות 'ארוך וכפוף', משום שהוא קד קידה בתפילתו, מתכופף).¹⁵ אלבוטתאני הביא את המילה כיוונית, ואשר חדרה לערבית. ואילו אלעוניסי העיר שהיא מילה סורית.¹⁶ כאמור, המילה היא יוונית במקורה. חדרה לסורית והיא מתועדת במילונים הסוריים, ומן הסורית היא עוברת לערבית.

320. *أسقف* (מפתן הדלת, סף הדלת)

שם זה בצורת נקבה קיים בענ"מ בצורת *إسكفة* *ma to 'odeš 'a 'iskefet 'ilbāb* (=אל תשב על מפתן הדלת). ובענ"כ בצורת *أسقف* במשמעות 'סף הדלת, מפתן הדלת'. כך, למשל, במהדורת רומא 1671 בשמואל א ה 4: "وكان رأس داغون وكفاه مقطوعين مطروحين على اسكفة الباب". וכן בכ"י וטיקן 449 ובכ"י סיני 3 ב-שמות יב 22: "خذوا حزمة من الزوف... فترشون على سكفات بيوتكم". אף בערבית היהודית בתרגום מרדין לנביאים ראשונים צוינה המילה "אלאסכפה".¹⁷ פרנקל הביא את המילה מבין המלים הארמיות שחדרו לערבית, ואף העיר שהצורה *أسكوفة* היא בהשפעת הסורית.¹⁸ גם אג'נאטיוס נתן אותה כמילה סורית שאולה בערבית הספרותית במשמעות זו.¹⁹ כידוע, המילה מתועדת במילונים הערביים הקלאסיים. המילון "לסאן אלערב" הביא אותה במשמעות זו. יש לציין, שהמילה קיימת בארמית ובלהגייה. לוי נתן אותה בלשון חז"ל 'אסקופה', אף סוקולוף הביא אותה בארמית א"י 'אסכופה'.²⁰ היא גם משמשת בסורית. בר-בהלול הביא 'אסכופתא' במשמעות 'מפתן הדלת'.²¹ קאופמן, בספרו השפעות אכדיות בארמית, ציין אותה כמילה אכדית *askuppatu*

¹⁵ לסאן אלערב, ערך *سقف*.

¹⁶ אלבוטתאני, מילון, עמ' 416; אליסועי 1959, עמ' 252; אלעוניסי 1965, עמ' 3.

¹⁷ אבישור 1995, עמ' 131.

¹⁸ פרנקל 1886, עמ' 19.

¹⁹ אג'נאטיוס 1948, עמ' 176–177.

²⁰ לוי, I, עמ' 131; סוקולוף 1990, עמ' 52 הוא העיר שהמילה שאולה בארמית מן האכדית.

²¹ בר-בהלול, I, עמ' 232 אסכופתא (ברבים) ציין: العتب, المعاقم ספים, ביחיד אסכפתא דתרעא = معقمة الباب.

שאולה בארמית. אף באקר, בספרו על המורשת הלשונית העתיקה בערבית העיראקית, הביא אותה כמשקע אכדי בערבית של עיראק ובערבית הספרותית.²²

321. إشبين (רע החתן, סנדק)

מילה משמשת בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. בכתב-יד בודיליאנה 270 לנביאים ראשונים תרגמו את 'מרעהו' שב-שופטים יד 6: "شيبينه". המילונים הערביים תמימי דעים לגבי היות המילה שאולה בערבית מן הסורית. כך, למשל, אלבוטאני הביא את המילה במשמעות 'רע החתן, סנדק' וציין שהיא מן הסורית. אף דוזי נתן אותה וציין שהיא שאולה מן הסורית. חביקה הביא אותה כמילה סורית שאולה בערבית. אלעוניסי ופריחה הזכירו אותה כמילה סורית שאולה בערבית.²³ בערבית המילה מתחילה עם אל"ף פרוסטטית, ככל הנראה, כדי למנוע התחלה בצרור עיצורים. בארמית ובסורית המילה קיימת. לוי הביא את הצורה 'שושבינא' במשמעות 'חבר העומד מצד החתן או הכלה ביום הכלולות'. גם סוקולוף הביא את המילה והעיר שהיא שאולה בארמית מן האכדית. אף הגלוסרים הסוריים הביאו את המילה 'שושבינא'. בר-עלי הביא את המילה וכתב בערבית شوشبين / شيبين 'שתי צורות אלו הן העתקה של הצורות שבסורית, גם בר-בהלול רשם شوشبين'.²⁴ מלול כתב מאמר על 'השושבין' כמוסד חברתי עתיק יומין. הוא התייחס למקורותיו ולהשתקפותו בטקס הנישואין במרוקו. כמו כן, הוא נתן הסבר אטימולוגי למקור המילה. הוא הסתמך על קאופמן והעיר שהיא מילה שאולה מן הארמית ומקורה באכדית ובשומרית *susapinnu*.²⁵ יש לציין, שבערבית המדוברת גוזרים משם זה את הצורה הפועלית שיין בהוראה של 'שימש רע לחתן'.

322. أقتوم (ישות)

המילה أقتوم משמשת בערבית הנוצרית במשמעות 'ישות'. בספרו של חביב בן ח'ידמה הידוע באבי ראיטה, שההדיר גראף, נאמר: "فجوهر اللاهوت ثلاثة أقانيم وثلاثة أقانيم جوهر

²² קאופמן 1974, עמ' 37; באקר 2001, עמ' 12.

²³ אלבוטאני, מילון, עמ' 450; דוזי, I, עמ' 724; חביקה 1939, עמ' 293; פריחה 1973, עמ' 90; אלעוניסי 1965, עמ' 40; אלברגיותי 2001, עמ' 657.

²⁴ לוי, IV, עמ' 526-527; סוקולוף 2002, עמ' 542; בר-עלי, II, עמ' 425; בר-בהלול, II, עמ' 1959.

²⁵ מלול 2003, עמ' 302.

אלהות".²⁶ היא קשורה במיוחד במהות התפיסה הנוצרית לטבעו של ישוע. במילון "לסאן אלערב" צוין *الألقانيم* במשמעות "יסודות" ולדעת אלג'יהרי היא מילה יוונית (*أحسبها رومية*).²⁷ אלבוסתאני, במילון "מוחיט אלמוחיט", הביא את המילה *أقنوم* כיוונית במשמעות "ישות, צורה".²⁸ בסורית המילה קיימת. בר-עלי הביא את המילה "קנומא" במשמעות 'צורה'. אף פיין-סמית הביא זאת וציין באנגלית: *hypostasis*.²⁹

323. *אכליל* (כליל, כינוי לטקס הנישואין הנוצרי)

המילה *אכליל* משמשת בערבית נוצרית כתובה ובערבית נוצרית מדוברת. בע"מ בתום טקס הנישואים המשורר העממי שר: *klīl mbārka lal 'ursān* (=נישואין מבורכים למחותנים). עבד-אלרחים, בספרו על הערבית הדבורה בסוריה, הביא את המילה הזאת והעיר שלמילה *אכליל* שתי הוראות הראשונה 'כתר' והשנייה 'טקס הנישואין אצל הנוצרים'.³⁰ בערבית הקלאסית צוין במילון "לסאן אלערב" *الأكليل* בהוראת 'כתר, כליל'. אף בארמית המילה 'כלילא' קיימת בהוראה של 'כתר'. כך אף המילונים הערביים המאוחרים נתנו את ההוראה הזאת. ברם בסורית פיין-סמית³¹ נתן הוראה של 'כתר' והוראה נוספת 'נישואין, טקס נישואין' *wedding, nuptial rite*. וככל הנראה הוראה זו עברה מן הסורית לערבית הנוצרית המדוברת. ההוראה הקיימת בערבית הנוצרית המדוברת 'טקס הנישואין שנערך בכנסייה' לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. זהו חידוש הוראה של המילה 'כליל'. שהרי בטקס הנישואין הכומר מניח 'כליל' (=כתר) על ראש המחותנים ואומר:

يكلل عبد الله (فلان) على أمة الله (فلانة) على اسم الآب والأبن والروح القدس (=יחותן עבד האל (פלוני) את שפחת האל (אלמונית) בשם האב, הבן ורוח הקודש).

אלבוסתאני והמילון אלמונגד הביאו את ההוראה הזאת. אם כן, מילה זו היא מיוחדת לקהילה הנוצרית, המשתמשת במילה זו ככינוי לטקס הנישואין. אף גוזרים ממנה צורה

²⁶ גראף, עמ' 13.

²⁷ לסאן אלערב, ערך *قنم*.

²⁸ אלבוסתאני, מילון, עמ' 760.

²⁹ בר-עלי, II, עמ' 354; פיין-סמית, מילון, עמ' 509.

³⁰ עבד-אלרחים 2003, IV, עמ' 1334.

³¹ פיין-סמית, מילון, עמ' 216.

פועלית **קלל**, **תקלל** בהוראה של התחתן לפי טקס הנישואין הנוצרי. *ilxūry kallal l'ursān* (=הכומר חיתן את החתנים). ובספר התפילה הנוצרית בפרק הנישואין: "خدمة سر الزواج المقدس" נאמר: "بالمجد والكرامة كللها" (=בתהילה ובכבוד חתן אותם).

324. אִיָּאר (אייר)

שם החודש החמישי במניין השנה האזרחית. השם משמש בענ"כ ובענ"מ. במדוברת אומרים *b- 'ašara 'yyār xoxa wsabale wzex xyār* (בעשרה באייר תחילת היבול אפשר למצוא שזיפים, שבולים ומלפפונים). *'ašara 'yyār ṭalle ' ba'arak 'addār*

(=בעשרה באייר הוצא את בקרד לחצר) - מזג האוויר הופך להיות אביבי.

בספר התפילה הנוצרי, האורולוגיון נאמר: ³² "1 אִיָּאר תִּזְכָּר הַקִּדִּישׁ הַנְּבִי אִרְמִיָּא" (=באחד באייר יום זכרון לנביא ירמיהו). כידוע, שם חודש זה קיים בארמית ובסורית. לוי הביא אותו והשווה לסורית ולערבית.³³ אלבשבישי ציטט את אלצאג'אני, אשר ציין שבאזור סוריה אומרים לו אייר הפרחים. והוא חודש סורי.³⁴ גם אלבירוני העיר על שערובו של השם באומרו: ³⁵ "وزادوا في أيار ألفا حتى صار أيار إذ كان تخفيف الياء منه مع عدم الألف يَقْضَى في لغة العرب وَيَسْمَحُ" (=והוסיפו לצורה 'איר' אל"ף והפכה ל-אייאר, כיוון שהקלת מבטא היו"ד בלי האל"ף יביע משמעות של תועבה וכיעור). פריחה, בספרו על שמות החודשים וימות השבוע, העיר שזהו שם ארמי.³⁶ אף קאופמן הביא את שם החודש *'yyaru* כמשקע אכדי בארמית. אף באקר העיר שבטעות מייחסים את השם הזה לארמית-סורית. זהו חודש אכדי עתיק שעבר לארמית ולעברית ואף לערבית.³⁷ כידוע, שם זה משמש בערבית המדוברת ובערבית הספרותית. הוא עובר לערבית דרך הארמית, כיתר שמות החודשים שמקורם באכדית וחודרים לארמית וממנה לערבית.

³² אורולוגיון, עמ' 538.

³³ שם, עמ' 71.

³⁴ אלבשבישי 1995, עמ' 42.

³⁵ אלבירוני 1923, עמ' 60.

³⁶ פריחה 1988, עמ' 43-45.

³⁷ קאופמן 1974, עמ' 115; באקר 2001, עמ' 22.

325. أيلول (אלול)

שם החודש התשיעי במניין השנה האזרחית. קיים בענ"מ בצורת *ilul* ובענ"כ *aylul*.

בענ"מ אומרים עליו *ilul dabbāg izzatūn* (=בחודש אלול משחירים הזיתים).

באורולוגיון נכתב: ³⁸ "14 أيلول عيد رفع الصليب" (=14 באלול חג העלאת הצלב). במילון

"לסאן אלערב" הובא שם זה תחת הערך איל וצוין: أيلول شهر من شهور الروم (=אלול חודש

מחודשי הנוצרים). השם קיים בארמית, בסורית ובלשון חז"ל. לוי הביא את המילה

בארמית 'אֵלּוּל' ובסורית 'אילולא'. ³⁹ קאופמן הביא את השם הזה כשם של חודש אכדי

שחדר לארמית. והוא עובר אף לעברית ולערבית. גם פריחה ובאקר העירו שהוא שם אכדי

במקורו ועבר לערבית הספרותית והמדוברת. ⁴⁰

326. بوطه (כלי לנוזלים)

שם זה משמש בענ"מ במשמעות 'כלי לנוזלים'. במהדורת רומא בדה"י ב ב 10: "ومن الخمر

عشرين ألف باطية ومن الدهن عشرين ألف باطية".

במילונים הערביים הקלאסיים היא מתועדת ככלי שמשמש בו הצורף בעת צריפת הזהב.

כך צוין במילון "לסאן אלערב": הוא כלי שבו צורף הצורף את הזהב. אלבוטאני ציין

שהמילה שאולה מן הפרסית پوتة והיא מילה משוערבת. ⁴¹ אף אליסועי ⁴² נתן אותה כמילה

פרסית משוערבת בערבית- بودقة / پوتة באותה משמעות של 'כלי המשמש את הצורף'.

כידוע, בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא 'בוטיתא/ בטיטא' במשמעות 'גביע'. ⁴³ אף

בסורית היא קיימת. בר-בהלול הביא 'בוטא' וכתב: "البوط وهي البوتقة". וכוסטאז הביא

'בטיטא' במשמעות 'בקבוק למים'. ⁴⁴ בלהג הערבי העיראקי הביא אלמוצלי את המילה

بودقة במשמעות 'כלי מחרס אשר צורף בתוכו הצורף מתכות', ובפרסית הצורה היא پوتة.

³⁸ אורולוגיון, עמ' 363.

³⁹ לוי, I, עמ' 82.

⁴⁰ פריחה 1988, עמ' 51-52; באקר 2001, עמ' 2.

⁴¹ אלבוטאני, מילון, עמ' 61.

⁴² אליסועי 1959, עמ' 220.

⁴³ לוי, I, עמ' 198.

⁴⁴ בר-בהלול, I, עמ' 366 ובהערה 16 ציין בערבית وهي البوتقة; כוסטאז, מילון, עמ' 28.

אף בערבית היהודית העיראקית העיר אבישור שהיא משמשת.⁴⁵ בענ"מ שמעתי מפי האינפורמנטית ברבארה חריז (כפר-יאסיף)- يوطة הוא כלי המשמש למים או לנוזלים עשוי מחרס, שהיה משמש למים בזמן הקציר. אלברגיות⁴⁶ הביא את המילה כספרותית שאולה מן הפרסית ומשמשת בלהג הערבי הפלסטיני.⁴⁶ משמעות זו הקיימת בענ"מ תואמת את ההוראה המצוינת במילון הסורי של כוסטאז, אשר ציין 'בטיתא' במשמעות 'בקבוק למים'. במילה זו חל שינוי פונולוגי שלפיו המילה סוגלה להגייה הערבית ע"י מעתקי הגאים כמו ת < ד.

327. بيدر (גורן הדיש)

מילה זו משמשת בענ"מ ובערבית הספרותית במשמעות 'גורן הדיש'. בזמר הפולקלוריסטי שרים:⁴⁷

أنام الليل وأفكر وأعتار/ جمل معقول غ البيدر يعنا

(= בשעת שינה בלילה אהרהר ואתאונן/ בדומה לגמל קשור בגורן ונאנח).

בכתב-יד סיני 3, ב-דברים כה 4: "لا تسد فم الثور بالشبكة في البيدر". היא מתועדת במילונים הערביים הקלאסיים. במילון "תאג' אלערוס" צוין שהיא מילה המשמשת בערבית של סוריה. פרנקל, בספרו מלים ארמיות בערבית, העיר שהיא ארמית מורכבת מן התיבות 'בי' ו 'דרי'.⁴⁸ כמו כן, בערבית המדוברת היא משמשת בלהגים של סוריה לבנון ועיראק: פריחה הביא אותה במשמעות 'מקום הדיש'. ואלמוצלי הביא 'בית אדרא' כמשקע ארמי בערבית של אלמוצל. גם אלעוניסי ציין שהמילה ארמית והיא משמשת בערבית.⁴⁹ לעומתם, שיר ייחס את המילה לפרסית, והוסיף אולי גם מן הסורית.⁵⁰ בלהג הערבי הפלסטיני מילה זו קיימת. אלברגיות⁴⁶ הביא את המילה اجرونة כמילה ספרותית במשמעות 'גורן'. בלהג הבדווי בדרום הארץ משתמשים במילה جرن במשמעות 'מקום הדיש'. המילה קיימת בלשון חז"ל בצורת הלחם 'בי-דרי' במשמעות 'גורן'. כידוע, המילה

⁴⁵ אלמוצלי 1935, עמ' 23; אבישור 2001, עמ' 242.

⁴⁶ אלברגיות⁴⁶ 2001, עמ' 203.

⁴⁷ חירי 1999, עמ' 260.

⁴⁸ פרנקל 1886, עמ' 136.

⁴⁹ אלמוצלי 1935, עמ' 24; אלעניסי 1965, עמ' 15; פריחה 1973, עמ' 18.

⁵⁰ שיר 1990, עמ' 32.

היא ארמית מורכבת משתי תיבות 'בית+אדרא' וע"י הלחם היא הפכה ל-בי-דרי< בידרא ובערבית היא הועתקה לצורת *بيدر*.⁵¹ אף בערבית המדוברת גוזרים ממנה צורה פועלית בהוראה של 'להיות ולעבוד במקום הדיש'. כך תיעדו אותה שמידט וקאלה בספרם ספורים עממים מפלסטינה:⁵² *wallāhi baḵena mbêdrîn 'bayādir 'issakāyif* (בשם האל, היינו עוסקים בדיש בגורן אססקאייף).

328. تشرين أول / تشرين ثاني (אוקטובר, נובמבר)

שמות החודשים העשירי והאחד-עשר במניין השנה האזרחית. שמות אלה משמשים בענ"מ ובענ"כ. *bard te šrîn 'ahad min 'issikîn* (=הקור בחודש נובמבר חד מלהב הסכין). באורולוגיון נכתב:⁵³ "4 تشرين أول عيد النبي يوان" (=4 באוקטובר חג הנביא יונה); "1 تشرين ثاني عيد النبي يونيل" (=באחד בנובמבר חג הנביא יואל). במילון "לסאן אלערב" הובא השם תחת הערך *تشر* וצוין: "تشرين إسم شهر من شهور الخريف الرومية، قال ابو منصور: وهما تشرينان تشرين الأول وهما قبل الكانونين" (=תשרי שם חודש מחודשי עונת הסתיו לפי הרומית, אמר אבו מנצור והם שניים: תשרי הראשון ותשרי השני). לוי העיר שהשם תשרי מן הגזרון 'שרי / שרא' במשמעות 'להתחיל'. הצורה בסורית ובערבית מסתיימת ב-ין. קאופמן סובר שהסיומת -ין שבסורית, ככל הנראה, מקורה מן הערבית בזה שזוהי סיומת לרבים מאחר ואלה הם שני חודשים.⁵⁴ סוקולוף הביא את השם בארמית א"י והעיר שמקור השם בארמית הוא מן האכדית *ti šrītu*. אף באוגריתית השם קיים 'תשרת'. בסורית שני החודשים קיימים בצורות 'תשרין קדם' ו-'תשרין חרא'.⁵⁵ ככל הנראה, בערבית העתיקה את הצורה מן הסורית *تشرين*. גם במהדורת רומא תרגמו חלק מן השם כתרנוס בבואה *تشرين الآخر*. ראוי לציין, שבערבית המדוברת גוזרים פועל מן השם

⁵¹ קרוא I, 1970, עמ' 92 בי דרי= גורן, תענית ג' כ"ח ע"א: רוח שאינה מצויה חזיא לבי דר"י.

⁵² שמידט & קאלה 1918, עמ' 10.

⁵³ אורולוגיון, עמ' 377.

⁵⁴ קאופמן 1974, עמ' 115. קאופמן כתב בהערה 421: שהצורה 'תשרי' היא צורה בלתי מיודעת בארמית. ה- t הסופית נתפסת באכדית כסיומת נקבה, השורש הוא *šry*. יכול להיות שהבבלים אימצו את שם החודש הארמי הזה מאחר והשורש ידוע בארמית. הסיומת המוזרה של הנו"ן בסורית ככל הנראה היא מן הערבית, ואולי מאחר ואלה הם שני חודשים נתפסו כרבים?

⁵⁵ לוי, IV, עמ' 677; פיין-סמית, מילון, עמ' 623; סוקולוף 1990, עמ' 594.

ואומרים תִּשְׁרַנְתַּת הַדְּנִיָּא (=עונת הסתיו החלה). אלבירוני, בספרו ההיסטוריוגרפי, התייחס לשערוב שמות חודשים אלו באומרו: ⁵⁶ "عربوا قديم وهو الأول وحراي وهو الآخر" (=תרגמו את המילה 'קדים' במילה ראשון ואת 'חראי' במילה האחר, השני).

אלבירוני, בספרו ההיסטוריוגרפי, נתן תיאור למסורת היהודית והנוצרית בעניין חודשי השנה, החגים והמועדים. הוא ציין שהתושבים הנוצרים בסוריה אמצו לעצמם את חודשי השנה הרומאיים ובזה הם ערבבו מבחינת הסדר של החודשים בין החודשים הרומאים והחודשים הארמיים/סוריים. מחברי המילונים הערביים ייחסו חלק מן החודשים הארמיים/סוריים ליוונית כמו, למשל, המילון "לסאן אלערב", ככל הנראה, מתוך חוסר ידיעה. או מתוך התייחסות לתושבי סוריה שמלפני האסלאם כמי שאמצו את התרבות ואת המסורת היוונית. עדותו של אלבירוני שופכת אור על נוהג זה שהתושבים השתמשו בשתי המסורות. ברם הוא העיר במפורש שאלה הם שמות סוריים / ארמיים. אף רשם את שמות החודשים הללו בהגייה הארמית ובחלק מן המקרים הוא נתן הערות לשוניות לגבי שיטת השערוב של שמות אלו: ⁵⁷

אלבירוני התייחס לעניין מסורת השימוש בשמות החודשים בקרב התושבים הנוצרים של סוריה, אשר ערבבו בין החודשים הביזנטיים-רומאים לבין החודשים הארמיים. הוא כתב:

"وأما النصارى بالشَّام والعراق وخراسان فقد مزجوا بين شهور الروم وشهور اليهود بأن استعملوا شهور الروم وجعلوا أول سنتهم من أول شهر طمبريوس الرومي ليكون أقرب إلى رأس سنة اليهود فأن تشرى اليهود أبداً يتقدمه قليلاً وسموها بأسماء سريانية وافقوا في بعضها اليهود وباينوهم في بعضها، ونسبوا تلك الشهور إلى أسماء السريانيين وهم النبط أهل السواد وسواد العراق يدعى سورستان ولا أدري لم نسب هذه الشهور إليهم، فانهم مستعملون شهور العرب في الأسلام وشهور الفرس في الجاهلية، وقد قالوا أن سورستان هو الشَّام، فأن كان ذلك فإن أهلها وكانوا قبل الأسلام نصارى هم الذين توسطوا بين رأي اليهود ورأي الروم، وهذه أسماء تلك الشهور :

⁵⁶ אלבירוני 1923, עמ' 60.

⁵⁷ שם, עמ' 59-60.

תשרין קדמ	שבאט	חזיראן
תשרין חראי	אזאר	תמור
קאנון קדמ	ניסאן	אב
קאנון חראי	אيار	אילול

ובתרגום עברי (=הנוצרים שבסוריה, עיראק וח'ורסאן ערבבו בין חודשי היוונים וחודשי היהודים בזה שהשתמשו בחודשי היוונים כחודש הראשון לתחילת השנה מתחילת חודש טמבירוס הרומאי בכדי שיחול קרוב לראש השנה ליהודים. מאחר וחודש תשרי ליהודים תמיד קודם לו. וכינו אותם בשמות סוריים / ארמיים התואמים בחלקם את חודשי היהודים ונבדלו מחודשי היהודים בחלק האחר, וייחסו חודשים אלו לשמות הסוריים והם הנבטים תושבי "אלסואד" ו"סואד" שבעיראק נקרא סורסתאן, ולא ברור לי מדוע יחסו חודשים אלו להם מאחר והם השתמשו בחודשי הערבים בתקופת האסלאם ובחודשי הפרסים מלפני האסלאם. וכבר אמרו שסורסתאן היא סוריה, ובהנחה וזה נכון תושביה היו מלפני האסלאם נוצרים והם אשר התאימו בין חודשי היהודים לחודשי היוונים).

כמו כן בר-הבריוס, בספר על האסטרונומיה, השווה בין שמות חודשי היהודים לבין השמות ששמשו את היהודים והוא כתב:⁵⁸

"فمن الأمم من عدت شهورها ثلاثين يوماً ومنها أكثر من ثلاثين، وبعضها أقل منه كالرومان واليونان والرهاويين السريان، وأما الرهاويون لما اقتبسوا أسماء الشهور من العبرانيين لم يوافقوهم في تقسيم كمية أيامها لكنهم وافقوا في ذلك اليونان والرومان"

(=מן העמים שנהגים בחודשיהם שלושים יום וחלק יותר וחלק פחות כמו הרומאים, היוונים והסוריים (של אזור אלרהא). ואילו הסוריים כאשר

⁵⁸ אגינאטיוס 1948, עמ' 168 הוא ציטט את בר-הבריוס בספרו על האסטרונומיה.

אמצו לעצמם שמות חודשים מן העברים לא תאמו להם בחלוקת כמות
ימי החודש, אך הם התאימו לחודשי היוונים והרומאים".

329. תִּכָּה / [תִּכָּה] (חגור למותניים)

מילה זו בהוראת חגורה למכנס משמשת בענ"מ ובענ"כ. הזקנים שהיו רגילים ללבוש
שרוולים רחבים היו קושרים אותם בחגורות מבד המכונות תִּכָּה / [תִּכָּה]. בשירה העממית
אומרים:

شفتها يا خوي على عين القصب / مرخية الذكة الى حد العصب.⁵⁹

(=ראיתיה, אחי, ליד מעין קנה הנחל/ מפשילה את חגורתה עד למפרקיים).

בערבית הספרותית המילה קיימת. אבן דוריד העיר מקדמת דנה שהיא מילה שאולה על
אף היותה קדומה בערבית. גם אלג'ואליקי הביא אותה כמילה משוערבת. המהדיר עבד-
אלרחים העיר שהיא סורית. הוא השווה למילה הסורית 'תכתא' במשמעות 'חגורה'. כמו
כן, פרנקל התייחס למילה זו והביא אותה מבין המלים הארמיות השאולות בערבית
הספרותית.⁶⁰ כידוע, המילה קיימת בארמית ובסורית. לוי הביא אותה 'תִּכָּא' / 'תִּכָּא'.
אף פיין-סמית נתן אותה במשמעות 'חגורה'.⁶¹ ראוי לציין, שבענ"מ המילה מבוטאת
בצורת 'deket 'iššerwāl 'deke. מעתק של תִּכָּה. פריחה הביא את המילה בלהג הערבי
בלבנון בהגייה הזאת. הוא השווה לצורה הספרותית ולצורה הסורית 'תכתא'. אף
אלברגיות'י במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני הביא את המילה *dekke* והעיר שהיא
ביצוע וולגרי של הצורה הספרותית תִּכָּה.⁶²

330. תִּמּוּז (יולי)

שם החודש השביעי במניין השנה האזרחית, בענ"מ אומרים: *bšaher tamūz bestwy*
il kūz (=בחודש יולי בשל הפרי, תאנים וכד'). *fi tamūz biegly ilmay fi -lkūz* (=בחודש
יולי המים רותחים בקנקן- כמובן מרוב החום). ובענ"כ ב-יחזקאל ח 14 נזכר השם כשמו

⁵⁹ עלוש 2001, עמ' 157.

⁶⁰ אלג'ואליקי 1990, עמ' 222; פרנקל 1886, עמ' 55.

⁶¹ לוי, IV, עמ' 641; פיין-סמית, מילון, עמ' 612.

⁶² פריחה 1973, עמ' 56; אלברגיות'י 2001, עמ' 452.

של אחד האלילים השומריים-בבליים, אל האביב, הצמיחה והפריון, "והנשים יושבות מבכות את-התמוז". באורולוגיון, ספר התפילה הנוצרי, נאמר:⁶³ "20 תְּמוֹז תִּזְכָּר הַקִּדִּישׁ המִּגִּיד הַנְּבִי אֵילִיָּה הַתְּשִׁבִי" (=20 ביולי יום זכרון לקדוש הנביא אליהו התשבי). במהדורת רומא תרגמו: "نسوة يقعدن هناك باكيات على تَمَوْز". ובמהדורת הפרוטסטנטים "واذا هناك نسوة جالسات يبكين على تَمَوْز". אלבשבישי הביא את השם כסורי, משוערב בתוך הערבית: "تَمَوْز- إسم شهر من شهور الروم، سرياني معرّب" (=שם חודש מחודשי הנוצרים, סורי משוערב).⁶⁴ בבבלית משמש כשם של אל וכשם של חודש. ההוראה השניה היא אשר נשאלה לערבית במשמעות של שם חודש. במילון קוהלר-באומגרטנר צוין שהשם מקורו מן השומרית *dumu-zi* ובבבלית *du'uzu, duzu*.⁶⁵ קאופמן הביא את השם *tammūzu* כשם שאול בארמית מן האכדית.⁶⁶ אף באקר הביא אותו כמשקע בבלי עתיק בערבית העיראקית. הוא העיר שבטעות הערבים ייחסו את שמות החודשים ליוונית.⁶⁷

331. جراب (כלי מעור המשמש לנוזלים ולדברים יבשים)

כלי מעור המשמש לדברים יבשים. במהדורת רומא ב-מלכים ב ד 42: תרגמו "כרמל בצקלוננו" سنبلًا في جرابه. וב-מלכים ב ז 16: תרגמו את המילה 'סאה' במילה 'جريب'. המילה קיימת בערבית הספרותית ומשמשת בערבית המדוברת. הפילולוגים הערביים העירו שמילה זו אינה ערבית. כך, למשל, אבן דוריד הביא את המילה והעיר: "الجريب من الطعام مقدار معلوم مكيال، قدر أربعة أقدرة - لا أحسبه عربياً". אלגיואליקי ציין אלגריב סוג של כלי מדה הידוע באזור ח'ורסאן. הוא אף ציין جراب משמעותה 'נאד עשוי מעור',⁶⁸ גם אלבוסתאני הביא משמעות של 'כלי למזון'.⁶⁹ דוזי הביא جراب الراعي וצורת جربندية

⁶³ אורולוגיון, עמ' 592.

⁶⁴ אלבשבישי 1995, עמ' 80.

⁶⁵ קוהלר-באומגרטנר, IV, עמ' 1607; בד"ב, עמ' 1069.

⁶⁶ קאופמן 1974, עמ' 115.

⁶⁷ באקר 2001, עמ' 32.

⁶⁸ אלגיואליקי 1990, עמ' 255.

⁶⁹ אלבוסתאני, מילון, עמ' 99.

במשמעות 'שק מעור שנושא הרועה עמו למרעה לשמירת המזון'.⁷⁰ פרנקל הביא את המילה جراب והוא ציטט את אבן דורייד במשמעות 'נאד מעור' והעיר שהיא מילה שאולה בערבית מן הארמית.⁷¹

כידוע, בערבית המדוברת משמשות שתי הצורות جراب, جربندية במשמעות 'נאד' או 'כלי עשוי מעור או מבד לשמירת המזון'. פריחה הביא אותן בלהג הלבנוני, והעיר שבדרך כלל כלים אלו עשויים מעור בעל-חיים ומשמשים לשמירת מזון או גרגירי תבואה.⁷² אף בע"נ המילה משמשת במשמעות זו. כידוע, בארמית המילה קיימת. לוי ציין 'גריבא' במשמעות 'כלי חרס גדול כמידת סאתיים'.⁷³ בר-בהלול הביא בסורית את המילה 'גרבא' ונתן פרוש בערבית: زق يسمى بالشام جراب (=נאד מכנים אותו בסוריה ג'ראב).⁷⁴ כאן ניתן להבחין שבסורית המשמעות היא 'כלי עשוי מעור', ואילו בארמית היהודית המשמעות היא 'כלי עשוי מחרס'. בפשיטתא תרגמו את המילה העברית 'נבל' במילה 'גרב'. אף התרגום הארמי נהג כך ב-ירמיהו יג 12, ובשמואל א כה 18, "תרין גרבין דחמרא". המשמעות המשמשת בערבית המדוברת זקה למשמעות הקיימת בסורית. אלברגיוטי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני הביא את המילה במשמעות 'כלי מעור שהרועה נושא בו את צידתו'.⁷⁵

332. جرن (שוקת)

המילה 'גורן' קיימת בעברית המקראית במשמעות 'מקום לדיש התבואה'. קוהלר-באומגרטנר הביא את המילה בעברית ובאוגריתית *grn*. הוא נתן בסורית 'גורנא' ובאכדית *garanu* במשמעות 'אגן, שוקת'. בערבית דרומית *grn* במשמעות 'מקום דישי'. המילון "לסאן אלערב" הביא הערה שבלשון תושבי תימן המילה الجرين: موضع البيدر بلغة اليمن (=אלג'ירין מקום הדיש בלשון תימן). כמו כן, הוא הביא משמעות נוספת הקיימת בערבית: "الجرن: حجر منقور يصب فيه الماء" (=שוקת, קערה מאבן המשמשת למים). בלשון חז"ל הביא לוי שתי צורות. צורה עברית 'גורן' במשמעות 'מקום הדיש' וצורה נוספת 'גורנה'

⁷⁰ דוזי, I, עמ' 181.

⁷¹ פרנקל 1886, עמ' 64; 81.

⁷² פריחה 1973, עמ' 25.

⁷³ לוי, I, עמ' 354.

⁷⁴ בר-בהלול, I, עמ' 512-513.

⁷⁵ אלברגיוטי 2001, עמ' 262.

במשמעות 'קערה' - "חד בר נש משזיג ידוי וריגלוי מן גורנה" (=אדם אחד רחץ את ידיו ואת רגליו בקערה). הוא השווה לסורית 'גורנא' וליוונית *γούρνα*. כמו כן, סוקולוף הביא את המילה בארמית א"י במשמעות 'שוקת המים'.⁷⁶ יש לציין, שבסורית קיימת הצורה 'גורנא' במשמעות 'שוקת המים'. כך ציין פיין-סמית והביא את הצורה ביוונית *γούρνα*.⁷⁷ בלטינית קיימת הצורה *urna* במשמעות 'כלי לנוזלים'. נילדקה העיר שמילה זו שאולה בסורית מן היוונית.⁷⁸ בערבית המדוברת במרחב הסורי א"י המילה משמשת במשמעות 'קערה מאבן'. כך, למשל, בענ"מ *jurn 'ilkube* (=שוקת לכתישת "כובה") *jurn 'ilma 'mūdiyye* (=שוקת הטבילה). המילונים הערביים החדשים התייחסו למילה זו וייחסו אותה לארמית. גם המילון בד"ב העיר שבערבית מדוברת משמשת המילה במשמעות 'שוקת'.⁷⁹ גם עבד-אלרחים, בספרו על הערבית המדוברת בסוריה, הביא את המילה בהוראה של 'שוקת' והעיר שהיא מן הסורית.⁸⁰ לאור המתואר לעיל, המילה קיימת בערבית בשימושים ריגונאליים. לפי הערבית הדרומית היא בהוראת 'מקום הדיש' ולפי הערבית הצפונית היא בהוראת 'שוקת המים'. נשאלת השאלה האם המילה הזאת מציינת שתי הוראות? או שהיא שאולה משני מקומות ועל ידי זה שתי ההוראות נוצרות? ככל הנראה ההוראה של 'קערה' שאולה מן הארמית / סורית.

333. جَنْز (ערך תפילת המת)

صلاة جَنْز المسيح (=תפילת הלווית ישוע- הנוצרים רגילים לחגוג אותה מדי שנה). الجَنْز בערבית הנוצרית היא תפילת המת.

בערבית הספרותית משמשים שני הפעלים جَنْز / كَنْز. אם נתחקה אחר ההוראה שלהם נמצא שהם קרובים או זהים מבחינה סמנטית, ומביעים הוראה של 'להסתיר' או 'להטמין'. כך, למשל, במילון "לסאן אלערב" צוין: جَنْز الشيء, ستره (=הסתיר), אף ציין

⁷⁶ לוי, I, עמ' 361; סוקולוף 1990, עמ' 124.

⁷⁷ פיין-סמית, תיזאורוס, I, עמ' 692; פיין-סמית, מילון, עמ' 66.

⁷⁸ נילדקה 1970, עמ' 59.

⁷⁹ פרנקל 1886, עמ' 25; דוזי, I, עמ' 189; אליסועי 1959, עמ' 176; פריחה 1973, עמ' 26 ייחסו את

המילה לסורית; בד"ב, עמ' 175.

⁸⁰ עבד-אלרחים 2003, עמ' 398.

צורה שמנית *جَنَازَة* במשמעות 'מת' או 'מיטת המת'. בציטוט מדברי פילולוג ערבי קדום בשם אבן סידה צוין שהמילה היא נבטית. לגבי הצורה *كَنْز* הוער ע"י הפילולוג אלתי'עאלבי שזוהי מילה משותפת לערבית ולפרסית.⁸¹ עבד-אלרחים, המהדיר של חיבור אלג'ואליקי, העיר שמקור המילה הוא מן הפרסית *کنج*, ואף הוסיף שהצורה חדרה ליוונית ולארמית.⁸² המילון בד"ב ציין שהצורה קיימת בעברית 'גנזים' שבעזרא ובמספר שפות שניות (ערבית, ארמית, סורית ואתיופית) הוא העיר שהיא מילה פרסית שאולה בעברית.⁸³ אף במילון קוהלר-באומגרטנר צוין שהמילה עברה לערבית בשתי צורות *ganaza / kanaza*.⁸⁴ אמנם בערבית קיימת הצורה *كَنْز*, המשמשת בערבית הספרותית ובערבית המדוברת במשמעות 'אצר' ומתייחדת לעניין של חסכון כסף. והיא נבדלת מן הצורה *جَنْز* המתייחדת לעניין המת. בהנחה ושני הפעלים נוצרו מגזרון אחד, בערבית *جَنْز* ומקביל לו בעברית הפועל 'גנז' ו 'גנז' בסורית ובארמית, והאחר בהשפעת הצורה הארמית שבה הגימ"ל הועתקה לכ"ף ואז נוצרו שני פעלים שההוראה שלהם מתייחדת לעניין סמנטי שונה, האחד במשמעות הסתיר והשני במשמעות 'אצר', 'צבר'. בערבית המדוברת אף מבחינים בשימוש בין שתי הצורות: *جَنْز* משמש בהקשר של המת. ואילו *كَنْز* בהקשר של אצירה ואגירה במיוחד של כסף או כאשר אדם משמין אומרים: *بَكَنْزَ لَحْمٍ* (=משמין בבשר). המילונים הערביים החדשים של אלבוטאני, פריחה והווא הביאו את שתי ההוראות.⁸⁵ גילום, בחיבורו על הלקסיקוגרפיה העברית והערבית, השווה בין הפועל 'גנז' והשם 'גנזים' לבין הצורות הערביות *كَنْز* ; *جَنْز* והעיר שלפעמים הפונמה [כ] משמשת כוואריאנט של הפונמה /ג/. ואין הכרח לראות במילה שאולה מן הפרסית.⁸⁶ אין לקבל את טענתו של גילום, מאחר ומעתק כזה אינו קיים בערבית. הפונמה /g/ שאינה קיימת בערבית נמצא לה מימוש

⁸¹ אלתי'עאלבי, (ללא תאריך), עמ' 305

⁸² אלג'ואליקי 1990, עמ' 560.

⁸³ בד"ב, מילון, עמ' 170.

⁸⁴ קוהלר-באומגרטנר, I, עמ' 191.

⁸⁵ אלבוטאני, מילון, עמ' 128; פריחה 1973, עמ' 30 השווה לסורית 'גנז'; הווא, מילון, עמ' 101 הוא הוסיף שבלהג של סוריה אף משמש פועל זה בבניין השני בהקשר של עריכת טקס המת; עמ' 667 הביא את צורת *كَنْز* בהוראה של לצבור כסף, להשמין בבשר.

⁸⁶ גילום 1965, II, עמ' 10.

בערבית [ك] [ج]. אבישור התייחס לשתי הצורות בערבית היהודית העיראקית ואף העיר עליהן בערבית בכלל. לדעתו, צורות אלו שאולות מן הארמית. הוא העיר שהמהדיר של חיבור אלג'ואליקי "אלמערב", עבד-אלרחים, ציין בהערה שצורת كَنْز שאולה מן הפרסית, ואף ציין שחדרה לערבית דרך הסורית.⁸⁷ ההערות של הפילולוגים העתיקים שהפועל שאול מן הארמית מחזקות את הטענה של אבישור, אשר עסק בהרחבה בפועל זה בערבית היהודית, ובערבית בכלל. הוא ציין שזהו פועל שאול מן הארמית לתוך העברית ואף לתוך הערבית היהודית. הוא הזכיר שהמעתק של הפונמה /g/ ל-[ج], [ك] מראה שהפועל שאול מן הארמית.

334. جوا (פְּנִים)

מילה קיימת בענ"מ ובערבית הספרותית במשמעות 'פנים', כך צוין במילון "לסאן אלערב". אף בערבית המדוברת צורה זו משמשת באותה משמעות. בשירה העממית אומרים בשעת צרה:⁸⁸ يَا بِلَوْتِي مَا يُبْتَلَاهَا سَبْعَ جَوَا الْغَاب / وَلَا يُبْتَلَاهَا الزَّنَاتِي يَوْمَ حَرْبِ ذِيَاب (=צרתי, לא חלה אפילו באריה בפנים היער, ואף לא חלה "בזינאתי" ביום מלחמתו עם "דיאב" (שמות גיבורים מן התקופה הג'אהלית). בכ"י סיני 3, ב-בראשית י 18: "וְלֹא יִדְחַל שִׂיָּא בְּדָמָה אֶלִי הַמְּדִיחַ הַجְּוָאנִי".

אלבוסטאני הביא אותה וציין שבפי הדיוטות משתמשים במילה جوا במשמעות 'פנים', ובמילה بِرَا במשמעות 'חוץ'.⁸⁹ כידוע, בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא 'גוא' במשמעות 'פנים'.⁹⁰

גם דוזי נתן את הצורה במשמעות זו.⁹¹ המילונים הערביים הלהגיים של חביקה, פריחה ואלברג'ותי הביאו את המילה הזאת בערבית המדוברת. חביקה קישר אותה לסורית 'גוא' במשמעות 'פנים'. כך נהג פריחה ואף אלברג'ותי ציין שבלהג הערבי הפלסטיני משמשות

⁸⁷ אבישור 2001, עמ' 277–285.

⁸⁸ ח'ורי 1999, עמ' 365.

⁸⁹ אלבוסטאני, מילון, עמ' 139.

⁹⁰ לוי, I, עמ' 307–308.

⁹¹ דוזי, I, עמ' 229.

הצורות *جواني*, *بَرَاتِي*.⁹² בלאו העיר שצורות אלו הן *'nisba*.⁹³ כאמור, צורות אלו משמשות בענ"מ ובענ"כ הן נוטות לפי צורת ה'עסבה' שבסורית/ארמית וככל הנראה הן שאולות בערבית מן הארמית/סורית.

335. جونة (קערה)

מילה זו קיימת בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הנוצרית הכתובה. *"kan 'indy ḡony*

men foxār 'asta 'milha la-lḡasīl wkman kont 'asta 'milha la-l 'aḡīn" (=הייתה לי

קערה מחרס אשתמש בה לכביסה ואף להכנת בצק ללחם), (האינפורמנטית נאיפה זהראן). בערבית הנוצרית הכתובה המילה קיימת בצורת *'إجانة*. בברית החדשה במהדורת

רומא ב-יוחנן ב 6 נאמר: *"وكان هناك ست أجاجين من حجر موضوعة حسب تطهير اليهود"*. כמו

כן, ב-מלכים א ז 42: *"ليغطي بها الأجاجتان اللتان على رووس العمودين"*. וב-מלכים ב כה 17:

"وفوق رأسه إجانة من نحاس". ובכ"י פריס 23 תרגמו *-إجانة*. ראוי לציין, שבמילונים

הערביים הקלאסיים המילה קיימת. במילון "לסאן אלערב" צוין: *"الجونة- جونة العطار،*

الخابية". המילה נזכרה ע"י אלבירוני בתארו את טקס טבילה נוצרי: *"فان أسأفتهم وقسوسهم*

يمالون إجانة ماء ويقرأون عليه".⁹⁴ פרנקל הביא את המילה *"جونة"* מבין המילים הארמיות

המשמשות בערבית הספרותית.⁹⁵ אף אלבוטאני נתן את המילה וציין משמעות של

'חבית', והעיר שבמדוברת אומרים *'انجانة'*, אגינאטיוס הביא אותה בתוך המילונים

הערביים והעיר שהיא שאולה מן הסורית.⁹⁶ כאן בצורה הזאת בולטת תופעת

הדיסימלציה. כידוע, המילה קיימת בארמית. לוי הביא את הצורות 'אגנא' 'אוגנא'

במשמעות 'חבית'. אף בסורית היא קיימת. כוסטאז הביא 'אגנא' במשמעות 'כד'. קאופמן

⁹² חביקה 1939, עמ' 305; פריחה 1973, עמ' 31; אלברג'ות"י 2001, עמ' 300.

⁹³ בלאו, I, עמ' 231, סעיף 123.

⁹⁴ אלבירוני 1923, עמ' 293; אלאסכאפי, 1985, עמ' 56.

⁹⁵ פרנקל 1886, עמ' 169-170.

⁹⁶ אלבוטאני, מילון, עמ' 139; אגינאטיוס 1948, עמ' 173.

הזכיר שהמילה 'agganu' היא אכדית במשמעות 'קערה'.⁹⁷ מכל האמור לעיל, המילה היא אכדית במקורה, חדרה לארמית/סורית ודרכה לערבית.

336. حَزِيرَان (יוני)

שם החודש הששי במניין השנה האזרחית. *ḫzīrān šahr 'ilbašt welkēf, 'awalu rabī*
w 'axru šēf (=יוני חודש התענוגים וההנאות, תחילתו אביב ואחריתו קיץ). באורולוגיון
 נזכר:⁹⁸ "15 حَزِيرَان تَنكَار النَّبِي عاموص" (=15 ביולי זכרון הנביא עמוס). במילון "לסאן
 אלערב" הובא תחת ערך חזר וצוין حَزِيرَان بِالرُّومِيَّة: إسم شهر قبل تموز (=חזיראן ביוונית
 שם חודש לפני יולי). הפילולוגים הערביים לא זיהו את שם החודש ובטעות יוחס ליוונית.
 בסורית השם קיים בצורת 'חזיקן' החודש הששי במניין השנה האזרחית.⁹⁹ אלבוטאני
 הביא את שם החודש והעיר שבמדוברת הוגים *ḫuzayrān*.¹⁰⁰ פריחה העיר לגבי מקור
 השם וקשר אותו למילה 'חזרא' במשמעות 'חיטה', וככל הנראה בחודש זה עונת הקציר
 מתחילה. הוא הוסיף ששם חודש זה נשאל בערבית מן הסורית. פיין סמית' הביא את השם
 'חזיראן' כשם של החודש השביעי. יש לציין, ששם זה אינו קיים באכדית ואף לא בעברית.
 החודש המקביל לו באכדית *sivan /simanu*.¹⁰¹ הוא חודר לערבית מן הסורית.

337. خوري (איש דת נוצרי, כומר)

כינוי איש הדת הנוצרי הוא خوري והיא מילה מיוחדת לערבית הנוצרית. היא קיימת
 בערבית הנוצרית המדוברת ומספרים בבדיחותא על השותפות בין הכומר לשמש. השמש
 פונה לכומר ואומר לו: *unu šološ xoriyna ya xoriyna šu hada yally belkoryna?*
bološ we 'runu šebrena (=כומרנו, כומרנו, מה זה אשר בפינה עיניו מבצבצות? וקרניו
 ארוכות (הכוונה לגדי בעל קרניים) עונה לו הכומר תוך התפילה באותו לחן: *šammās ya*

⁹⁷ קאופמן 1974, עמ' 33.

⁹⁸ אורולוגיון, עמ' 567.

⁹⁹ פיין-סמית, מילון, עמ' 137.

¹⁰⁰ אלבוטאני, מילון, עמ' 166.

¹⁰¹ פריחה 1988, עמ' 45.

šammās la tefdahna bēn 'innās, lama bexlaš 'il'odās men'semha benena

(=שמש, שמש אל תלבין את פנינו, כשתסתיים התפילה נחלק את השלל בינינו- הכוונה לגדי). המילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים. אליסועי הביא את המילה כיוונית *καρεπισκοπος*¹⁰². בערבית היא נהגית בקיצור השם. בסורית המילה 'כורא' קיימת בהוראה זו.¹⁰³ המילונים הערביים החדשים הביאו את המילה והעירו שהיא מן היוונית. מאחר ואין לה תיעוד במילונים הסוריים הקלאסיים של בר-עלי ובר-בהלול, סביר להניח שהיא חדרה לערבית דרך היוונית, ומן הערבית היא חודרת לסורית החדשה.

338. زنبيل (סל)

השם *زنبيل* נמצא בערבית הספרותית ובערבית הנוצרית המדוברת. האינפורמאנטית ברבארה חריז תיארה בפניי את הסל באומרה: *zanbīl metl afir ymlū fī roz - maṣnū*⁶

min 'aš 'innaxīl (=סל דומה לקופה, ממלאים בו אורז- עשוי מסעפות הדקל). בנוסח הערבי של הברית החדשה נזכרה המילה, ב-מתי טז 10: "وكم زبيلاً أخذتم".

המילה קיימת בארמית ובסורית. לוי הביא 'זבילא' ובסורית 'זבילא' ו-'זנבילא' והעיר שהמילה שאולה מן הפרסית. סוקולוף הביא את המילה בארמית היהודית, והעיר שהיא מן האכדית עברה לארמית ולערבית במשמעות 'משפלת', (סל להוצאת זבל וכיוצא בו).¹⁰⁴ פיין-סמית הביא את המילה 'זבילא', 'זנבילא' וייחס אותה לפרסית. ונתן הסבר באנגלית: *a basket made of rushes or palm leaves*.¹⁰⁵ גם קאופמן הביא את המילה הזאת מבין המלים האכדיות שחדרו לארמית. הוא נתן את הצורה האכדית *zabbīlu*¹⁰⁶ בערבית הספרותית המילה קיימת. במילון "לסאן אלערב" הובאה הצורה *زَبِيل*, והערותו של

¹⁰² אליסועי 1959, עמ' 257.

¹⁰³ פיין-סמית, מילון, עמ' 210-211; כוסטאז, מילון, עמ' 154.

¹⁰⁴ לוי, I, עמ' 510; סוקולוף 2002, עמ' 397.

¹⁰⁵ פיין-סמית, מילון, עמ' 109.

¹⁰⁶ קאופמן 1974, עמ' 111.

אלגיוהרי אשר ציין: *الزبيل* או *زَبِيل* אין בדיבור הערבי *fa' lil*¹⁰⁷ אלגיואליקי הביא את המילה הזאת כשאולה בערבית והעיר שהצורה בפרסית *زَبِيل* ועקב אסימילציה הפכה ל-*زَيْل*¹⁰⁸. פרנקל הביא את המילה וציין שהיא שאולה בערבית ישירות מן הפרסית או דרך הארמית.¹⁰⁹ שיר, בספרו על המלים הפרסיות השאולות בערבית, העיר שהמילה היא ארמית במקורה והיא שאולה בפרסית מן הארמית.¹¹⁰ גם באקר, בספרו על המשקעים האכדיים העתיקים בערבית, הביא את המילה *زَبِيل* וקשר אותה לאכדית *zabbilu*¹¹¹. לסיכום, המילה היא אכדית במקורה וחודרת לערבית דרך הארמית.

339. *زُوفَا* (אזוב)

שם צמח ידוע בריחו הנעים ובתכונותיו המרפאות. המילה *زُوفَا* קיימת בערבית המדוברת ובערבית הספרותית. היא לא נזכרה במילון "לסאן אלערב". לעומת זה, אלבוטאני הביא את המילה *زُوفَى* במשמעות 'צמח בעל עלים דקיקים דומה לזעתר'.¹¹² בעברית קיימת צורת 'אזוב'. בארמית ובלהגיה המילה 'איזובא' קיימת.¹¹³ אף באכדית *zupu* ובסורית 'זופא'. גם סוקולוף הביא זאת בארמית א"י. בפשיטתא המילה קיימת. כך, למשל, ב-שמות יב 22: "ותסבון מאסרתא **זופא**", ובתרגום אונקלוס "איזובא". כידוע, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא "זופא" ורשם את המילה הערבית *زُوفَا*. בתרגומי התנ"ך בערבית נוצרית המילה קיימת. כך, למשל, בכתב-יד סיני 2 ב-שמות יב 22: "*خذوا حزمة من زُوفَا*", וב-במדבר יט 6: "*أرزن وزُوفَا وصباغ احمر*". אף במהדורת רומא מילה זו קיימת בשתי צורות: ב-שמות יב 22: "*وخذوا من الزُوفِ واغمسوها في الدم*", וב-במדבר יט 6: "*ثم لياخذ الحبر خشبة من أرز وزُوفَا وصباغا احمر*". גם בברית החדשה נמצא את המילה. כך, למשל, במהדורת רומא נמצא את המילה ב-יוחנן יט 29: "*فمלאوا إسفنجة من الخُل ووضعوها على*

¹⁰⁷ לסאן אלערב, ערך *زبل*.

¹⁰⁸ אלגיואליקי 1990, עמ' 43; 84.

¹⁰⁹ פרנקל 1886, עמ' 78.

¹¹⁰ שיר 1990, עמ' 80.

¹¹¹ באקר 2001, עמ' 62.

¹¹² אלבוטאני, מילון, עמ' 385.

¹¹³ לוי, I, עמ' 50; סוקולוף 1990, עמ' 48.

زَوْفًا وَقَدَمُوهَا إِلَى فَمِهِ". המילה קיימת בערבית הנוצרית המדוברת, והיא ידועה בפי הפלאחים כצמח המשמש לחליטת תה (לבנה זאטוטה) *īšrab izzofa besa'ed lalrašeh* (=שתה חליטת לבנה זאטוטה, זה מקל כנגד נזלת). אליסועי ציין שהמילה שאולה בערבית מן העברית. אף אלברג'וטי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני העיר שבצפון א"י משתמשים במילה זופא, ואילו באזור יהודה ושומרון משתמשים במילה "دقة عدس"¹¹⁴. לעף הביא את המילה אזוב והתייחס לסוגייה בעברית המקראית ובלשון המשנה ובסורית. הוא אף השווה לסורית וליוונית.¹¹⁵ באקר העיר שהשם זופא קיים באכדית *zupu* ונזכר בטקסטים רפואיים אכדיים. היא קיימת בארמית, ביוונית ואף באנגלית.¹¹⁶

340. زَيْج (הקפה בריטואל הדתי)

במסגרת הריטואל הדתי הנוצרי עורכים הקפה בתוך הכנסייה. למשל, באזכרת המת עורכים הקפה עם תמונת המת, פעולה זו נקראת זֵיג. המילה גזורה מן הפועל זֵיג. בן-סולימאן¹¹⁷ בספרו, דברי ימי הפטריארכים, הביא את הפועל זֵיג. "وزيج العيد بحضور ابن الحداد الأسقف". יש לציין, שהמילה לא נזכרה במילונים הערביים הקלאסיים, אף לא נזכרה בהוראה זו אצל אלבוטתאני ולא אצל דוזי. היא נזכרת במילונים חדשים ולהגיים. הווא במילונו הערבי אנגלי הביא את המילה זֵיג במשמעות 'הקפה דתית' בלהג הערבי של סוריה. והוא העיר שהיא מן הסורית. אף אלמוצלי ברשימתו על המלים הארמיות בלהג של אלמוצל, הביא את המילה בהוראה זו והעיר שהיא מן המונחים הדתיים. במילון אלמנגד הובאה המילה זֵיג: "هو عند المسيحيين، إحتفال ديني تحمل فيه أشياء مقدسة وتعرض على الجمهور أو يطاف بها بينهم، ويبنون منه فعلا فيقولون: "زيج الأيقونة" (سريانية)¹¹⁸ (=אצל הנוצרים טקס דתי נושאים בו דברי קדושה מוצגים לפני הציבור ועורכים הקפה בכנסייה, אף גוזרים פועל ואומרים: הקיף עם התמונה, והיא מילה סורית). כידוע, המילה קיימת

¹¹⁴ אלברג'וטי 2001, עמ' 579.

¹¹⁵ לעף 1881, עמ' 134-135.

¹¹⁶ באקר 2001, עמ' 63.

¹¹⁷ בן-סולימאן 1899, עמ' 143.

¹¹⁸ הווא, מילון, עמ' 302; אלמוצלי 1935, עמ' 49; אליסועי 1959, עמ' 185; אגינאטיוס 1969, עמ' 7; אלמונגד, מילון, עמ' 314.

בסורית כמונח דתי. פיין-סמית הביא את המילה 'זויחא' בהוראה של 'טקס הקפה דתי אצל הנוצרים'.¹¹⁹ היא עוברת לערבית הנוצרית דרך הסורית.

341. زَيْج (התנועה בריטואל דתי)

פועל זה משמש בבניין השני *fa'ala*. הוא מן השורש ז'אח 'התנועה'. אמנם בערבית הספרותית קיים השורש ז'אח במשמעות 'הלך, הרחיק, הזיז ממקום למקום'. כאן בערבית הנוצרית הפועל משמש בהוראה נוספת מיוחדת לטקס הדתי בתוך הכנסייה בהוראת 'הקיף, הסתובב בהקפה'. בריטואל הדתי הנוצרי עורכים הקפה בתפילה בטקסים ובחגים. באזכרת המת עורכים הקפה עם תמונתו שנקראת زَيْج. כידוע, המילה קיימת בסורית. פיין-סמית הביא את הצורה מן השורש 'זוח' במשמעות 'הקפה טקסית דתית'. אף כוסטאז נתן את הצורה במשמעות זו.¹²⁰ בערבית הנוצרית גזרו מן השם את הפועל زَيْج להבדיל אותה מן הצורה הערבית ז'אח שיש לה משמעות כללית של 'הזיז', וע"י זה נוצרה לקסימה פועלית חדשה מיוחדת לערבית הנוצרית בהוראה של 'הקיף בטקס דתי'.

342. سراج (מנורה)

שם זה קיים בערבית המדוברת ובערבית הספרותית במשמעות של 'מנורה'. בשירי חתן וכלה לרגל יום הכלולות אומרים:¹²¹

إنزلت غـ دارهن قبل العشا بنقّة / لأقيتهن نايمين وسراجهن مطفي (=באתי לביתם לפני ארוחת הערב ומצאתי אותם ישנים ומנורתם כבויה).

פריחה הביא אותה בערבית המדוברת של לבנון במשמעות 'מנורה'. אף אלברג'וטי הביא אותה מעין כלי בתוכו שמן או נפט ומשמש להארת לילה.¹²² ובענ"כ במהדורת הפרוטסטנטים תרגמו את המילה 'ניר' שב-מלכים א טו 4: "ולכן لأجل داود أعطاه الرب إلهه سراجاً في أورشليم". אף בערבית הספרותית המילה קיימת. המילון "לסאן אלערב" הביא אותה במשמעות 'מנורה'. כידוע, בקוראן היא מופיעה במשמעות 'שמש'. אלבוסתאני ודווי

¹¹⁹ פיין-סמית, מילון, עמ' 285.

¹²⁰ פיין-סמית, מילון, עמ' 113; כוסטאז, מילון, עמ' 86.

¹²¹ חירי 1999, עמ' 348.

¹²² פריחה 1973, עמ' 81; אלברג'וטי 2001, עמ' 603.

הזכירו אותה במשמעות 'כלי לתאורה' ואף במשמעות 'שמש'. דווי אף הוסיף משמעות של 'מנורת לילה'.¹²³ כידוע, בסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים הביאו אותה וכתבו אותה בערבית *سراج*.¹²⁴ גם בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי נתן אותה במשמעות 'מנורה'. מספר מילונים וספרים ייחסו את המילה לארמית:¹²⁵ אליסועי ייחס את המילה לארמית, מן הפועל 'שרג' במשמעות 'האיר'. פרנקל ציין שהמילה פרסית והיא שאולה דרך הארמית, לעומתו שיר ציין שהמילה הפרסית *چراغ* שאולה מן הארמית.

343. *سكة* (יתד המחרשה)

שם זה משמש בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. בענ"מ *ilšatwy bnīsān* במהדורת רומא 1671, ב-שופטים ג 31: "...وقتل من أهل فلسطين ستمائة رجل بسكة الفدان". המילון "לסאן אלערב" הביא אותה תחת ערך *سكك* ונתן משמעות 'יתד המחרשה' וכך אף אלבוטאני.¹²⁶ אלברגיותי, במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא אותה במשעות 'יתד המחרשה'.¹²⁷ בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא 'סיכתא' במשמעות 'יתד המחרשה' והשווה לסורית ולערבית. וגם סוקולוף הזכיר אותה בארמית א"י.¹²⁸ כידוע, בסורית הביא בר-עלי את המילה בצורת רבים 'סכא' ונתן פרוש של יתדות המחרשה. פליקס, בספרו על עבודת האדמה במקרא ובתקופת המשנה, הביא תיאור למחרשה והוא הזכיר את היתד.¹²⁹ כידוע, בסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים הביאו 'סכתא' במשמעות 'יתד המחרשה'.¹³⁰ אף פרנקל ציין שהמילה שאולה בערבית מן הארמית.¹³¹ לסיכום, זהו שם משמות הכלים החקלאיים, אשר נשאלו מן הארמית/סורית לערבית המדוברת ולערבית הספרותית.

¹²³ אלבוטאני, מילון, עמ' 405; דווי, I, עמ' 645.

¹²⁴ בר-עלי, II, עמ' 454; בר-בהלול, II, עמ' 2008; פין-סמית, מילון, עמ' 597; לוי, IV, עמ' 609.

¹²⁵ פרנקל 1886, עמ' 95; אליסועי 1959, עמ' 186; שיר 1990, עמ' 89.

¹²⁶ אלבוטאני, מילון, עמ' 418.

¹²⁷ אלברגיותי 2001, עמ' 618.

¹²⁸ לוי, III, עמ' 521; סוקולוף 2002, עמ' 374.

¹²⁹ פליקס 1990, עמ' 68-73.

¹³⁰ בר-עלי, II, עמ' 170; בר-בהלול, II, עמ' 1349.

¹³¹ פרנקל 1886, עמ' 194.

344. שבט (שבט, פברואר)

שם חודש זה משמש בענ"כ ובענ"מ. בענ"מ מזכירים הרבה פתגמים לחודש זה המצביעים על אופיו החורפי הקשה. *Šbāt 'in šabaṭ w 'in labaṭ rehet 'issef fi* (=חודש פברואר חרף היותו סגרירי וגשום יש בו מסימני הקיץ). באורולוגיון נכתב:¹³² "2 שבט עיד דחול רבנא ואלהנא ומخلصنا يسوع المسيح الى الهيكل" (=בשניים בשבט חג כניסת אלוהינו ומושיענו ישוע המשיח להיכל). במילון "לסאן אלערב" הובא שם חודש זה תחת הערך *سبط* וצוין שם "سباط إسم شهر بالرومية، وهو الشهر الذي بين الشتاء والربيع" (=שבט שם חודש יוני, וזה החודש החוצץ בין סתיו לאביב). שם זה קיים בלשון חז"ל. לוי הביא אותו כחודש עברי. סוקולוף העיר שהשם מקורו מן האכדית *šabaṭu* הוא ציטט את קאופמן.¹³³ אף בסורית שם זה משמש. פיין-סמית הביא אותו וציין אותו בסורית מזרחית. פריחה, בספרו על שמות החודשים וימות השבוע, התייחס לשם חודש זה והעיר שהוא שאל מן הסורית אל הערבית.¹³⁴ באקר הזכיר שזהו שם אכדי עתיק שנשתמר בערבית בעיראק.

345. شرقراق (שרקרק, מין ציפור)

שם של ציפור הידועה בצבעיה המגוונים אדום, ירוק, לבן ושחור. המילה קיימת בענ"מ והילדים מתבדחים ובוחנים את כושר ההגייה של עמיתיהם ביכולת לבטא ההגה רי"ש כ-גי"ן בחזרה על המשפט הזה: "ضربت الشرقرق بحجر مرقرق طارت

وقالت فر" - *daḡabet 'iššaga'ga' bḡgaḡ mḡa'ga' tāḡat w'alet fiḡ*

בכ"י סיני 2 ב-ויקרא יא 19 זיהו את 'הרחם' כ- 'شرقراق', וכן במהדורת רומא. בכתב-יד סיני 3: "فانه عليكم حرام النسر والحداء والغراب وجنسهم والنعام والرخم وجنسهم واليوم واللقاق والعقق والشرقراق والعقاب وجنسه" וזה בעקבות הפשיטתא.¹³⁵ המילה נזכרה במילון "לסאן אלערב" כשם של ציפור. "الشرقراق، والشرقراق لغتان: طائر يكون في أرض الحرم في منابت النخيل

¹³² אורולוגיון, עמ' 497.

¹³³ סוקולוף 1990, עמ' 534; קאופמן 1974, עמ' 115.

¹³⁴ פריחה 1988, עמ' 36.

¹³⁵ יש להעיר שהזיהוי אינו מדויק ואף בתרגומים בערבית הנוצרית הזיהוי בלתי עקיב בין כתב-היד.

كقدر الهدد مرقط بحمرة وخضرة وبياض وسواد" (=שרקרק, שראראק שתי ואריאנטות: ציפור באזור מכה במטעי הדקלים, גודלו כדוכיפת, מנומר באדום, ירוק, לבן ושחור). לוי הביא את המילה בארמית ובסורית 'שרקרקא'.¹³⁶ אף פיין-סמית ציין שהמילה שאולה בסורית מן הערבית. לעומתו, פרנקל ואליסועי ציינו שהמילה שאולה מן הארמית.¹³⁷ טלשיר הביא את המילה בתרגום הארמי השומרוני.¹³⁸ השם קשור בקול השריקה שמשמיעה ציפור זו בעת מעופה במרומים. המילה היא ארמית שחדרה לערבית הדבורה דרך הארמית / סורית.

346. شغينة (הושענא)

מילה משמשת בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. בקרב הקהילה הנוצרית זהו שם של חג הלולבים "أحد الشغائين". במילון "לסאן אלערב" צוין يوم الشغائين عيد للنصارى سرياني معرب" (=יום הלולבים הוא חג לנוצרים, והוא משוערב מן הסורית). אלבשבישי הביא את המילה شغائين 'כשם של חג נוצרי והעיר שהמילה משוערבת מן הסורית. אלבירוני הביא את המילה כשמו של חג נוצרי.¹³⁹ פרנקל ציין שהמילה שאולה מן הארמית וגזורה מן המילה 'הושענא'. בסורית המילה נזכרת בצורת 'אושענא' במשמעות 'הצל אותנו', וגם 'כינוי לחג'.¹⁴⁰ אלבוטתאני הביא את המילה شغينة במשמעות 'ענף הזית'. ובערך شغن 'ציין' الشغائين 'שם של חג נוצרי הקודם לפסחא. והיא המילה העברית 'הושענא' במשמעות 'הצל אותנו'. גם דווי הביא אותה במשמעות של 'חג'. אף אלעוניסי הביא את המילה וציין שהיא שאולה מן העברית 'הושענא'. גם פריחה ציין שהיא שאולה מן הסורית. כמו כן, אליסועי נתן אותו פירוש.¹⁴¹ יש לציין, שמן המילה גוזרים את הפועל شغن בהוראה של לחגוג את חג הלולבים.

¹³⁶ לוי, IV, עמ' 614.

¹³⁷ פרנקל 1886, עמ' 118; אליסועי 1959, עמ' 190.

¹³⁸ טלשיר 1981, עמ' 193-194.

¹³⁹ לסאן אלערב, ערך שغن; אלבירוני 1923, עמ' 302; אלבשבישי 1995, עמ' 165.

¹⁴⁰ בר-הלול, II, עמ' 97; פרנקל 1962, עמ' 277.

¹⁴¹ אלבוטתאני, מילון, עמ' 470 ובערך שغن 'עמ' 412; דווי, I, עמ' 765; אליסועי 1959, עמ' 212; אלעניסי 1965, עמ' 41; פריחה 1973, עמ' 96.

347. א. שלח בבניין הראשון במשמעות (פשט את בגדיו).

ב. שלח בבניין השני (שדד).

פועל זה משמש בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. בשירי עם אומרים:¹⁴²
مرقت تتخطم على الصنصاف/ شلحت وليست ثوب العفاف (=חלפה כשהיא מדדה ליד הצפצפה,
פשטה ולבשה את השמלה)

خافي يا بنت من ربك خافي/ خليتي الولد داير مجنونا (=הוי נערה, רחמך, הבן דעתו נטרפה).
פג'אלי, בטקסטים בערבית המדוברת הלבנונית, הביא את המילה: "والمرة بتصير تشلح
حجار صغار عالغزات. (והאישה משליכה אבנים קטנות לעבר העזים).

במהדורת רומא שיצאה לאור בשנת 1671, תרגמו 'פשטו בגדיהם' ב-יחזקאל מד 19: "ואذا
يخرجون الى الدار الخارجية الى الشعب يشلحون ثيابهم التي خدموا بها". במילון "לסאן אלערב"
צוטט אלאזהרי, אשר ציין שבפי הדיוטות הצורה משמשת במשמעות 'שדדו, או הפשיטו
את בגדיו', והעיר שהיא מילה נבטית.¹⁴³ המילונים המאוחרים הביאו את המילה. כך,
למשל, בערבית המדוברת אלבוסתאני הביא את המילה וציין שהיא מילה וולגרית
במשמעות 'פשט את בגדיו'. פריחה הביא אותה בלהג של לבנון. כמו כן, אלעוניסי הביא
אותה כמילה להגית במשמעות זו. חביקה הביא את המילה וציין שהיא מן המלים
הסוריות שחדרו לערבית. אף הוא הביא את הפועל כפועל מחודש בערבית, ומשמש בלהג
של סוריה. בלהג הערבי הפלסטיני הביא אלברג'ותי את המילה במשמעות 'פשט את
בגדיו'.¹⁴⁴ כידוע, בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא 'שלח' במשמעות 'פשט'. גם
בסורית המילה קיימת. בר-עלי ציין 'שליחא' במשמעות 'ערומים'. כוסטאז נתן את הפועל
'שלח' במשמעות 'פשט'.¹⁴⁵ שחאדה העיר שבכתב-יד של התרגום הערבי שומרוני קיים
שימוש במלים הלקוחות מן הערבית המדוברת והוא הזכיר את התרגום של הפסוק שב-
בראשית לו 23: "פשלחוא יוסף קמיצה".¹⁴⁶

¹⁴² עלוש 2001, עמ' 144.

¹⁴³ לסאן אלערב, ערך 'שלח'.

¹⁴⁴ אלבוסתאני, מילון, עמ' 479; חביקה 1939, עמ' 335; אלעוניסי 1965, עמ' 41; פריחה 1973, עמ' 98;
הוא, מילון, עמ' 375; אלברג'ותי 2001, עמ' 693.

¹⁴⁵ לוי, IV, עמ' 558; בר-עלי, II, עמ' 437; כוסטאז, מילון, עמ' 369.

¹⁴⁶ שחאדה 1977, דיסרטציה, חלק א, עמ' 183.

348. شَمَس (חזן בכנסייה)

מילה זו משמשת בערבית נוצרית מדוברת ובערבית ספרותית. היא שכיחה בהקשרים דתיים נוצריים, ככינוי למי שמשרת בכנסייה ליד הכומר. בכ"י סיני 3 בקולופון נכתב: "وكانت أحرار مخلوقات الله... باسم شماس يوسف ابن ساباط الامدي".

בערבית הנוצרית המדוברת היא נפוצה בלהגי סוריה עיראק לבנון וא"י. אלבוסתאני הביא את המילה וציין שהיא סורית, אשר חדרה לערבית. גם אלעוניסי נתן אותה כמילה ארמית שחדרה לערבית. אף חביקה הביא אותה בקונטרס שלו על המלים הסוריות שחדרו לערבית. כמו כן, פריחה הביא אותה בלהג של לבנון ומקורה מן הסורית.¹⁴⁷ במילון "לסאן אלערב" הובאה המילה במשמעות 'משרת בכנסייה'. והוא ציטט את אבן סידה (פילולוג ערבי), אשר העיר שהמילה אינה ערבית.¹⁴⁸ פרנקל הביא את המילה מבין המלים הארמיות השאולות בערבית. כאמור, המילה קיימת בארמית. לוי הביא 'שמשא' והשווה אותה לסורית.¹⁴⁹ אף מן המילה הזאת גוזרים בערבית המדוברת צורה פועלית شَمَس בהוראה של 'קרא תפילה בכנסייה'. גם הצורה הפועלית يَشْتَمِسُون קיימת. בדברי ימי הפטריארכים הביא אותה בן-סולימאן בהקשר של סיפור שבו המלאכים עומדים בשתי שורות ומתפללים:¹⁵⁰ "شحلوا... في أيامه نصب أغناطيوس الفطرك على أنطاكية وهو رأى الملائكة يشتمسون جدين، فرسم ذلك في البيعة" (=שחלופא-שם הבישוף... מונה בזמנו אגינאטיוס לפטריאך של אנטיוכיה, הוא חזה את המלאכים עומדים שורות ומתפללים, וצייר זאת בכנסייה).

349. صنارة / سنارة (חכה)

מילה המשמשת בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. בזמר העממי בשירי חתן וכלה אומרים:

خطم عنا ابو القامة الرفيعة / جرح قلبي بسنارة رفيعة (=חלף לפנינו בעל הקומה הדקה)

¹⁴⁷ אלבוסתאני, מילון, עמ' 481; דוזי, I, עמ' 786; חביקה 1939, עמ' 336; אלעניסי 1965, עמ' 42; פריחה 1973, עמ' 99.

¹⁴⁸ לסאן אלערב, ערך شمس; פרנקל 1886, עמ' 276.

¹⁴⁹ לוי, IV, עמ' 582, בר-עלי, II, עמ' 442; בר-הלול, II, עמ' 1990.

¹⁵⁰ בן-סולימאן 1899, עמ' 7.

إلا ماخذ البيضة الرفيعة / شهد الله بریت من العذاب (=עד שאזכה בבחורה הלבנה היפה, בשם אלהים החלמתי מן הייסורים). במהדורת רומא ב-ישעיהו יז 8: "وتغتم السماكون ويحزن كل طارح الصنار في البحر". המילון "לסאן אלערב" הביא את המילה "الصنارة مغزل المرأة وهو دخيل" והעיר שהמילה שאולה, אך לא ציין את הלשון שממנה נשאלה המילה. אלבוטתאני הביא אותה במשמעות 'סכה חדה', ואף דווי הביא אותה בצורת 'صنارة / سنارة'.¹⁵¹ בלהג הערבי הפלסטיני אלברגיותי הביא אותה במשמעות 'חכה לדוג דגים'.¹⁵² כידוע, בארמית המילה קיימת. לוי הביא 'צינורתא' והשווה אותה לסורית. כאמור בסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים הביאו את הצורה 'צנרתא' ואף כתבו בערבית 'الصنارة' במשמעות 'חכת הדייג'.¹⁵³ בפשיטתא ב-ישעיהו יט 8 תרגמו את המילה 'חכה' במילה 'צנרתא'. כך אף במהדורת רומא בערבית תרגמו במילה 'الصنار'.¹⁵⁴ ורס"ג תרגם ב-איוב מ 25: "תמשך לויתן בחכה ובחבל תשקיע לשונו": "והל תטיק אן תמד אלמלתוי בצנארה, או תחוי לסאנה בחבל". כמו כן אבן ג'נאח הביא את המילה 'صنارة' כתרגום למילה "חכה".¹⁵⁵

350. طقس (טקס דתי)

מילה זו קיימת בערבית הספרותית ושכיחה בערבית נוצרית מדוברת. طقس الكنيسة الشرقية (= טקס הכנסייה המזרחית). "كتاب الاورولوجيون المعروف بالسواعية هو أكثر كتبنا الطقسية"¹⁵⁶ (=ספר האורולוגיון, הידוע ב"שעות היממה", הוא עיקר הספרים הטקסיים). אלבוטתאני הביא אותה כמילה יוונית ומתקשרת לריטואל הנוצרי הדתי.¹⁵⁷ אף דווי הביא אותה בהסתמכו על פיין-סמית וציין אותה כמילה יוונית שקיימת בסורית 'טסקא' (שיכול אותיות). בערבית המדוברת המילה קיימת במשמעות 'מזג האוויר' ובמשמעות 'ריטואל דתי'. פריחה הביא את המילה בערבית המדוברת של לבנון במשמעות זו. הוא הסתמך על

¹⁵¹ לסאן אלערב, ערך 'صنار'; אלבוטתאני, מילון, עמ' 520; דווי, I, עמ' 846.

¹⁵² אלברגיותי 2001, עמ' 739.

¹⁵³ לוי, IV, עמ' 207; בר-עלי, II, עמ' 308; בר-בהלול, II, עמ' 1672; פיין-סמית, מילון, עמ' 482.

¹⁵⁴ פרנקל 1886, עמ' 95; אליסועי 1959, עמ' 186; שיר 1990, עמ' 89.

¹⁵⁵ אבן ג'נאח, מילון, עמ' 224.

¹⁵⁶ אורולוגיון, עמ' 9.

¹⁵⁷ אלבוטתאני, מילון, עמ' 553; דווי, II, עמ' 49.

פג'אלי ועל אלעוניסי. והעיר שהמילה יוונית אשר חדרה לערבית דרך הסורית 'טכסא' במשמעות 'מזג האוויר', 'רטואל דתי'.¹⁵⁸ בסוריה הביא אותה מבארכה כמילה שאולה מן הסורית. אף אלברגיותי הביא את המילה כספרותית במשמעות 'סדר', 'רטואל דתי' ובמדוברת במשמעות 'מזג אוויר'.¹⁵⁹ בלשון חז"ל היא קיימת. לוי ציין 'טקסיס', 'טקסי' במשמעות 'סדר'. אף בסורית המילה קיימת. בר-בהלול ציין 'טכסא' במשמעות זו. קראוס, בספרו על המלים היווניות השאולות בלשון התלמודים, ציין שהמילה יוונית אשר חדרה ללשון חז"ל. כאמור, המילה היא יוונית במקורה והיא חודרת לערבית דרך הארמית/סורית.

351. قفة (סוג של סל)

מילה זו משמשת בערבית הנוצרית המדוברת ובערבית הספרותית. בברית החדשה, מהדורת רומא, ב-מתי טז 10: "وكم قفة أخذتم" בספרותית הביאו אותה המילונים הקלאסיים. כך, למשל, במילון "לסאן אלערב" צוין 'قفة' במשמעות 'סל המשמש את הנשים לשים בו את האריגה שלהן'. אף אלבוטאני הביא את המילה במשמעות 'סל קלוע מעלים וענפים'. גם דוזי הביא אותה במשמעות זו. פרנקל, בספרו על המלים הארמיות השאולות בערבית הספרותית, הביא אותה מבין המלים השאולות מן הארמית. אלעוניסי הזכיר את המילה וציין שהיא מילה שאולה מן היוונית. גם אלברגיותי הזכיר אותה בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות 'סל קלוע מעלים'.¹⁶⁰ בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא 'קופה' במשמעות 'סל'. גם סוקולוף, במילונו על הארמית היהודית בא"י, הביא את המילה 'קופה' במשמעות 'סל'. כמו כן, בסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים הביאו אותה וציטטו את האוונגליון בסורית, ב-אגרת קורנתוס II יא 33 וציינו משמעות של: 'زنبيل او شيء يشبه القراطل'. בר-בהלול הביא 'קופיתא' במשמעות 'زنبيل صغير', 'قفة', 'قراطل صغار'.¹⁶¹ באכדית המילה קיימת. קאופמן הביא אותה כמילה אכדית *quppu* שחדרה

¹⁵⁸ פריחה 1973, עמ' 113.

¹⁵⁹ אלברגיותי 2001, עמ' 783; מבארכה 1999, 354.

¹⁶⁰ לסאן אלערב, ערך, 'قفف'; אלבוטאני, מילון, עמ' 750; דוזי, II, עמ' 382; אלעוניסי 1965, עמ' 57; אלברגיותי 2001, 1023.

¹⁶¹ לוי, IV, עמ' 270; סוקולוף 2002, עמ' 483; בר-עלי, II, עמ' 333; בר-בהלול, עמ' 1745.

לארמית.¹⁶² אף באקר, בספרו על משקעים אכדיים קדומים בערבית, הביא את המילה כמשקע אכדי קדום בערבית העיראקית. המילה בערבית מועתקת לפי הצורה הארמית בביצוע רפה של הפ"א.

352. قنديل (מנורה)

המילה قنديل משמשת בערבית נוצרית מדוברת ובערבית נוצרית כתובה. בזמר העממי אומרים:

ضَوِّي يَا هَالْقَنْدِيلِ غَ بِيوت كل الناس (=מנורה, האירי על בתי כל האנשים). במדוברת היא מבוטאת במשקל *fa'il* ובספרותית היא קיימת במשקל *fe'il*. כך היא מצוינת במילונים הספרותיים "לסאן אלערב" ו"מוחיט אלמוחיט".¹⁶³ בלשון חז"ל המילה קיימת. לוי הביא 'קנדילא' במשמעות 'מנורה' ואף סוקולוף הביא זאת וכתב 'קנדיל' מילה שאולה מן הלטינית או היוונית. קראוס, בספרו על המלים היווניות השאולות בלשון התלמודים, הביא אותה וציין שהיא שאולה בלשון חז"ל מיוונית *χαλδαια*. כידוע בסורית המילה קיימת. בר-בהלול כתב 'קנדילא' ונתן לידה בערבית قنديل.¹⁶⁴ פרנקל הביא אותה מבין המלים הארמיות שחדרו לערבית הספרותית.¹⁶⁵ לסיכום, ניתן לומר שמילה זו היא יוונית אשר חדרה לערבית דרך הסורית / ארמית.

353. كاتون الأول / كاتون الثاني (דצמבר/ ינואר)

שמות החודשים האחד עשר והשנים עשר במניין השנה האזרחית. שמות אלה משמשים בענ"מ ובענ"כ. במדוברת אומרים:¹⁶⁶

"إن إجازة كاتون حضر الفهم والكانون" (=כשמתחיל חודש דצמבר, הכן את הפחם ואת הכיריים); "كانون ثاني من بردو كتوا سناني" (=ינואר, מרוב קור שיני נשרו).

¹⁶² קאופמן 1974, עמ' 86.

¹⁶³ לסאן אלערב, ערך قنديل, אלבוטאני, מילון, עמ' 758.

¹⁶⁴ לוי, IV, עמ' 334; סוקולוף 2002, עמ' 496; בר-בהלול, II, עמ' 1804.

¹⁶⁵ פרנקל 1886, עמ' 95.

¹⁶⁶ עראף 1996, עמ' 827-832, מביא מגוון פתגמים הקשורים בחודש דצמבר וינואר.

באורולוגיון נזכר: "1 كانون ثاني عيد رأس السنة" (=באחד בינואר חג ראש השנה); "25 كانون ثاني عيد رأس السنة" (=25 בינואר חג המולד). במילון "לסאן אלערב" הובאו תחת ערך כנן וצוין שם בהסתמך על אלגוהרי: "الكانونان: شهران في قلب الشتاء، رومية: كانون الأول وكانون الآخر، هكذا يسميها اهل الروم" (=חודשים אלו הם עצם החורף: דצמבר וינואר, כך מכנים אותם הנוצרים). אלבשבישי הביא את המילה כמשוערבת בערבית הוא ציטט את מילון "לסאן אלערב" והוסיף שהיא מן הסורית.¹⁶⁷ כידוע, המילה קיימת בסורית. פיין-סמית הביא את הצורה 'כנון קדים' (=דצמבר) ו'כנו חרי' (=ינואר).¹⁶⁸

354. كَرَز (אמר דרשה)

פועל זה משמש בערבית נוצרית מדוברת ובערבית הנוצרית הכתובה. *abūna 'il-xūri* *bekarez beşşaly* (=האב, הכומר אומר דרשה בכנסייה). בברית החדשה, במהדורת רומא, ב-מתי ג 1: "ثم جاء يوحنا المعمدان يكرز في بركة اليهودية".

פועל זה לא נזכר במילון "לסאן אלערב". הוא מופיע במילונים הערביים המאוחרים. כך, למשל, אלבוטאני הזכיר שהצורה שאולה מן הארמית או מן היוונית.¹⁶⁹ היא משמשת בברית החדשה במשמעות 'אמר דברי הטפה ודרשה'. ובמילונים ערביים לועזיים: הווא נתן את הפועל במשמעות 'לומר דרשה מן האוונגליון'. דווי הביא את הצורה כסורית וצוין בסורית 'אכרז' וביוונית σσςστσηא במשמעות 'להטיף דרשה'.¹⁷⁰ יש לציין, שאלברגיותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, לא הביא את ההוראה הזאת. עבד-אלרחים, בחיבורו על הערבית המדוברת בסוריה, הביא את הפועל והעיר שהוא שאול מן הסורית או מן היוונית.¹⁷¹ כאמור, הצורה שכיחה בערבית הנוצרית الكرازة بالأنجيل שהוא שמו של אתר נוצרי באינטרנט. הצורה מקורה מן היוונית והיא עברה לסורית ודרכה לערבית.

¹⁶⁷ אלבשבישי 1995, עמ' 266.

¹⁶⁸ פיין-סמית, מילון, עמ' 218.

¹⁶⁹ אלבוטאני, מילון, עמ' 776.

¹⁷⁰ דווי, II, עמ' 454; הווא, מילון, עמ' 650.

¹⁷¹ עבד-אלרחים 2003, IV, עמ' 1304.

355. קֹפֶר (=כפר)

המילה משמשת בערבית המדוברת ובערבית הנוצרית הכתובה. בכ"י בודיליאנה 270 ב- שמואל א ו 18: "קֹפֶר אֶלֶרְבִּינִין"; וכן בכ"י פריס 23. במילונים הקלאסיים ובמילונים המאוחרים המילה נזכרת.¹⁷² כך, למשל, צוין במילון "לסאן אלערב" קֹפֶר משמעותה 'כפר' והיא סורית והדגים קֹפֶר תוֹתִי, קֹפֶר עֶאֱב. אלבוטתאני הביא את המילה במשמעות (פריפריה), ובפי הדיוטות מבוטאת קֹפֶר. הוא ייחס אותה לעברית או לסורית. גם אליסועי ייחס אותה לארמית. דוֹזִי, במילון הערבי צרפתי הסתמך על אלבוטתאני וציין קֹפֶר ובערבית וולגרית קֹפֶר בהגיית *kafr* קֹפֶר טָאב, קֹפֶר שִׁימָא, והוסיף שהיא שאולה מן העברית או מן הסורית. אלברג'וֹתִי, במילון על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא *الكفر*, *الكفر* בערבית המדוברת במשמעות 'כפר'. בארמית ובסורית הצורה קיימת. לוי ציין 'כפרא' והשווה אותה לסורית 'כפרא'. ובארמית נוצרית 'כופרא'. כמו כן, סוקולוף הביא את המילה 'כופרנין'. בר-בהלול ציין 'כפרא', 'כפרונא'. אבן קוריש בחיבור ה"רסאלה" העיר, שהערבים מכנים "כפר פלאנה" הוא נתן כפר הפרזי.¹⁷³ בשמות הכפרים הערביים בגליל ניתן למצוא את הצורה *kufr* מקדימה לשמות הכפרים:

kufr kanna, *kufr smee*, *kufr yasif*, *kufr manda*. ככל הנראה, הגייה זו היא בהשפעת הארמית הנוצרית, שבה המילה היא 'כופרא'.

356. כֹהֲנוֹת (כהונה)

מילה שכיחה במסורת הדתית הנוצרית. שם כללי מופשט למלאכת הכהונה. אף בתרגומי תנ"ך בערבית הנוצרית בכתב-יד סיני 3 בפתיח לפרק כח: "לְמָא אֱמַר אֱלֹהִים לְמוֹסִי אֵן יִלְיֵס לְהָאֲרוֹן חֵלֶה הַכֹּהֲנוֹת". וב-שמות כח 1: "וְאֵנֶת פִּקְרָב הָאֲרוֹן אֶחָא וּבְנֵיהּ מִעַם מִן וְסִט בְּנֵי אִסְרָאֵל יִכְהֲנוּ לִי". ובמהדורת רומא ב-ויקרא ו 22: "אֲדִי יֵאָחַז הַכֹּהֲנוֹת מִירָאָה" המילה לא תועדה במילונים הערביים הקלאסיים. הצורה הקיימת בערבית היא כְהָנָה. המילון "לסאן אלערב" הביאה

¹⁷² לסאן אלערב, ערך קֹפֶר; אלבוטתאני, מילון, עמ' 785; דוֹזִי II, עמ' 477; אליסועי 1959, עמ' 204.
¹⁷³ בקר 1984, עמ' 162; לוי II, עמ' 388; סוקולוף 1990, עמ' 267; בר-בהלול, I, עמ' 913.

אותה תחת הערך כֹּהֵן. בסורית המילה 'כהנותא' קיימת במשמעות *priesthood*. אלבוסתאני הביא את המילה כֹּהֵנוֹת וציין שהיא מן הסורית. הצורה מסתיימת בצורן – ות. שהוא צורן ידוע בארמית לציון שמות מופשטים.

357. כוֹ (צֶהֶר)

מילה זו משמשת בערבית הספרותית ובערבית המדוברת. בבתים המסורתיים בכפרים היו פותחים פתח גבוה בקיר מכנים אותו כוֹ. בכ"י בודיליאנה 270 לנביאים ראשונים תרגמו את המילה 'חלון' ב-שמואל א יט 12: "וַאֲזַלְתָּה מַלְכָּאֵל אִמְרָתָהּ מִן כּוֹ וְהָרַב". במילון "לסאן אלערב" צוין משמעות של 'פתח בקיר'. אף אלבוסתאני הזכיר אותה בהוראה של 'חלון'.¹⁷⁴ פרנקל הביא את המילה וציין שהיא שאולה בערבית מן הארמית.¹⁷⁵ גם אליסועי קישר אותה למילה הארמית 'כותא'.¹⁷⁶ כאמור, בסורית המילה קיימת. בר-בהלול ציין בגלוסר שלו "כותא" במשמעות כוֹ, רוֹזְנָה.¹⁷⁷ בלשון חז"ל היא קיימת. לוי הביא את הצורה "כותא" והשווה אותה לסורית ולערבית. אף סוקולוף הביא אותה בארמית א"י.¹⁷⁸ כאמור, המילה חודרת דרך הארמית / סורית. בערבית המדוברת היא מתייחדת יותר למשמעות פתח עגול בקיר או בתקרה.

358. כּוֹז (בקבוק מחרס)

fi tamūz btegly ḥlmay fi -lkūz (=בחודש יולי המים רותחים בקנקן- כמובן מרוב חום). מילה זו משמשת בערבית המדוברת ובערבית הספרותית. בכתב-יד סיני 3 תרגמו את הכתוב "לוג שמן" שב-ויקרא יד 10: "כּוֹז דֶּהֶן" וכן ב-ויקרא יד 13. במילון "לסאן אלערב" צוין שהמילה כּוֹז משמעותה 'כלי עשוי מחרס המשמש לנוזלים' ומקורה מן הפרסית. אף אלבוסתאני ציין זאת. פרנקל העיר, שהמילה פרסית וחדרה לערבית דרך הארמית במשמעות 'קנקן'.¹⁷⁹ גם דווי הביא את המילה במשמעות 'כלי לנוזלים'.¹⁸⁰ ראוי לציין,

¹⁷⁴ אלבוסתאני, מילון, עמ' 799.

¹⁷⁵ פרנקל 1886, עמ' 13.

¹⁷⁶ אליסועי 1959, עמ' 204.

¹⁷⁷ בר-בהלול, I, עמ' 884.

¹⁷⁸ לוי, II, עמ' 301; סוקולוף 1990, עמ' 253.

¹⁷⁹ פרנקל 1886, עמ' 73 פרנקל ציין שהמילה שאולה מן הפרסית כּוֹזָה.

שבלהגים הערביים המדוברים המילה קיימת. כך, למשל, הביא פריחה את המשמעות של 'קנקן עשוי מחרס'. אליסועי העיר שהיא מילה פרסית במקורה. בפרסית הביא שיר את המילה گَوَاز בהוראה של 'כלי פתחו צר עשוי מחרס'.¹⁸¹ אף אלברג'ותי הביא את המילה בלהג הערבי הפלסטיני במשמעות של 'קנקן קטן' והיא שאולה מן הארמית.¹⁸² בארמית ובסורית המילה קיימת. בר-בהלול הביא 'כוזא' במשמעות כלי למדידת דברים יבשים. אך לוי הביא את הצירוף "כוזא דמיא" וציין במפורש משמעות של 'כד'. וסוקולוף הביא בארמית הא"י את המילה 'כוז' בהוראה של 'כד, כלי לנוזלים'.¹⁸³

359. لجن / لقن / لكن (קערה)

תיבה זו קיימת בערבית הספרותית ובערבית המדוברת. בכתב-יד סיני 3 תרגמו "באגנות" שב-שמות כד 6: "واخذ موسى نصف الدم جعله في لقان"; וכן הכתוב "כיור נחושת" שב-שמות ל 18: "اصنع طشت ولقان من نحاس". בערבית הספרותית המילה שכיחה בצורת لقن כפי שתועדה במילון "לסאן אלערב" וצוין שהיא שערוב של המילה لكن. גם אלבשבישי הביא את המילה لقن כשיערוב של המילה لكن במשמעות 'אגן' או 'קערה'. בהערה 22 העיר המהדיר שאגינאטיוס ייחס את המילה לסורית 'לקנא'.¹⁸⁴ במילונים החדשים ערבית-ערבית או ערבית-צרפתית (דווי) נמצא שתי צורות لقن / لكن. אלבוטאני העיר שהמילה פרסית במקורה. דווי הביא את שתי הצורות במשמעות 'קערה' או 'אגן'.¹⁸⁵ שיר הביא את המילה لقن כמילה פרסית שחדרה לסורית, לתורכית ולכורדית ומקבילה לה ביוונית λαγυν. אלעוניסי הביא את המילה כשאולה, אך לא ציין את השפה שממנה נשאלה. הוא ציין שהיא קיימת בפרסית, ביוונית ובארמית. ואילו אליסועי ייחס אותה ליוונית λεκαν. במדוברת היא מבוצעת בשלוש צורות: lagan, laqan, lakan. פריחה הביא את המילה במשמעות 'קערה' בהסתמכו על שיר ועל אלעוניסי. אף אלברג'ותי הביא את

180 דווי, II, עמ' 498.

181 שיר 1990, עמ' 48.

182 אליסועי 1959, עמ' 244; פריחה 1973, עמ' 156; אלברג'ותי 2001, עמ' 1097.

183 בר-בהלול, I, עמ' 872; לוי, II, עמ' 302; פין-סמית, מילון, עמ' 207; סוקולוף 1990, עמ' 253.

184 אלבשבישי 1995, עמ' 287.

185 אלבוטאני, מילון, עמ' 824; דווי, II, עמ' 545 – 546.

המילה בלהג הערבי הפלסטיני והיא מבוטאת בק"ף ובגימ"ל *لَقْن / لَجْن*.¹⁸⁶ את המילה נמצא גם בארמית ובסורית.¹⁸⁷ לוי ציין 'לגין' 'לגינה' ובארמית 'לגינתא' במשמעות 'כדי'. אף בסורית היא מבוצעת בשתי צורות: 'לקנא' 'לגנא' אולי בהשפעת הערבית. קראוס ציין שהמילה היא יוונית ושאלה בעברית חז"ל ובסורית במשמעות 'כדי, בקבוק'.¹⁸⁸ פרנקל ציין שהמילה היא ארמית, שחדרה לערבית במשמעות 'כלי המשמש לנוזלים'.¹⁸⁹ הוא ציטט את נילדקה, אשר התייחס לעניין הצורה שהיא 'לג' בתוספת המוספית הסורית '-נא'. באקר, בספרו משקעים מן המורשת הלשונית האכדית בערבית של עיראק, רשם אותה והעיר שחלק ייחס אותה לפרסית. הוא ייחס אותה לאכדית *lakhannu*, והיא אף עברה ליוונית.¹⁹⁰ ביוונית המילה קיימת *λακάνη* בהוראה של 'קערה'.¹⁹¹

360. *مزمور* (מזמור)

המילה *مزمور* שכיחה בערבית נוצרית כתובה ובערבית נוצרית מדוברת ככינוי לספר תהלים. "كتاب المزامير الشريف لداود النبي" (=ספר תהלים המהולל לנביא דויד המלך). המילה מתועדת במילונים הערביים הקלאסיים. המילון "לסאן אלערב" הביא שתי צורות *المزمور* או *المزمار* בהוראה של 'כלי נשיפה' או 'כינוי לספר תהלים' המיוחס לדוד. כאן ניתן להצביע על המעתק של $\bar{a} < \bar{o}$. פרנקל הביא את המילה והעיר שהיא מילה ארמית שאולה בערבית. הוא הביא צורות *مزمور / מזמור*.¹⁹² שיכו בספרו "הנצרות וספרותה" העיר על המילה הזאת וציין שהמילה קיימת בצורת *زبور* והיא שכיחה בשירה הג'אהלית. הוא העיר על החילוף בין ביי"ת למי"ם. המעתק של מ"ם לביי"ת ידוע בארמית. כך, למשל, המילה 'זמן' בארמית 'זבנא'. אליסועי ייחס את המילה לסורית 'מזמורא'.¹⁹³

¹⁸⁶ אליסועי 1959, עמ' 268; אלעניסי, 1935, עמ' 99; פריחה 1973, עמ' 163; אלברגיותי 2001, עמ' 1110.

¹⁸⁷ לוי, II, עמ' 475; בר- בהלול, I, עמ' 981, 942; סוקולוף 1990, עמ' 280.

¹⁸⁸ קראוס 1899, II, עמ' 306.

¹⁸⁹ פרנקל 1886, עמ' 131-132, 152.

¹⁹⁰ באקר 2001, עמ' 103.

¹⁹¹ צנטריין 1970, IV-III, עמ' 630, הוא לא העיר שמקור המילה מן השמית.

¹⁹² פרנקל 1886, עמ' 248.

¹⁹³ אליסועי 1959, עמ' 185.

361. מנדיל (מטפחת)

שם זה קיים בערבית הנוצרית המדוברת בצורת *mandīl* ובערבית הכתובה *mindīl*. הנשים הזקנות רגילות לחבוש לראשיהן מטפחת עשויה אריג משי או כותנה דק ושזורים מסביב קישוטים מחוטים וממחרוזות. הכלות לרגל החתונה היו מכינות מטפחות כאלה בצבעים שונים. בשירה העממית אומרים:

رَدِّي مَنْدِيلَكَ رَدِّي بِيضًا وَالشَّمْسُ حَدَهُ / بَكَرَهُ بِيْجِي مَحْبُوبُكَ وَبِيْلَاقِيْكَ مَسْوَدَةً (התכסי במטפחתך, לבנה, השמש צורבת, מחר יבוא אהובך וימצאך שחומה). אף בערבית נוצרית כתובה המילה קיימת. בכתב-יד סיני 3 ב-בראשית לח 18 תרגמו את המילה 'פתילך' במילה *مَنْدِيلَكَ*. "خَاتَمُكَ وَعَصَاتُكَ وَمَنْدِيلَكَ". פרנקל הביא את המילה הזאת והעיר על המעתק של ההגה הבינשני תי"ו לדא"ל. *mantile*. המילה קיימת בסורית בצורת 'מנדיל'. בר-עלי הביא 'מנדילא' וכתב בערבית *مَنْدِيل* ונתן משמעות *برقع*. אף פיין-סמית הביא את המילה ונתן ביוונית *μανδύλαον*.¹⁹⁴ כידוע, המילה נזכרה במקורות הערביים העתיקים. במילון "לסאן אלערב" הובאה תחת הערך *نَدْل*, אף אלבוטאני הביא את המילה בשתי צורות *mandīl* ו *mindīl*. אליסועי הביא את המילה והעיר שהיא שאולה בערבית מן הלטינית.¹⁹⁵ בערבית המדוברת ההוראה השכיחה היא 'מטפחת לראש'. והמילה הגויה דומה לצורה הסורית *mandīl*, ועל כן ניתן לראות בצורה שבמדוברת שאולה מן היוונית או מן הלטינית דרך הסורית מאחר ובסורית המילה קיימת באותה הגייה.

362. נוס (בתי תפלה קטנים, קברים באבן)

מילה זו משמשת בערבית נוצרית במשמעות 'בתי תפילה קטנים או קברים עשויים מאבן'. בר-עלי הביא את המילה בגלוסרו תחת הערך 'נוסא' ונתן בערבית "المحل، المسكن، والهيكَل والقبة والمذبح، نَافوس". אף בערבית הספרותית המילה קיימת. המילון "לסאן אלערב" הביא *نَافوس* 'במשמעות 'בתי קברות נוצריים'. גם המילונים המאוחרים של אלבוטאני ושל דווי הביאו את המילה והוסיפו, שהיא משוערבת מן היוונית. אלברג'ותי,

¹⁹⁴ בר-עלי, II, עמ' 425; פיין-סמית, מילון, עמ' 281.

¹⁹⁵ אליסועי 1959, עמ' 280.

במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני, הביא את המילה 'נאוס' במשמעות 'קבר חצוב בסלע'. אף עבד-אלרחים הביא אותה בלהג הערבי הסורי והעיר שהיא מילה יוונית שחדרה לסורית ודרכה היא עברה לערבית.¹⁹⁶ יש לציין, שבסורית המילה קיימת. הגלוסרים הסוריים הביאו אותה. בר-עלי ובר-בהלול הביאו את המילה 'נוסא' במשמעות 'מקום תפילה'.¹⁹⁷ אף בלשון חז"ל היא נמצאת. לוי הביא את המילה 'נווס' כמילה יוונית. והעיר שהיא נמצאת בסורית. גם סוקולוף נתן אותה במילונו על הארמית הא"י.¹⁹⁸ על מקורה היווני של המילה עמד קראוס. הוא ציין שהיא משמשת בלשון חז"ל מן היוונית.¹⁹⁹ כאמור, המילה היא יוונית במקורה חודרת לערבית הנוצרית דרך הארמית/סורית.

363. نياحة (טקס תפילה לזכר המת)

מילה אופיינית לערבית הנוצרית המדוברת והכתובה. המילונים הערביים הביאו אותה במשמעות זו.²⁰⁰ אלבוטאני הזכיר אותה והעיר שבפי הדיוטות אומרים: نَيَّحَ במשמעות 'גרם לו מנוחה', نَيَّحَ במשמעות 'מת'. דווי הביא את הצורה והעיר שהיא סורית בהסתמכו על פיין-סמית. אף חביקה ציין את המילה نياحة כמילה סורית, המשמשת במשמעות 'תפילה הנערכת לזכר המת'. בערבית המדוברת המילה קיימת. פריחה הביא אותה בלהג הערבי של לבנון نياحة. גם הווא הביא אותה בלהג של ערביי סוריה.²⁰¹ ראוי לציין, שהמילה לא נזכרה ע"י אלברגיותי במילונו על הלהג הערבי הפלסטיני. יש לציין, שבערבית הקלאסית קיימת צורת נאח' במשמעות קרובה למשמעות 'רבץ לנוח' וזה מתייחד לגמלים. הצורה נאח' משמשת במשמעות 'התייפח'.²⁰² אם כן, המקבילה הערבית האטימולוגית היא נאח'. כך אף באוגריתית *nh* ובאכדית *nahhu*.²⁰³ בלשון חז"ל ובסורית המילה קיימת. לוי העיר שהשורש קיים בארמית וצורת שם הפעולה 'נייחא' במשמעות 'נחת, מנוחה'.

196 אלברגיותי 2001, עמ' 1268; עבד-אלרחים 2003, עמ' 1568.

197 בר-עלי, II, עמ' 30; בר-בהלול, II, עמ' 1228.

198 לוי, III, עמ' 361; סוקולוף 1990, עמ' 344.

199 קראוס 1899, II, עמ' 355.

200 אלבוטאני, מילון, עמ' 922; דווי, II, עמ' 741; פיין-סמית, תיזאורוס, 1589; חביקה 1939, עמ' 385 בטקס דתי זה מבשלים חיטה עם סוכר, צימוקים ורימונים ומגישים לאורחים לזכר המת.

201 פריחה 1973, עמ' 186; הווא, מילון, עמ' 806.

202 ראה לסאן אלערב, ערך נוח, נוח.

203 על הצורה 'נוח' בשפות השמיות ראה מילון בד"ב, עמ' 628; קוהלר-באומגרטר, III, עמ' 641.

בסורית הביא בר-עלי 'נייחא' במשמעות 'שלווה, נחת' ובר-בהלול הביא את הפועל 'אניח' במשמעות 'הביא למנוחה'.²⁰⁴ כמו כן, כוסטאז הביא את המילה 'ניחתא' במשמעות 'נחת, מוות, טקס דתי לזכר המת'. הוא אף רשם את המילה نياحة בערבית.²⁰⁵ אם כן, המילה אופיינית לערבית הנוצרית והיא קיבלה משמעות מיוחדת מלשון 'מנוחה' ל 'מנוחה נצחית'.

364. نيسان (ניסן)

החודש הרביעי במניין השנה האזרחית. שם זה קיים בענ"מ בהגיה *nisān* ובענ"כ *naysān* במדוברת ידוע הפתגם: *šatwet nisān btehye 'isseky welfaddān* (=המטר בחודש ניסן מרענן את האדמה, ומקל על המחרשה והשדה). בספר התפילה היומי הנוצרי, האורולוגיון נאמר:²⁰⁶ "4 نيسان أحد الشعانين" (=4 בניסן חג ההושענא). ובתרגום הערבי למגילת אסתר ג 7: في الشهر الأول هو شهر نيسان". וכן ב-נחמיה ב 1.

כאמור, המילה משמשת בענ"כ ובענ"מ. אלבשבישי הביא אותה בצטטו את אלמסעודי אשר הצביע עליו כשם של חודש נוצרי. אף אלבוטתאני העיר שזהו שם סורי שחדר לערבית.²⁰⁷

כידוע, בארמית ובסורית השם קיים. הוא נזכר ב-נחמיה וב-אסתר. סוקולוף הביא את השם בארמית א"י והוא שאול מן האכדית *nisannu*.²⁰⁸ כאמור, המילה היא משקע אכדי שעברה לארמית ולהגיה ומן הארמית היא חודרת לערבית.

²⁰⁴ לוי, III, עמ' 386 ; בר-עלי, II, עמ' 51 ; בר-בהלול, II, עמ' 1248.

²⁰⁵ כוסטאז, מילון, עמ' 199.

²⁰⁶ אורולוגיון, עמ' 527.

²⁰⁷ אלבשבישי 1995, עמ' 325 ; אלבוטתאני, מילון, עמ' 926.

²⁰⁸ סוקולוף 1990, עמ' 350.

רשימת קיצורים ביבליוגרפיים

- אבו-חידר 1979 = *F. Abu-Haidar, A Study of the Spoken Arabic of Baskinta*, London 1979.
- אבו-חידר 1991 = *F. Abu-Haidar, Christian Arabic of Baghdad*, Wiesbaden 1991.
- אבו-מג'לי 1998 = *سميح أبو مغلي، الكلام المعرّب قي قواميس العرب، عمان 1998*.
- אבונא 1996 = *ألبير أبونا، أدب اللغة الآرامية، بيروت 1996*.
- אבינרי 1964 = *י' אבינרי, יד הלשון, תל-אביב 1964*.
- אבינרי 1973 = *ע' אבינרי, תחביר הלשון הסורית על פי הפשיטתא לחומש - חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1973*.
- אביצור 1972 = *ש' אביצור, חיי יום ביום בארץ ישראל במאה התשע עשרה, תל-אביב 1972*.
- אבישור 1972 = *Y. Avishur, Addenda to the Expanded Colon in Ugaritic and Biblical Verse, Ugarit-Forschungen 4 (1972), pp.1-10*.
- אבישור 1991 = *י' אבישור, "אהיה אשר אהיה" בערבית, בסורית ובערבית יהודית", לשוננו נ"ה (1991), עמ' 13 - 16*.
- אבישור-מורג 1992 = *י' אבישור, ש' מורג (עורכים), היסודות העבריים בלשונות היהודים (=מקדם ומים ה) חיפה-ירושלים תשנ"ב*.
- אבישור 1992א = *י' אבישור, "היסודות העבריים והארמיים בערבית היהודית החדשה - אקדמות להכנת מילון", מקדם ומים ה, חיפה-ירושלים תשנ"ב, עמ' 11-39*.
- אבישור 1993 = *י' אבישור, "יסודות ארמיים קדומים בערבית היהודית של עיראק", מסורות ז (תשנ"ג), עמ' 1 - 24*.
- אבישור 1993א = *י' אבישור, "משלי ערב-להשלמת מפעלו של יצחק בנימן יהודה", פעמים 54 (תשנ"ג), עמ' 143-148*.
- אבישור 1995 = *י' אבישור, התרגום הקדום לנביאים ראשונים בערבית יהודית, יו"ל מכתב-יד אוקספורד בודליאנה 180, 349.poc עם מבוא והערות (=עדה ולשון, יט), מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל, ירושלים תשנ"ה*.
- אבישור 1997 = *י' אבישור, "היסודות העבריים בלהגי הערבית-היהודית בעיראק, מסורות ט-י - יא (תשנ"ז), עמ' 277-294. (=אבישור 2001, עמ' 153-166)*.
- אבישור 1998 = *י' אבישור, תרגום קדום לנביאים אחרונים בערבית-יהודית בבליית וסורית - ישעיהו וירמיהו, יו"ל מכתב-יד בודליאנה 206 עם מבוא והערות (=עדה ולשון, כב), ירושלים תשנ"ח*.
- אבישור 2000 = *י' אבישור, תרגום קדום לנביאים אחרונים בערבית יהודית בבליית וסורית - יחזקאל ותרי עשר, תל-אביב-יפו 2000*.

אבישור 2001 = י" אבישור, העברית שבערבית היהודית- המרכיב העברי והארמי בערבית היהודית של קהילות יהודי עיראק, סוריה ומצרים, פרסומי מרכז ארכיאולוגי, תל-אביב-יפו, תשס"א.

אבישור 2002 = י" אבישור, תרגומי התנ"ך בערבית-יהודית במזרח, פרסומי מרכז ארכיאולוגי, תל-אביב-יפו, תשס"ב.

אבישור 2003 = י" אבישור, "המרכיב הערבי בלשון העברית בת-זמננו ובספרותה", העברית ואחיותיה ב-ג (2003), עמ' 9-50.

אבישור 2004 = י" אבישור, "הפועל המרובע בערבית-היהודית העיראקית", בין עבר לערב ג, תשס"ד, עמ' 144-173.

אבן ג'נאח, מילון = *The Book of Hebrew Roots by Abu Alwalid Marwan ibn Janah* (ed. A. Neubauer), Oxford 1875.

אבן-ג'נ'י, סר = سر صناعة الأعراب, تأليف أبي الفتح عثمان بن جني, دراسة وتحقيق الدكتور حسن هندواوي, دار القلم, دمشق 1993.

אבן-ג'נ'י, אלחיצאניץ = الخصائص, صنعه أبي الفتح عثمان بن جني, تحقيق محمد علي النجار, القاهرة 1952.

אבן דוריד = كتاب جمهرة اللغة لابن دريد, بيروت (بدون تاريخ)

אבן ח'לדון = مقدمة العلامة ابن خلدون, بيروت (بدون تاريخ)

אבן-שושן, מילון = א' אבן-שושן, המילון החדש, ירושלים 1980.

אג'נאטיוס 1948-1950 = البطريرك مار أغناطيوس أفرام الأول, "الألفاظ السريانية في المعاجم العربية", مجلة المجمع العلمي العربي (1948), ص 161-182; 321-346; 481-506 (1949), ص 3-21; 161-181; 321-342; 481-499 (1950), ص 3-22; 161-178; 364-398.

אג'נאטיוס 1969 = أغناطيوس يعقوب الثالث, البراهين الحسية على تقارض السريانية والعربية, دمشق 1969.

אדנג 1996 = ק' אדנג, "היהדות והתנ"ך ב'כתאב אלבדא ואלתאריח' של אלמקדסי" בתוך סופרים מוסלמים על יהודים ויהדות – היהודים בקרב שכניהם המוסלמים, עורכת חוה לצרוס-יפה, ירושלים 1996, עמ' 59 – 68.

אולמאן 1964 = *S. Ullman, Semantics: Introduction to the Science of Meaning*, Oxford 1964, pp. 211-222.

אורולוגיון = أوروولوجيون أي كتاب الساعات- المعروف بالسواعية, بيروت 1985.

אירנוט-מילייט 1959 = *A. Ernout & A. Meillet, Dictionnaire Étymologique de la Langue Latine – Histoire Des Mots*, Paris 1959.

אלאנדלסי 1998 = إرتشاف الضرب من لسان العرب, لأبي حيان الأندلسي, القاهرة 1998.

- אלאנטאקי 1991 = داود الأنطاكي، تذكرة أولى الألباب والجامع للعجب العجائب، بيروت 1991.
- אלאסכמפי 1985 = كتاب مبادئ اللغة لأبي عبد الله محمد بن عبد الله الخطيب الأسكافي، بيروت 1985.
- אלבוסתאני, מילון = بطرس البستاني، محيط المحيط- قاموس مطول للغة العربية، بيروت 1983.
- אלבירוני 1923 = الآثار الباقية عن القرون الخالية، تأليف أبي ریحان محمد بن أحمد الأبيروني، نشره ادوارد ساخو، ليزرغ 1923.
- אלבכרי 1972 = حازم البكري، دراسات في الألفاظ العامية الموصلية ومقارنتها مع الألفاظ العامية في الأقاليم العربية، بغداد 1972.
- אלברגיות 2001 = عبد اللطيف البرغوثي، القاموس الشعبي الفلسطيني- اللهجة الفلسطينية الدارجة، بيرزيت 2001.
- אלבשבוישי 1995 = جامع التعريب بالطريق القريب- تلخيص التذييل والتكميل لما يستعمل في التلفظ الدخيل على كتاب الجواليقي، تأليف جمال الدين عبد الله بن أحمد البشبيشي، القاهرة 1995.
- אלגיהשיארי 1988 = كتاب الوزراء والكتاب، تأليف عبد الله محمد بن عبدوس الجهشياري، قدم له حسن الزين، بيروت 1988.
- אלגיואליקי 1990 = المعرب من الكلام الأعجمي على حروف المعجم لأبي منصور الجواليقي، تحقيق وشرح الدكتور ف. عبد الرحيم، دمشق 1990.
- אלגיוהרי, מילון= الصحاح للجوهري، تحقيق أحمد عبد الغفور عطار، بيروت 1956.
- אלדאלי 1993 = د. محمد أحمد الدالي، «لغة أكلوني البراغيث»، مجلة مجمع اللغة العربية بدمشق (1993)، ص 399 – 427.
- אלדומניכי 1929 = الأب مرمجي الدومنيكي، «الأبجدية الصائتة والكرشنة»، المشرق 27 (1929)، ص 183 – 186.
- אלדומניכי 1930 = الأب مرمجي الدومنيكي، «أصل كلمة الفصح وابن بشكوال»، المشرق 28، (1930)، ص 13-23 ; 104-110.
- אלזמח'שרי 1960 = محمود بن عمر الزمخشري، أساس البلاغة، القاهرة 1960.
- אלחודית'י 1965 = خديجة الحديثي، أبنية الصرف في كتاب سيبويه، بغداد 1965.
- אלח'ואرزمي 1923 = مفاتيح العلوم، للامام الأديب اللغوي الشيخ أبي عبد الله محمد بن يوسف الكاتب الخوارزمي، القاهرة 1923.
- אלח'טאבי 1990 = محمد العربي الخطابي، تنقيح الجامع لمفردات الأدوية والأغذية لأبن البيطار، بيروت 1990.
- אלח'פאג'י 2003 = شهاب الدين أحمد الخفاجي، شفاء الغليل فيما في كلام العرب من الدخيل، القاهرة 2003.

אלחרירי 1975 = قاسم بن علي الحريري، درة الغواص في أوهم الخواص، تحقيق عرفان مطرجي، بيروت 1998.

אלטברי 1973 = علي بن ربن الطبري، الدين والدولة، حققه وقدم له عادل نويهض، بيروت 1973.

אלטברי, תפסיר = جعفر بن جرير الطبري، جامع البيان عن تأويل آي القرآن، القاهرة (بدون تاريخ).

אליאזגי 1970 = إبراهيم اليازجي، كتاب نجعة الرائد وشرعة الوارد في المترادف والمتوارد (جزءان)، بيروت 1970.

אליוסף 2002 = إسماعيل اليوسف، الجامع في الامثال العامية الفاسطينية ويليها الكنايات العامية- مشروحة ومرتبطة على حروف المعجم، عمان 2002.

אליחי 1973 = Y. Elihai, Dictionnaire de L'arabe Palestinien, Jerusalem 1973

אליחי 1977 = י' אליחי, מילון עברי-ערבי לשפה הערבית המדוברת, ירושלים תשל"ז.

אלינבוגין 1962 = M. Ellenbogen, Foreign Words in the Old Testament: Their Origin and Etymology, London 1962.

אליסועי 1957 = رفائيل نخلة اليسوعي، "غرائب الأفعال الرباعية المشتقة في العامية"، المشرق 51 (1957)، ص 657-672.

אליסועי 1959 = رفائيل نخلة اليسوعي، غرائب اللهجة اللبنانية السورية، بيروت 1959.

אליסועי 1960 = رفائيل نخلة اليسوعي، غرائب اللغة العربية، بيروت 1960.

אפלילדאני 1900 = دليل الراغبين في لغة الآراميين، تأليف القس اوجين منا الكلداني، الموصل 1900.

אלכרמלי 1899 = ألأب أنستاس ماري الكرملی، "الكلم اليونانية في اللغة العربية"، المشرق 2 (1899)، ص 345-349، 489-491، 840-847، 923-1048؛ المشرق 3 (1900)، ص 63-318، 69-322؛ المشرق 4 (1901)، ص 73-79، 214-218، 252-261.

אלכרמלי 1933 = ألأب أنستاس ماري الكرملی، اغلاط اللغويين الاقدمين، بغداد 1933.

אלמבייד 1986 = سليم عرفات المبيض، الجغرافيا الفلكلورية للأمثال الشعبية الفلسطينية، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة 1986.

אלמונג'ד, מילון = المنجد في اللغة والأعلام، دار المشرق، بيروت 1986.

אלמוצל 1935 = داود الجلبی الموصلي، الآثار الآرامية في لغة الموصل العامية، الموصل 1935.

אלمسعودי 1968 = المسعودي، التنبيه والأشراف، بيروت 1968.

אלמקדסי = فضائل بيت المقدس، للمقدسي، بيروت 1995.

אלמקريזי 1970 = أحمد بن محمد المقریزی، خطط المقریزی- كتاب المواعظ والأعتبار بذكر الخطط والآثار، القاهرة 1970.

אלסאבוני, קוראן = صفوة التفاسير- تفسير للقرآن الكريم.. 3 أجزاء، تأليف محمد علي الصابوني، القاهرة 1976.

* אלסאמראי 1981 = אברהים السامرائي، "السريانية بين اللغات العامية وفصحى العربية" دراسات عربية وإسلامية، تحرير وداد القاضي، الجامعة الأمريكية بيروت (1981)، ص 159-194.

* אלסאמראי 1985 = אברהים السامرائي، دراسات في اللغتين السريانية والعربية، بيروت 1985.

אלסאמראי 1987 = אברהים السامرائي، فقه اللغة المقارن، بيروت 1987.

אלסאמראי 1994 = אברהים السامرائي، في اللهجات العربية القديمة، بيروت 1994.

אלסיוטי = المزهر في علوم اللغة وأنواعها، للعلامة عبد الرحمن جلال الدين السيوطي، بيروت (بدون تاريخ).

אספלאג 1963 = J. Assflag, *Syrische Handschriften- Syrische, Karšunische, Christlich-Palästinische, Neusyrische und Mandäische Handschriften*, Wiesbaden 1963.

אלעאני 1970 = S. Al-Ani, *Arabic Phonology*, Hague 1970.

אלעין = العين للخليل بن أحمد الفراهيدي، تحقيق د. مهدي المخزومي و د. إبراهيم السامرائي، بغداد 1980.

* אלעניסי 1965 = طوبيا العنيسي، تفسير الألفاظ الدخيلة في اللغة العربية، القاهرة 1965.

* אלפאסי, מילון = S. L. Skoss, *The Hebrew-Arabic Dictionary of the Bible Known as Kitāb Jami' Al-Alfāz (Agrōn) of David Ben Abraham Al-Fasi, New Haven, Vol. I 1936, Vol. II 1945.*

אלקלקשנדי 1928 = كتاب صبح الأعشى، تأليف الشيخ أبي العباس أحمد القلقشندي، القاهرة 1928.

אלרגי 1955 = مخايل الرجي، "كتاب السواعي الملكي بالسريانية الفلسطينية"، المشرق 49 (1955)، ص 339-360.

אלשדיר 1999 = طيبة صالح الشذر، "قضية التعريب عند الجواليقي"، مجلة كلية الآداب - جامعة القاهرة، مجلد 59، عدد 3 (1999)، ص 211-257.

אלת'עאלבי = فقه اللغة وسر العربية، لأبي منصور الثعالبي، حققه ورتبه ووضع فهارسه مصطفى

السقا، إبراهيم الأبياري، عبد الحقيظ شلبي، القاهرة (بدون تاريخ).

אלת'עאלבי 1939 = كتاب قصص الأنبياء المسمى بالعرائس، تأليف الأمام العلامة ابن إسحق أحمد بن محمد ابن إبراهيم الثعالبي، القاهرة 1939.

אמיתי 1999 = "אמיתי, קפרסין, עמ' 202-204, הוצאת כתר, ירושלים 1999.

אנציקלופדיה קאתולית = *New Catholic Encyclopedia, prepared by an editorial staff at the Catholic University of America, New York 1967.*

- ✱ ארמלה 1936 = إسحق أرملة, "الملكيون بطريبيركيتهم الانطاكية, ولغتهم الوطنية الطقسية", المشرق 34 (1936), ص 37-66; 211-234; 361-394; 497-526.
- אשל 1973 = ב"צ. אשל, "אתיקים שדרות ומסדרון בלשון המקרא", לשוננו לו (תשל"ג), עמ' 12-3.
- אשקר 1933 = القس سعيد عبود أشقر, الطرفة الباهجة في الأمثال والحكم العربية الدارجة, القدس 1933.
- באודיסין 1870 = W. Baudissin, *Translations Antiquae Arabicae Libri Iobi, Lipsiae* 1870.
- באור 1910 = L. Bauer, *Das Palästinische Arabisch – Die Dialekte des Städters und Fellachen Grammatik, Übungen und Chrestomathie, Leipzig* 1910.
- באכער 1896 = ב"ז באכער, ספר השורשים... לר' יונה אבן ג'נאח, בתרגום יהודה בן תיבון, ברלין תרנ"א.
- באקר 2001 = طه باقر, من تراثنا اللغوي القديم ما يسمى في العربية بالدخيل - معجم ودراسة, بيروت 2001.
- בארט 1894 = J. Barth, *Die Nominalbildung in Den Semitischen Sprachen, Leipzig* 1894.
- F. Brown, S. R. Driver & C.H. Briggs, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* בד"ב = Oxford 1979
- בהט 2002 = י' בהט, המרכיב העברי בערבית הכתובה של יהודי מרוקו, ירושלים תשס"ב (=בהט 1990).
- ✱ בהנאם 1957 = غريغوريوس بولس بهنام, "العلاقات الجوهرية بين اللغتين العربية والآرامية (السريانية)", مجلة المجمع العلمي العربي بدمشق 32 (1957), ص 568-587.
- בהנשטדט 1991 = P. Behnstedt, "Noch Einmal Problem der Personalpronomina hanne (3.pl.), -kon (2.pl.) und -hon (3.pl.), in Syrisch-Libanesischen Dialekten", *ZDMG* 141, (1991), pp. 235-252.
- בהנשטדט-ארנולד 1993 = W. Arnold & P. Behnstedt, *Arabisch-Aramäische Sprachbeziehungen im Qalamūn (Syrien)*, Wiesbaden 1993.
- בהנשטדט 1997 = P. Behnstedt, *Sprachatlas Von Syrien*, Wiesbaden 1997
- בוסתאני 1976 = F. E. Boustany, "La Trace Du Phénicien Ugaritique Dans Le Parler Libanais", *Mélanges de L'Université Sainte-Joseph* 49, (1975/76) Imprimerie Catholique Beyrouth, pp. 454-468.

A. Borg, "Aramaic Substrata in Arabic with special reference to Cypriot Arabic", בתוך: קול ליעקב אסופת מאמרים לכבוד פרופ' יעקב בן-טולילה, עורכים דניאל סיוון ופבלו-יצחק הלוי-קירטצ'וק, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב 2003.

K. Beyer, *Die Aramäischen Texte Vom Toten Meer*, Göttingen 1984 = 1984 בייר

* K. Beyer, *The Aramaic Language Its Distribution and Subdivisions*, = 1986 בייר
Göttingen 1984.

* R. Betts, *Christians in the Arab East- A Political Study*, pp.65-102, = 1975 ביטס
Athens 1975.

J. Blau, "Etymologische Untersuchungen auf Grund des Palästinischen arabisch", *Vetus Testamentum* 5 (1955) pp. 337-344 = 1955 בלאו

בלאו 1958 = "י בלאו, "על היסודות העבריים בטקסטים ערביים-יהודיים מימי הביניים", לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 183 - 196.

בלאו 1959 = "י בלאו, "יסודות עבריים וכתב עברי בערבית היהודית של ימי הביניים", הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, ירושלים (תשכ"ט), עמ' 107 - 108.

* J. Blau, *The Importance of Middle Arabic Dialects for the History of Arabic, scripta Hierosolymitana IX, Studies in Islamic History and Civilization*, (ed. by U. Heyd) Jerusalem 1961. = 1961 בלאו

J. Blau, *A Grammar of Christian Arabic, Based Mainly on South-Palestinian Texts from the first Millennium, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*, vol. III, Louvain 1966 - 1967. = 1966/67 בלאו

J. Blau, *On Pseudo-Corrections in Some Semitic Languages*, = 1970 בלאו
Jerusalem 1970.

בלאו 1974 = "י בלאו, תורת ההגה והצורות, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 1974.

בלאו 1976 = "י בלאו, תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית, ירושלים תשל"ו.

J. Blau, *The Emergence and Linguistic Background of Judaeo-Arabic*, Jerusalem 1981. = 1981 בלאו

בלאו 1987 = "י בלאו, "על תרומתה של הערבית הבתר-קלאסית לאטימולוגיה המקראית", בתוך: מחקרים במקרא יוצאים במלאת מאה שנה להולדתו של מ"ד קאסוטו, עמ' 93-103, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשמ"ז.

בלאו 1995 = "י בלאו, דקדוק הערבית-היהודית של ימי-הביניים, ירושלים תשנ"ה.

בלאו 1996 = "י בלאו, עיונים בבלשנות עברית, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ו.

L. Bloomfield, *Language*, New York 1976. = 1976 בלומפילד

* H. Blanc, *Studies in North Palestinian Arabic: Oriental Notes and Studies*, published by the Israel Oriental Society, no. 4, Jerusalem 1953.

H. Blanc, *Communal Dialects in Baghdad*, Cambridge 1964.

בלנק 1989 = ח' בלנק, לשון בני אדם, ירושלים 1989.

בנדויד 1967 = א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב 1967.

בן-חיים 1957 = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרך שני- עניני המסורה- המילון- מפתחות, ירושלים תשי"ז.

בן-חיים 1992 = ז' בן-חיים, במלחמתה של לשון, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשנ"ב.

בן-יהודה 1919 = א' בן-יהודה, עד אימתי דברו עברית? הוצאת קדימה, ניו-יורק תרע"ט.

בן-יהודה, מילון = א' בן-יהודה, מילון העברית הישנה והחדשה, ירושלים 1924-1959.

בן-מוראד 1985 = إبراهيم بن مراد، المصطلح الأعجمي في كتب الطب والصيدلة العربية (جزآن)، بيروت 1985.

בן-מוראד 1987 = إبراهيم بن مراد، دراسات في المعجم العربي، بيروت 1987.

בן-מתי 1896 = عمرو بن متى، أخبار فطاركة كرسى المشرق من كتاب المجلد، طبع في رومية الكبرى 1896.

בן-סולימאן 1899 = ماري بن سليمان، أخبار فطاركة كرسى المشرق من كتاب المجلد، طبع في رومية الكبرى 1899.

* בסל 1997 = א' בסל, מאפייני לשון תרגום נביאים ראשונים בערבית יהודית ובערבית נוצרית מן המאה הארבע עשרה - המשותף והמבדיל, עבודת גמר, אוניברסיטת חיפה 1997.

בסל 2001 = א' בסל, "נביאים ראשונים בערבית-יהודית ובערבית נוצרית מן המאה הי"ד: המשותף והמבדיל", בין עבר לערב ב, תשס"א, עמ' 123-138.

בסל 2004 = א' בסל, "מלים עבריות וארמיות בתרגומי תנ"ך בערבית הנוצרית", בתוך: תשורות לאבישור- מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון בלשון העברית ובלשונות השמיות, עורכים: מיכאל הלצר ומאיר מלול, פרסומי מרכז ארכיאולוגי, תל-אביב-יפו, תשס"ד.

בקר 1984 = ד' בקר, ה "רסאלה" של יהודה בן קוריש - מהדורה ביקורתית, תל-אביב תשמ"ד.

בראוון 1969 = M. Bravmann, "The Semitic Causative Prefix š/sa", *Le Muséon* 82 (1969), pp.517-522.

בר-אשר 1977 = מ' בר-אשר, מחקרים בסורית של ארץ ישראל: מקורותיה, מסורותיה ובעיות נבחרות בדקדוקה, ירושלים תשל"ז.

- בר-אשר 1978 = מ' בר-אשר, "על היסודות העבריים בערבית המדוברת של יהודי מרוקו", לשוננו 42 (1978), עמ' 163-189. (=בר-אשר 1999, עמ' 147-172).
- בר-אשר 1985 = מ' בר-אשר, "היסוד העברי בשרח של יהודי מרוקו", לשוננו מח-מט (תשמ"ה), עמ' 222-252.
- בר-אשר 1987 = מ' בר-אשר, "עוד על המרכיב העברי בשרח המערבי", ברית עברית עולמית, כנס לונדון (אלול תשמ"ד), ירושלים תשמ"ח, עמ' 20-27.
- בר-אשר 1989 = מ' בר-אשר, "בחינות בחקר המרכיב העברי בערבית היהודית החדשה במזרח ובמערב", מסורות ג - ד (תשמ"ט), עמ' 147-170. (=בר-אשר 1999, עמ' 229-208).
- בר-אשר 1991 = מ' בר-אשר, "על כמה חידושי לשון במרכיב העברי בערבית היהודית במערב (ובמזרח), מסורות ה-ו (תשנ"א), עמ' 35-49.
- בר-אשר 1999 = מ' בר-אשר, מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה, ירושלים 1999.
- בר-בהלול 1886 = *Hassano bar Bahlule, Lexicon Syriacum, ed. Rubens duval, Paris 1886.*
- ברגשטרסר 1915 = *G. Bergstraßer, "Sprachatlas von syrien und palästina", ZDPV 38(1915) pp. 169-222.*
- בר-הבראיוס = ابن العبري، تاريخ مختصر الدول للعلامة غريغوريوس الملقبي المعروف بابن العبري، بيروت (بدون تاريخ).
- ברויאר 1999 = י' ברויאר, "הרכיב העברי בארמית של התלמוד הבבלי", לשוננו סב (תשנ"ט), עמ' 23-80.
- ברוק 1977 = *S. Brock, "Greek into Syriac and Syriac into Greek", Journal of Syriac Academy III, Baghdad (1977), pp. 406-422.*
- ברוקלמאן 1908 = *C. Brockelmann, Grundriß der Vergleichenden Grammatik der Semitischen Sprachen, vol. I - II, Berlin 1908-1913.*
- ברוקלמאן, לקסיקון = *K. Brockelmann, Lexicon Syriacum, Hildesheim 1966.*
- ברינר 1995 = *W. Brinner, "Some Problems in the Arabic Transmission of Biblical Names" In: Z. Zevit (ed.), Jonas Greenfield Festschrift (1995), pp. 19 - 27, Winona lake 1995.*
- בר-עלי 1874 = *Syrisch-Arabische Glossen, von Alaf bis Mim, George Hoffmann, Kiel 1874.*
- בר-עלי 1908 = *The Syriac-Arabic Glosses of Isho Bar Ali, part 2, nun-tav, ed. Richard J.H. Gottheil, Roma 1908.*

ברכאוי 1994 = عبد الفتاح البركاوي، "في العربية والاستعراب- دراسة في تاثير المستعربين بلغاتهم الأولى"، أبحاث عربية في الكتاب التكريمي للمستشرق الألماني فولفديتریش فيشر (1994)، ص 167-236.

ברתלמי = A. Barthélemy, *Dictionnaire Arabe-Français, dialects de syrie: Alep, Damas, Liban, Jénusalem*. Paris 1935-1955.

גבע-קליינברגר 2001 = אהרון גבע-קליינברגר, "שרידי הדיאלקטים הערביים היהודיים של הגליל", עמ' 30-31 בתוך: לשון וחברה בישראל בראשית המאה ה-20, כנס חוקרים, חוברת תקצירים, בעריכת יוסף שיטריט, אוניברסיטת חיפה 2001.

* גבע-קליינברגר 2004 = A. Geva-Kleinberger, *Die Arabischen Stadtdialekte von Haifa in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*, Wiesbaden 2004.

גיחא 1964 = H. E. Jiha, *Der Arabische Dialekt von Bišmizzin, Beirut* 1964
גויטיין 1931 = ש"ד גויטיין, "היסודות העבריים בשפת הדבור של יהודי תימן", לשוננו ג (תרצ"א), עמ' 356-380 (= ש"ד גויטיין, התימנים- היסטוריה, סדרי חברה, חיי הרוח, ירושלים תשמ"ג, עמ' 269-287).

גויטיין 1966 = ש"ד גויטיין, "ארבע כתובות עתיקות מגניזת קהיר", לשוננו (תש"ו), עמ' 197-216.

גושן-גוטשטיין 1975 = משה גושן-גוטשטיין, תרגומי המקרא הארמיים- מבוחר קטעים מקבילים ומילון, ירושלים תשל"ה.

גזניוס 1910 = E. Kautzch (ed), *Gesenius' Hebrew Grammar*, (trans. A. E. Cowley), Oxford 1910.

* גיבסון 1899 = M. Gibson, *An Arabic Version of the Acts of the Apostles and the Seven Catholic Epistles, Studia Sinaitica VII*, london 1899, (Microfilm 1423, Haifa University).

גיבסון 1901 = M. Gibson, *Apocrypha Arabica- kitāb al Magāl, or the Book of the Story of Aphika, Cyprian and Justa*, (ed. And trans. by M.D. Gibbson, Rolls, London 1901.

גילום 1965 = A. Guillaume, *Hebrew and Arabic Lexicography I-V*, Leiden 1965.
גיפרי 1938 = A. Geffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'an*, Oriental Institute, Baroda 1938.

גלוסקא 1999 = " גלוסקא, העברית והארמית במגע בתקופת התנאים: מבט סוציולינגוויסטי, הוצאת פפירוס, אוניברסיטת תל-אביב 1999.

ג'מייל 1982 = بطرس الجميل، زجليات ابن القلاعي- دراسة وتحقيق، بيروت 1982.

ג'נימה 1926 = يوسف غنيمه، "الألفاظ الآرامية في اللغة العراقية العربية"، لغة العرب 4 (1926) ص 265-274 ; 339-342 ; 406-410 ; 465-470 ; 531-533 ; 587-584.

גראף 1905 = G. Graf, *Der Sprachgebrauch der Ältesten Christlich-Arabischen Literatur- Ein Beitrag Zur Geschichte Des Vulgär-Arabisch, Leipzig* 1905.

גראף 1944 = G. Graf, *Geschichte der Christlichen Arabischen Literatur, Vol. I-V, Vatican* 1944.

גראף 1951 = G. Graf, *Die Schriften Des Jacobiten Habib ibn Khidma Abu Ra'ita, Louvain* 1951.

גראף 1954 = G. Graf, *Verzeichnis Arabischer Kirchlicher Termini, Louvain* 1954.
גרינץ 1975 = יהושע מ' גרינץ, "מונחים קדומים ב"תורת כוהנים", לשוננו לט (תשל"ה), עמ' 5
19-163.

גריפית' 1985 = S. H. Griffith, "The Arabic Account of 'Abd al-Masih an-Nagrany al-Gassani", *Le Muséon* 98 (1985), pp. 331-374.

גריפית' 1985 = H. S. Griffith, "The Gosspe in Arabic: an inquiry into its appearance in the first Abbasid century", *Oriens Christianus* 69 (1985), pp. 126-167.

גריפית' 1988 = S. H. Griffith, "The Monks of Palestine and the Growth of Christian Literature in Arabic", *The Muslim World* 78 (1988), pp. 1-28.

גריפית' 1989 = S. H. Griffith, "Anthony David of Baghdad, scribe and monk of Mar Sabas: Arabic in the Monasteries of Palestine", *Church History* 58 (1989), pp. 7-19.

גריפית' 1992 = S. H. Griffith, *Arabic Christianity in the Monasteries of Ninth-Century Palestine, London* 1992.

גריןפלד-נוה 1984 = J. C. Greenfield & J. Naveh, "Hebrew and Aramaic in the Persian Period", *The Cambridge History of Judaism, Cambridge* 1984, pp. 115-129.

דאו 1977 = الألب بطرس ضو، تاريخ الموارد الدينية والسياسي والحضاري، بيروت 1977.

דאלמן 1964 = G. Dalman, *Arbiet und Sitte in Palästina* 7 vol., Hilesheim 1964

דה-סוסיר 1964 = F. De Saussure, *Course in General Linguistics, London* 1964

דובל 1969 = R. Duval, *Traité de Grammaire Syriaque, Amsterdam* 1969

דוֹזי, מילון הבגדים = *R. P. A. Dozy, Dictionnaire Detaille des Noms des Vetement* chez les Arabes, Amsterdam 1945 (= דוֹזי 1971, רינהארט דוֹזי, المعجم المفصل بأسماء

الملابس عند العرب, ترجمة الدكتور اكرم فاضل, وزارة الاعلام العراقية (1971).

דוֹזי 1967 = *R. P. A. Dozy, Supplement aux Dictionnaire Arabes, Leiden-Paris*

1967 (= דוֹזי 1978, רינהארט דוֹזי, تكملة المعاجم العربية, ترجمة محمد سليم النعيمي,

بغداد 1978).

דולגופולסקי 1999 = *A. Dolgopolsky, From Proto-Semitic to Hebrew, milano 1999*

דוֹנר 1993 = *فرد دوفر*, "اللهجات العامية واهمية دراستها", الأبحاث 41 (1993), ص 3-25.

דיאטסרונ = *دياطسرون* الذي جمعه ططيانوس من المبشرين الأربعة, ترجم عن الأصل سرياني, وقد

نسبت الترجمة الى ابي الفرج عبد الله بن الطيب, روما 1888.

דים 1972 = *W. Diem, "Zum Problem der Personalpronomina hanne (3. pl.),*

-kon (2. pl.) und -hon (3. pl.) in Syrisch-libanesischen Dialekten",

ZDMG 121(1972), pp.223-230.

דים 1979 = *W. Diem, "Studien Zur Frage des Substrats im Arabischen". In: Der*

Islam, Bd.56/I, Heft:12-80.

דים 1982 = *فرنير ديم*, "حول اللغة العربية الفصحى واللهجات العربية والأم", الأبحاث

(1982), ص 25-36.

דינזו 1960 = *C. Denizeau, Dictionnaire des Parlers Arabes de Syrie, Liban et*

palistine (Supplément au Dictionnaire Arabe-Française De A.

Barthélemy), Paris 1960.

דריאן 1904 = *المطران يوسف دريان*, "اصل لفظة كرشوني", المشرق 7 (1904), ص 785-790.

דריבר 1920 = *G. R. Driver, "Linguistic Affinities of Syrian Arabic", Royal Asiatic*

Society (1920) pp. 305-318.

הווא, מילון = *J. G. Hava, "AL-FARAID" Arabic-English Dictionary, Beirut*

1964.

הופקינס 1984 = *S. Hopkins, Studies in the Grammar of Early Arabic - based upon*

papyri datable to before 300 A.H. 912 A.D. Oxford University Press

1984.

הופקינס 1995 = *S. Hopkins, "Šarār "pebbles"- A Canaanite Substrate Word in*

Palestinian Arabic" ZAL 30 (1995), pp. 37-49.

הופקינס 1997 = ס' הופקינס, "על הצירוף שמה לגברא "שמו של האיש בארמית", מסורות ט-י-יא (תשנ"ז), עמ' 349-361.

הורוביץ 1925 = J. Horovitz, "Jewish Proper Names and Derivatives in the Koran", *Hebrew Union College Annual, Vol. II, Ohio (1925), pp. 145-227.*

היגה 1979 = M. Higa, *Sociolinguistic Aspects of Word-Borrowing*, in: *Sociolinguistic Studies in Language Contact* (ed. W. F. Mackey & J. Ornstein), Paris, New York 1979, pp. 277-292.

הלון 1986 = מ' הלון, "אהיה אשר אהיה" ומקבילו בלקסיקוגרפיה הערבית", לשוננו נ (תשמ"ו), עמ' 50-52.

הנשקה 1991 = י' הנשקה, "שקיעים עבריים בערבית המדוברת של יהודי ג'רבה", מסורות ה-ו (תשנ"א), עמ' 77-118.

הנשקה 2001 = י' הנשקה, המרכיב העברי בלשון הערבית המדוברת של יהודי תוניסיה, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"א.

וובוס 1960 = A. Vööbus, *Syriac and Arabic Documents-Regarding Legislation to Syrian Asceticism*, Stockholm 1960.

וינסנק 1992 = أرنت بان ونسنگ، المعجم المفهرس لألفاظ الحديث النبوي عن الكتب الستة وعن مسند الدارمي وموطأ مالك ومسند أحمد بن حنبل، رتبته ونظمه لفيف من المستشرقين، ليدن، بريل 1992.

וינרייך 1953 = U. Weinreich, *Languages in Contact*, Puplications of Linguistic Circle of New York, 1953.

וינרייך 1958 = א' וינרייך, "נוסח הסופרים העברי-יידי", לשוננו כב (תשי"ח), עמ' 54-66. ותד 1999 = ע' ותד, ה"מליץ" – המילון המיוחס לפינחס הכהן בן יוסף הרבן (בן המאה ה-14), א-ד, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב 1999.

זהראן 1988 = بدر اوي زهران، في علم اللغة التاريخي- دراسة تطبيقية على عريية القرون الوسطى، القاهرة 1988.

זיאת 1938 = حبيب زيات، أديارات النصرانية في الإسلام، ألمشرق 36، (1938)، ص 391-418. חביקה 1939 = يوسف حبيقة، ألدوائر السريانية في لبنان وسورية، ألمشرق 37 (1939)، ص 290-412.

ח'ורי 1999 = جريس نعيم خوري، الأغنية الشعبية الفلسطينية (=השיר העממי הפלסטיני), עבודת גמר, אוניברסיטת חיפה 1999.

חסן 1971 = عباس حسن، النحو الوافي (4 أجزاء)، القاهرة 1971.

- ח'ריוש 2004 = ד. عبد الرؤوف خريوش، اللهجات الفلسطينية- دراسة صوتية، عمان 2004.
- חשימה 1998 = C. Hechaïmé, *The Cultural Production of Arab Christians Today: An Expression of their Identity in a Predominantly Muslim Society, in Communities in the Arab Middle East, Ed. A. Pacini, 1998, PP. 155-171.*
- חתי 1958 = פיליב חתי, تاريخ سوريا لبنان وفلسطين, بيروت 1958.
- חתי 1986 = פיליב חתי, تاريخ العرب, بيروت 1986.
- טורסיני 1937 = נ. ה. טורסיני, "מבטא האותיות בגדכפ"ת הדגושות והרפויות בתקופות לשוננו", לשוננו ח (תרצ"ז), עמ' 297-306.
- טל 2000 = A. Tal, *A Dictionary of Samaritan Aramaic, Leiden 2000*
- טלשיר 1981 = ד' טלשיר, שמות בעלי החיים בתרגום הארמי של השומרונים, ירושלים תשמ"א.
- טקסטים 1960 = טקסטים בלהגי סוריה, הדפסת מפעל השיכפול, הפקולטה למדעי הרוח, ירושלים 1960.
- טרופו 1976 = G. Troupeau, *Lexique - Index du Kitab de Sibawayhi, Paris 1976*
- יאקות = معجم البلدان, ياقوت الحموي, تحقيق فريد عبد العزيز الجندي, بيروت 1990.
- יהודה 1932-1990 = י"ב יהודה, משלי ערב, א- ירושלים תרצ"ב; ב- ירושלים תרצ"ד; ג- ירושלים תש"ן.
- יונה 1999 = מ' יונה, מילון ארמי-כורדי-עברי, ירושלים תשנ"ט.
- יסטרוב 1950 = M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature, New-York 1903.*
- יסטרוב 1980 = O. Jastrow, *Handbuch der Arabischen Dialikte, Wiesbaden 1980*
- יסטרוב 1994 = O. Jastrow, *Der Arabische Dialekte von Soukne (syrien), Wiesbaden 1994.*
- יספרסן 1967 = O. Jespersen, *Growth and Structure of the English Language, Oxford 1967.*
- יערי 1982 = אהוד יערי, מדרוך לתייר במצרים, הוצאת מסדה 1982.
- יפה 2000 = א' יפה, "תרגום התנ"ך לערבית בידי המיסיון האמריקאי", פעמים 83 (תש"ס), עמ' 57-69.
- יעקוב 1987 = إميل بدیع يعقوب, قاموس المصطلحات اللغوية والأدبية, بيروت 1987.
- יעקוב 1989 = إميل بدیع يعقوب, موسوعة الأمثال اللبنانية, (3 أجزاء) جروس برس 1989.
- כאן 1988 = G. Khan, *Studies in Semitic Syntax, Oxford 1988*

L. Costaz, *Dictionnaire Syriaque-Français Syriac-English* = מילון, כוסטאז, *Dictionary*, Beyrouth 1986.

P. Lagarde, *Bibliothecae Syriacae – Evangeliarium* = 1892 לאגארד

Hierosolymitanum, Gottingae 1892, pp. 258-277

לאופר 1977 = א' לאופר, "תיאור פונטי של תנועות", לשוננו מא (תשל"ז), עמ' 117-143.

H. Lewy, *Die Semitischen Fremdwörter im Griechischen*, Hildesheim- = לוי 1970
New York, 1970.

J. Levy, *Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim*, Darmstadt = לוי 1963
1963.

A. Levin, "The Particle "LA" as an Object Marker in Some Dialects of the Galilee", *Zeitschrift Für Arabische Linguistik* 16 (1987), pp. 31 - 40.

לוי 1995 = א' לוי, דקדוק הלהג הערבי של ירושלים, ירושלים תשנ"ה.

M. Löhr, *Der Vulgärarabische Dialekt von Jerusalem, Nebst Texten und Wörterverzeichnis*, Gießen 1905, rec. by Barthélemy, *Journal Asiatique* 10, VIII (1906) pp. 197-258.

ליונשטם 1976 = א' ליונשטם, "זלע- שורש מחדש-ישן בלשון העברית", לשוננו מ, חוברת ג-ד (תשל"ו), עמ' 259 - 262.

לויאס 1986 = ק' לויאס, דקדוק הארמית הגלילית לשפת התלמוד הירושלמי והמדרשים, בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו-יורק תשמ"ו.

E.W. Lane, *An Arabic-English Lexicon*, 8 vol. London 1968 = לין 1968

O. E. Lindberg, *Vergleichende Grammatik der Semitischen Sprachen*, Göteborg 1897.

ליפשיץ 1990 = א"מ ליפשיץ, שנת הלשון העברית, משרד החינוך והתרבות- האגף לתכניות לימודים, "חינוך על הפרק" 9-10, כסליו תש"ן, ירושלים.

C. de Landberg, *Glossaire Daïnois*, Vol. I, א, 1942, 1923, 1920 =
vol. II, ר; vol. III, ז-י, Leiden 1920-1942.

לסאן אלערב = ابن منظور, لسان العرب, بيروت 1992.

W. Leslau, "Hebrew Elements in the Judaeo-Arabic Dialect of Fez", *J.Q.R.* 36 (1945), pp. 61- 78.

I. Löw, *Aramäische Pflanzennamen*, Leipzig 1881 = לעף 1881

I. Löw, *Die Flora Der Juden*, 4 vol. Hildesheim, 1967 = לעף 1967

לצרוס-יפה 1998 = ח' לצרוס-יפה, עולמות שזורים- ביקורת המקרא המוסלמית בימי הביניים, ירושלים 1998.

לקסיקון כתבי הקודש = قاموس الكتاب المقدس، بطرس عبد الملك، جون طمس، ابراهيم مطر، بيروت 1970.

מאילה 1998 = *J. Maïla, The Arab Christians: From the Eastern Question to the Recent Political Situation of Minorities, in Christian Communities, in the Arab Middle East, Ed. A. Pacini, Oxford 1998, pp. 25-47.*

מבארכה 1999 = فاضل مطانيوس مباركة، بقايا الأرامية في لغة أهل صدد المحكية، حلب 1999.
 מדריך 2001 = מדריך לחקר הלהגים הערביים, (בעריכת) וולפדיטריך פישר ואוטו יסטרוב, תרגום רפי טלמון, ירושלים 2001.

מוסקאטי 1969 = *S. Moscati, An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages - Phonology and Morphology, Wiesbaden 1969.*

מורג 2004 = עיונים בעברית לדורותיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ד.
 מילון פיניקי = *C. Krahmalkov, Phoenician-Punic Dictionary, Studia Phoenicia xv, Leuven 2000.*

מילון תורכי = *B. E. Kerestedjian, Dictionnaire Étymologique de la Langue Turque, Londres 1912.*

מלול 2003 = מ' מלול, "השושבין בטקס הנישואין במרוקו: עיון במקורותיו של מוסד חברתי עתיק יומין", בתוך מקדם ומים ח, החתונה היהודית המסורתית במרוקו פרקי עיון ותיעוד, עמ' 281-305, יוסף שטרית, אוניברסיטת חיפה 2003.

ממן 1989 = א' ממן, "לזיהויו של המרכיב העברי במוגרביית היהודית", מסורות ג-ד (תשמ"ט), עמ' 171-201.

מצוד 1963 = *E. S. Drower & R. Macuch, A Mandaic dictionary, Oxford: Clarendon Press 1963.*

מרעי 2003 = عبد الرحمن مرعي، "تأثير العبرية على اللغة العربية"، الرسالة 11-12 (2003)، ص 129-156.

נילדקה 1875 = *Th. Nöldeke, Mandäische Grammatik, Halle an der Saale 1875*

נילדקה 1970 = *Th. Nöldeke, Compendius Syriac Grammar (translated from German by J. A. Crichton), London 1970.*

ניקול 1835 = *A. Nicoll, Catalogi Codicum Manuscriptorum Orientalium Bibliothecae Bodleianae pars Secunda Arabicos Complectens, Oxonii 1835.*

סדן 1994 = "י" סדן, "פיוטיונותו של מקרא: נוצרים, יהודים ומוסלמים בימי-הביניים – עמדות אבן סנאן במסופטמיה ו"מקבילות" יהודיות בספרד", בתוך ספר ישראל לוין-קובץ מחקרים בספרות העברית לדורותיה, ערכו: ראובן צור וטובה רוזן, מכון כץ 1994.

סוקולוף 1990 = *M. Sokoloff, A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic of the Byzantine Period*, Bar-Ilan University Press, Ramat-Gan, The Johns Hopkins University Press, 1990.

סוקולוף 2002 = *M. Sokoloff, A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*, Bar-Ilan University Press, Ramat-Gan, 2002

סיבויה 1966 = *كتاب سيبويه*, تحقيق وشرح عبد السلام هارون، بيروت 1966.

סיידל 1988 = *U. Seidel, "Studien zum Vokabular der Landwirtschaft im Syrischen"*, *Alt-Orientalische Forschungen*, Band 15, Berlin, pp. 133-173.

ספולסקי 1973 = B. Spolsky, "The Literacy in the Vernacular: The Case of the Navajo", In R. Ewton, J. Ornstein, *Studies in Language and Linguistics* 1972-1973, pp. 239-251.

ספולסקי 1983 = B. Spolsky, "Triglossia and Literacy in Jewish Palestine of the First Century", *International Journal of the Sociology of Language*, 42 First 95-109. (1983), pp.

ספולסקי 1985 = B. Spolsky, "The Limits of Authenticity in Language Testing", *Language Testing*, 2:1 (1985), pp. 31-40.

ספולסקי 1995 = B. Spolsky, "Prognostication and Language Aptitude Testing", *Language Testing*, 12:3 (1995), pp. 321-340.

ספור וחדד 1909 = *H. Spoer & E. N. Haddad, Manual of Palestinian Arabic*, Jerusalem 1909.

סרפס 1930 = *يعقوب سرقيس، "ترجمات التوراة"*، لغة العرب، 9 (1930)، ص 665-675.
לבד-אלרחים 2003 = *ياسين عبد الرحيم، موسوعة العامية السورية- دراسة لغوية نقدية في التقصيح والتأصيل والمولد والدخيل، دمشق 2003.*

לואד 1967 = *رسالة في الأحجار الكريمة- تأليف أبيفانوس، قدم لها وحققها كوركيس عواد، بغداد 1967.*
לטיה 1970 = *عزيز سوريال عطية، الفهارس التحليلية لمخطوطات طور سينا العربية، ترجمة نسيم جوزيف، الاسكندرية 1970.*

ללוש 2001 = *موسى علوش، الأغاني الشعبية الفلسطينية، بير-زيت، رام الله 2001.*

עלי 1977 = جاسم صكبان علي، "بين النحو الآرامي/ السرياني والنحو العربي"، بين النهرين 20 (1977)، ص 431-443.

עראף 1982 = شکري عراف، الأرض الانسان والجهد- دراسة لحضارتنا المادية على أرضنا، عكا 1982.

עראף 1995 = شکري عراف، مساهمة في دراسة نباتات البلاد، معليا 1995.

עראף 1996 = شکري عراف، القرية العربية الفلسطينية، معليا 1996.

עראף 1996 א = شکري عراف، المثل الشعبي بين المتحفية والاستمرارية، معليا 1996.

עראף 1997 = شکري عراف، مصادر الاقتصاد الفلسطيني من أقدم الفترات الى عام 1948، معليا 1997.

עראף 1999 = شکري عراف، مساهمة في دراسة نباتات البلاد، ترشيحا 1999.

ערוך = ח' קאהוט, ספר ערוך השלם, ניו-יורק תשס"ו (8 כרכים; מהדורה קודמת: וינה 1878-1892).

פוליאק 1997 = M. Polliack, *The Karaite Tradition of Arabic Bible Translation – A Linguistic and Exegetical Study of Karaite Translations of the Pentateuch the Tenth and Eleventh Century CE*, Leiden 1997. from

פיאמנטה 1959 = מ' פיאמנטה, פרקים בלהג הערבי של הגליל המרכזי, ירושלים תשי"ט.

פיאמנטה 1964 = מ' פיאמנטה, שימוש הזמנים, האספקטים והדרכים בלהג הערבי הירושלמי, ירושלים 1964.

פיאמנטה 1973 = M. Piamenta "Ḥazīt "unfortunate"- A Decaying Element in Colloquial Arabic, Arabic and Islamic Studies, Bar-Ilan Departmental Researches, no 1, B. I. University Dept. of Arabic, Ramat-Gan 1973.

פג'אלי 1918 = M. Feghali, *Étude sur Les Emprunts Syriaques dans Les Parlers Arabes du Liban*, Paris 1918.

פג'אלי 1919 = M. Feghali, *Le Parler de Kfar 'Abida (liban-syrie) -Essai Linguistique sur La Phonétique et La Morphologie d'un Parler Moderne*, Paris 1919.

פג'אלי 1928 = M. Feghali, *Syntaxe des Parlers Arabes Actuels du Liban*, Paris 1928.

פג'אלי 1978 = M. Feghali & J. Feghali, *Contes Légendes et Coutumes Populaires du Liban*, Louvain 1978.

פג'אלי 2003 = الخوري بولس الفغالي، المحيط الجامع في الكتاب المقدس والشرق القديم، بيروت 2003.

פיהרסט 1994 = الفهرست لابن النديم، بيروت 1994.

פיין סמית, תיזאורוס = *P. Smith, Thesaurus Syriacus, Oxford 1879-1901*
 פיין-סמית, מילון = *J. Payne Smith, A Compendious syriac Dictionary Founded upon the Thesaurus Syriacus of R. p. Smith, Winona Lake 1998.*

פיליפס 1866 = *G. Phillips, Syriac Grammar, London 1866*
 פליקס 1963 = "פיליקס, החקלאות בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים-תל-אביב 1963.

פלייש 1954 = *H. Fleisch, "Premiers Rsultats d'une Enquete Dialectal au Liban", Orbis 8 (1954), pp. 385 - 399.*

פלווה 1965 = *H. Palva, Lower Galilean Arabic: An Analysis of its Anaptyctic and Prothetic Vowels with Sample Texts, Helsinki 1965.*

פלייש 1961 = *H. Fleisch, Traité De Philologie Arabe, Vol. I , Preliminaires, Phonetique, Morphologie Nominale, Beyrouth 1961.*

פנטון 1980 = ט"ל פנטון, "שאלות הכרוכות בעדות הספרות האוגריתית על אוצר המלים של המקרא" לשוננו מד (תש"מ), עמ' 268-280.

פרגסון 1959 = *C.A. Ferguson, "Diglossia", Word, Journal of the Linguistic Circle of New York, vol. 15, pp. 325-340.*

פרגסון 1959ב = *C.A. Ferguson, "The Arabic Koinē", Language 35 (1959), pp. 616-630.*

פריחה 1957 = *أنيس فريحة، حضارة في طريق الزوال، بيروت 1957.*

פריחה 1958 = *أنيس فريحة، "أسماء أيام الأسبوع وأسماء العدد وتفسير معانيها"، الأبحاث 1 (1958)، ص 31-49.*

פריחה 1959 = *أنيس فريحة، الأرامية والسريانية- ما الفرق بينهما، الأبحاث 12 (1959)، ص 31-47.*

פריחה 1961 = *أنيس فريحة، "أثر لغوي السريان في وضع قواعد الصرف والنحو العربيين"، الأبحاث 14 (1961)، ص 39-60.*

פריחה 1973 = *أنيس فريحة، معجم الألفاظ العامية، بيروت 1973.*

פריחה 1974 = *أنيس فريحة، معجم الأمثال اللبنانية الحديثة، بيروت 1974.*

פריחה 1985 = *أنيس فريحة، معجم أسماء المدن والقرى اللبنانية، بيروت 1985.*

פריטאג = *G. W. F. Freytag, Lexicon Arabico-Latinum, Halis Saxonum 1837.*

פרימר 1993 = *A.L. Premare, Dictionnaire Arabe-Français, vol. 10, Paris 1993.*

פרנקל 1886 = *S. Fraenkel, Die Aramäischen Fremdwörter Im Arabischen, Leiden 1886.*

פריסק 1970 = *H. Frisk, Griechisches Etymologisches Wörterbuch, 2 vol. Heidelberg 1970.*

פשיטתא = *Syriac Bible: Syrian Patriarchate of Antioch and All the East, Damascus 1979.*

צבר 1974 = י' צבר, "היסודות העבריים בניב הארמי של יהודי זאכו בכורדיסטאן", לשוננו לח (תשל"ד), עמ' 206 - 219.

צבר 1975 = י' צבר, "היסודות העבריים בניבים הארמיים של יהודי אזרביג'אן", לשוננו לט (תשל"ה), עמ' 272 - 294.

צחאח = *الجوهري ابو نصر إسماعيل، تاج اللغة وصحاح العربية، القاهرة 1282 هـ.*

צליבא 1973 = *غريغوريوس صليبا، "اللغة السريانية ماضيها وحاضرها"، بين النهرين 1 (1973)، ص 35-13.*

צמחוני 1989 = ד' צמחוני, "הנוצרים" עמ' 125-131, בתוך: יהודים וערבים בישראל, ערך רמי הוכמן, ירושלים 1989.

צנטריין 1970 = *Pierre Chantraine, Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque- Histoire Des Mots, II vol. Paris 1970.*

צרפתי 1975 = גד בן-עמי צרפתי, "האטימולוגיה העממית בעברית המודרנית", לשוננו לט (תשל"ה), עמ' 236-262.

צרפתי 2001 = גד בן-עמי צרפתי, העברית בראי הסמנטיקה, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א.

קאופמן 1974 = *S. A. Kaufman, The Akkadian Influences on Aramaic, Chicago 1974.*

קאלה 1904 = *P. Kahle, Arabischen Bibelübersetzungen Texte Mit Glossar, Leipzig 1904.*

קאלה & שמידט 1918 = *H. Schmidt & P. Kahle, Volkserzählungen aus Palästina, Göttingen 1918.*

קאפח, תהלים = משלי עם תרגום ופרוש הגאון רבנו סעדיה בן יוסף פיומי, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשכ"ו.

קאפח, איוב = איוב עם תרגום ופירוש הגאון רבנו סעדיה בן יוסף פיומי, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשל"ג.

קאפח, משלי = משלי עם תרגום ופרוש הגאון רבנו סעדיה בן יוסף פיומי, מהדורת י' קאפח, ירושלים תשל"ו.

קוהלר-באומגרטנר = *L. Koehler & W. Baumgartner, Die Hebräisches und Aramäisches Lexikon zum Alten Testament, vol. I-VI, Leiden 1967-1990.*

קוטשר 1959 = י" קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט.

קוטשר 1961 = י" קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים 1961.

קוטשר 1965 = י" קוטשר, "מחקר השמית הצפונית-מערבית בימינו", לשוננו כט (תשכ"ה), עמ' 47-128.

קוטשר 1977 = י" קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז.

קומלוש 1973 = י" קומלוש, המקרא באור התרגום, תל-אביב תשל"ג.

קופף 1958 = *L. Kopf "Arabische Etymologien Und Parallelen Zum*

Bibelwörterbuch", Vetus Testamentum, VIII, (1958), pp. 161-215.

קופף 1976 = לותר קופף, מחקרים במילונאות ערבית ועברית, ערך משה גושן-גוטשטיין, ירושלים תשל"ו.

קושאקגי 1978 = الأب يوسف قوشاقي، الأمثال الشعبية الحليّة وأمثال ماردين، حلب 1978.

קזמירסקי 1960 = *A. de Biberstein-Kazimirski, Dictionnaire Arabe-Francaise*

Contenant les Racines la Langue Arabe, Paris 1960.

קינידי 1989 = *H. Kennedy, "Change and Continuity in Syria and Palestine at the Time of the Moslem Conquest", Aram Vol. I:2 (1989), pp. 258-267.*

קלר 1964 = ח' קלר, "עבודת האדמה במקרא לאור ההוי הערבי", כתבי החברה לחקר המקרא בישראל, ספר קורנגרין (תשכ"ד), עמ' 233 - 236.

קלאוסון 1972 = *G. L. M. Clauson, An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth*

Century Turkish, Oxford 1972.

קמברדג' 1983 = *Arabic Literature to the end of the Umayyad Period, Cambridge*

University Press, chap.22, The Greek Impact on arabic Literature, PP.

460-482, chap.23, The Persian Impact on Arabic Literature, pp.483-496;

chap.24, The Syriac Impact on Arabic Literature, pp. 497-501, Cambridge

1983.

קמברדג' 1999 = *The Cambridge History of Judaism, "Hebrew and Aramaic in the*

Persian Period", vol. I, pp. 115-129, ed. W.D. Davies, L. Finkelstein,

1999. Cambridge

קנוטסון 1974 = *B. Knutsson, Studies in the Text and language of Three Syriac-*

Arabic Versions of the Book of Judicum with Special Reference to the

Middle Arabic Elements, Leiden 1974.

קניבי 1991 = حامد صدقي قنبي، دراسات في تأصيل المعربات والمصطلح- من خلال دراسة: "تحقيق
تعريب الكلمة الأعجمية" لأبن كمال باشا، بيروت-عمان 1991.

קראוס 1899 = *S. Kraus, Griechische und Lateinische Lehnwörter in Talmud Midrash und Targum, Berlin 1899.*

קרוא 1970 = ב' קרוא, מילון שימושי לתלמוד ולמדרשים, (כרכ' א-ב), הוצאת שפירא,
לונדון-ת"א, תש"ל.

קרטון 1977 = *F. Carttunen, Finnish in America: A Case Study in Monogenerational Language Change, in: Sociocultural Dimentions of Language Change (ed. B. G. Blount & M. sanches (Language, Thought and Culture Series) New York 1977, pp. 173-184.*

קריסטי 1901 = *W. Christie, Der Dialekt der Landbevölkerung des Mittleren Galiläa, ZDPV 24 (1901), pp. 69-112.*

רבין 1951 = *C. Rabin, Ancient West-Arabian, University of Oxford, London 1951*
רבין 1969 = ח' רבין, "השפעת בעברית ובארמית - מהותו ומוצאו", ארץ ישראל ט (תשכ"ט),
עמ' 148 - 158.

רבין 1991 = ח' רבין, שפות שמיות, ירושלים 1991.

רדא 1981 = علي رضا، رد العامي الى الفصح، بيروت 1981.

רודה 1921 = *J.F. Rhode, The Arabic Bible Versions of the Pentateuch in the Church of Egypt, Leipzig 1921.*

רוזנהויז 1969 = י' רוזנהויז, הלהג המדובר של העיר סכנין, עבודת מוסמך, אוניברסיטת
ירושלים 1969.

רוזנהויז 1984 = *J. Rosenhouse, The Bedouin Arabic Dialects, General Problems and a close Analysis of north Israel Bedouin Dialects, Wiesbaden 1984.*

רייט 1890 = *W. Wright, Lectures on the Comparative Grammar of the Semitic Languages, Cambridge 1890.*

רייט 1967 = *W. Wright, A Grammar of the Arabic Language, Cambridge 1967.*

ריש קרין 1988 = ريش قريان ماروني قديم (1242)، قدم له الاب يوحنا ثابت، الكسليك-لبنان 1988.
رسالة الغفران = رسالة الغفران للشاعر الفيلسوف أبي العلاء المعري، شرح كامل الكيلاني، (بدون
تاريخ).

רס"ג תרנ"ג = י' דירנבורג (מהדיר), תפסיר אלתוריה באלערביה תאליף רבינו סעדיה גאון בן
יוסף אלפיומי, פריס תרנ"ג.

רצהבי 1985 = י' רצהבי, אוצר הלשון הערבית בתפסיר רב סעדיה גאון, רמת-גן תשמ"ו.

רצהבי 1985 = י' רצהבי, "מקראות מדרשות בספרות הערבית", עמ' 301 – 319, בתוך ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן כ"ו-כ"ז, עורך צבי אריה שטיינפלד, רמת גן 1985.

רקנדורף 1921 = *H. Reckendorf, Arabische Syntax, Heidelberg 1921.*

שולטס 1965 = *F. Schulthess, Grammatik des Christlich-Palästinischen Aramäisch, Hildesheim 1965.*

שוורצולד 1976 = א' שוורצולד, "גישות תיאורטיות קונקרטיות ומופשטות בניתוח בגדכפ"ת – בכ"פ בעברית", לשוננו מ (תשל"ו), עמ' 211-232.

שוורצולד 1984 = א' שוורצולד, "המדדים להיתוכן של המלים העבריות והארמיות בספרדית-היהודית", מלאת, מחקרי האוניברסיטה הפתוחה בתולדות ישראל ובתרבותו ב', בעריכת ש' אטינגר, י' גילת, ש' ספראי, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב תשמ"ד.

שחאדה 1977, דיסרטציה = ח' שחאדה, התרגום הערבי לנוסח התורה של השומרונים, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, ירושלים 1977.

שחאדה 1989 = ח' שחאדה, התרגום הערבי לנוסח התורה של השומרונים, כרך א: בראשית-שמות, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים 1989.

שחאדה 1994 = *H. Shehadeh, "Mediaeval Hebrew in Context of Middle arabic", Jewish Studies In A New Europe, (1994), pp. 798-821.*

שחאדה 1995 = *H. Shehadeh, "Bōrad and his Brothers in Kufr-yasīf Dialect", in Studia Orientalia 75, Dialectologia Arabica a Collection of Articles in Honour of the Sixtieth Birthday of Professor Heiki Palva, Helsinki 1995, pp. 229-238.*

שחאדה 1998 = *H. Shehadeh, "Mediaeval Hebrew in the Context of Middle Arabic", in: H. Tautner-Kromann & K.L.G. Salamon (ed.), Jewish Studies in a New Euorpe Copenhagen 1998, pp. 798-821.*

שחאדה 2001 = *حسيب شحاده, "قاموس اللهجة العربية الفلسطينية العتيد- نظرات في قاموس البرغوثي" in: Judith Rosenhouse and Ami Elad-Bouskila (eds.), Linguistic and Cultural Studies on Arabic and Hebrew. Essays Presented to Moshe Piamenta for his Eightieth Birthday, Harrassowitz Verlag. Wiesbaden 2001, pp. 135-174.*

שחאדה 2002 = ח' שחאדה, התרגום הערבי לנוסח התורה של השומרונים, כרך ב: ויקרא-במדבר-דברים, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, ירושלים 2002.

- שי 1975 = ה' שי, אלמרשד אלכאפי (המדריך המספיק) לר' תנחום בר' יוסף הירושלמי
(אותיות ל-ש), חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, ירושלים תשל"ה.
- שיטרית 1989 = י' שיטרית, "יסודות עבריים בערבית של יהודי מרוקו", מסורות ג-ד
(תשמ"ט), עמ' 203 - 284.
- שיכו 1906 = الأب لويس شيخو اليسوعي, "عيد العنصرة وتعاليمه - نبذة ليتورجية لاهوتية", المشرق 9
(1906), ص 523-530.
- שיכו 1989 = لويس شيخو, النصرانية وآدابها بين عرب الجاهلية, بيروت 1989.
- שיר 1990 = أدبي شير, الألفاظ الفارسية المعربة, بيروت 1990.
- שלם 1931 = נ' שלם, "שמות האבנים הטובות", לשוננו ג (תרצ"א), עמ' 291-299.
- שמעוני 1989 = י' שמעוני, "הערבים הנוצרים בארץ-ישראל" עמ' 110-131, בתוך: יהודים
וערבים בישראל, ערך רמי הוכמן, ירושלים 1989.
- תאבת 1982 = تفسير لسفر التكوين - منسوب إلى القديس إفرام السرياني, قدم له ونشره الأب يوحنا
تابت, الكسليك-لبنان 1982.
- תאבת 1983 = تفسير لسفر الخروج - منسوب إلى القديس إفرام السرياني, قدم له ونشره الأب يوحنا
تابت, الكسليك-لبنان 1983.
- תאבת 1984 = تفسير لسفر الأخبار - منسوب إلى القديس إفرام السرياني, قدم له ونشره الأب يوحنا
تابت, الكسليك-لبنان 1984.
- תאבת 1988 = ريش قريان ماروني قديم (1242), قدم له الأب يوحنا تابت, الكسليك - لبنان 1988.
- תאג' אלערוס = مرتضى الزبيدي, تاج العروس من جواهر القاموس, القاهرة 1307 هـ.
- תומסון 1955 = J.A. Thompson, "The Origin and Nature of the Chief Printed Arabic Bibles", *The Bible Translator* (1955), vol. 6 (4), part I, pp. 2-12;
part II, pp. 51-98; part III, pp. 98-106; part IV, pp. 146-150.
- תראנגיאן 1952 = جميل حنا ترانجان, الكتاب المقدس باللغة العربية, القاهرة 1952, ص 44-47.
- תרגומי המקרא = תרגומי המקרא - פרקי מבוא, ערך ח' רבין, ירושלים 1984.
- CAD = The Assyrian Dictionary, Chicago 1956-

מפתחות

מלים עבריות וארמיות בערבית המדוברת בפי הנוצרים בישראל

1. 132 *tāry / 'atāry* / أثاري
2. 133 *zmīl* / إزميل
3. 134 *stabel* / إسطبل
4. 134 *aššašiyye* / أششية
5. 136 *aḫūra* / أفورا
6. 137 *alešta* / أليستا
7. 138 *bahar / bahḥar* / بحر
8. 138 *bahaš* / بحش
9. 139 *boxš* / بخش
10. 139 *boršān/beršān* / برشان
11. 140 *burtāš* / برطاش
12. 142 *bar 'ū* / برقوق
13. 142 *bork* / بُرك
14. 143 *bez* / بز
15. 144 *bostār* / بسطار
16. 145 *ba'ar/tba'ar* / بعر / تبعر
17. 145 *ba'aš* / بعص
18. 146 *ballame* / بلامة
19. 147 *balaš / ballaš* / بلش / بلش
20. 147 *bet-may* / بيت-مي
21. 148 *bayyūr* / بيور
22. 148 *ṭaz/taz* / تاز
23. 149 *tōk* / توك
24. 149 *tīn sbā'y* / تين سباعي
25. 150 *ḡarḡīr* / جرجير
26. 151 *ḡa'as* / جعس
27. 151 *ḡift* / جفت
28. 152 *gul / gulle* / چلة
29. 154 *ḡamalōn/ḡamlōn* / جملون
30. 155 *dabbūs* / دبوس
31. 155 *da'ar* / دعر
32. 156 *dafura* / دفورة
33. 157 *do·do* / دَقْدَق
34. 158 *[da'ar] daqqar* / دقر
35. 159 *duqrān* / دقران
36. 159 *dalaf* / دلف
37. 160 *dallīl* / دليل
38. 161 *hāḡ* / حاج
39. 161 *hālūl* / حالول

40. 162 *hazīta* / حزيطة
41. 163 *hakūra* / حاكورة
42. 164 *ḥanda 'u'* / حندقوق
43. 164 *ḥaby* / خابية
44. 165 *ḥannūs* / خنوص
45. 165 *zbūn* / زبون
46. 166 *za 'aṭuṭ* / زعطوط
47. 166 *zagliḷ* / زغلول
48. 167 *zaqar* / زقر
49. 168 *za 'af* / زقف
50. 168 *zaqūt / za'ūt* / زقوت
51. 169 *zala'* / زلع
52. 170 *zal'a / zalu'a* / زلوعة / زلعة
53. 171 *zunnār* / زنار
54. 172 *zanzaraxt / zanzalaxt* / زنزلخت
55. 172 *zūm* / زوم
56. 173 *rāḥa* / راحة
57. 174 *reštāye* / رشتة / رشتاية
58. 174 *raṭ* / رط
59. 174 *saddān* / سدان
60. 175 *sarraḡ* / سرج
61. 175 *sarīde* / سريدة
62. 176 *saṭar* / سطر
63. 177 *sfārāt* / سفارات
64. 177 *sukkarah* / سكرة
65. 178 *summā'* / سُمّاق
66. 179 *smīde* / السميد / السميدة
67. 180 *šāš* / شاش
68. 181 *šagūr* / شاغور
69. 182 *šā'ūf* / شاقوف
70. 182 *šāqūl* / شاقول
71. 183 *šabraḥe* / شبرحي
72. 184 *šabšūl* / شبشول
73. 184 *šabbūt* / شبوط
74. 184 *šabbīt* / شبيط
75. 185 *šhār* / شحار
76. 186 *šartah* / شرتح
77. 186 *šartūḥa* / شرتوحة
78. 186 *šargal* / شرچل
79. 188 *šarnaqa* / شرنقة
80. 188 *šaṭḥa* / شطحة
81. 188 *šataf* / شطف

- 190 *ša'riyye* / شعريّة .82
 191 *Šaqlab* / شقلب .83
 191 *šqāf* / شقيف .84
 192 *škāra* / شكارّة .85
 192 *šala'* / شلع .86
 193 *šalaf* / شلف .87
 193 *šelf* / شلف .88
 194 *šelfe* / شلفة .89
 194 *šalfūn* / شلفون .90
 195 *šalhab* / شلهب .91
 196 *šalwaṭ* / شلوط .92
 196 *šamaṭ* / شمط .93
 197 *šunnār* / شنار .94
 198 *Šōb* / شوب .95
 199 *šurah* / شورة .96
 199 *šōšah* / شوشح .97
 200 *šā'ūr* / صاعور .98
 201 *šarār* / صرار .99
 201 *šarrāfe* / صرافة .100
 202 *šandal* / صندل .101
 202 *šayyār* / صييار .102
 203 *ṭabsoun* / طبسون .103
 204 *ṭabliyye* / طبليّة .104
 205 *ṭarbūn* / طربون .105
 205 *ṭarbīza* / طربيزا .106
 206 *ṭaraš* / طرش .107
 206 *ṭasiš* / طسيس .108
 207 *ṭalmouse* / ظلموسة .109
 207 *ṭawayye* / طواية .110
 208 *tīz* / طيز .111
 208 *ub/ib* / عُب .112
 209 *abūra* / عبورة .113
 210 *'ebe* / عبي .114
 210 *abīt* / عبيط .115
 211 *irzāl* / عززال .116
 211 *'azaqa* / عزقه .117
 212 *'afūq* / ع فوق .118
 213 *'a'ul* / عقول .119
 213 *'akkūb* / عكوب .120
 214 *'elt* / علت .121

122. 214 *'ammaš* / عَمَص
123. 215 *gaf* / غَف
124. 215 *gimr* / غمر
125. 216 *gāš/gōšeh* / غوشة
126. 217 *fārūh* / فاروح
127. 217 *fajam* / فجم
128. 218 *farat* / فَرَط
129. 219 *farfahīne* / فرفحينة
130. 219 *farfūtah* / فرفوتة
131. 220 *faram* / فرم
132. 220 *fasfūse* / فسفوسة
133. 221 *fa'ūs* / فقوس
134. 222 *fakah* / فكح
135. 222 *fakūra* / فكورة
136. 223 *fēgan* / فيجن
137. 224 *qerdāhi* / قرداحي
138. 224 *qurṭale* / قرطلة
139. 225 *qormīyye* / قرمية
140. 225 *qredes* / قريديس
141. 226 *aṣṭal* / قسطل
142. 226 *qaṭrīb* / قطريب
143. 227 *qutten/ʔutten* / قطين
144. 229 *qulqās [aul-ās]* / قلqاس
145. 229 *ʔun/qun* / قن
146. 230 *qeyāsāt* / قياسات
147. 230 *karbā* / كاربا
148. 231 *kārūz* / كاروز
149. 232 *kānūn* / كانون
150. 232 *kubbe* / كبة
151. 233 *kurāz* / كراز
152. 234 *karaš* / كرش
153. 235 *kar'ūne* / كرعوني
154. 235 *korkiyye* / كركية
155. 236 *karūze* / كروزي
156. 237 *kašal* / كشل
157. 238 *ka'ar* / كعر
158. 238 *kallīn* / كلين
159. 239 *kamar* / كمر
160. 239 *kamara* / كمر
161. 240 *kōše* / كوشة
162. 240 *labūt* / لبوت
163. 241 *laḥaš* / لحش
164. 241 *laṭaš* / لطش

165. 242 *lašy* / لَقْسِي
 166. 243 *laš/lawaš* / لَوْش
 167. 243 *lūf* / لَوْف
 168. 244 *noxl/ moxl* / مَخْل
 169. 244 *midmāk* / مَدْمَاك
 170. 244 *morr* / مَرّ
 171. 245 *martuṭ* / مَرطُوط
 172. 246 *massās* / مَسَّاس
 173. 247 *maṣṭabe* / مَسْطَبَة
 174. 248 *maswy* / مَسْوَة
 175. 249 *maṣaḥ* / مَشَح
 176. 250 *mištāḥ* / مَشْطَا ح
 177. 251 *me nāyi* / مَعْنَايَة
 178. 252 *nātūr* / نَاطُور
 179. 253 *nable* / نَبْلَة
 180. 253 *naṣbe* / نَصْبَة
 181. 254 *nīr* / نِير / יְעוּרִי
 182. 255 *nīr* / יְחֲרִישָׁה
 183. 255 *hubbāl* / هُبَّال
 184. 256 *hadas* / هَدَس
 185. 256 *hekal* / هَيْكَل
 186. 257 *w ḥyyi* / وَقِيَة
 187. 258 *yasūl* / يَاصُول

מלים עבריות וארמיות בערבית נוצרית כתובה

188. 259 *āṭṭiqim* / أَتْثِيقِيم
 189. 259 *ājār* / أَجَار
 190. 260 *ādunay* / أَدُونَاي
 191. 261 *ārōn* / أَرُون
 192. 261 *ārāyil* / أَرَايِيل
 193. 262 *isṭār* / إِسْتَار
 194. 262 *āsḱōliyyin* / أَسْكَوْلِيَّيْن
 195. 263 *isḱrʿa* / إِشْكَرْعَا
 196. 263 *iṣḱāḥ* / إِصْحَا ح
 197. 264 *iqṭā / iṭṭiḱ* / إِقْتَا / إِتْثِئْثِئْ
 198. 265 *afūd* / أَفُود
 199. 267 *il-šday* / إِل-شْدَاي
 200. 267 *alḡōmīm* / أَلْغُومِيم
 201. 267 *ānḱr* / أَنْدَر
 202. 268 *ahyā šr ahya* / أَهْيَا شَر أَهْيَا
 203. 269 *ōrīm w alṭōmīm* / أَوْرِيم وَالتَّوْمِيم
 204. 270 *īfā* / إِيْفَة
 205. 270 *bāṭ* / بَاث
 206. 271 *bāmōt* / بَاْمُوت

207. بثول 272
208. برشعنا 273
209. برقأ 273
210. برنساء 274
211. برولا 274
212. بطرة 275
213. بعليم 275
214. بني الوهيم 276
215. بهموت 277
216. بيرون 278
217. بيعة 278
218. بيم 280
219. تارسيس 280
220. تخلثا 281
221. ترافيم 282
222. ترمال 282
223. تعلله 283
224. تتين 284
225. جالوت 284
226. جاو 285
227. جتيّة 285
228. جربي 286
229. جهنم 287
230. جوج-ماجوج 288
231. حج الله 289
232. حرم 289
233. حشمل / حشمة 290
234. حومر / حُمير 290
235. خامطا/حامطا 291
236. دار- صيني 291
237. درش 292
238. دنح 292
239. راب 293
240. رازين 293
241. ربييتا 294
242. رقا 294
243. زرجا 295
244. سام 295
245. سذر / سذرا 296
246. سرن 296
247. سروفيم/ ساروفيم 297
248. سفسل 297
249. سفل 298
250. سفيلا 299

251. سَكِينَة 299
252. سُلَاق 301
253. سَلِيح 301
254. سَوْمَقَا 302
255. شَبِقْتَتِي 303
256. شَرْطُونِيَة 303
257. شَفَة 304
258. شَفْشَفَة 304
259. شَفْنِين 305
260. شَمْشَار 305
261. شَيْفُور/سَافُور 306
262. صَبَاؤُوت 307
263. صَدِيدَا 308
264. صَفْرِيَة 308
265. صَلْبُوث 309
266. طَابِيئَا 309
267. طَرَانَة/طُورَان/طُرَان 310
268. طَالِيئَا / طَالِيئَا 310
269. عَنَصْرَة 311
270. عُورَبِيم 313
271. عَيْن عَجَل 314
272. فَاثُور 314
273. فَارَس/فَارَش 315
274. فَصَح 316
275. فَطْرَكَة 317
276. فَنْدَقَانِيَة 317
277. فُور 318
278. قَب 319
279. قَرْقَدْنَا 320
280. قَصَم 321
281. قَلَايَة 322
282. قَلَة 322
283. قَلْنَسُورَة 323
284. قَمِين 324
285. قَنْطَار 324
286. قَنْقَل 325
287. قَنْكَنُون 326
288. قَنْوَبِين 326
289. قُوسَال 327
290. قَيْنَمُون 327
291. كَارُوزَة 327
292. كَرَح 328
293. كَرَز 328
294. كُروَبِيم 329
295. كَكْشُوثَا 330

296. کوتین 331
297. کیکر 332
298. لاوٹان/لوپٹان/لاویتیان 333
299. لاویین 334
300. لٹک 334
301. لچ 335
302. مدراش 336
303. مرتمریم 337
304. مرعیٹ 337
305. مُسطار 338
306. مشفلة 339
307. مصنفة 339
308. ملفان 340
309. نافور/أنافورا 340
310. نقعتا 341
311. نون 342
312. هوشعنا 342
313. یبروح 343
314. یسب 344
315. یوبیل 345

מלים עבריות וארמיות בערבית הנוצרית הדבורה והכתובה

316. آب 347
317. أتون 347
318. آذار 349
319. أسقف 349
320. أسكفة 350
321. إشبين 351
322. أفتوم 351
323. إكليل 352
324. أيار 353
325. أيلول 354
326. بوطه 354
327. بيدر 355
328. تشرين أول / تشرين ثاني 356
329. تكه / [تكه] 359
330. تموز 359
331. جراب 360
332. جرن 361
333. جتر 362
334. جوا 364
335. جونة 365
336. حزيران 366
337. خوري 366
338. زنبيل 367

339. زوفا 368
340. زِيَّاح 369
341. زِيَّح 370
342. سراج 370
343. سكة 371
344. شباط 372
345. شرقراق 372
346. شعينة 373
347. ن. شلح . ب. شلح 374
348. شماس 375
349. صنارة / سنارة 375
350. طقس 376
351. قفة 377
352. قنديل 378
353. كانون الأول / كانون الثاني 378
354. كرز 379
355. كُفر 380
356. كهنوت 380
357. كوة 381
358. كوز 381
359. لجن / لقن / لكن 382
360. مزمو 383
361. مينديل 384
362. نوس 384
363. نياحة 385
364. نيسان 386

**Hebrew and Aramaic elements in the Vernacular Christian Arabic in
Israel and in the written Christian Arabic in the Holy Land, Syria
and Lebanon**

By: Ibrahim Bassal

Supervised by: Prof. Yitzhak Avishur

A Thesis Submitted for The Degree

"Doctor of Philosophy"

University of Haifa

Faculty of Humanities

Department of Hebrew Language

October 2004

Hebrew and Aramaic elements in the Vernacular Christian Arabic in Israel and in the written Christian Arabic in the Holy Land, Syria and Lebanon

Ibrahim Bassal

Abstract

1. In this composition, I examined the Hebrew and Aramaic residues in spoken Arabic by Christians in Israel, and written by Christians in the Holy Land, Syria and Lebanon.

The corpus of the spoken Christian-Arabic was based on the cassettes of old people who live in Christian villages in the North of Israel: Fassuta, Me'ielya, Tarshiha, Beqia'a, Jesh, Kuferyasif, Ekreth, Bere'm, Ibilleen and Shfara'm. The corpus of the written Christian Arabic was based on folk tales, poems, proverbs, dictionaries, Bible translations, books of interpretation and liturgy.

It's reasonable that substrata from languages, spoken in the East, be preserved in Arabic, since Arabic replaced those languages. This is applied on the Aramaic language, the spoken language in the countries of the East, it was gradually pressed down since the beginning of the Arab conquest in the seventh century till the tenth century (Ben-David 1967, 153-165; Cambridge, 1999, I, pp. 115-129). Together with that, Aramaic substrata witness at the diglossia of the residents in the regions of the Holy Land, Syria and Lebanon till the absolute control of Arabic, these substrata were left in Arabic.

Yihezkiel Kutscher, wrote on Aramaic item in the Hebrew Encyclopedia (pp. 959-969) that Aramaic elements were remained in Arabic dialects in locations where Aramaic controlled. However, Avishur in his article "The Ancient Aramaic elements in the Iraqi Judaeo-Arabic" (Avishur, 1977, pp. 277-294 / Avishur, 2001, pp. 235-287), he hints that researches done on the topic are partial and they need to be increased and updated.

Indeed, literature that deals with the topic is united in regards to word-lists, done mostly by Christian priests, and they should be examined through scientific tools.

Little was written on the Hebrew and Aramaic influence on Arabic in the domain of pronunciation, forms and syntax, except for what wrote the Lebanese priest Michael Feghali, in his two books in which he related to the Aramaic influence on Arabic, spoken in Lebanon regarding syntax, pronunciation, morphology and vocabulary.

2. In fact, there isn't any essential and comprehensive research that dealt with the topic in a methodical, inclusive and summarizing manner, which integrates the Hebrew and Aramaic elements, existing in both literary and spoken language. Therefore, in this composition, I examined the topic and completed it in a comprehensive and profound way in the domain of pronunciation, morphology, syntax and vocabulary, through a comparison with the influence of Aramaic on Jewish Arabic on the basis of researches done in this domain.

In this research, I have gathered and concentrated the Hebrew and Aramaic elements that penetrated the spoken and written Arabic by the Christians of the Holy Land, Syria and Lebanon. There is a great importance in gathering this kind of material and in preserving this tradition, otherwise it will vanish away. The speedy changes in society cause far reaching changes in the life style and the words that were daily used but disappeared or changed with the time. Those words which ceased to be used, are being forgotten and tend to fade away especially among the young generation. Furthermore, most informants became old and it's our duty to preserve and keep that linguistic tradition lest it is too late.

I also examined the way of the infusion of these elements and I pointed out the changes that occurred in them. I cross-checked the Hebrew and Aramaic elements that exist in the spoken Arabic, and together with those that exist in the written language. In my opinion, this cross-checking is likely to show the circulation of the Hebrew and Aramaic elements and their fusion within both the Spoken and the written Arabic and even the two transmissions. It also points at the exclusiveness and the peculiarity of the layer of the Spoken Arabic in the Holy Land (the Palestinian dialect) in comparison with other Arabic dialects, and it clarifies the linkage between this layer and the languages that were spoken in Palestine such as Hebrew and Aramaic. Researching

these elements linguistically, contributes to the determination of locating the spoken Arabic by Christians within the map of the dialectology of the spoken Arabic in Israel.

Not only this, researching the Hebrew and the Aramaic component in these layers contributes to the definition of the Arabic linguistic atlas in general, and the unique linguistic atlas of the spoken dialect by Christians. As well, it contributes to the completion of the spoken Arabic and Palestinian dictionary. Comparatively, this research is likely to contribute to verify obscurities in the Bible. Blau states the importance of the spoken Arabic dialect in the Holy Land, which, in his view, preserves elements and words that might enlighten and contribute to the explanation of hard words and forms of the Biblical vocabulary, which it seems, settled in the mouths of the Arab residents in Israel. (Blau, 1955 = Blau 1986).

3. The Christian Arabs in Israel are part of the Arab Christian communities that exist in the Middle East. They live in an Islamic environment in Egypt, Iraq, Syria, Lebanon and in Palestine. However together with this, they keep their religious identity as Christians, in part of the regions such as in Lebanon, Syria, Iraq and in Egypt they observe their prayers and religious rites and ceremonies in the original language, in Aramaic-Syriac in Iraq, Syria and in Lebanon, and in Coptic in Egypt.

The Christian Arabs who live in Israel count today 113700 according to the data of the Central Department of Statistics (Statistic Annual of Israel, 2003, No. 54). They are mainly concentrated in the North of the Country. They are united and are different from the rest of the Moslem population in their rites, their vocabulary is exclusive, as the words of church and its surrounding, exclusive Christian names which are after the names of Christian saints and indicate Western orientation.

4. The spoken Arabic of the Arabs of Israel is varied in its dialects. It could be distinguished according to different regions, religious groups, urban or villagers. In the South of the Land, the Bedouin dialect is mostly used. In the center, and the triangle region, they use their own exclusive dialect, in the North, the Galilean dialects are used. A number of researches was written about the Arab dialects in Israel. Christie 1901, Löhr, 1905, Spoer and Ḥaddād (1909) is a guide to learn Arabic. Bauer (1909), Bergsträsser (1915), Blanc (1953), Palva (1965), Piamenta (1959), chapters in the Arab Dialects of the central Galilee, about the dialect of Sakhnin town, Rozenhouse (1969), and on the Bedouin dialects in the North of the country, Rozenhouse (1984), on the

Arabic of Jerusalem, Piamenta (1964) and Levin (1995), on the Arabic of Haifa town, Giva' Kleinberger wrote (2004) Dissertation of the Arab dialects of the residents of Haifa, in the first middle of the 20th century, the spoken by Moslems, Christians and Jews. Through relating to the Arab Jewish dialect in the North of the Country in the first middle of the 20th century (in Haifa, Tzfat, Tiberias).

Recently, Khariush (2004) published a book about the phonological description of the Palestinian dialects, through surveying the researches that dealt with the Palestinian dialect, its distribution and linkage to old Arab dialects.

5. This research, as stated, is based on researching the Aramaic and Hebrew elements in the spoken Arabic by Christians in Israel, and written Arabic of the Christian communities in the Israel, Syria and Lebanon. The composition is forked to examine two corpora: the first, the corpus of the Arabic spoken by Christians of Israel. In order to research the spoken corpus, I carried out interviews and conversations with informants, and I tape-recorded 20 informants of Christian old-people from Northern villages of Israel. Those old-people don't know the Hebrew of today and their education is very rare and limited.

The second is the written corpus, including the Christian rites, Bible translations, New Testament, Christian liturgical literature and folk tales in the Christian Arabic. In my opinion, examining the two corpora enable a complete and overall description of the Hebrew and Aramaic linguistic elements. And even it enables examining the penetration and infusion of these elements into the Christian Arabic both spoken and written. In addition, it enables the classification of the elements that penetrated into the spoken language or only into the written texts. Elements that exist in the spoken language indicate that they remain in the spoken and have not passed into the literary language. Elements in both spoken and written language may show that the borrowing is from the spoken and passed into the written language as well. This points out at the depth of the infusion and penetration of these elements in the absorbing language. Words that exist only in the written language indicate that borrowing is only in the written language.

I think that I have clarified both corpora and set the linguistic categories in them, this may offer a complete picture of the scope of the Hebrew and Aramaic elements in them, and indicate the domains of their use in the Christian Arabic both spoken and written.

6. The Christian Arabic is the spoken and written language by Christians for a Christian crowd. This fact has a great importance in describing the characteristics of this language. The Christian community in the East wrote extensive Arabic literature both in Arabic and Syriac letters (karshunic writing). In the classical era, the Christian Arab poets who compose classical Arabic poetry are known. In these songs, there is a large number of religious words linked to Christianity and Judaism. Moreover, Aramaic and Hebrew words exist in the liturgical religious literature, linked to church matters.

7. As known, the Arab philologists determined a method to identify the foreign element in Arabic. They identified the foreign words by means of phonological, morphological and semantic criteria. In general, they preceded expressions and combinations before foreign words that indicate their foreignness or the doubt of being borrowed. Such as:

دخيل (=daxīl), معرب (mu'arrab=) arabicized, لا أحسبه عربيا I don't think its Arabic, مولد (muwallad=) renewed.

Furthermore, in the lexicon "Lissan El A'rab", there is a little number of Hebrew words or claimed Hebrew, for instance: ايل (God), شبور (horn), موسى (Moses).

In his composition of Arabicized words, Al Jawaliki brought a number of Hebrew words which are mostly personal names, and in the modern era, Al Yassoue'i wrote a general composition of the foreign words in Arabic in which there is a chapter that counts about 40 Hebrew words, mostly names and the rest is religious words.

In the modern era, compositions were written about the borrowed Aramaic element; Fraenkel 1886 (=1962), Agnathius 1969, Hubaika 1904-1902 (=1939), Feghali 1919.

8. The Judeo-Arabic was greatly researched in regards to the Aramaic and Hebrew elements, such as Goitein 1931, after him, Leslau 1945, Bar-Asher 1978 (=1999), outlined a basis and a method for the research of the Hebrew element in the Judeo Arabic. However, Schwarzwald 1984, related to measures for the infusion of Hebrew, Aramaic words in the Jewish Spanish language. Also Maman 1989 wrote an article about identifying the Hebrew element in Moroccan Jewish Arabic. Bahat 1990 (=2002) related to the Hebrew element in the written Arabic of the Morocco Jews. Hanshki 2001, wrote about the Hebrew element in the spoken Arabic of Tunisia Jews. Avishur 2001, presented a new method for researching the Jewish-Aramaic element in the Judeo

Arabic in the East through examining the Hebrew and Aramaic elements in the written and oral transition of language.

9. Within the frame of the composition, I examined the Hebrew and Aramaic elements (words and forms) and I determined solid linguistic criteria and measures, from spelling, pronunciation, morphology and syntax for the identification of these elements.

10. The borrowed elements which were examined in this composition in both the spoken and written language, are mainly from the Aramaic, the Syriac and their dialects and from Hebrew. As known, Arabic was widespread in the East in the 7th century in the urban areas and turned into a dominant language since the 9th-10 centuries. In that era, the late Aramaic was still a living and spoken language, and it was normal to have a direct contact with that layer, and leave its mark everywhere around. Yet, Aramaic influenced the classical Arabic as Kutscher mentioned in researching the Aramaic in the Hebrew Encyclopedia (p. 967).

In Palestine, Syria and Lebanon, languages that are supposed to affect the Arabic dialects are those of the late Aramaic: In the West, within the Land of Israel (Palestine): the Galilean Aramaic, the Syriac and the Palestinian Syriac (=Christian Aramaic), the Samaritan Aramaic, in addition to the Syriac which was spoken in Syria and Iraq. However I believe that it would be difficult to separate the elements and to divide them to Aramaic layers and to its dialects. Since there is a mutual and closeness among the Aramaic dialects, and since Aramaic controlled for a long time in the Syriac region (including Palestine) and left substrates in the spoken Arabic dialects in that region. This region was perceived in the past as one cultural and political unit. Therefore we find a large part of the Aramaic words used in the spoken Arabic in Iraq, Syria and Lebanon which were published in various books and word-lists (Al Mouseli 1935, AlBakri 1972, Hubaika 1939, Agnathius 1969, Mebarki 1999, Abdel Raheem 2003), we find them also in the Arabic dialect spoken in Palestine. So the influence of the Aramaic and the Syriac should be related as one matter.

In addition, there are words from other languages, such as Hebrew, Akkadian and Greek which passed to the written and spoken Arabic through the Aramaic. For example:

هَيْكَل (temple), زَنْبِيل (basket), أَيْلُول (September), آب (august), شَكَارَة (*škara*) acre, أَسْكُولِيَّين (scholars), مَطْرَان (arc-bishop), صِبَاوُوت (armies).

11. The division of the Hebrew and Aramaic elements

The Hebrew and Aramaic elements that penetrated the spoken and written Arabic were mostly nouns, adjectives and even verbs. These elements are divided into a number of categories:

- 1- There are Hebrew and Aramaic elements that penetrated into the literary Arabic and can be found in part of the dialects.
- 2- There are elements that penetrated the spoken Arabic and can be found in a number of dialects in the Arabic spoken by Moslems, Christians and Jews.
- 3- There are elements, exclusive to a certain dialect, and can be found in the various communities that talk that very dialect such as the Christians in Israel Syria and Lebanon.
- 4- There are Hebrew and Aramaic elements, exclusive to the written and spoken Christian Arabic.
- 5- There are Hebrew and Aramaic elements, exclusive only to the written Christian Arabic.

In context of the Christian Arabic, researched in this composition, elements may be divided into such a division:

A) Hebrew and Aramaic elements that exist in the spoken Christian Arabic in Israel.

I can notify that these elements are found used by other Arab populations and in other dialects in other regions, such as in Syria and Lebanon, for example:

بيور (straw basket), سريدة (stool), طبلية (riddle), حالول (jar), زلعة (jar), أشيشة (basket), أفورا (nail), تبغر (pick), جرجير (grain), جفت (olive-waste), دليل (thin), دفورة (bad fig), طربون (fresh branch), لبوت (wooden nail), لقشي (late rain), مساس (ox goad), نصبة (sprout), معناية (furrows), ممسوة (rennet), نبلة (falling fig), عبي (thick), فرط (pick olives), شورة (line), صرار (gravel), شلفة (bar), شلف (took out), شلوط (kick), شبيط (comet), شلع (uproot), علت (chicory), ساعور / صاعور (male-goat).

B) Elements that exist only in the Written Christian Arabic

These elements are exclusive to the Christian Arabic literature and are not found in the Arabic literature in general, for example:

حرم (electricity), حشمل (homer/measure), حومر (measure), باث (ark), أرون (vest), أفود (destroy), تخلصنا (goat), صفرية (goad), فارش/بارش (horn), شيفور (azure).

C) Elements, characteristic to spoken and written Christian Arabic

There are Hebrew and Aramaic elements that penetrated both the spoken and the written Christian Arabic, for example:

زِيَّاح (going around), إكليل (crown), برشان (sacred bread), إشبين (best man), نياحة (eulogy), عُمَاد (palm-branches), شعانين (feast of baptism), دنح (Pentecost), عنصرة (memory), زكرانية (baptism), أقنوم (entity), كرازة (preaching), هيكل (temple), أنطش (priest's house), خوري (priest), شماس (deacon).

D) There are Hebrew and Aramaic elements that penetrated the literary and the Christian Arabic, for example:

أيار (September), أيار (May), آذار (March), تشرين (October), قلنسوة (helmet), أجار (ceiling), قرة (tent-peg), أسكة (threshold), أسكة (bowel), أجنة (furnace), أتون (basket), سفت (box), كوز (cup), قنديل (light bulb), كانون (cooker/name of month).

Shared elements in the written Christian Arabic and the Jewish Arabic, for example: Levites لاويين, oracle والأوريم والتوميم, psalm مزمور, Jubilee يوبيل, Cherubim كرويم, I am that أنا هو.

12. Widespread of elements:

The borrowed Hebrew and Aramaic elements in the spoken and the written Arabic of Christians in Israel, Syria and Lebanon belong to various life domains: agriculture, year times, house work, work and craft, plants, crop and fruits, food and clothing and others, for instance:

Names of kinds of land, agricultural seasons and forms of sowing: me 'nayi معناية (furrow), شكارا škara (acre), حاكورة hākūra (ground near house), دليل dallīl (thin), عبي 'ēbe (thick), شورة šurah (line), شقيف šqīf (cliff), نير nīr (yoke), صرار šarār (tiny stones), لقشي lašy (last rains).

Weather: شوب šōb (harsh heat), كروزي karūzy (very cold), عبورة 'abūra (passing cloud).

Year months: تموز (August), آب (March), أيلول (September), أيار (May), نيسان (April), كانون (July), شباط (February), حزيران (June), تشرين ثاني / تشرين أول (October, November), كانون الأول / الثاني (December, January).

Agriculture and work tools: بيور *bayyūr* (wooden nail), بُرك *bork* (knee of plough), لبوت *labūt* (ox goad), قطريب *qaṭrīb* (cross piece of yoke), ماساس *massās* (ox goad), شلف *šalaf* (draw), شلفة *šelf –šelfe* (stick), شبيط *šabbīt* (stick).

Plants: ززالخت *zanzalaxṭ/ zanzaraxṭ* (China tree), عافوق *āfūq* (parasite plant), علت *elt* (chicory), عكوب *akkūb* (thorny wild plant), قلّقاس *aul-ās qulqās* (a plant), نصبة *naṣbe* (planting), طربون *ṭarbūn* (tender part of branch), قرمية *qormīyye* (tree trunk), برقوق (plum), زوفا (hyssop).

House tools: أقورا *affūra* (small basket), أششية *ʾaššašīyye* (glass jar), زلوعة *zalu ʾa/zal ʾa* (bottle), حالول *hālūl* (wide-net sieve), طبلية *ṭabliyye* (Short-legged table), طريزا *ṭarbeza* (table), طواية *tawwāye* (frying-pan), سريدة *sarīde* (straw basket), مغل / نخل *noxl/moxl* (iron bar to uproot stones), مشطاح *mištāh* (surface), هبال *hubbāl* (steam), كركية *korkiyye* (vessel for liquids), صرافة *šarrāfeh* (wooden box), إزميل (chisel), بوطه (vessel for liquid), زنبيل (basket).

Crop and fruits: جرجير *garḡīr* (grains), جفت *ḡift* (olive waste), دفورة *dafūra* (first figs), فاروح *fārūḥ* (thin chaff flies with the wind), نبله *nable* (fallen fig), شيشول *šabšūl* (corn hair), كوشة *kōše* (pile).

Food and clothing: مسوة *maswe* (rennet), زوم *zūm'* (soup), ظلموسة *ṭalmūse* (piece of bread), برشان *boršan / beršan* (sacred bread), فرفوتة *farfūta* (crumbs), بوسطار *bostār* (work shoes), ساكو *sāko* (upper jacket), كمر *kamar* (belt), شرتوكة *šartūḥa* (old shoes), زنار (waist belt).

Animals and where they sleep: طبسون *ṭabsōn* (rock rabbit), ساعور/صاعور *sā ʿūr* (goat), قريديس *qredes* (shrimp), شرنقة *šarnaqa* (cocoon), شنار *šunnār* (partridge), زغلول *zaglōl* (young bird), إسطليل (stable).

Residences and buildings: برطاش *burṭaš* (door threshold), بيت مي *bet-may* (water closet), كلين *kallīn* (hard stone), سفارات *sfārāt* (wood logs), بخش *boxš* (hole), جملون *ḡamalōn / ḡamlōn* (triangle wooden frame), سكرة *sukkarah* (door lock), عزة *ʾazaqa*

شعرية (screw/cog), فاكورة *fākūra* (confined to window), قياسات *qeyāsāt* (wooden logs), *ša ʾriyye* (gate), أسكفة (door threshold), أتون (furnace), دبوس (pin).

Body members and illnesses: بز *bez* (breast), طيز *ṭīz* (buttocks), كرعوني *kar ʿūne* (leg), ففسوسة *fasfūse* (red body rash).

13. Words and terms linked to the Bible and Aramaic translations:

Through examining the Arabic translations of the Bible, I found out an abundance of Hebrew-Aramaic words and terms from the law of priests, weights, measures, coins, animals, plants and others used in these translations, it seems that translators found difficulty to translate them. However there are Syriac words linked to the translation of Peshitta and the Christian liturgical literature.

أنوناي (my Lord), صباؤوت (armies), إل شداي (El Shddai), أهيا أشر أهيا (I am that I Am), إلهيم (God). Part of these words is from the law of priests and characteristic to the Bible: عنصرة (Levites), لاويين (seraphim), سروفيم; شاروبيم (cherubim), كروبيم (Jubilee), يوبيل (assembly), بيم (alters), باموت (corals), ألغوميم (teraphim, small gods), ترافيم, فور (lot), بيم (stage), جهنم (feast of God), حج الله (ephod), أفود (Ariel), أراييل (oracles), أوريم والتوميم (hell), حشم (electricity), حرم (destroy), هوشعنا (Gog and Magog), جوج وماجوج (lip), شفة (abuse), تعله (divine dwelling), سكينة (whale), لاويثان (lizard), حامطا/ خامطا (lethek), لثك (homer), حومر (measure), باث (ephah), إيفة (horn), شيفور/سافور (measure), قب (measure), إستار (piece of money).

Precious stones were (breastplate stones) were translated in the Ms. Sinai 2 in relation to the Peshitta: برقا (topaz), برولا (onyx), يسب (jasper), نقعنا (jewel), سومقا (ruby), سفيلا (sapphire), تارسيس (amethyst), عين عجل (agate), قرقندا (opal), قنكنون (garnet), صديدا (tarshish), شمشار (kind of tree), شفنين (pigeons), نون (fish), صفرية (he-goat), ككشوثا (mole), بيهوت (behemoth), كوتين (blouse), مصنفة (headdress), أندر (threshing floor), جربي (north), جالوت (Diaspora), برشعنا (son of an hour), برنشاء (man), فارش/ بارش (goat), سف (cliff), طران (study), درش (monastery), جاو (harlot), فندقانية (cup), سف (desk), سف (cup), مسطار (preaching), كاروزة (preach), كرز (monk's niche), كرح (pass over), فصَح (cup), ربييتا (house wife), راب (rabbi), قينمون (cinnamon), قيصم (necromancy), مدراش (school), مدراش (wine), قمين (furnace), قلة (basket), ترمال/ ترمل (rucksack), ترمل (wife).

Hereinafter some of the Aramaic words mentioned in Arabic version in the New Testament (Gospel) and in the Arabic liturgical Christian literature: أقنوم (entity/person), سُلّاق (feast of ascension), دنح (feast of emersion), طليثا (gazelle), طبيثا (girl), سُلّيح (apostle), فاثور (table), فطركة (patriarchy), قوسال (priest's wear), رازين (the last supper), مرتمرم (preface to prayer), نافور/أنافور (church), بيعة (open), إفثا (monastery), قنوبين (Martha Mary), ملفان (teacher), مرعيث (congregation), رقا (idiot), شبقثتي (left me).

14. Reflection of the Hebrew-Aramaic substrata in writing, pronunciation, formation, syntax and vocabulary

Writing matters:

Syrian-Aramaic words that ends up with long vowel tā/-ā performed in Arabic with linked T (Ta Marbūta), expanded a or short a. --ة/-ا/-ى. For example:

تخلثا (azure), صديدا (turquoise), صفريّة/صفري (goat), طبيثا/طبيثة (girl).

In the Arab Christian hand writings and in other sources, there are Syriac words, copied into Arabic in the pattern that ends with a, for instance:

دنحا (emersion feast), نقعثا (diamond), إشكرعا (acacia), تكلثا (azure), طبيثا (gazelle), صديدا (turquoise), سفلا (sapphire), طبيثا (girl).

This pattern is characteristic to Syriac nouns and it is likely to be a sign that may contribute to the identification of a Syriac noun form.

Glottal consonants: ʔ ʕ ʁ ʕ

Their performance in borrowed words is similar to that in Arab words. That is to say, according to the phonemic, regional performance in the dialect itself.

Begedkefet: Fricative and plosive :

B is performed in two manners: b/f

For example: Avishur أبيشور (Rome 1671 , 1 Chronicles 2: 16) , Avishai أبيشي (Paris 23 , 1 Samuel 21, 6), Avigail أبيغائل (Rome 1671 , 1 Chronicles 2: 17), Rahvia رحبيا (Rome , 1 Chronicles 23: 17), Laban لابان (Rome 1671, Genesis 46: 25).

The shift of $\underline{b} > f$

Rifka = رفقا, Rafshaki the writer = رفشقا الكاتب (Rome version 1671, 2 Kings 18: 17)
Avishur = أفيشور (Ms. Paris 23, 1 Chronicles 28: 29).

The g is performed in two manners $\underline{g} / \underline{g}$ plosive and lax performances

Gedeon = جدعون (ms. Paris, 23 Judges 8: 30), Gershon = جرشون (Rome, 1 Chronicles 23: 7).

Shift of $g > \underline{g}$ (\underline{g}) pitgama = فتغامات = proverbs. Or in Hebrew words, the g is lax

Eglon = عغلون (Ms. Paris 23, Judges 3: 12), Goliath = غولياث (external books, Dunlop 1901 page 45), Avigail = أبيغاييل (Rome 1671 1 Samuel 25:3).

D is performed in two manners:

A fricative performance:

(Ms. Sinai 3, Genesis 35: 28); يهوذا (Ms. Sinai 2, Genesis 28: 32) ذ: ايلشذي ييركك
(Ms. Sinai 3, Deuteronomy 3) "وسكن العيس جبل ساعير والعيس هو اذوم" (Ms. Sinai 3, Genesis 36:8) and the same in the rest of places.

Blocked performance: جدعون (Genesis 17: 1, Ms. Sinai 2), الدي, المدبح, أنا يلشذي: Gideon.

Lax k is performed in two manners: $\underline{k} / \underline{h}$; ك / خ

Zacharia = زكريا (Rome 1671), Elimelech = إليمالك (Ms. Paris 23, Ruth 1: 2), Achich = أخيش ملاخي (Ms. Paris 23), Baruch = باروخ (Rome 1671).

Shift of $p > f/p$

For example: Orpha = عرفا (Rome 1671, Ruth 1: 4), Peretz = فارص (Rome 1671, Genesis 46: 12).

In the edition of Rome, in Esther 9: 24: "and he made a lot" = "أوقع فور", and in Esther 9: 26 "Those days were called Purim after the name Pur" = "ولذلك سموا هذين اليومين يومي فوريم من اجل ان فور اي القرعة"

Paghur = فاغور (Ms. Sinai 3, Deuteronomy 3: 26). And the second b as sacred bread = فاكورة. Potiphar = فوطيفر (Rome 1671, Genesis 46: 20), nail برشان = بيور nail برشان

The phoneme "t̤" is performed in the written Christian Arabic in two manners:

A fricative performance: hereinafter some examples that reflect the Syriac influence:

"في طريق عربا في ايلث" (Ms. Sinai 3, Deuteronomy 2: 8), "من كثرث" (Ms. Sinai 3, Deuteronomy 3: 17), "وبسمث بنت اسماعيل", (Ms. Sinai 3, Genesis 38: 11), "لثامر كثنه", (Ms. Sinai 3, Numbers 22: 1), "فطلع 1" (Ms. Sinai 3, Numbers 22: 1), "فحلوا في عرباث مواب", (Ms. Sinai 3, Deuteronomy 34:1), "عوج ملك مثنين" (Ms. Sinai 3, Deuteronomy 3: 1,3), "يقال لها طبييث / طبييثة", (Ben Suleiman 1899, p. 112), "بواعيث/ بواعيث", (Ms. Sinai 2, Epistle of James P. 50), "رب الصايوث", (Mark 5: 41), "طليثا", (Acts 9: 36, 40), "ودفنت في طريق افراثا التي هي بيت لحم", (Ms. Sinai 3, Genesis 35: 19), "ما خلا مدينة غزة وازدود وجاث" (Ms. Sinai 3 Joshua 11: 23).

Examples of lax Tav after a hyper correction, for example:

صنعتم instead of صنعتم (Ms. Paris 23, Joshua 8: 23), خيمته instead of خيمته (Ms. Paris 23, Judges 2: 2), سمعت instead of سمعت (ibid. 20: 7), مانت instead of مانت (Ms. Paris 23, 1 Samuel 15: 20), فطابت instead of فطابت (ibid. 25: 35).

Shift of $\epsilon > g$.

Fence tower قصر غادر (Ms. Sinai 3, Genesis 35: 21) Reuel رعويل (Ms. Sinai 2, Genesis 36: 10), Aali, Yizrael غالي, (Ms. Paris 23, Joshua 8: 1), Gamoura غمورة, Faghur فاغور (Sinai 3, Deuteronomy 3: 29), Tolah Ben Foah تولاح بن فواد (Judges 10: 1.), Gomri غمري (Ms. Paris 23, 1 kings 16: 6).

Consequent to a hyper correction of words in Arabic, they have "Ain" letter: for example: in the Ms. Paris 23: غدسا instead of عدس (2 Samuel 23: 11), دغا instead of دعا (1 kings 2: 1), مغاول instead of معاول

The shift of $h > \underline{h}$ is prominent in nouns, for example: Achimeleck اخيملك (Ms. paris 23, 1 Samuel 21: 2), Achituv أحيوط (Ms. Sinai 23, 1 Samuel 22: 9), Lazard خامطا (Rome 1671, Leviticus 11: 29-30), pottery mountain ارض خراس (Ms. Paris 23, Judges 1: 35), Nahash ناخاس (Ms. Paris 23, 1 Samuel 11: 1).

The shift of $\check{s} > s$

For example: Shamgar Ben Anat (Ms. Paris 23, Judges 3: 31), Koshan (Ms. Paris 23, Judges 3: 12), Kamush (Ms. Paris 23, Judges 11: 24),

Achich أخيس (Ms. Paris 23, 1 Samuel 21: 11), Shimon سمعون (Ms. Paris 23, Joshua 19: 1), Menasheh منسا (Ms. Paris 23, Joshua 17: 2).

Morphology

The verb

Forms in the "pa'al" (he, past, singular) on the Aramaic manner:

שמע heard (saw), (שמע)

The media y verbs conjugate as media w verbs:

'anayyim (make sleep), 'a'ayyim (awake).

The form *fa'ala* / *fō'al* monophthongization: (*bōrad*) became cold, (*nōzal*) catch cold, (*fōfaš*) weakened.

Form of *fa'alūn* (third person, plural): in normative Arabic, the form is فعلوا, for example: صلّون عليه (prayed for him), ودعّون لبلاد كسروان (asked for Kisrawan country), وأعطون (they gave), وملكّون (they ruled).

The form *šaf'ala*

Examples from spoken Arabic: شلهب (reddened), شقل (turned over), شقل (weighed).

The starting letters of the future tense are expressed in the vowels: [i] :*yiktib* (=write) *yisma'* (hear) .

New verb forms, part of them, denominative verb: تتيج (died), زيح (surrounded), ششبن (served as best man), شعن (celebrated the feast of palm branches), شبقنتي (forsaken me), شمس (serve as a deacon), عنصر (celebrated Pentecost), تشرن (Autumn arrived), قصم (used magic), كلل (performed the wedding), حرّم (destroy).

Noun

fa'alūt pattern

These nouns terminate with suffix-*ūt*, the form indicates abstract nouns:

ناسوت (humanness), ملكوت (kingdom), بهموت (animals), كهنوت (priesthood).

fā'ūl pattern

قاتول (murderer), صافور / صافور (horn), قاصوم (knew), شاقول (weight tool), شاعوب (garden fork), جاروشة (grinder), حالول (sieve).

fū'ūl pattern

This pattern is not mentioned among those brought by Sibawaihi: this pattern exists in Aramaic and in Syriac as a form of "Kūtīnā", and doesn't exist in Arabic. It exists in the Bible translations in the Christian Arabic, for example: كوتين (blouse).

Supplanting in the pattern *fī'ūl* > *fa'ūl*

Examples of nouns: بطيخ (watermelon), بتين (crocodile)

Adjectives: قديس (saint), صديق (righteous man).

In spoken Arabic, they say *battīh fa'ūl* This pattern exists in Aramaic and Syriac.

Fay'ūl pattern فيعول exists in Arabic, though rare. The form شيفور (horn) is borrowed from the Syriac, سيعور (scapegoat).

Adaptation according to the Arabic pattern: the word ephod is performed in Arabic in form of أفود / أفود *fa'ūl/fu'ūl*

The plural form (Maronites rules, and wrote to villagers) / وكتبوا القرايا (-aiyā) (villagers).

The Hebrew plural forms **-im**:

Hebrew names serve with thus form, for example: الموجيه (owners), عوريم (crows), الموجيه (corals).

The shift *kum* > *kon* أخوكن (your brother), أضربهن (I will hit them).

āni nisba form, for example: براني (external), جواني (internal), "طريق الباب فوقاني" (Ms. Sinai 3, Daniel 9: 2)

The Syriac form of diminution: *ōn/ūn ūs/ōs* :

For example: طلموسة (piece of bread), جملون (wooden seat like hump of camel), كرعونة (small leg).

The production of blended or compound forms **تویدانیات** which is one of the church terms. It returns in anaphoric form in the heads of prayers "tov deen". **ديلاتي** (take what belongs to you and give me what belongs to me). The form **برشعنا** is a Syriac word composed of the words 'bar' and 'shaata'. The word **برنساء** is a Syriac word composed of the words 'bar' and 'nasha' : **برنسا** : **بيعة** ، **house of gathering**.

Adding "alef pro-static" A (at start) in order to prevent the beginning of a word with a number of consonants, for example: **إشيين** (best man), **إصحاح** (chapter), **إكليل** (crown), **إزميل** (chisel). This phenomena even exists in Hebrew in words such as stadium **אצטדיון**.

Syntax

"la" as an object marker (nota accusative)

For example:

واخذ ابيمالخ لسارة امرأة ابراهيم", "ولما طرد ابراهيم لهاجر ولابنها"

"ملتقا العيس ليعقوب اخوه" (Ms. Sinai 3, p. 8) "ولما استحلف ابراهيم لعبدته", (Ms. Sinai 3 p. 7)

"وامر الله (Ms. Sinai 3, p. 12) "ولما قتل موسى للمصري ودفنه في الرمل" (Ms. Sinai 3, p. 10)

(Ms. Sinai 3, p. 14) "ومسح الله لهالرون اخيه" (Ms. Sinai 3, p. 13) **لبنى اسرائيل**

Suitability gender and number between subject and verb

for example:

"قالوا الروم للامبراطور/ هذا هو الملك المنصور", "بكوا النصارى على الاخوة / وقالوا يا حيف بلاد له نخوة".

These verbs in normative Arabic are likely to be in singular.

The inner object precedes the verb: **موتا يموت**

Fossilization of the relative pronoun:

For example:

"يدخرجون تلك الحجر", "فراين تلك التابوت", "من اجل تلك العيب التي فيه", "فأما عظام يوسف الذي (!)

(Joshua 13: 2), "والارض الذي (!) في جليل فلسطين (Joshua 24: 29) أصعدها بنو يوسف"

(Joshua 1: 2) "الاعمال الذي (!) عهدت لابراهيم"

15. Vocabulary and semantics

A great part of the borrowed elements are nouns. In addition, adjectives and verbs are also borrowed, but in an inflection of Arabic. This grammatical division in percentages

shows that the percentage of nouns among those that I discussed is 82,7%, adjectives 2.1%, verbs 14%, adverbs 1.3%.

There are clear guidelines that indicate the absorption of these words in Arabic: (1) The Arabic definite article mark: in other words, adding 'Al' to borrowed words: for example:

الأرايل (north), الجربي (Jubilee), اليوبيل (Day of Pentecost), العنصرة (Passover), الفصح (alter), الساروفيم (seraphim), الدنح (feast of emersion).

(2) The adaptation of the Arabic plural manner: (The Arabic fractive plural)

أجاجين (jars), حواكير (ground), تشارين (Tishri month), مداريش (schools), محازير (cycles), أأاجير (roofs), شعانين (feast of palm branches), سوافير (horns).

(3) Preserving the Hebrew plural form: In the written Christian Arabic, certain nouns continue to perform the Hebrew plural way: الموجيم (gems), عوريم (ravens), باموت (alters), الأثيقيم (porches), كرويم (cherubim), اوريم والتوميم (oracle).

4) Borrowing foreign words, the basic form and the additional suffix: ظلموسة (piece of bread), جملون (sloping pattern), عمروس (young lamb).

5) Borrowing Aramaic words in their emphatic or the fossilized state: إشكرعا (acacia), سوماقا (gazelle), طليثا (girl), صديدا (garnet), سفيلا (sapphire), ييروحا (mandrake), تخلصا (azure).

6) Combinations that were produced through blend or compound manner: برنساء / برنشاء (man), ببيعة (church), ديلاتي / ديلاتك (yours), توبدانيات (again and again), بيدر (threshing floor).

Adjectives: زعطوط *za'atut* (tiny), حزيطة *hazīṭa* (poor woman), قرداحي *qerdāhī* (smith).

Verbs in Arabic forms: شمس (served as a deacon), زيج (went around the church), تشرن (October started).

16. Semantics

In the oral and written Christian Arabic, there are words which are lexically borrowed directly into Arabic, through phonemic and morphemic changes and sometimes the form remains as they are in the borrowed language. For example:

طبيثا (gazelle), حشمل (electricity), ييروحا (mandrakes), تخلصا (azure), إشكرعا (acacia), أأاجير (roofs), شعانين (feast of), دنحا (feast of), أثيقيم (porches), ترافيم (teraphim), اوريم والتوميم (oracle), الوهيم (God).

emersion), أفود (vest), شبقتي (left me), صديدا (garnet), باث (bath, measure), باموت (alters), ككشوثا (mole), كوتين (blouse).

Another technique of semantic copying is a partial or full phonological and morphological adaptation of the borrowed word into the borrowing language, and the use of the definitive article and the grammatical inflection of the borrowing language, for example in the written Christian Arabic:

الأندر (threshing floor), أسكولين (scholars), بيعة (church), جالوت (Diaspora), جري (North), لنتك (jubilee), يوبيل (lizard), الخامطا (baptism feast), دنح (palm-branches feast), هوشعنا (lethek), لج (measure), أفصح (pass over), صفرية (goat), مدراش (school), قصم (involved in magic), قاصوم (wizard), قاصوم (future teller).

A semantic borrowing (loan translation – calque)

In spoken Christian Arabic: *bēt-may* (toilet), *fini* (I can), *lsān ʾittōr* (tongue of ox), *lsān ʾilʾasfūr* (bird's tongue, plant), *klīl ʾijjabal* (cercis, plant), *ʾaṣā ʾirrā ʾy* (goose grass, plant).

Examples from the written Christian Arabic:

Burn offering- صعيدة, tabernacle- قبة الزمان / خبا الزمان, evening offering- قربان المساء/العشي, ark of God- تابوت الرب, ark- صندوق عهد الله, peace offering- سلامة / كاملة, language- شفة, dawn gazelle- أيلة الصبح, eye of calf- عين عجل, feast of God- حج الله.

Semantic expansion

In a number of words, there is a semantic expansion of meaning in the borrowing language: In the spoken Christian Arabic, we mean by *ʾittoray*, the whole Bible. Here the meaning was expanded by metonymic shift (the part expresses the meaning of the whole).

The word اكليل crown, its main meaning is crown. In Christian Arabic, there took place a semantic expansion of the word and it is used in the ceremony of wedding اكليل. The word "Satan" is used in the spoken Christian Arabic as a troublesome kid.

It should be noted that in the language of Jewish wise-men, satan firstborn (Yibamot 3: 1). But other words are derived from this noun, تشيطان "did troubles and deeds of Satan.

In the spoken Christian Arabic, there are many words that were not included in the Barghouthi dictionary about the Palestinian Arab dialect. I have pointed at this lack in the introduction. These words exist and are common among the Arab Christians in the North of Israel. Hereinafter, more than 50 of such words, unincluded in the Barghouthi dictionary, yet, used by Christians in the North.

أقورا (small basket), أليستا (as should), برشان (sacred bread), بيت-سمي (toilet), بيور (wooden nail), زلع (thin), دفورة (first fig), دعر (push), دقر (closed), هدى (think deeply), زلوع (swallowed), زلوعة (bottle), زعطوط (tiny), زوم (soup), حالول (sieve), حلول (holes in ground), طواية (frying-pan), طيسون (rock hare), طربون (tender part of branch), ياصول (link), لبوت (nail), كلين (hard stone), كوشة (pile), لحش (whisper), لقشي (last rain), لاش (knead), مرّ (master), نبلة (fallen fig), نير (yoke), سفارات (wooden logs), ساكو (jacket), سريدة (basket), سطر (slap), عابورة (passing), عافوق (parasite plant), عيبط (idiot), فاكورة (confined), فاروح (chaff), فجم (damage), صرافة (wooden box), قطريب (cross piece of yoke), شلف (young-man), شلفون (line), شبرحي (talk freely), قياسات (beams), قرداحي (smith), شَمَط (stole), شعريّة (gate), شرتح (life of poverty), شرنقة (cocoon), شلوط (burn), شيشول (corn lines).

Words mentioned in the New Testament and in the liturgical Arab Christian literature, for example: شبقنتي (left me), طليثا (girl), طبيثا (gazelle), أفثا (open), ساروفيم (seraphim), رقا (idiot), أسكولين (students), مرعيث (congregation), بثل (virgin), سياميذ (putting hands).

As known, the religious-social exclusiveness of the Arab Christians and their linkage mostly to their Aramaic roots, is reflected in the domain of their language both spoken and written. The vocabulary of the Arab Christian community in Israel as a whole is the same as that of the Arab Moslems. However, the speech of the Arab Christians is exclusive for their religious exclusiveness and the geographical link to the region of Syria and Lebanon in the near past in addition to orientation to the West. This is expressed in the private names, characteristic to Christians: Putros, Hanna, Geriies, Michael, Samuel, George, Charles, Anton, Cherbil, Barbara. These names are common among the Christian community and reflect a belonging to that community. Also in the names of educational and cultural institutions, we notice the use of exclusive names to the Christian community: Terra Santa, Mar Yosef, Mar Ilias, Maryam Bawardi, Mar Geriies, Cleric school. Moreover, there are words and terms linked to church and its surrounding and in religious ceremonies:

أسقف (deacon), شماس (priest), خوري (priest's room), أنطش (monastery), دير (temple), هيكل (bishop), مطران (arc-bishop), بطرك (patriarch).

Words linked to feasts and religious life style: زِيَّاح (best man), إكليل (crown), (surrounding), نياحة (funeral), ذكرانية (memory), عنصرة (Pentecost), دنح (baptism feast), شعانين (palm-branches feast), عُمَاد (baptism), أَقْنُوم (entity), كرازة (preaching), البيم (stage), بيعة (church), هوشعنا (save us), كرز (preach), ملفان (guide), سفسل (desk), سلاق (ascension feast), سُلَيْح (apostle), فَلَائِيَة (monk's house), قَنُوبِين (monastery), رازين (last supper), ربييتا (house-wife), رقا (stupid), شَبَقْتَنِي (left me), مشفلة (basket), ترمال (rucksack).

21. For summary, I can say that the spoken and written Christian Arabic is a linguistic register within the general Arabic. Basically it's the very Arabic but it has exclusiveness that distinguishes it from the general Arabic. The thing is bound to ethnic-religious, cultural, social and Geographical variables. The linkage of Christians to the Christian literature whose origin is in the Syriac and the Greek, and which is abundant with the influence of these languages. The geographical closeness of Christians Arabs in the North of Israel to Syria and Lebanon made the Syriac and Aramaic influence so outstanding in the spoken Arabic, and their historical and cultural linkage to them, is prominent in the life style and customs and even in their spoken and written language.